

PETRU CARAMAN

STUDII
DE ETNOGRAFIE
ȘI FOLCLOR

Ediție îngrijită de **OVIDIU BÎRLEA** și ION H. CIUBOTARU
Postfață, note, indice și bibliografie de ION H. CIUBOTARU

22990

EDITURA JUNIMEA
IAȘI - 1997

1. 2. 06.81.362

S U M A R

Notă asupra ediției	9
---------------------------	---

PARTEA I

<i>Legănatul - ca muncă și ritual - reflectat în folclorul artistic, mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei</i>	13
- Clasificarea cîntecelor de leagăn neogrecești	73
- Substratul afectiv și magic al cîntecelor de leagăn	75
- Cîntecele rituale de la datina legănatului primăvara	100
Note	118

Anexă

<i>Cîntecele de leagăn ucrainene</i>	135
Note	166
<i>Petru Caraman, octogenar</i>	169
Note	175

PARTEA a II-a

<i>Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România</i> ...	177
- Cuvînt înainte	179
- Considerații generale	183
- Ilustrarea procesului tehnogenetic prin profesii de origine agrară: morăritul, pităria, cofetăria	186
Note	336

Anexă

<i>Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și etnografie la români. (Plan).</i> ...	375
Postfață	393
Summary	409
Resumé	418
Резюме	429
Bibliografie (Abrevieri)	439
Indice de nume	462

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

VOLUMUL DE FAȚĂ PUNE LA DISPOZIȚIA cititorului două studii, de o covârșitoare importanță, ale profesorului Petru Caraman. Ele vin să întregesc opera sa etnologică, ce se impune, deopotrivă, prin ineditul problematicii abordate, prin uriașa forță de cuprindere a domeniilor alese, prin maniera unică de tratare a temelor cercetate. Sînt lucrări elaborate într-o perioadă dificilă a existenței sale, cînd avea de luptat nu numai cu lipsurile materiale, căror le făcea față tot mai greu, ci și cu un adevărat coșmar pe care îl reprezenta, pentru el, interdicția de a se manifesta profesional. Vom reveni asupra acestor chestiuni în *Postfață*.

Primul studiu, *Legănatul - ca muncă și ritual - reflectat în folclorul artistic, mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei*, a fost îngrijit, în anul 1981, de folcloristul Ovidiu Bîrlea, care se număra printre puținii prieteni ai profesorului Caraman. O prietenie în numele căreia Ovidiu Bîrlea nu a precupețit nici un efort, pentru o cît mai rapidă punere în circuitul științific a studiilor cărturarului ieșean. Din păcate însă, acel destin advers, care l-a însoțit pe profesor în cea mai mare parte a vieții, a continuat să planeze nefast asupra operei sale. Încît, Ovidiu Bîrlea, plecat la rîndu-i atît de neașteptat pe drumul fără întoarcere, nu a mai putut vedea roadele generoaselor sale inițiative.

Într-o *anexă* la studiul pe care l-a îngrijit, Ovidiu Bîrlea a inclus o altă contribuție a profesorului Caraman, de proporții mai restrînse, care se ocupă de *Cîntecele de leagăn ucrainene*. Publicarea împreună a celor două manuscrise este într-un tot justificate, deoarece ele se completează reciproc. Faptul că au fost concepute ca lucrări de sine stătătoare ar putea să conducă la supoziția că profesorul intenționa să lărgească și mai mult tema abordată.

În aceeași *anexă* am inserat și un articol redactat de Ovidiu Bîrlea, intitulat

După o îndelungă și nejustificată așteptare, manuscrisele profesorului Petru Caraman, reunite în prezentul volum, au intrat, în sfârșit, sub o zodie favorabilă. Valorificarea pe calea tiparului a acestor prețioase contribuții științifice - remarcabile atât prin ineditul temelor propuse, cât și prin profunzimea investigațiilor - va face să sporească prestigiul etnologiei românești. Publicînd acest volum, Editura *Junimea* înfăptuiește un autentic act de cultură și aduce un frumos omagiu memoriei marelui dispărut.

Ion H. Ciubotaru

I

**Legănatul - ca muncă și ritual -
reflectat în folclorul artistic,
mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei**

magico-culturale în uz la săvârșirea diferitelor rituri ori ritualuri, fără a mai fi putut ieși din acest stadiu, trecînd acum la artele populare de succesiune, vom remarca faptul deosebit de frapant că ele se caracterizează de asemenea prin aceea că, la origine, au avut menirea de a înfrumuseța și agrementa munca însăși a omului primitiv, precum și ritualurile însele, care reprezentau un aspect atît de specific vieții sale. E vorba deci și aici tot de un proces decorativ gravitînd în jurul unui obiectiv, care nu are nimic comun, la origine, cu arta.

În adevăr, dezvoltarea artelor populare de succesiune tot în marginea practicului și a utilului ne apare și ea ca un fenomen din cele mai interesante. Originea ergologică a foarte multora dintre cîntecele populare, în special a celor lirice - atît la români cît și la cele mai diferite națiuni din Europa sau din alte continente - este în afară de orice controversă. Vechii culegători de materiale folclorice, mai ales la popoarele slave, își grupau cîntecele în colecțiile lor după variatele munci la care erau cîntate. E drept că ei n-o făceau în baza vreunui principiu sau a vreunei teorii în legătură cu originea produselor populare publicate de dînșii, ci mai mult din comoditate, fiindcă chiar așa le culegeau de pe teren. În același timp însă, ei o făceau, desigur, și din nevoia pe care-o simțeau de a clasifica materialele adunate. Și criteriul acesta îi satisfăcea pe dînșii. S-a putut părea multora că un asemenea mod de clasificare a cîntecelor populare e cu totul superficial, iar adesea chiar lipsit de logică. O clasificare după genuri și criteriul tematic ar fi mult mai naturală. Totuși, dacă privim aceasta prin prisma genetică, nu avem deloc dreptul de a blama procedeul, ci dimpotrivă, de a-l accepta ca pe ceva foarte util. În adevăr, el oglindește fidel realitatea etnografică a terenului; indiferent de faptul că respectivii culegători n-au fost în general ei înșiși conștienți de acest aspect așa de pozitiv al procedeului lor, ei au meritul că ne dau din capul locului o orientare prețioasă în legătură cu proveniența cîntecelor. Se cuvine dar să examinăm cu toată atenția faptul etnografic că fiecare din muncile agricole sau domestice mai importante au grupate în jurul lor un număr apreciabil de cîntece, mare parte din ele fiind consacrate de o veche tradiție drept cîntece specifice cutărei sau cutărei munci. Uneori remarcăm că atașamentul unui anumit cîntec de o anumită muncă e justificat în chipul cel mai manifest prin conținutul poetic însuși, a cărui temă sau măcar unele motive din temă se referă direct sau indirect la respectiva muncă. Dar există multe din ele unde în textul poetic nu figurează nici cea mai înică aluzie la munca pe care o însoțesc. Desigur, în asemenea cazuri, ne putem gîndi la probabilitatea că acele cîntece vor fi pierdut în decursul vremii

covoarelor, spălatul rufelor și cu deosebire ghilitul pînzeturilor, apoi amintim cîntecele în uz la baterea parilor în pămînt cu maiul de către bărbați, la ridicarea sau coborîrea de greutăți mari, cum ar fi introducerea sau scoaterea de butoaie, adesea pline, din pivniță, ori scoaterea de apă din rîu sau din puțuri adînci pentru irigații sau pentru adăpatul vitelor, cîntecele în uz la purtarea de mărfuri pe cai ori pe asini și catîri la mari depărtări, dar mai ales de către caravane de cămile prin pustii, de asemenea la purtatul de poveri în spate de către pietoni, ca în timpul cînd șiruri lungi de negri în monom străbăteau Sahara, apoi cîntecele în uz la tragerea la edec a corăbiilor cu cereale ori cu alte încărcături grele pe fluvii mari ca Dunărea, Volga, Niprul. Astfel, sînt celebre în special vechile cîntece ale edecarilor ruși de pe Volga, ale așa-numiților *burlaki*, ca *Vniz po matușke, po Volghe* cu refrenul său foarte sugestiv și în același timp foarte caracteristic: *Ei uh!*

În fine, mai amintim de asemenea nelipsitele cîntece de vîslit, foarte cultivate în special la popoarele situate pe țărm de mare ori în țări cu multe lacuri sau străbătute de fluvii însemnate, cum ar fi cîntecele luntrașilor egipteni de pe Nil, ale gondolierilor venețieni sau ale luntrașilor Greciei antice, ca și ai Greciei moderne.

Pentru a ilustra cît de intimă este legătura dintre ritmul unor astfel de cîntece și ritmul muncii vîslitului, vom cită cîteva cîntece de vîslit (*κωπηλατικὰ* sau *λεμβοδρομικὰ ᾄσματα*) de la grecii de azi din insula Kárpathos, unde împrejurări cu totul speciale au favorizat mai mult, pare-se, decît oriunde aiurea în Grecia apariția acestei creații folclorice, care are acolo o veche tradiție⁶. Iată un asemenea cîntec, la baza căruia stă schema metrică a dipodiei trohaice - tetrasilabică, dacă e completă și trisilabică, dacă e incompletă:

1. E, ε!	E, e!
2. Ὅλοι, ὅλοι!	Toți, toți!
3. Τώρα ὅλοι,	Acuma toți,
4. Πάλι ὅλοι,	Iarși toți,
5. Κι ὁ Θεὸς	Iar Dumnezeu
6. Βοηθὸς	Ajutor
7. Καὶ σκεπὸς!	Și protector!
8. Κ'ἡ βάρκα μπρος! ⁷	Și barca-nainte!

Precum se vede, e puțină artă în aceste versuri. Ele se resimt profund de realitatea dură a muncii de vîslaș, care transpare viguros în ritmul lor. Fiecare vers este o comandă scurtă, severă. Pînă și acelea care invocă ajutorul lui Dumnezeu par a fi mai degrabă niște solicitări imperative decît rugă. Iată un alt cîntecel din această serie, dominat de același ritm sacadat, nervos:

Σάρτα, σάρτα	Saltă, saltă
Νὰ σαρτάρη,	ca să sară,
Σὰλ λιοντάρη	ca un pui de leu
Καὶ σακ καλὸν παλληκαρι! ⁸	și ca un voinic de frunte!

Cum era și natural, dimetrul trohaic a trecut ușor, prin dublarea sa, la tetrametru chiar în unul și același cîntec, ca în exemplul:

Ε, ε!	Ε, ε!
Ἄϊτε πάλι,	Haideți iarăși,
Κι ὅλοι πάλι	Și iar cu toții
Στόχ χορο την εἶα πάλι	În horă iarăși la larg,
Μ' ἀσπρόκκίνο φουστάνι	Cu fustanela roză
Καὶ τὸ μπέλλινο καβάϊ! ⁹	Și cu mantie frumoasă!

sau ca la următorul:

Θάλασσά μου ουρκωμένη,	Marea mea tulbure,
Πού' σαλ κακωσυνεμενη!	Ce ești atît de mînioasă?
Ε, ε!	Ε, ε!
Νὰ κουπές	Iată vîsle
Σὰ βροντές,	ca tunetele,
χαμοβροντές,	ca bubuitul surd
Κι ὡσὰν ἀστραπέες! ¹⁰	și ca fulgerele!

Remarcăm cum în acest cîntec - prin apostrofa către marea agitată, ca și prin imaginile auditive și vizuale atît de sugestive, prezentate sub formă de comparații - procesul poetic ne apare mult mai evoluat decît în altele. Există însă

și destule cîntece de vîslit alcătuite exclusiv din tetrametre trohaice, de exemplu:

Λέβα, Λέβα, χέρι, χέρι!
Μή σφαῶ μετὸ μαχαίρι
Καὶ μὲ τὸ ἔξιόν μου χέρι
Κάτασπρόμ μου περιστέρι!¹¹

Trage, trage, iute, iute !
Nu te tai cu cuțitul
Și cu mîna mea dreaptă,
Porumbelul meu alb ca zăpada!

În ce privește exclamația *E, e!*, plasată de obicei chiar în fruntea cîntecului, ea ține de elementele primare ale acestui gen folcloric. Rolul ei este acela de semnal dat vîslașilor că o nouă etapă de încordare în lupta cu marea începe.

În aceste cîntece de vîslit neogrecești se reflectă, credem, în toată claritatea, eforturile disciplinate ale muncii vîslașilor. Totodată, din citatele versuri rezultă în mod evident că ele și-au orientat ritmica după cea a mișcării vîslelor. Unele din ele reușesc să ne sugereze bătăile regulate ale acestora. Nu poate fi îndoială deci că ritmul natural al vîslitului este cel ce a generat ritmul cîntecelor de tipul celor anterior prezentate, deși nu e mai puțin adevărat că acestea - îndată ce au luat naștere - au devenit ele însele regulatoare ale ritmicii vîslitului¹².

Chiar din simpla trecere în revistă a diferitelor munci schițate mai sus, reiese că acelea care grupează în jurul lor cîntece specifice, nu sînt aceleași la toate popoarele lumii, ci ele variază după mediul geografic în care acestea sînt situate.

Există însă unele munci care, independent de mediu, au putut să-și aibă cîntecele lor tradiționale atașate lor din cele mai vechi timpuri, la cele mai diferite popoare. Ne gândim, de exemplu, la o muncă tipică ce a trebuit să-și aibă cîntecele ei pretutindeni pe glob, și anume una din cadrul maternității: legănatul pruncilor. Ni se pare atît de caracteristică această muncă a mamelor - deopotrivă în ce privește universalitatea ei, cît și în ce privește conținutul poetic și muzical al cîntecelor sale, dar în special ritmul - încît ne vom opri puțin asupra cîntecelor de leagăn. O facem din convingerea că acestea, mai clar încă decît altele, ne pot iniția în secretul genezei cîntecelor de muncă.

Legănatul pentru mame este într-adevăr o muncă întocmai ca oricare alta, în sensul că și ea are o finalitate practică precisă: adormirea pruncului. E demn de remarcat însă că această muncă ne apare pînă la evidență fundată pe ritmul mișcărilor mamei, care sînt comunicate leagănului. Se disting precis două momente ale mișcării: unul al apăsării și altul al relaxării, dacă avem în vedere

Dar iată în cîntecul de leagăn și forma *liuliu*, pe care o întîlnim de asemenea sau îngemănată prin repetare sau precedată și ea tot de interjecția exhortativă, de exemplu:

Liuliu-liuliu, puiul mamei...¹⁸

sau:

Haida-liuliu, puiule,

Puiule, puiule!

Haida-liuliu cu mama,

Că mama te-a legăna...

Haida-liuliu, băiețel,

Dragul mamei mîțîțel...¹⁹

sau:

Haide-liuliu, draga mamei,

Draga mamei, puica mamei!

Haida-liuliu de-mi adormi...²⁰

Uneori, forma exclamativă specifică ia aspecte hipocoristice, ca *liuliuțu*, sau *liulișor*:

Hai-liuliuțu, dragul mamei
Puiul mamei, scumpul mamei!

Hai-liuliuțu și-i dormi...²¹

sau:

Haide-liuliu, liulișor,
Dragul mamei pușor...²²

Mult mai rar apare la românii din Transilvania forma *liui-liui-liui*, ca în exemplul:

Liui-liui-liui și iară liui,
Liui-liui-liui, că tată nu-i,

Că tatăl copilului
Pe drumul Sibiului...²³

Iată și forma exclamativă uzuală mai ales în Transilvania și Banat:

Bua-bua, Ionaș,

Dragul mamei copilaș...²⁴

sau:

Bua-bua, cu mama,
Că mama te-a legăna

Și frumos ți-a descînta:
Bua-bua, puiul mamei...²⁵

Nani tru *nană*
Nat mușat.³¹

Dar iată exemple de începuturi ale cîntecelor de leagăn aromânești, din care reiese clar identitatea lor cu cele dacoromânești:

Nani-nani, pul'lu ali mani...³²

sau:

Nani-nani, nîculu,

Nîculu, mușatulu...³³

sau:

Nani-nani, pul'lu a néu,

Nani-nani, suflite...³⁴

sau:

Nani-nani, bunlu,

Nani-nani, ficiorlu...³⁵

sau:

Nani-nani, pul'u mușat...³⁶

sau:

Nani-nà și nani-nà,

Mușata mea, duruta mea...³⁷

Deseori, întîlnim însă în cîntecele de leagăn aromâne și forme de contaminare ale exclamațiilor specifice lor, precum:

Nani-nani, nani-na

Lali-lali, lali-la.³⁸

sau:

Nani-nani, lulu-lu!³⁹

sau:

Nani-nani, lulu-là...⁴⁰

sau:

Nani-nani, u-liu-liu...⁴¹

sau încă, mai rar, și:

Cuti-cuti ș-nani-nani,

Z-vină tata din cîrvani...⁴²

Cît despre conținutul acestor cîntece aromânești, vom aminti că aflăm și în ele apostrofe către diferite animale - din acelea domestice, mici ca și pruncii - care reprezintă prima lor etapă de cunoaștere a lumii, în special păsări:

...Nani-nani, hina

Că va yînă tata...⁴³

Nani-nani, papa,

Să se compare, de exemplu, cu versuri dacoromâne din Transilvania, ca:

Vină rață

Și tu, gîscă

Și-l ia-n brață,

De-i dă țîță...⁴⁴

Evident, în aceste versuri e prezentă și o trăsătură de umor. Cel mai des însă apare la aromâni apostrofa către somnul personificat, pe care mama îl invită rugătoare să-i adoarmă micuțul:

Nani-nani, lulu-la,

Și ni-l du la casa ta

Yînu, somnu, di n lu ăa,

Ș-apoi iar adu-n lu aoă...⁴⁵

sau:

Yînu, soamne, yînu bune,

Yînu niclu di-n lo-adună...⁴⁶

Uneori, în același scop, e invocată și Maica Domnului, personificarea divină a maternității:

Stîmîria ța mușată

Culcă niclu ali dadă...⁴⁷

De asemenea, cîntecele de leagăn aromânești, ca și cele dacoromâne, abundă în urări, precum și în promisiuni de tot felul și mai ales în glorificări adresate pruncului legănat. Substratul lor magic este evident. Iată cîteva exemple:

Nani-nani ș-nani-nani,

Nani-nani, ș-nani-nani

S-yînă tata din cîrvani,

Am un hiľu, am un soare

Tra s-ț-aducă strańi nali;

Dadă-sa tră nîș iș moare...⁴⁸

Sau, tot într-un cîntec pentru băiat:

Nani-nani și sum meru,

Featili pi tine chieru...⁴⁹

Fapt demn de relevat e că refrenele cu exclamații ca cele de mai sus expuse nu-s tipice numai cîntecelor de leagăn românești, ci și celor ale altor popoare din Balcani și chiar de aiurea. Dintre cele balcanice, bulgarii le au pe toate cele existente la români, cu excepția lui *bua-bua*. Astfel, lor le este cunoscută interjecția *люли* în cîntecele pentru adormit copiii mici. De aici își trage originea vb. *люлѐя* și *люлям*=a legăna și s.f. *люлка* cu diminutivul său *люлчица*, precum și *люлило*⁵⁰

care desemnează în limba bulgară leagănul⁵¹. Nu poate fi îndoială că la bulgari exclamația *люли* e o veche moștenire slavă. Faptul ne este confirmat de existența acestei interjecții cu aceeași semnificație și avînd chiar o serie de derivate între cuvintele flexibile la alți slavi, în primul rînd la sîrbocroați și sloveni, apoi la slavii orientali. La sîrbocroați, interjecția *lju-lju* se cîntă la legănatul pruncilor⁵². Budmani se înșală însă cînd afirmă referitor la această interjecție că ea „derivă de la *ljuljati*, iar nu *ljuljati* de la *lju-lju*”⁵³.

Tocmai contrariul e adevărat. Acest adevăr este așa de evident, încît nu mai trebuie argumentat. Deci un prim derivat de la *lju-lju* e însuși verbul *ljuljati*, *ljuljnuti* și *ljuljuškati* cu nomina act. *ljúljanje* și *ljúljuškanje*, apoi apelativele *ljúlajka* și *ljúljaška*, care desemnează leagănul⁵⁴.

La sloveni: verbul *ljúljati* = a legăna și s.f. *ljúljaška* = leagăn⁵⁵. La ruși, interjecția cu funcție de refren în cîntecele de leagăn sună *люлю́, люлю́́*, cu forme hipocoristice *люшеньки* și *люлю́шеньки*⁵⁶. Între cuvintele flexibile derivate din ea, relatăm mai întîi pe *люлька*, s.f. – cu diminutivul *лю́лечка* – sinonimul lui *колыбель* (și al lui *зыбка* și *качалка*), apoi verbul *люлю́кать* = a legăna un prunc, cu nomina act. derivat *люлю́канье* și apelativele care denumesc pe cei ce leagăna un prunc: *люлю́кальщик*, s.m. și *люлю́кальщица* s.f. și, în fine, s.m. *лю́лечник* (sau *лю́лешник*), desemnînd pruncul de leagăn.

La ucraineni, de asemenea, e atestată în cîntecele de leagăn interjecția *лю́лі* sub formă repetată⁵⁷. La ucrainenii galițieni o întîlnim frecvent și sub forma *лю́лю*, de exemplu:

Лю́лю же мі, лю́лю,
під широку було!⁵⁸

sau precedată de o interjecție exhortativă:

Ей лю́лю же мі лю́лю
Ей під зелену було...⁵⁹

sau încă:

Ей, йа лю́лю мі, лю́лю,
Ой, під зелену було...⁶⁰

Cum e și firesc, această exclamație ne întîmpină deseori în cîntecele de leagăn ucrainene și sub variate aspecte hipocoristice ca:

лю́лі-лю́лечки sau лю́лі-лю́лі, лю́лята!⁶¹

Petru CARAMAN, 1944

De cele mai multe ori însă verbul apare, în refren, reprodus de două ori, ca în exemplul:

...*Lulaj, lulaj, synu mój*...⁹¹

...*Liulea, liulea, fiule*...

sau:

...*Lulaj, lulaj, synoszku mój*...⁹²

...*Liulea, liulea, feciorașul meu*...

Adesea, când apelativul care-l desemnează pe prunc e însoțit de un epitet dezmierdător, verbul se asociază pe rînd - în același sens - cu apelativul și cu epitetul, separîndu-l pe unul de celălalt, ceea ce accentuează și mai puternic sugestia somnului, de exemplu:

...*Lulaj dziecię, lulaj drogie*...⁹³

...*Liulea, copile, liulea, dragule*...

Nu o dată, vocativul care se raportă la pruncul legănat este încadrat între cele două imperative ale verbului *lulać*, producînd un efect analog celui relatat în exemplul precedent:

Lulaj, Jasiu, lulaj...⁹⁴

Liulea, Ionică, liulea...

Dar trebuie să subliniem în mod special ca pe un fapt caracteristic că foarte des întîlnim verbul *lulaj* însoțit - în poziție enclitică - de conjuncția *że*, care exprimă, în această situație, o nuanță semantică confirmativă, dacă nu chiar totdeauna exhortativă, de exemplu:

Lulaj-że, Marysiu...⁹⁵

Iată un alt exemplu, unde prenumele pruncului în vocativ, care succedă verbul, e însoțit de un epitet dezmierdător:

...*a lulaj że, Stachu malutki*...⁹⁶

...*Haida liulea, micuțule Stanislav*...

sau un altul, unde în loc de prenume figurează un apelativ însoțit de epitet:

...*a lulaj że, dziecię malutkie*...⁹⁷

Vom cita acum un exemplu care ilustrează dubla repetiție a formei relatate:

Lulaj-że, lulaj-że

Haida liulea, haida liulea

Moje małe dziecię...⁹⁸

Copilașul meu...

E nevoie însă să specificăm că atunci când verbul apare reprodus de două ori - de obicei numai primul *lulaj* prezintă paragoga lui *że*, în timp ce al doilea rămîne în forma lui simplă, de exemplu:

A lulaj że, lulaj, Kubuś moj...⁹⁹

Haide liulea, liulea, micul meu Iacob...

sau:

A lulaj-że, lulaj, moje małe dziecię...¹⁰⁰

Haide liulea, liulea, copilașul meu...

sau:

A lulaj-że, lulaj
*Moja kompaniecko...*¹⁰¹

Haida liulea, liulea
 Prietena mea...

sau:

Oj lulaj że, lulaj
*Moje małe dziecię...*¹⁰²

Oi, haida liulea, liulea
 Copilaşul meu...

sau:

Lulaj-że, Marysiu,
*A lulaj-że, lulaj...*¹⁰³

Haida liulea, Măriuţo,
 Ia hai liulea, liulea...

Totuşi se întîlneşte, deşi mai rar, şi dubla repetare a lui *lulaj-że* în exact aceeaşi situaţie:

Lulaj-że, Marysiu,
*Lulaj-że, lulaj-że...*¹⁰⁴

Hai liulea, Măriuţo,
 Hai liulea, hai liulea...

În aceste ultime două exemple, esenţialul este - din punct de vedere metric - ca versul al doilea, care e refrenul, să fie complet, indiferent dacă completarea se face prin adăugarea la început a unei interjecţii monosilabice sau la sfîrşit, după *lulaj*, a conjuncţiei paragogice *że*. Relatăm că expresia *lulaj że lulaj*, precedată de o exclamaţie monosilabică, precum e *a* sau *oj*, constituie una din cele mai preferate forme ale refrenului cîntecelor de leagăn polone. Tot așa de preferată este și forma care, în locul exclamaţiei iniţiale, prezintă ataşarea pronumelui personal I singular dativ la imperativul cu paragoga *że*, imediat după el, ceea ce dă un colorit dramatic expresiei, introducînd în scenă ca participantă și o cîntăreaţă - mama sau doica pruncului - de exemplu:

Lulaj-że sin, lulaj
*Moja kukulecko...*¹⁰⁵

Haide să-mi dormi, liulea,
 Puişor de cuc...

sau:

Lulajze mi, lulaj,
Czarne oczka stulaj...
Lulaj że, mi lulaj,
*Bodajżeś mi spało...*¹⁰⁶

Haide să-mi dormi, liulea,
 Închide ochişorii negri...
 Haide să-mi dormi, liulea,
 Dea Domnul să-mi dormi...

sau:

Lulaj że mi, lulaj,
Lulaj, oczka stulaj,
Lulaj dziecię, lulaj drogie
*Lulaj że mi, lulaj!*¹⁰⁷

Haide să-mi dormi, liulea,
 Liulea, închide ochişorii!
 Liulea, copile, liulea, dragule,
 Haide să-mi dormi, liulea!

stă în cazul vocativ, ceea ce face ca sensul său exhortativ în determinarea copilului de a adormi să reiasă foarte clar. Vom ilustra prin câteva exemple edificatoare unele din aspectele pe care le prezintă această variantă a refrenului polon. Iată unul din tipul cel mai simplu:

*Luli, luli, dziecię spać...*¹¹³ Liulea, liulea, dormi copile...

sau:

*Luli, luli, piastunie...*¹¹⁴ Liulea, liulea, păzitorule...

Uneori, interjecția în chestiune e precedată de o alta, tot exhortativă, sau chiar avînd un caracter suplicativ, de exemplu:

*Oj luli, dziecię, luli...*¹¹⁵ Oi liulea, copile, liulea...

sau:

*Luli, dziecię, ach, luli...*¹¹⁶ Liulea, copile, ah, liulea...

Dar iată și un exemplu unde una din formele exclamative ale refrenului - anume cea de a doua - ia aspect hipocoristic:

*Aha, aha, luli, lulki...*¹¹⁷

Mai relatăm un ultim aspect deosebit de caracteristic al acestei variante a refrenului polon: acela care prezintă repetiția exclamației *luli* de trei ori, fără implicarea vreunei alte interjecții sau în general a vreunui alt element lexical, de exemplu:

Luli, luli, luli, Luli, luli, luli,
*Przyleciały kury...*¹¹⁸ Au venit în zbor găinile...

Astfel, această variantă de refren realizează și ea unitatea metrică a hexasilabului. La poloni, apare ca o excepție. Noi înclinăm a o considera drept o influență venită de la bieloruși, la care este foarte răspîndită. E ceea ce ne indică și regiunea confină cu Bielorusia, de unde ea provine. De altfel, toate exemplele de refren citate cu interjecția *luli* par a fi de influență bielorusă, refrenul specific polon fiind cel cu exclamația *lulu* sau cu forma verbală *lulaj*.

Din aceeași familie de termeni folclorici fac parte și s.f. *lula* - cu formele sale hipocoristice *lulka* și *lulusia*¹¹⁹ - care denumește leagănul, fiind deci sinonimul apelativelor *kołyska* și *kolebka*, general răspîndite la poloni.

În cadrul aceleiași terminologii populare polone ar mai fi de menționat încă exclamația *li-li* despre care Linde spune că se cîntă pentru a adormi un copil.¹²⁰ Referitor la aceeași exclamație, în formă trigeamănă - *li-li-li* - tot Linde ne informează că ea e în uz de asemenea la legănatul copiilor.¹²¹ El înregistrează apoi

corespundea timpului forte. Aceasta însă e mai puțin normal, de aceea e și mai puțin cultivată în popor forma de tipul iambic *nani*. Noi însă sîntem înclinați a crede că aceasta nu reprezintă forma de la origine, ci este un derivat al celei arhaice, de tipul trohaic, atunci cînd iambul, piciorul preferat al grecilor, a invadat toată poezia lor populară. Nu o dată, în cîntecele de leagăn neogrecești întîlnim și forme hipocoristice ale interjecției, luînd chiar aspecte flexibile, de exemplu:

Νανὶ, νανὶ, νανὰκια του...¹⁴² Nani, nani, nănișor...

sau:

Να κάμης τὰ νανὰκια σου, Să faci nănișor,
 νὰ κάμης τὰ νανὰ σου.¹⁴³ Să faci nani...

Dar refrene de cîntece de leagăn cu exclamații care prezintă aspecte fonetice, dacă nu totdeauna identice, în orice caz foarte apropiate de formele *náni*, *nána* relatate de noi la români, greci și bulgari, apar pe un spațiu cu mult mai întins decît zona sud-est europeană. În adevăr, asemenea refrene sînt foarte răspîndite în toată Italia, care cunoaște o întreagă terminologie gravitînd în jurul menționatelor exclamații.

Formele curente ale interjecției din cîntecele de leagăn italiene sînt *ninna* și *nanna*. Foarte frecvent însă se întîlnește și forma contaminată *ninna-nanna*. În afară de străvechea lor funcție exclamativă, aceste interjecții au căpătat din vechi timpuri și rol de apelative - *la ninna*, *la nanna*, *la ninnananna* - exprimînd în general ideea de somn, atunci cînd vorbitorul se raportează cu deosebire la copiii mici sau denumind chiar cîntecul în uz la legănatul lor. Cum era și natural într-un domeniu ca cel al relațiilor dintre mame cu pruncii lor, procesul afectiv a mers pînă acolo încît a dus la crearea de forme hipocoristice derivate de la citatele interjecții - substantive, precum: *nannina* sf. < *nanna* și *ninnarella* s.f. < *ninna*. La italieni sînt atestate o întreagă serie de expresii populare, în componența cărora intră vreunul din acești termeni folclorici, fie în ipostaza lor de interjecții, fie în aceea de apelative, de exemplu: *andare a nanna*, *mandare a nanna*, *mettere a nanna*, *far(e) la nanna*, *far(e) la ninna*... De asemenea, în mod dezmiardător, un prunc e îndemnat să doarmă prin expresia *fai la nannina!*

Ninna desemnează frecvent și cîntecul de leagăn: însă termenul consacrat pentru aceasta este exclamația de tipul mixt *ninnananna*, adică refrenul însuși al cîntecelor de leagăn italiene, de unde se vede cît este de popular în Italia acest refren. Astfel, se aud pretutindeni la italieni expresiile *cantare la ninnananna*,

canción de cuna. Amintim că același cuvînt, la spaniolii din America de Sud, o desemnează pe doică¹⁵⁷, desigur fiindcă o trăsătură caracteristică a activității ei este de a face uz de exclamația *nana* la legănatul pruncului.

La portughezi, dovezile despre prezența terminologiei folclorice urmărite de noi par mai numeroase. Astfel, ei numesc leagănul *ninha*¹⁵⁸, iar substantivele feminine *nina* și *nana* denumesc - după regiuni - cîntecul de leagăn.¹⁵⁹ Evident, acestea sînt cunoscutele exclamații romanice, care au căpătat roluri substantivale. De la aceleași exclamații derivă în limba portugheză verbele *nanar* cu sensul de *a dormi*, raportat la copiii mici¹⁶⁰, și *ninar* care înseamnă și *a dormi*, cînd e vorba de prunci, dar și *a legăna* (*un prunc*).¹⁶¹ O probă incontestabilă, deși indirectă, că interjecțiile-refren de tipul italian din cîntecele de leagăn au fost cîndva de uz curent și la spanioli, o constituie existența în limba lor a unei bogate familii de cuvinte care au ca prototip pe *niño*, cu sensul de băiețel și pe *niña*, cu sensul de fetiță, utilizate în special ca vorbe dezmierdătoare. Astfel, cităm ca derivate ale lor pe *niñada* s.f. și *niñeria* s.f. (=enfantillage), *niñez* s.f. (=enfance), cu pluralul *niñeces* care înseamnă „enfantillages”, *niñera* s.f. (=dădacă, doică), *niñero* s.m. (=Kinderfreund), *niñear* vb. (=faire des enfantillages), *niñarrón* s.m. (=grosses, dickes Kind), *niñamente* adv. (=copilărește).¹⁶² E în afară de orice îndoială că substantivele-prototipuri ale tuturor acestor cuvinte și anume *niña* și *niño* (avînd uneori chiar sensul de prunc sugaci: *niño de pecho* sau *niño de teta*) ca și *nenito* s.m. (cu diminutivul *nenito*=băiețel) și *nena* s.f. (cu diminutivul *nenita*=fetiță) se integrează terminologiei folclorice a legănatului copiilor, dat fiind că și ele, la origine, nu au fost altceva decît niște simple exclamații, care erau adresate pruncilor și care cu timpul au devenit apelative. Faptul apare în toată claritatea în limba portugheză, unde *nina*, care denumește „fata”, înseamnă totodată și „cîntec de leagăn”¹⁶³, iar *nana*, care denumește „păpușă”, desemnează de asemenea refrenul fredonat la legănatul unui prunc sau chiar cîntecul de leagăn.¹⁶⁴ E ceea ce se confirmă prin cele mai perfecte analogii la diferite grupuri dialectale din sudul Franței, ca și din Italia.

Astfel, din Franța meridională vom cita apelative ca *nenito* s.f., care în Rouergue înseamnă „fetiță” și „păpușă”, dar în expresia *faire nenito* are sensul de *a dormi*. Iar forma hipocoristică *nenet* are în Gascogne și Languedoc cînd sensul adjectival de mic, cînd sensul substantival de *copilaș* sau *prunc*.¹⁶⁵ La fel s.f. *neneto* (diminutiv de la *nenito*) în Quercy denumește pe o fetiță și pe o păpușă. Pe de altă

parte, el se raportă la somn în expresia *faire neneto*, care înseamnă *faire dodo*. Amintim apoi substantivele hipocoristice *nenetoun* și *nenetou* din Languedoc, cu sensul de *pruncușor* și pe *nenoun*, *nenou* care în Rouergue înseamnă *copilaș*.¹⁶⁶ De asemenea, s.m. *nini*, *gnigni* în Var înseamnă *bébé*, iar s.f. *nino* în Languedoc înseamnă *fetiță* și în Guyenne *păpușă*. Tot la copiii mici se raportează și *ninoi*, *ninoio*, care în Châlons-sur-Saône are când rol adjectival, când substantival.¹⁶⁷ Amintim apoi apelativele gascone de formă hipocoristică *ninet*, *ninot*, *ninon* s.m. și *nineto* s.f. care îl denumesc pe prunc în general, sau pe o *fetiță*, iar adesea chiar pe o *păpușă*.¹⁶⁸ Cît despre italieni, ne limităm a cita apelative ca *nino* m. cu sensul de *bambino*, *nina* sau *ninna* cu sensul de *bambina* și *nini* care e în uz referitor la copiii mici de ambele sexe. Apoi menționăm forme hipocoristice derivate de la *nanna* sau *ninna*, ca *nannina* și *ninnarella* s.f., general răspândite în Italia, sau sicilianul *ninnaredda* sau venețianul *nineta*.¹⁶⁹ În ceea ce privește originea, toate acestea trebuie raportate la exclamația *nana*, *nanna* și mai ales la *nina*, *ninna* care, devenind apelative, au căpătat diferite aspecte fonetice și diferite sensuri - între acestea, pe acela de *cîntec de leagăn*, de *somn*, de *fetiță*, de *băiețel* sau în general *de prunc*. Să mai amintim și apelativul venețian *nena* s.f., care o denumește pe *doică*¹⁷⁰ și care își trage originea tot dintr-o exclamație în uz la legănatul pruncului?

Din cele mai sus relatate, rezultă că aria cîntecelor de leagăn, al căror refren are la bază exclamații ca *nani*, *nana*, *nina*, *nene* etc., acoperă întregul sud al continentului european, începînd de la Marea Egee și continuînd aproape neîntrerupt de-a lungul întregului litorăl mediteranean de nord pînă la Oceanul Atlantic. Însuși faptul că acest refren se întinde pe un spațiu atît de mare constituie dovada cea mai manifestă despre respectabila lui vechime în zona respectivă a Europei. Pe de altă parte, faptul că expresia românească *a face nani* = *faire dodo* (aromânul *fași nâni*¹⁷¹), variabilă la toate modurile și timpurile, își află corespondente absolut identice și ca formă sintactică, și ca sens, la cele mai multe din popoarele la care am urmărit refrenul în chestiune - la neogreci *κάμνα νάνι*, la italieni *fare la ninna*, *fare la nanna*, sau mai ales *fare la ninnananna*, la grupurile dialectale din sudul Franței *fa nina*, *fa la nono*, *faire ne-ne*, *faire neno*, *faire neneto*... - este un indiciu în plus că acest refren s-a răspîndit dintr-un centru de expansiune comun.

Dar ceea ce e deosebit de interesant, vestigiile ale acestei terminologii aflăm și la popoarele germanice. Vom începe cu germanii înșiși. Relatăm la ei, în primul

rînd, interjecția *lullull* înregistrată de frații Grimm, după o poezie a lui Bürger, unde apare în refrenul cîntecului pe care îl cîntă o mamă ca să-și adoarmă copilul:

...Sie sang: susu, lullull, mein Kind!¹⁷²

Desigur, Bürger a puizat din popor acest element, ca aîtea altele din lirica și din epica sa. Apoi, la germani există verbul *lullen* cu sensul de *a fredona* sau *a cînta unui prunc pentru a-l adormi*¹⁷³ și compusul său *einlullen* care înseamnă *a adormi un prunc prin cîntece*.¹⁷⁴ Evident, aceste verbe - care în forma lor de la infinitiv sînt în uz ca *nomina actionis* - au ca prototip interjecția-refren citată anterior. Amintim de asemenea că limba germană cunoaște, pentru cîntecul de leagăn - în afară de *Wiegenlied*, care e termenul cel mai răspîdit - și pe *Lullengesang*.¹⁷⁵ În fine, mai sînt atestate la germani și apelativele *Luller* s.m. și *Lullerin* s.f., desemnînd persoane care fredonează o arie pentru a adormi un copil¹⁷⁶, iar frații Grimm relatează și s.n. *Lullerchen* cu sensul de *assoupissement*.¹⁷⁷ La acestea se mai pot adăuga încă s.m. *Lulei* cu sensul de *fainéant* și verbul *luleien*, sinonimul lui *faulenzien*, ambele înregistrate din graiul berlinez. Aceste cuvinte, care trebuie puse în legătură cu ideea de *a dormi* - caracteristică de altfel tuturor termenilor mai sus citați - reprezintă extensiunea pe plan figurat, și anume în expresia satirică, a aceleiași terminologii.¹⁷⁸

Termeni folclorici referitori la adormirea pruncului, strîns înrudiți cu cei germani, aflăm și la englezi în *lull*, utilizat atît ca verb, cu sensul de *a adormi pe cineva* prin dezmierdări sau cîntece, cît și ca apelativ.¹⁷⁹ Cu deosebire însă e caracteristic termenul *lullaby*, care reprezintă o contaminare a vechii interjecții *lull* cu o alta și anume cu *bye*, folosită de asemenea - sub forma îngemănată *bye-bye* - de către mame și doice la adormirea pruncilor, ca refren în cîntecele de leagăn engleze.¹⁸⁰ *Lullaby* desemnează refrenul sau chiar cîntecul prin care e adormit un copil în timpul legănatului, fiind deci sinonim, sub acest aspect semantic, cu *cradle-song*.¹⁸¹ Termenul acesta e în uz la englezi nu numai ca apelativ, ci și ca verb, cu sensul de *a adormi un copil prin cîntece*.¹⁸² Amintim, în cadrul aceleiași terminologii și adverbul *lullingly*¹⁸³ < vb. *lull*.

Între germanicii continentali, îi vom mai menționa pe olandezi, al căror verb *lullen* ne introduce în lumea pruncilor, deși etapa sa semantică actuală marchează alunecarea spre satiră a semnificației primare de *a gînguri*. Poate că și apelativul olandez *Lol* (f.) cu sensul de *amuzament, glumă*, împreună cu derivatul său adjectival *lollig* se integrează tot acestei terminologii.¹⁸⁴ Mai clare apar vestigiile

a pătruns pe nesimțite și în cîntecele de leagăn, reușind deseori a se substitui metrului lor original, de exemplu:

... "Αν κοιμηθῆς, χαρίζω σου τῆ με τὸ λεῖπνι,
 Τῆ Βενεθιά με φλουρὶ νὰ τὴν ὀρίζης ὄλη.
 Ἄν κοιμηθῆς, παιδάκι μου, τρεῖς χῶραις σου χαρίζω
 Τρεῖς χῶραις καὶ τρία χωριά, τρία μοναστηράκια...¹⁹⁸

Dintre cîntecele de leagăn cu un asemenea metru, un mare număr au adoptat forma stereotipă a distihului, care e atît de cultivată în lirica populară neogrecescă:

— Κοιμήσου, κορουλλάκι μου κ' ἰ ὦ σὲ νανναρίζω
 Τ' ἀσήμικ καὶ τὸ μάλαμα τραούγια σοῦ ιτιτζω.¹⁹⁹

sau:

— Κοιμήσου, νεᾶ, ν' ἀνεθραφῆς, τρανταφυλλεᾶ ν' ἀθθίσης
 Τ' ἀσήμικ καὶ τὸ μάλαμα χάμω νὰ τὸ πατήσης.²⁰⁰

Astfel, din punct de vedere al versificației, ele nu se deosebesc deloc de așa-numitele *lianotragouda* - un fel de cașonete comparabile strigăturilor românești, de predilecție cu subiecte erotice - care sînt desigur cele mai favorite în sfera tineretului rustic neogrec, animîndu-i de obicei petrecerile și în special horele jucate sub cerul liber. Nu poate fi îndoială că această specie lirică a servit de model cîntecelor de leagăn neogrecești. Nu o dată însă acestea depășesc dimensiunile distihului cu un vers sau chiar cu cîteva. Alteori însă devin, precum se va vedea mai departe, adevărate mici poeme lirice închinete pruncului drag de către anonima poetesă-mamă.

Din punct de vedere al conținutului - deși tematica este în fond aceeași, pe care am schițat-o mai sus, în special la români - cîntecele de leagăn neogrecești au dezvoltat amplu diferitele motive tipice lor, stilizîndu-le cu o deosebită artă. Amintim mai întîi motivul somnului, care e așa de caracteristic și cîntecelor de leagăn românești. Iată cum îl invocă mama într-un cîntec de leagăn din Creta, rugîndu-l să vină să-i legene și să-i adoarmă pruncul:

Vino, somnule, de mi-l leagănă și mi-l adoarme lin!
 Vino, somnule, vino, somnorosule,
 Tu, care-adormi copiii!
 Vino, somnule, de mi-l ia
 Și mi-l du prin grădini...²⁰¹

pruncului, leagăn care nu putea fi decît de argint, pe cînd pruncul însuși e cu totul și cu totul de aur.

Cum se explică acest rang de categorică prioritate a Crivățului? Nu trebuie să uităm că o trăsătură caracteristică a grecilor din toate timpurile, trăsătură de care se resimte adînc etnopsihicul lor, rezidă în faptul că ei sînt din moși strămoși un popor de marinari încercați. Și Crivățul din cîntec - acest puternic și temut împărat al vînturilor - nu este decît un eco al vieții trăite de ei pe mare. Imaginația mamei l-a împlînzit și l-a adus din largul mării în preajma copilului ei, ca să i-l pună de strajă la căpătîi:

...[βάλλω] τὸν κῦρ Βοριά τὸ δροσερὸ ἀνάμεσα πελάγους...²⁰⁶

Figura Crivățului, în cîntecele de leagăn neogrecești, capătă semnificație de simbol, care indică dirijarea omului, încă din pruncia cea mai fragedă, pe căile destinului ancestral. Dar aducerea în scenă a Crivățului e prilej pentru a fi introduse în cîntec și alte personaje, ca mama Crivățului, femeie cu moravuri austere, care - surprinsă de absența îndelungată a fiului ei holtei și neștiind pe unde a întîrziat atîta îl dojenește cu asprime. Apoi, sînt introduse stelele și luna, cu care adesea obișnuiește să se ia la ceartă. Astfel, atmosfera cîntecului de leagăn ia un aspect feeric de o impunătoare frumusețe. În centrul acestui cadru de un pitoresc unic - populat cu elementele naturii devenite toate persoane vii - stă micul prunc, care-i de fapt marele personaj, în slujba căruia se află toți în frunte cu mama lui și cu eternul protector al copiilor, Somnul. Într-un alt cîntec de leagăn, dedicat unei fetițe, mama - invocînd somnul să vină s-o ia și s-o ducă prin locurile de încîntare, știute de dînsul - se prosternează cu pietate înaintea lui, așa cum se obișnuiește în cultul unei divinități:

— Somnule, ia-o-n brațele tale de aur,

Ca să mi-o plimbi prin grădini frumoase.

519 Șapte mătăanii fac înaintea ta și mult mă rog de tine,

Somnule, ia-mi-o; dar adă-mi-o iar înapoi!

Și dacă mi-o iei, Somnule, să mi-o adormi lin...²⁰⁷

Precum era și de așteptat, modul de exteriorizare a adorației mamei trădează influența cultului creștin asupra cîntecului. În adevăr, în timp ce adresează Somnului ruga ei fierbinte în legătură cu fetița sa, ea i se închină făcînd mătăanii înaintea lui întocmai ca în fața lui Dumnezeu. Dar acesta nu e singurul indiciu de natură culturală referitor la personajul supranatural atît de favorit

Precum vedem, aici apare - tot ca personaj - și Sănătatea! Nu cutezăm a crede ca și aceasta să fie o continuare a tradiției mitologice antice, adică să vedem în ea o tîrzie fantomă a zeiței „Hygia cea cu surîsul dulce”²²². Atribuim mai curînd această figură înclinării speciale pe care o are poporul grec către personificări.²²³ Dar adesea, mama face apel și la reprezentanți ai lumii animale - în special la anumite păsări, între care privighetoarea deține un loc de frunte - chemîndu-le în ajutor la îngrijirea pruncului și la adormitul lui:

— Gîscă, întinde-ți aripile ca să-mi spăl băiețelul
 Și tu, vulture, aripile tale ca să-l culc pe feciorașul meu,
 Iar tu, privighetoarea mea de aur, să te așezi pe leagăn,
 Cu glasul tău dulce să mi-i cînți cîntece de leagăn
 Și de vei vedea c-adoarme, că-nchide ochisorii lui,
 Dă fuguța și-l cheamă pe Somn să mi-l ducă la plimbare...²²⁴

De altfel, motivul privighetorii și în general al păsărilor cîntătoare, care vin să desfete auzul pruncului, apare frecvent în cîntecele de leagăn neogrețești.

Iată încă un cîntec de leagăn, din Epir, în care este pusă la contribuție și rîndunica, pentru iuțea zborului ei, atunci cînd pruncul dorește să joace în horă și cînd - lipsind instrumentele muzicale necesare - mama o trimite să aducă îndată viori:

Băiețelul nostru vrea să joace hora,	O trimit apoi pe mica rîndunică,
Dar viorile nu-s aici!	Fiindcă-i păsărică iute la zbor!
Pe cine să trimit să le aducă?	Tar-na-na și bo-bo-bo! ²²⁵
Trimit ba pe unul, ba pe altul,	

Nota umoristică vine să se adauge aici sentimentului de duioasă afecțiune, care formează atmosfera oricărui cîntec de leagăn. Dar atunci cînd intră în scenă animalele, un deosebit efect estetic produc - prin naivitatea lor și ca sursă de umor pur copilăresc - imaginile acestor animale și în special ale păsărilor, care ne sînt înfățișate dormind duse și care sînt juxtapuse imaginii pruncului adormit adînc și el după pilda lor. Mama cîntăreașă face aici uz de un expedient pedagogic, pînă la urmă convînge pe micuțul ei să binevoiască în sfîrșit să doarmă și el. Iată cum sună un asemenea cîntec din insula Chios:

Doarme vulturul pe munte sus,	Doarme și copilașul meu,
Și doarme potîrnicea-n crîng;	Ca să se sature de somn!... ²²⁶
Într-un cîntec de leagăn din Creta, tabloul unde copilul fraternizează prin	

vină pe lume în împrejurări miraculoase, cum vin eroii și eroinele basmelor. Nu-i lucru de mirare deci că și despre eroina cântecului de leagăn aflăm adesea că a fost dăruită părinților ei de sfinți:

— Nani, copilița mea cea dăruită de sfinți,
Pe care mi-au dat-o ca dar toți sfinții de pe lume,
Mi-au dat-o Sfântul Izvor-de-viață și Sfânta Bunavestire.²⁴⁵

Alteori, nașterea pruncului ne este înfățișată ca un prilej de bucurie universală, a cerului ca și a pământului. Clopotele bisericilor sună singure ca să vestească marele eveniment credincioșilor; iar îngerii își părăsesc sălașul lor ceresc spre a veni ca să vadă minunea:

Cînd te-a născut mama ta, au sunat clopotele bisericilor,
Iar îngerii din ceruri tot urcau și coborau!²⁴⁶

Un alt cântec de leagăn merge pînă acolo încît spune că evenimentul nașterii pruncului a fost sărbătorit chiar de Dumnezeu, care a venit să slujească el însuși în biserică împreună cu tot soborul de apostoli:

Cînd te-a născut maica ta, fu zi de sărbătoare,
Căci o slujit liturgia chiar Domnul Hristos cu cei doisprezece
apostoli!²⁴⁷

În fine, după un alt cântec, bucuria produsă de nașterea pruncului își capătă expresie în aspectele sărbătorești, pe care le îmbracă subit natura și în concertul entuziast, prin care păsările cîntătoare salută fericitul eveniment:

Cînd te-a născut mama ta, au înflorit toți pomii,
Iar păsărelele-n cuiburile lor cîntau cu glas dulce!²⁴⁸

Dar un număr însemnat de cîntece de leagăn ne apar, la grecii moderni - de altfel și la alte popoare - sub aspectul unor urări adresate pruncului de către mamă sau adesea chiar ca un fel de binecuvîntări în legătură cu viitorul lui care o preocupă în gradul cel mai înalt și pe care ea nu-l vede decît sub cele mai fericite auspicii:

— Dormi, copilă, să crești mare și să-nflorești ca o rujă,
Picioarele tale să calce numai pe aur și pe argint!²⁴⁹

sau:

Doarme puiculița mea, cum să-i cînt oare?...
Să mi te văd regină, prințesă să te văd
Și să te-nsoțesc ca mireasă purtînd cunună de aur!²⁵⁰

Cam în același chip - deși poate nu chiar cu aceeași strălucire - ni se

Aici capătă expresie credința populară că orice om, în viață, nu face decît să reproducă întocmai însușirile - calități sau defecte - pe care le are ursita lui: e bogat, dacă ea e bogată; harnic, dacă ea e harnică; econom, dacă ea e econoamă etc. Sau dimpotrivă: orice ar face el, nu poate fi decît sărac, leneș, risipitor..., adică așa e ursita lui. De aceea, în citatul cîntec, mama îi urează copilei sale să aibă o ursitoare harnică, bogată etc. Apoi, mai departe, cîntecul de leagăn continuă cu urările mamei, care îi dorește fiicei ca buna ei ursitoare să-i țină la dispoziție în slujba ei de fiecare zi nici mai mult nici mai puțin de 12 slujitoare, care să-i îndeplinească toate voile și toate poruncile - ca nu cumva să se ostenească fetița în vreun chip - și care, firește, o vor scuti de atîta trudă multă și pe mamă:

...Să aibă pentru tine douăsprezece doici ca să te-ngrijească:

Să-ți aducă apă la picioare și să-ți facă vînt cu evantaiul;

Una din ele să te descâlce și alta să-ți aștearnă patul;

Iar cea care poartă veșmînt de purpură, să steie cu tine pînă tîrziu
să-ți țină tovărășie.²⁵⁵

În fine, într-un alt cîntec din Kárpathos dedicat tot unei fetițe, mama îi urează un destin bun în chipul următor:

...Iar ursitoarea ei să-i toarcă soarta c-un fus de aur,

Tinerii să se lupte-ntre ei ca s-o dobîndească de soție...²⁵⁶

Evident, soarta toarsă cu un fus de aur este simbolul supremei fericiri în viață. Remarcăm cu surprindere că aici figura ursitoarei care toarce firul vieții cu fus de aur se identifică în chip desăvîrșit cu cea mai însemnată dintre cele trei *Moire* ale grecilor antici și anume cu *Clothó*²⁵⁷, al cărei nume însuși înseamnă *Torcătoarea* (<vb. κλωθώ). Spre deosebire de *Hypnos*, pentru care cîntecele de leagăn apar ca un loc de izolare a lui, fiind aproape singurul domeniu din folclorul neogrecesc unde a mai supraviețuit în toată claritatea, *Moires* sînt foarte răspîndite în cele mai variate creații folclorice în versuri și în proză - dar cu precădere în basme - precum și în credințele populare curente ale grecilor moderni.

Referitor la viitorul pruncului a cărui viață este îmbrățișată într-o viziune de miraj, peste ani, de către privirea scrutătoare și animată de cele mai frumoase și mai calde dorințe ale mamei, se cuvine să relatăm un fapt folcloric, pe cît de interesant, pe atît de curios. De nimic nu pare mama atît de preocupată în acea perioadă inițială, cînd pruncul de-abia a venit pe lume, ca de căsătoria lui! De aici se poate totuși deduce cu cîtă seriozitate privește poporul acest act cardinal din

Manuscrisul *Prolegomenelor* este redactat cu cerneală violetă și albastră, pe foi disparate (albe, de dictando și de matematică), avînd formatul 21/15 cm. Și de data aceasta există o schemă de bază a studiului, alcătuită din 98 de pagini, scrise pe ambele fețe și numerotate cu cifre romane, între care s-au intercalat ulterior încă 66 de pagini, cu precizări și adausuri, toate orînduite cu grijă într-o structură bine încheată.

Trebuie arătat însă că deși acest manuscris începe cu pagina I, el este precedat de 9 pagini dactilografiate (studiul la 1,5 rînduri, iar notele la 1 rînd), care par să fi fost redactate, cu mulți ani în urmă, direct după fișe. Vom reveni în *Postfață* asupra acestor chestiuni.

O precizare se impune și în privința *Cuvîntului înainte* care însoțește *Prolegomenele*. Acesta ni s-a păstrat pe cîteva fișe disparate, așezate, e drept, în fruntea volumului, dar fără a conține vreo indicație referitoare la punerea lor în pagină. Operațiunea de ordonare a acestora, ca și titlul sub care le-am așezat ne aparțin.

Ortografia manuscriselor, care pe alocuri prezenta unele particularități ale perioadei interbelice, a fost pusă de acord cu normele actuale. Pluralul unor substantive, cum ar fi *nestimate*, *vertige*, *simțiminte*, *prototipe*, a fost modificat corespunzător: *nestemate*, *vertijuri*, *simțăminte*, *prototipuri*. La fel, formele vechi de genitiv-dativ, *tehniciei*, *vremei*, *roatei*, au fost înlocuite cu cele curente: *tehnicii*, *vremii*, *roții*. Neologismele cu grafie ce trimite la influența franceză, de tipul *designează*, *hipoteză*, *humoristic*, au fost ortografiate: *desemnează*, *ipoteză*, *umoristic*. S-au actualizat grafiile în cazul pronumelui relativ-interrogativ (*cari-care*), al pronumelui demonstrativ (*acel-acela*), precum și al unor substantive și forme verbale: *strein-străin*, *completeze-completeze*, *cînticel-cîntecel*, *veșmînt-veșmînt* etc. Consoanele *s* și *z* au fost înlocuite corespunzător în cuvintele: *desvolta-dezvolta*, *basinul-bazinul*, *excluziv-exclusiv*. S-au păstrat, în schimb, unele neologisme, pentru care autorul pare să fi manifestat o adevărată predilecție. Este vorba de verbele *a conjectură* (cu sensul de „a judeca după aparențe”, „a presupune”), *a puiza* („a proveni din”, „a pleca de la sursă”) și *a suplanta* („a înlocui”, „a suplini”), care pigmentează manuscrisele profesorului.

Autorul utilizează un bogat volum de informații, din cele mai variate domenii, iar pentru operativitate recurge frecvent la *sigle* ce se vădesc adesea de-a dreptul criptice. Descifrarea acestora s-a făcut în secțiunea rezervată *bibliografiei*.

trecute prin filtrul unei speciale selectări, spre a le servi acestora de cadru. Pentru un astfel de scop, ele trebuie să se poată adapta la exigențele acestui gen cu totul specific al liricii populare, care respiră numai gingășie, finețe și iubire pînă la adorație pentru prunc. Comparînd cîntecele de leagăn neogrecești cu cele ale altor popoare, din punct de vedere al realizării artistice, noi credem că cele neogrecești le depășesc în special prin feericul lor inegalabil, care nu se mai întîlnește nicăieri aiurea.

Clasificarea cîntecelor de leagăn neogrecești

Aruncînd acum o privire de ansamblu asupra celor mai sus expuse – în intenția de a găsi un criteriu potrivit pentru clasificarea cîntecelor de leagăn neogrecești – credem că se conturează cu oarecare claritate aproximativ patru categorii de cîntece. Și nu atît sub aspectul tematic, dat fiind că temele și motivele lor sînt prea diferite unele de altele, iar uneori le întîlnim amestecate în unul și același cîntec, ci mai ales după chipul cum își află ele expresie în cîntecele de leagăn.

O primă categorie, care frapează atenția prin laconismul cîntecelor – limitate în majoritatea cazurilor numai la cîteva versuri – o formează acelea al căror scop principal, iar uneori chiar unicul, este de a adormi pruncul prin îndemnuri speciale și prin tot felul de îmbunări, de promisiuni, de afectuoase dezmierdări... Asemenea cîntece încep de obicei cu verbul imperativ *coimisoy* sau cu interjecția *náni*. O bună parte din ele au forma stereotipă a distihului. Vom numi această categorie *tipul arhaic*, deoarece este în afară de orice îndoială că în cîntecele ei se păstrează unele trăsături, atît de fond, cît și de formă, care stau la baza întregii specii folclorice a cîntecelor de leagăn. Odinioară, categoria tipului arhaic număra desigur cele mai multe cîntece. Evident, motivele cu caracter exhortativ pentru provoarea somnului, ca și cele de dezmierdare nu sînt specifice exclusiv cîntecelor din această categorie, ci ele pot figura și în altele aparținînd altor categorii, însă acolo ocupă un loc secundar, fiind eclipsate de altele devenite cu timpul mai proeminente.

Pentru a arăta totuși chiar printr-un fapt folcloric deosebit de semnificativ cîtă importanță au avut motivele de dezmierdare și continuă să aibă pînă în vremea noastră, în cîntecele de leagăn neogrecești, este destul să amintim că în unele părți

făcut cu patru./ Eu *desfac* cu cinci./ Cine-o făcut cu cinci/ Eu *desfac* cu șese./ Cine-o făcut cu șese./ Eu *desfac* cu șapte./ Cine-o făcut cu șapte./ Eu *desfac* cu opt./ Cine-o făcut cu opt./ Eu *desfac* cu nouă./ Cine-o făcut cu nouă./ Eu *desfac* cu-a mele cu-amîndouă...³⁰⁵

Această repetare stăruitoare acționează autosugestiv asupra bolnavului, provocîndu-i o asemenea stare de spirit, încît el este animat de convingerea că prin acea *desfacere* se va însănătoși neapărat, ceea ce uneori se întîmplă să antreneze chiar vindecarea reală.

Comparînd în special efectele magico-sugestive produse asupra bolnavului de procedeul repetițiilor, dintr-un descîntec, ca acela *de fapt* mai sus citat, cu procedeul repetițiilor aducătoare de somn pruncului, din cîntecele de leagăn, ne putem da seama că nu e vorba aici de o simplă analogie întîmplătoare, ci de un element comun, de esență magică, în ambele părți. .

Cîntecele de leagăn, născute – precum am afirmat – din izbucnirea spontană a afecțiunii materne pentru prunc, au fost puternic influențate de gîndirea magică chiar din primul moment al apariției lor. Elementul magic, care s-a asociat afectului secundîndu-l și contopindu-se cu el în chip indisolubil, este tocmai acela pe care l-am analizat mai sus. El constituie etapa magică primară a cîntecelor de leagăn. Dar vîna magică a acestor cîntece nu se oprește aici, ci ea va continua a se manifesta cu o surprinzătoare vigoare și sub alte aspecte. În prima etapă, care ne-a preocupat pînă acum și care trebuie raportată la o veche epocă, preistorică, scopul biologic imediat era cel ce prima și anume: împăcarea pruncului și adormirea lui. De aceea, exclamațiilor de iubire ale mamei le-au venit în sprijin procedee ca cele amintite. Cu trecerea vremii însă, omul evoluînd, s-a dezvoltat mereu sub raportul psihic. Avînd în vedere perechea umană, ne gîndim, firește, la mamă, care ne interesează în cazul de față. Astfel, orizontul gîndurilor și sentimentelor sale referitoare la copil se lărgeste. Ea începe să devină tot mai conștientă de răspunderile sale în legătură cu viața viitoare a pruncului nou-născut, cînd acesta va fi om matur. În consecință, tendința de a influența în bine, pe toate căile posibile, această viață, n-a întîrziat a se manifesta și ea chiar în cîntecele prin care mama își exprima sentimentele de iubire pentru odorul ei. Ba, cu cît aceste sentimente erau mai puternice, cu atît mai puternică se arăta și acea tendință. Așa au început a se infiltra în cîntecele de leagăn, pe nesimțite, tot felul de urări referitoare la soarta copilului, care o preocupă acum pe mamă într-un grad cu totul deosebit. Cîntecele de leagăn de *tipul urării* ilustrează cel mai clar această

a doua etapă magică din evoluția respectivei specii lirico-folclorice. Este etapa ce se caracterizează prin apariția urărilor de tipul direct, unde magia cuvântului se manifestă în chipul cel mai obișnuit, sub forma unei dorințe exprimate exhortativ la adresa cuiva, de exemplu ca într-un cântec dedicat unui băiețel, căruia mama îi urează: „...Să nu vezi niciodată nimic rău în tot timpul vieții tale!”³⁰⁶ sau, după un altul: „...Să crești mare, s-ajungi un viteaz de seamă.../ Să te-narmez cu paloș și cu suliță de-argint.../ Să te duci la război și să lupți ca un leu.../ Să cucerești țări și bogății, ținuturi și cetăți!/ Să iei de soție o fată frumoasă, pe fiica regelui...”³⁰⁷. Sau, după un cântec închinat unei fetei: „...Ursitoarea ei să-i toarcă soarta c-un fus de aur!/ Tinerii să se lupte-ntre ei ca s-o dobândească”³⁰⁸.

Dar, cum era și natural, formele de exprimare magică au evoluat și ele cu timpul, complicându-se și perfecționându-se. Astfel, ajungem mai târziu la o a treia etapă, în care urarea aproape nu mai poate fi recunoscută la prima vedere. Ceea ce era în etapa magică precedentă urare propriu-zisă, aici apare ca un fapt deja îndeplinit. Vrem să spunem că dacă, de exemplu, anterior, mama îi ura, adică își exprima dorința, ca micuțul ei când va fi mare să se însoare cu fata regelui, acum deja el e chiar pe punctul de a se însura cu ea: regele însuși nu-i mai slăbește pe părinții băiatului, le tot trimite vorbă că vrea să-l aibă de ginere.³⁰⁹ Apoi, ca să ne referim și la cântece dedicate fetei: dacă în etapa a doua i se urează, sub forma unei dorințe, să fie bogată și fericită, acum ea chiar se află în culmea fericirii și înconjurată de toate bogățiile, ducând o viață plină de strălucire. În adevăr, ea se naște într-un palat regesc; e așa de frumoasă, că uimește lumea; e înfășată în purpură și doarme sub baldachinul cu stemă bătută-n pietre nestemate...etc.³¹⁰ Prin urmare, în etapa a treia, urarea se caracterizează prin aceea că prezintă aspectul împlinirilor. Eroul sau eroina deja și-au atins idealurile cele mai scumpe, chiar așa cum au fost ele visate de mama lor. Pe plan magic deci, ei nu mai au a-și dori nimic. Tot de această etapă țin și unele epitete de bun augur, pe care mama le adresează pruncului. Așa, dacă după tradiția mai veche, pe care-o raportăm la etapa a doua, mama ura fetei ca ursitoarea ei să-i toarcă o soartă de aur, acum – conform procedului intrat în uz în cursul celei de a treia etape – mama îi va spune: „...- Dormi, copilă plină de noroc și cu soarta de aur!”³¹¹; adică fetea deja se află în situația fericită dorită de mama ei! Nu trebuie uitat însă că, pe măsură ce evoluează elementul magic, ia o tot mai mare dezvoltare și elementul poetic, ceea ce am căutat să punem în lumină, prin variate exemple, la locul cuvenit. Dar dezvoltarea aceasta hipertrofică a venei poetice a avut loc în dauna elementului

arhaice ale acestora. Ne gândim la acele exclamații invariabile lipsite de un sens precis, care ni s-au conservat pînă azi – adesea sub aspecte identice – la mai multe popoare din Europa. În special însă este atrasă atenția noastră de refrenul slav, păstrat cel mai bine la ruși – deși unele vestigii se întîlnesc și la alte națiuni slave – și anume de *bai-bai*, *băiu-baiu*, *băiușki-baiu*³¹⁵... Această interjecție este în limba rusă prototipul unei foarte bogate terminologii referitoare la legănatul pruncului. Pentru cîntecul de leagăn însuși, ne este atestat la ruși termenul *baika*³¹⁶, iar relativ la acțiunea legănatului – însoțit de cîntece speciale pentru adormirea pruncului – există în limba rusă verbe ca *bait'*, *baikat'* și *baiukat'* (și reflexiv). De la acesta din urmă - prin diferite prefixe – derivă un număr impresionant de alte verbe, toate în legătură cu aceeași acțiune, desemnîndu-i cele mai variate aspecte ale ei: *vîbaiukat'*, *dobaiukat'* sea, *zabaiukat'* - *zabaiukivat'*, *nabaiukat'*, *otbaiukat'*, *pobaiukat'*, *podbaiukivat'*, *pribaiukivat'*, *probaiukat'*, *razbaiukat'* sea, *ubaiukat'* - *ubaiukivat'*³¹⁷. Apoi leagănul el însuși – în afară de alte denumiri (precum *kolîbel'*, *kolîska*, *liulka*, *kacealka*, *zîbka*) o cunoaște și pe *baiukalka* (s.f.)³¹⁸. De asemenea, pentru doică, pe lîngă numele general răspîndit *nianca*, mai este atestat în limba rusă și termenul popular *baiukal'scița*, ceea ce *ad litteram*, înseamnă „cea care leagănă un prunc cîntîndu-i” – după cum există la ruși și corespondente masculine ale acestui apelativ și anume *baiukal'scik* și *baiukala*³¹⁹. Astăzi, în verbele rusești *bait'*, *baibat'*, *baiat'* și *baikat'*, evolute la sensuri ca *a vorbi*, *a povesti*, *a flecări*..., e greu de a mai vedea ceva comun cu sensul cel vechi, care pare a fi gravitat cu deosebire în jurul legănării unui prunc și pe care l-am relatat anterior. Dar ca un fapt lingvistic revelator, aflăm de la Dal³²⁰, referitor la verbul *băiți* că pe alocurea el „se întrebunțează cu sensul său arhaic de *șeptat'*, *znaharit'*, *zagovarivat'*, adică de *a vrăji*, *a descînta*. Nu poate fi îndoială că în sensul acesta supraviețuiește la ruși pînă azi însuși sensul original al verbului acestuia și al altora cu același radical, din cele citate mai sus. Una din cele mai vechi adaptări ale acestui verb și a celorlalte din aceeași familie a fost la adormirea pruncului prin cîntece concomitent cu legănatul. *Bait'*, *baibat'*, *baiat'* se raportau la o manifestare a omului pe cale acustică, sau prin propriul său grai – fie proferînd anumite exclamații, fie povestind ceva, fie cîntînd anumite cîntece – sau chiar servindu-se de un anumit instrument muzical, din care cînta pentru a-și atinge anumite scopuri ce își propunea. Nu fără importanță este și informația, pe care o aflăm tot de la Dal, că *baiti*, în regiunile meridionale ale Rusiei (fără vreo altă precizare geografică), are sensul de *a ademini* cu fluierul sau cu glasul păsărilor pentru a le vîna. Și în cazul cînd un verb cu

dovada că această terminologie, magică prin excelență, a fost cîndva, în epoca veche slavă, comună tuturor slavilor. În adevăr, Miklosich și Berneker, relatîndu-ne toată seria cuvintelor respective, ne scot în relief pregnanța covîrșitoare a semnificației magice: verbul *баюти* = *ἐπάδειν*, *incantare*; *пом. акт. баюние* (s.n) = *ἐπωδή*, *incantatio*; *баюльничъ* (și *баальничъ*, *бальничъ*) *баюньникъ* (și *баюникъ*), *баюнь* (s.m.) = *ἐπωδός*, *incantator*; *баюльница* (și *баальница*) s.f. = *ἐπωδός*, *incantatrix*. Tot din familia aceasta de cuvinte fac parte și s.m. *балии* sau *балино* = *ἐπωδός*, *incantator*, care se întîlnește în textele vechi slave bisericești de obicei cu sensul de *iatrós*, *medicus*, ceea ce nu e decît o etapă semantică mai evoluată a cuvîntului³²⁶, și derivatul său adj. *балийскъ* = *ἐπωδοῦ*, *incantatoris* sau *iatrou*, *medici*, precum și s.n. *бальство*, *бальствие* = *φάρμακον*, *medicina*³²⁷. Toți acești ultimi termeni sînt forme care au pierdut pe *ī* median, iar apoi s-au contras; astfel: *балии* < **баалии* < **баюлии* < **балию* < **баалию* < **баюлию*... etc. Așadar, nu mai poate fi nici o îndoială, în epoca veche slavă această familie de cuvinte cu radicalul *баи* – care forma terminologia folclorică a *vrajitoriei*, ține de tezaurul lingvistic slav comun; unitatea ei se desface de-abia în cursul evului mediu, după separarea diferitelor seminții slave și așezarea prin ținuturile noi în care s-au stabilit. Dar mai avem de remarcat că, din aceeași familie, face parte și apelativul *байка*, pe care textele vechi slave bisericești nu ni-l atestă, însă care e absolut sigur c-a existat în vechea slavă, de vreme ce este atestat azi în aproape toate limbile slave moderne, inclusiv rusa, unde l-am relatat deja cu sensul de *cîntec de leagăn* în cadrul terminologiei ruse care privește legănatul pruncului. Acest cuvînt, mult mai des este cunoscut la ruși cu sensul de *scurtă povestire fantastică* cu întîmplări din lumea animalelor³²⁸. *Bájka* cu acest sens este bine cunoscut și celorlalți slavi orientali. Dintre slavii meridionali, slovenii sînt singurii care îl posedă, avînd și la ei aceeași semnificație. În ceea ce-i privește pe slavii occidentali, la aceștia toți, fără excepție, apelativul *bajka* e foarte răspîndit – cu mult mai răspîndit încă decît la slavii orientali – denumind povestirea scurtă din lumea animalelor, care la ei a fost adoptată și ca termen literar pentru fabula cultă. De asemenea, slavii occidentali cunosc un mare număr de cuvinte derivate de la *bajka*. Acest apelativ are, adesea, la unii dintre slavii occidentali și la sloveni – ba chiar și la ucraineni – totodată și sensul de *basm*. *Bajka* de altfel nu-i decît un diminutiv prin sufixul *ka* de la *baja*, atestat la poloni cu sensul de *conte d'enfants*, *conte de la cigogne*, *conte à dormir debout*³²⁹ sau de la *baj* (sf.), atestat la cehi cu sensul de *mythe*, *conte*, *fable*³³⁰. De asemenea, trebuie să relatăm că, la slavii occidentali, întreaga familie de cuvinte cu radicalul *baj*, care la slavii meridionali și în limba veche slavă

vede clar că în limba română avem a face cu un termen folcloric de împrumut. La români, el s-a substituit unui termen folcloric autohton pe care nu-l putem cunoaște. Dar – ca să ne menținem numai la domeniul slav – remarcăm că acest termen face parte și el din aceeași familie de cuvinte cu radicalul *baĭ*, care dădea expresie, la vechii slavi, conceptului magic. În adevăr, vechiul slav bisericesc Баснь < *Баа [< *Баю < Баюти] + suf. снь³³⁹ întocmai ca пѣснь < пѣ [< пѣти] + suf. снь³⁴⁰. Din cele mai sus expuse, rezultă că termenul folcloric slav, *basnĭ* poate fi de asemenea raportat la faza a doua a procesului de creație, care privea vârsta copilăriei. Astfel, această fază era ilustrată, în lumea slavă – pe teren artistico-folcloric – de un produs epic în proză, care, la cea mai mare parte din slavi, purta numele de *baĭka*, în timp ce la ceilalți era desemnată prin numele de *basnĭ*, sinonimul celui precedent. Povestitoarea sau povestitorul – în timpul când povestea – făcea uz, mai mult ori mai puțin conștient, de anumite procedee verbale, însoțite de o anumită mimică și de gesturi adecvate, prin care îl încânta pe copil, captivându-i atenția și stimulându-i fantezia. Acele procedee vor fi avut cândva unele elemente comune cu gândirea magică. Era în fond continuarea – sub un alt aspect – a tradiției consacrate, în prima fază, de către cîntecele de leagăn.

Încheiem aici această digresiune care – în urma examenului terminologiei folclorice ruse, referitoare la legănatul copiilor și a celei sud-slave și vechi slave bisericești, referitoare la magie – vine să coroboreze concluziile noastre asupra cîntecelor de leagăn, trase anterior numai pe baza stadiului formei și conținutului lor, la popoarele din sud-estul Europei și cu deosebire la grecii moderni. Privind acum problema genezei acestor cîntece în ansamblul ei, se cuvine să subliniem că – în ciuda puternicelor lor aderențe cu domeniul magiei – ele rămân totuși înainte de orice creații artistico-folclorice de proveniență ergologică. Munca mamelor în creșterea pruncilor și în special legănatul este aceea care a prezidat la nașterea lor și tot ea este aceea care le-a întreținut și stimulat mereu în cursul evoluției lor. Pentru ca aceste creații lirice ale popoarelor să ajungă ceea ce sînt în vremea noastră, ele au trebuit să străbată un foarte lung drum. Dacă la capătul inițial al drumului lor, în faza preistorică, nu erau decît niște simple exclamații ritmice însoțind legănatul pruncilor, astăzi, la capătul final, ele ni se înfățișează ca niște realizări unde muzica și poezia ating culmi, la care nu te-ai fi așteptat de la niște modeste produse folclorice. În special cîntecele de leagăn neogrecești ilustrează în chip strălucit ultimul stadiu evolutiv. Asemenea realizări sînt mărturia unui impresionant progres făcut de către procesul de creație artistică de-a lungul mileniilor.

nanourizo-nanoúrisma (iar mai pe urmă și la *nanarízo-nanárisma*) se va fi făcut în perioada de la hotarul antichității grecești cu începutul evului mediu, luându-se ca element de bază, în radical, însăși interjecția *náni*, intrată deja în uz pe acea vreme. Dar care va fi fost interjecția antică pe care aceasta a înlocuit-o, nu putem ști. Așadar, după noi, exclamația *náni* sau *nána* din refrenul cîntecelor neogrecești este o aluviune romană sau tracică fixată în folclorul grecilor aproximativ pe la finele epocii antice. Cu infiltrarea ei, era firesc ca o nouă terminologie pentru legănatul pruncilor să ia naștere. În cazul cînd originea tracică nu s-ar verifica drept justă, *náni*, *nána* au putut fi aduse în Grecia odată cu ocuparea ei de către romani. În ambele ipoteze, grecii au puizat acest element folcloric din aceeași sursă ca și românii. Noi nu aprobăm atitudinea acelor care - antrenați de înaltul prestigiu al ilustrei civilizații grecești - sînt gata să atribuie grecilor paternitatea oricăror elemente culturale. Dacă ne raportăm în special la domeniul bunurilor culturale aparținente maselor populare, este adevărat că foarte adesea grecii, ca popor de veche cultură, au putut chiar să le înregistreze în scrierile lor și astfel să le facă cunoscute lumii sau chiar să le prelucreze ca motive sau teme în anumite opere rămase de la ei sub nume precise de autori. Dar aceasta nu înseamnă că întotdeauna tot ei au fost și cei ce le-au generat. Pe terenul folcloric și al inspirației din sursa folclorică, grecii sînt poate tot atît de tributari altor națiuni, pe cît le sînt acestea lor.

În ceea ce privește originea refrenului bulgar *náni mináni*, care, evident, nu poate fi despărțit nici de cel românesc și nici de cel grecesc, două ipoteze sînt posibile:

a. Cea mai probabilă ni se pare de a-l considera drept o moștenire primită din substratul autohton, peste care s-au suprapus slavii-bulgari și care se identifică cu tracii. E substratul comun și românilor, căroră de asemenea le-a transmis - precum pare cel mai probabil - același vechi element folcloric;

b. În cazul cînd s-ar dovedi că refrenul în chestiune nu e de proveniență tracică, ci romană, atunci avem a face cu o influență veche românească asupra limbii bulgare, influență care trebuie raportată la perioada celui dintîi contact, de la masă la masă, între vechii români și slavii-bulgari.

După părerea noastră, e mult mai puțin probabil să avem a face aici cu o influență grecească asupra limbii bulgare, dat fiind că legăturile bulgarilor cu grecii nu au avut caracterul unor relații de conviețuire îndelungată comparabile cu cele româno-bulgare.

În orice caz, ceea ce este evident, e că discutatele refrene ale cîntecelor de leagăn ne introduc în preistoria popoarelor, adică într-o epocă foarte veche, ceea ce justifică și mai mult rolul lor de cheie în problema atît de dificilă a genezei acestei specii folclorice, ca reflex al muncii mamelor în legătură cu creșterea pruncilor.

Cam în același chip în care am urmărit geneza cîntecelor de leagăn, în special în zona sud-est europeană, s-ar putea urmări și cea a cîntecelor în uz la măcinatul grînelor. Ne gîndim, firește, la măcinatul manual, adică propriu-zis la rîșnit. În acest scop, ar trebui să ne raportăm mai întîi la formele de tipul preistoric ale uneltei alcătuită din două pietre suprapuse – cea inferioară fixă, iar cea superioară mobilă - în uz pînă nu de mult la primitivii exotici. În asemenea condiții de muncă, ritmul cîntecelor respective avea la bază mișcarea în doi timpi tranșant determinați: unul înainte și altul înapoi, de revenire. Tempoul prim era slab, iar al doilea forte. Deci elementul metric fundamental al cîntecelor ce aveau să se nască va fi fost de tipul iambic.

O a doua etapă, mult mai evoluată, o prezintă cîntecele de rîșnit, care se raportează la faza cînd unealta s-a perfecționat, piatra mobilă de deasupra luînd forma unui disc sau a unui trunchi de con, iar mișcarea mîinii care o punea în funcție printr-un mîner anexat ei vertical, devenind circulară. O asemenea mișcare, deși mai complexă, se reducea și ea la doi timpi principali: unul forte, cînd măcinătorul (sau măcinătoarea) trăgea înspre el mînerul, și altul slab, cînd îl îndepărta de la el, cînd adică piatra se învîrtea mai mult în baza inerției, pînă mînerul era adus în poziția inițială. Cam la fel se petrecea lucrul – în ce privește timpii mișcării – și în cazul cînd rîșnița era de dimensiuni mari, avînd adaptată la piatra mobilă orizontală o manivelă care era împinsă cu mîinile sau chiar cu corpul. Un cîntec de rîșniță (*epimýlios odé*) fragmentar, din anticul Lesbos, ni s-a conservat ca prin minune în opera lui Plutarch care îl citează. El sună astfel: „Aleí, myla, aleí,/ kai gar Pittakos aleí,/ megalas Mytilanas basileyon” (Macină, rîșniță, macină,/ Căci și Pittakos măcina/ Și cel ce domnea peste marea cetate Mytilene)³⁴⁴.

Ceea ce e în afară de îndoială, este că primul vers din citatul fragment avea rolul de refren și că deci el reprezintă în acest cîntecel vechi grecesc elementul cel mai arhaic. Iar refrenul în chestiune este un trimetru trohaic, adică repetiția de trei ori a unității metrice, care exprima sonor schema ritmică a mișcării musculare, grație căreia funcționa rîșnița.

e o așa morișcă, încît dacă-i va porunci: - morișcă, macină!, ea va măcina numai și numai bani de aur³⁴⁹. În drum spre casă însă, săracul – găzduind la o morăriță, cumătra lui, căreia a avut imprudența de a-i da în păstrare morișca și de a-i spune totodată și formula tainică - o pierde. Căci morărița, curioasă din cale-afară, mer gînd cu ea în cămară, i-a și poruncit: „morișcă, macină”³⁵⁰! Și morișca „unde a început a-i măcina bani de aur că nici nu mai avea unde-i pune”³⁵¹. Dimineața, la plecare, morărița i-a dat cumătrului ei altă morișcă. În cele din urmă, cu ajutorul unui îmblăciu fermecat – primit tot de la căpetenia dracilor – eroul își redobîndește lucrurile fermecate (morișca și o măsuță) care îi fuseseră furate de morăriță. „De-acum încolo, morișca îi măcina la bani de aur cît îi poftea inima...”³⁵²

Dar motivul acesta este bine cunoscut și românilor, la care e atestat în datinile cele mai caracteristice din perioada Anului Nou. La români însă nu e vorba de o morișcă, adică de o rîșniță, ci de moara cea mare, de apă sau de vînt. Astfel, îl întîlnim curent în diferitele variante ale recitativului *Plugușorului*, și anume în episodul închinat muncii măcinatului. După ce a terminat treierîșul, eroul acestui recitativ – care se identifică cu gospodarul colindat – a trimis mai multe care cu grîu la moară, unde, precum ne spune o variantă din Bucovina:

...Moara se pornea,	Domnul N. la ei se repezea
Galbenii curgea,	Cu polonicu-i strîngea... ³⁵³

sau, precum aflăm în marea majoritate a variantelor:

...Se uită să vadă	Ci aur și mărgăritari
De curge făină curată:	În curțile Dvs., boieri mari... ³⁵⁴
Dar nu curgea făină curată,	

De asemenea, motivul morii care macină aur mai apare la români în tema unei colinde de fată mare cîntată de ceata colindătorilor flăcăi în noaptea din ajunul Crăciunului. Aici, eroina e glorificată pentru frumusețea fără seamăn. Un pețitor de rang înalt pretinde părinților ei o zestre nespuse de mare, cu turme nenumărate, cu moșii, cu vii..., printre care figurează și morile miraculoase:

...Și-i mai cere zestre, cere,	Măcinînd aur ș-argint;
Nouă mori de sub pămînt	Cu piscoaipe pe fereastră,
Ș-alte nouă mori de vînt	Să pice bănet în casă... ³⁵⁵

Cînd însă nobilul pețitor o vede pe fată cît e de frumoasă, uită de toată zestrea și n-o mai cere decît pe ea!

Este mai presus de îndoială că, atît la români și slovaci, cît și la vechii

Se duceau fete mari în cămara de rîșnit
 Și mă luau și pe micuța de mine cu ele.
 Dar nu mă luau ca să le-ajut să rîșnească,
 Ci mă luau ca să le cînt cîntece.³⁵⁹

Va să zică rîșnitoarele luau cu ele o fetiță numai în scopul de a le cînta, pe cînd ele aveau să lucreze. De aici, deducem două fapte etnografice pline de interes:

1. Munca de rîșnit nu putea fi concepută decît în asociere cu cîntecul, fie că înseși rîșnitoarele cîntau, fie că alte fete venite numai ca să cînte;

2. Cămara cu rîșnița era locul unde se făcea educația fetelor încă din vîrsta copilăriei, pregătindu-le pentru munca măcinatului. Această pregătire, adică adaptarea lor foarte timpurie la ceea ce le rezerva viitorul, începea tocmai cu învățatul cîntecelor consacrate de tradiție și a altora noi, după modelul acelorora, care trebuiau să însoțească munca respectivă.

Dar citatul cîntec se completează perfect, în ce privește cuprinsul său, cu un altul, tot leton, din aceeași categorie, avînd ca temă sfatul dat de o soră fratelui ei atunci cînd acesta pleacă în pețit:

...- Caută-ți, frățioare, o mireasă,
 Care să fie bună cîntăreață,
 Căci o bună cîntăreață
 Este și harnică la lucru!³⁶⁰

Convins de justetea sfatului primit, eorul nu face altfel de cum l-a învățat sora sa; în călătoria lui după mireasă, el descalecă în preajma cămării de rîșnit și, furișîndu-se sub fereastra ei, ascultă cu atenție care din fete cîntă mai frumos.

E nevoie să amintim, cu această ocazie, detaliul că nu fiecare familie de țărani avea rîșniță, ci în tot satul existau numai cîteva rîșnițe. În locurile acelea se adunau – în special în anumite perioade ale anului – mai multe fete, așteptîndu-și rîndul. Astfel, în timp ce unele rîșneau, altele cîntau. Și, pentru a înțelege bine sensul cîntecului leton, mai trebuie să scoatem în evidență încă un fapt interesant: sfatul surorii nu se raportează anume la cîntecul în uz la rîșnit, ci la cîntat în general, independent de munca pe care ar însoți-o cîntecul. Deci, dacă tînărul pețitor – spre a-și alege mireasa în conformitate cu sfatul primit – se postează lîngă zidul cămării cu rîșnița, este numai pentru că el știa că acolo era un loc sigur, unde putea auzi fetele cîntînd. Așadar, reținem faptul deosebit de interesant că, după convingerea țăranilor letoni – și, probabil, și a țăranilor altor popoare – o femeie care are darul cîntatului este în mod necesar și harnică totodată.

Poate fi oare adus un mai frumos omagiu cîntecului și pot fi exprimate oare într-un mod mai fericit strînsele aderențe dintre cîntec și muncă, decît le exprimă citatul cîntec leton, care ne înfățișează cîntatul ca fiind inseparabil de muncă, de orice muncă? Căci numai așa se poate înțelege de ce cîntecul este prezentat aici nu numai ca o *emanație a muncii, purtînd pecetea acesteia*, dar, în același timp, drept o încununare a ei, întrucît ne apare ca un semn de distincție al celor mai vrednici dintre oamenii muncii. Și cu drept cuvînt, fiindcă:

1. Cîntecul, prin ritmul său, disciplinează munca, făcînd-o mai ușoară, dat fiind că regularitatea mișcărilor muncitorului duce la economisirea forțelor lui musculare. Munca executată în chip dezordonat sau mai puțin regulat cere eforturi mai multe și mai mari, ducînd totodată mult mai repede la oboseală. Pe de altă parte, randamentul muncii e fatal mai mic, căci neregularitatea mișcărilor are drept consecință negativă irosirea inutilă a unei însemnate părți din forțele lucrătorului.

2. Cîntecul, tot datorită ritmului său, stimulează munca, făcînd-o să se desfășoare mai cu vioiciune și ținîndu-l continuu treaz pe lucrător.

3. Cîntecul agrementează munca, adică întreține mereu buna dispoziție a lucrătorului. E ceea ce are drept rezultat că munca devine mai suportabilă și poate fi executată pe o durată mult mai lungă decît fără cîntec, iar oboseala este înlăturată într-o însemnată măsură.

Și așa ar putea fi urmărită, sub aspectul ritmic, ca și sub cel al conținutului poetic, geneza a o serie de specii de cîntece în uz la diferite munci. Firește, lucrul nu e deloc ușor de realizat, dat fiind că procesul evolutiv al creațiilor folclorice, pe această cale, e de obicei foarte ascuns, mai ales dacă vrem să-l privim plecînd de la forme moderne sau contemporane, care reprezintă etapa ultimă a evoluției. La cele mai multe din aceste specii de cîntece, el este sortit poate să rămînă în veci nedescifrabil. Numai atunci cînd se oferă șansa de a surprinde vreun element arhaic sigur, care să fi supraviețuit în cîntec și care să permită stabilirea de relații cu etape mai vechi ale acestuia și implicit cu forme mai vechi de executare a muncii însoțitoare, numai atunci putem spera să pătrundem într-o oarecare măsură în misterul genetic al cîntecului de muncă.

Dar cîntecele și, în general, produsele artistico-folclorice mai pot avea și o altă sursă decît munca, deși obiectivul lor principal nu încetează de a fi, de multe ori, tot munca. Această sursă e de ordin magico-ritual. Conform mentalității sale,

omul primitiv considera necesar – spre a-și asigura un succes cât mai desăvârșit al muncii, mai ales când era vorba de vreuna din cele vitale – să săvârșească în prealabil această muncă. Nu în forma ei autentică, ci numai un simulacru al ei și nu numaidecît la locul unde realmente ar fi trebuit să se desfășoare, ci și aiurea, cu condiția împlinirii anumitor reguli impuse de ritualul tradițional. Astfel, au rezultat unele produse folclorice în uz la anumite momente ale anului, în cadrul anumitor sărbători populare, însă tot ca un reflex al muncilor, numai că pe plan magic pur.

Un exemplu tipic în această privință ni-l oferă la români recitativul *Plugușorului* din noaptea Anului Nou. Simulacrul muncilor agrare, centrate în jurul cultivării și recoltării grîului – ocupația agricolă avînd la români primatul față de toate celelalte – este realizat printr-un întreg scenariu, care sugerează perfect (fiind favorizat și de întunericul nopții) realitatea de fapt. Cel ce ascultă din casă are iluzia că se află pe ogor în toiul aratului și semănatului, care are loc în cele mai fericite condiții posibile. Pe fundalul acestui simulacru, înfățișat prin procedee dramatice, se proiectează recitativul, care apare azi mai degrabă ca o expresie a scenariului, ca un fel de traducere a lui, povestind descriptiv – de obicei în sute de versuri – toate fazele străbătute de grîu, adică toate muncile, pînă ce ajunge să se transforme în pîinea cea de toate zilele. Evident însă, nu e vorba aici, la origine, de nici o tălmăcire prin vorbe a simulacrului dramatic și încă și mai puțin de o creație poetică liber inspirată din viața agricolă, deși această povestire *sui-generis* n-a întîrziat de a deveni de la o vreme poezie. Ba încă o poezie așa de izbutită, încît nici un popor nu se poate glorifica de a avea un produs poetico-folcloric – răsunset al vieții agrare – care să fie comparabil prin frumusețea lui cu acest poem al pîinii atît de caracteristic folclorului românesc. Era și natural de altfel, la o națiune care, din timpurile cele mai vechi hălăduiește în regiuni atît de fertile și care deci posedă atît de vechi datini și tradiții agrare. Inițial, acest poem și el nu este decît expresia magico-rituală, prin grai, a aceluiași preocupări în jurul succesului muncilor agricole ale culturii grîului pe anul în curs, ca și scenariul însoțitor. Este o prelungire și o completare a lui pe plan lingvistic. Într-o epocă veche – cînd mentalitatea rurarilor popoarelor civilizate era mult mai apropiată de cea a omului primitiv – el urmărea tot atît de puțin scopuri poetice, pe cît urmărește, de exemplu, un descîntec de mușcătură de șarpe sau unul de deochi! Inspirat din preocupările cele mai febrile ale muncii, el nu tindea să atingă idealurile ei prin

munca însăși, ci pe alte căi devenite azi cu totul inactuale pentru psihicul omului modern. S-ar putea spune despre poemul din datina *Plugușorului* că, deși născut din muncă, el nu apare totuși ca o emanație a muncii, decît dacă îl privim prin prisma unei alte realități cu totul deosebită de cea normală pentru omul civilizat, adică de cea a simțurilor noastre și a rațiunii. Pe de altă parte – precum am relatat deja – se poate spune despre el că, deși astăzi, în cea mai mare măsură este poezie, el nu s-a născut nicidecum din preocupări poetice. Aceste preocupări, atît de specifice naturii umane, n-au întîrziat însă de a se ivi în mod spontan și a se grefa tot mai mult pe preocupările centrale, care erau de esență magico-rituală. Pe măsură ce acestea din urmă cădeau în desuetudine, fiind din ce în ce mai puțin înțelese, în aceeași măsură preocupările poetice apăreau pe primul plan. Din elementele care concretizau principiul fundamental de la origine, n-au mai rămas acum în creația de aspect nou ca sens decît niște epave, în care de-abia dacă un ochi inițiat mai poate recunoaște proveniența lor, orientîndu-se în special după scenariul simbiotic. Dacă totuși recitativul în chestiune cu scenariul său cu tot – în ciuda dispariției aproape totale a vechii mentalități, care le-a născut – s-au conservat pînă în vremea noastră, urmînd aceeași cale trasată lor de la origine și fiind plasate în cadrul aceluiași complex de împrejurări, care se continuă de la origine, acesta este unicamente meritul tradiției. Ea este forța oarbă care vehiculează adesea concepte de mult goale de semnificația lor inițială.³⁶¹

Un alt exemplu tot așa de elocvent care ilustrează creația artistico-folclorică drept o emanație a unui ritual, ni-l oferă colindele Crăciunului la români, ca și la multe alte popoare din Peninsula Balcanică și din orientul Europei: neogreci, albanezi, bulgari, sîrbo-croați, sloveni, ucraineni, bieloruși, ruși, poloni, cehi, slovaci. Amintim că aceste cîntece nu-s la origine decît o verigă dintr-un întreg lanț de rituri, care toate alcătuiau datina colindatului. Ele însele constituie o manifestare magică – și anume de domeniul magiei cuvîntului – întrucît prototipurile lor nu sînt altceva decît niște simple formule de urare, care, în urma unei lungi evoluții, s-au diversificat, adaptîndu-se la cele mai variate împrejurări și au dezvoltat pînă într-atît elementul poetico-muzical, încît au devenit cu timpul cîntece de o uimitoare frumusețe adesea și totodată însuși centrul de greutate al datinii. Urarea care stă la baza acestor cîntece – avînd de obiect toate fericirile ce își poate dori cineva pe pămînt, ba chiar și pe cea lume – a fost cîndva produsul magic absolut spontan, născut în modul cel mai natural în pragul Anului Nou,

Mucenicilor (*na Mladențe*), în ziua de 9 martie³⁷¹, precum și la Bunavestire, în ziua de 25 martie³⁷². Cel mai frecvent însă întâlnim în Serbia această datină la sărbătoarea Sf. Gheorghe, după mărturiile lui Vuk Karađić³⁷³ și Vuk Vrčević³⁷⁴. Până și sîrbii musulmani din Bosnia se leagănă, în așa-numita *salanġanka* la această sărbătoare, întocmai ca și sîrbii creștini³⁷⁵. M. Gavazzi, referindu-se în special la Croația, ne spune că în această țară legănatul e „foarte răspîndit” și că e practicat mai ales de tineret, deși el face în același timp rezerva că „obiceiul e cunoscut cel mai mult în regiunile sudice (dinarice)”³⁷⁶. Înspre apus, îl aflăm atestat pînă pe coasta dalmatină, în *Bukovica*, unde „în dimineața de Sf. Gheorghe, înainte de răsăritul soarelui se leagă o funie de un migdal și se leagănă pe ea”³⁷⁷.

În districtul Boljevački, legănatului din Săptămîna albă și de la Bunavestire, oamenii din popor îi atribuie ca scop de a face ca recolta de cînepă să fie frumoasă.³⁷⁸ E vorba aici de o interpretare magico-imitativă a practicii: cît de sus se înalță persoana care se leagănă, atît de înaltă va crește cînepa. Legănatul de la Sf. Gheorghe este considerat în general, la sîrbi ca și la croați, ca un rit care urmărește să asigure sănătatea și vigurozitatea persoanei ce se leagănă. E foarte semnificativ faptul că atît Vuk Karađić, cît și Vuk Vrčević ne spun că legănatul are loc la un corn.³⁷⁹ Acest arbore, renumit prin tăria lemnului său, a devenit la slavii meridionali simbolul magic al sănătății celei mai perfecte, ceea ce a făcut ca la sîrbocroați să ia naștere expresia paremiologică sub formă de comparație *здрав као дрен*³⁸⁰, sau *здрав као дреновина*³⁸¹, sau *zdrav kao drenova srz*³⁸², care, la origine a fost, evident, o formulă magică și continuă a fi frecvent utilizată chiar pînă azi în această funcție.

Totuși, există unele indicii că, la sîrbocroați, practica legănatului are și o altă semnificație magică. Astfel, la sîrbii din districtul Boljevački, în ziua de Mucenici, la 9 martie – cînd sînt legănate rînd pe rînd fetele mari, de către flăcai, într-un leagăn făcut din postav – e obiceiul ca, în timpul legănării lor, corul de fete împărțit în două cete să-i cînte fiecareia un anumit cîntec sub formă de dialog:

-Кoj ми се овде лула,	Cine mi se leagănă aici?
Мoj, мoj Јовано,	Iovana mea
Душо, Петкано?	Și tu, Petkano, suflete?
-Милка ми се овде лула,	Milka mi se leagănă aici
Мoj, мoj Јовано,	Iovana mea,
Душо, Петкано!	Și tu, Petkano, suflete!

Marian cu 13 ani înainte ca Marinov să fi relatat tipul bulgar.³⁸⁸ Examinînd cu atenție acest tip așa cum ni-l arată prețioasa fotografie a lui Marinov și așa cum reiese el din descrierea foarte precisă și sugestivă a lui Marian, ne dăm seama perfect că legănatul n-a constituit nicidecum la origine un amuzament: în adevăr, persoana care se legăna – căci numai un singur ins se putea legăna într-un astfel de leagăn – trebuia să stea în picioare vertical, ținîndu-se cu mîinile de trunchiul mobil, iar cu tălpile sprijinindu-se pe bara orizontală de la capătul de jos, numită în românește *punticică*.³⁸⁹ Este clar că legănatul în asemenea condiții nu numai că nu era comod, dar chiar comporta adesea și unele riscuri, al căror ecou de altfel transpare în anumite cîntece rituale bulgare.

Din chipul cum e descrisă datina legănatului de Marinov, ea pare a sta sub semnul funcției erotice, întrucît îi privește cu deosebire pe flăcăi și pe fetele mari. Cînd se dă în leagăn o fată, cel ce o leagănă e de obicei iubitul ei, după cum și fata îl leagănă pe acesta la rîndu-i. În timp ce are loc legănatul, corul de fete cîntă cîntecele îndătinate, care ilustrează și ele caracterul amîntit. Iată unul din Panaghurichte, care începe cu invocajia leagănatului:

- Leagănule, legănelule!	Cine mi-a dat-o huța?
Dar cine-mi fu oare în leagăn?	- Stoian mi-a legănat-o,
- Maria ³⁹⁰ -mi fu-n leagăn.	El mi-a dat-o huța ³⁹¹ .
- Și cine mi-a legănat-o pe Maria?	

Remarcăm aceeași formă dramatică a dialogului dintre cele două cete ale corului de fete ca și la aromâni și aceeași simplitate – ba chiar aceeași stereotipie de formulă – care e o mărturie sigură a mării vechimi a cîntecului. El nu face decît o constatare a unei realități și o identificare de personaje, apărîndu-ne în adevăr ca o formulă de consacrare a perechii de tineri, care s-au legănat reciproc în fața societății rurale. Astfel, a devenit un fapt public că ei sînt sortiți unul altuia. Totuși, numeroase alte documente folclorice bulgare ne atestă că legănatul e practicat de toată lumea fără distincție de sex, vîrstă, profesie, deși – e drept, în toate sursele de informație apar pe primul plan flăcăii și fetele, ei fiind și mării animatori ai datinii, dat fiind că corul de fete cîntă cîntecele rituale pentru cei legănați. Dintr-o baladă populară bulgară cu temă mitologică, în uz odinioară la Sf. Gheorghe și răspîndită pînă azi în Bulgaria, îndătînată la această sărbătoare: ...Mîine e ziua de Sf. Gheorghe...

prisma originii, obiceiul cîntării se identifică cu legănatul ritual.

În ceea ce privește finalitatea primară a datinii în chestiune, este în afară de orice îndoială că o constituie asigurarea sănătății pentru anul cel nou care începea atunci odată cu primăvara. Dar încă de la o dată foarte veche, s-a grefat pe ea o alta, care se armoniza de altfel perfect cu cea primară, venind întrucîtva ca o completare a ei: funcția erotică. Ea transpare în toată claritatea, cînd datina este executată de flăcăi și fete mari, din însuși actul ritual al legănării unei fete de către un flăcău și al legănării unui flăcău de către o fată - act care capătă semnificație de simbol al iubirii dintre ei și al apropiatei lor căsătorii - precum și din tematica cîntecelor - cîntate flăcăilor și fetelor mari de corul din preajma leagănelului. De asemenea, ne atestă această funcție un motiv magico-ritual și anume faptul că la bulgarii macedoneni - în afară de cele două plante care vizează asigurarea unei sănătăți înfloritoare pentru persoana legănată - mai intră în componența cununii și o a treia plantă numită *лѣпаец*⁴¹⁰ < *лѣпавецъ*, care se numește așa fiindcă secretă un fel de clei, ceea ce face ca ea să se lipească de trecători. Astfel, această plantă a devenit în vorbirea curentă termen de comparație, pătrunzînd pe terenul paremiologic, în dictonul foarte răspîndit: *залепился [за мене] като лѣпавецъ*⁴¹¹. În consecință, datorită simțului etimologic - de data aceasta just - poporul bulgar, raportîndu-l pe *лѣпаец* la verbul *лепъ* (= lipesc), n-a întîrziat a face din planta respectivă simbolul magic al atașamentului afectiv dintre oameni, și anume dintre tinerii de sex diferit. Crenguțele de *лѣпаец* împletite în cununa purtată pe cap de persoana legănată au deci ca scop, dacă aceasta e o fată, să facă să se lipească de ea flăcăii; iar dacă e un flăcău, să se lipească de el fetele! Așadar, o asemenea funcție a datinii legănatului de primăvară, deși ulterioară celei primare, apare totuși ca o prelungire a ei, integrîndu-se procesului general de izbucnire exuberantă a vieții celei noi și a tuturor forțelor creatoare din cele mai variate domenii ale naturii, inclusiv - firește - societatea umană trăitoare în mijlocul acesteia.

Datorită funcției erotice grefată pe finalitatea ei primară, datina legănatului de Sf. Gheorghe a devenit mai complexă și a cîștigat mult în ce privește vitalitatea, fiind cultivată cu predilecție de către tineret. Pe de altă parte, repertoriul ei de cîntece s-a îmbogățit în chip uimitor, deoarece sentimentul iubirii, care a venit să se adauge ca substrat al cîntecelor dedicate fetelor și flăcăilor, a fost un stimul cu adevărat prodigios în rezultate. El a fost generator de variate teme și motive, făcînd ca creația poetico-muzicală aferentă datinii să se emancipeze de faza primitivă a

Bitolia, dedicat unui tânăr bărbat, de curînd însurat, unde procesul glorificării e atît de avansat, încît cu greu se mai poate ghici aici intenția de urare care stă la baza cîntecului:

Mi se laudă însurățelul

În ceata de bărbați însurați:

-Am un pui de nevestă,

Potîrniche de pădure, nu altceva!

Uneori, glorificarea persoanei legănate este realizată prin tot felul de comparații măgulitoare, ca în următorul cîntec dedicat unui copilăș:

Are mama un inel de-argint,

Mi se mîndrește cu dînsul:

Ca un ogor cu lanul de grîu,

Ca un pește la adînc,

Ca vinul în pahar,

Ca vița de vie cu struguri albi!

Се пофали младóженец

Во дружина оженени:

-Ја си имам невестица,

Како горцка јарéбица!⁴²¹

Има ма́ика стребрéн пръстен...

Со пéго се понáшува,

Како нíва со пшéница,

Како рíба во дла́бина,

Како вино во ча́шата,

Како лóзиe з бело грозíe.⁴²²

Sau, ca în altul, dedicat unui flăcău, care ne este înfățișat cumpărînd niște frumoși struguri negri din piață de la Adrianopol; dar pe drum, cînd se oprește să-i mănînce, ce să vadă?

-Nu-mi fură struguri negri,

Ci-mi fu o dalbă fată!

-Не ми било църно грозье,

Туку било бело моме!⁴²³

care avea, firește, ochii frumoși de culoarea strugurilor. Alteori, glorificarea are loc într-un cadru de idilă, ca într-un cîntec dedicat unui bărbat în vîrstă, care doarme fără grijă cu capul în poala credincioasei sale soții:

A adormit voinicul Gruio

Cu capul în poala soției;

Dar nevasta mi-l zorește

-Scoală, scoală, voinicile Gruio

Căci tovarășii tăi s-au dus deja

la vînătoare,

S-au dus și s-au și-ntors acasă.

Зáспал левéн Груио

На невестини скúтои;

Невэстата го скорíвате:

-Стáни, стáнн, левéн Груио!

Твои дру́жина на лоф

пошле,

На лоф пошле и си дошле!⁴²⁴

În fine, în cîntecul închinat unui tânăr mort, corul de fete i se adresează direct lui, ca și cum el ar fi în fața lor și-l sfătuiesc să roage pe Dumnezeu să-i dea

13. Deși există și în cadrul acestui al doilea tip variante la care mișcările rămân exact aceleași ca și la tipul albiei.
14. V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, București, 1866, p. 381.
15. S. Fl. Marian, *Nașterea la români*, București, 1892, p. 316.
16. Alecsandri, *lucr. cit.*, p. 381.
17. Marian, *lucr. cit.*, p.315.
18. *Ibid.*, p.317.
19. *Ibid.*, p. 316-317.
20. *Ibid.*, p.320.
21. *Ibid.*, p.318.
22. *Ibid.*, p. 319.
23. *Ibid.*, p. 326.
24. *Ibid.*, p. 323 (din Banat).
25. *Ibid.* p. 322 (din Transilvania).
26. *Ibid.*, p.324 (Șomcuta Mare-Maramureș).
27. *Ibid.*, p. 324 (Bosanci –Suceava).
28. *Ibid.*, p. 325.
29. *Ibid.*, p. 317 (Bălăceana –Suceava).
30. Cf. Pericle Papahagi: *Din literatura poporană a aromânilor*, București, 1900, p. 2; Tache Papahagi: *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963, Editura Academiei R.P.R., p. 727, cu drept cuvânt deci îl înregistrează pe *nani* și ca apelativ și ca interjecție.
31. T. Papahagi citează acest loc chiar dintr-un cântec de leagăn aromânesc (cf. DDA, p. 727, s.v. *nană*).
32. P.Papahagi, *lucr.cit.*, p.3.
33. *Ibid.*, p.4.
34. *Idem.*
35. *Ibid.*, p.5.
36. *Ibid.*, p.6.
37. *Ibid.*, p.9.
38. *Ibid.*, p.4.
39. *Ibid.*, p. 4, 6.
40. *Ibid.*, p.7.
41. *Ibid.*, p. 9.

42. *Ibid.*, p.10.
43. *Ibid.*, p.5.
44. Marian, *lucr. cit.*, p. 325-326.
45. P. Papahagi, *lucr. cit.*, p.7.
46. *Ibid.*, p.9.
47. *Idem.* Cf. *ibid.*, p.4.
48. *Ibid.*, p.10.
49. *Ibid.*, p.4.¹
50. Wg. – Dorič, *Bälg. - Nem. R.*, p.177.
51. Ger., RBlA, III, 36.
52. Cf. Vuk, *Rj.*, 351; *Rj JA*, VI, 319.
53. Sic!, *Rj JA*, VI, 319.
54. Vuk, 351. *Rj JA*, VI, 319 mai dă în plus s.f. *ljulka* și vb. *ljuljkati*, *ljuljukati*, *ljuljuhati*, precum și nom. act. *ljuljkanje* (p. 319). adj. *ljuljav* = care se poate legăna și *ljuljan* = somnoros (p. 318). Cf. un exemplu din folclorul sîrbesc: *Lula maika nejaka Dejana*; VI. Krasici, SNÎ, 1880, p. 57.
55. Cf. Janežić, *Slovensko-nemski slovar*, Klagenfurt, 1908, p. 234.
56. Dal, TSJVIA, II, p. 738.
57. Cf. Z. Kuzelia - Iar. Rudničkii, UNS, 1943, p. 372.
58. Ezb. XXXIX-XL, p. 75, nr. 222; *ibid.*, p. 37, nr. 115
59. *Ibid.*, p.82, nr. 2306.
60. *Ibid.*, p.28, nr. 906.
61. Hrincenko, SUM, I, 925.
62. Ezb., XXXIX-XL, p. 189, nr. 454.
63. *Ibid.*, p. 33, nr. 102, p. 57, nr. 172.
64. *Ibid.*, p. 31, nr. 98a; p. 57, nr. 174a.
65. *Ibid.*, p.58, nr. 1746.
66. Jeleh., MNS, I, 419.
67. Hrincenko, I, 925.
68. V. Șcepotiev, *Narodniiia piesni zapissanniiia v Poltavskoi gub.*, Poltava, 1915, p. 31, nr. 63.
69. P. V. Șein, *Bielorusskiiia piesni - Zap. Russk. Obșci. po otd. etnografii*, t. V, 1873, p. 302, nr. 31.
70. *Ibid.*, p. 300., nr. 26.

71. *Ibid.*, p. 300, nr. 27, p. 301, nr. 28.
72. *Ibid.*, p. 300, nr. 26.
73. *Ibid.*, p. 301, nr. 28.
74. Kolb., *Krak.*, II, p. 475, nr. 786.
75. „Wista“, IX, p. 132, XXI, nr.1.
76. Zb. W. XIV, p. 170, nr.12.
77. *Ibid.*, p. 169, nr.5.
78. *Ibid.*, p. 169, nr.8; cf. și Kart., SGP, II., p. 203, s.v. *hyś hyśu*.
79. Kolb., *Kuj.*, II, p. 63, nr.1.
80. *Ibid.*, p. 63, nr.2.
81. *Maz.*, III, p. 337, nr. 549/1.
82. *Kol.*, II, p. 156, nr. 472/4.
83. *Maz.*, III, p. 336, nr. 547.
84. *Krak.*, II, p. 475, nr. 786.
85. Cf. Kolb., PLP, p. 12, nr. 18g.
86. *Maz.*, p. 336, nr. 547.
87. Kolb. PLP, p. 212.
88. Kolb., *Sand.*, p. 155, nr. 193.
89. Zb., XIV, p. 170, nr. 17.
90. Głoger, PL, p. 305, nr. 278.
91. Kolb., PLP, p. 281, nr. 37b.
92. *Ibidem*, p. 280, nr. 37b.
93. *Ibid.*, p. 428, nr. 402.
94. Zb. XIV, p. 169, nr. 1.
95. *Kiel.*, II, p. 156, nr. 472/1.
96. Kolb., PLP, p. 291-2, nr. 39b.
97. *Idem*.
98. *Pozn.*, I, p. 239, nr. 98b.
99. Kolb., PLP, p. 280, nr. 37a.
100. Głoger, *Skarbiec*, p. 197-198, nr.1.
101. *Maz.*, III, p. 256, nr. 342.
102. Głoger, PL, p. 304, nr. 273/3; Kolb., *Sand.*, p. 155, nr. 194.
103. Kolb., *Kiel.*, II, p. 156, nr. 472/1.
104. *Ibid.*, p. 156-157, nr. 472.

105. *Maz.*, II, p. 74, nr. 172. *Kukulecka* se raportează, în cântecul polon, la o fetiță; însă în românește nu se poate traduce altfel, apelativul *cuc* fiind masculin.
106. *Głoger*, PL, p. 304, nr. 273/1-2.
107. *Kolb.*, PLP, p. 428, nr. 402.
108. X.M.M. M., *Pastorałki i kolędy z melodyjami*: Kraków, 1843, p.92-3; cf. și X.F. Bornik, *60 kolęd i piesni na Boże Narodzenie*, Warszawa, 1905, p.50-52, nr.28.
109. *Kantyczki czyli zbior pieśni pobożnych*, Waiowicach, 1912, p. 169-170, nr. LXXI.
110. Kozłowski, *Lud*, Warszawa, 1869, p. 179, nr.5.
111. *PW*, p. 21, nr. XXVIII.
112. *Kolb.*, PLP, p. 280, nr. 37a; cf. și *Karł.*, SGP, I, p. 130, s.v. *buba*.
113. *PW*, p. 24, nr. XXXIII.
114. *Ibidem*, p. 23, nr. XXXI. Mama îl vestește că peste puțin va naște o fetiță, pe care i-o va da în grijă *s-o păzească* și să se joace cu ea.
115. *Głoger*, PL, p. 304, nr. 276/1.
116. *PW*, p. 23, nr. XXXI.
117. *Ibid.*, p. 24, nr. XXXII.
118. *Ibid.*, p. 22, nr. XXIX
119. Cf. *Karł.*, SGP, p. 52.
120. „*Śpiewaniem li-li dziecię usypiać*”, SJP, II, p. 639.
121. *Ibid.*, II, p. 630, s.v. *li*. Spre a se documenta, el citează o strofă dintr-o poezie a lui Jagodyński – poet din secolul al XVII-lea – unde figurează în ultimele două versuri exclamația în chestiune cu funcția de refren pentru adormit un prunc:
- ...*Li-li-li* dziecię.
Li-li-li nadobne.
- În adevăr, aceste versuri, care se raportă desigur la pruncul Isus, par a fi un ecou foarte autentic din folclorul polon al vremii.
122. *Idem*; cf. informații aproape identice asupra exclamației *li li li*, ca și asupra verbului *lilać* și nom. act. *lilanie*, la Booch-Árkossy, NDSPN, p. 223 și 225.
123. Linde nu dă nici o indicație geografică.
124. Jungmann, SČN, II, p. 328.
125. *Idem*.
126. Cf. PSP, Bratislava, 1953, p. 221.
127. *Ger.*, III, p. 192.

186. Cf. Falk-Torp, NDEW, I, p. 661; Reiskou, *Norsk-Tysk*, p. 158.
187. Cf. Helwig, LT, I, p. 188.
188. Îl cităm după Marian, *Nașterea la români*, p. 323, care îl reproduce din Hasdeu, *Etym. Magnum Rom.*, t. II, p. III, *Addenda*. Această variantă, în partea ei inițială, prezintă o eronată repartitie a versurilor și unele omisiuni. E o simplă scăpare din neatenție; dar eroarea este atât de vizibilă și totodată atât de deformantă, încât intervenția pentru corectarea ei se impune ca o necesitate, ceea ce ne-am permis să facem. [La Hasdeu – și Marian – primele versuri au forma:
<i>Bua, bua, bua,</i>	<i>Ficior fă-te mare, mărișor,</i>
<i>Puișor ș-al meu drăguț</i>	<i>Ca să-mi fii de ajutor...].</i>
189. Marian, *Nașterea la români*, p. 325; cf. și celelalte două variante din Transilvania, *ibid.*, p. 325-326.
190. P. Papahagi, *lucr. cit.*, p. 7.
191. *Ibid.*, p. 8.
192. Marian, *lucr. cit.*, p. 315.
193. Asemenea cîntece de leagăn sînt frecvente la neogreci. Passow publică în colecția sa cinci, dintre care trei sînt variante ale temei citate aici de noi. Cf. Passow, PCGR, p. 207-211, nr. CCLXXIII-CCLXXVII.
194. Passow, PCGR, p. 207-208, nr. CCLXXIV.
195. Pavel Șein, *Bielorusskiiia piesni - Zapiski Ump. Geogr. Obșci. po otđ. etnografii*, t. V, p. 301, nr. 30.
196. *Ibid.*, p. 300, nr. 26.
197. P. U. Iakușkin, *Russkiiia piesni*, p. 286-287.
198. Cf. Jeannaraki, *Aismata Kretika*, p. 252, nr. 308.
199. Nouarou, DTK, p. 27, nr. 1.
200. *Ibid.*, p. 27, nr. 2.
201. Jeannaraki, *Aismata Kretika*, p. 252, nr. 308, v. 13sq.
202. Remp., *Konits.*, p. 112, nr. 1.
203. Nouarou, p. 235-236 E. Cf. acest motiv și în alte cîntece de leagăn, unde e vorba în plus și despre împărțirea florilor aduse de prunc, ca daruri din partea lui, la diferite persoane:

...Vino, Somnule, și-l ia și du-l în grădini
Și umple-i sînul cu trandafiri și ruje.

Janaček: *Sexti Empirici Opera* rec. Hermannus Mutschmann, vol. III, *Adversus Mathematicos*, libros I-VI continens, Lipsiae, MCMLIV, p. 170.

343. Cf. *Odiseea*, IV, v. 719; *Iliada*, V, v. 889.

344. Plutarch, *Sept. sap. conv.* XIV.

345. Bücher, AR, p. 62, nota 2.

346. *Ibid.*, p. 64, nr. 6.

347. Cf. acest cântec, publicat în traducere germană după *Edda*, la Bücher, AR, p. 61-62.

348. Publicat sub titlul: *Fundž palica cepy von z vreca*, Dobš., PSP, II, p. 136-145.

349. „...Šedivec... povedau mu že ten mlynčok taký, ač mu povie «mlynčok mel'!» bude samučičkie samie zlate peniaze mleti“. Dobš. *lucr. cit.* p. 137.

350. „Mlynčok, mel'!“, Dobš., *lucr. cit.*, II, p. 137.

351. „tu jej začau mleti zlatie peniaže, že jich už nemala ani kde podievati...“, Dobš. *lucr. cit.*, p. 137.

352. „Teraz mu už mlynkoč namleu zlatých peňazi“, Dobš., *lucr. cit.*, p. 144.

353. Marian, *Sărbătorile la români*, I, p. 36.

354. G. Dem. Teodorescu, PPR, p. 143; cf. și Marian, *Sărb.*, p. 30 (Bucovina), *Tâzl.*, CN, VI, p. 85, v. 154-156; *ibid.*, p. 100, v. 257-259 (Moldova sudică), *ibid.*, p. 110, v. 152-154 (Transilvania), *ibid.*, p. 114, v. 85-87 (Oltenia), *ibid.*, p. 119, v. 139-140 (Moldova), *ibid.*, p. 134, v. 128-130 (Moldova), *ibid.*, p. 148, v. 285-287 (Moldova), *ibid.*, p. 171, v. 270-272 (Transilvania).

355. G. Dem. Teodorescu, PPR, p. 88, v. 20-25, 85-89.

356. Cf. cântecul leton publicat de Bücher, AR, p. 64, nr. 7.

357. Cf. cântecul finlandez publicat în traducere germană de Bücher, AR, p. 68, nr. 11.

358. Cf. cântecul, în traducere germană, publicat de Bücher, AR, p. 65.

359. Cf. cântecul, în traducere germană, la Bücher, AR, p. 64, nr. 8.

360. Cf. cântecul, în traducere germană, la Bücher, AR, p. 369, nota 1.

361. Ne limităm aici la aceste sumare considerații privitoare la aderențele poemului *plugușorului* cu muncile agrare reflectate într-însul. Analiza în detaliu a tuturor momentelor ergologice dezvoltate epic de el, precum și a aspectelor sale magice formează obiectul unei cercetări speciale a noastre în manuscris.

362. Cf. Marian, *Sărb. la români*, III, p. 143-144.

363. *Ibid.*, p. 143.

364. Cf. Simion Manguica, *Călindariu... pe anul 1883*.
365. Cf. Marian, *Sărb.*, III, p. 137, 139, 140, 141-143.
366. Pericle Papahagi, *MF*, II, p. 739.
367. *Ibid.*, p. 740.
368. *Ibid.*, p. 739.
369. *SEzb.*, XVI; *Etn. gr. i razprave*, p. 130.
370. *SEzb.*, XIV *Obiciaju nar. srp. kn*, II, p. 32.
371. *Ibid.*, p. 45.
372. *Ibid.*, p. 46.
373. *Srp. Rj.*, p. 156.
374. *SEzb.*, kn. L (cetverto od I) - *razprave i graha kn. I*, p. 29, nr. 65.
375. *Zb. Nar. Živ.*, XVI, p. 159.
376. *Gav.*, *God. dana*, I, p. 55.
377. *Zb. Nar. Živ.*, XX, p. 46.
378. *SEzb*, XIV - *Obiciaju nar. srp. kn*, II, p. 32, 46.
379. *Karadžić, Srp. Rj.*, p. 156; *Vrč.*, *SEzb.*, cn. L (cetirto ob. 1) - *razprave i gr. kn.I*, p. 22, nr. 65.
380. *SEzb.*, XIV - *Ob. nar. srp.*, II, p. 43.
381. *SEzb.*, L (cet. ob. 1) - *Razprave i gr.*, kn. I, p. 29, nr. 65.
382. *Kušar, Nar. blago*, p. 208.
383. *SEzb.*, XIV - *Ob. nar. srp.*, kn. II, p. 45.
384. *SbNU*, XXVIII, p. 458.
385. *Idem*.
386. *Idem*.
387. Cf. planșa fotogr. nr. 390.
388. Cf. *Sărbătorile la români*, vol. III, București, 1901, p. 140.
389. Cf. descrierea absolut identică a modului de a se legăna, în acest tip de leagăn, la cei doi etnografi menționați: Marian, *Sărb.*, III, p. 140; Marinov, *SbNU*, XXVIII, p. 458.
390. Evident, numele persoanelor se schimbă de la o pereche la alta.
391. *Ibid.*, p. 459, nr. 2.
392. *SbNU*, XXXVIII - An. Burmov, *Nar. umotv. ot s. Bela - Cerkova* (Târnovsko), p. 137, nr. 225.
393. *SbNU*, XVI-XVII, p. 31.

- Prilep: SbNU, VIII, p. 25, nr. 10. Cf. și o alta din Kukuș: Br. Milad., BNP, p. 503, nr. 635.
416. SbNU, VIII, p. 125, nr. 11 (din Prilep); cf. și o altă variantă din Bitolia; SbNU, XIII, p. 26, nr. 6.
417. SbNU, XXVIII, p. 458, nr. 1 (s. Medven, Kotlenska ok.).
418. Cf. *ibid.*, XXVIII, p. 459, nr. 3.
419. SbNU, VIII, p. 125, nr. 12 (din Prilep).
420. SbNU, XIII, p. 25, nr. 5.
421. *Ibid.*, p. 26, nr. 9.
422. *Ibid.*, p. 25, nr. 1 (Bitolia).
423. Br. Milad., BNP, p. 504, nr. 637 (din Kukuș).
424. SbNU, XIII, p. 27, nr. 13 (Bitolia).
425. *Ibid.*, XIII, p. 27, nr. 17 (Bitolia).
426. Iliev, Sb., p. 282, nr. 245.
427. Numele fetei legădate, *ibid.*, v. 1.
428. Numele iubitului fetei, *ibid.*, v. 3.
429. Cf. J. G. von Hahn, *Alb. Studien*, III, p. 192, s.v. *djállje* = *Jungling*.
430. Cf. SbNU, VIII, p. 124-126, nr. 9-14; Br. Milad., BNP, p. 503, nr. 636.
431. Ciolakov, BNSb, p. 38.
432. SbNU, XIII, p. 25, nr. 1.

În scutece subțirele
Și-n pînze de mătasă!⁵

Alteori, motivul prezintă forme ceva mai complicate. I se promet pruncului tot felul de daruri, în special lucruri de-ale mîncării, dintre acelea considerate de copiii mai mari ca fiind bunătați din cele mai delicioase. Iată un cîntec din regiunea Poltava prin care i se promet unei fetițe colaci, firește, cu condiția de a adormi frumos:

-Hai liuli, liuli!
Pisoiului am să-i dau pere
Iar Măriuții colăcei,
Ca să doarmă și ziua și noaptea!⁶

Într-un alt cîntec de leagăn, din aceeași regiune, e vorba de mai multe daruri, care vor fi aduse pruncului de un stol de păsărele. Acestea vin de se așază chiar pe leagăn, unde se sfătuiesc ce anume s-aducă, spre a plăcea cel mai mult copilului:

-Hai liuli, liuli	
Veniră-n zbor porumbeii	Cu prune sau cu pere?
Și s-au pus pe leagăn...	Sau poate cu vișine?
Au prins a se gîndi și-a se-ntreba	Ori să-i aducă arpacaș cu lăptișor?
Cu ce oare să hrănească pruncul:	Sau franzeluță cu miere? ⁷

În fine, leagănul însuși, adevăratul leagăn - iar nu albioara sau vreun altfel de leagăn improvizat după împrejurări - poate constitui obiectul unei promisiuni atrăgătoare pentru pruncul din părinți săraci, care n-are încă leagăn. Astfel, o asemenea promisiune se ascunde într-un cîntec ucrainean din Pocuția, unde mama cere soțului ei să pregătească un leagăn din lemn de arțar pentru puiul lor:

-Măi Ioane, Ionuț,	Haide, taie-mi arțarașul
Cînd treci prin codruț,	Cela, care-i verde,
Ia taie-mi un arțaraș	Să-l satur de legănat
Să faci legănaș.	Pe micul băiat. ⁸

Dar, ca să pătrundem ceva mai adînc în specificul ucrainean al cîntecelor de leagăn, vom relata că, la acest popor, se întîlnește adesea, asociat refrenului îmbietor la somn, vreo impresionantă imagine din natură, însuflețită de prezența pruncului în centrul ei, de exemplu:

Haida liuliu, liuliu,	Sub părul cel verde:
-----------------------	----------------------

Părul se deschide

Haida liuliu, liuliu!⁹

Și-acoperă pruncul,

Acest tablou al părului, la umbra căruia e atârnat leagănul copilului și ale cărui crengi verzi – iar uneori încărcate de floare – îl adăpostesc protector, apare foarte frecvent în cîntecele de leagăn ucrainene. Nu e vorba aici de o simplă imagine decorativă; așa ceva nu există de fapt în autentica poezie populară. Ci avem a face cu o imagine care are semnificație simbolică. Și anume, cîntecul ne înfățișează un simbol de bun augur, care prevestește o fericită dezvoltare a pruncului. Iată o variantă a citatului cîntec, a cărei indiscutabilă claritate confirmă interpretarea noastră:

-Hai liuliu, liuliu...

Micul păr înflorește,

Te-am așezat sub păr:

Iar draga ta soartă crește!¹⁰

Imaginea pomului înflorit, juxtapusă comparativ soartei copilului în devenire, e în adevăr un simbol de toată frumusețea și implicit o urare plină de optimism referitoare la viitorul pruncului. Rezonanța acestui simbol e cu atât mai puternică, cu cât el are ca substrat o străveche credință – foarte răspîndită la toate popoarele indo-europene – a paralelismului dintre viața umană și viața arborilor. În varianta de mai sus, soarta pruncului apare și ea tot ca un arbore, care crește și înflorește la fel ca și părul. Dar această imagine, atât de favorită cîntecelor de leagăn ucrainene, este uneori amplu dezvoltată. Iată o altă variantă, din Pocuția, care – dacă nu le depășește pe cele deja citate prin profunzime și lapidaritate – are totuși calitatea de a însufleți și mai mult tabloul idilic în chestiune printr-o largă participare a pruncului în cadrul lui. Anonima poetesă populară – mama ucraineană – urmărește evoluția părului verde de la etapa înfloririi pînă la coacerea roadelor, cînd acestea cad singure din pom. Paralel cu părul însă, ea îl vede și pe prunc crescînd mărișor și culegînd perele, pe care, plin de recunoștință și de iubire pentru devotata lui mamă, i le dăruiește ei pe toate:

- Haida, haida, lulu, lulu,

Iar copilașul va crește mare.

Sub cel păr al popii!

Cînd perele coapte vor cădea,

Va crește micul păr

Copilașul le va culege...

Și va crește și copilașul.

El le va pune-n sîn

Micul păr va înflori,

Și le va dărui mămucăi lui!¹¹

Astfel, cîntecul ne înfățișează o viziune din cele mai senine, proiectată de mamă în viitor cu privire la destinul pruncului și totodată și al ei personal.

conținut atît de bogat a putut fi exprimat numai pe spațiul a șase versuri.

Vom trece acum de la personificarea naturii la personificarea acelei stări fiziologice de repaus al simțurilor și de suspendare a conștiinței, pe care o numim somn și care îl reconfortează pe omul matur, iar pe copil îl ajută în cel mai înalt grad să crească și să se dezvolte în condiții favorabile. Țăranul tuturor popoarelor și-a dat perfect seama de marele rol al somnului pentru viața umană în general, dar în special el a văzut într-însul o forță indispensabilă vieții copilului. Pe această forță el a fost înclinat să și-o imagineze ca pe o ființă supranaturală și totodată a simțit nevoia să încerce a și-o atrage de partea lui și alor săi, de a și-o face propice. Procesul personificării somnului în cîntecele de leagăn apare, după popoare, la unele mai accentuat, iar la altele într-o formă incipientă, de abia perceptibilă. Celor mai multe popoare le este caracteristică faza din urmă, care este ilustrată prin tot felul de invocații adresate somnului de către mamă sau doică, așa cum am cunoscut deja la români. Fapt demn de relatat, la ucraineni fenomenul personificării somnului este de tipul fazei avansate; se poate spune că se apropie de treapta mitologică. În adevăr, în cîntecele lor de leagăn, somnul, deși denumit prin apelativul obișnuit *son*, sau cu forma hipocoristică a acestuia, *sonco*, apare ca o figură supranaturală destul de distinctă. Acest personaj îi iubește în special pe copiii mici. El umblă prin sat mai ales noaptea și intră prin case pe unde sînt prunci, ca să le ducă somn:

Umblă Somnul pe uliță,
Poartă somn în mînușă...¹³

Mama, simțind prezența lui, i se adresează direct printr-o invocație foarte îmbietoare, ca să-l invite să vie la dînsii. Ea îl asigură că se va simți bine, căci va găsi căldură și o fetiță mică:

-Vino, Somnișorule, la noi!
Îți va fi bine la noi,
La noi, căsuța e caldă
Și Hanusia e micuță.¹⁴

Somnul nu dă nici un răspuns la invocația mamei, se înțelege de la sine însă că a acceptat invitația, mai ales că îndată după aceea, în finalul cîntecului, urmează îndemnul de a dormi adresat fetei:

Liulea, Hania, liulea,
Închide ochișorii amîndoi!¹⁵

mai diferite specii de munci de către insul uman izolat sau de către colectivități umane mai mari ori mai mici. Ea prezintă cu atât mai mult interes cu cât autorul ei - fost profesor de economie la o universitate germană - era un specialist de o rară competență pe tărîmul acestei discipline, căreia anterior i-a consacrat și alte studii avînd de obiect aspecte pur tehnice sau tehnico-psihologice și social-organizatorice ale muncii³. Cu această lucrare însă el a pășit într-un domeniu pe care nici un alt economist nu l-a mai abordat înaintea lui și care *a prima vista* s-ar părea că-l scoate complet în afara granițelor proprii sale specialități. Căci aici el abordează domenii ca istoria culturii, etnologia, etnografia - cu folclorul muzical și poetic-muzical - din care puizează bogate și interesante materiale, folosindu-le ca documente în argumentarea tezelor sale. Ba merge pînă acolo încît, într-un capitol special, își pune și problema originilor poeziei și a muzicii⁴. Și totuși, el știe să rămînă mereu în subiectul exprimat așa de lapidar și de sugestiv de titlul cărții, care a devenit opera capitală a vieții lui. Dacă a avut cutezanța de a face atîtea incursiuni în sfere cu totul străine specialității sale, e fiindcă a simțit că trebuie să le facă. Marele său merit este de a fi avut clarviziunea savantului autentic, trăsînd o serie de directive deschizătoare de orizont pe care specialiștii domeniilor respective le pot verifica, pentru ca pe cele acceptabile să le aprofundeze și să le completeze desăvîrșindu-le.

Teoria lui Bücher - în special anumite idei din ea - trebuie reluate și supuse unui nou examen, cu atenția și circumspecția cuvenită pentru a i se purifica și desăvîrși concluziile și spre a fi puse în valoare, prin utilizarea lor, pe de o parte la progresul tehnic al muncii, iar pe de alta la o interpretare cât mai justă a problemei originii și evoluției artelor de succesiune. După părerea noastră, o bună parte din ipotezele lui Bücher ni se impun ca adevăruri indiscutabile. Dacă totuși unele din ele pot fi controversabile sau suspectate adesea de a cădea în exagerare, rămîn mereu integral valabile bogatele și variatele materiale etnografice și etnologice adunate de el cu un zel demn de admirație de pe tot globul pămîntesc, în scopul susținerii teoriei sale. Acestea sînt în afară de orice controversă, putînd fi oricînd puse amplu la contribuție de specialiști, fie pentru a revizui opiniile lui Bücher, fie eventual pentru noi cercetări pe baza lor. Noi vom utiliza mai departe în cursul studiului nostru o serie din cîntecele de muncă colecționate de Bücher, interpretîndu-le și trăgînd anumite concluzii pe baza lor. În epoca noastră - cînd prefaceri atît de adînci au revoluționat lumea, schimbîndu-i din temelie structura socială și cînd problema arzătoare a muncii, cu tot ceea ce se leagă direct de ea, stă în fruntea tuturor preocupărilor de ordin spiritual - cartea scrisă de Bücher la sfîrșitul secolului al XIX-lea a devenit mai actuală ca oricînd.

Într-un cântec de leagăn, unde numele *Drimco* se află juxta pus lui *Sonco*, în poziție succedentă față de el, se pare că ambele aceste nume se raportează la unul și același personaj. Cântecul începe cu o invocație imploratoare adresată somnului:

Somnișorule, Ațipilă, pușorule!
 Adoarme-l pe copilașul meu,
 Adoarme-mi-l și ziua și noaptea!¹⁸

În adevăr, din întregul context poetic al cântecului, reiese că e vorba de un singur personaj, iar faptul gramatical că epitetul substantival de dezmierdare (*goluboicu*) care urmează imediat după cele două nume este la singular, confirmă aceasta. Deci, dacă mama cheamă somnul prin două nume – ambele în formă hipocoristică – o face desigur cu scopul de a-l măguli și, prin aceasta, de a-l îndupleca să vină la pruncul ei ca să-l adoarmă. O asemenea variantă marchează, în evoluția procăsului personificator, un moment interesant: acela al tranziției de la etapa când somnul era conceput ca un personaj unic, către etapa când conceptul inițial se diferențiază în două imagini distincte. Pentru a completa seria de aspecte ale acestui proces, în cântecele de leagăn ucrainene, vom relata și unul unde termenul *drimota* se află sub limita cea mai de jos a procesului:

La pisoi să vină tremurul,
 Iar la copilaș ațipirea!¹⁹

E un fel de invocație-urare, cu care începe cântecul. Dar, deși însuși procedeul invocației implică în el un cât de vag început de personificare, totuși dacă ne orientăm după apelativul *drigota* – care e pendantul lui *drimota*, în paralelismul stabilit de comparația dintre copil și pisoi și care e total lipsit de sensul personificării – trebuie să conchidem același lucru și pentru *drimota*. Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm că o asemenea formă de expresie era foarte propice să devină punct de plecare pentru procesul personificării. Aici avem gradul zero al acestui proces psihologic. În principiu, gradul procesului de personificare – pe terenul folcloric și în special pe cel artistico-folcloric – nu poate fi apreciat altfel decât după măsura în care obiectul sau fenomenul natural personificat este imaginat comportându-se ca o persoană umană: cu cât se identifică mai perfect cu aceasta – săvârșind fapte tipice acesteia, adică vorbind, rîzînd, plîngînd, îmbrățișînd, mîngîind etc. – cu atît procesul fantastic al personificării se dovedește mai activ și pe o treaptă mai înaintată. Faza mitologizantă este un apogeu al procesului: în ea, comportamentul antropomorfic ajunge a fi depășit, pe

de o parte, prin proporție și miracol, adică prin ceea ce e peste puterile omului de a săvârși, iar pe de altă parte, prin atitudinea de venerație și prin cult, care vin să se adauge din partea omului. Acest proces raportat la fenomenul natural al somnului ne apare mult mai înaintat în cîntecele de leagăn ucrainene decît în cele ale altor popoare din orientul Europei. Dar dacă rămînem cu comparația exclusiv în cadrul folclorului artistic ucrainean, constatăm că, din acest punct de vedere, cîntecul de leagăn depășește orice alte creații poetice – cu excepția basmului – întrucît el merge pînă la faza mitologizantă. În cîntecele de leagăn ale altor popoare - ale celor mai multe – acest proces se menține la nivelul obișnuit de animare a naturii și fenomenelor ei, nivel care nu diferă prea mult de stadiul figurativ, adică pur poetic din creațiile literaturii culte de pretutindeni.

Mi se pare o notă caracteristică pentru specia folclorică a cîntecelor de leagăn ucrainene faptul că în ele nu întîlnim acele exuberante efuzii sentimentale ale mamei, atît de tipice altor popoare. Nu vrem nicidecum să spunem că afecțiunea maternă față de prunc nu-și află de asemenea remarcabile moduri de exprimare sub aspectul estetic și la acest popor, totuși însă ea apare mult mai conținută, mai discretă; desigur trebuie să vedem în aceasta un reflex al condițiilor aspre în care își ducea viața odinioară țăranul ucrainean. Fapt este că printre celelalte mame – anonime creatoare ale cîntecelor de leagăn, la diferite popoare – atitudinea mamei ucrainene este de o impresionantă austeritate față de pruncul ei. Iubirea sa pentru el și-o manifestă mai mult în formele hipocoristice ale numelui și ale epitetelor cu care i le însoțește. Dezmierdări, complimente și elogiile la adresa pruncului, de care abundă cîntecele de leagăn ale altor națiuni, aflăm rareori la ucraineni. Iată un asemenea cîntec, în care, cu prilejul invocării Somnului – ca să-l atragă pe acesta și mai mult să vie – mama laudă frumusețea pruncului ei:

...O să aibă ochii negri

Ca să fie la toți drag!²⁰

Ochii negri, trupșor dalb,

De cîtă iubire și prețuire se bucură copilul ucrainean în ochii mamei sale, se vede dintr-un cîntec de leagăn unde transpare dorința acesteia ca fetița ei să fie adormită și deșteptată din somn numai în cîntec de privighetori. Astfel, o mamă dintr-un sat de la poalele muntelui Lebedin își exprimă regretul că pădurile acestui munte sînt lipsite de privighetori și că fetița ei nu poate beneficia de concertul lor:

Ce păcat de codrul Lebedinului

pruncului este deja definitiv pecetluit chiar din momentul venirii sale pe lume. Este o trăsătură psihică colectivă, care caracterizează clasa rurală a multor popoare din Europa, ca și din alte continente, și pe care nu o putem circumscrie exclusiv etnopsihicului ucrainean. Demn de relevat este și faptul că, în citatele variante ale cîntecului, destinul fericit e reprezentat chiar de Dumnezeu, care e pus în contrast cu *soarta cea rea (liha dolia)*.

După cum era și natural, necăjita țărăncă ucraineană, care își creștea pruncul cu multă trudă și cu prețul a multe suferințe – sacrificîndu-și somnul nopților și odihna zilei – se consolează cu speranța că odată și odată, cînd copilul va fi mare, o va răsplăti. Este gîndul luminos care apare ca un laitmotiv într-o serie de cîntece de leagăn și care o face să înfrunte cu curaj și seninătate toate greutățile:

Haida liulea, pîn'te-oi crește mare!

Dar nu un an, nu doi și nu patru

Am să mă chinuiesc cu tine;

Nu numai o singură noapte și nu numai o singură zi,

Pîn-am să-l cresc pe micul meu copilaș.

Dar nu mi-ar păsa deloc, oricît m-aș necăji,

*Nu mai de-aș ajunge să am bucurie de la el!*²⁸

Din nefericire însă – precum ne-o atestă mai multe cîntece de leagăn ucrainene, de un deprimant realism – mama are serioase motive să nu-și facă iluzii despre soarta care îl așteaptă pe copilul ei și implicit pe dînsa. Într-un dialog imaginat între ea și el – ca și cum el ar vorbi deja și ar înțelege toate – fiul îi spune mamei sale, fără cruțare, să nu-și facă nădejdi în legătură cu el, căci, în primul rînd, nu se știe dacă el va trăi pînă atunci; dar chiar de va trăi, îl așteaptă armata și războiul, unde s-ar putea să moară:

- Te-am legănat, te-am alinat

Și-am tot sperat să am ajutor.

- Hei, fă cum vrei, ori leagănă-mă

Ori nu mă leagăna,

Dar de la mine ajutor nu spera!

Căci de-am să mor, n-am să mai fiu,

Iar de cresc mare, merg la război,

Merg la război ca să mă bat

Și să vărs sînge străin...²⁹

Dar de obicei ea își ia pruncul cu dînsa la cîmp, unde-i atîrnă leagănul de vreun arbore. Părăsindu-l acolo timp îndelungat, pentru ca să poată lucra, mama ar vrea să-l convingă pe prunc să fie bun și să nu plîngă, ba chiar să se legene singur:

Am să-ți atîrn leagănușul
De salcie, de salcie
Și tu leagăna-te, feciorașul meu,
Pîn-am să mă-ntorc eu!³⁴

Din versurile citate, se vede că e vorba de un leagăn de tipul cel mai primitiv, dar totuși în același timp foarte practic, întrucît era mobil și putea fi dus de mamă oriunde la locul de muncă: un fel de copăiță avînd la capete sfori care erau legate de o creangă sau, și mai simplu, o păturică adaptată la situație în chip de hamac. Nu o dată, leagănul însuși este personificat în cîntece. Mama ar vrea să și-l asocieze și pe el, ca s-o ajute în nevoile sale. În consecință, ea îl invocă să se legene singur, fără prezența și intervenția ei, pentru ca ea să se consacre altor treburi de la care nu poate lipsi:

- Leagăna-mi-te, leagăna, leagănașule nou,
Căci eu legăn în tine un băiețel bălai.
Leagăna-mi-te, leagăna, singur, leagănașule,
Pentru ca eu să merg la muncă dis-de-diminează.³⁵

La munca grea de acasă și de la cîmp a țărăncii ucrainene, în condiții din cele mai vitrege, îngrijirea de zi și de noapte a copilului venea să se adauge ca ceva care îi depășea puterile. Într-un dialog imaginat între mamă și pruncul ei, mama se roagă de dînsul să doarmă fie cît de puțin, ca să se poată și ea odihni în timpul acela:

- Hei, dormi, fiule, măcar o oră,
Ca să mă odihnesc și eu!
Dar micul tiran îi răspunde cu ingraturdine, făcîndu-i morală:
- Dac-ai dorit, mamă, să te odihnești,
Nu trebuia să mă ai
Și-atunci puteai să petreci!³⁶

E un mod autocritic și autoironic, din partea mamei, de a privi obligațiile materne în jurul pruncului ca pe o datorie, pe care trebuie să se resemneze a o îndeplini fără murmur, chiar în ciuda imposibilului. Uneori, în cîntecul ei, mama

populare – a reușit să scoată în plin relief valoarea de simbol a imaginilor ei, ceea ce produce un deosebit efect estetic.

Iată acum un alt cîntec, unde e vorba despre copiii orfani de tată. Mama, rămasă văduvă cu șapte copii, în timp ce îl leagănă pe cel mai mic din toți, o fetiță i se plînge de nenorocirea ei și a lor:

- Haide, liulea, dormi cu mama,	Am rămas vădană
Orfănuță mică,	Cu șapte copii!
Că tătutul tău a murit,	- Orfâncii mamii,
Iar eu am rămas vădană!	Cum să vă hrănesc eu oare? ⁴⁴

Avem a face aici cu o adevărată spovedanie, care în simplitatea ei inegalabilă este zguduitor de înduioșătoare. Iar întrebarea din final, adresată întregului grup de mici orfani – întrebare rămasă fără răspuns – este o încununare a caracterului elegiac al acestui cîntec de leagăn.

Dar desigur cea mai înduioșătoare și, totodată, cea mai reprezentativă temă – prin ținuta ei artistică de înalt nivel – o constituie, în cadrul acestei categorii, tema părăsirii pruncului în pădure sau pe cîmp, într-un leagăn atîrnat de creanga unui arbore. Rămas singur acolo, fără îngrijirile mamei, îl ia sub ocrotirea sa natura; căci vîntul îl leagănă, soarele îl încălzește, frunzele care se scutură îl înveslesc, păsările îl adorm prin cîntecele lor. Iată o variantă a acestui cîntec de leagăn ucrainean, din regiunea subcarpatică:

-Haida liulea, dormi, fiușul meu,
C-am să-ți fac un legănel
Și-am să-l atîrn de-un stejărel.
Hei, soarele va răsări
Și te va-ncălzi;
Frunzuța va cădea
Și te va înveli,
Păsărele vor veni
Și vor ciripi,
Pe micușul copilaș
Îl vor adormi.
Haide liulea, dormi, fiușule...⁴⁵

După părerea noastră, acest cîntec de leagăn face parte din seria celor

ultima, ar putea fi suspectate că nu sînt cîntece de leagăn, dacă faptul nu ne-ar fi atestat precis de către culegători și dacă doi dintre ei nu ar fi înregistrat și melodiile lor, care sînt tipice cîntecelor de leagăn.

Din cele mai sus relatate, rezultă că tema aceasta – privită sub unghiul originii sale – nu este specifică cîntecelor de leagăn; ea însă a devenit foarte de timpuriu, prin adopțiune. După părerea noastră, originea cîntecului ucrainean, pe care l-am cunoscut sub aspectul a trei variante – citate mai sus – trebuie căutată într-o baladă, de unde a fost împrumutată exclusiv tema referitoare la pruncul părăsit de mamă, pentru a fi adaptată la funcția de cîntec de leagăn. Subiectul ei, tulburător de trist și de duios, se preta mai mult ca oricare altul de a fi raportat la copiii orfani de mamă. Potrivit acestei noi finalități, au fost lăsate în umbră pînă la totala lor eclipsare motivele speciale, care aveau aderențe strînse de ordin causal cu celelalte peripeții de natură epică ale baladei, spre a fi scoasă pe primul plan tema lirică tînguioasă, convenabilă în general soartei oricăror prunci orfani de mamă. Și evident, în primul rînd – în procesul de adaptare suferit – s-a adăugat cîntecului în chestiune refrenul caracteristic cîntecelor de leagăn care l-a consacrat astfel în mod definitiv și sub aspectul formal pentru această nouă funcție.

O dovadă în plus care vine să risipească orice îndoială în ce privește finalitatea funcțională a acestei teme, ne-o oferă de altfel și un cîntec de leagăn slovac, în care însăși mica eroină, o pruncă orfană, își spune tînguios trista ei soartă. Și tot ea este imaginată a-și fi atîrnat singură leagăn pe cîmp, de un păr, ca s-o legene vîntul:

Muritu-mi-a măicuța,-
 Mi-a murit și surioara:
 Cine oare mă va mai legăna,
 Cînd eu sînt așa de micuță?
 Știu un păr în mijlocul cîmpului,
 Am să-mi leg de el pestelcuța (în chip de leagăn)
 Cînd va bate vîntul din vale,
 El mă va legăna!⁵⁰

În esență, tema tuturor variantelor citate o formează un tablou de natură, dar nu unul expus descriptiv, adică inert, ci un tablou plin de mișcare și de viață, în care natura apare umanizată într-un grad neobișnuit. O întregă ceată din elementele ei – vîntul, soarele, ploaia, frunzele arborilor, păsările cîntătoare ale

horei și al flăcăilor! Un conflict analog, stîrnit de aceeași obligație a fetei mari de a se devota îngrijirii pruncului din familie ne este redat de un cîntec bulgar, unde-i vorba despre o fată mare care leagănă pe copilul fratelui ei. Cum acesta plînge mereu, iar ea nu se poate duce la horă din cauza lui, îl blestemă să moară. Cumnata ei, mama pruncului, auzind-o, o blestemă și ea la rîndu-i pe fată... Dar această temă formează, la bulgari, subiectul unei balade. Motivul tipic cîntecului de leagăn însoțit de refrenul special, constituie în baladă doar un episod.

Un motiv favorit cîntecelor de leagăn ucrainene pe care îl întîlnim într-un număr însemnat de variante, dar care pare întrucîtva bizar, este cel al ruperii leagănului și al prăbușirii lui împreună cu pruncul:

- Lulu, lulu, hoida, hoida,
 Micuț copilaș!
 Vai, cum mi s-a rupt sub tine
 Frînghia subțire!
 Nu mi-e jale de frînghie,
 Pentru că s-a rupt,
 Dar mi-e jale de micuțul,
 Că și-a stricat somnul!⁵⁴

Citata variantă pocuțiană ne prezintă motivul sub forma cea mai atenuată. În altele însă e vorba de un adevărat accident, sănătatea pruncului fiind serios primejduită. Ba una dintre acestea ne vorbește precis chiar despre moartea lui:

Vai, s-a sfărîmît noul legănaș,
 Vai, s-a prăpădit micul copilaș!
 Nu-mi pare așa rău de leagănul nou,
 Cît îmi pare rău de copilul meu!⁵⁵

În legătură cu accidentul, cele mai multe variante exprimă tînguirea mamei de jalea pruncului, a cărui valoare cîntecul vrea s-o scoată în relief prin compararea celor două pierderi – a leagănului care s-a sfărîmat și a copilului care a murit:

...Și nu-mi pare rău de ist legănaș,
 Ci, vai, rău îmi pare de biet copilaș;
 Că leagăn îmi fac eu, într-o zi sau două,
 Dar pruncul nu-l cresc nici pînă-ntr-un an.
 Și-apoi legănașu-i doar un lemn uscat,
 Pe cînd copilașu-i de la inimioară!⁵⁶

de a scoate în evidență ritmul. Aici trebuie să vedem începuturile cântecelor de muncă. Datorită desigur vechimii lor respectabile, acele versuri stereotipe au dovedit o uimitoare forță de conservare. Un ecou al lor, dacă nu chiar o continuare directă, măcar la unele din ele, îl constituie așa-numitele refrene ale cântecelor din lirica populară sau laitmotivele din muzica tuturor popoarelor lumii. Asupra importanței exclamației, care stă la baza refrenului - pentru studiul originii cântecului popular - a atras atenția și Otto Böckel⁵, deși fără a fi mers cu analiza prea adînc, așa cum a făcut-o Bücher. E vorba aici, firește, despre cântecul care reprezintă îngemănarea a două arte - muzica + poezia - și care, precum e foarte logic, a trebuit în mod necesar să fie prima ipostază a artei muzicale pe pămînt, dat fiind că, pentru a cînta vocal, omul preistoric nu avea nevoie de a-și da osteneala să creeze vreun instrument, întrucît îl avea creat de-a gata de la natură. Muzica instrumentală își are deci începutul ceva mai tîrziu. Dar și originea ei se axează nu mai puțin pe același ritm al muncii. Primele instrumente au fost fără îndoială cele de percuție: iar între acestea, prioritatea cronologică o deține toba care - sub cele mai diferite forme - e răspîndită pretutindeni la primitivii exotici și este la ei, pînă în momentul de față, instrumentul cel mai favorit. Or, tocmai acestea sînt instrumentele muzicale care se caracterizează prin marcarea într-un mod excesiv a ritmului, adică a elementului ce stă la baza muncii.

Revenind la cîntecele cu cuvinte care - dacă ne referim la nucleul lor original - au fost și ele cîndva, precum s-a văzut, tot fără cuvinte, ni le putem lesne imagina cum în decursul timpului și-au dezvoltat treptat, pe de o parte elementul muzical pe linia melodică, iar pe de alta textul poetic component reflectînd tot mai multe aspecte ale muncilor respective și ale mediului unde ele se desfășurau, dar totodată și alte elemente cu totul străine de acestea. Astăzi, la ruralii popoarelor civilizate, aceste produse artistice ni se înfățișează atît de evolute, încît raportul genetic dintre ele și muncile care le-au dat naștere nu mai este ușor perceptibil. A rămas totuși un singur vestigiu, care ne indică foarte clar intimele lor relații de odinioară: faptul că anumite cîntece sînt îndătinat numai la anumite munci din timpul anului. Astfel, sînt cunoscute, la diferite popoare, cîntece în uz la muncile agrare, precum: la arat, la semănat și grăpat, la prășitul porumbului și al altor plante, la seceriș, la strînsul finului, la treierat și anume la mînatul cailor sau boilor pe arie în jurul steajerului, apoi la măcinat sau rîșnit, la pisatul grînelor în piuă, la culesul cînepii sau inului, la cules de vii, la treburi domestice îndeplinite de femei, cum sînt: torsul cînepii, inului sau lînii, țesutul pînzei ori al stofelor, ori al

Am relatat acest cîntec, evident, nu pentru valoarea estetică a lui, care e cu totul precară, ci ca să ilustrăm încă o fațetă a realismului cîntecelor de leagăn ucrainene. În adevăr, el reflectă un fapt real care are loc destul de adesea în lumea rustică. Leagănul, de un tip etnografic din cele mai primitive – o copăiță atîrnată printr-o frînghiuță de grinda casei (sau, vara, de creanga unui pom), precum reiese clar din varianta pocuțiană mai sus citată – se pretează ușor la accidente, uneori fatale. Desigur, tînguirea mamei după copil din cîntecele cu acest motiv ar apărea foarte prozaică și chiar plată, dacă am privi-o prin prisma criteriilor după care judecăm poezia cultă. Aici însă trebuie să ținem seama de mentalitatea specifică poporului în ce privește ierarhia valorilor: obiectele gospodărești, vitele... au în ochii țăranului o valoare care nu o dată o precumpănește pe cea a omului. Astfel, pierderea unui bou sau a unei vaci, a unui cal sau chiar a unei oi sau capre e de obicei considerată mai mare decît cea a unui ins uman, ceea ce se poate constata cu surprindere din faptul că vita e regretată și deplînsă mai mult. Și tot așa e și cu obiecte ca plugul, carul, leagănul..., care sînt bunuri ale întregii familii, iar uneori destinate a servi de la o generație la alta. Privind deci citatul cîntec ucrainean în lumina acestui adevăr, tînguirea mamei nu mai poate apărea ridicolă și plată, iar comparația copilului cu leagănul devine comprehensibilă în sensul unei sincere prețuiri a pruncului!

Trecem acum la o categorie foarte distinctă în cadrul cîntecelor de leagăn ucrainene și anume la aceea a temelor umoristice. Ele aduc o notă de variație și totodată vin să însenineze atmosfera uneori nespuse de tristă a acestor cîntece. Nu se putea, firește, ca umorul, care e una din resursele artistice atît de caracteristice poporului ucrainean, să nu-și afle expresie și aici. Pentru a ilustra această categorie, alegem un specimen din cele mai reprezentative, unde umorul ia aspectul grotescului împins pînă la licențiozitate, însă totuși fără a fi indecent, ceea ce de altfel constituie o formă tipică a umorului ucrainean. Ne gîndim la o parodie a cîntecelor de leagăn deosebit de reușită și de gustată în popor și tocmai de aceea foarte răpîndită în toată Ucraina. În această parodie, pruncului i se substituie un moș, iar mamei o babă. Pe cînd baba îl leagănă de zor și-i cîntă, chipurile, ca să-l adoarmă, în loc de a-i spune cuvinte de dezmierdare, ea îl blestemă să moară, cu scopul de a se mărita iar. Dar moșul țipă mereu. Văzînd că nu-l poate liniști nicidecum cu cîntatul și legănatul, baba recurge și ea la mijlocul suveran la care recurg în asemenea ocazii și mamele: îi dă să sugă! Dar iată o variantă galițiană a

determinată în primul rînd de gustul copiilor mici care – devenind mai mari – vor fi arătat anumite preferințe. În categoria acestor cîntece de leagăn, tipic este la ucraineni recitativul cu tema țîntarului care a căzut din vîrfurile unui stejar făcîndu-se mici fărîme:

Huia și-mi bufnea prin codru:
 Tîntaru-a căzut din stejar
 Și și-a fărmat căpățîna
 De craca stejarului!

Zadarnic îi sar în ajutor, mai întîi vecina muscă, apoi albinele:

A zburat musca din casă
 Ca să-mi scape țîntărașul:
 - Vai, țîntare, țîntăraș,
 Tare mi-i jale de tine!
 Albine vin de la cîmp
 Și-i pun plasture de miere...

Pînă să-și dea sufletul, țîntarul mai are totuși timp să lase cu limbă de moarte muștelor, albinelor și altor gîze unde și cum să-l îngroape:

- Îngropați-mă-n pădure
 Colo la nucul cel verde
 Și-mi sădiți pe mormînt rută.
 Cînd, în sfînta duminică,
 Vor rupe oamenii rută,
 Pomeni-vor țîntărașul...

Dar iluziile țîntarului sînt văne, căci toți cei ce vor trece pe lîngă mormîntul lui, în loc de cuvinte de pioasă pomenire sau binecuvîntări, vor profera numai ocări și blesteme la adresa lui:

-Pe-aici zace țîntăroiul
 Mare bețivan de sînge!
 Icea-i zac ciolanele
 Care ne mușcau cu draci!
 Pe-aici i-i și trîmbița
 Căzută ieri din stejar!
 Pe-aici îi zac vinele,
 Care-au băut la mulți sînge!

reprezintă *res aliena*. Astfel, sub aspectul stilistic, cîntecul a devenit alegorie pură. Atracția acestui motiv se explică desigur și prin faptul că aici e vorba de niște pui mici, cărora de-abia încep a le crește aripile și nu pot încă zbura, nici nu se pot hrăni singuri – deci ceva perfect analog cu stadiul de pruncie la oameni – dar mai ales pentru că e vorba aici despre păsări, subiect atît de preferat cîntecelor de leagăn, tocmai datorită faptului că e foarte iubit de copii. Dar iată cîntecul de leagăn:

Vai, avea mica prepeliță, avea copii
 Și s-a dus singurică să șadă între clăi.
 Dar cum s-a așezat ea-ntre clăițe,
 A apucat-o grija de micii copilași.
 - Vai, ce mă mai leagă de voi, copilașilor,
 Cînd eu nu-l mai am pe soțul meu cu voi!
 Ei, nu te-ngrijora de noi, mămuică,
 Ne-or crește aripioare și singuri vom zbura.
 Ei, vom zbura prin munții cei înalți
 Și nu ne-om mai întoarce nicicînd noi la mămuca.⁶⁴

Este clar că, din punct de vedere al conținutului, acest cîntec de leagăn de *tipul adaptării*, cu semnificație simbolică atît de sugestivă, se grupează la categoria cîntecelor consacrate pruncilor orfani de tată. Cazuri interesante, care ilustrează un proces analog de adaptare a unor cîntece lirice cu teme alegorice la o altă funcție, întîlnim la ucraineni și în cadrul datinii colindatului, chiar la colindele închinete văduvei. Întîlnim adesea, printre acestea, o temă înrudită cu cea a prepeliței văduvite⁶⁵. Ba nu ni se pare exclus ca chiar tema aceasta relatată aici de noi să fi fost utilizată pe undeva în Ucraina și cu funcție de colind pentru văduvă, întrucît ea se preta perfect la o astfel de finalitate.

★

★ ★

Din cele mai sus expuse referitor la cîntecele de leagăn ucrainene, ca și la cele ale altor popoare, s-a putut constata că ele, în totalitatea lor – cu foarte rare excepții – sînt expresia lirică a sentimentelor mamei față de prunc, căruia i le împărtășește în chipul cel mai direct, vorbind cu dînsul. Și totuși mama nu apare

unei mame vitrege, ceea ce o face să nu-și poată stăpîni profunda ei îngrijorare. Asemenea deprimante sentimente își află totuși un compensativ reconfortant în lumina strălucită în cadrul căreia anonima mamă poetesă se plasează pe ea însăși – și, odată cu ea, pe orice mamă autentică – prin contrast cu mama vitregă. Imaginea atît de sugestivă din ultimele versuri ale cîntecului ne spune în graiul cel mai elocvent că mama bună – mama de sînge – nu poate fi înlocuită de nimeni pe lume. Acest cîntec de leagăn ne apare ca un adevărat imn de glorie a maternității.

★

★ ★

Ajunși la capătul repertoriului cîntecelor de leagăn ucrainene, pe care am căutat a-l trece în revistă prin exemplarele sale, socotite de noi ca mai reprezentative, nu mai e nevoie, credem, să insistăm asupra bogăției și variabilității sale tematice și nici asupra calităților sale artistice. Vom atrage doar atenția în mod special asupra faptului că acest gen de creații folclorice care oglindește viața rustică ucraineană într-un mod atît de complet, prin cele mai diferite manifestări ale ei, pune frecvent pe primul plan aspectul social, ceea ce nu întîlnim aiurea în produsele folclorice similare ale altor popoare. Pe de altă parte, în ce privește *modul de exprimare poetică din cîntecul de leagăn ale Ucrainei, el surprinde printr-un realism de tipul cel mai autentic*, care ar putea fi adesea model de urmat chiar pentru arta cultă.

Formele de o proteică diversitate și în același timp de sugestivitate și prospețimea unora ca acelea pe care le-am relatat în analiza noastră, n-au putut fi realizate decît datorită unui spirit ascuțit de observație a realității și de fidelă transfigurare a ei, cu care se arată dotat acest popor.

57. *Ibid.*, p. 52, nr. 13.
58. *Ibid.*, p. 37, nota 1.
59. *Ibid.*, p. 43 - 44, nr. 16.
60. Cf. o variantă din voievodatul *Poznańskie* în *Lud.*, II, p. 274 - 275.
61. Cosik w lesie stuknęło,
Cosik w lesie huknęło:
Pewno komar z dęba spadł,
Złamał sobie w boku gnat!
Dowvedziała się mucha,
Że już komar bez ducha... cf. *Lud.*, II, p. 334.
62. Cf. *Pionska o komarze* (din voievodatul Tarnowski - Rzeszowski), *Lud.*, II, p. 334-335.
63. Cf. Kolb., *Poc.*, II, p. 197, nr. 362.
64. *Ezb.*, XI, p. 38 - 39, nr. 3.
65. Szuch., *Huc.*, III, p. 88, nr. 1; p. 90 - 91, nr. 4.
66. *Ezb.*, XI, p. 37 - 38, nr. 2.

PETRU CARAMAN, OCTOGENAR*

ÎN 14 DECEMBRIE 1978, PROFESORUL PETRU CARAMAN a împlinit 80 de ani. Prilejul ne invită a vorbi festiv despre o figură proeminentă a culturii românești, neîndreptățită totuși de o seamă de ani.

Biografia octogenarului este simplă, cu desfășurare calendaristică lineară. S-a născut la Virlezi, lângă Tîrgu Bujor, județul Galați. Urmează studiile la Liceul Internat, apoi la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași. Mai târziu, o bursă îi

* Folcloristul Ovidiu Bîrlea a scris acest articol cu intenția de a-l prezenta la sărbătorirea profesorului Petru Caraman. Această sărbătorire ar fi trebuit să aibă loc la Iași, în decembrie 1978, dar, din motive asupra cărora nu mai insistăm, nu s-a putut organiza. La cererea noastră, articolul ne-a fost încredințat pentru a-l publica în revista „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară“, dar nu a mai apărut, întrucît redactorul șef al publicației ieșene a solicitat eliminarea pasajelor „cu probleme“, iar autorul a refuzat să opereze modificările propuse.

Cu prilejul unei alte inițiative de omagiere a profesorului Caraman – datorată unor prieteni apropiați ai cărturarului, Elsa Lüder și Paul Miron de la Freiburg, care hotărîseră să-i închine un număr din revista „Dacoromania“, *Jahrbuch für östliche Latinität* – articolul în discuție a fost tradus în limba franceză și, împreună cu altele, urma să deschidă volumul în care erau cuprinse diverse studii ale etnologului ieșean (selectate de același Ovidiu Bîrlea). Dar și de data aceasta, din rațiuni care ne-au rămas străine, acțiunea a eșuat.

Considerăm, așadar, că publicarea articolului în acest context este pe deplin motivată. Ea se dorește a fi un act de justiție față de memoria celor doi cărturari. Cele câteva note cu care însoțim articolul lui Ovidiu Bîrlea încercă să-i ofere cititorului unele precizări în plus. (Ion H. Ciubotaru).

permite studii de specializare în slavistică și etnologie la Universitatea din Cracovia. După ce este mai mulți ani profesor secundar la Cernăuți, București și Sofia (*Liceul românesc*), ocupă prin concurs catedra de slavistică a Universității ieșene, devenind succesorul profesorului său apropiat, Ilie Bărbulescu.

Profesorul Petru Caraman este un splendid reprezentant al Moldovei de Jos. Înalt și robust, vigoarea interioară le întrece pe toate. Cu curajul său neînfrcat, ar fi fost, cu câteva veacuri în urmă, un faimos căpitan de plăieși acolo la granița dunăreană a Țării de Jos. Căci, înainte de toate, octogenarul ieșean este ceea ce se numește un caracter, tăiat parcă în oțelul cel mai scînteietor. Unul din rarele exemplare în care erudiția se îmbină în modul cel mai armonios cu tăria sufletească. În convorbiri se arată jovial și în același timp foarte prevenitor, de o civilitate desăvîrșit urbană, cu respect nesimulat pentru opinia în dezbatere atunci cînd nu o împărtășește. Cel ce se apropie înția oară de profesor ghicește într-însul un bogat fond spiritual, topit într-o bunătate funciară, care se trădează de îndată prin acel aer de bonomie amestecată cu o doză cuminte de naivitate care îi conferă atîta farmec și îl face dintr-o dată simpatic. Capacitatea înăscută de a se bucura de tot ceea ce trezește interes denotă, de asemenea, mult elan, cu rădăcini vînjoase în strămoșii săi din Țara de Jos, căliți în atîtea încăierări cu cotropitorii sudici și răsăriteni. Aparent, profesorul e un om liniștit, cu vorba cumpănită, chiar aplecat spre șaga ce sclipește de inteligență. Dar înlăuntrul său colcăie un vulcan care nu se poate bănui în manifestările blajine de toate zilele. Abia cînd profesorul vorbește de Moldova, de soarta ei de atîtea ori vitregă, vulcanul lăuntric erupe cu țîșniri apocaliptice. Atunci, tumultul se dezlănțuie ca o vijelie, ochii i se aprind, gesticulația devine vehementă, iar glasul său tună cu cuvinte de foc. Așa tuna și Nicolae Iorga cînd era purtat de uraganul spiritului său în ebuliție incandescentă și tot astfel trebuie să fi vorbit în divanul domnesc și Miron Costin despre nedreptățile Moldovei.

În planul erudiției, profesorul Petru Caraman pare și un emul al celui alt moldovean de seamă, B.P. Hasdeu. Ceea ce a fost cel din Țara de Sus, se dovedește a fi și celălalt din Țara de Jos, adică un comparatist înarmat cu cunoașterea unui număr neobișnuit de limbi, care să-i permită scrutarea familiară a tezaurului cultural al tuturor popoarelor cu care românii au avut legături, fie consînge, prin strămoșii îndepărtați, fie de vecinătate, în decursul evului mediu și celui modern. Familiar al tuturor idiomurilor slave, cunoscător și al limbii neogrecești, precum

și al limbilor de largă circulație, specializat în latină și greacă, profesorul Caraman a putut păși la comparații care numai la înaintașul său titanic își mai găsesc corespondent. Erudiția a devenit sub condeiiul său o dexteritate de virtuoz, scînteierile țîșnind tot atît de aprinse ca și cele din *Etymologicum Magnum Romaniae*.

Profesorul Petru Caraman s-a consacrat cu precădere cercetărilor de folclor, în contextul mai lărgit al culturii populare, pentru a putea sonda fenomenul pînă la rădăcinile lui firești. Elev strălucit al lui Garabet Ibrăileanu, pe care l-a evocat atît de călduros, octogenarul de acum ar fi putut deveni un istoric literar de seamă, poate cel mai îndreptățit urmaș la catedra ilustrată de profesorul său. Petru Caraman a ales însă domeniul culturii populare a neamului care l-a zămislit. Întîi, pentru că acest domeniu rămăsese cam nebăgat în seamă, cultura populară fiind cultivată sporadic de cîtiva amatori neajutați; dar mai ales pentru că a intuit valoarea ei excepțională, ca una care atesta atît autohtonismul ancestral al românilor, cît și însușirile creatoare de primă mînă. Alegerea stă mărturie deplină a patriotismului său fierbinte de cărturar luminat, care se subordonează neamului său cu dăruire totală. Studiile care au urmat, cele mari și cele mici, se înscriu pe deplin în această orbită. *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români (1932-1933)*¹ pare un studiu menit să circumscrie limitele istorice ale memoriei populare și, implicit, ale cîntecului epic. Și demonstrația se desfășoară metodic, spre ilustrare convingătoare a tezelor enunțate. Dar, indirect și subteran, alt fluid circulă prin literele studiului.

Fiind vorba de o expediție turcească din 1498, care a străbătut Moldova mărginașă pînă în Podolia și care sfîrșește lamentabil prin gerul năprasnic și viscoalele stîrnite ca din senin, simpatia cercetătorului stă alături de cea a cîntărețului popular pentru invincibilul Crivăț. Acesta răsare semeț din adîncurile fantastice ale fîntîinii, ca dintr-o genune, să se bată cu oastea turcească, încununat cu acel nimb pe care numai portretul mitic îl poate zugrăvi: „Cu toiag de gheață-n mînă, / Cu barba de chiciură, / Cu mustați de promoroacă, / Cu părul făcut de brumă, / Care nu știe de glumă!”. În gîndirea populară acesta e un fel de geniu al pămîntului, o întruchipare a forței autohtonismului, în stare să țină stavilă celor mai temuți cotropitori. Dacă poporul a transformat lupta în mit, profesorul îl distilează în componentele lui științifice, străcurînd subînțelesuri de caldă lecție de dragoste pentru pămîntul Moldovei.

Profesorul Petru Caraman a intuit de timpuriu că obiceiul colindatului, cu foarte bogatul repertoriu de colinde, de o frumusețe arhaică atât de atrăgătoare, constituie unul din capitolele majore ale culturii populare românești. Și o cercetare minuțioasă, cum nu are pînă acum nici o specie a folclorului nostru, va demonstra cu prisosință această valoare inegalabilă. *Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów* (1933)², precedată de *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi* (1931)³, care constituie capitolul introductiv, rămîne o monografie exemplară pe toată aria multinațională a fenomenului, de la Adriatica pînă în stepele rusești. Plimbîndu-se familiar prin repertoriile naționale din această zonă, profesorul Caraman a pus în lumină semnificația culturală profundă a romanității carpato-dunărene, de păstrare a unei vechi tradiții culturale și, în același timp, de propagatoare a acesteia la popoarele mai tinere din această parte a continentului european. Căci monografia îndesată a profesorului octogenar demonstrează, cu limpezimea evidenței, că românii au difuzat colindatul cu repertoriul aferent atât vecinilor sudici, cît și celor răsăriteni și nordici, fiecare popor dezvoltîndu-l în chip creator, în concordanță cu trăsăturile sale psihice, căci poporul nu plagiază niciodată.

Această lucrare se cuvenea să fie pusă de mult la îndemîna cercetătorilor de pretutindeni, prin traducerea și tipărirea ei într-o limbă accesibilă. Concluzia, sprijinită pe un studiu comparativ fără pereche în întindere, confirmă cu o supoziție anterioară a emului său: colinda „nu e un slavism la români, ci un românism la slavi“, sublinia B.P. Hasdeu în acel *Curs de filologie comparată*, în anul 1893 - 1894, rămas încă inedit. În chip similar au mai preluat slavii de la români și mitul împăratului Traian, acel *troian* devenind denumirea curentă a oricărei șosele împietruite atât în Balcani, cît și în Podolia, iar la ruși chiar o zeităte, evocată alături de Perun, Chors și Velēs. Partea a II-a a studiului, *Descolindatul*, încă inedit⁴, urmărește, pe aceeași arie, un aspect al obiceiului nebăgat în seamă de cercetători, rotunzind în felul acesta imaginea globală a obiceiului și a repertoriului, așa cum se încheagă el în chip organic din toate articulațiile sale componente.

După înlăturarea sa de la catedră, în 1947, profesorul Petru Caraman a avut tăria sufletească să se cufunde mai adînc în studiul patrimoniului popular românesc. Privind departe, pe deasupra micimilor omenești, profesorul ieșean s-a înălțat la elaborarea unor sinteze cu pondere capitală. Un studiu amplu este

destinat antroponimiei românești⁵, punînd în lumină și de această dată tradiția latină și continuitatea în nomenclatura de persoane, alături de infiltrațiile slave și grecești de mai tîrziu. Sprijin principal în demonstrarea tezei sale i-a fost acel izvor primordial, *Corpus inscriptionum latinarum*, unde inscripțiile funerare consemnează o sumedenie de nume uzitate de strămoșii noștri înaintași.

Un alt studiu, cu un titlu neobișnuit de lung, *De la instinctul de autoorientare la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă*⁶, țintește o sondare de mare adîncime a specificului românesc, așa cum apare el materializat în producțiile culturale populare. Un capitol al lucrării, *Magia populară ca sursă de inspirație pentru poezia cultă*, publicată în volumul colectiv *Elogiu folclorului românesc* (1969)⁷ urmărește problematica înrîuririi populare încă de la începuturile literaturii clasice antice, în primul rînd eline, și prefigurează, în oarecare măsură, profilul întregului studiu. Conceput ca o paralelă folclorică a lucrării *Spiritul critic în cultura românească* a lui Garabet Ibrăileanu, el se resimte de enciclopedismul hasdeian, cît și de stufozitatea atît de caracteristică celui alt profesor al său, Alexandru Philippide, fără ca aceasta să-i tulbure din limpezimea prezentă în toate scrierile sale.

Dar în această fază eroică a vieții sale, mai apropiată i-a rămas Moldova. Fire nevăzute îl legau de trecutul cel glorios ce îl duceau invariabil la cea mai proeminentă figură istorică. Studiul inedit *Ștefan cel Mare în folclorul ucrainean*⁸ e scris sub obsesia gloriei acestuia, năzuind să corespundă ca ținută științifică renumelui marelui voievod, după cum mărturisea într-o scrisoare din 1958 către G. T. Kirileanu: „...Poate că va fi cea mai solidă lucrare a vieții mele; din tot ceea ce am scris pînă acum, în orice caz este. E un studiu amplu de slavistică în sensul cel mai complex și mai cuprinzător al termenului, deopotrivă de folclor slav pe plan comparativ larg – punînd la contribuție folclorul tuturor slavilor – ca și de lingvistică, în special de dialectologie slavă. Vreau să ridic în cinstea marelui Ștefan Voievod un monument pe care nu l-a ridicat și nu-l va putea ridica nimeni“.

Mai tîrziu, preocupările se vor grupa în jurul celui alt voievod moldovean de talie europeană, Dimitrie Cantemir; după omagierea marelui apărător și întregitor al Moldovei, urma cea a voievodului celui mai cărturar din cîți au existat vreodată în această parte a continentului. Profesorul Petru Caraman, în consonanță cu specializarea sa, se va strădui să releve o latură puțin cercetată a operei sale științifice, contribuția etnografică. Și pentru a-i reliefa și mai mult amplitudinea spirituală excepțională, Caraman scrie studiul *L'ethnographie Cantemir*

et le folklore du Proche-Orient, publicat în „Dacoromania“, *Jahrbuch für östliche Latinität*, vol. 2 (1974) și 3 (1975 - 1976), cu mențiunea „à suivre“. Dimensiunile domnitorului cărturar sînt schițate în preliminariile studiului, din care cităm în traducere: „Cantemir, acest reprezentant de elită al vieții spirituale românești, nu este rezultatul natural al evoluției poporului său, căci apariția sa înseamnă un salt uriaș. Acest ilustru savant umanist de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, a cărui viață a fost atît de aspră din pricina îndelungei expatrieri la care a fost silit de împrejurările istorice atît de potrivnice, era dotat cu un geniu care a strălucit nu numai pentru țara care i-a dat naștere, ci și pentru omenire.

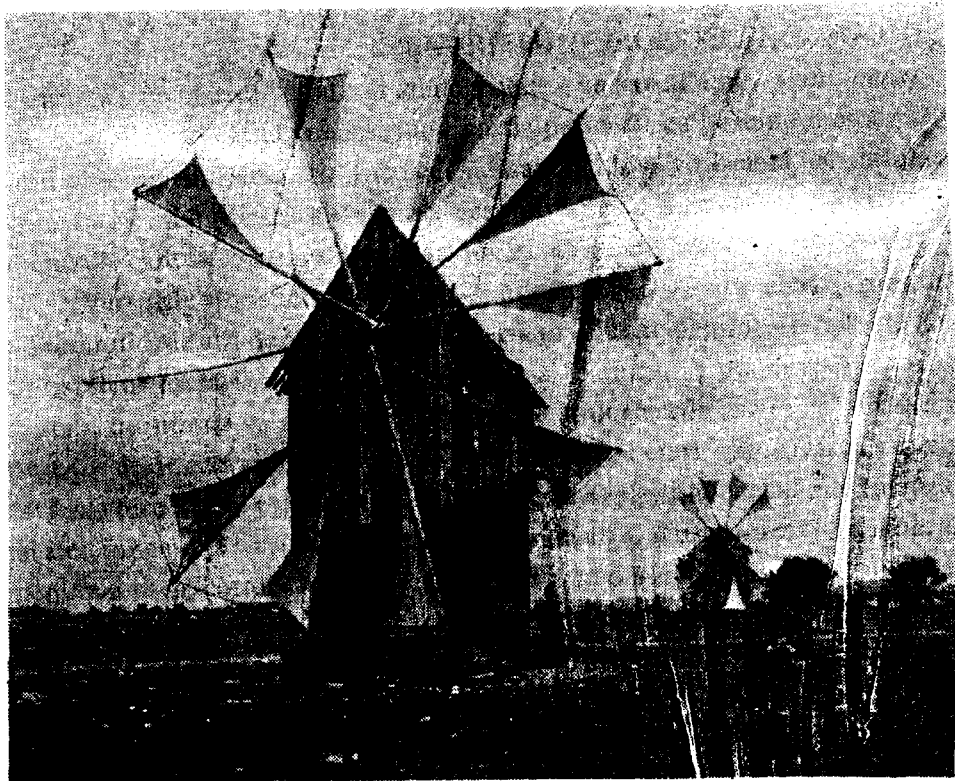
Depășind cu mult în țara sa, ca și aiurea, nivelul cultural al contemporanilor, Cantemir a fost, sub atîtea aspecte, un mare precursor. Spirit enciclopedic, tip renescentist, avînd o sete adîncă de a cunoaște cît mai mult din misterele vieții, a fost împintenat de curiozitatea sa științifică în direcțiile cele mai variate. Printre multiplele sale preocupări, cu adevărat proteice – căci el a fost istoric, geograf, cartograf, lingvist, scriitor, filozof, mitolog, muzicolog și (cine ar fi crezut?) chiar naturalist – cea cu totul proeminentă și constantă a fost *etnografia*“.

Profesorul octogenar detectează pe rînd mărturiile cu caracter etnografic referitoare la turci, presărate prin paginile celebrei lucrări *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*, cunoscută mai cu seamă prin traducerile în engleză, franceză și germană. Erudiția profesorului îi clădește un puternic soclu comparativ, alcătuit din paralele extrase de la toate popoarele sud-est europene, apoi de la arabi, pe alocuri utilizînd și surse orale menite să elucideze unele asemănări.

Cele mai multe – și, după unele indicii, cele mai valoroase lucrări ale profesorului octogenar au rămas nepublicate⁹. Mîna implacabilă a unui destin advers a așternut un fel de zăbranic peste contribuția de prim rang a lui Petru Caraman. Din 1947 pînă acum, nu i-au apărut decît cîteva articole și un capitol de lucrare într-un volum colectiv. Iar aniversarea împlinirii vîrstei de 80 de ani se dovedește a fi un jubileu în gol. În fața zidului tăcerii care îl ține încă înconjurat, octogenarul are și mai vie icoana destinului marilor predecesori moldoveni, Miron Costin și Nicolae Iorga.

II

Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România

– de cînd ea a lăsat vestigii – pînă astăzi.

Existența umană, de-a lungul secolelor și mileniilor, nu este în fond altceva decît o îndirjită strădanie de a ieși din faza enciclopedismului tehnic. Și avem dovezi incontestabile, încă din epoci preistorice, că omul a izbutit adesea – într-un mod cu totul rudimentar și parțial, evident, - să iasă din ea. Dar, dacă ne raportăm la ruralii din Europa și la numeroase popoare exotice din diferite regiuni ale globului, remarcăm că ei continuă a trăi, într-o măsură mai mare sau mai mică, împrejurările caracteristice acestei faze pînă în zilele noastre. În adevăr, procesul de detașare din enciclopedism – deși are o respectabilă vechime – el s-a produs totuși foarte lent, aproape imperceptibil la început. Numai tîrziu de tot – cu înflorirea a o serie de nuclee de civilizație superioară, care au radiat binefacerile lor în diferite părți ale lumii – acest proces s-a accelerat atingînd în ultimul timp un ritm, care nici n-a putut fi bănuțit vreodată în trecut. Trebuie să relatăm însă că formele inițiale de detașare – atestate de istorie și chiar de preistorie – sînt, pentru ochiul contemporanilor noștri, din lumea orașelor în special, tot aspecte de enciclopedism tehnic. Căci numai comparate cu ceea ce a fost înaintea lor, ele pot fi privite drept manifestări de tipul specializării. Și, desigur, multe din aspectele tehnice care ne apar nouă astăzi ca o expresie superlativă a specializării, vor putea fi în ochii viitorimii de-abia niște rudimente bine intenționate ale efortului de evadare din enciclopedismul primitiv.

Pentru a ne da seama de modul cum a evoluat la noi tehnica, în diversele ramuri ale ei, nu avem decît să examinăm felul cum trăiește țăranul român. Viața sa constituie, fără îndoială, tabloul cel mai elocvent de supraviețuiri, unde se întîlnesc frecvent elemente din preistorie, din istorie și din actualitate, într-un amalgam bizar, iar adesea de-a dreptul paradoxal. Trăitori într-un climat din cele mai fericite – în afara rigorilor excesive ale căldurii sau ale frigului – și într-o zonă geografică foarte fertilă și de o mare varietate a florei ca și a faunei, românii au avut din cel mai îndepărtat trecut posibilitatea de a exercita aproape toate felurile de ocupații cunoscute pe globul pămîntesc pentru întreținerea existenței lor. În adevăr, referindu-ne la cele cinci îndeletniciri care au constituit din timpuri străvechi principalele resurse de trai ale omului, în cele mai diferite medii antropogeografice – *vînătoarea, pescuitul, albinăritul, păstoritul și agricultura* – observăm că ele au fost și sînt toate amplu practicate de către români. Aceste îndeletniciri cu caracter vital – pe care tocmai de aceea le vom denumi *ocupații cardinale* – au, firește, fiecare o tehnică aparte specifică lor. În ciuda primitivității

unele din ele – paralel cu termenul slav comun – și un nume compus, de o formă cu totul deosebită. Așa, bulgarii spun rîșniței în mod curent рѣчна мѣлница⁶. La fel, rușii o numesc astăzi, în mod exclusiv агроаре, ручная мельница⁷ iar ucrainenii se servesc și ei frecvent de numele ручній млин⁸ sau ручний млинок⁹ în loc de жорна. Demn de remarcat este faptul că asemenea forme compuse prezintă un aspect aparte față de sistemul denominativ slav referitor la rîșniță. De aceea, nu ar fi nicidecum logic să le considerăm, la menționații slavi din orientul și sud - estul Europei, drept niște apariții spontane ale epocii moderne. Ele ne cheamă în minte o terminologie cu mult mai veche decît așezarea slavilor în această parte a continentului nostru și anume pe cea greco-latină.

Astfel, determinați de caracterul ei de unealtă mișcată cu mîna, romanii numeau rîșnița *manualis mola* sau *manuaria mola*¹⁰, iar vechii greci χειρομύλη (ή) și χειρομύλων (ό)¹¹. Păstrat și în tot timpul perioadei bizantine –χειρόμυλον (τδ), χειρομύλων (ό) și χε[τ]ρόμυλος (ό)¹² termenul în chestiune a fost moștenit, cu modificări fonetice și morfologice aproape imperceptibile, de către grecii moderni: χερόμυλος (ό), χερδμυλον (τδ)¹³. Această terminologie tradițională din cele două limbi de cultură ale evului antic – și în bună parte și ale celui medieval – constituie un document lingvistic, care dovedește în mod incontestabil că, în Peninsula Balcanică și în Dacia, existau totodată și forme anteslave ale uneltei casnice de măcinat grîne. Românii, care au luat naștere ca națiune în spațiul balcano-carpatic, au fost desigur printre cei dintîi ce au cunoscut tipul de rîșniță greco-romană și în același timp și numele ei de origine latină. Mai tîrziu însă, în urma strînselor relații de conviețuire cu slavii nou veniți în Balcani și în regiunile Dunării, românii au părăsit termenul lor autohton, înlocuindu-l printr-un echivalent slavon, după cum și unele seminții slave au putut recepta ceva din nomenclatura greco-latină a uneltei și, măcar parțial, însuși tipul ei etnografic de proveniență paleobalcanică, dacă nu chiar mediteraneană în sensul cel mai larg. În lumina acestor considerații, termenii slavi *răcina melnița*, *rucinii mlin* ne apar mai degrabă ca niște adevărate calcuri lingvistice după modelul terminologiei greco-romane. Probabil că și numirile dialectale bulgare *răcinița*, *răcenița*¹⁴ – rezultate printr-un simplu proces asociativ – nu vor fi fiind altceva decît tot un ecou, mai îndepărtat, al aceleiași influențe.

Slavii, în noile așezări de după marea lor expansiune, veniseră cu o moștenire de tipul nordic-germano-balto-slavă – în ce privește capitolul de cultură materială al măcinatului grînelor, precum ne indică got. *qairnus*, anord. *kvern*, ags.

pentru prefacerea boabelor de cereale sau a altor soiuri de fructe uscate în făină, pe o mare parte din lungul parcurs al preistoriei oamenilor de pe continentul nostru și de aiurea. Astfel, originea rîșniței devansează cu multe milenii epocile cele mai noi ale preistoriei, în care omul a cunoscut metalele. După cum era și de așteptat de altfel, pentru un instrument confecționat în mod exclusiv din piatră, ea se încadrează în era pietrei și anume chiar în paleolitic, cu deosebire către sfîrșitul paleoliticului. Apoi, continuă a fi de un uz tot mai frecvent în cursul neoliticului și în epocile următoare, ale metalelor, pînă la începutul erei creștine; iar la exotici – precum ne-o atestă datele etnologice – chiar pînă în vremea noastră.

Săpăturile arheologilor preistorici au dat la iveală în diferite țări din Europa, ca și din alte continente, numeroase vestigii ale uneltei în chestiune.

Referindu-ne la Europa, trebuie să specificăm, mai întîi, că pe pămîntul Daciei prezența ei frecventă ne este atestată de o serie de arheologi preistoriceni, începînd cu Pârvan, care o semnalează în Transilvania²⁸. Apoi, în ce privește Muntenia, Andrieșescu ne spune că la Sultana (regiunea București) a găsit un însemnat număr de pietre pentru măcinat grîne din neolitic și eneolitic, dînd și fotografia lor²⁹. Tot în cîmpia Dunării, la Gumelnița, Vl. Dumitrescu a aflat rîșnițe din eneolitic³⁰. Iar cu privire la stația getică din Tinosul (Prahova), Vulpe ne informează că aici au fost descoperite multe fragmente de rîșnițe din gresie, țînînd de La Tène și cunoscute și în epoca romană³¹. Se pare însă că Moldova ne oferă în momentul de față un material și mai bogat: astfel, tot Vulpe, care a făcut săpături în sudul Moldovei, relatează că „în nici o stație preromană din Dacia nu s-a găsit un număr așa de mare din aceste obiecte ca la Poiana³² (ținutul Tecuci), de unde deduce el, în mod just, densitatea populației acelei stațiuni preistorice, precum și bogăția agricolă a regiunii. Respectivetele pietre de rîșnițe caracterizează straturile cele mai vechi de la Poiana: cele mai multe țîn de La Tène II și dispar către sfîrșitul perioadei La Tène III³³. Iar în Moldova centrală, în așezarea eneolitică de la Hăbășești (Tîrgu-Frumos, județul Iași), „s-au găsit peste 40 de rîșnițe, uneori și cîte două într-o locuință³⁴” precum ne comunică Vl. Dumitrescu, care ni le prezintă de asemenea în fotografii și schițe³⁵. În fine, Muzeul arheologic din Iași posedă un număr de 25 rîșnițe neolitice aduse din stațiunea preistorică de la Hangu (județul Neamț), precum și altele din Andrieșeni, descoperite la săpăturile conduse de Petrescu-Dîmbovița.

Tot în aria danubiană de cultură s-au aflat pietre de rîșnițe din mixoneolitic³⁶, apoi, în Peloponez, au fost descoperite pietre de măcinat din

neolitic (cultura Sesklo)³⁷, la fel în stațiunile preistorice ale țărilor din centrul și apusul Europei, această unealtă e foarte frecvent atestată în tot cursul neoliticului, ca și mai târziu, cu deosebire în palafite, care ni le-au conservat foarte bine și în așa numitele „Wohngruben“³⁸.

Referitor la occidentali și la francezi în special, Déchelette ne spune că ea „abundă în stațiile terestre și lacustre“³⁹. În Europa nordică de asemenea s-au găsit, în Holstein „câteva pietre de rîșnit“ din miolitic, ținînd de cultura Ahrensburg⁴⁰, iar în extrema miază-noapte (Scandinavia), pietrele de măcinat apar în mixoneolitic, însă foarte rar⁴¹. Aceasta, spre deosebire de extrema miază-zi a continentului nostru, pe aria de cultură euroafricană, unde s-au găsit numeroase plăci de rîșnit, provenite încă din miolitic⁴², ceea ce ne dă dreptul să conchidem că în acea epocă boabele uscate ale diferitelor plante – foarte probabil sălbatică, iar nu cultivate de om – erau utilizate pe o scară întinsă în bazinul Mediteranei. Menghin semnalează existența acestei rîșnițe străvechi și în stațiunile preistorice din diferite regiuni ale Africii⁴³ și ale Asiei⁴⁴.

Extrema simplitate a rîșniței preistorice ilustrează perfect stadiul străvechi de pruncie a umanității. În adevăr, această unealtă este alcătuită din două piese, care erau totuși complet independente și separate una de alta⁴⁵: o piatră plată – adesea o lespede – de dimensiuni foarte variate, măcar că nu prea mari, avînd fața superioară plană sau uneori ușor alveolată, stătea fixă pe pămînt. Pe ea se puneau grăunțele, pe care omul le zdrobea cu a doua piatră – aceasta mobilă – care era cu mult mai mică decît cea fixă, așa încît să poată fi bine apucată cu mîna. Această piatră putea fi și ea tot plată sau de formă prismatică, dar cu muchii rotunjite sau, încă, de forma unui bolovan mai mult sau mai puțin sferoid, însă avînd fața de jos, care venea în contact cu grăunțele, turtită și netedă. În ce privește rîșnițele preistorice de pe teritoriul Daciei, aflăm, de exemplu, referitor la cele de la stațiunea Poiana, că au pietrele de jos ovale, cu fața ușor concavă⁴⁶.

Andrieșescu relatează că piatra fixă a rîșnițelor de la Sultana e destul de pronunțat alveolată și că are o parte deschisă – desigur, cea opusă lucrătorului, care stă în poziția de lucru – în timp ce partea dinspre el are marginea ceva mai ridicată⁴⁷. Rîșnițele eneolitice de la Gumelnița au piatra de bază în formă oblongă, cu fața superioară covățită mai puțin sau mai tare „după durata și intensitatea uzajului“⁴⁸. Prin contrast cu acestea, alte exemplare, foarte puțin folosite, pare-se, prezintă profilul lor superior „aproape complet orizontal“⁴⁹. În ce privește dimensiunile acestor piese, cele mai mari au de obicei 28 cm. lungime, 16,5 cm.

lățime și 6 cm. grosimea⁵⁰. Iar referitor la piesele fixe ale rîșnițelor de aceeași vîrstă din stațiunea Hăbășești, Dumitrescu spune că în general „sînt lespezi de piatră a căror suprafață s-a scobit ușor în felul unei copăi prea puțin adînci”⁵¹ și că numai rareori sînt „mari și masive”⁵².

În ce privește piesa mobilă a acelorași rîșnițe, tot Dumitrescu ne informează că „forma lor e diferită: uneori alungită, alteori, din cauza unei îndelungate întrebuițări căpătînd o formă aproape sferică”⁵³. Alteori însă, sînt late și plate aproape ca niște plăci. Au dimensiuni variate: în general diametrul lor se menține între 8 - 10 cm⁵⁴. Relativ la mărimea pieselor fixe ale rîșnițelor eneolitice de la Hăbășești, Dumitrescu face constatarea foarte justă că dimensiunile lor așa de variate „nu se datoresc atît intenției posesorilor lor, căci sînt desigur în legătură cu dimensiunile întîmplătoare ale pietrelor folosite în acest scop”⁵⁵. Avem a face deci, de cele mai multe ori, cu forme naturale, numai ușor adaptate la scopul căruia i le destina omul preistoric⁵⁶. Iată cum descrie și Déchelette rîșnițele neolitice din occidentul Europei: „Ce sont de simples pierres plates en roches compactes, très souvent en grès dont une face, usée par le frottement, présente une concavité plus ou moins accentuée”⁵⁷.

Totuși cavitatea aceasta apare de o apreciabilă profunzime la piatra de bază a unei rîșnițe preistorice descoperită cu prilejul săpăturilor făcute în insula Anglesey (numită în antichitate Mona), din Marea Irlandeză. Ea prezintă totodată marginile feței superioare ridicate pe trei laturi ca niște pereți, care îndiguiesc cavitatea; numai spre o singură latură este complet deschisă, pentru a permite boabelor zdrobite să cadă. Piatra are astfel aspectul unui fotoliu în miniatură⁵⁸.

În ce privește forma feței superioare, ea se încadrează perfect în aceeași categorie cu o rîșniță preistorică scandinavă descoperită în Westergötland⁵⁹.

Desigur, aceluiași gen aparțin, prin finalitatea lor, și rîșnițele primitive, ceva mai evolute, de la Hăbășești, a căror piatră de bază prezintă dimensiuni mai mari ca acele obișnuite, măcar că aici îndiguirea e realizată printr-o ramă dreptunghiulară de lut ars cu colțurile rotunjite⁶⁰, care încadrează piatra de gresie cu fața de deasupra plană. Astfel, în loc de excavație în piatra însăși, omul preistoric a găsit mijlocul artificial de a-i crea un echivalent prin acest adaos din lut. Este cazul deci să ne întrebăm dacă acea formă, mai mult sau mai puțin covățită a pietrei de bază relatată de toți arheologii care s-au ocupat cu rîșnițele preistorice – era ceva intenționat, făcut chiar dintru început ca un caracter necesar și specific al uneltei sau e vorba despre o adîncire rezultată în mod natural, în

neregulate cu muchiile rotunjite decît cel al unui cilindru cum ar conveni unui tăvălug propriu-zis.

Dar din modul cum ține lucrătoarea această piesă cu mîinile amîndouă, dinspre capetele ei, ar reieși și mai clar că zdrobirea grăunțelor are loc printr-o acțiune de tăvălugire în direcția înainte și înapoi.

O asemenea interpretare însă pare să fie infirmată de un document etnologic contemporan, tot de proveniență africană, deși dintr-un punct geografic foarte depărtat de Egipt: o fotografie a unei rîșnitoare negrese din Africa de Sud ne-o reprezintă pe aceasta exact în aceeași poziție de lucru ca și roaba din cele două sculpturi vechi egiptene⁶⁷. Numai că aici, unealta pentru produs făină, care prezintă tipul clasic al rîșniței preistorice, e acționată prin procedeul rîșnirii. Faptul acesta ne apare cu totul în afară de orice echivoc. În adevăr, piatra de bază e o lespede mare, discoidă, săpată în așa fel încît piatra mobilă – tot discoidă și ea – să se cufunde într-însa aproape complet. Fundul pietrei fixe, deși excavat, nu e de formă albietă, ci plan. Îndiguirea marginală lasă o latură deschisă în fața lucrătoarei, pe unde cade făina pe o rogojină, pe care e așezată piatra de bază. Evident, o asemenea unealtă nu se putea preta decît la rîșnit. Acest element cules din actualitatea etnologică, ne ilustrează astfel un stadiu de cultură la un nivel echivalent cu cel preistoric. El nu contrazice însă, după noi, existența la vechii egipteni a fabricării făinii prin procedeul tăvălugirii, ci ne indică doar că acest procedeu a putut coexista cu cel al rîșnirii. În orice caz însă, deși tăvălugirea ca principiu tehnic, la vechii egipteni, ca și la alte popoare nu va fi fost eliminată total din viața lor economică – ci va fi găsit poate și ea aplicație la satisfacerea altor nevoi – este în afară de îndoială totuși că ea a fost utilizată pe o scară foarte limitată.

Rămîne dar să le discutăm încă pe celelalte două procedee de transformare a cerealelor în făină, procedee rivale, pe care din punct de vedere tehnic, le considerăm fundamentale.

Tipul cel mai simplu, în comparație atît cu tăvălugirea cît și cu rîșnirea, adică acela care se va fi prezentat mai întîi minții omului primitiv, este desigur cel al pisării grînelor. Pentru a pune în execuție acest procedeu, natura îi oferea omului la tot pasul mijloace, fără a fi fost nevoie de vreun efort din partea lui, spre a le pregăti, căci oriunde el putea găsi un bolovan de piatră, pe care să-l poată ține ferm într-o mîină și o altă piatră mai mult sau mai puțin plană, pe a cărei față de sus

să sfărîme boabele prin acțiunea lovirii. Pe de altă parte, nici de universalitatea lui pe glob nu ne putem îndoi chiar din capul locului, întrucît tipul acesta a putut apărea simultan, în chip absolut instinctiv, în cele mai diferite colțuri ale lumii, fără să fi fost nevoie ca oamenii preistorici să se influențeze comunicînd între ei de la o regiune la alta. Naturaliștii au observat că chiar și unele animale superioare, cum e maimuța, uzează de un astfel de procedeu, cînd sfărîmă coaja tare a unor fructe pentru a-și procura miezul lor. Și, în definitiv, nici omul primitiv nu urmărea un alt scop prin lovirea grăunțelor, adică prin pisarea lor, decît acela de a le folosi miezul pentru hrana sa. Prin urmare, este incontestabil că tipul pisatului trebuie considerat cel mai arhaic din toate cele trei mai sus enunțate.

Era foarte natural ca acest tip atît de vechi și atît de universal să se desăvîrșească tot mai mult cu trecerea vremii și în aceeași măsură să se fixeze cu rădăcini din ce în ce mai adînci în tradițiile tehnice ale popoarelor, precum s-a și întîmplat. Dar tot așa de natural era ca el să fie eliminat de oriunde experiența îl verificase drept impropriu sau nepractic în comparație cu alte mijloace tehnice mai abile, pentru a fi lăsat numai acolo unde se dovedea singur valabil și neînlocuibil. Astfel, unii din oamenii primitivi vor fi ajuns să observe înaintea altora că sfărîmarea grînelor prin pisare, pe lîngă că cerea un efort fizic prea mare, prin ridicarea continuă a pisălogului de piatră, destul de greu, apoi nici produsul acestei munci atît de obositoare nu era măcar de o calitate apreciabilă, fiindcă boabele cerealelor se zdrobeau foarte rudimentar. Pe de altă parte, raportat la natura instrumentului folosit, acest procedeu se va fi dovedit impropriu foarte de timpuriu, dat fiind că nu orice fel de piatră putea rezista la lovirea cu altă piatră; ba chiar pietrele cele mai dure se sfărîmau sau crăpau într-un interval scurt. Totodată, caracterul sfărîmicios al materialului se repercuta negativ asupra operației de transformare a grînelor în făină, pentru că aceasta se amesteca cu pulbere de cuarț ori de calcar, sau chiar cu așchii de piatră mai mici ori mai mari rezultate în timpul pisării, ceea ce făcea ca produsul alimentar realizat pe această cale să fie adesea foarte dăunător bunei nutriții și sănătății. Antropologii, care au studiat craniile de oameni preistorici, au remarcat adesea ravagierea danturii acestora, tocmai datorită unei asemenea cauze. Acest neajuns a continuat de altfel, deși nu în aceeași măsură, și în etapa primitivă a rîșniței. Iată pentru ce, mai curînd sau mai tîrziu, omul a renunțat la fabricarea făinii prin procedeul pisării; iar alții care l-au păstrat, au modificat treptat vechea unealtă, dezvoltîndu-i

și mai bine, e nevoie să se modifice și forma pietrelor în sensul ei. Și astfel, s-a ajuns la fasonarea circulară a pietrelor rîșniței preistorice, care s-au apropiat tot mai mult de aspectul unor discuri nu prea diferite ca dimensiuni, deși piatra de bază continuă a avea încă timp îndelungat un diametru ceva mai mare ca al celei superioare. E forma care, la un moment dat devine caracter specific și indispensabil pentru unealta noastră.

După toate probabilitățile, la un asemenea stadiu evolutiv, pare a fi intrat în uz ca normă de urmat – într-o anumită parte a lumii din spațiul eurasiatico-african al bazinului Mediteranei – procedeul mișcării rotative de mărimea unui semicerc. În acest stadiu, piatra mobilă nu mai era apucată direct cu mâinile spre a fi mișcată deasupra celei fixe, ci omul se servea de două mînere de lemn înfipite în ea, de o parte și de alta, sau poate chiar și numai de unul singur. La început mișcarea de rotație în cadrul unui semicerc de rîșniță, va fi avut loc în ambele sensuri: atît de la dreapta la stînga, cît și de la stînga la dreapta. Dar rîșnitorul nu va fi întîrziat să observe că în acest mod i se tocesc fețele măcinătoare ale pietrelor numai într-o parte – pe o jumătate de cerc – creîndu-se astfel diferențe sensibile de nivel pe suprafața interioară a fiecărei pietre, ceea ce le-ar fi făcut improprie măcinațului într-un timp relativ scurt. De aceea, omul primitiv va fi aflat corectivul unui asemenea impas în rîșnirea succesivă sau alternativă pe ambele jumătăți de cerc ale rîșniței. Iar la rîșnițele de proporții mai ample, la care vor fi lucrat două persoane, nu ne îndoim că una realiza prima mișcare semicirculară, pentru ca cealaltă s-o continue imediat pe a doua, întregind astfel cercul. Astfel se ajunge la rotația circulară completă prin însumarea a două mișcări de semicerc succesive.

Sensul mișcării – așa cum o cerea mistica, din cele mai îndepărtate vremi ale preistoriei – nu mai putea fi altul de aici înainte decît de la stînga la dreapta, adică acela pe care-l urma cursul soarelui pe cer, singurul sens considerat de bun augur de către omul primitiv și singurul rămas în uz pe viitor pentru totdeauna. Evident, rotația cît mai perfect concentrică și cît mai lesnicioasă a pietrei mobile în jurul unei axe perpendiculare care străbătea mijlocul ambelor piese ale rîșniței, era o chestiune de evoluție, la care în mod necesar trebuia să se ajungă. *Iată-ne astfel, la originea invenției, în adevăr minunată, a rîșniței rotative, care revoluționează tehnica acestei unelte, deschizîndu-i perspective cu totul nebănuite de către primitivii din vîrsta de piatră și chiar de către urmașii lor din epoci preistorice mai tinere.*

feacienilor, se povestește că „în palat, el avea cincizeci de roabe: unele macină la rîșnițe grîul cel rumen ca mărul...”⁸⁶.

Nu ni se spune cîte roabe anume se îndeletniceau cu măcinatul; dar se înțelege că un număr destul de mare din cele 50, de unde conchidem că erau și multe rîșnițe. Faptul apare foarte natural pentru o curte regească, la care era nevoie de atîta pîine la ospețele zilnice ale unei mulțimi însemnate de oameni. Importanța măcinatului la feacieni mai reiese, în citatul pasaj, și din aceea că dintre toate treburile domestice, aceasta este cea dintîi amintită; țesutul, torsul... vîin după aceea.

Dar mult mai pe larg stăruie această epopee asupra muncii la rîșniță în rapsodia a XX-a, unde eroul se află deja în Itaca, la palatul său, sosit ca un străin cerșetor, necunoscut de nimeni. Muncit de gîndurile răzbunării împotriva pețitorilor, Odiseu nu poate dormi. El se scoală în puterea nopții și imploră lui Zeus un semn, o vorbă prevestitoare de undeva. Și părintele zeilor nu întîrzie de a-i asculta ruga: „...Iar vorba cea prevestitoare a grăit-o din casă o femeie, o *sclavă* care rîșnea în apropiere, acolo unde se aflau rîșnițele păstorului de popoare. La acestea munceau de zor un număr de 12 femei, făcînd faină de orz și de grîu – vlagsa oamenilor. Celelalte dormeau după ce își isprăviseră de rîșnit grîul; numai ea singură încă nu încetase, căci era cea mai șubredă. Ea deci, oprind rîșnița, rosti o vorbă – un semn pentru rege”⁸⁷.

Tabloul acesta ne înfățișează numai roabele consacrate exclusiv rîșnitului cerealelor la palatul lui Odiseu. Ele sînt 12 de toate, număr desigur echivalent cu cel al roabelor rîșnitoare de la regele Alkinoos. Munca măcinatului apare și aici ca cea mai vitală din gospodăria regală, precum era ea de altfel și în familia celui mai simplu particular. E ceea ce transpare din faptul că ea avea loc ziua toată și o bună parte din noapte. Scena aceasta nocturnă, unde toate rîșnitoarele dorm, afară de una singură care veghează muncind la rîșniță și blestemîndu-i pe pețitorii reginei Penelopa, ne face cunoscut că lucrătoarele primeau cerealele pentru măcinat cu porția, destinată muncii zilnice: cine-și termina porția, se putea culca, iar cine nu, rămînea să muncească și noaptea pîn-o sfirșea. Altfel, risca să fie pedepsită foarte aspru. În ce privește instrumentul de măcinat, el este desemnat în *Odiseea* prin $\mu\acute{\omicron}\lambda\alpha\iota$ ⁸⁸, care este întrucîtva echivoc, pentru că acest termen denumeste și pietrele rîșnitoare. La noi, excelenții cunoscători ai limbii grecești – cum au fost I. Caragiani și C. Papacostea – atunci cînd au tradus *Odiseea*, l-au redat în rapsodia a VII-a prin „pietre de moară”⁸⁹.

Echivalentul românesc utilizat de ei, măcar că e o traducere oarecum literală, adică fidelă, nu este totuși acceptabil, deoarece, privit prin prisma etnografico-istorică, el nu corespunde realității timpului; pe atunci încă nu existau nicăieri morile propriu-zise, de aceea, noi am preferat să-l traducem pretutindeni prin „rîșnițe“, singurul care oglindește realitatea de fapt. De altfel, așa l-a tradus însuși Caragiani mai departe în rapsodia a XX-a.⁹⁰

Dar, în primul rînd ne întrebăm dacă termenul vechi grecesc numai în forma sa plurală *μύλαι* denumea, la acea epocă, rîșnița? În citatele locuri din Homer, nu e deloc clar, fiindcă e vorba de mai multe rîșnițe. Totuși, o singură rîșniță se putea de asemenea numi foarte bine *μύλαι*, dat fiind că unealta se compunea din două pietre. Pe de altă parte, locul unde termenul e întrebuințat la Homer, în singular *μύλην στήυασα*⁹¹ iarăși nu este convingător în sensul că ar denumi instrumentul în întregul său, fiindcă aici *μύλη* pare a se raporta numai la una singură din cele două pietre și anume la cea mobilă, de deasupra. Atunci, care e forma cuvîntului vechi grecesc ce desemna pe vremea lui Homer rîșnița întreagă? Logic e să presupunem că cea plurală, fiindcă la origine *μύλη* desemna o singură piatră de rîșniță. Și noi ne aflăm, la vremea lui Homer încă în faza evolutivă cînd cele două piese ale uneltei – deși numai împreună se puteau preta la executarea rîșnirii – erau complet independente și separabile, neconstituind un tot decît în momentul însuși al muncii. Credem că tocmai această veche fază este ilustrată de forma plurală. De-abia tîrziu după aceea, se va recurge treptat la forma singulară *μύλη* pentru a denumi unealta întreagă. În ce chip însă funcționa rîșnița în timpul lui Homer și ce formă va fi avut ea? Versul 111 din rapsodia a XX-a a *Odiseei*, care ne spune că una din cele 12 roabe rîșnitoare a oprit rîșnița spre a-l implora pe Zeus – la auzul tunetului din senin – să-i pedepsească pe pețitori: „*mulen stesasa epos fato*“ *ne-ar indica, pare-se, că deja avem a face cu rîșnița rotativă*. Căci altfel, ce rost ar avea să ni se spună că roaba a oprit rîșnița sau numai piatra de sus a rîșniței, ceea ce-i tot una? Să deducem de aici că ar fi vorba despre oprirea unei mișcări de inerție – de tipul celei circulare – la o rîșniță rotativă cu pietre discoide? Ar părea destul de logic; căci, dacă ne-am gîndi la o identificare a tipului homeric de rîșniță cu tipul preistoric, ale cărui pietre n-au nici o legătură între ele, atunci rîșnitoarea n-ar fi avut ce opri. În adevăr, chiar în momentul cînd ea lăsa din mînă piatra mobilă, atunci „ipso facto“ lucrul și înceta. Ori, poate, în locul citat poetul nici n-a vrut să exprime altceva decît aceasta? În orice caz e un mod de exprimare, care rămîne

abia, care reprezintă desigur tipul cel mai primitiv de leagăn, pus în funcție de obicei cu piciorul, mai ales noaptea; sau un moment al împingerii în direcția opusă și altul al relaxării, dacă ne gândim la leagănul propriu-zis, adică la acela care e un fel de pătuc suspendat de ambele capete și care e pus în funcție de obicei cu mâna¹³. În cazul din urmă, legănatul are loc în sensul înainte și-napoi, iar în cazul anterior, în sensul în jos și-n sus, în ambele cazuri efortul muscular fiind asociat totdeauna numai primului moment, în timp ce relaxarea e asociată numai celui de al doilea, care aduce leagănul în poziția inițială, fără nici un efort. Această alternare regulată a mișcărilor leagănului, determinate de mamă (sau de alt membru al familiei), acționează soporifer asupra pruncului, iar pentru mamă e un stimul la creația artistică, poetico-muzicală. Se poate spune că, astfel, cântecul are trasată precis schema sa metrică și ritmică chiar din condițiile realității muncii. Nucleul cântecului a fost o exclamație bisilabică, alcătuită din sunete line și pline de armonie, în mod necesar trohaic dispuse, cum sînt la români *ná-ni, liú-lea* sau *liú-liu* și *bú-a*, al căror scop inițial era de a marca mai bine ritmul legănării. Aceste exclamații erau de obicei repetate sau însoțite de altele tot bisilabice. Ele au rămas pînă azi în refrenele cântecelor noastre populare de leagăn, ca o trăsătură specifică lor. De cele mai multe ori versurile acestor cântece au măsura de patru picioare trohaice, fie că ultimul picior e complet sau nu. Mai totdeauna ele încep cu vreuna din exclamațiile amintite, care formează prima jumătate a versului inițial:

Nani-nani, copiliță
Draga mamei garofiță...¹⁴

sau:

Nani-nani, dragul mamei...¹⁵

sau:

Nani-nani, puiul meu...¹⁶

Această exclamație îngemănată revine periodic, firește, în cursul cântecului. În unele variante, interjecția *nani* apare asociată cu o alta de tipul exhortativ, care o precede:

Haida-nani, nani-nani,
Puiul mamei...¹⁷

trăitor din vechi timpuri pe litoralul ambelor continente și deci vehiculant principal de tradiții culturale dintr-o parte în alta. E nevoie însă, în scopul unei mai exacte încadrări etnografice, să ne întrebăm, cărui popor aparțineau rîșnițele la care se referă Cirus. Aici textul este cu totul vag: modul de exprimare potențial, iar faptul redat ca o eventualitate; Cirus nu face nici o precizare de ordin etnic sau geografic, fiindcă lui însuși îi sînt necunoscute regiunile unde își va putea aproviziona armata cu grîu și de unde își va furniza și rîșnițe. Firește sîntem în Persia occidentală; dar Persia vremii era un mare imperiu de cuceriri, adică un foarte complex conglomerat etnic. Iată de ce textul nu ne îngăduie o determinare mai precisă în sensul apartenenței etnice. Ne rămîne să examinăm termenul vechi grecesc, care în textul consultat de noi este χειρομύλη (la ac. pl. χειρομύλας). Mai e cunoscută însă o lecțiune după un alt manuscris, care ni-l redă în forma masculină χειρόμύλος (la ac. pl. λειρομύλους)⁹⁵. Indiferent dacă forma autentică e cea feminină sau cea masculină, termenul e de fapt același și el are o deosebită însemnătate istorico-etnografică, deoarece ne apare ca o mare noutate la acea dată.

În adevăr, pentru ca Xenofon să pună în gura lui Cirus termenul „rîșniță de mîna” – căci acesta e sensul lui în traducere literală – înseamnă că existau pe atunci și altfel de rîșnițe, care nu erau de mîna, care adică erau puse în funcție într-un alt chip decît de mîna omului și care nu erau portative ca acestea. Ori în bazinul mediteranean noi nu am relatat pînă acum – atît la vechii egipteni, cît și la vechii evrei – decît un singur tip de rîșniță de dimensiuni modeste: aceea pusă în funcție de energia umană și anume de mîna omului. Iată de ce, apariția termenului „rîșniță de mîna” nu poate fi justificată decît de existența unor rîșnițe contemporane de alt gen cu care primele contrastau. Totuși, o mare îndoială se ridică aici; în afară de lecțiunile relatate, χειρομύλας și χειρομύλους, mai cunoaștem încă una, atestată de manuscrisul bodleian și de manuscrisul de la Erlangen: „μύλας“ (<μύλη)⁹⁶. Acesta ar fi un motiv foarte serios pentru a contesta celelalte două lecțiuni și a accepta numai lecțiunea μύλας, nu numai pentru că ea apare în două manuscrise vechi, dar mai ales pentru că ne este confirmată de faptul etnografic tradițional, care stabilește oarecum unicitatea de principiu tehnic și funcțional a rîșniței în bazinul Mediteranei, pe cea mai mare parte din cursul primului mileniu dinaintea erei creștine. Dar la aceasta se opune un pasaj pe care-l aflăm în cealaltă operă sus-menționată a aceluiași istoric – în *Anabasis*.

Iată ce ne povestește aici Xenofon despre locuitorii unei regiuni pustii a

Mesopotamiei inferioare, de la sud-vest de Eufrat, pe care a străbătut-o, în drum spre Babilonia, oastea grecească, aliată lui Cyrus: „...iar locuitorii, care săpau și făceau pietre de rîșnițe de-a lungul rîului, le duceau la Babilon și le vindeau și astfel – cumpărînd în schimb grîu – își duceau viața”⁹⁷.

Interesant însă pentru noi este termenul grecesc cu care desemnează autorul aceste pietre: ὄνοι ἀλέται (sg. ὄνος αλέτης)⁹⁸. În limba veche greacă acest termen compus – o știm din izvoare mai tîrzii, unde apare frecvent – denumește piatra superioară a rîșniței din faza evoluată a tipului rotativ.

Nu poate fi îndoială că în pasajul citat, Xenofon îl întrebuițează ca pe un termen general, care indică ambele pietre iar nicidecum îndeosebi pe cea mobilă. La greci însă, acest termen, cel puțin la origine, a desemnat numai această piatră, chiar dacă unii scriitori vechi, cum e Aristot⁹⁹, ni-l dau și ca nume al pietrei de bază. Forma figurată a acestui termen etnografic, care pare bizară, nu este totuși produsul imaginației pure, așa cum s-ar părea, ci își are originea într-o realitate de fapt. El păstrează amintirea momentului evolutiv al uneltei, cînd a luat naștere la grecii vechi rîșnița de ample proporții, mișcată de asin (*onos*). Și fiindcă animalul nu putea fi atașat decît la piatra mobilă, adică la cea de deasupra, pe care o puneau în mișcare, numele lui a trecut îndată asupra acestei pietre, desemnată simplu prin *onos* de popor. Dar pentru a se evita confuzia cu animalul, în vorbire și, mai ales, în textele scrise, s-a simțit nevoia adesea să i se juxtapună epitetul *alates*.

Astfel, *onos alates* (ad litteram „asinul măcinător“) este rezultatul intervenției principiului lingvistic al diferențierii. Dar ce fel de rîșniță era aceea pusă în funcțiune de un asin? Ea nu putea fi decît rîșnița *rotativă*, singura care ilustra principiul mecanic al mișcării perfect uniforme, realizabile cu ajutorul unui animal.

Așa stînd lucrurile, înseamnă că la greci, în secolele V-IV înainte de erea noastră, rîșnița rotativă era deja o realitate cu oarecare tradiție. Ba mai mult, că ea cunoștea două forme distincte: una manuală, adică mișcată de mîna omului, de dimensiuni mici, și alta de dimensiuni mari, capabilă a rîșni cantități mai însemnate de grîne, care era pusă în mișcare de un asin. Mai degrabă ne putem îndoi că acest ultim gen de rîșnițe exista la asiaticii din Mesopotamia decît de existența lui la greci; căci pentru asiatici, Xenofon a putut utiliza termenul etnografic grecesc într-un sens foarte aproximativ și impropriu, spre a desemna un obiect cu o menire tehnică identică celei a uneltelor analoge grecești. Ar fi greu

însă și pentru asiatici să ridicăm vreo îndoială în ce privește însăși existența tehnicii de principiul rotației, căci în cazul unei deosebiri așa de mari a modului de funcționare a rîșnițelor, foarte probabil că Xenofon ne-ar fi dat vreo informație, întrucît acest fapt l-ar fi frapat prea mult ca să-l treacă sub tăcere. Numai într-un singur caz am avea motiv să punem la îndoială cele relatate mai sus: cînd s-ar dovedi că termenul din *Anabasis onoi aletai* nu este autentic în manuscrisele grecești, care stau la baza tipăriturilor cărții, ci că s-ar datora unor copiiști tîrzii ce l-ar fi introdus în locul celui autentic din textul original pierdut. Aceasta nu ar fi neverosimil, căci copiiștii foarte frecvent substituie, în chip conștient sau fără să-și dea seama, expresii ori termeni arhaici mai puțin înțeleși de ei cu alții, ce oglindesc realitatea contemporană lor. Am remarcat aceasta chiar și referitor la *Kirou Paideia*. Nu există însă dovezi care să ne dea dreptul la o asemenea concluzie în legătură cu pasajul respectiv din *Anabasis*. Revenind acum la cartea *Kirou Paideia* trebuie să remarcăm că termenul *χειρομυλλη* sau *χειρόμυλος* concordă perfect cu ceea ce autorul ne spune în finalul pasajului relativ la unealtă și anume, că „aceasta în adevăr e cea mai ușoară din toate instrumentele pentru preparat pîinea”¹⁰⁰.

Vom încheia seria datelor etnografice vechi grecești cu aceea aflată într-un izvor tîrziu și anume la Filip Thesalonicianul despre care nu se știe sigur dacă a trăit în secolul I înaintea erei noastre sau în secolul I era noastră. Între inscripțiile sale sepulcrale (*ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα*) acest poet ne-a lăsat una impregnată de un duios și fin umor și totodată de o amară ironie la adresa vitregului destin omenesc. Ea este adresată unui sclav, care în viață fusese lucrător la rîșniță (*milergates*). Dedicția poetului sună: „Unui lucrător la rîșniță, pe mormîntul căruia i-au pus și piatra de rîșniță”¹⁰¹.

Epigrama este inspirată de obiceiul anticilor de a pune pe mormînt obiectul – simbol al ocupației pe care o avea cel mort în viața pămîntească. E o datină care s-a arătat deosebit de fructuoasă pentru arheologie, fiindcă datorită ei ni s-au conservat vestigiile culturale foarte prețioase ce ar fi fost altfel sortite pieirii. Vom cita în întregime epigrama în chestiune: „Un bărbat lucrător la rîșniță, pe cînd era în anii vieții, avea o piatră care se învîrtea, făcînd un zgomot infernal - slugă rîșnitoare de grîne a Ceresii celei fecunde. Și murind el, i-au pus pe mormînt simbolul meșteșugului său; ca să aibă în veci de veci povara; și trăind, la muncile rîșnitului, și după moarte, purtînd-o pe osemintele lui!”¹⁰²

Această frumoasă epigramă este pentru noi un document istorico-

etnografic care ne pune în față – mai presus de orice îndoială – existența rîșniței rotative la vechii greci, evident la răscrucea celor două mari ere. De altfel, ne aflăm acum și la o dată foarte tîrzie, cînd principiul tehnic al rotației, în modul de funcționare a rîșniței, avea deja o veche tradiție în lumea grecească. Astfel, epitetul *dimetos* juxtapus apelativului *petros* care desemnează piatra mobilă a rîșniței, este specific pentru exprimarea mișcării de rotație. Dar chiar și epitetul *baribrometes*, care-l precedează pe acesta și care se raportează la același apelativ, ne sugerează tot rîșnița rotativă; căci numai ea putea fi așa de zgomotoasă. Ceea ce se mai desprinde clar din epigrama lui Filip Thesalonicianul, este de asemenea caracterul de muncă grea, istovitoare, a lucrului la rîșniță, care se acordă în chipul cel mai armonios cu imaginea – simbol a pietrei grele așezată pe mormînt.

Trecem acum să examinăm aspectul sub care se prezintă rîșnița la romani. Este de prisos să stăruim asupra importanței pe care o are această scrutare istorico-etnografică în problema ce urmărim. Ni se pare de ajuns să amintim că e un capitol de cultură materială care ne aparține, întrucît el înseamnă o prelungire în trecut a propriei noastre protoistorii, deci a propriei noastre națiuni și a conștiinței noastre despre noi înșine.

Tipul clasic al rîșniței romane din epoca imperială ne este ilustrat de nenumăratele exemplare aflate pe întinsul mării împărăției, atît pe teritoriile ei din Europa, cît și pe cele din celelalte două continente¹⁰³. Dar mai ales exemplarele descoperite de arheologi, în săpăturile de la Pompei, ne-au conservat perfect unealta pînă în cele mai neînsemnate detalii ale ei. Datorită cataclismului vulcanic, care a înmormîntat totul așa cum se afla în momentul erupției de la anul 79 era noastră, o bună parte din rîșnițele descoperite acolo par a fi încă în momentul de față instrumente uzuale; ba chiar fără greutate, unele ar putea fi repuse în funcție ca acum două milenii, așa de bine au fost salvate de la distrugere sub stratul izolator de lavă. La Herculenum¹⁰⁴ și, cu deosebire, la Pompei, s-au aflat foarte multe rîșnițe atît la brutarii profesioniști, cît și la gospodăriile familiale. Astfel, cu drept cuvînt se poate spune că rîșnița pompeiană este tipul rîșniței romane de la sfîrșitul erei antice și de la începutul erei creștine. Pentru românul familiar cu unealta rustică actuală a țării sale, ca și pentru alte popoare contemporane din orientul Europei, rîșnița romană pare de o factură cu totul originală, chiar bizară, datorită formei sale care prezintă un complex de conuri ingenios combinate și era alcătuită din două piese principale:

cunoscute. Vom ilustra aceasta printr-un pasaj din opera lui Ammianus Marcellinus. Povestind cum a fost adus – de la Teba, din Egipt – un obelisc gigantic închinat soarelui divinizat, sub împăratul Constantin, el ne descrie modul ingenios cum a putut fi înălțată o asemenea masă monolitică în fața marelui circ, la Roma. În acest scop, au fost construite un fel de mașini foarte solide, dar și foarte complicate, pe care le-au manipulat o mulțime impresionantă de brațe ca pe niște mori: „hominum millibus multis tamquam molendinarias rotantibus *metas*, caveā locatur in media...“¹⁰⁹.

Avem a face evident cu o eroare; aici nu poate fi vorba decît de piatra mobilă. Autorul confundă pe *meta* al morii romane cu *catillus*. Comparația citată, sugestivă de altfel, ar fi trebuit să sune: „tamquam molendinarios rotantibus catillos...“. Asemenea erori, precum am amintit, făceau și unii scriitori greci, cînd raportau în operele lor terminologia grecească la pietrele rîșniței.

Ca o ripostă împotriva unor astfel de confuzii trebuie privită precizarea simplă, dar categorică, pe care o face celebrul jurist-consult din secolul al III –lea era noastră, Julius Paulus, și care a fost reprodusă și în *Digesta*, sub împăratul Justinian: „Est autem meta inferior pars molae, catillus superior“¹¹⁰. Ceea ce în plus apare aici interesant pentru noi este faptul că, în această frază, termenul *mola* e întrebuițat la singular, cu sensul de rîșniță sau moară. E știut că, la origine, *mola* înseamnă piatră de măcinat, piatră de rîșniță și deci apelativul acesta, în forma lui singulară, desemna numai una din pietre. Ca să se înțeleagă că e vorba despre rîșnița întregă, s-a spus mult timp *molae*, care era întrebuițat ca „pluralia tantum“, denumind unealta întregă. Sub forma aceasta îl aflăm la foarte mulți scriitori clasici. Dar cînd termenii *meta* și *catillus* s-au fixat definitiv în limba latină, atunci nemaifiind posibilă nici o confuzie, *mola* a început a fi utilizat tot mai des în forma sa singulară, ca termen care denumește rîșnița sau moara. Așa l-au primit și românii. În ce privește dimensiunile, rîșnițele romane erau foarte diferite, depinzînd în primul rînd de numărul mai mare sau mai redus al celor pe care erau destinate să-i deservească, dar și o seamă de alte împrejurări decideau.

Mărimea rîșnițelor varia după diametrul cercului de bază al *metei* și implicit după cel al bazelor *catillus*-ului. În același timp, mai era determinată și de înălțimea celor două pietre. Din punct de vedere tehnic, însă, ca și din punct de vedere al construcției și al formei, unealta aceasta nu prezintă la romani deosebiri care să justifice desemnarea ei prin nume deosebite. Ea nu cunoaște decît numele unic: *mola*. Se poate spune că nu există rîșniță și moară; deosebirea dintre uneltele pe care noi le numim azi în chip diferit rezidă aproape exclusiv în dimensiuni. Și

Aici avem a face desigur cu o simplă imitație după *onos*, termenul etnografic corespunzător lui *catillus* la vechii greci, întrucât la alți scriitori romani nu-l mai întâlnim. Dar pentru rîșnițele învîrtite de animale, mai există la romani termenul *molae jumentariae*, pe care îl aflăm în *Digeste*, opus lui *molae manuariae* și denumind un tip de rîșnițe clasificate la categoria uneltelor mari (*instrumenta*)¹²⁷. Acest termen este mai cuprinzător decît *molae asinariae*, întrucât implică în el deopotrivă pe cai, ca și pe asini și chiar pe catîri. Astfel, Apuleius în *Metamorfozele* sale povestește cum eroul-asin, îndată ce fu vîndut unui morar, este dus la moară, unde află „*complura jumenta*“¹²⁸, care puteau fi numai asini ca și dînsul, dar puteau fi printre ei și catîri ori cai.¹²⁹ Mai departe, autorul însă ne înfățișează în mod precis cele trei specii de equine¹³⁰. Aiurea – unde eroul, vorbind despre sine, se definește drept „*homo curiosus jumentum faciem sustinens*“¹³¹ – „*jumentum*“ este raportat în mod precis numai la asin. Deci *molae jumentariae* nu desemnează exclusiv rîșnițele mișcate de cai, prin contrast cu *molae asinariae*, precum au crezut unii interpreți contemporani¹³², ci el este un termen echivalent cu acesta din urmă, numai că sfera sa e mai largă. Evident, ceea ce trebuie reținut e că romanii puteau întrebuița, fără distincție, pe unul sau pe altul, cînd era vorba de animale de tracțiune asini, însă numai pe *molae jumentariae*, cînd era vorba de cai sau catîri.

La rîșnițele în chestiune animalul era înhămat cu ajutorul unui fel de hlube, al căror nume „*molile*“¹³³ ținea tot de terminologia specifică a uneltei. Acesta e dispozitivul-anexă, care reprezintă de fapt inovația propriu-zisă. Se pare însă că tot *molile* era numită și manivela ce se adăuga la rîșnițele învîrtite de oameni, deoarece Cato, pentru cele trei unelte recomandate de el ca necesare unei ferme – una mișcată de asin, iar două de oameni – prevede trei *molilia*¹³⁴.

La începutul erei creștine, expresia în uz pentru „a înhăma la rîșniță“ un asin, un catîr ori un cal era la romani „*molae adstituere*“¹³⁵, sau „*subjungere molae*“ ori „*machinae*“¹³⁶.

În timpul lucrului, animalul avea ochii acoperiți ca să nu ametească. Asinul-erou al *Metamorfozelor* lui Apuleius, povestindu-și viața sa la rîșniță, vorbește despre aceasta în câteva rînduri. Într-un loc ne spune că lucra „cu fața învelită“ („*velata facie*“)¹³⁷, iar în altul „cu ochii acoperiți“ („*luminibus obtectis*“)¹³⁸. Dar acel *velamentum*¹³⁹, împotriva căruia eroul-asin se plînge că-l împiedică de tot să vadă, pare a fi fost un fel de glugă ce-i acoperea capul, deși pe basorelief nu se observă decît niște clape aplicate numai deasupra ochilor. Căci altfel, de ce autorul i-ar fi spus „*velamentum capitis*“¹⁴⁰ și nu „*velamentum oculorum*“? Totodată ne întrebăm dacă nu cumva acest obiect se va fi prelungit în

jos în forma unui fund de traistă, acoperind și botul animalului, spre a-l pune în imposibilitatea de a apuca cu gura fâină sau grâne din coșul *catillus*-ului în timpul învîrtirii lui. Atunci, ar corespunde și botniței cunoscute la vechii greci sub numele de *paysikape*¹⁴¹, care era legată cu același scop, deopotrivă asinilor, ca și sclavilor, în timpul muncii la rîșniță.

Apuleius ne descrie – prin intermediul eroului-asin, care-și povestește, chipurile, întîmplările proprii sale vieți – chiar și în ce consta munca animalului la rîșniță:

„Dar în ziua următoare, sînt înhămat încă din zorii zilei la rîșnița care părea să fi fost cea mai mare. Și îndată, după ce mi-au acoperit fața, sînt mînat prinocolișurile jgheabului întortocheat, pentru ca – mereu călcînd din nou pe urmele mele – să rătăcesc într-o cursă nesigură, cu un pas care merge înainte și înapoi la nesfîrșit, în cercul învîrtejat al liniei de hotar”¹⁴².

Pasajul acesta, în afară de imaginea evocativă a mersului amețitor, mai prezintă importanță și pentru detaliile etnografice pe care ni le procură. El ne indică mai întîi că la un *pistrinum* erau mai multe rîșnițe și că acestea aveau dimensiuni diferite.

Apoi, aflăm – la rîșnița mișcată de energia animală – despre existența unui fel de podine de scînduri („flexuosus canalis“), pe care mergea asinul și care era hotărnicită într-o parte de rîșnița însăși, iar în cealaltă de un garduț ce nu permitea smuciri laterale în mersul uniform al animalului.

Terminologia de tipul greco-roman, referitoare la rîșnițele puse în funcție de animale și în special de asin, pare a se fi continuat parțial-prin elementele ei principale – în tot cursul evului mediu la diferite popoare din Europa, precum ne-o atestă termeni, perfect corespunzători ca: got. *asilu* – *qairnus*; ags. *esulcweorn*¹⁴³; sl. *жрвьнь ослий*¹⁴⁴.

Totuși, acești termeni nu reprezintă, ca la antici, creația spontană a poporului, determinată de realitatea etnografică ce se cerea imperios exprimată, ci ei nu sînt altceva decît transpuneri în limbile respective a modelelor grecești sau latinești (*onos aletes* sau *milos onikos*; *mola asinaria*) din cărțile sfinte. Astfel, termenul gotic este atesat în *Biblia* tradusă de Wulfila. Nu e mai puțin adevărat însă că dacă uzul rîșnițelor învîrtite de animale ar fi dispărut complet din viața popoarelor amintite, e probabil că redarea modelului antic în forme ca cele citate nu era posibilă. Sau chiar de ar fi fost posibilă, el nu ar fi fost înțeles de credincioși, ceea ce ar fi decis pe traducători să-l evite. Și cu drept cuvînt, realitatea etnografică a rîșnițelor mișcate de energia animală și, cu deosebire, de asini sau cățiri a

continuat – deși în gradație mereu descendentă – pînă aproape de vremea noastră. E ceea ce reiese clar și din proverbul românesc „Armăsarul cînd îmbătrînește, ajunge la rîșniță”¹⁴⁵.

Aceasta înseamnă că rîșnițele învîrtite de animale au existat la noi pînă nu de mult. În sud-estul Europei faptul ne este atestat și de lexicograful și folcloristul Vuk Karadžić, care înregistrează la sîrbi termenul *cybara* și varianta *cybaja*¹⁴⁶ cu sensul de *mola equaria* (Rossmühle), precum și pe *cybarâp* sau *cybájrnja* (m.), cu sensul de „molitor qui molam equariam exercet” (der Müller – von der Rossmühle)¹⁴⁷.

Apariția rîșniței acționată de energia animală reprezintă un însemnat progres în evoluția uneltei noastre, nu numai pentru că ea - datorită dimensiunilor mai mari, precum și forței fizice remarcabile a ecvinelor - motor avea o capacitate de producție incomparabil superioară celei puse în funcție prin energia umană; dar mai ales pentru că ea venea să-i scape pe oamenii antichității de la cea mai chinuitoare muncă. Evident, nu e vorba de o eliberare totală, căci rîșnițele învîrtite de brațe omenesti au continuat a exista paralel cu celelalte. Totuși, o bună parte din oameni au fost salvați, iar numărul acestora va crește treptat, în măsura răspîndirii tot mai mari a rîșnițelor învîrtite de animale. Cît de grea era munca la rîșniță și ce supliciu grozav însemna ea pentru om, o știm din multe izvoare antice care stau mărturie pentru acele triste timpuri.

Așa se explică de ce munca aceasta era evitată de toți oamenii de condiție liberă, căzînd în sarcina aproape exclusivă a robilor și a captivilor de război, bărbați sau femei. Numai în mod excepțional, cînd erau constrînși de nevoi implacabile și urgente, oamenii liberi se resemnau să-și cîștigate existența lucrînd la rîșniță; cum pare a fi cazul lui Plautus care, cîcă, pierzîndu-și tot avutul într-o întreprindere comercială nereușită, s-a angajat în Roma ca lucrător la rîșniță.¹⁴⁸ Astfel, la vechii egipteni, lucrătorii sau lucrătoarele la rîșniță, din scene zugrăvite sau sculptate, se cunosc după port că sînt sclavi. Iar la vechii evrei, de asemenea, am văzut, în mai multe din locurile citate din *Vechiul Testament*, că rîșnitul cerealelor este săvîrșit tot de sclavi. În însăși vestirea morții primilor născuți, transmisă egiptenilor de Moise, din partea lui Dumnezeu, este vorba despre o roabă „care stă în dosul rîșniței”¹⁴⁹. Apoi, aiurea, cei menționați sînt captivi sau captive de război, luați în sclavie de cuceritori¹⁵⁰. La grecii vechi, în epoca homerică, situația e aceeași: în toate pasajele din *Odiseea*, unde e amintită rîșnița, este vorba de lucrătoare roabe; iar rapsodia a VII-a ni le indică precis drept captive de război: *dmoai gynaikes*¹⁵¹. În ceea ce-i privește pe romani, marii cuceritori ai

sau:

Abua-te cu mama, Că mama te-a legăna...²⁶

sau un exemplu unde această exclamație e precedată de interjecția exhortativă:

Hai-bua, maică, bua, Că maica nu te-a lăsa...²⁷

Adesea, în refrenul cîntecelor de leagăn se întîlnesc contaminări între tipurile de exclamații mai sus prezentate, ca într-un cîntec din Cîmpulungul Bucovinei:

Haide-liuliu și-aboa, Că mama te-a legăna...²⁸

sau:

Haide-liuliu, nani-nani, Liuliu-liuliu, puiul mamei...²⁹

În afară de apostrofe către prunc, ca cele mai sus citate - la care mai trebuie adăugate altele către somnul personificat sau către diferite animale, chemate de mamă să-l adoarmă - cîntecele de leagăn românești mai cuprind și unele motive magice, de tipul obișnuit al magiei cuvîntului, adică urări referitoare la viitorul pruncului: s-ajungă mare și voinic ca să-și ajute părinții la diferite treburi, să devină frumos fără seamăn, mai ales cînd e vorba de o fetiță, să aibă noroc în viață, să fie fericit... etc. Asemenea motive sînt învăluite într-o atmosferă de profundă afecțiune maternă și de un lirism unic prin originalitatea lui, atingînd uneori cele mai fine și mai emoționante accente de duioșie.

La aromâni, cîntecele de leagăn prezintă o desăvîrșită analogie cu cele ale marelui grup dialectal dacoromân, atît în ce privește forma, cît și conținutul. Exclamațiile stereotipe ale refrenelor lor sînt de asemenea *nani-nani* sau *nani-na* și *lulu-lulu*, *lulu-la*, *lali-lali*, *lali-la* sau *u-liu*, *liu-liu*. Cel mai des însă, am putea spune chiar nelipsită, apare la aromâni, în cîntecele respective, exclamația *nani*, de aceea nu-i de mirare că ei mai numesc cîntecele de leagăn și *cîntiți di nani*. Ba chiar această exclamație se identifică la dînșii cu ideea de a adormi și în general de a dormi - cu referire specială la copiii, mai ales la cei mici - ceea ce are loc și la dacoromâni. Ba pînă și leagănul pruncilor este desemnat de către aromâni prin numele *nani*³⁰, sau prin *nănă*, care și el nu-i decît o ușoară modificare în final a interjecției pentru a i se da o formă manifest feminină, ca în următorul exemplu:

italic s-a răspândit în interiorul statului roman și raza ei de influență a crescut odată cu creșterea acestui stat într-un imens imperiu intercontinental al bazinului Mediteranei, devenită artera principală de comunicație ce străbătea prin însăși inima lui și însuflețea colosul multinațional și poliglot. Există însă dovezi arheologice că această unealtă a fost cunoscută, în forma ei romană, și dincolo de limitele imperiului. Firește, o cale obișnuită de răspândire, în condițiile normale de viață pașnică, a fost aceea a comerțului. Și am aminti deja că din Italia se exporta chiar piatra vulcanică pentru rîșnițe, foarte apreciată în antichitate și, cel mai probabil e că se exporta nu numai materialul brut, ci chiar gata fasonat.

O părere acceptată în știință, în special de arheologi și istorici și pe care o recunoaștem ca foarte justă, este aceea a rolului important jucat de armata romană la răspîndirea rîșniței. În adevăr, trebuie să accentuăm chiar că soldatul roman e factorul care a contribuit cel mai mult și în modul cel mai eficace la ducerea acestei unelte prin toate țările pe unde a pus piciorul. Și aceasta a putut avea loc în timp de pace, ca și pe timp de război: pe timp de pace prin provinciile unde staționau permanent legiunile de ocupație, iar pe timp de război, în expedițiile de cucerire. Faptul este atestat documentar, atît de arheologi, care în vechile castre romane din diferite țări au descoperit rîșnițe italice, cît și de izvoare istorice antice. Astfel, o mărturie care se raportează la începutul secolului al III-lea î.e.n. – epoca războiului II punic – o aflăm în opera lui Titus Livius. Acesta, vorbind despre ajutoarele pe care i le dau lui Scipio popoarele Etruriei în lupta cu Hanibal, le enumără și pe cele furnizate de arretini, în arme, unelte și provizii. După ce sînt menționate diferitele specii de arme, urmează: „*Secures rutra, falces, alveolos, molas quintum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millie modium, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos...*”¹⁶⁹. S-ar părea că și *rutrā* și *falces* sînt unelte agrare; ele însă sînt de uz militar, după cum ne putem convinge din Vegetius¹⁷⁰. Chiar și *alveolos* la Vegetius e pentru cărat pămînt, cînd sapă șanțuri sau face alte pregătiri defensive.

Era foarte natural ca etruscii – dîndu-le grîu – să le furnizeze și rîșnițe pentru măcinat și chiar alte instrumente ce țineau de industria pîinii, cum sînt acele *alveoli*, care pare-se nu sînt altceva decît *căpistere* pentru frămîntatul aluatului. Aceștia am văzut însă că aveau tipul lor autohton de rîșniță, care a fost adoptat și de romani și care le era atît de specific încît, după adoptare, romanii l-au desemnat prin numele ce-i indica precis originea etnică. Amintim că acest tip de rîșniță era tot expresia principiului rotativ ca și rîșnița romană. Armata romană avea servicii

pompeiană – care reprezintă elementul cultural de infiltrație în forma lui pură ca în țara de origine; 2. un tip care nu e galic pur, dar care e și mai puțin roman pur, deși seamănă cu acesta. De aceea, îl vom desemna drept *tipul galo-roman*, deși sînt arheologi care o numesc rîșniță galică. Lindet¹⁷² și, mai tîrziu, Déchelette¹⁷³ ne dau o serie de figuri, după care ne putem face o imagine clară despre rîșnița de tipul galo-roman. Acești doi cercetători francezi, iar înaintea lor Baudrillart¹⁷⁴ au relatat la rîșnițele galo-romane o atenuare a convexității *metei* și a concavității *catillus*-ului. Aceasta a remarcat-o și Pârvan pentru o arie mai largă decît cea a lumii celtice: „Celtii și ceilalți locuitori ai Europei centrale n-au imitat întocmai rîșnița greco-italică rotativă, ci au creat anume tipuri particulare, în care în special *meta* nu era așa de convexă ca în sud, iar *catillus*-ul avea un profil destul de variabil”¹⁷⁵.

În adevăr, examinînd desenul lui Déchelette¹⁷⁶ după rîșnița din sec. I î.e.n., aflată într-un mormînt de la Celles, constatăm că *meta* are o convexitate abia perceptibilă, întocmai ca și concavitățile feței rîșnitoare a *catillus*-ului. Numai fața superioară a acestuia rămîne foarte pronunțat alveolată, datorită faptului că o asemenea formă se preta perfect la conținerea grînelor cu care era alimentată rîșnița. Iar rîșnița, desenată tot de Déchelette, după un exemplar dintr-o stațiune celtică din La Tène de la Hunsbury (de aproape de Northampton, din sudul Angliei – unde s-au aflat un mare număr de pietre de rîșniță),¹⁷⁷ prezintă o formă deosebit de curioasă: ca aspect general ea este tronconică, însă numai în exterior, căci convexitatea *metei* și concavitățile feței inferioare a *catillus*-ului au dispărut complet.¹⁷⁸ Raportîndu-ne la fețele rîșnitoare ale celor două piese, avem a face deci cu pietre absolut plate ca la tipul discoid. În partea superioară *catillus*-ul prezintă doar o adîncitură mare în centru – de formă quasi-cilindrică cu diametrul mic de tot – unde se puneau grăunțele pentru măcinat.

Alteori, pîlnia superioară a *catillus*-ului este foarte redusă, iar adesea chiar complet suprimată, în timp ce pîlnia inferioară apare foarte lărgită, dîndu-se după forma aproape plată a *metei*.¹⁷⁹ Principial deci, se poate conchide că tipul roman transplantat pe teritoriul galic manifestă într-o măsură mai mare sau mai mică tendința reducerii curburii¹⁸⁰ – de sens convex sau concav – la fețele rîșnitoare ale celor două pietre, ba uneori chiar și la fața superioară a *catillus*-ului. Această tendință merge adeseori pînă la totala desființare a curburii. Iată dar ceea ce diferențiază în mod frapant tipul galo-roman de tipul roman pur. Fenomenul etnografic nu-și poate afla explicație decît în faptul că influența rîșniței romane asupra populației galice – exercitată încă din timpuri precaesariene și desăvîrșită

apoi în urma cuceririi Galiei – a întâlnit aici un tip autohton pe care s-a grefat și care, după părerea noastră, era tipul primitiv, preistoric, și prezintă pietre complet plate de formă discoidă. Elementul cel mai de preț achiziționat de rîșnița galică de la modelul ei roman a fost dispozitivul care concretiza principiul mecanic al rotației pietrei mobile în jurul axei sale. Celelalte trăsături specific romane îi interesa cu mult mai puțin pe gali; de aceea era și natural ca – în procesul de adaptare la rîșnița autohtonă – ele să se modifice adînc cu timpul, iar unele chiar să dispară adeseori.

Dar avem un motiv serios de ordin tehnic să credem că noul tip rezultat prin contaminație, tipul galo-roman, nu era deloc mai prejos decît cel roman pur. Ba s-ar putea spune că-l depășea ca realizare practică, fiindcă grăunțele nemai alunecînd repede în jos, ca pe versantele *metei* abrupte, de formă conică proeminentă – rămîneau mai mult între fețele măcinătoare ale pietrelor și astfel aveau timpul necesar de a fi bine pulverizate, adică mai mărunț și mai omogen. La apariția tipului galo-roman a contribuit, desigur, nu puțin și natura mijloacelor indigene – în special piatra pe care o aveau la dispoziție – pentru construirea rîșnițelor. Cele mai multe erau fabricate din gresie și chiar din calcar, care erau departe de a se preta la ajustarea în forme conice ca piatra vulcanică, în timp ce se puteau fasona cu ușurință în forme plate. În ce privește proporțiile rîșniței galo-romane trebuie să relatăm că ea nu oferă diversitatea mare pe care am remarcat-o la tipul roman. Ea este în general de dimensiuni reduse. Lindet¹⁸¹ – întemeindu-se pe ipoteza sa că rîșnița romană a început a fi răspîndită la gali de soldații din armatele lui Caesar – se întrebă dacă nu cumva în aceste dimensiuni mici trebuie să vedem influența uzului militar, care cerea ca rîșnițele să fie ușor transportabile în marșuri. E o părere foarte verosimilă. Totuși, credem că ea explică numai în parte faptul; căci în el noi vedem și un caracter specific al uzului domestic restrîns din cadrul familial, în viața ruralilor de pretutindeni, mai ales pe acele timpuri.

Se pare că rîșnița galo-romană – ajungînd la expresia ei cea mai simplă și mai comodă – a fost deosebit de apreciată pentru practicitatea ei și de alte popoare, devenind un bun cultural, care a peregrinat pe spații întinse dinspre Galia prin centrul Europei pînă departe către răsărit. Astfel, ea va fi trecut mai întîi la germani, care nu au cunoscut rîșnița rotativă în era precreștină, ci uzau de alte instrumente și de alte procedee pentru a-și prepara făina.

Dar rîșnița de formă romană a pătruns și în Dacia, înainte de cucerirea ei de către Traian, fie direct din Italia, pe vechi căi comerciale, care – după ce treceau

De un deosebit interes este relatarea lui Vulpe, că la Poiana a fost aflat, înainte de săpăturile executate de el, un *catillus din calcar poros*¹⁸⁹ cu un diametru mai mare decât al piesei respective de la rîșnițele din lavă mai sus menționate. Cu drept cuvînt, Vulpe îl consideră drept un produs autohton, care imită rîșnița romană și care deci, cronologic, se plasează după celelalte descoperite în aceeași stațiune.¹⁹⁰ De aici rezultă că dacii își însușiseră perfect, într-un timp foarte scurt, nu numai principiul tehnic cel nou, ci și arta de a confecționa unealta, după modele romane, din materialul aflător în țara lor. În chipul cel mai logic este de așteptat ca, după cucerirea Daciei, influența rîșniței romane să atingă aici apogeul prin atîtea elemente colonizatoare de proveniență sau cultură romană și în rîndul întîii prin legiunile care staționau permanent în această provincie. Dar avem o mărturie istorică demnă de toată încrederea, unde rolul armatei de răspînditoare a tehnicii romane la popoare străine – de la periferia imperiului și chiar de dincolo de limitele lui – este ilustrat sub încă un aspect cu totul neașteptat: soldații romani, chiar și în țări dușmane, în plin război cu ele, ne apar acolo ca radiatori ai culturii lor. Astfel, Plutarh povestește cum în retragerea lor din interiorul Asiei – unde suferiseră o serie de înfrîngeri – legiunile de sub comanda lui Antonius mai aveau de suferit, pe lîngă hărțuiri de gherilă ale parților, și foamea, căci le lipseau grînelile. Ba le lipseau și rîșnițele cu care să-și macine mica provizie de cereale cîtă găseau, fiindcă fuseseră nevoiți să le arunce pe drum, neavînd cu ce le transporta: „Și foamea bîntuia armata, care chiar puștinul grîu și-l procura prin luptă și care *nici unelte pentru măcinat nu posedă*. Căci acestea multe fuseseră părăsite, în timp ce unele din vitele de povară muriseră, iar altele îi transportau pe bolnavi și pe răniți...”¹⁹¹ Plutarh, vorbind despre rîșnițe, se exprimă perifrastic. El nu utilizează termenul etnografic grecesc corespunzător celui roman, ci se mulțumește să le desemneze, într-o formă cu totul generală, prin: „ta pros aleton skeya”. Erau acestea rîșnițe de tipul roman și anume un gen afectat în mod special uzului armatei? Sau erau poate chiar rîșnițe autohtone? Numai prima ipoteză ni se pare verosimilă, întrucît armata romană de pretutindenii era înzestrată cu ustensilele ei proprii pentru orice serviciu auxiliar; numai întîmplător puteau să-și completeze, la nevoie, unele lipsuri și cu materiale străine sau cu improvizații făcute pe loc.

Așa stînd lucrurile, pasajul din Plutarh, care ne prezintă imaginea unei armate romane în retragere, aruncînd pe cale sute de rîșnițe – căci armata lui Antoniu era una din cele mai mari din tot imperiul, dacă nu chiar cea mai mare

etnografic de rîșniță foarte distinct între celelalte variante ale tipului roman prezentate anterior. Această variantă portativă – datorită mobilității neobișnuite a factorului ei vehiculant, armata romană, pe spații întinse – a avut, singura dintre toate, șansa de a căpăta o uriașă răspîndire în tot bazinul tricontinental al Mediteranei. Desigur, în fiecare din țările pe unde ajungea această variantă, care aducea odată cu forma ei nouă și o tehnică novatoare, se încrucișa cu forme și uzuri tradiționale locale, de unde rezultau noi variante ce se substituiau treptat tipurilor de unelte autohtone. O primă mare încrucișare a trebuit să se fi realizat către sfîrșitul erei antecreștine între această variantă militară romană și tipul de unealtă de care dispuneau grecii. În ce va fi constat contribuția etnică a ambelor părți colaboratoare, e cu neputință de știut și chiar numai de conjeturat. Dar e probabil că ingeniozitatea grecească pe de o parte și spiritul practic roman pe de alta, vor fi prestat aporturi serioase de ordin tehnic ca și formal. Poate de aceea ar fi mai just ca tipul de rîșniță care a intrat în uzul popoarelor de pe aria mediteraneană a Europei și în special din toată Peninsula Balcanică și de la nord de Dunăre – cu cîteva secole înainte de sfîrșitul erei precreștine și cîteva după începutul celei creștine – să fie numit tipul greco-roman.

Precum am văzut, însuși Pârvan, cînd se referă la uneltea de acest tip, o numește cu drept cuvînt „rîșnița greco-italică”¹⁹⁵. Este de presupus totuși că nu numai varianta militară va fi fost cunoscută prin soldații romani în țările pe unde aceștia au peregrinat în calitate de cuceritori sau de colonizatori. Mai ales în calitatea din urmă – și în general acolo unde ei se stabileau pe timp îndelungat – ei au putut construi de asemenea alte variante cu care erau deprinși în patria lor, precum: *molae trusatiles*, *molae asinariae*... Avem motive să credem că ultima dintre acestea s-a bucurat de o specială atenție ori de cîte ori s-a simțit nevoia de a se produce cantități mai însemnate de făină pentru mari colectivități de oameni. Faptul că rîșnițe mișcate de animale au existat la popoarele din sud-estul Europei, inclusiv românii pînă în timpurile moderne, este o mărturie. Întrebarea care se pune acum este următoarea: căruia dintre cele două popoare de cultură superioară, ce par a fi colaborat – firește, în chip neconștient și cu spontaneitatea marilor anonimi, care sînt colectivitățile etnice – la crearea rîșniței greco-romane sau greco-italice, îi aparține invenția capitală? E vorba de dispozitivul care atașa solid piatra mobilă deasupra celei fixe, realizînd definitiv unitatea inseparabilă a uneltei și care, în același timp, conținea în mod implicit marea inovație a principiului tehnic rotativ. Sînt aceștia grecii sau sînt romanii? Sau, să presupunem că va fi

apărut la amîndouă popoarele acestea anterior contaminării uneltelor lor, în mod cu totul independent și spontan la fiecare din ele?

Nu știm pe ce se bazează Forrer cînd consideră italică, atribuind-o etruscilor, invenția principiului tehnic al rotației pietrei mobile la rîșnițe.¹⁹⁶ O atestare antică în acest sens aflăm la Plinius naturalistul, care – trecînd în revistă diferitele specii de pietre – menționează și piatra de moară. Cu acest prilej, citîndu-l pe Varro, el ne informează că *molas versatiles Volsiniis inventas/esse*.¹⁹⁷ Desigur, din locul citat, nu trebuie să înțelegem că e vorba aici numai de materialul pietros necesar confecționării uneltei respective, ci chiar de piesele de piatră gata fasonate pentru rîșnița rotativă. Cum *Volsinii* este o localitate din Etruria, ar însemna ca etruscii, care aveau la ei în țară și materialul brut – o piatră de bună calitate – la dispoziție, să fie tot ei inventatorii principiului tehnic al rotației aplicat la instrumentul pentru producerea făinii. S-ar părea deci că în modul echivoc de a se exprima al celebrului naturalist trebuie să vedem suprapuse prin asociație două idei contigue: aceea a simplei prezentări – într-un șir foarte lung de alte specii – a unei specii de piatră din *Volsinii*, cunoscută ca material utilizat la fabricarea pietrelor de rîșniță rotativă și o a doua idee, foarte familiară lui, că invenția dispozitivului însuși, care făcea ca piatra mobilă a uneltei să se învîrtească, avusese loc de asemenea în același punct geografic. La acest echivoc se preta de altfel și verbul latinesc *invenire*, care însemna tot așa de bine *a găsi*, ca și *a inventa*. Astfel, primul sens – care se voia exprimat aici de autor – ar ține de domeniul conștientului, iar cel de al doilea, de cel al subconștientului. Admițînd deci că așa se cuvine interpretat pasajul în chestiune, Etruria ar fi țara unde a luat naștere minunata invenție. De la etrusci apoi și-ar fi însușit-o, fără întîrziere, cei dinții romanii. Dar fie că ingeniosul principiu tehnic novator a fost cu adevărat invenție italică sau nu, el s-a răspîndit cu iuțeala fulgerului în lumea antică civilizată, de la care apoi a radiat treptat și la „barbarii“ din întreaga *oikoymene*. Precum am văzut, acest principiu era vehiculat de rîșnița greco-romană al cărei aspect l-am prezentat anterior. Am spus însă că tipul acesta a întîlnit, la variatele popoare pe unde a ajuns, rîșnițe primitive conservate de o veche tradiție, care își avea rădăcini pînă în adîncul preistoriei.

După părerea noastră – pe care nu o vedem infirmată de datele arheologice – în toate țările din bazinul Mediteranei, pe toate cele trei continente vecine, predomina tipul de rîșniță preistorică, cu pietre plate, mai mult sau mai puțin discoide. Primind inovația și rotunjindu-și pietrele pînă la forma de cerc, după

însă instalația de lemn a rîșniței are chiar forma unei mese obișnuite cu patru picioare perfect verticale, unite jos toate prin stinghii orizontale. Pietrele sînt așezate deasupra, drept în mijlocul mesei, piatra inferioară fiind bine fixată și de obicei încastrată măcar parțial. Uneori, ca într-o variantă polonă, masa e îndiguită pe trei laturi – exceptîndu-se latura din fața rîșnitoarei – cu un dig protector de scînduri late, așezate pe muchie și ridicîndu-se la un nivel mai înalt chiar decît suprafața de sus a pietrei mobile²¹¹. Alteori, masa e îndiguită complet pe toate laturile, avînd aspectul unei coveți dreptunghiulare. Asemenea variante se întîlnesc la bieloruși²¹² și la letoni²¹³. Demn de relatat e că masa rîșniței letone are aparența unui adevărat dulap, în care e captată făina.

La ucrainenii subcarpatici, este atestată o variantă cu partea de sus a mesei în forma unei cutii mari fără capac²¹⁴. Trebuie să mai relatăm, ca un detaliu caracteristic, că varianta masă - de tipul celei polone și letone – pe lîngă cele patru picioare obișnuite, mai are încă două picioare mediane, care sînt laterale și opuse și care nu merg pînă în pămînt, ci numai pînă în stinghiile de jos, ce unesc picioarele propriu-zise ale mesei. Aceste picioare false sînt unite și ele printr-o stinghie transversală. Pe mijlocul ei se sprijină încă un picior, care coboară din însuși centrul mesei, același ca și centrul pietrelor. Avem a face aici cu un ingenios suport menit a garanta susținerea eficace a greutateii pietrelor²¹⁵.

O formă interesantă pentru caracterul ei arhaic este aceea a rîșniței montate pe un postament quasicilindric de forma unui stup, realizat dintr-un trunchi de copac excavat în partea de sus pentru a cufunda în interiorul lui piatra fixă. Între marginea acestei pietre și peretele excavației, care constituie digul exterior, este un interval pentru făină. Înălțimea la care-s ridicate pietrele, e aceea necesară rîșnitului din poziția în picioare²¹⁶. Nu e o simplă întîmplare că forma aceasta apare identică cu o variantă romană, care se abate de la tipul italic de aspect conic²¹⁷. O rîșniță rotativă nu putea fi montată într-un mod mai adecvat decît pe un trunchi de arbore, care, foarte natural, se va fi prezentat minții omului drept cel mai convenabil suport acum două milenii ca și în epoca modernă. E probabil însă că, dacă nu chiar antichitatea, evul mediu a creat o tradiție tehnică în acest sens. Căci, pe lîngă forma sa cilindrică sau tronconică, ce se acorda perfect cu cea a pietrelor, trunchiul de copac avea în același timp soliditatea și greutatea, care se cereau pentru a asigura fixitatea uneltei.

În ce privește manivela de învîrtit piatra mobilă, avem de observat două tipuri foarte distincte: a. Unul care constă dintr-o scurtă și subțire bară de lemn

împlîntată vertical într-o verigă metalică atașată marginal pietrei mobile. Aceasta este atestată la rîșnița algeriană de la Biskra, la care învîrtesc concomitent două femei șezînd și ținînd fiecare manivela cu cîte o mînă - una cu dreapta, iar alta cu stînga²¹⁸. În Europa, deși tipul acesta de manivelă există de asemenea - în Peninsula Balcanică, îl întîlnim la iugoslavii din Dalmația²¹⁹, iar mai spre nord, la ucrainenii subcarpatici²²⁰ - el este foarte pușin rîspîndit, pîrînd a fi pe cale de totală dispariție. Nu tot așa a fost în antichitate, cînd el era general rîspîndit la *molae manuariae*. În adevăr, *catilli* sau *onoi* de la rîșnițele de această specie, descoperite de arheologi, sînt prevăzuți cu cîte o gaură marginală - sau chiar cu mai multe - în care se înfigea mînerul în poziție verticală sau, uneori, chiar în poziție pușin oblică, însă cu înclinarea către exterior²²¹. Ba, la sus - menționata variantă romană, care prezintă pietrele montate pe un trunchi cilindric, remarcăm două mînere verticale, opuse diametral și fixate în verigi metalice laterale atașate la *catillus*²²². Tipul acesta de manivelă este deci cel arhaic. b. Al doilea tip - predominant în etnografia Europei, desigur încă din cursul evului mediu - este o ștangă lungă de lemn, care e împlîntată oblic cu capătul de jos într-o gaură anume făcută în marginea pietrei mobile, pe cînd capătul ei superior e captat deasupra într-o gaură circulară ce-i permite joc liber. În Moldova, această ștangă este numită *hadarag*. Gaura circulară de deasupra e realizată în variate chipuri și are situații diferite: fie în stinghia transversală ce unește capetele a doi stîlpi cu care încadrează pietrele, ca într-o variantă hușulă²²³ și ca la românii din Bucovina și Moldova sau ca la poloni²²⁴; fie într-o scîndură, care unește în chip de triunghi doi pereți din colțul odăii, ca la ucrainenii²²⁵; fie chiar în tavanul casei: într-o grindă, cum e la letoni²²⁶ și cum se întîlnește deseori la români, sau într-o scîndură a tavanului, ca la ruși²²⁷; fie sub forma unei verigi din lemn, care e fixată solid de un perete al casei, ca la cașubi²²⁸; fie, în fine, sub forma unui semicerc larg, fixat de capetele superioare a doi stîlpi, care sînt prelungirea în sus a două picioare de la suportul rîșniței instalată în cutie, ca la ucrainenii subcarpatici²²⁹.

În toate aceste cazuri, condiția ce trebuie îndeplinită este ca gaura să vină deasupra centrului pietrelor, în direcție aproximativ perpendiculară. Tipul acesta, care e de uz general la români, a însemnat o remarcabilă inovație tehnică în evoluția accesoriilor rîșniței, întrucît venea să perfecționeze procedeul mînuirii ei, făcîndu-l cu mult mai lesnicios. El s-a dezvoltat în mod natural din tipul arhaic al mînerului vertical și iată cum: nu o dată, sub presiunea împrejurărilor, țăranul va fi fost determinat să-și improvizeze în grabă ștanga pentru învîrtit rîșnița. Atunci

obositoare pe de o parte, iar pe de alta, randamentul destul de limitat al uneltelor – produsul unei zile de lucru rareori putea depăși necesarul consumului pentru o zi. De aceea, rîșnițele trebuia să fie mereu în funcție ; astfel măcinatul – această muncă vitală de prim ordin – cerea zilnic energie umană și animală, care s-o execute. Iată o situație care, în mod firesc, va fi făcut ca oamenii antichității – măcar unii dintre ei – să fie mereu frămîntați de gîndul îmbunătățirii, dacă nu chiar de acela al eliminării totale a unor atît de grave neajunsuri.

Am relatat, într-un capitol precedent, un pasaj din Plinius, unde naturalistul roman vorbea despre originea etruscă a pietrelor destinate rîșnițelor rotative. Tot acolo însă, în continuare, mai spune el ceva deosebit de interesant, deși se exprimă oarecum enigmatic: „*Aliquas et sponte motas invenimus in prodigiis*”²⁴⁵. Aici, adjectivul indefinit „*aliquas*”, ca și epitetul participial „*motas*” se raportă la *molae versatiles* din fraza anterioară. Noi traducem acest loc astfel: „Am aflat, între minuni, că unele [pietre de moară] sînt mișcate și de la sine”. Subliniem că imaginea pietrelor de moară care se-nvîrtesc singure și pe care Plinius le consideră de domeniul miracolului, concretizează de fapt principiul mișcării automate raportată la rîșniță. Este ideea unei astfel de unelte, care să funcționeze fără a cere vreun efort fizic din partea omului. Se gîndea oare Plinius scriind citata frază la forța motrice a unor elemente ale naturii, care să se substituie energiei umane? Se pare că nu, fiindcă așa ceva începuse deja a fi o realitate în Italia pe timpul lui Plinius.

În pietrele care se-nvîrtesc singure, ca-n basme, trebuie să vedem deci un motiv de legendă populară - ca atîtea altele din Plinius – care împingea mult mai departe, în sfera fanteziei pure, ideea îndrăzneată, dar realistă totuși, a mișcării automate. Dar dacă motivul acesta depășește limitele realului, adică ale posibilului, el nu e deloc mai puțin expresia preocupărilor în jurul principiului automatismului, ci dimpotrivă. Că încă înainte de era creștină cu multe veacuri, undeva în țările de civilizație superioară ale bazinului Mediteranei, a apărut o ușoară inovație care aducea-n parte degrevarea omului de chinul învîrtirii la rîșniță; am văzut-o: printr-un dispozitiv special atașat uneltei a fost înhămat la ea asinul sau catîrul și chiar calul. Și s-a reușit a se măcina și mai mult și mai bine ca înainte. Principalul însă, în aceasta era că omul era scutit tot mai mult de acea muncă nimicitoare. Se punea la lucru o forță străină de om; era deci aici, întrucîtva, un început de automatizare a muncii măcinatului.

În direcția aceasta s-a mers însă mult mai departe. Geniul uman nesatisfăcut de înlesnirea prea neînsemnată pe care o aducea învîrtirea rîșniței de către animale și dorind parcă să le salveze și pe ele de la suferință odată cu omul, a inovat supunerea forțelor naturii la-nvîrtitul rîșniței în locul oamenilor și al animalelor. Și-a-nceput cu apa. În mod explicit ne vorbește despre o asemenea realizare Strabon, raportîndu-se, în ce privește timpul, la sfîrșitul secolului II î. e. n., iar în ce privește locul – fapt neașteptat – la regatul Pontului din Asia Mică. Descriind provincia Fanaria, cea mai bogată din tot Pontul, Strabon menționează – ca fiind așezat la sud de orașul Eupatoria, denumită apoi de Pompei Magnopolis – orașul Kabeira, unde Mithridates își avea reședința sa favorită: „...în Kabeira era construit palatul lui Mithridates precum și o moară de apă și erau și eleștec cu pește, iar în apropiere și terenuri de vînătoare și mine²⁴⁶. În acest pasaj, geograful grec se mărginește să ne informeze că la palatul din Kabeira exista o moară de apă. El însă nu face nici un comentariu și nici nu se slujește de vreun epitet în legătură cu ea. Să conchidem de aici că morile de apă au fost cunoscute de romani de-abia în secolul I î. e. n., în cursul lungilor războaie cu Mithridates și că numai după aceea – poate chiar după cucerirea Pontului de către Pompei – ele au apărut în Italia? Să le considerăm deci la romani și la greci ca un reflex cultural al Asiei Mici? Credem că o astfel de ipoteză este imprudentă, deși răspîndirea mai largă a acestui gen de mări în Italia pare a data cam din epoca imperială. Dar prezintă oare Strabon în adevăr moara de apă ca pe-o descoperire nouă din vremea domniei lui Mithridates, așa cum e de obicei interpretat textul citat? Din el nu reiese aceasta în chip clar. Singur faptul că o menționează nu implică în mod necesar noutatea. Mențiunea ei a avut la bază intenția autorului de a da expresie prosperității puțin obișnuite ce domnea la curtea unui monarh puternic ca Mithridates, prosperitate care se manifesta prin tot ceea ce era mai apreciat sau mai avansat în domeniul industrial, ca moara de apă, minele...

Dar, după cum industria minieră nu era pe atunci o noutate, e probabil ca nici moara de apă să nu fi fost. Că autorul a vrut să ilustreze tocmai aspectul confortului fastuos de la reședința regelui Pontului, se vede și de acolo că, în pasajul respectiv, în aceeași enumerare de realizări ale acestuia, figurează de asemenea piscinele și terenurile de vînătoare. Pe de altă parte, este adevărat că mențiunea unei invenții senzaționale prin noutatea ei mare – dacă acesta ar fi cazul – ar fi fost tocmai de natură a adăuga la strălucirea curții lui Mithridates. Însă nici chiar într-un asemenea caz, aceasta nu ar arunca lumină asupra originii morii de

Dar nu mult după Lucretius, în epoca domniei lui August, o altă mărturie latină - de data aceasta categorică - ne vine chiar din partea unui tehnician specialist în materie. E vorba de M. Vitruvius Pollio, celebru arhitect și totodată inginer-mecanic în sensul modern. Se știe că el construise-n tinerețe mașini de război pe timpul campaniei africane a lui Caesar. Ni se pare foarte verosimil ca el să fi construit de asemenea mori de apă, care pe atunci nu vor fi fost considerate drept instalații chiar așa de simple și de neînsemnate, cum sînt privite azi. Ca dovadă stă însuși faptul că Vitruvius nu a găsit deloc nepotrivit și nedemn ca moara de apă să figureze în opera sa *De Architectura*, unde aflăm descris mecanismul ei și modul de funcționare. Astfel, în capitolul despre *hydraletae* - cum numește el morile de apă, după moda grecească - Vitruvius ne spune că, la roata cu cupe „într-un capăt al grindeiului este atașată o roată cu dinți. Iar aceasta, fiind așezată perpendicular, se învîrtește împreună cu roata cu cupe întocmai ca și ea, lîngă dînsa este dispusă în sens orizontal o roată mai mare, tot dințată, cu care se angrenează [osia ei avînd chiar la capăt o crestătură de fier, în care se îmbucă piatra morii]. Astfel, dinții acestei roți care e atașată la grindei, împingînd dinții roții orizontale provoacă mișcarea circulară a pietrelor. În această mașină, un coș care-i atîrnat sus distribuie grîu pietrelor și, prin aceeași învîrtire, se produce făina²⁴⁸. E de fapt ceea ce reprezintă esențialul în noua invenție ; căci acest sistem concretizează principiul mecanic datorită căruia are loc transferul mișcării circulare de la roata cu cupe - împinsă de curenții apei - la piatra mobilă a morii. Se poate spune că această roată cu cupe și sistemul roților cu măsele constituie toată inovația de ordin tehnic, care permițînd utilizarea forței motrice a apei în locul energiei omului sau a animalelor, a transformat rîșnița într-o unealtă automată. Încolo, tehnica rîșniței, ca și piesele ei rămîn aceleași și în general își conservă și numele lor tradiționale. Atîta doar, că unele accesorii ale rîșniței, care nu mai interesează acum, sînt eliminate, în timp ce piesele rămase capătă ample proporții: astfel, pietrele devin cu mult mai mari, iar cu vremea ele chiar se multiplică. Atunci cînd apa curgătoare utilizată e o sursă bogată de energie ajung a fi puse-n mișcare simultan cîte două sau trei perechi de pietre, ceea ce mărește-n mod uimitor capacitatea de producție a uneltei în comparație cu trecutul.

În ce privește sistemul angrenajului de roți dințate, este sigur că el a fost aplicat și la *molae jumentariae* pentru transferul mișcării realizate de animal prin învîrtire la piatra mobilă a rîșniței. Se pare că el a trecut de la moara de apă la acest gen de rîșnițe, iar nu invers. În prima lor perioadă, timp de mai multe secole, *molae*

romanilor va fi fost Galia. Dar din aceeași sursă, desigur, ea s-a răspîndit, și-n lumea germană. Ausonius, scriitor latin din secolul IV, de origine gal din Burdigala (Bordeaux), face aluzie la o moară de apă aflătoare pe teritoriul german, în vecinătatea Galiei. În poemul său *Mosella*, într-o lungă apostrofă către acest rîu personificat – vorbind despre numeroșii săi afluenți – se oprește în special la Celbis (actualul Kyll din Rheinland). Acesta îi oferă poetului un element surprinzător de eficace – atît ca pitoresc, cît și ca noutate, desigur – pentru glorificarea Mosellei, tocmai prin moara cea gureșă situată pe malul lui: „Celbis cel populat de pești renumiți,/ *Învîrtind pietrele de moară* printr-o rostogolire impetuoasă/ Și împingînd cu lunecoasele sale valuri ferăstraiele răsunătoare,/ Ascultă larma fără de sfîrșit de pe ambele sale țărături...”²⁶²

Demn de relevat e și faptul că aici, în același peisaj, poetul asociază imaginea morii cu cea a unui joagăr mînat de aceleași unde. Sub aspectul tehnogenetic, aceasta nu e fără interes pentru noi, întrucît principiul mecanico-hidraulic este identic la ferăstraie ca și la moară. Întrebarea care se pune este dacă principiul a fost inspirat de la aceasta din urmă spre a fi aplicat ferăstraielor. Dacă da, precum ni se pare cel mai verosimil, atunci e logic să conchidem că, la germani – cel puțin la cei din respectiva regiune renană - moara de apă are o vechime ceva mai mare decît secolul IV e. n., pentru ca ei să fi avut timpul a o aprecia îndeajuns și a se familiariza cu mecanismul său pînă-ntr-atît încît să adapteze, după modelul ei, sistemul roții cu cupe și al roților dințate unui alt scop tehnic, cu totul diferit.

Pe la sfîrșitul evului antic și începutul celui mediu, în Italia și în Roma însăși uzul morii de apă luase o impresionantă dezvoltare și ajunsese la forme ce indicau o remarcabilă desăvîrșire pe plan tehnic. Invasia goților lui Vitiges găsește, la Roma, în anul 536, numeroase mori de apă care deserveau populația marelui oraș și cărora le era afectată o anumită colină, unde apa Tibrului – condusă printr-un apeduct special – căpăta diferența de nivel necesară pentru a cădea de sus, lovind foarte puternic în roțile cu cupe ale morilor și punîndu-le-n mișcare pe toate. Procopius, care ne dă aceste prețioase informații în cartea sa despre războiul gotic, spune că morile existau de mult pe povîrnișul acelei coline: „Dincolo de Tibru, se afla o colină mare. *Acolo au fost construite din timpuri vechi toate morile*, întrucît acolo era condusă prin apeduct, în vîrfurile colinei, multă apă, care venea de aici cu mare putere pe costișă. De aceea, vechii romani au hotărît să înconjoare c-un zid colina și țărutul rîpos al rîului, de la poalele ei, pentru ca să nu le fie posibil niciodată dușmanilor să strice morile și să treacă rîul cu ușurință, urzind

vreun plan împotriva șanțului de apărare al orașului...²⁶³. Avem deci a face aici cu un grup de adevărate mori-fortărețe, care, după cât se pare, stau la baza unei tradiții continuate în cursul evului mediu, în lumea creștină, de mănăstirile-cetățui. Călugării, avînd o deosebită grijă de a-și apăra moara în modul cel mai eficace, o așezau acolo unde ea putea fi mai ferită de invadatori, în dosul unor ziduri, care-i asigurau funcționarea chiar în timpul unui eventual asediu.

Dar ceea ce aflăm mai interesant la Procopius, referitor la morile de apă din Roma, este apariția unei importante inovații care le-a fost aplicată, sub impulsul urgentei necesități, chiar din porunca lui Belisarius, generalul comandant al oștilor romane. Văzînd că goșii – spre a-i constrînge prin foame pe romani să se predea – au distrus apeductul, care urca apa pe colină, Belisarius instalează morile-n corăbii chiar pe Tibru și, astfel, ele continuă să alimenteze Roma asediată. Datorită observației agere a lui Procopius, putem urmări în desfășurarea lui întregul proces al acestei inovări importante: „...Deoarece însă, apeductele fiind tăiate, precum am spus, apa nu mai mîna morile, iar animale prin care să le pună în mișcare nu aveau nicidecum – întrucît în timpul asediului erau lipsite de orice fel de nutreț și de-abia de mai puteau să se îngrijească de caii destinați nevoilor urgente – iată ce a născocit Belisarius: În fața podului, despre care tocmai am amintit că era lîngă valul de apărare, atîrnînd odgoane foarte bine întinse de la un țărm al râului la celălalt, iar cu acestea legînd împreună două corăbii una lîngă alta și lăsînd între ele un interval de două picioare, pe unde, mai ales, șuvoiul apei cobora cu toată puterea de sub bolta podului, apoi punînd două pietre de moară, pe cîte-o corabie, le-a atîrnat la mijloc mașina²⁶⁴, care să învîrtească pietrele după obicei. După aceea, fiind aduse alte corăbii, le-a legat la șir îndărătul celorlalte și a așezat mașinile în cea mai mare parte, la fel. Astfel deci, curentul repede al apei înaintînd, mașinile - toate, una după alta, fiind de la sine învîrțite - puneau în mișcare pietrele de moară care se aflau mai jos de ele și măcinau orașului atît cît să-l îndestuleze...²⁶⁵. Precum reiese din citatul pasaj, fiecare roată cu cupe, plasată între două corăbii, învîrtea simultan cîte două rînduri de pietre: unele situate pe corabia din dreapta, altele pe cea din stînga. Dar dușmanii găsesc mijloace de-a împiedica funcționarea acestei instalații atît de abile; ba chiar, ei reușesc în parte să și distrugă morile: „Aflînd acestea dușmanii de la fugari, nimicesc mașinile în modul următor: adunînd copaci mari și trupuri de romani de curînd uciși îi aruncau în rîu. Și cele mai multe dintre acestea, duse împreună cu curentul în mijlocul corăbiilor, sfărîmău mașina...²⁶⁶.

– ale statului și morile brutarilor profesioniști – care satisfăceau aproape toate exigențele locuitorilor, așa că un număr relativ mic de familii, în special din lumea necăjită a mahalalelor orașului, vor mai fi posedat rîșnițe de mînă. Așadar, în afară de faptul că producția le era foarte redusă, și numărul lor era cu totul neînsemnat față de nevoile întregii armate a lui Belisarius și ale unei populații ca aceea a Romei. Mai curînd, ar fi fost de așteptat ca în acel moment atît de critic romanii să fi făcut apel la *molae trusatiles*, pe care să le fi pus în funcție cu sclavi și chiar cu soldați. Dar Procopius nu face mențiune nici despre ele. Să conchidem de aici că-n adevăr această specie de rîșnițe, cu care antichitatea chinuise atîtea generații nefericite de sclavi, dispăruse la Roma? Nu ni se pare cu totul improbabil ca răspîndirea tot mai mare a morilor de apă alături de uzul vechi al morilor cu tracțiune animală să fi ajuns în cele din urmă, în secolul VI, a elimina într-o măsură însemnată din viața romană penibila unealtă. Nu-i mai puțin adevărat însă că chiar de-ar fi vrut Belisarius să facă uz de aceste rîșnițe în împrejurări ca acelea, ele ar fi fost mult prea neîndestulătoare și departe de a putea contribui sensibil la îndreptarea situației.

În tot cazul, se poate spune că în cursul evului mediu mărturii scrise despre existența acelor rîșnițe mari, învîrtite de brațe omenești prin împingere, nu se cunosc, de unde conchidem însăși dispariția totală a acestei variante. Moara de apă este acum forma sub care vechea unealtă domină tot mai mult viața economică la toate popoarele Europei, atît în centrele urbane, cît și în lumea rustică. Ea apare pretutindeni pe unde sînt cursuri de apă favorabile. O miniatură dintr-un manuscris francez din 1317 reprezintă trei mori de apă așezate-n rînd pe Sena, chiar la Paris, la Grand-Pont: în centru! imaginii stau roțile lor cu cupe, dar se văd în interior și pietrele. Pe primul plan, în stînga, figurează o luntre pe rîu, condusă de un vîslaş, în momentul cînd abordează scările, care urcă la prima moară. Spre ele se-ndreaptă cu sacul în spinare un alt om, care merge să macine²⁷¹. O deosebită atenție merită aici nu faptul că pe Sena existau la-nceputul secolului XIV numeroase mori, dispuse-n serii din loc în loc – în Franța uzul morilor de apă avea deja atunci o vechime mai mare de un mileniu – ci modul cum erau ele instalate pe un rîu mare ca Sena și cum funcționau, precum și în ce chip avea loc circulația la ele. Roțile lor cu cupe sînt coborîte la nivelul apei fluviului și mișcate de curentul care izbește-n partea de jos. Aceasta îi și determina pe clienți să circule în special cu barca pe apă pentru a aduce grînele sau pentru a-și lua făina de la moară, deoarece era cu mult mai lesnicioasă urcarea sau coborîrea în moară

fericită, care a inspirat invenția morii de apă. Asociind în mintea lui acea imagine cu rîșnița cea atît de greu mînuită pînă atunci, omul a reușit să combine o unealtă cu totul nouă, care marchează nu numai un remarcabil progres tehnic, ci chiar un înalt nivel de civilizație în evoluția omenirii.

În care parte a lumii s-a produs această adevărată revelație a spiritului uman ? Unde a trăit primul om care a aplicat roata motor la rîșnița de dimensiuni mari învîrtită de vite sau împinsă de sclavi? Știm că roțile cu cupe sînt cunoscute în îndepărtatul orient al Asiei ca mijloc de irigație pe țarmuri de ape. De acolo a putut lua naștere tipul de moară oriental, al cărui caracter tehnic primitiv – în comparație cu tipul mediteranean – l-am relatat anterior. Dar a fost oare cunoscută roata de apă cu cupe, în antichitate, și în bazinul mediteranean, pentru ca să avem dreptul a presupune posibilitatea apariției tipului superior chiar în această parte de lume? Avem o prețioasă dovadă documentară din secolul II î. e. n. că uzul roții de apă era bine cunoscut în bazinul european al Mediteranei și anume chiar în Italia. M. P. Cato, în opera sa agronomică, printre uneltele necesare unei vii de 100 de iugăre, prevede și o *rota aquaria*²⁸¹. Cato nu ne spune pentru ce anume o recomandă și nici nu ne dă vreo informație despre aspectul ei sau despre modul cum funcționează, considerînd aceasta desigur ca absolut de prisos. Nu poate fi îndoială însă că el socotea indispensabil ca instrumentul respectiv să figureze-n inventar pentru a fi folosit la irigarea viei sau mai curînd a unor porțiuni din terenul acela destinat altor culturi. Deci, înainte de a cunoaște moara de apă, romanii aveau o veche tradiție a roții de apă. Căci chiar dac-am admite că, pe timpul lui Cato²⁸², moara de apă va fi început a fi cunoscută în Italia, totuși, *roata de apă* - care are deja aici un uz consacrat și o terminologie specifică - indică o vechime mai mare ca a *morii de apă*. Dar fapt este că nici la Cato și nici la alți scriitori contemporani moara de apă nu e deloc menționată.

În epoca lui August – cînd, precum am arătat, moara de apă ne este atestată documentar în modul cel mai precis și ca o mașină bine cunoscută romanilor - uzul roții de apă continuă din plin, paralel cu acela mai nou al morii de apă. Teoreticianul tehnic al vremii, același Vitruvius – tratînd într-o serie de capitole despre variatele procedee de puizare a apei²⁸³ în Italia (de unde se vede marea atenție pe care o acordau romanii irigației, ca și altor lucrări la care folosirea apei prima) - nu se mulțumește să facă numai o simplă mențiune despre roțile de apă, precum făcuse Cato, ci ne vorbește amplu asupra lor. Astfel, ceea ce n-am putut afla de la înaintașul său referitor la mecanismul și utilitatea lor, ca și la modul cum

le-a trăit intens – cîndva, fie și numai sub formă de mit sau legendă - din cea mai adîncă antichitate. A trebuit însă timp pînă ca ele să ajungă la maturitate și să-nceapă a da roade concrete. Unul din aceste prime roade – pe drumul care-l ducea pe om către marele zbor – era fără îndoială născocirea morii de vînt. Cum miturile referitoare la plutirea omului în văzduh au desigur o mai mare vechime în Asia Centrală și sud-estică decît în Europa antică, ar fi firesc să ne așteptăm ca undeva în acest continent să fi luat naștere pentru prima oară moara de vînt. Și se spune că ea ar fi fost cunoscută, încă cu două milenii înaintea erei creștine, la chinezi!²⁹². Iată de ce pare întemeiată credința că moara de vînt a fost adusă de europeni din Asia. Că momentul istoric al aducerii ei ar coincide cu cel al primei cruciade, adică cu sfîrșitul secolului XI – precum susțin cei ce atribuie acest împrumut cultural contactului strîns realizat între cele două continente de către cruciați – sau că el este cu mult anterior, după cum reiese din cele relatate mai sus, e de mai puțină importanță în problema originii. Principalul este originea însăși. Ipoteza unui centru de expansiune asiatic pentru moara de vînt mai este favorizată - în afara faptului că leagănul amintitelor preocupări ale omului de a domina văzduhul, cristalizate în legendă, a fost Asia – și de un alt fapt realist, de natură geografico-climatică. Regiunile aride din centrul continentului, precum și altele din preajma pustiurilor, care erau bîntuite de lipsa completă a apelor curgătoare, il vor fi constrîns pe om să apeleze acolo – mai înainte decît oriunde aiurea – la singura sursă motrice posibilă: aceea pe care i-o oferea văzduhul.

Ipoteza originii asiatice a morii de vînt pare a fi confirmată și de un interesant fapt lingvistic european, din domeniul terminologiei etnografice însăși. Astfel, într-un act „seigneurial” francez din 1408, al seniorului de Thovigny, moara aceasta e desemnată prin numele: „moulin *turquoys* à vent”²⁹³. Cică acest bizar epitet – care ar indica o răspîndire prin turci, deci dinspre Asia- este pînă astăzi în uz în Normandia, unde moara de vînt nu ar fi numită altfel decît *moulin turquois*²⁹⁴. Cel mai probabil ni se pare ca moara de vînt să-și fi făcut apariția în Europa la o dată foarte timpurie în cursul evului mediu și anume, odată cu începutul mării expansiuni arabe spre Occident, în lungul litoralului meridional al Mediteranei. Calea ei principală de răspîndire ar coincide deci cu acea urmată de cuceritorii arabi. Apoi, din direcția extremului sud-vest al continentului nostru, ea ar fi trecut întîi în Franța, iar de aici înspre miază-noapte și răsărit. Epitetul francez „turquois” s-ar explica, în acest caz, printr-o ulterioară confuzie de noțiuni etnice – în vremea cruciadelor – datorită identității religiei, și pînă la un punct chiar și a culturii, profesate de arabi ca și de turci.

În fine, interjecția în chestiune ia frecvent aspect flexibil, devenind verb cu sensul de a adormi (referitor numai la prunci) și apărînd de obicei în formă îngemănată, de exemplu:

люляй, люляй, колишутья⁶²

sau:

люляй же мі, люляй⁶³

sau:

люляй же мі, люляй⁶⁴

sau încă:

Ей люляй мі, люляй...⁶⁵

În afară de verbul люляти îl mai amintim și pe люлікати cu sensul de a legăna un prunc⁶⁶, precum și pe nom. act. люляння vb. люляти⁶⁷.

Dintre derivatele acestei interjecții, mai menționăm încă apelativul feminin люля, cu diminutivele люлька, люлечка și люліна, sinonimele lui колиска (diminutivul колісочка), termenul cel mai răspîndit în Ucraina pentru leagăn. Îl întîlnim într-un cîntec din colecția poltaviană:

Ой люлі-люлі

Та й сіли на люлі...⁶⁸

Налетіли гулі

Bielorușilor le este de asemenea cunoscută, în cîntecele lor de leagăn, exclamația люли, pe care refrănele acestora o repetă în forme îngemănite sau trigemănite, de exemplu:

Люли, люли малое,

А на лето щесцерка

А на лето бругое

Люли, люли питрачок

Люли люли Нэсцерка,

А на лето сем дочек...⁶⁹

sau:

люли, люли, люли!

Полез кот по були...⁷⁰

Nu o dată exclamația în chestiune apare sub aspecte hipocoristice, de exemplu:

люли, люли, люленьки!

люли,люли спацеиьку!...⁷¹

Dintre derivatele flexibile ale interjecției-refren, amintim verbul люлаць (= a legăna un prunc cîntîndu-i) și apelativul feminin люлька cu diminutivul люленька. Iată exemple de cîntece de leagăn unde acesta din urmă ne este atestat:

Пошоў коток на улку

А ты дзицяу люльку⁷²

aproape pretutindeni în Occident. Totuși, aria sa este incomparabil mai mică decât a tipului precedent.

Tipul I ar putea fi numit și tipul arhaic, ca unul ce păstrează clar, în tehnică și în aspect – pînă și-n variantele sale cele mai evolute – caracterele esențiale ale prototipului morii de vînt. În special, el se distinge prin aceea că, întreaga lui construcție, din creștet și pînă-n temelie, se sprijină pe un singur picior, adică pe un ax vertical masiv, asigurînd rotația morii în jurul lui. O astfel de construcție se explică prin necesitatea de a orienta aripile morii în direcția vîntului celui mai favorabil. Deci, în scopul captării unui anumit curent de aer, poziția morii întregi și implicit cea a aripilor sale este schimbată mereu, după oportunitatea vînturilor. Aceasta se realizează cu ajutorul unui dispozitiv special, a cărui principală piesă este „cîrma”, numită la români, după regiuni, de asemenea: *protapul ori oiștea, ori pîrghia sau încă drugul morii*²⁹⁶.

Cîrma e o bîrnă din lemn dur cu o lungime de cel puțin 5 metri. Avînd un capăt atașat solid – de obicei cu lanțuri – în partea de jos și de centru a morii, celălalt capăt liber al ei servește la cîrmit. Acesta este împins în sens circular, descriindu-se arcul trebuitor pentru ca moara să atingă poziția cea mai convenabilă. Odată atinsă - după verificarea definitivă - moara e prionită cu lanțuri sau cu o funie groasă de un pripon, tocmai prin capătul din afară al cîrmei. Asemenea pripoane, adică stîlpi de lemn, sînt bătute în pămînt din distanță-n distanță în jurul morii, pe un cerc a cărui rază este egală cu lungimea cîrmei²⁹⁷. Unele variante însă au părăsit acest primitiv procedeu al prionirii morii sau, mai just, l-au perfecționat folosindu-se de un dispozitiv mobil. Și anume: priponul e montat vertical într-un cadru de lemn așezat pe două tălpoaie destul de lungi și perfect orizontale, așa încît să prezinte siguranța fixității celei mai desăvîrșite pentru moară. Cînd poziția morii e schimbată cu ajutorul cîrmei – așa cum am arătat – atunci se aduce tîrîș și acest dispozitiv și se plasează exact în punctul voit²⁹⁸.

Ca aspect, moara de acest tip pare un foișor sui-generis cu corpul un paralelipiped înalt, iar acoperișul în formă de prismă triunghiulară. Ea are două etaje – cel de sus, cu coșul și pietrele, iar cel de jos, cu covata în care curge făina prin *piscoaie*. Comunicarea între ele se face printr-o scară interioară. La unul din pereți – afară de cel cu aripile – este atașat *cerdacul* sau *tinda*, prin care se intră-n moară cu ajutorul unei scări mobile. La unele variante, cerdacul e complet închis, avînd și ușă, precum se întîlnește de obicei la români. La altele însă, este deschis,

Uneori, forma corpului morii prezintă un complex arhitectonic alcătuit dintr-un trunchi de con la bază, pe care se înalță un trunchi de piramidă aproximativ de două ori mai înalt³¹¹. Acoperișul mobil al morii olandeze, care este purtătorul osiei cu aripile – mai totdeauna în număr de 4 – e construit de obicei din scîndură, pentru a fi ușor, și are forma unei calote sferice sau, foarte adesea, chiar tronconică ori aceea a unui trunchi de piramidă, adică întocmai ca și corpul clădirii, numai că de dimensiuni cu mult mai mici. Ca și tipul general – european, moara olandeză cunoaște variantele cu aripi de scîndură și cu aripi de pînză, care continuă la acest tip nou vechea tradiție. Să ne-ntrebăm oare, care din cele două variante – la ambele tipuri – este mai veche? Credem că o asemenea întrebare nici nu se poate pune, fiindcă utilizarea unui material sau altul pentru confecționarea aripilor a depins mai degrabă de situația geografică decît de timp: în regiuni împădurite, scîndura era materialul care se oferea în mod natural; iar în regiunile din vecinătatea apelor mari – mări și oceane, lacuri întinse, fluvii, unde uzul corăbiilor sau luntrelor cu pînze era foarte înrădăcinat – pînza reprezenta influența cea mai firească a unui procedeu din sfera navigației asupra morii de vînt. Deci, în principiu, ambele variante pot fi tot atît de vechi. Cu vremea însă, din diferite considerente, va fi fost apreciată eficacitatea sau practicitatea mai mare a unuia sau altuia din cele două procedee, fiecare din ele putîndu-se răspîndi în anumite părți ale lumii, independent de faptul că acele regiuni erau ori nu păduroase sau că erau ori nu pe țarm de mare.

Am văzut că tipul olandez marchează un important progres în ce privește orientarea morii în direcția vînturilor prin însuși faptul, relatat deja, că rotația după vînt afectează numai o mică parte a morii: cea mai de deasupra. Dar acest progres este desăvîrșit prin aceea că tipul în chestiune a reușit să treacă treptat de la orientarea făcută prin efort uman la *orientarea automată*. Este adevărat că vreme-ndelungată și tipul olandez s-a servit pentru a atinge acest scop de un dispozitiv bazat pe-un sistem de pîrghii, alcătuit din ștangi și funii. Uneori, dispozitivul era manipulat de pe un cerdac exterior, care înconjura ca un brîu partea de sus a peretelui morii³¹². Mai tîrziu, s-a ajuns la mînuirea lui din interior, iar în cele din urmă a fost înlocuit cu un procedeu foarte ingenios și anume cu un specimen de elice sau cu o mică roată exterioară atașată în partea opusă roții cu aripi, într-o așa poziție încît suprafața celei dintîi să fie perpendiculară pe suprafața celei de-a doua. La suflarea vîntului, roțița exterioară din coada acoperișului, fiind în legătură cu un sistem de roți dințate care se angrenează cu fusul central vertical –

îl face să se învîrtească, antrenînd în această mișcare de rotație întregul acoperiș dimpreună cu osia purtătoare de aripi. Astfel, orientarea la vînt a aripilor are loc în mod automat, fără nici o intervenție din partea omului.

Pentru punerea în funcție a morii sau pentru oprirea ei, tipul olandez uzează și el de o frînă interioară. Referitor la mecanismul morii de tip olandez, remarcăm că - deși are la bază exact același principiu tehnic și aceleași procedee ca și tipul general-european - trebuie relatat totuși că modul cum el utilizează sistemul roților dințate, complicîndu-le și multiplicîndu-le, îl face să se deosebească sensibil de tipul arhaic, prezentîndu-ni-se ca un tip cu mult mai evoluat tehniceste. Datorită acestei complexități, moara olandeză reușește să pună-n mișcare mai multe perechi de pietre și să producă astfel, într-un timp egal, cantități mai mari de făină decît moara de tip general-european.

Vom omite din studiul nostru o serie de perfecționări ale diferitelor piese și dispozitive, care au apărut în epoca modernă sau contemporană și care se datorează tehnicienilor cu școală, măcar că și la baza acestora putem descoperi adesea, dacă privim cu atenție, tot procedee primitive de esență pur etnografică. Astfel nu vom insista asupra tipului de moară occidentală a cărei roată cu aripi e dispusă orizontal - adică avînd axul de rotație perpendicular pe direcția vînturilor³¹³ și care își află un corespondent între tipurile de moară de apă relatate. Ca și acesta din urmă, care l-a inspirat, ba încă și mai puțin chiar, echivalentul său aerian n-a avut șanse de răspîndire în Europa, întrucît s-a dovedit mai puțin eficace în captarea curenților de aer. Nu ne vom opri nici asupra tipului american, care are ca punct de plecare o formă europeană transplantată în Statele Unite, însă foarte mult modificată și perfecționată. De fapt, aici, de la un timp, ea încetează complet de a mai avea finalitatea morilor de vînt europene, dat fiind că ajunge să fie utilizată aproape exclusiv ca motor pentru pomparea apei în scopul irigației ori al adăpării vitelor sau pentru alte scopuri ale vieții rustice. Ea are deci o destinație similară celei pe care-o avea la romani *rota aquaria*.

Vom menționa numai că tipul american se caracterizează printr-o roată de vînt perpendiculară deosebită de cea a morii europene, prin faptul că e compusă dintr-un mare număr de aripi, fixate la intervale mici de tot una de alta, în poziție oblică. Acestea sînt formate din lame subțiri de oțel, deci produs al fabricilor, ca și întregul corp, care este un schelet metalic de trunchi de piramidă uriașă. Industria modernă încearcă să întrebuițeze forța motrice a aerului pentru producerea de energie electrică, creînd tot felul de mașini cunoscute sub numele

de motoare de vînt sau turbine de vînt, unele din ele fiind alcătuite dintr-un complex de roți cu aripi dispuse în plan orizontal sau din gigantice roți înaripate în plan vertical și avînd o impresionantă capacitate de producție. Desigur, aici ne aflăm exclusiv în sfera creației tehnice ingineresti; nu-i mai puțin adevărat însă că toate aceste complicate mașini au la bază principiul și chiar procedeele umilei mori de vînt din domeniul etnografiei.

În fine, pentru a reliefa, în mod concret acum, legătura intimă care s-a menținut mereu între conceptul tehnic al morii de vînt și ideea zborului, ceea ce am relatat chiar de la începutul acestui capitol, amintim că anumite procedee tehnice morărești au trecut în aviația contemporană. Astfel, un avion inventat prin 1929 de-un spaniol utilizează un dispozitiv după tipul aripilor de la moara de vînt, plasat deasupra aparatului³¹⁴. Pe de altă parte, mori de vînt de cea mai modernă factură au adoptat propulsoare tipice avioanelor³¹⁵.

În ce privește poziția morilor de vînt, ea trebuie, firește, aleasă cît mai favorabilă captării curenților aerieni. De aceea, ele sînt situate în punctele cele mai înalte posibile, adică cele mai expuse la vînt din jurul unei localități – pe culmi de deal sau măcar pe creste de corhane ori de movile – care totodată nu trebuie să aibă prin vecinătatea lor clădiri sau alte obstacole în calea vînturilor. Totuși, nici locurile prea înalte nu convin morii de vînt, deoarece acolo sensibilitatea excesivă a aripilor ei o pune în primejdia de a fi distrusă ori de cîte ori sînt vînturi mai puternice ori furtuni. De aceea, moara de vînt nici nu este atestată în regiuni de munte. Aici, de altfel, ea nu este în uz și pentru alt motiv mai pregnant încă: munții și în special cei ai României sînt atît de bogați în ape curgătoare, încît muntenii nu au nevoie de altă energie motrice decît apa. În afară de aceasta, mai trebuie ținut seama și de faptul că construcția morii de vînt e mult mai complexă și mai costisitoare ca a celei de apă. Iată de ce, în mai multe regiuni muntoase, pe unde m-am interesat dacă acolo au existat mori de vînt, muntenii respectivi mi-au răspuns că ei n-au apucat și nici n-au auzit din bătrîni să fi fost vreodată prin părțile lor. Moara de vînt le caracterizează așadar pe celelalte regiuni – de cîmpie și de deal – unde, evident, e cunoscut din vechime și uzul morilor de apă, în locurile străbătute de rîuri, deși într-o măsură cu mult mai limitată. În special însă, la noi, regiunea dealurilor este patria ei. În peisajul României, morile de vînt au constituit pînă nu demult – cu deosebire pe întreg cuprinsul Moldovei istorice – un element antropogeografic din cele mai pitorești și totodată din cele mai tipice. În legătură cu aceasta, e de remarcat că de obicei morile de vînt nu sînt situate în

decît povestea pîinii expusă epic, în toate fazele ei, sub formă de urare – cuprinde, în oricare din variantele sale mai bine conservate, episodul morii, unde merge să macine eroul plugușorului, care se identifică cu gazda colindată. Acest recitativ imaginează pe ogorul gazdei o recoltă foarte îmbelșugată de grîu, care – după ce e treierată - este încărcată într-un șir de care și dusă la moară. Aceasta – văzînd de departe lungul convoi venind spre ea – se sperie și-o rupe la fugă. Se-nțelege de aici cît de mult grîu trebuie să fi avut gazda, de vreme ce moara – numai zărind marele număr de care împovărate – își ia lumea-n cap, ca să scape de-atîta muncă ce-o aștepta. Noroc că morarul aleargă după dînsa și - mai cu viclenii și ademeniri, mai cu violență - reușește s-o prindă pe fugară și s-o aducă la locul ei, punînd-o pe lucru serios. E vorba deci aici despre personificarea morii.

Dar, deosebit de interesante ni se par imaginile păstorești sub care ne este înfățișată ea. Moara apare ca o vită, care scapă din pripon și – punînd coada pe spinare, ca apucată de strechie – fuge-n codru la pășune. Iată cum sună o variantă din Bălți:...”A încărcat douăsprezece cară mocănești/ Și le-a trimis la moară la Ivănești.../ Iar șireata de moară,/ Cînd văzu atîtea cară/ Cu povară-mpovărate,/ Cu lanțuri de fier legate,/ Puse coada pe spinare/ Și fugi la lunca mare ...”³¹⁹.

Alte variante – precum e una din Moldova meridională³²⁰ – ne vorbesc și despre legatul morii cu un frîu de către morar: „Iar morarul meșter mare.../ Meșter bun prea priceput,/ A știut ce-i de făcut./ Își luă cojoc nișos./ Luă în mîini un baros.../ Și mai luă și un frîu./ Apoi iute-mi alergă/ Și pe moară mi-o apucă/ Și mi-o apucă de dîrlog/ Și mi-o dete drept în loc.../ Îi trînti un baros în șele/ Și mi-o puse pe măsele./ Și-i dete un pumn în splină/ Și mi-o dete pe faină;/ Dar nu curgea faină,/ Ci curgea aur și mărgăritari/ În curțile Domniei – Voastre, boieri mari ...”³²¹. O altă variantă din regiunea Clujului³²² ne povestește chiar despre priponirea morii:”...Iar morarul, meșter mare,/ Mînca-l-ar-cîinii ziua mare .../ Iute c-a sărit/ Moara a priponit/ Și i-a dat un pumn în șele/ De-a pus-o pe măsele...”³²³. În numeroase variante, episodul acesta abundă în motive umoristice care, totuși, nu scad nicidecum valoarea magică și seriozitatea rituală a recitativului în chestiune. Astfel, morarul – căruia i se face de obicei un portret grotesc³²⁴:”...Iar morarul, meșter mare.../ Că de meșter ce eră,/ Căciulă-n cap nu avea./ Avea una de țap/ De nu-i mai ședea pe cap;/ Mai avea și-un cojoc de cîne,/ De cînd tată-său fusese mire./ Mai avea și-o ghebe-n spinare/ De nu făcea nici cinci parale./ El sta/ Și se uita :/ Cu dinții rînjiți,/ Cu ochii sticliți,/ Cu ciorpacul în cap,/ Parcă era un pui de drac!...”³²⁵ – aleargă după moară, amăgînd-o cu tîrîțe. E scena tipic pastorală a prinsului unei

vite – equine sau bovine – pe cînd se află la pășune. Iată, de exemplu, cum sună acest pasaj într-o variantă din Dobrogea, unde nu morarul, ci însăși gazda urată – adică eroul recitativului – e cel ce prinde moara: "... Cînd sosi la moară/ Cu-atîtea cară,/ Așa de –ncărcat/ Și-mpovărat,/ Moara s-a spăriat:/ Puse coada pe spinare/ Și-apucă în lunca mare.../Dar ist domn bun,/ Vasile jupîn,/ Luă brăcinaru-n gură.../ Și-o scăfiță/ Cu trei tărițe/ Și-alergă/ Și tot strigă:/ Ptru, ptru, ptru și nea, nea, nea !/ Moara sta și se uita,/ Pîn' punea mîna pe ea..."³²⁶ sau, după o variantă din Muntenia³²⁷: "Ptru, ptru, ptru, morișca mea,/ Pîn' pusei mîna pe ea..."³²⁸ sau încă, după o alta din județul Ilfov³²⁹: "...Dar morarul mic, mic și priceput.../ Cu tărîcioare,/ Cu bobicioare,/ Începu a striga:/ -Tru, tru, morița mea³³⁰!/ Odoronc, tronc./ Dete moara la loc..."³³¹. Imaginile acestea, care nu lipsesc nici din cele mai vechi variante, cum e de exemplu cea a lui Alecsandri³³²: "...Harabale încărcă/ Și la moară le plecă.../ Iară hoața cea de moară/ Cînd văzu atîtea cară/ Încărcate cu povară,/ Puse coada pe spinare/ Și plecă în fuga mare,/ La cea luncă de scăpare.../ Iar morarul meșter bun/ Zărea moara prin cătun/ Și-și lua cojoc nișos/ Și mi-l îmbrăca pe dos/ Și-și luă ciocanu-n brîu/ Și mai luă și un frîu./ Apoi iute alerga,/ Moara cu frîu o lega/ Și-o apuca de călcîi,/ De-o punea pe căpătîi,/ Și-i da cu ciocanu-n șele,/ De-o așeza pe măsele..." ne permit – credem – să identificăm moara din recitativul plugușorului cu *moara de vînt*.

În adevăr, numai această moară, înaltă ca un foisor și clădită pe creștet de deal sau de movilă putea zări din depărtări șirul de cară cu grîu și tot numai ea putea fi imaginată ca un animal cu coadă, întrucît cîrma morii de vînt lungă de 5-6 metri apare ca un fel de coadă a întregii construcții. Totodată, imaginea scăpării din pripon și fuga morii în pădure la păscut, ca și readucerea la locul ei, unde e priponită din nou, nu se poate raporta decît la moara de vînt, deoarece numai ea se „priponește” – adică se leagă cu frînghia sau cu lanțul de un „pripon” – întocmai ca o vită dusă la păscut fără păzitor. Nu e mai puțin adevărat însă că există și multe variante, unde aflăm – în acest episod – de asemenea imagini tipice pentru moara de apă, de exemplu: "...Puse coada pe spinare/ Și-o apucă pe scoc la vale..."³³³ sau: "... Făcu mîna otoboc/ Și-o apucă de scoc..."³³⁴ sau: "...El o luă de lăptoc/ Și-o da iar în vad la loc..."³³⁵ sau încă: "...Și venea apa, venea,/ Umbla moara de pocnea..."³³⁶. Dar aceasta nu dezmințe deloc concluzia noastră anterioară despre pregnanța imaginilor specifice morii de vînt, care ne evocă mai ales acest gen de moară. Avem a face aici cu un sincretism de motive disparate, care a fost realizat în chipul cel mai natural, datorită circulației orale a recitativului prin diferite

operis aut vi maiore coguntur effectus habere...³⁴³. Moara de apă (*hydraletes*) este și ea trecută printre *machinae*, dat fiind că prin caracterele ei de forță și amploare se încadrează perfect în definiția autorului roman. În consecință, când Vitruvius vorbește despre aceasta, la capitolul special pe care i-l consacră, el nu o numește altfel decât „machina”: „...in qua *machina* impendens infundibulum subministrat molis frumentum...”³⁴⁴. Noi credem că aici nu avem a face numai cu o calificare exclusiv științifică - adică izolată în opera lui Vitruvius - ci epitetul substantival de *mașină* era atribuit morii de apă și de masele largi ale poporului roman, pentru care *hydraletes* sau mai just *molae aquariae* erau tot una cu „machina”.

Dar romanii considerau drept *mașină* aparatul de preparat făina încă din faza sa de rîșniță, atunci cînd aceasta prezenta proporții mai mari. Astfel, Columella numește „machinae” toate aparatele ce serveau la fabricarea uleiului din măsline, printre care și „molae” adică de fapt rîșnița de măcinat, însă adaptată unui scop economic: „Totuși după împrejurări și după uzul țărilor, sînt întrebuintate *mașinile* numite mai înainte”³⁴⁵. Dar însăși rîșnița propriu-zisă, de proporții ample - aceea care în românește ar putea fi desemnată mai just prin termenul etnografic „moară” și care era pusă-n funcție prin energia animală - era denumită, la romani, *machina*. Așa, de exemplu, o aflăm în *Fastele* lui Ovidiu. Aici, poetul - povestind legenda populară despre salvarea Romei de la asediul galilor, care voiau s-o constrîngă prin foamete să se predea - pune-n gura lui Jupiter următoarea poruncă adresată de acesta Vestei:

“-Tu numai, fă-i [pe gali] să creadă că grînele care le lipsesc [romanilor], se găsesc la ei din belșug.

Și nu-ți părăsi altarele. Mașina cea *găvănată* să macine tot ceea ce a rămas neatins din cereale, iar făina muiată cu mîna, la frămîntat, s-o întărească vatra în focul ei!”³⁴⁶. “Mașina cea găvănată” (“cava machina”) este rîșnița clasică romană, de tipul pompeian, cu excavația conică a *catillus*-ului. Dar rîșnița cea mare apare curent sub denumirea de „machina” în mai multe pasaje din romanul lui Apuleius. Astfel, eroul, sub metamorfoza asinului - plîngîndu-se că era foarte rău hrănit de soția morarului, deși muncea din greu la-nvîrtitul morii - spune: „...iar mie, care eram înhămat ziua toată la trudnica *mașină*, îmi punea dinainte de-abia seara niște tărîțe necernute și murdare...”³⁴⁷.

Aiurea, același personaj în piele de asin - în slujbă la un alt morar, la care fusese vîndut - povestește cum el și alte vite de muncă „nu numai ziua, ci și toată noaptea fără întrerupere lucrau făina, rod al vegherii lor, prin învîrtirea *mașinilor*

mereu în mișcare³⁴⁸. Iar mai departe, tot el ne spune cum – spre a scăpa de munca istovitoare ce-l aștepta – s-a folosit de o stratagemă, fără succes de altfel, și anume n-a vrut nicidecum s-o pornească din loc, prefăcîndu-se că nu înțelege nimic și că nu e în stare să lucreze: „deși, deseori, pe cînd trăiam ca om între oameni, văzusem cum sînt învîrtite asemenea *mașini*”³⁴⁹. În alt loc, eroul-asin – povestind în ce chip s-a sfîrșit prima lui zi de muncă la rîșniță, la noul stăpîn – spune: „După ce-a trecut cea mai mare parte din zi, cum eram istovit de altfel, m-au eliberat din strînsoarea *mașinii*, scoțîndu-mi funia de rogoz și m-au dus la iesle...”³⁵⁰. În fine, aiurea, eroul nostru – arătînd cît de persecutat era de către nevasta morarului – povestește că aceasta încă de cu noapte „striga ca măgarul cel nou venit să fie înhămat la *mașină*”³⁵¹.

Trebuie să mai relatăm de asemenea că, într-un singur loc, Apuleius desemnează în romanul său rîșnița învîrtită de animale prin termenul perifrastic, *mola machinaria*, punînd în gura eroului său expresia consacrată pentru înhămatul unui cal sau a unui asin la rîșniță: „*molae machinariae* subjugum me dedit”³⁵². Atît *machina*, cît și *mola machinaria* denumeau la romani, în popor, deja cu cîteva secole înainte de Apuleius – încă de pe la sfîrșitul erei antecreștine – rîșnița învîrtită de animale. În adevăr, mai întîi ei și apoi, odată cu apariția morii de apă, și acesteia, li s-a atribuit caracterul de *mașină*, spre deosebire de *mola manuarua*, care era simplu „organum” adică unealtă. Dar epitetul „machinarius” raportat la rîșnița mînată de energia animală apare și juxtașus apelativului, care tocmai desemnează vita utilizată în special la această muncă. Astfel, „*asinus machinarius*” a pătruns în terminologia juridică romană. Îl aflăm de două ori în marea colecție de legi a *Digestelor* lui Justinian³⁵³.

Cum că termenii mai sus relațiați erau de largă circulație în masele lumii romane și că pot fi considerați drept populari, de tipul cel mai autentic, ne-o probează în plin faptul că ei au fost moșteniți de popoare romanice din apusul, ca și din răsăritul vechii împărății. În adevăr, latinescul *machina* > it. *mácina*³⁵⁴ și *mácine* s.f. = piatră de moară³⁵⁵; cu diminutivele *macinello*³⁵⁶ și *macinino*³⁵⁷ s.m. = rîșniță de cafea sau de piper. În dialectul venețian, *màsenà* are sens nu numai de „piatră de moară” ci chiar și de „moară”, ceea ce reiese foarte clar dintr-un exemplu ca: „*portàr a la màsenà*” = „portàr al mulino”³⁵⁸. Relatăm apoi că aceeași variantă dialectală *màsenà* însemna odinioară, în republica Veneției, impozitul ce se plătea anual pentru moară, adică pentru măcinat grînele. Astfel, „*pagar la màsenà*” = „a plăti moara”³⁵⁹. Același sens de *moară*, pare a se desprinde și din

expresia venețiană: "farina de bona *màsenà*", adică bine măcinată³⁶⁰. Dar, *màsenà* are și sensul pe care-l au o serie de nomina act. italiene ca : *macinatura*, *macinamento*, *macinia*³⁶¹. Comparînd varianta *măsenà*, cu it. *macina*, sub aspectul semasiologic, s-ar crede că avem a face aici cu o evoluție de tipul celei suferite de lat. *mola*, care de la un timp – încă înainte de era creștină - a căpătat sensul de *moară*. Este o simplă iluzie. În venețianul *màsenà*, noi vedem un vestigiu semantic, care ne conservă pînă astăzi în peninsula italică semnificația primară a termenului, adică aceea de mașină pentru fabricatul făinii.

Tot în sfera conceptului morii-mașină și anume a pietrelor măcinătoare, care sînt piesele ei fundamentale, include Meyer-Lübke și pe abruzz. *mačaraune*³⁶², dalm. *m ičkna*³⁶³, cu varianta raguzană dintre anii 1348-1365: *machine*, precum și alte două variante dialectale: *magene* și *masene*³⁶⁴. În legătură cu moara-mașină, Meyer-Lübke ni-l relatează și pe it. *macigno* (=piatră, stîncă), cu varianta dialectală „*mazeña*”³⁶⁵ din regiunile Emilia și Veneția, raportîndu-le la un presupus prototip lat. *machineus* – a.³⁶⁶. Dar unele limbi romanice permit, de asemenea, să reconstituim pe cale comparativă, un verb activ latin popular *macinare* <lat. vulg. **machinare*, care a existat paralel cu clasicul deponent *machinari* și care exprima tocmai acțiunea rîșniței – mașini sau a morii-mașini. E vorba despre limba română, italiană și dalmată care nici nu cunosc alt verb pentru această acțiune decît un derivat direct al acestui verb-prototip: rom. *a măcina*, it. *macinare*³⁶⁷ cu variantele dialectale: logud. *maginare* și tirol. *mažné*³⁶⁸. Relatăm totodată și forma reflexivă cu sens figurat *macinarsi*³⁶⁹, care corespunde perfect – sub aspectul semantic, ca și sub cel morfologic – formei românești: „a se măcina”; dalm. *maknúr*³⁷⁰ și varianta *macnuăr*³⁷¹.

Limba italiană cunoaște o-ntreagă serie de derivate verbale de la *macinare*: *macinato* s.m. <part. perf. = făină;³⁷² *macinata* s.f. <part. perf. = cantitatea (de grîu, cafea măcinată o singură dată);³⁷³ *macinamento* s.m.³⁷⁴; *macinatura* s.f. = măciniș; *macinazione* s.f. = măciniș; *macinabile* adj.; *macinatore* s.m. = măcinător, rîșniță pentru vopsele; *macinio* s.m. = măcinatul neîntrerupt; *macinone* s.m. și *macinonona* s.f. = risipitor(-oare), mîină-spartă; *macinatrice* s.f. = măcinătoare³⁷⁵; *macinatío* s.m. = moară³⁷⁶.

În dialectul venețian: *masenär* (sau *masenàre*), *masenàda*, *masenadùra*, *masenadòr*...³⁷⁷; în dialectul sicilian: *macinàri*, *macinatú*, *macinatúra*, *macineddu*...etc.³⁷⁸.

În limba română, la fel, există asemenea derivate verbale, deși, pare-se, ceva mai puține la număr: *măcinare* s.f. (infinitiv substantivizat, care exprimă însăși

Nu putem omite din capitolul acesta nici faptul lingvistic, plin de interes, că chiar un popor extraromanic – dar adînc pătruns de influențele culturii romane, ca și de cele ale limbii latine – cum sînt albanezii, posedă în limba sa cuvîntul *mókēnε* (pl. *mókēnate*) sau *mókneε* (pl. *mókñate*), precum sună în dialectul gheg, cu varianta rotacizantă *mókereε* (pl. *mókerate*) din dialectul tosc, avînd sensul de „piatră de moară”³⁸⁷. Evident, acest vestigiu lingvistic se încadrează în același vechi concept italic al morii-mașini, care – radiind spre est de țărmul adriatic – s-a revărsat și-n afară de sfera romanității. Deosebit de izbitoare este marea asemănare dintre varianta albaneză *mókneε* și termenul corespunzător dalmat *múkna*, ceea ce vorbește în favoarea vechimii împrumutului albanez. Nu poate fi aici vorba de o tîrzie influență a limbii dalmate; împotriva unei asemenea ipoteze se opune existența variantei albaneze *mókēnε* (*mókereε*), care e prototipul lui *mókneε*³⁸⁸.

Demn de relevat este însă faptul că, la români, mai aflăm atestat în dialectul dacoromân – ca un ecou al aceleiași terminologii latine referitoare la moara-mașină - și apelativul masculin „măcinar” (recte: *măcinăriu*), care nu poate fi raportat decît la prototipul latin *machinarius*. Astfel, într-o variantă a recitativului *plugușorului*, figurează următorul pasaj, în episodul care are de obiect măcinatul: „...Sacii în car am urcat,/ Cu toții la moară-am plecat.../ Ajunserăm la scoc/ Și găsirăm morarul la foc:/ -Frate morar,/ Măi măcinar,/ Am venit să măcinăm,/ Roata morii să-ți spălăm!...”³⁸⁹. Acest apelativ românesc – despre a cărui autenticitate populară credem că nu-i nici un motiv să ne-ndoim – ne dă dreptul a conchide că etimonul său latinesc „*machinarius*” ca s.m., avea, undeva în cuprinsul răsăritean al Imperiului roman, ba poate chiar și în Italia, de asemenea, sensul de *morar*, dacă nu în special acest sens. Este știut că acest epitet, în forma sa masculină, a ajuns la un moment dat să fie utilizat de romani și în rol substantival, desemnîndu-l pe un bărbat care lucra cu o mașină, indiferent ce specie de mașină era aceea și indiferent de felul întreprinderii. Într-un asemenea rol gramatical și cu un astfel de sens general, îl aflăm atestat și în *Digeste*: „Si putator ex arbore ramum cum deiceret vel *machinarius* hominem praetereuntem occidit, ita tenetur...”³⁹⁰. Foarte probabil că lucrătorul sau meșterul care conducea treburile unei rîșnițe mari și cu atît mai vîrtos ale unei mori de apă - mai tîrziu cînd și aceasta a intrat în uz – era tot un „*machinarius*”. N-am întîlnit însă nicăieri cuvîntul respectiv, în scriitorii latini, specializat într-o asemenea semnificație. Deosebit de interesant ni se pare faptul că Diez relatează acest cuvînt după o inscripție latină din Italia³⁹¹, unde el figurează chiar cu fonetismul popular, care

intervenind, l-a specializat pe *machina* mai ales în semnificația sa concretă de mașină.

În ce privește aspectul semantic material – de piese armonizate într-un tot unic pentru un scop industrial – pe care-l prezintă prototipul grecesc, e nevoie să relatăm, chiar în legătură cu moara, un fapt deosebit de interesant. Procopius, în *Războiul gotic* – povestind despre ingenioasa strămutare a morilor Romei pe apa Tibrului și anume pe corăbii, de pe versantul colinei unde erau construite din vechime – folosește și dînsul în mai multe locuri cuvîntul *μηχανή* referindu-se la ele. Demn de remarcat însă este că, pentru autorul grec, mașina nu este moara întregă și, în special, nu țin de mașină pietrele morii, adică tocmai piesele esențiale ale ei; ci numai aparatul care pune-n mișcare pietrele, deci cu deosebire roata cu cupe atașată grindeiului; cu alte cuvinte, motorul propriu-zis, în mod exclusiv – este cel desemnat de Procopius prin *μηχανή*: ...”*μύλας τε δύο ἐν λέμβω ἑκατέρω ἐνθήμενος ἐς το μεταξὺ τὴν μηχανήν ἀπεκρέμασεν, ἢ τὰς μύλας στρέψειν εἰώθει*³⁹⁵. Apoi, mai departe: *Ἐπέκεινα δὲ ἄλλας τε ἀκάτους ἔχομενας ... καὶ τὰς μηχανὰς τροπῶ τῷ αὐτῷ ἐπὶ πλείστον ἐνέβαλε...*³⁹⁶. Apoi, iarăși: *„Προϊούσης οὖν τῆς τοῦ ὕδατος ῥύμης, αἱ μηχαναὶ ἐφεξῆς ἄπασαι ἐφέαυτὰς καλιν δούμεναι ἐνέργουν τε τὰς κατ αὐτὰς μύλας...*³⁹⁷.

Așadar, e clar că *μηχαναὶ* sînt numite de Procopius numai roțile morii cu cupe sau cu lopeți. Acestea însă avînd tocmai rolul capital de a pune-n funcție morile, numai ele sînt vizate de vizigoți, care le distrug aruncînd bușteni mari și cadavre pe Tibru, în direcția lor: *”...οἱ πολέμιοι ἀφανίζουσι τὰς μηχανὰς τρόπῳ τοιῶδε...*³⁹⁸. În fine, în continuare, spune Procopius: *”Τούτων τε τὰ πλείσταξὺν τό ρεύματι ἐς μέσα τὰ σκάφη φερόμενα, τὴν μηχανὴν ἀπεκαύλιζε.*³⁹⁹.

Firește, o asemenea separație de imagini și de idei, care se integrează totuși unuia și aceluiași obiect, a făcut ca, la greci, să nu poată avea loc un proces lingvistic ca cel relatat la romani, măcar că și grecii, în felul lor, asociau morii ideea de mașină. Referitor la scriitorii antici romani, trebuie să relatăm însă că Apuleius – cel ce substituie atît de frecvent termenul „*machina*” celui de „*mola*”, precum s-a văzut mai sus – întrebuintează totuși într-un singur loc numai, vorbind despre moară, termenul „*officina*”, care e sinonim cu „*fabrica*”. El se referă aici nu numai la aparatele de măcinat, ci la întreaga construcție, care le adăpostea, dimpreună cu tot ceea ce conținea ea în vederea scopului industrial căruia îi era destinată. Astfel, iată cum se exprimă eroul-asin, care încă din prima seară - deși istovit de învîrtitul rîșniței în timpul ziei – ardea de curiozitatea de a cunoaște

prima silabă: *μύλων*⁴⁰³. Este termenul etnografic vechi grecesc, care – după ivirea morilor de apă - a fost atribuit acesteia. Procopius, de exemplu, în *Războiul gotic*, așa le numește: "...οἱ τῆς πόλεως μύλωνες..."⁴⁰⁴ sau "...Ρωμαῖοι τούτοις μὲν τοῖς μύλωσιν ἐκρῶντο..."⁴⁰⁵.

Dar avem dovadă că adesea moara - precum era de altfel natural - își lua numele chiar și de la produsul pe care-l procura, fiind desemnată prin termenul *ἀλφιτεῖον*⁴⁰⁶ < *ἀλφιτον*⁴⁰⁷.

În ce privește faptul că moara – încă din faza de rîșniță - era considerată și la vechii greci ca și la romani ca un fel de atelier sau fabrică primitivă ne este atestat în modul cel mai clar de lexicograful *Πολυδεύκης*, care, vorbind despre ea, o califică drept *ἐργαστήριον*⁴⁰⁸, corespondentul, în ordine semantică, a latinului „*officina*”. În afară de cele deja relatate, moara mai prezintă și un alt caracter specific de fabrică - de o capitală importanță - și anume acela că, din timpuri antice și pînă azi, ea deservește o întregă colectivitate. Dar fabrică în toată puterea cuvîntului a devenit moara în epoca modernă, cînd de fapt ea încetează complet de a mai cădea în obiectivul investigației etnografice.

Acum, după ce am trecut în revistă principalele etape evolutive ale tehnicii măcinatului – ilustrînd pe cît ne-a fost posibil atît dezvoltarea treptată a aparatului consacrat ei, precum și modul lui de funcționare în diferitele forme pe care le-a căpătat de-a lungul drumului multimilenar străbătut – e nevoie să încercăm a arunca oarecare lumină și asupra aspectului profesional al acestei tehnici, în cursul evoluției sale. Dacă ne raportăm la fazele primitive ale ei, cum este aceea de rîșniță - începînd cu rudimentele barbare ale rîșniței preistorice, alcătuită din cele două pietre dispartate și mergînd pînă la rîșnița evoluată de tipul rotativ – avem de relatat că, în asemenea stadii, munca la rîșniță nu comporta nicidecum o profesie, adică un meșteșug, care să reprezinte o specializare tehnică propriu-zisă și totodată o sursă de cîștig pentru individul lucrător. Unealta prezenta o extremă simplitate, iar cercul pe care-l deservea – acel al familiei – era foarte limitat. Astfel, ea se afla la dispoziția oricui, putînd fi utilizată de oricine – în cadrul strict domestic – atunci cînd nevoile gospodărești o cereau.

Cel mult se poate vorbi de specializarea unuia dintre sexe: cel feminin; căci, precum am văzut aiurea, femeia este aceea care – în toate timpurile și la cele mai diferite popoare – a purtat răspunderea acestei munci, ca una ce stă la baza artei culinare, specialitatea ei prin atavism. În sensul acesta numai, putem afirma că femeia devenise oarecum rîșnitoarea specialistă; deși de altfel oricine dintre

membrii familiei, chiar și minorii mai vîrstnici, puteau îndeplini în caz de necesitate acest oficiu casnic. Evident, și aici – în virtutea practicii continue – avem a face cu achiziția unei rutine și a unei anumite dexterități. Sîntem însă departe de ceea ce numim obișnuit „meserie” și încă și mai departe de adevărata profesie. Dar nu mai e același lucru atunci cînd proporțiile rîșniței încep a crește și cînd finalitatea ei industrială depășește cercul restrîns gospodăresc, pentru a îmbrățișa colectivități umane din ce în ce mai numeroase. Trebuie să admitem că la acel moment evolutiv, s-a simțit nevoia imperioasă de a consacra rîșniței, în mod special, un om care să coordoneze cu pricepere munca la ea, care s-o îngrijească și s-o supravegheze și, mai ales, care să centralizeze toate răspunderile în legătură cu funcționarea ei.

Deja la vechii greci, încep a se reliefa de la un timp, tot mai distinct, o serie de termeni etnografici în legătură cu persoane atașate în special muncii rîșnitului. Între primii, trebuie să-l amintim pe *aletris*⁴⁰⁹, care o desemna pe roaba rîșnitoare⁴¹⁰ și pe *mylergates*⁴¹¹, care apare mai tîrziu, spre a-l denumi pe sclavul însărcinat să execute treaba rîșniței, precum am văzut și în epigrama lui Filip Thesalonicianul mai sus - citată. Desigur că *mylergates* era ceva mai mult decît un simplu motor muscular al rîșniței. El va fi fost bine inițiat în mecanismul acesteia și se va fi identificat într-o mare măsură cu tehnicianul ei, putînd nu numai s-o pună în funcțiune și s-o îngrijească sau să-i ferece pietrele din timp în timp, dar să o și repare în cazul cînd se defecta vreuna din piesele sale. Totuși, la o rîșniță de dimensiuni mari – învărtită de oameni sau de vite – erau mai mulți *mylergatai*, de unde se poate conchide că persoana denumită astfel nu asuma decît rareori răspunderile întregii instalații tehnice. În orice caz, acest termen masculin definește un rol mai evoluat decît femininul *aletris*. S-ar părea că ferecatul pietrelor rîșniței, iar apoi ale morii, constituia o operație tehnică pregătitoare mai importantă încă decît azi⁴¹² și care se cerea și mai frecvent executată pentru ca munca rîșnitului să poată avea loc în condiții bune, de vreme ce vechii greci aveau un termen special spre a-l desemna pe bărbatul priceput ce o săvîrșea. Acesta era numit *mylokopos* sau chiar *onokopos*⁴¹³. El trebuie să fi fost persoana cea mai atașată morii și cea mai cu răspundere la treburile măcinatului; căci, altfel, ar fi inexplicabil cum uneori *mylokopos* a evoluat de la sensul său original la acela de „morar”⁴¹⁴. Același gen de meșteri exprimă, pare-se, și termenul bizantin *myloharaktai*, pe care Du Cange îl tălmăcește prin „lapidum molarium caes ores”⁴¹⁵. Grecii antici mai cunoșteau și un termen *mylokoros*⁴¹⁶ referitor la o activitate de

respectiv era de uz curent deja în secolul IV î.e.n. Dar îl aflăm atestat și la începutul erei noastre, în opera fabulistului Babrius⁴³⁵.

Un termen grecesc medieval foarte semnificativ pentru morar este *mylonarhes*⁴³⁶, care scoate în relief în chipul cel mai distinct caracterul acestuia de șef⁴³⁷, adică de conducător și, desigur, și de stăpîn al morii, deci de morar în sensul clasic al cuvîntului.

Astăzi, la grecii moderni, întîlnim pentru desemnarea morarului o nouă variantă *mylonas*, care, foarte probabil, a luat naștere încă din perioada bizantină <μυλών+ -ās sufixul specific apelativelor neogrețești ce indică profesia⁴³⁸. Corespondentul feminin al acestui termen, *milonissa*, care o denumește pe morărița – fie ca soție a morarului, fie ca stăpînă a morii și totodată ca lucrătoare care conduce treaba morăritului – are și el origini bizantine și, precum se pare, chiar foarte timpurii dacă e să judecăm după sufixul feminin de proveniență latină -*issa*⁴³⁹. Îl aflăm atestat la Du Cange, care – în repertoriul său lexical mediogrecesc – îl raportează la sursa „glossae graecobarb”, de unde conchidem că e vorba de un termen etnografic de cea mai indiscutabilă autenticitate populară. Atribuindu-i, prin citatul grecesc reprodus, o semnificație pur tehnico-profesionistă⁴⁴⁰ – fără a menționa deloc calitatea de soție a morarului, el îi dă ca echivalente antice pe *aletris* și *mylotris*⁴⁴¹.

Un fapt deosebit de interesant iese în vileag din examinarea terminologiei etnografice grecești referitoare la slujitorii rîșniței sau ai morii, de-a lungul vremii. Măcar că, la greci și în tot Orientul Apropiat – precum am relatat amplu aiurea – rîșnitul a fost la început specialitatea femeilor, într-o măsură cu mult mai mare decît la romani în epoca de expansiune politică a lor, totuși, cînd această ocupație vitală începe a deveni în mod din ce în ce mai pronunțat o meserie și o profesie, adică din moment ce tehnica ei se complică, iar răspunderile iau proporții, ea trece tot mai mult pe seama bărbaților. Astfel, străvechii termeni tradiționali ca *aletris* ori *mylotris* rămîn tot mai mult în umbră sau se restrîng la persoane ce deserveșc cercul strict familiar, pentru a face loc termenilor noi care se ivesc, spre a denumi în rolul de meșteri ai morăritului numai bărbați. Sînt multe cauzele care explică fenomenul. În rîndul întii, la rîșnițele mari, destinate colectivităților mai numeroase, se cerea mai multă putere. Apoi, munca la asemenea rîșnițe implica și răspundere mai multă; iar cînd aceasta se complica cu rolul conducerii, era nevoie de autoritate pe care n-o putea avea decît bărbatul, dat fiind că sursa acesteia, mai ales în trecut, era înainte de toate forța fizică. Dar chiar și în ce privește

a avut însă privilegiul de a fi fost incomparabil mai răspîndită, fiind purtată și difuzată pe imense teritorii, pretutindeni pe unde s-a întins stăpînirea Romei și odată cu ea colonizarea prin elemente vorbitoare de limbă latină, care au romanizat pe autohtonii supuși politicește. Dintre termenii romani mai sus prezentați, este interesant de relevat că cel latin clasic, *molitor* – deși s-a conservat la unii romanici occidentali – nu mai are chiar sensul de morar. Semnificația sa concretă de meseriaș ștergîndu-i-se, i-a rămas una pur noțională sau chiar a alunecat pe panta sensului figurat, cum s-a petrecut cu derivatele sale din limbile iberice: sp. *moledor* și pg. *moedor*, care azi îl desemnează pe un „broyeur” sau pe un „importun”, „ennuyant”⁴⁵³. Termenul etnografic care s-a fixat definitiv la toate popoarele romanice din Occident este *molinaris*: logud. *molinarđu*, friaul. *mulinar*, prov.-cat.-engad. *moliner*, sp. *molínero*, pg. *moleiro*, it. *mulinaio* – *mugnáio* (<**moliniarius*), lomb. *murné*, fr. *meunier*⁴⁵⁴ <v.fr. *molínier* – *moulnier*⁴⁵⁵. Firește, aceste forme masculine își au corespondentele lor feminine pentru morăriță, profesionistă ea însăși adesea sau cel mai frecvent numai soție de morar, de exemplu: sp. *molínera*⁴⁵⁶, pg. *moleira*⁴⁵⁷, it. *mugnáia*⁴⁵⁸, fr. *meunière*... etc. Ca un reflex romanic al m. lat. *molendinarius*–*molendinaria*, cităm apelativele portugheze *moendeiro* – *moendeira*, care conservă fidel și sensul de „morar”-„morăriță” al prototipurilor⁴⁵⁹.

Evident, fenomenul de răspîndire, din sursă romană, a termenilor referitori la meșteșugul morăritului nu se oprește la accia care desemnează pe morar și morăriță, ci privește întreaga terminologie a acestei tehnici. Astfel, ca să începem chiar cu vechiul apelativ latin *mōla*, care stă la baza respectivei familii de cuvinte, avem de observat că el a lăsat de asemenea urme în toată romanitatea – occidentală ca și orientală. La occidentali, el păstrează pretutindeni sensul său inițial de „piatră de moară” sau „de rîșniță”: it.-logud.-eng.-prov. cat. *mola*, nap. *mole*, sp. *muela*, friaul. *muele*, pg. *mó*...⁴⁶⁰. Apoi, vb.lat. *molĕre* s-a răspîndit și el la toți romanicii din apus, păstrînd la cei mai mulți din ei sensul din latina clasică de „a măcina”, deși adesea el a dezvoltat și unele nuanțe semantice figurate pe bază de analogie: logud. *mólere*, eng.-sp. *moler*, pg. *moêr*, piem. *môle*, prov. *molre*, cat. *moldre*, fr. *moudre*...⁴⁶¹. Dintre formele verbale cu semnificație figurată, din sfera acestui prototip, menționăm spre exemplu pe francezul *moulu* (adj.part.) <*moudre*, avînd sensul de „rompu”, „brisé de fatigue” – ca în expresia: „avoir le corps moulu”⁴⁶² – și pe basc. *molitu*, cu sensul de „prügeln”⁴⁶³. În ce privește prototipul latin al termenilor romanici⁴⁶⁴ care denumesc însuși obiectul etnografic ce urmărim, el nu mai este anticul *mola* sau forma sa plurală *molae*, ci un derivat

emolutum cu sensul de „lucrum molendini”⁵⁰², ca și latinul clasic *emolumentum* (<**emolimentum* < *molēre*), care – după ce la început a însemnat „plata pentru măcinat grâne” și apoi chiar câștig în general – a ajuns să capete sensul de salariu plătit pentru orice muncă prestată de cineva⁵⁰³. Foarte des este atestat apoi s.f. *molitura*, avînd la origine sensul de „făină” în general sau de „măciniș”, iar ulterior și pe acela de „vamă” dată la moară⁵⁰⁴, cu numeroase variante: *moletura*⁵⁰⁵, *molatura*⁵⁰⁶, *moltura*⁵⁰⁷, *multura*⁵⁰⁸, *moldura*⁵⁰⁹, *moutura*⁵¹⁰, *mouttura* – *mottura* – *motura*⁵¹¹, *moustura*⁵¹², *mostiera*⁵¹³, *mautura*⁵¹⁴, *modura*⁵¹⁵ și *moldureira*⁵¹⁶. Mai amintim apoi pe: *molnaria*⁵¹⁷, *molaria*, *molaricia*⁵¹⁸, *molnea*⁵¹⁹, *molleia*⁵²⁰.

Înregistrăm în fine și o serie de forme galo-latine în suf. *-agium*, *-egium*, desemnînd vama în natură pentru măcinat, iar uneori chiar și măcinișul în general: *molagium*⁵²¹, *mollegium*, s.f. *molegia*⁵²², *molinagium*⁵²³, *molnagium*⁵²⁴, *molendinagium*⁵²⁵, *molneragium*⁵²⁶, *mulneragium*⁵²⁷, *multagium*⁵²⁸, *molturengia* s.f.⁵²⁹, *multurengia*⁵³⁰, *mousturangia*, *mouturengia*⁵³¹. Anumite variante dintre acestea citate mai sus sînt prototipurile sau chiar corespondentele unor termeni romanici ca : sp. *molienda*, cu sensul de „măciniș”, dar și cu acela de „oboseală”⁵³², pg. *moenda*, cu sensul de „piatră de moară” și chiar și de „moară”⁵³³ <*molenda*; v.fr. *moulte*⁵³⁴ <*molta*; fr. *mouture* <*molitura* > *moltura* > *multura*; pg. *moedura*⁵³⁵ <*molitura*; fr. *moulage*, pg. *moagem*, cu sensul de „măciniș”, dar și cu acela de „morărit”⁵³⁶ <*mulagium*, *molnagium*...

În ce privește terminologia etnografică românească a morăritului, asupra căreia ne-am oprit numai parțial în legătură cu caracterul de mașină al morii, avem de relatat faptul că - cu excepția apelativului „rîșniță” și a verbului cu același radical „a rîșni”, care sînt de origine slavă - ea este latină prin excelență și comună tuturor dialectelor române. Unii din acești termeni, și anume cei fundamentali, nu prezintă numai același radical și același sens pe întreg teritoriul de limbă română, dar sînt de-a dreptul identici sub toate aspectele lor, începînd cu cel fonetic și sfîrșind cu cel morfologic. Astfel, numele mașinii însăși este panromănesc: dr. *moára*⁵³⁷, ar. *moára*⁵³⁸, megl. *moára*⁵³⁹, istr. *mora* și *morç*⁵⁴⁰ < lat. *mola*. Acest termen cunoaște și diminutive, atît la românii din nord, cît și la cei din sud de Dunăre: dr. *morița*, *morișoară*, *moricică*, *morișcă*. Acestea din urmă, cu sufix slav – deși la baza lui stă menționata formă autohtonă *moricică* - este diminutivul cel mai răspîndit. Sensul său variază după regiuni. La propriu, el desemnează rareori o moară mică, ci mai adesea o mașină de vînturat cereale. De obicei, cînd se referă în adevăr la moară, e întrebuițat ironic. Această nuanță depreciativă îi vine de acolo că

panromânesc și compusul dr. „piatra de moară”, mr. *k'iatra di moară*⁵⁵¹, care își au corespondent în toate limbile romanice: sp. *piedra de molino*⁵⁵², pg. *pedra de moinho*⁵⁵³, prov. *pèiro de molo*, sau *pèiro de moulin*⁵⁵⁴, it.(dial.ven.) *piera da molin*⁵⁵⁵. Un fapt lingvistic interesant este că dialectul aromân, necunoscînd termenul de origine slavă *rîșniță* – de uz general la dacoromâni și, probabil, în uz și la meglenoromâni, care cunosc verbul *a rășni* și *rășnitsă* sf., cu sensul de „terci”, întrebuițează pînă azi pentru această unealtă tot apelativul *moară*. Astfel, rîșniței de cafea îi zic *moară di cafe*⁵⁵⁶, după cum rîșniței de piper îi zic *moară di piper*⁵⁵⁷ sau simplu *moară*⁵⁵⁸. De asemenea, istoromânii – care, tîrziu, după stabilirea lor definitivă în peninsula Istria, au împrumutat pentru denumirea rîșniței termenul local slav *žrn* sau *žrni* (formă plurală) sau încă *žrnovica* – întrebuițează pentru rîșnița de cafea tot termenul de proveniență latină *mora*, prin care, în același timp, ei desemnează și „moara mare mînată de apă”⁵⁵⁹.

Examenul terminologiei românești a morăritului în cadrul general romanice ne duce la constatarea că ea are elemente comune cu toată romanitatea, însă oglindește cele mai strînse legături cu italienii prin termenul care denumesc acțiunea fabricării făinii, *a măcină*, și prin numeroșii lui derivați. Unii din aceștia, începînd cu verbul însuși, merg cu asemănarea pînă la identitate, atît în ce privește fonetismul și forma, cît și semnificația. Am relevat anterior de asemenea comunitatea aceluiași termenii – avînd aceleași prototipuri și prezentînd aceleași sensuri – cu limba dalmată, deși aceasta este departe de a se identifica, în ce privește morfologia și fonetismul lor, cu limba română și italiană, așa cum se întîmplă cu acestea două. Astfel, o parte din termenii italieni ai morăritului sînt la fel cu cei romanici din apus, iar o altă parte cu cei romanici din răsărit. Din acest punct de vedere, Italia apare deci – cum e și natural – ca un fel de punte care unește România occidentală cu cea orientală. Raportîndu-ne la trecutul îndepărtat, trebuie să vedem aici, firește, un reflex al realității etnografice din Peninsula Italică. Comunitatea termenilor amintiți indică influențe etnografice din cele mai puternice, care au radiat din Italia însăși către lumea romano-balcanică și romano-dacică. Rămîne totuși ca un fenomen deosebit de interesant și bizar totodată – al cărui substrat merită a fi cercetat – faptul că asemănarea termenilor italieni, în forme și fonetisme, este incomparabil mai mare cu cei românești decît cu cei din limba dalmată imediat vecină, peste Adriatică. Trebuie să presupunem oare pe seama poporului dalmat o bază de articulație mult diferită de cea a italicilor? Sau, poate, e vorba aici în special de o colonizare romană cu mult mai compactă în

latine. Primul este reflexul lui *molīna* și anume al formei sale plurale *molīnae*: ahd.*mulin*, *muli*; mhd.*müline*, *mülne*, *müllin*, *müle*; asächs.*mulin*; fries.*mole*; dän.*mölle*; schwed.*möl*; ags.*mylen*; anord.*mylna*; eng.*mill*⁵⁶²... Al doilea termen este reflexul mediolatinului *molinarium*: ahd.*mulinari*, *mulnari*; anord.*mylnari*; schwed.*mjöltnare*; mnd.*molner*...⁵⁶³.

Termenii *molinum* – *molina* și *molinarium*, cu derivatele lor, au desemnat la romani, precum am relatat deja, moara de apă sau lucruri și acțiuni în legătură cu aceasta, precum și pe morarul morii de apă. Prin urmare, atunci când ei au trecut la germani – odată cu obiectul etnografic împrumutat și cu tehnica lui – au avut exclusiv acest sens și tot cu acest sens s-au răspândit și la alte popoare, fiindcă același obiect îi vehicula pretutindeni. Dovadă pentru aceasta stau vechi mărturii documentare, unde în trecutul mai îndepărtat – atît la germani, cît și la celelalte națiuni la care s-au mai fixat în limbă - termenii în chestiune se raportează numai la moara de apă și morarul ei. Ba adesea, ei păstrează această semnificație pînă aproape de vremea noastră sau, mai rar, - în mod izolat – chiar pînă în momentul de față. În privința utilizării forței hidraulice – aplicată nu numai la moara de apă, ci în cele mai variate domenii – romanii au fost marii maeștri ai Europei. Chiar și unii savanți germani recunosc că germanii au învățat tehnica aceasta cu multiple aspecte de la romani, ceea ce-l face pe Meringer să spună în mod atît de categoric: „in der Verwendung der Wasserkraft, waren sie [= die Deutschen] die Schüler der Römer”⁵⁶⁴. Dar prima și cea mai importantă aplicare a forței hidraulice, sub influență romană, a avut loc la germani în sfera măcinatului. De aici, folosirea ei a fost extinsă și în alte domenii de activitate industrială. E un fapt pe care ni-l confirmă însăși terminologia a o serie de mașini și de fabrici, care toate sînt desemnate de germani prin – *mühler*. Precum am văzut – orientîndu-ne după mențiunile din Ausonius – germanii par să fi cunoscut moara de apă cam prin secolul IV al erei noastre, și chiar mai înainte. Ei au primit-o direct din sursă romană, fără intermediar și, odată cu dînsa, și numele *molina*. Cei dintîi care au beneficiat de această influență tehnică a civilizației romane au fost locuitorii ținuturilor germane de sub dominația romanilor. La început – după cum remarcă deja Grimm- timp îndelungat, noul termen etnografic denumea numai moara de apă, nu și rîșnița autohtonă, care, în lumea germanică, își avea termenul ei tradițional: got.*qairnus*, ahd.*quirn* (*chuirna*, *churni*), mhd.*kürne* (*kürn*, *kurn*)⁵⁶⁵. De-abia mai tîrziu, după ce acest nume a căzut treptat în desuetudine, i-a luat locul derivatul lui *molina*, care a ajuns să se generalizeze identificîndu-se cu însăși

noțiunea de moară, indiferent de mecanismul, aspectul, forța motrice utilizată sau destinația ei industrială.

Dar moara de apă și tehnica ei, care, la începutul veacului de mijloc, constituiau pentru cea mai mare parte din națiunile Europei o senzațională inovație în domeniul industriei, a radiat fără întârziere prin germani, mai departe către vecinii acestora. Și evident, în același timp a trecut la ei, tot prin filtrul german, și terminologia romană a măcinatului. Așa s-a întâmplat în special cu popoarele slave, în limbile cărora s-au fixat termenii cu teme de origine latină, continuând a exista pînă azi la cele mai multe dintre ele. Vom prezenta tabloul acestei terminologii începînd cu slavii sudici și sud-vestici, apoi, continuînd cu cei occidentali, vom încheia cu zona cea mai dinspre apus a slavilor orientali. Iată-l: s.cr.*mĭn* (=moară) cu diminutivele *mĭnac*, *mĭniĉ*, *mĭnĉic*, *mĭnĉac* și cu s.f.de formă diminutivală *mĭnica*, care însă nu e diminutiv și ca sens, căci desemnează casa sau locul unde se află o moară sau chiar moara însăși, apoi, cu *mĭniste* = „locul din jurul morii” sau „locul unde a fost o moară” și cu augmentativul *mĭnĉna*, care denumește o moară mare, iar în Herțegovina, piatra de moară; adjectivul *mĭnĉki* *mĭnâr* = „morar”, cu sf.*mĭnârica*, avînd sensul de „morăriță”, dar adesea, prin extensiune, și pe acela de „construcție care adăpostește o moară” sau de „păstrăv care trăiește în iazul morii de apă”; *mĭnârina* = „taxa pentru măcinat”; vb.*mĭnariti* = „a exercita profesia de morar”; *mĭnârare* = „morăritul”; s.n.*mĭnârstvo* = „morăritul” și vb.*mĭnârstvovati* = „a se îndeletnici cu morăritul”; adj.*mĭnârski*⁵⁶⁶; nsl.*mĭn* – cu diminutivul *mĭniĉ* (=moară mai mică) și *mĭnĉ* (=morișcă, ventilator); vb.*mĭniti* = „a bate o stofă la piuă”; *mĭnstvo* = „mecanismul unei mori”; *mĭnĉica* = „rîul morii”; adj.*mĭnĉki*⁵⁶⁷, *mĭnar* (=„morar”) – cu dim.*mĭnarĉĉek*, sf.*mĭnarica* (morăriță); sf.*mĭnarĉja* și s.n.*mĭnarstvo*, *mĭnarsko* = morăritul; vb.*mĭnariti* = a se ocupa cu morăria; adj.*mĭnarski*⁵⁶⁸.

Ceh.*mĭlyn* – dim.*mĭlynek*; adj.*mĭlynský*; s.n.*mĭlynictvi* (morăritul); s.n.*mĭlynište* (=locul unde e situată moara); sf.*mĭlynice* (=locul unde este adăpostit mecanismul unei mori); *mĭlynář* (=morar) cu dim. *mĭlynářĉek*, sf. *mĭlynářka* (morăriță); adj. *mĭlynářsky*; vb. *mĭlynářiti* (a se ocupa cu morăritul, a fi morar); s.n. *mĭlynářstvi* (morăritul, morăria)⁵⁶⁹. Sub aceleași forme se întîlnesc termenii în chestiune și la slovaci, cu singura deosebire fonetică doar, că oriunde în limba cehă figurează ř, în cea slovacă îi corespunde r. Vend. *mĭyn* (moară) – dim.*mĭynĉĉek*, augm.*mĭynisko* s.n.; adj.*mĭynski* și *mĭynowy*; *mĭyrka* sf. (casa morii); s.n.*mĭyrstvo* (=morăritul); *mĭyrk* (morar) – dim.*mĭyrĉĉek* (ajutor de morar); *mĭyrkowka* (morăriță); adj.*mĭyrkowy*, *mĭyrkowski*

(morăresc) și *młyńcã* (sur ca un morar); *młyńkek* sf. (fată de morar); s. pl. *młyńkecy* (familia morarului); vb. *młyńcic* (a fi morar, a se ocupa cu morăria); s. n. *młyńkowstwo* (=morăritul, morăria)⁵⁷⁰.

Pol. *młyn*⁵⁷¹ (moară) – dim. *młynek*, *młynik*, *młyniec*, *młyniczek*; s. m. pl. *młynki* (= *żarna*)⁵⁷²; *młynica* s. f. (= *żarna*)⁵⁷³; *młynka* s. f. (m. do kawy); *młyn ręczny*, [*młynek ręczny*]; *mlynnica* (=clădirea care adăpostește moara)⁵⁷⁴, adj. *młyński*⁵⁷⁵ < s. m. *młynek* (zbożewy) = máchina; vb. *młynkować*, *przemłynkować* [zboże] (=a ciurui grâul)⁵⁷⁶ și nom. act. *młynkowanie*; *młynina* sf. [*mynina*] = moară; *młynarz* (morar) – dim. *młynarkzyk*, sf. *młynarka* (=morăriță); *młynarzowa* (morăriță, ca soție a morarului); *młynarczanka* (*młojniczanka*) – *młynareczka* (=fata morarului)⁵⁷⁷; *młynarstwo* (*młynartwo*) = morarul cu nevasta lui⁵⁷⁸; *młynarstwo* = morăria; adj. *młynarski*, *młynarzów*, *młynarzowy*, *młynarzy*; adv. po *młynarsku* = [morărește]⁵⁷⁹. Kaș. *młyn* (gen. *młena*, loc. ve *młéne*) – dim. *młynk*; adj. *młénovy*, *młynsći* (< *młyn*), *młynkoewy* (< *młynk*); *młénôř* (=morar) – dim. *młénarček*; sf. *młénôrka* (=morărița); adj. *młénarci*; *młénařwoe* (=morăritul); vb. *młénařec* (=a se ocupa cu morăria, a fi morar)⁵⁸⁰. Ukr. *młyn* (=moara de apă)⁵⁸¹, dar și moară în general. Adesea termenul apare în următoarea semnificativă asociere: *vodjaniy mlyn*; de unde se vede că s-a simțit nevoia unei precizări a speciei de moară, printr-un epitet juxtapus⁵⁸² – cu diminutivele: *mlynók*, *mlynócok*⁵⁸³, *mlynóc*⁵⁸⁴ și cu epitetele: *mlynij*, *mlyžokij* și *mlynovij*⁵⁸⁵ și cu derivatele: *mlynica* sf. și *mlynina* sf. (=moara de apă mică, în Galiția)⁵⁸⁶; *mlynishe* s. n. și *mlynisko* (=loc unde a fost o moară)⁵⁸⁷; *mlynivka* sf. și *mlynavica* sf. (=gîrla morii)⁵⁸⁸; vb. *mlynkuvati*⁵⁸⁹; sf. *mlynčivka* (=hadaragul rîșniței)⁵⁹⁰; *mlynar'* (=morar) – dim. *mlynarciuk*⁵⁹¹; sf. *mlynarka* (=morărița)⁵⁹²; adj. *mlynarskij*...⁵⁹³.

Din examinarea terminologiei slave a măcinatului, în întregul ei, la toate semințiile acestei ginte, credem că se pot trage concluzii interesante asupra momentului istoric cînd slavii au primit moara de apă de tip roman prin intermediul germanilor. Ceea ce apare cu deosebire izbitor, e faptul că termenii romani – deși bine cunoscuți majorității slavilor – nu acopăr totuși complet întreaga slavie, dat fiind că ei nu sînt în uz la bulgari și velicoruși; iar la ceilalți slavi orientali, bieloruși și ucraineni, remarcăm o fluctuație mai mare sau mai mică – dependentă de poziția lor geografică mai mult sau mai puțin orientală – între terminologia de proveniență romană *mlyn* – *mlynar* și cea autohtonă slavă *mel'nika* – *mel'nik*. Ba chiar și la o ramură occidentală, ca cea polonă, remarcăm că, dialectal, sînt în uz și termenii specifici slavi *miehnica* (=moară) – *miehnik* (=morar) și

După noi, acest termen nu poate fi raportat la alt prototip decât la latinescul *molinarium*. Pe de altă parte, dacă examinăm acum terminologia generală a măcinatului la popoarele indo-europene ale Europei remarcăm că radicalul latin *mol* – din sf. *mola* sau din vb. *molere* își are corespondente străvechi la greci, germani, celți, balto-slavi... fără să poată fi vorba de împrumuturi realizate pe la începutul veacului de mijloc ca-n cazul mai sus relatat al termenilor *molina* și *molinarium*, deși trebuie să admitem și aici un prototip comun la origine. De unde se vede că a fost cunoscut un tip de măcinat cu o anumită unealtă, care era comun cîndva tuturor acestor familii de popoare și care a precedat epoca apariției morii de apă. Firește, nu ne putem gândi decât la măcinatul cu rîșnița, care – indiferent ce fel de aspecte sau tehnică va fi prezentat la unele sau la altele din ele – avea la bază același principiu și dădea aproximativ aceleași produse, ceea ce a favorizat conservarea vechilor nume ce proveneau din aceeași sursă. Astfel, radicalului latin *mol* – din *mola*, *molere*⁶¹⁸, *molior*, *molitor*, *molitura*, *molitio*, *molium* - *molina*, *molinarium*... îi corespunde: la greci: *μολ*-din *μύλη* sf. și *μύλος* s.m., care au la origine sensul de „piatră de rîșniță”, iar mai tîrziu pe acela de „rîșniță” sau chiar de „moară”; apoi, din derivatele substantivale *μύλαξ* sm. *μυλνμυ* sm., ca și din cele adjectivale: *μυλίας* sm. (<adj. *μ[λί]θος*), *μυλιαίος*, *μυλαίος*, *μυλικός*, *μυλίτης*; precum și din compuși ca *μυλωθρος*, *μυλωρος*, de asemenea din vb. *μύλλειν*⁶¹⁹. Acest radical se păstrează fidel în cursul perioadei bizantine și în epoca modernă și contemporană, la greci, într-un însemnat număr de cuvinte, care continuă terminologia elenică⁶²⁰; la germani: *mal* – din verbul ahd.got.asächs.*malan* > nhd.*mahlen* (= a măcina), anord.*mala*; din nomina agentium *Mahler* sm.; din mhd. *māl* > nhd.*Mahl* s.n., care înseamnă „prînz”, după cum anord.*malr* înseamnă și el ”mîncare”, dar al căror sens primar a fost acela de „făină”; de asemenea, din verbul got.*gamalwjan* = a zdrobi, mhd.*malmen* (= a sfărîma) > nhd.zer-*malmen*; din nhd.*Malter* (= „măsură de capacitate pentru cereale”)... Prin „Ablaut”, radicalul acesta ia, la popoarele germanice, și aspectul *Mel-*, ca în ahd.asächs.*mēlo*, mhd.*mēl*, nhd.*Mehl* s.n. (= făină), afries.*mēle*, mnl.*mele*, ags.*melu*, engl.*meal* (= făină, dar și prînz); ahd.asächs.*melm* (= pulbere).

Ba chiar, radicalul în chestiune este atestat și sub aspectul fonetic *Mil-*, ca în ahd.*miliwa* > nhd.*Milbe* sf. (= molie de făină). În fine, îl întîlnim pînă și sub formele *Mol* -, *Mul* – adică identic ca în limba latină și ca în limbile romanice în verbul anord.*mohua* (= a sfărîma), ahd.*molta* și got.*mulda* (= pulbere) < *m[il]a*, precum și la verbul ahd.*muljan* (= a zdrobi, a sfărîma)⁶²¹. La celți: *Mal* – din gall.*malu*, vb.

paralelisme verbale de aspect, în care apar alternativ cele două radicale. Pentru înfățișarea lor, ne vom folosi, de limba rusă, unde fenomenul nu e numai foarte tipic, dar prezintă și forme surprinzător de regulate *бЫМАЛОТЬ-бЫМАЛЬВАТЬ*; *ГОМОЛОТЬ-ГОМАЛЬВАТЬ*; *ЗАМОЛОТЬ-ЗАМАЛЬВАТЬ*...⁶²⁴. Amintim aici și apelativele corespunzătoare, cu aceleași radicale, unele din ele nomina act. ca *бЫМОЛОТЬ-бЫМАЛЬВАНЬЕ*, *ГОМОЛОТЬЕ-ГОМАЛЬВАНЬЕ*, precum și pe *вЫМОЛ*, m. *вЫМОЛКА*, f. *ГОМОЛ-ГОМОЛКА*, *ЗАМОЛ-ЗАМОЛКА*... *ПОМОЛ-ПОМОЛКА*. În fine, există și forme adjectivale, derivate ale acestora, care conservă radicalul în chestiune sub aspectul *Mol* ca: *ГОМОЛЬНЫЙ*, *ПОМОЛЬНЫЙ*. Adesea, unele ca acestea apar și în rol de substantive, de exemplu, *ПОМОЛЬНАЯ* sf. [*<n. узба*] = odaia pentru mușterii, la moară⁶²⁵.

La albanezi: *Miel* – din *miel* = „făină”⁶²⁶. La hitiți: *Mal* – din verbul *mallanzi* = „ei macină”⁶²⁷. La armeni: *Mal* – din verbul *malem*, care însă nu înseamnă propriu-zis „macin”, ci „sfărîm”, „pisez”⁶²⁸ și care de asemenea exprimă o noțiune îndepărtată de cea a acțiunii măcinatului, deși înrudită, verbul *mlmlem* = („frec”)⁶²⁹. La vechii indieni în limba skr.: *mr-*, *mūr-*, din verbul *mrnāi* (= „el sfărîmă”), *mūrāh* (= „sfărîmat”) – care, în ciuda noțiunii generale pe care-o exprimă, e luat ca punct de plecare pentru termeni ca cei mai sus expuși, din sfera măcinatului, de către Ernout – Meillet⁶³⁰ și de alți indo-europeniști.

Oricît de esențiale în ocupația morăriei erau noțiunile de „moară” și „morar” – adică de mașină pentru măcinat și de tehnician al ei – noțiuni cărora le-au dat expresie termeni de origine romană, adoptați de atîtea popoare europene, și oricît această calitate a lor justifică în parte marea lor răspîndire pe aproape tot continentul, examenul terminologiei generale a măcinatului din Europa, mai sus expuse, ne convinge că și ea exprimă noțiuni tot așa de esențiale. Ba mai mult încă, dacă termenii romani, la care ne referim, ne duc cu mintea la protoistoria profesiei în chestiune, cei general-europeni ne poartă neasemănat mai departe în trecut, pînă în plină preistorie a acestui meșteșug și a uneltei sale. În adevăr, radicalul-prototip pe care se sprijină toată terminologia respectivă, se identifică precum am văzut cu însuși numele pietrei rîșnitoare *myle* „*mola*”, sau cu al pulberii fine „*mel*”, imaginea făinii..., iar acțiunea măcinatului este exprimată și ea de verbe care ne apar drept derivate directe de la aceleași nume. Astfel, este chiar de mirare că termenii romani s-au putut impune și că au reușit a-i scoate din uz pe alții autohtoni, adînc înrădăcinați și de o străveche tradiție. Dacă aceasta s-a întîmplat, nu-și află explicație decît în faptul că ei au venit cu ceva nu numai foarte util, dar

mai ales foarte nou. Și noutatea fusese tocmai moara de apă de formă și tehnică romană. Ceea ce vrem să relevăm însă, este că un asemenea fapt nu a fost de așa natură încât să creeze situații de contrast sau de discordanță în terminologia generală indo-europeană a continentului nostru. E vorba doar de niște termeni care se detașează din același substrat lingvistic și care, după ce – au căpătat un sens tehnic nou – adică mult mai evoluat, în comparație cu cei înlocuiți – s-au reintegrat cu ușurință și în chipul cel mai armonios terminologiei tradiționale. Totuși dacă avem în vedere cu deosebire verbele care denumesc acțiunea măcinatului, s-a remarcat o izbitoare discordanță în unitatea lingvistică a acestei vechi terminologii. Căci, dacă la cele mai multe popoare indo-europene acțiunea respectivă este exprimată printr-un verb a cărui temă conține radicalul-prototip al întregii terminologii sau vreo variantă a lui, sînt unele care fac excepție. În Europa, este cazul limbii grecești cu verbul *aleo(-ō)* = „macin” și cu marele număr de derivate ale acestuia: *aletos*, sm. sau *aletós* sm. = „măcinatul”; *alesis* sf. = „măcinatul”, *alesmós* sm. = „măcinatul”, dar și „făina măcinată”; *aleton* sn. = „făină”; *aletón* sm. = „moară”; *alétes* [litos] = „piatra de moara”; *alétes* sm. = „morar”; *aletris* sf. = „rîșnitoare”, „morăriță”; *aletrios* adj. (= „ceea ce trebuie măcinat”) > npl. *alétria* = „măciniș”; *aletreyo* = „macin”, dar și „sfărîm”; *aléto* = „macin”; *aleyron* sn. = „făină”... sau compuse, ca verbul *kataléo* = „macin”; *ydralétes* sm. = „moară de apă”; *aletribanos* sm. = „pilug” (la piuă)..⁶³¹.

Aceeași abatere de la terminologia generală se-nfîlțește și la indo-europenii de pe teritoriul Asiei, cum e în limba armeană: verbul *atam* = „macin”; *atauri* = „piatră de moară”; *aleur* = „făină”⁶³². Boisacq îl consideră ca avînd același radical și pe skr. *ánuh* < **al-nu-* (= „fin”, „subțire”)⁶³³. Ernout- Meillet semnaleză radicalul în chestiune și la indo-iranieni⁶³⁴. Radicalul *al-*, pe care-l prezintă aceste limbi, nu-și află corespondent între radicalele anterior expuse ale termenilor din sfera morăritului în cea mai mare parte a Europei.

Dacă acum, în cadrul terminologiei indo-europene a măcinatului, ne oprim privirea în special asupra celei greco-romane, care este reflexul tehnic al unei strălucite civilizații antice din bazinul mediteranean, remarcăm deci că termenii *myle* - *mola* - deși sînt, în mod incontestabil, expresia comunității de tehnică, la origine - nu stau totuși, în fiecare din cele două limbi, la baza întregii terminologii. Căci, pe cînd în limba latină, termenii tehnici referitori la moară și la măcinat din seria *mola* denumesc aproape toate ramurile mai importante ale acestei activități economice, în limba greacă, termenii corespunzători, din seria *myle*, se limitează

În afară de aspectul lor acustic, de o indiscutabilă eufonie, o altă cauză pentru care ultimele forme ale refrenului polon au căpătat o mare popularitate constă în faptul că respectivul refren, identificându-se aici cu hexasilabul trohaic, a devenit o unitate metrică independentă, așa că ele puteau fi utilizate în cîntec oricînd, fără nici o dificultate de adaptare, fie ca vers într-un cîntec cu versuri scurte, fie ca emistih - atunci cînd cîntecul avea versuri lungi de 12 sau 11 silabe.

Ca un ecou al vechilor cîntece de leagăn polone, acest refren, sub aspectele sale ultime, s-a fixat și în colindele cu teme religioase - așa-numitele *kantyczki* sau *kołedykantyczkowe* - în uz la Crăciun, unde este vorba despre pruncul Isus. Vom cita deci și cîteva exemple de versuri din astfel de colinde, în care formele verbale *lulaj* și *lulajze* se raportează la pruncul divin și în care aflăm chiar versul refren alcătuit din ele împreună cu vocativul hipocoristic de la numele *Jezus*:

<i>Lulajze</i> , Jezuniu, moja perelko;	Liulea, micuțule Isus, perla mea;
<i>Lulaj</i> , ulubione mo pieścidełko;	Liulea, odorul meu scump;
<i>Lulajze</i> , Jezuniu, <i>lulajze</i> , <i>lulaj</i> ... ¹⁰⁸	Hai liulea, Isuse, haida liulea...

sau, după o altă colindă de același gen:

<i>Lulajze</i> Jezuniu, nasze kochanie...	Hai liulea, Isuse, iubirea noastră,
<i>Lulajze</i> Jezuniu, <i>lulajze</i> , <i>lulaj</i> ... ¹⁰⁹	Hai liulea, Isuse, haida liulea...

sau dintr-o altă colindă religioasă:

...Gdy Józef stary kołysał dzieciątko	Cînd bătrînul Iosif legăna pruncul:
- <i>Lulajze</i> , <i>lulaj</i> małe pacholątko... ¹¹⁰	-Haida liulea, liulea, băiețelule...

Înregistrăm mai degrabă ca o excepție și o variantă a refrenului polon, unde apare, tot la imperativ, un derivat perfectiv al verbului în chestiune, și anume *polulac*, ca într-un cîntec de leagăn de la polonii de pe râul Dźwina:

Lulaj, *lulaj* ej *polulaj*.¹¹¹

Foarte rar se-nfîlșește în refrenete polone asocierea verbului *lulaj* cu vreo altă exclamație din repertoriul celor în uz la adormitul copiilor, ca, de exemplu, într-un cîntec din regiunea Podhale:

Lulaj, *Buba*, synu moj...¹¹² Liulea Buba, fiul meu...

În fine, o altă variantă a refrenului polon în cîntecele de leagăn o constituie aceea care are la bază în fond aceeași exclamație relatată de noi chiar la începutul capitoului, însă prezentînd o altă formă și anume, *luli*. De obicei, aceasta apare și ea repetată în vers de două ori. Deși pură interjecție, ea se raportează totuși la prunc, ca și cum ar fi un verb în imperativ: iar apelativul prin care e desemnat pruncul

pătrunde-n butuc⁶⁵³; pol. *piasta* sf.⁶⁵⁴ = „butuc de roată”, lit. *paisyti* = „a decortica orzul”, „a curăți de țepi boabele de orz” (prin pisare)⁶⁵⁵; germ.: ahd.*fesa* = „coașa grînelor”, „pleavă”⁶⁵⁶, dar și „orz decorticat” („*pisana*”), precum și „cereale nedecorticate”⁶⁵⁷ și chiar „păstaie”⁶⁵⁸; nord. *fis.sn.*, and. *uesa* sf. = „pai”, dar și „mai” (de bătut pari); nord. *fisa* vb. = „a vîntura”⁶⁵⁹; nhd.*fese* = „pleavă”; mnd. *v̄sel*, = „piuă”, „pisălog”; mhd. *visel*, *v̄sel* (are sens figurat obscen); ndh. *vyzel* = „piuă”⁶⁶⁰; zend. *pišant* - = „pisînd”, „măcinînd”; vind. *pināsti* (ind. prez. pers. IIIsg.) = „sfărîmă”, „pisează”; *pišanti* (ind. prez. pers. III pl) = „sfărîmă”, „pisează”; *pištā* - temă comună la două cuvinte de intimă filiație: *pištāh* (part. perf.) = „sfărîmat”, „măcinat”, și *pištām* = „făină”, *pēstar* = „cel care pisează”, corespondentul perfect - atît sub aspectul fonetic și morfologic, cît și sub cel semasiologic - al latinescului *pistor*; *pis* = „a sfărîma”⁶⁶¹. Walde - Pokorny raportînd toată această familie de cuvinte indo-europene la radicalul *pis*-presupune, ca și Boisacq⁶⁶², că acest radical în gradul său cel mai înalt (*hoch -stufe*), va fi sunat **pais-*, precum o dovedește grecescul *paio* = „bat” (aor. *epaisa*) < **paiso* și precum ne indică, de asemenea, verbul lituan *paisyti* mai sus citat⁶⁶³. Sensul primar de „a sfărîma”, care stă la baza terminologiei acestei serii și care era la început cu totul general, s-a specializat cu timpul, ajungînd - încă de la o epocă foarte veche - să exprime această acțiune cu deosebire în raport cu grînele și totodată în raport cu o anumită unealtă tipică pentru pisat: piuă cu pilugul.

Schrader, comparînd cele două serii de termeni - *molere* și *pinsere* - spune: „poate că aici, în limbă, stau dinaintea noastră două trepte deosebite de cultură în ce privește folosirea cerealelor”⁶⁶⁴. Deja, la examinarea comparativă a procedeelelor, care erau la dispoziția omului preistoric, spre a transforma boabele de cereale sau alte roade uscate în făină, noi am opinat, invocînd mai multe motive, că, dintre toate procedeele, pisatul este cel mai vechi⁶⁶⁵. O. Schrader a dedus aceasta din uriașa întindere pe glob a tehnicii respective, precum și din ușurința mare a omului de a-și făuri unealta necesară, care e de o simplitate cu totul elementară. Meringer, acceptînd părerea lui Schrader, vede și el în seria *pinsere* reflexul unui stadiu mai primitiv din tehnica pulverizării cerealelor, decît acela pe care ni-l oferă seria *molere*⁶⁶⁶. Cu acest prilej însă, Meringer - remarcînd că unelele seriei *pinsere* sînt din lemn și că numai în mod excepțional apare cîte o piuă de piatră, ca cea de bazalt descoperită în săpăturile arheologice de la Troia⁶⁶⁷ - vede în însuși acest fapt un indiciu elocvent al vechimii mai mari a pisatului decît a măcinatului⁶⁶⁸, ceea ce evident nu este acceptabil, întrucît nu se poate susține că lemnul este mai vechi ca

piatra. Aceasta nu înseamnă nicidecum că noi nu admitem primordialitatea tehnicii pisatului. Credem însă că mai întâi omul preistoric s-a servit de pietre pentru a sfărâma produsele necesare hranei și că treptat, în urma unei oarecare experiențe, a ajuns la preferința utilizării lemnului. Și iată anume care va fi fost aproximativ procesul evolutiv: de la lespede de piatră ușor alveolată s-a ajuns, pe nețet, prin adâncirea din ce în ce mai pronunțată a alveolei, la piua de piatră, în care erau puse grînele sau alte feluri de roade și de fructe uscate, spre a fi sfărîmate cu un pilug din același material. Acesta însă, evident, n-a mai putut rămîne, ca-n faza primară, oricare piatră ce se preta a fi apucată-n mîină, ci a trebuit fasonată tot mai cu grijă spre a fi adaptată la noua situație. Și măcar că, la început, pilugul nu s-a diferențiat mult de vechea piatră mobilă, cu timpul și-a schimbat sensibil forma, devenind mai îngroșat la bază și mai subțire la partea superioară, pentru a fi apucat comod cu amîndouă mîinile. Totodată, el manifestă tendința de a se prelungi tot mai tare, pe măsură ce alveola pivei se adîncea. Multă vreme un segment foarte scurt, el ajunge la un moment dat de o apreciabilă lungime.

Dar încă înainte de un stadiu ca acesta, omul preistoric a trebuit să-și dea seama pe de o parte, că unealta de piatră - cel puțin la sfărîmarea anumitor roade - nu-i aducea cele mai bune servicii; iar pe de alta, mai ales că această unealtă se deteriora rapid, crăpînd la loviturile mai puternice. De aceea, el va fi căutat să-și făurească o alta dintr-un material mai rezistent la lovire. Acel material nu putea fi decît lemnul. Și, cel mai probabil ni se pare că suplantarea uneltei de piatră prin cea de lemn nu a avut loc chiar dintru început în totalitatea ei, ci numai parțial. Mai întâi, omul primitiv se va fi slujit unicamente de un pilug de lemn, în timp ce piua continua să fie tot din piatră. De-abia ulterior, a ajuns el la confecționarea din lemn a ambelor piese ale uneltei. De altfel, pentru scobirea lemnului - operație capitală la lucrul pivelor - era nevoie și de anumite instrumente mai evolute decît rudimentele pe care le oferea omului vîrsta de piatră. Este drept, el avea la îndemîină și un alt mijloc foarte eficace pentru a-și atinge acest scop: focul. Meringer ne relatează procedeul - pe cît de ingenios, pe atît de străvechi - prin care, astăzi încă, țărani unguri își fac pivele din bușteni, săpînd în interiorul lor cavitatea necesară, cu ajutorul jăratecului. Apoi, dăltuirea lemnului - cu instrumente speciale din metal - urmează în continuare timp de cîteva luni, în special iarnă⁶⁹. Deci, prin mijlocirea focului se realizează unealta numai în parte și anume numai într-o măsură cu totul incipientă; desăvîrșirea ei cerea instrumente pe care timpul avea să le aducă mai tîrziu. De aceea și considerăm în

grația divină, cădea noaptea din cer și care – precum afirmă textul biblic – semăna cu boaba de coriandru și cu un fel de rășină, deci avea întrucîtva înfățișarea unor grăunțe ca de cereale: „Poporul se împrăștia și o aduna, o măcina în rîșniță sau o pisa în piuă, o fierbea în oale și făcea din ea turte; gustul ei era ca de plăcintă făcută cu untdelemn”⁶⁸⁴. E interesantă aici prezentarea simultană a pivei și cea a rîșniței. Ba mai mult încă: ele ne sînt arătate îndeplinind una și aceeași funcție – aceea de a transforma mana într-o pulbere, din care evreii își pregăteau apoi turtele. Evident, fiecare din aceste unelte se folosea de procedeul tehnic specific ei, dar finalitatea era comună. Iar comunitatea scopului economic deservit a fost, firește, cu atît mai desăvîrșită cu cît ne raportăm mai mult la epoca cea mai primitivă a acestor unelte. Din citatul pasaj biblic, mai reiese și faptul că piua menționată de el va fi fost de proporții relativ mici, întrucît era nevoie să fie ușoară la purtat în timpul migrației. Totodată, credem că această unealtă - ca și rîșnița de altfel - nu putea fi decît în genul celei egiptene contemporane, ca factură și aspect, dacă nu va fi fost cumva chiar reproducerea identică a aceluia tip. Era și foarte natural. Evreii, care de-abia părăsiseră Egiptul, erau în mod necesar – la acea etapă a istoriei lor – tributarii civilizației de străveche tradiție a acestei țări, ca nici un alt popor din vremea aceea.

Grecii aveau și ei pive analoge celor egiptene, deși sensibil deosebite ca formă, după cum reiese din pictura lor ceramică. Pe un vas vechi grecesc – unde ne este înfățișată scena pisării cerealelor – această operație e efectuată de două femei, prin lovituri de pilug alternative. Pilugele lor – tot groase la capete și subțiri la mijloc – sînt surprinzător de asemănătoare cu cele egiptene; piua însă, foarte largă la gură, are aspectul unei emisfere cu secțiunea în sus. Piedestalul ei (*ipholmion*) ne apare totuși ca o variantă a celui de la piua egipteană: mai îngust în partea superioară și larg în cea de jos⁶⁸⁵. Prin aceste două elemente – la care asemănarea merge pînă aproape de identitate – transpare filiația genetică dintre tipul de piuă vechi grecesc și cel egiptean. Baudrillart mai menționează însă o pictură ceramică vechi grecească - de pe un vas de la Muzeul Arheologic din Berlin – unde se vede o femeie pisînd într-o piuă, diferită ca aspect de cea anterioară și anume avînd formă *quasicilindrică*, cu o ușoară lărgire către baza superioară⁶⁸⁶. Un fapt care se desprinde clar din ambele picturi, este că pisatul grînelor la piuă era, în Grecia antică, o treabă prin excelență feminină, ca și cea a învîrtitului rîșniței. Totuși, operația cernutului, care ne-ar da siguranța desăvîrșită că în aceste scene pictate pe vasele de lut este vorba în adevăr de prepararea făinii

chiar, iar nu de simpla decorticare a grânelor, nu este ilustrată aici. Cu toate acestea, nu poate fi îndoială că grecii vechi, într-o epocă timpurie de tot- probabil, prehomerice și chiar în cursul celei homerice – foloseau pe o scară largă tehnica pisatului pentru producerea făinii.

La Homer, piua e pomenită o singură dată, sub numele de *olmos*, în *Iliada* și încă numai în treacăt ca termen de comparație. Agamemnon, făcând ravagii în oastea troiană, răpune o seamă de căpetenii, printre acestea și pe Hippolochos, căruia îi taie nu numai capul, ci și mâinile, iar apoi „îl azvîrli întocmai ca pe-o piua, să se rostogolească prin învâlmășeală”⁶⁸⁷. Murnu traduce comparația aceasta prin „ca sulul”, ceea ce desigur nu prejudiciază deloc imaginea; totuși se îndepărtează puțin de litera textului. Dar sînt și alte traduceri celebre ale *Iliadei*, ca cea a lui Leconte de Lisle, care se depărtează și mai mult, deși nici aici, sub aspectul literar, nu s-ar putea spune că locul respectiv e redat inexact sau nesugestiv: „il le fit rouler comme un tronc mort...” Cît despre M-me Dacier, ea nu traduce comparația deloc, ceea ce este o eroare și această eroare se complică cu aceea că traducătoarea îl pune pe Agamemnon s-arunce de-a rostogolul capul lui Hippolochos, iar nu corpul: „...et lui abat la tête, qui va rouland...”. Evident, Leconte de Lisle – la traducerea comparației în chestiune – se bazează pe informația lexicografului Pollux, care identifică pe *olmos* cu *thorax*, dîndu-ni-l drept „to apò ayhenos eos'iohion simpan”. Dar chiar la Pollux, *olmos* nu este decît un epitet substantival figurat și anume metaforic – de esență populară – care s-a substituit adevăratului nume al trunchiului omenesc. Epitetul indică uzul foarte răspîndit al pivei în masele grecești, pe timpul lui Pollux. Ceea ce trebuie reținut din comparația homerică este forma cilindrică a pivei, care la acea veche epocă, va fi fost cea general răspîndită. Aceasta reiese, de altfel, chiar din etimologia termenului *olmos*, căruia i se atribuie ca prototip verbul *eilo* (sau *eillo –eillo, eileo –eileo, eilyo*), corespondentul lui lat. *volvo*⁶⁸⁸.

Pe de altă parte, însăși logica evoluției tehnogenetice a pivei, care a trebuit să decurgă de la simplu la complex, iar nu invers, confirmă această ipoteză. Voim să spunem că firesc este să fi luat naștere mai întîi piua de forma trunchiului de copac scobit. În consecință, e de presupus că varianta de tipul emisferic, mai sus discutată, este o apariție mai tîrzie, care nici măcar nu s-ar putea spune că a succedat tipului cilindric înlocuindu-l, ci a coexistat paralel cu el. În ce privește materialul din care era confecționată la vechii greci această uncealtă, nu poate fi îndoială că el va fi fost – dependent de împrejurări și de scopul tehnic urmărit, dar

și de regiuni – din piatră ori chiar din marmoră și din lemn. Nu putem crede că piua în chestiune era exclusiv din piatră sau marmoră, precum ne-o definește lexicograful Hesykios⁶⁸⁹. Dacă din amintita comparație homerică ne vine greu să conjeturăm asupra materialului instrumentului denumit *olmos* – căci ni-l putem imagina tot așa de bine din lemn, ca și din piatră – acela despre care vorbește Hesiod în *Munci și zile*, sub același nume, știm sigur că era din lemn. Poetul îl povățuiește pe fratele său Perseu să-și taie din pădure, la vreme – adică înainte de venirea iernii – lemnele necesare pentru făurirea diferitelor unelte și să-și aducă aminte de muncile fiecărui anotimp⁶⁹⁰. Și nu este desigur o pură întâmplare că prima unealtă care-i vine în minte poetului-plugar, cu acest prilej, este piua, ci tocmai fiindcă el o considera drept indispensabilă din toate în gospodăria țaranului grec. Hesiod nu uită să dea și măsura exactă pentru fiecare din piese: „Să tai o piuă de trei picioare⁶⁹¹ și un pilug de trei coți...”⁶⁹². Urmează apoi alte câteva versuri în care poetul indică de asemenea măsuri precise pentru tăierea de piese, însă în vederea altor instrumente gospodărești.

Ținându-ne fidel de textul original, noi nu sîntem de acord cu interpretarea lui Lindet⁶⁹³ – deși ea a fost adoptată în mod foarte apreciativ și de Baudrillart⁶⁹⁴ – cum că piua lui Hesiod ar fi fost un aparat deosebit de complicat de tipul unora în uz la ruralii popoarelor moderne și anume că, în afară de cilindrul excavat și de pilug, ar mai fi fost alcătuită din încă o piesă principală, un fel de cumpănă lungă de șapte picioare⁶⁹⁵, care avea atașată la un capăt partea superioară a pilugului în poziție perpendiculară. Astfel, piua aceea ar fi funcționat prin apăsarea pe capătul liber al cumpenii, sprijinite pe un suport fix în jurul căruia se mișca. Această cumpănă ar fi ceea ce Hesiod numește *axon*. Mai întâi remarcăm că *axon* nu desemnează în limba veche grecească o astfel de piesă, ci osia în jurul căreia se-nvrtește o altă piesă. În interpretarea lui Lindet – Baudrillart, *axon* nu este osie, ci o piesă care ea însăși face o mișcare de rotație în jurul unei osii! Dar independent de modul cum tălmăcesc cei doi autori versul 424 din *Munci și zile*, noi credem că acest vers, ca și cele următoare lui, nu se raportează la piuă. Deci, *axon eptapódes* nu are nici o legătură cu *olmos* din versul precedent. Hesiod, precum a spus-o clar deja în versul 422, se gîndește aici la o serie de piese pentru diferite instrumente gospodărești: piua (*olmos*), pilugul (*yperos*), osia (*axon*), sapa (*sphyra*), roata de car (*apsis*), grindeiul plugului (*gyes*)⁶⁹⁶. Cel mai probabil e ca osia să se raporteze la car⁶⁹⁷, deși lungimea prescrisă de Hesiod pentru această piesă în raport cu lungimea carului indicat e mult prea mare. Tot ceea ce privește piua e cuprins

acea străveche și importantă finalitate cu caracter agrar, care în bună parte a și creat-o. Iar în specimenul de formă cilindrică numit *olmos*, vedem noi expresia tehnică cea mai arhaică la acest popor.

La vechii romani, piua era de asemenea de un uz foarte răspândit în cele mai variate domenii gospodărești; înainte de toate însă, ea era folosită la pisatul cerealelor, executînd timp de secole singură toate operațiile principale ale transformării boabelor în făină și continuînd a le executa pe cele preliminare mai tîrziu, după apariția și răspîndirea rîșniței rotative. Bătrînul Cato, între uneltele prescrise pentru ferma cu plantație de măslini – cu suprafața de 240 iugăre – recomandă și *pilam ligneam* unam; iar mai departe, în aceeași enumerație: *pilas* duas⁷²¹. Din faptul că la ultimele două pive autorul nu mai juxtapune numelui uneltei epitetul *ligneas*, trebuie să conchidem că acestea nu mai erau din lemn; ci, fără îndoială, din piatră. Apoi, imediat, Cato continuă a enumera iarăși: „*pilum fabarium* unum, *farrearium* unum, *semmarium* unum, qui *nucleos succernat* unum...”⁷²². Aceste patru piluge, oare se raportează ele toate numai la cele două pive, după care urmează îndată, sau și la piua de lemn? După cum se vede, fiecare din aceste piluge avea destinația sa deosebită. În consecință, ele trebuie să fi fost de forme și de dimensiuni diferite; ba, poate, erau chiar din materiale diferite. Ceea ce ne interesează în mod special aici e că unul din ele, *pilum farrearium*, precum ne-o indică chiar numele lui, servea la pisatul grîului (*far*). Și care era piua în care se pisa grîul: Cea de lemn? Sau una din cele două presupuse de noi a fi fost din piatră? Și oare piua de grîu servea numai la decorticatul grîului sau chiar și la prefacerea lui în făină? În orice caz, trebuie reținut că una și aceeași piua avea mai multe destinații și că pilugul era cel care decidea asupra utilizării pivei într-un scop economic sau altul.

Același autor, într-un alt capitol – referitor la clădirea unei case pe o moșie, avînd toate acareturile și uneltele necesare ei – menționează și „*paullulam pilam*, ubi *triticum* pinsant, unam”⁷²³. Aici, la fel, ni se precizează foarte clar destinația pivei pentru pisatul grîului. Epitetul diminutival *paullula* ne împiedică însă de a presupune că o astfel de piua putea fi folosită la altceva decît la decorticarea grîului pentru scopuri exclusiv culinare. De altfel, pe timpul lui Cato, precum s-a văzut deja aiurea, rîșnițele (*molae*) de variate dimensiuni - puse-n funcție prin energie umană sau animală - erau cele ce ilustrau din plin tehnica preparării făinii din cereale. Poate, numai cînd rîșnițele nu vor fi fost îndeajuns, ca număr, pentru a satisface marile cerințe de făină, se va fi preparat pe alocurea făina și cu ajutorul

- deși foarte adesea continuă a avea o utilizare foarte apropiată de cea primară - în cele mai multe cazuri, deviază atât de tare de la tradiția tehnică ce i-a dat naștere, încât nu mai putem vedea în el o unealtă identică cu *pila*, ba nici măcar una echivalentă. Era și natural. Datorită progresului continuu, viața omului a ajuns a fi tot mai complexă, aducând exigențe din ce în ce mai variate în legătură cu nutriția și cu alte necesități de ordin gospodăresc - cărora le era afectat acest gen de piuă - încât *mortarium* a devenit cu timpul o unealtă nouă. Etimologia acestui termen pare să confirme faptul tehnogenetic relatat.

În adevăr, lingviștii - latiniști și indo-europeniști - raportându-l la radicalul **mer-* îi atribuie prototipuri ca **mr-tós* = „sfărîmat” sau **mór-to-s* = „sfărîmarea” și îl grupează în aceeași familie cu vind. *mrnāti* = „sfărîmă”, „strivește”, „sparge-n bucăți”...; *mrnāmi* = „eu sfărîm”; *mūrnh* = „sfărîmat”, „consumat”... și cu vechi-grecesul *maraino* = „consum”, *marasmos* = „consumarea”, „nimicirea” și chiar cu verbul *marnamai* = „lupt”⁷⁴³. Astfel, prin radicalul său prototip, termenul *mortarium* ar exprima legătura strînsă de la origine dintre cele două străvechi tehnici - cea a pisatului și cea a măcinatului grînelor⁷⁴⁴. Ne oprim aici cu examinarea tipului *mortarium*. Ceea ce ne-a interesat îndeosebi, cu privire la el, a fost fenomenul de tehnogeneză pe care pare a-l ilustra și pe care am încercat să-l înfățișăm mai sus în raport cu tipul *pila*, așa cum anterior am urmărit la greci tipurile *igde* și *thyeia* în raport cu tipul *olmos*. Întrucît, în epocile istorice romane, *mortarium* încetase de a mai fi o unealtă specific agrară, vom continua a cerceta mai departe exclusiv tehnica pisatului cerealelor, așa cum este reprezentată ea de tipul *pila*, care e reflexul terminologic fidel al seriei *pînsere*.

Am văzut deja că Plinius menționează - în cadrul ciclului tehnic al pisării grîului, ca o etapă inițială - prăjirea lui la foc. Grecilor antici de asemenea le era bine cunoscută această operație. În legătură cu ea, Meringer ne relatează o întregă terminologie, pe de o parte referitoare la acțiunea însăși - verbele *phrygein*, *phogein*, *kodomeyein*⁷⁴⁵, corespondente ale latinului *torrere* avînd sensul general de „a prăji”, însă în sfera tehnică a pisatului raportîndu-se la cereale, și, la greci mai cu deosebire la orz - iar pe de alta, referitoare la uneltele cu ajutorul cărora se efectua o asemenea muncă: *phrygetron*, *phoganon*, *kodomeion*⁷⁴⁶. Prăjirea cerealelor era considerată, pare-se, de vechii greci ca indispensabilă pentru ca acestea să poată fi pulverizate în bune condiții. Romanii însă, după mărturia lui Plinius naturalistul, nu prăjeau la foc orice specie de grîne, ci numai pe unele din ele, care erau mai greu de curățat de pleavă și de țepi pe altă cale. Astfel, acest scriitor ne spune

referitor la orz și la varietățile de grâu *triticum* și *siligo*: „sic et seruntur pura, qualiter moluntur, quia *tosta non sunt*”⁷⁴⁷. În ceea ce privește însă varietatea de grâu *far* – cea mai veche și cea mai răspândită la romani – precum și meiul de orice fel, el ne relatează că trebuiau numaidecât prăjite: ”E diverso *far*, milium, panicum purgari, nisi *tosta*, non possunt”⁷⁴⁸. Dar, înainte de Plinius, care e specialist în materie, Ovidiu pomenește și el despre prăjirea cerealelor. Într-un loc din *Fastele* sale, spune vag că odinioară țăranii romani efectuau această muncă în baza unei vechi tradiții agrare: „Îndemnați de obiceiuri din bătrâni, au încredințat flăcărilor grâul care trebuia prăjit...”⁷⁴⁹. Mai precis ne înfățișează poetul amintita operație într-un alt pasaj al *Fastelor*, unde adresează urări de recoltă bogată plugarilor: „Ogorul să deie cu uriașă dobândă roada de grâie și soiul de grâu, care are să sufere de două ori focul, și orzul”⁷⁵⁰. Trebuie să înțelegem de aici că specia de grâu *triticum* și orzul nu erau deloc supuse trecerii prin foc, ceea ce ar concorda cu spusele lui Plinius? Sau că erau trecute numai o singură dată, spre deosebire de *far*, care suporta focul în două rînduri? Dubla prăjire a speciei *far* reiese, pare-se, și dintr-o afirmație mai puțin clară a lui M.T.Varro: „Grîul (*far*) pe care-l vei fi pus la păstrare în spice la vremea recoltării lui și pe care vrei să-l pregătești spre a fi folosit pentru hrană, trebuie scos iarna *ca să fie pisat* în moară și *ca să fie prăjit*”⁷⁵¹. Din însăși poziția în frază a acțiunii prăjitului, care o succede pe cea a pisatului, trebuie dedus, desigur, că autorul se referă aici la a doua prăjire a grâului. Prima avea loc înainte de pisare, iar a doua după aceea și înainte de rîșnire sau măcinare.

Dar Ovidiu ne vorbește, în *Faste*, și despre o divinitate feminină *Fornax*, personificarea cuptorului, care prezida la săvîrșirea acestei importante operații agrare și care veghea să nu se mai întîmple pagube sau nenorociri, așa cum cîcă ar fi avut loc înainte ca ea să fi fost cunoscută țăranilor-romani: „A apărut zeița Fornax: plugarii bucuroși de cuptor/ O roagă să aibă ea însăși grijă de grînele lor,/[Să le potrivească din foc]”⁷⁵².

Poetul ne spune că vechii romani i-au instituit cult și că sărbătoarea ei purta numele de *Fornacalia*: „Mai marele Curionilor vestește acum prin cuvinte consacrate/ Sărbătoarea Fornacalia, căci nu are o dată fixă...”⁷⁵³.

Ceea ce rezultă din aceste versuri este faptul etnografic că romanii atribuiau o deosebită însemnătate prăjitului cerealelor, ca acțiune preliminară, însă hotărîtoare, la prepararea făinii. Numai în această explicație, cu substrat tehnic, își găsește rațiune nașterea unui cult special al cuptorului cu divinitatea sa proprie. Vergiliu nu uită nici el să pomenească, în *Georgice*, - deși numai în treacăt - despre

această muncă domestico-agrară. Astfel, în pasajul unde poetul îndeamnă plugarii ca – pe timp ploios, când lucrul pe ogor e împiedicat – să se-ngrijească pe-acasă de alte treburi gospodărești, printre care și prepararea făinii din cereale, scrie: „Acum prăjiți grânele la foc, acum zdrobiți-le cu piatră”⁷⁵⁴. E vorba deci de prăjirea grânelor tot ca o acțiune auxiliară și preliminară celei a pulverizării lor. Evident, ea putea preceda pisatul la piuă, după cum putea preceda și rîșnitul sau măcinatul. Dar despre care din aceste două munci este oare vorba aici? Adică, la ce piatră anume s-a gândit poetul? Propoziția a II-a din citatul vers a fost înțeleasă de cei mai mulți traducători și comentatori ai lui Vergiliu ca referindu-se la măcinarea cerealelor cu rîșnița. Totuși, credem că aceasta nu e tocmai așa de sigur. „Saxum” nu reprezintă în mod necesar aici imaginea pietrei de rîșniță și deci, metonimic, rîșnița. El poate fi tot așa de bine pilugul de piatră și chiar piuă de piatră, la care, după cea mai veche tradiție romană, se prepara făina. Vergiliu, care foarte adesea este în mod voit arhaizant în poemul său, va fi fost ispitit, într-un caz ca acesta – de dragul trecutului – să evoce tocmai amintita tradiție tehnică a pămîntului italic.

E interesant de relevat însă că tot în același chip se exprimă Vergiliu și într-un loc din *Eneida*. Aici, în cartea I, după naufragiul suferit de flota lui Eneas – datorită miniei Junonii, care-l ațîțase pe Eol împotriva troienilor – corăbiile se adăpostesc într-un liman de pe țărmul Africii, unde supraviețuitorii, flămânzi, doresc să prînzească: „Atunci, oboșiți de cele-ntîmplate, ei scot din corăbii roadele zeiței Ceres udate de valuri, precum și uneltele de făcut pîine; iar grânele aduse se gătesc și să le prăjească la foc, și să le zdrobească cu piatră”⁷⁵⁵. Reapariția expresiei sub aceeași formă și în această operă – unde nota tradiționalistă este și mai în elementul ei, dat fiind că, în *Eneida*, cîntîndu-se originile poporului roman, e vorba de înșiși strămoșii lui – ne indică o preferință specială pentru ea. O astfel de preferință, după părerea noastră, nu poate fi mai just interpretată decît în următorul chip: Poetul, în laconica expresie *frangere saxo*, a avut în minte ambele procedee, care foloseau și unul și altul, instrumente de piatră – deși de forme diferite – pentru atingerea unuia și aceluiași țel economic. El a căutat anume acești termeni generali și echivoci ca sens, capabili de a sugera cititorului deopotrivă pisatul la piuă, ca și măcinatul la rîșniță. Avem a face aici cu un fericit act de sinteză poetică, în care Vergiliu a reușit să unifice într-o singură imagine aspecte tehnice atît de deosebite și aparținînd unor epoci diferite din viața poporului roman. De altfel, epoca lui August, care păstra încă vie nu numai amintirea pivei, dar și folosința ei, era totodată martora celei mai înfloritoare dezvoltări a rîșniței

un derivat verbal al acesteia, *lilać*, precum și un nom. act. *lilanie*.¹²² Noi însă n-am întâlnit nicăieri în colecțiile folclorice polone pe care le-am utilizat asemenea variante și nici Karłowicz nu le semnaleză în dicționarul său dialectal. Totuși, ele par să fi existând pe undeva, la vreun grup dialectal din Polonia - probabil, în regiunea occidentală a țării¹²³, de vreme ce ne sînt atestate la cehi în verbe ca *lilám* și *ulilám*, care ca și *lulám*, *lulkám*, au sensul de „adorm un copil prin cîntece”.¹²⁴ Totuși, și la cehi, tot forma *lulati* este cea mai răspîdită. Jungmann ne relatează că doica cehă leagă pruncul cîntîndu-i astfel:

*luley, luley, chlapečku!*¹²⁵

E tocmai unul din refrenele curente ale cîntecelor de leagăne cehe. Pe acești termeni folclorici îi cunosc, firește, și slovacii, la care e atestat verbul *hulát*, cu sensul de „a legăna un copil pentru a-l adormi”, precum și apelativul *hulka*¹²⁶, care, ca și sinonimul său *kolíska*, denumește în limba slovacă leagănelul.

Cea mai răspîdită exclamație și cea mai frecventă - deci cea mai tipică - este, în cîntecele de leagăne bulgare *нанни*¹²⁷, cu variante ca *нъни*, *нъ-нъ*¹²⁸ și *нүни*¹²⁹. De la unele ca acestea au derivat verbe ca *нънж*, *нънкам* și *нанънкам*, *нүнкам* și *нанункам*.¹³⁰

Gerov ne relatează un frumos pasaj din balada populară cu tema tinerei mame răpite de turci, care - silită să-și părăsească pruncul - îi face leagăne atîrnat de creanga unui copac din cale și-i cîntă astfel:

...Нанни ми, нанни, мъжско детенце

Тебе е майка стара планина...

O altă baladă populară bulgară ne povestește despre o fată mare, care leagăne pruncul cumnatei sale și din această cauză nu poate merge la horă. De aceea, pe cînd îi cîntă ca să-l adoarmă, îl și blestemă să moară:

Нани ми, нани ми,

Днеськъ тъ лулеиъ

Бүлину дътенце,

Утръ дъ жилеиъ...¹³¹

La bulgarii din Biala Čerkova (Tărnovsko), scutecele pruncului de leagăne sînt numite *нанки*¹³², adică tot printr-un derivat de la refrenul cîntecelor de leagăne *nani*!

Cîntecele de leagăne ale grecilor moderni cunosc și ele refrenul cu exclamația *nani*. Ba pînă într-atît le este aceasta de caracteristică, încît ele sînt denumite *ναναρίσματα* sau *νανουρίσματα*, derivate de la verbul *ναναρίζω* sau *νανουρίζω*, care înseamnă „a legăna un prunc, cîntîndu-i cîntece cu refrenul *nani*,

servit de ax al rîșniței. Treptat, însă, s-a ajuns apoi și la crearea axului vertical ca piesă specială, care asigură o serie de avantaje – atît în ce privește funcționarea uneltei, cît și calitatea făinii produse – ceea ce a însemnat un mare progres tehnic. Ceea ce credem de asemenea foarte probabil, este că, la cele mai vechi rîșnițe romane – de-abia ieșite din faza de puiă - *catillus*-ul nu prezenta forma de clepsidră alcătuită din două conuri egale cu vîrfurile comune, ci avea numai fața inferioară excavată conic, în timp ce fața superioară va fi fost doar ușor alveolată. Numai cu vremea și această față s-a adîncit tot mai tare, datorită comodității pe care o oferea la alimentarea rîșniței cu grîne. Astfel, într-un timp relativ scurt, n-a fost greu să ajungă apoi – pe de o parte din practicitate, dar pe de altă și dintr-o tendință estetică, foarte naturală, de a se da o formă simetrică acestei piese atît de asimetrică inițial – la aspectul de pîlnie dublă.

Arheologii au descoperit în țările din occidentul Europei și chiar pe litoralul nordic al Africii, unele exemplare de rîșnițe antice care prezintă *catillus*-ul cu fața superioară numai foarte puțin alveolată, sau chiar cu totul plată. În unele ca acestea, vedem noi imaginea-prototip a rîșniței italice de tipul pompeian. Este de presupus că o asemenea iscusită transformare a pivei în unealtă de măcinat va fi avut loc sub influența unui gen de rîșnițe existent cîndva în Italia. E cazul însă de a ne întreba: era acel specimen o rîșniță de tipul rotativ? Sau de tipul preistoric? E foarte greu de răspuns. Totuși, e mai probabil, credem, să fi fost un specimen rudimentar de tipul preistoric; căci, dacă ar fi existat deja, în aștia veche Italie, rîșnița rotativă de aspect discoidal, nu vedem rațiunea pentru care ar fi fost schimbată așa de radical prin adoptarea de elemente atît de specifice pivei. Căci logic e să fi fost păstrată așa, cu pietrele în formă de discuri, formă ce s-a dovedit a fi cea mai apreciată în toate țările Europei și-n continentele limitrofe și chiar în Italia în cele din urmă. O influență a rîșniței rotative discoidale, venită din afară de granițele Italiei, s-a exercitat ulterior asupra rîșniței romane, care și-a schimbat și ea forma, cu timpul, după modelul general-european. Dar aceasta a avut loc foarte tîrziu. Tipul pompeian de rîșniță - varianta cea mai reprezentativă din Italia antică - rămîne așadar, în această parte a Europei o creație, pe cît de originală pe atît de autohtonă, rezultată din împrejurări specifice vieții italice, care în epoca ei cea mai veche gravita aproape exclusiv în jurul tehnicii pisatului. Față cu această tehnică, rîșnitul de tipul primitiv, preistoric, va fi constituit pe atunci o manifestare cu totul neînsemnată a vieții economice. Cum rîșnița italică în chestiune conservă vestigiile incontestabile ale uneltei de pisat grîne de tipul *pila*,

dată de noi nu poate fi justă. În adevăr, tot acest capitol – care expune diferite procedee de a pisa, aplicate la diferite cereale și chiar la legume – este consacrat, de la un capăt la altul, exclusiv tehnicii respective. Autorul își enunță de altfel precis subiectul ce-și propune să trateze, chiar la începutul capitolului: „*pistura non omnium facilis...*”⁷⁶⁵. Apoi, mai departe în expunerea sa, el nu face decât să ilustreze prin dovezi concrete veracitatea acestui enunț. În consecință, din textul citat mai sus reiese că, pe timpul lui Pliniu, vechea tehnică romană a preparării făinii din cereale prin pisare nu dispăruse complet. Această tradiție economică fusese prea puternică. Dar ceea ce apare cu adevărat senzațional, este faptul că, la începutul erei creștine, existau în multe regiuni ale Italiei chiar *pive hidraulice*, care continuau a fi folosite la producerea făinii. Două interesante concluzii se desprind de aici:

I. Pentru ca pivele hidraulice să fi fost așa de răspândite încă în Italia, pe vremea lui Pliniu, trebuie să admitem – pe lângă că ele constituie mărturia continuării uzului tehnic vechi – că romanii au folosit apa ca forță motrice mai întâi la *pive* și cu mult mai târziu la *mori*.

II. Ca un corolar al acesteia, ni se impune și concluzia că *piua hidraulică* a fost modelul, care a determinat, la romani, nașterea *morii de apă* din *rîșnița* de dimensiuni mari.

Așadar, la trasarea drumului tehnogenetic parcurs de către moara de apă romană, trebuie să ținem seama de următoarele etape caracteristice:

1. Existența la romani, din timpuri imemorabile – ca aparate de sine stătătoare – a roților de apă cu cupe (*rotae aquariae*), pentru puizat apă din râuri sau lacuri în scopul irigației sau pentru alte destinații. Ele sînt corespondentele uriașelor roți de uscat pentru ridicatul poverilor grele, care erau puse-n funcție de către sclavi⁷⁶⁶. Logic ar părea ca acestea să fi influențat apariția celor dintîi, deși nu în mod necesar.

2. Tehnogeneza rîșniței romane din uncalta de pisat de tipul *pila*.

3. Aplicarea roții de apă cu cupe – de tipul celei ce funcționa automat în apele curgătoare – la uncalta de pisat, fie pentru transformarea cerealelor în făină (tipul *pila*), fie pentru bătutul țesăturilor de lînă sau al pîslei (tipul *pila fullonica*).

4. Aplicarea ulterioară a aceluiași aparat motor – după imaginea oferită de pivele hidraulice – la rîșnița mare de tipul *molae trusatiles* sau *molae jumentariae*.

NOTE

1. Ambele aceste forme sînt atestate, atît pentru apelativ cît și pentru verbul cu același radical, care urmează. (Cf. Scriban, DLR, p.1132; Tiktin, RDWb, p.1329).
2. Mikl., *Lex.*, p.200.
3. Scriban – DLR, p.1132 – crede că acest verb este un derivat analogic, rezultat pe terenul limbii române de la apelativul *rîșniță*; totuși, el îl raportează în același timp și la verbul sîrbo-croat *žrnjati* (=a rîșni), cu care nu are absolut nici o legătură directă. Etimonul vsl. жрѣнити pe care-l propunem noi, îl considerăm în afară de orice îndoială, întrucît noi ne bazăm pe forma verbală perfect identică păstrată pînă azi de limba neoslovenă - *žniti*- cu sensul de *a rîșni*. (Cf. Janežić, SNS, p.901).
4. Trebuie să relevăm că, dintre lexicografi români, singur Scriban (DLR, p.1132) a dat etimologia justă a cuvîntului *rîșniță*. Șăineanu (DULR, p.534) îl trece în rîndul celor cu origine necunoscută, iar Tiktin (RDWb, p. 1329) îi atribuie un presupus prototip slav ржница, care ar apărea ca o etimologie foarte verosimilă, cînd ne gîndim că slavii, frapați în special de faptul că această mică moară era un instrument pus în funcție cu mîna, ar fi putut da astfel expresie unicamente caracterului respectiv în numele ce i-au acordat. În adevăr, fenomenul e familiar diferitor popoare slave, care au dezvoltat din prototipul vsl. ржница variate sensuri, însă nu și pe acela de *rîșniță*. Așa, în afară de neoslovenul *ročnica* = *Armkorb, Handbeil* (Janežić, SNS, p.901), singurul la care se raportează Tiktin, semnalăm că la cehi, *ručnice* (Herzer, SCF, p.504) înseamnă *pușcă*; tot pușca e desemnată și de ucrainenii prin рушниця < ручниця. Ba, acest cuvînt denumește în limba ucraineană și un sfeșnic cu mîner (Jel., MNS, II, p.845; Grinč, SUM, II, p.601). În orice caz însă, se poate spune că pe terenul semantic, fenomenul ar fi normal, deci ipoteza prototipului vsl.

omul, iar nu calul sau apa”(Ger., RBJa, v.p.103). Aici, asociația vechiului *ръшница* cu *ржчийца* a avut loc măcar că acest ultim apelativ se preta la echivoc, întrucît el desemnează din timpuri vechi celebrul dans național bulgar de genul pantomimei. Fenomenul asociației s-a petrecut pe terenul limbii bulgare la o dată târzie, atunci cînd simțul etimologic popular nu mai putea raporta mintal terminologia în chestiune la adevăratul ei prototip care, evident, în urma prefacerilor fonetice survenite nu mai era demult clar în conștiința maselor bulgare. Firește, pe terenul limbii române, o asemenea asociație nu a putut avea loc. Trebuie să relatăm însă și la bulgari faptul că verbul *ръшнѣж* < * *ръжнѣж* nu a fost totuși afectat de fenomenul asociației, întrucît o formă * *ржчнѣж* nu ne este atestată, ceea ce e de natură a confirma etimologia propusă de noi pentru toată terminologia neobulgară în chestiune.

În ce privește terminologia corespunzătoare românească, măcar că sub aspectul fonetic, ea ar fi putut perfect să fie receptată de la bulgari la un moment târziu, în cursul perioadei mediobulgare sau la începutul celei bulgare moderne, chiar sub formele existente azi în limba bulgară, noi credem totuși că împrumutul a avut loc în perioada veche bulgară, dată fiind, pe de o parte vechimea termenilor românești – care par să fie anteriori cu mult secolului XV – iar pe de alta, marea lor răspîndire pe tot teritoriul dacic. În același timp, nici fenomenul fonetic *žn* > *šn* nu poate fi un motiv care să ne determine a admite apariția sa mai întîi la bulgari, întrucît el a putut lua naștere tot așa de bine și pe terenul limbii române. Așadar, după noi, în cele două terminologii etnografice – neobulgară și română - ni s-au conservat două serii paralele, care, plecînd de la aceleași prototipuri vechi slave – au dezvoltat în mod independent forme aproape identice. Ba chiar – oricît de hazardat și de paradoxal s-ar părea – nu este cu totul exclusă nici ipoteza că mai degrabă vechii români au putut exercita o influență asupra terminologiei bulgare *ръшница* - *ръшнѣж*, în sensul că, la realizarea metatezei *ѣъ* - > *ъъ*, era nevoie de o bază de articulație străină celei slave. Căci nu trebuie să uităm, bulgarii sînt singurul popor slav care posedă o terminologie mixtă a rîșniței; pe de o parte seria termenilor nemetatezați, adică tipul slav comun, iar pe de alta, seria celor metatezați, adică a acelor prin care bulgarii se singularizează între toți slavii, mergînd însă alături de români.

5. În adevăr, la baza termenilor etnografici slavi corespunzători aflăm – la toate

popoarele slave – radicalul *žr-*: nsl. *žrne*, f.pl. cu derivate ca *žrněv* f., și *žrnek* m. dim., precum și formele *žrnjca* f. și *žrnjica* f. dim., desemnează toate, la sloveni, rîșnița – apoi derivatul *žrnovščak* denumește bățul ce servește la învîrtirea pietrei superioare, iar *žrnovina* măciniișul rîșniței; în plus, slovenii posedă și forme verbale speciale, *žrniti* și *žrnati*, cu sensul de „a măcina la rîșniță”. (Cf. Janežič, SNS, p.901); sîrbo-croatul *žrvanj* m. și *žrnmji* m. pl. = rîșniță, cu verbul *žrvnjati* și cu nomen act. *žrvnjanje* (Kar., SR, p. 168); bulg. *jerka* f. = moară, iar *jernoven* (kamāk) = piatră de moară (Ger., RBJa, II, p. 18; Wg., BDWb, p. 96; Diuv., SBJa, p. 626); *ръшница* (<*жръница) f. și vb. *ръшнѣж* cu perf. - нил, -них (<*жрънѣж). (Cf. Ger., RBJa, v, p.95, Wg., BDWb, p.344); ceh. *žerna* = rîșniță și *žernov* = piatră de moară (Herzer, SČF, p. 703); pol. *żarna* n. pl. cu dim. *żarnki* și *żornki* = rîșniță, cu adj. *żarnowy kamien* = piatră de rîșniță cu subst. f. *żarnowka* = bățul cu care se învîrtește piatra rîșniței, și cu apelativul compus *żarnokłow*, care-l desemnează pe meșterul ce face rîșnițe. (Cf. Karł., SGP, VI, p.434); ucr. *jorno* n., în uz mai mult la pl. *jorna* (dim. *joreńtea*) = rîșniță, adj. *jorneanii* sau *jornovii* (*kamini*), apoi *jornak* m. sau *jornatka* f. sau *jornivka* f. = bățul de-nvîrtit rîșnița, și vb. *jornati-jornovati* = a rîșni (Jel., MNS, I, p.225; Grinč., SUM, I, p.533); brus, *jornū* f.pl. (cf. Gorjaiev, SESRIa, p.109); rus. *jiornov* (*jornov*) și *jiorn* (pskovsk) = piatră de moară (cf. și dim. *jerionki*, *jeronki*). Cf. Dal, TSJV Ia, I, p.1352; Pawl., RNS, p.363; Ușakov, TSRIa, I, p.859-878; cf. apoi: *jernovik* și *jerniak* = piatră bună pentru mori și rîșnițe (Dal, TSJV Ia, I, p.1362; E.S.Brokg. - Efron, XI, p.896), adj. *jernovoi* și *jernovnii*; în fine, derivatele: *jernovščik*, *jernosek*, *jernokov* și *jernoklioi* care îl desemnează pe făuritorul de pietre de moară și de rîșnițe; apoi, *jernolomnia* și *jernolomka*, care denumesc cariera de unde se scot pietre de moară; vb. *jernovati* = a rîșni; cf. și s.f. *jernovka* = prima făină măcinată cu pietre noi sau îndată după ferecarea pietrelor (Dal, TSJV Ia, I, p.1362); pentru materialul vechi slav, cf. încă la Mikl., *Lex*, p.200, în afară de *жрънь*, *жръвня*, f. *жръвьнь* m., *жръньвь*, m. și *жрънька* = moară, dar și rîșniță; *жръньварь* = molitor (vezi și Gorjaiev, SESRIa, p.109).

6. Marcov, DFB, p.397 – s.v. *moulin* (à bras); l-am auzit deseori și personal în Bulgaria.
7. Pawl., RNS, p. 669; Makarov, DRF, I, p.317.
8. Grinč., SUM, I, p.971.

rîșnițe...” (*idem*), cel ce gîndește logic va crede că e vorba despre rîșnițe în întregul lor, adică de ambele piese. Autorul însă are în minte exclusiv piatra de bază. Propunem, deci, pentru această piesă ca termen lipsit de echivoc, fie *piatra de bază*, fie *piatra fixă*.

Dumitrescu face aceeași eroare și cînd scrie în limba franceză, spunînd de exemplu: „*les moulins et les pierres à broyer le grain...*” (Dum., *Gum.*, „Dacia”, II, p.50), ceea ce ar fi trebuit exprimat: „*les meules fixes et les broyeurs...*” Nu-i vorbă, și străinii fac adesea erori similare. Astfel, Meringer, vorbind despre o rîșniță preistorică din Suedia, numește piatra ei fixă *Handmühle* (W.u.S., I, p.169), în loc de „*unterer Mühlstein*”.

Dar nici termenul de *frecător* utilizat de Dumitrescu și de alți arheologi români pentru piatra cu care sînt sfărîmate grăunțele așezate pe piatra fixă, nu ni se pare cu mult mai fericit. Aceasta, dintr-un motiv care va fi înțeles clar mai departe, în cursul expunerii noastre. Aici vom menționa sumar cauza pentru care un asemenea termen nu poate fi acceptat: pentru că nu e deloc sigur că totdeauna omul preistoric sfărîma boabele grînelor cu această piatră (pe care o mișca cu o mîină sau cu amîndouă) numai prin frecare. De aceea, pentru a ne menține la enunțarea principiului acțiunii, fără a impieta asupra metodei controversabile, e mai prudent să adoptăm ca termen românesc pe acela de *zdrobitor*, care corespunde termenului științific francez *broyeur*, sau forma perifrastică: *piatra mobilă*, prin contrast cu piesa cealaltă, pentru care am propus deja termenul *piatra fixă*.

57. Déch., MAP, I, p.344-345.

58. Cf. Tylor, *Prim. Cult.*, p.103, fig.25.

59. Cf. Mer., W.u.S.I. p.169, fig.9 (reprodusă de Meringer după O. Montelius, *Kulturgeschichte Schwedens*, p.14).

60. Dum. *Häb.* p.186, fig.7, nr.1,2.

61. Menghin, WSt, p.222, tab.XXVI, fig.4; p.286, tab. XXXII, fig.6.

62. Déch., MAP, I, p.345, fig.127, nr.1,2.

63. *Idem.*

64. Cf. Tylor, *Prim. Cult.*, p. 103, fig.25.

65. Déch., MAP, I, p.345, fig. 128; Forrer, *Reallex.*, p.461, fig.382.

66. Mer., W.u.S, I, p.170, fig.10.

67. *Ibidem*, pg.171, fig.11.

119. Unii editori propun, la Varro, lecțiunea *molendarius* pentru epitetul *molarius*. (Cf. și ed. Keil-Goetz, Leipzig, 1929). Noi o credem însă foarte puțin probabilă: înfii, pentru că varianta populară *molendarius* e prea timpurie pentru epoca lui Varro, și apoi pentru că autorul care îl citează pe Cato – deși nu literal – avea totuși în față textul acestuia și va fi respectat deci terminologia predecesorului său.
120. Ov., *Fasti*, VI, p.311.
121. *Ibidem*, p.318.
122. *Ibidem*, p.319-344.
123. *Ibidem*, p.347.
124. *Ibidem*, p.469.
125. CIC, vol.I, p.512, *Dig.*, XXXIII, cap.VII, par.18,2
126. Cat., XCVI, p.10.
127. CIC, vol.I, p.514, *Dig.*, XXXIII, cap.VII, par.26.
128. Jumentum <*jugmutum> *jugumentum <*jungere.
129. Ap., *Met.*, t.II, cap. IX, p.186.
130. *Ibidem*, p.190-192.
131. *Ibidem*, p.222.
132. Cf. Dar.-Saglio, DAGR, III.
133. Cato, *Rr.*, X, p.11; XI, p.4.
134. *Ibidem*, X, par.4.
135. Ap., *Met.*, t.II, cap.IX, p.188.
136. *Ibidem*, p.194.
137. *Ibidem*, p.188.
138. *Idem*.
139. *Ibidem*, p.196.
140. *Idem*.
141. Acest termen e atestat încă la Aristophan.
142. Ap., *Met.*, t. II, cap.IX, p.188.
143. Cf. Hoops, RGA, III, p.244.
144. Cf. Mikl., *Lex.*, p.200.
145. A. Pann, *P.v.*, II, p.48.
146. <cyb <cyx-...cf. Vuk, *Rj*, p.746.
147. *Idem*.

148. Cf. Aulus Gellius.
149. *Vechiul Testament*, cap. XI, par.5.
150. *Ibidem*, cap. XLVII, par.2..Vezi și cap.V, par.13, XVI, par.21.
151. *Odiseea*, cap.VII, p.103.
152. A fi condamnat să învîrtești rîșnița.
153. „Și nu e osîndit la rîșniță și la piatra de moară?”(Catullus, cap. XCVI, p.10).
154. Plautus, *Persa*, I, v.21-22.
155. *Ibidem*, v.23.
156. Plaut., *Bacch.*, v.780-781.
157. Terentius, *Andria*, I, sc.I, v.29.
158. *Ibidem*, *Phormio*, II, sc.I, v.18-20.
159. Apuleius, *Met.*, t.II, cap.IX, p.190.
160. *Idem*.
161. *Idem*.
162. *Idem*.
163. Terentius, *Heaut.*, III, sc.II, v.19.
164. Juv., *Sat.*, VIII, v.64-67. O altă lecțiune propusă aici este *nepotis* gen. <n.pr.*nepos* (*Ibidem*, v.67).
165. Apul., *Met.*, t.II, cap.IX, p.188-190.
166. *Ibidem*, p.192.
167. Cato, *Rr*, cap.X, p.4.
168. Amintim că însuși M.P.Cato a fost comandantul unei armate care a întreprins o asemenea expediție. Desigur însă că influența tehnică în chestiune e mult mai veche la romani. Cf. Frontinus, *Strateg.*, I, cap.I, ex.1.
169. T. Livii, *Ab urbe condita*, lib. XXVIII, cap. XLV, par.17.
170. Vegetius, II, cap. XXV.
171. Déchelette, MAP, IV, p.892.
172. Lindet, RA, XXVI, p. 31, fig.18.
173. Déchelette, MAP, IV, p.893-894.
174. Dar. – Saglio, s.v. *mola*, III.
175. Pârvan, *Getica*, p.499.
176. Cf. Déchelette, MAP, IV, p.893, fig. 617.
177. Déchelette ne informează că 150!
178. Cf. Déchelette, MAP, IV, p.894, fig.618.

200. *Ibidem*, p.35.
201. Cf. Tylor, *Prim. Cult.*, p.104, fig.26.
202. *Mer.*, W.u.S., I. p.171, fig.11.
203. Dar chiar la vechii egipteni, situația aceasta începe a se remedia treptat; căci, în imperiul de mijloc, piatra de bază e așezată pe un postament la un nivel care permitea sclavei sau sclavului rîșnitor să lucreze stînd în picioare, poziție ce era mai puțin obositoare. Cf. Pauly-Wiss., RECA, Hbd., XXXI, p. 1064.
204. Virlezi, jud. Galați.
205. Cf. fotografia din ZbNŽ, IX₁, p.72, fig.46, unde se vede un bărbat care rîșnește, în timp ce o femeie stă gata cu strachina să ia făină.
206. Cf. Zel., RVK, p.88, fig.43, 44.
207. Cf. exemplare de formă paralelipipedică sau aproximativ paralelepipedică din Croația, Polonia (Mazowsze) și de la ucrainenii subcarpatici- la Mosz., KLS, I, p.256, fig.235 și 236, nr.1,2 - și de la cașubi: la Fischer, *Kasz.*, p.15, fig.6 a și b.
208. E vorba de scaune ori scăunașe de diferite înălțimi sau chiar de scaune improvizate.
209. Mosz., KLS, I, p.256, fig.235.
210. Cf. Fischer, *Kasz.*, p.15, fig.6a și b; Szuch., *Huc.*, I, p.170, fig.90. Cf. și un al doilea exemplar de rîșniță - tot o variantă moldoveană - la Muzeul etnografic din Iași.
211. *Mer.*, W.u.S.I, p.166, fig.6, reproducă după „Wista”, XV, fig.II.
212. Zel., RVK, p.89, fig.45.
213. *Mer.*, W.u.S, I. p.167, fig.7.
214. Mosz., KLS, I, p.258, fig.238.
215. *Mer.*, W.u.S., I, p.166-167, fig.6 și 7.
216. Cf. Mosz., KLS, I, p.257, fig.237.
217. Cf. Baudrillart, *Dar.-Saglio*, DAGR, III₂, p.1961, fig. 5104.
218. Lindet, RA, XXXVI, p.35.
219. ZbNŽ, IX₁, p.72, fig. 46.
220. Mosz., KLS, I, p.256, fig.235.
221. Cf. Baudrillart, *Dar.-Saglio*, DAGR, III₂, p.1960, fig. 5103.
222. *Ibidem*, p. 1961, fig. 5104.
223. Szuch., *Huc.*, I, p.170, fig. 90.

224. Mer., W.u.S, I. p.166, fig.6.
225. Zel., RVK, p.88, fig.43.
226. Mer., W.u.S,I. p.167, fig.7.
227. Zel., RVK, p.88, fig.44.
228. Lorentz, *Zarys*, p.51; Fischer, *Kasz.*, p.15, fig.6 a,b.
229. Mosz., KLS, I, p.258, fig.238.
- 229-a. Tylor, *Prim.Cult.*, p.104, fig.26.
230. Rezistența la capătul de jos, forța de acțiune între cele două capete și punctul de sprijin la capătul de sus.
231. Cf. Mikl., *Lex.*, p.715.
232. „oleo autem conficiendo molae utiliores sunt quam trapetum...” (Col., *Rr.*, XII, cap.52).
233. E vorba aici de pietrele mobile ale acestui gen de rîșnițe adaptate.
234. „*Molae* quam facillimam patiuntur administrationem quoniam pro magnitudine baccarum vel submitti vel etiam elevari possunt, ne nucleus, qui saporem olei vitiat, confringatur...” (Col., *Rr.*, XII, cap.52).
235. Mocz., KLS, I, p.258.
236. *Idem.*
237. *Ibidem*, p.259, nr.1.
238. Lindet, RA, XXXVI, p.34.
239. Plaut., *Merc.*, act.II, sc.III, v.62.
240. *Ibidem*, act.II, sc.III, v.78-81.
241. E vorba de rîșnița preistorică alcătuită din două pietre plate (Cf.Déch., MAP, I, p.345).
242. *Ibidem*, p.451-452.
243. Cf.mai sus.
244. Ba în tot anul exista o sărbătoare, una singură - în ziua a V-a a idelor lui iunie-cînd și rîșnițele își încetau activitatea lor, sau, precum spune Ovidiu (*Fasti*, VI, v.348), „cînd rîșnițele goale de grîne au amușit”. Numai atunci oamenii și animalele aveau puțin repaus. Aceasta era sărbătoarea Vestei (*Vestalia*), cu care prilej nu numai că se atîrnav colaci de gîtul asinilor de pe la *molae jumentariae*, precum am menționat deja, dar și rîșnițele erau ornate cu flori: „Și ghirlande de flori împodobesc pietrele aspre ale rîșnițelor”. (Cf.Ov., *Fasti*, VI, v.312).
245. Plinius, NH, XXXVI, cap.29.

276. Ad.litt.: „moară de mână”.
277. În adevăr, tipul în chestiune ca și moara de apă se bazează pe sistemul roților dințate, avînd o roată mare verticală, care se angrenează cu o alta mică dispusă orizontal și comunicînd mișcarea circulară pietrei superioare. Procedul învîrtirii e cu totul diferit de cel al rîșnițelor, căci aici piatra mobilă e pusă în mișcare cu ajutorul unui mîner foarte scurt în poziție orizontală, atașat lateral la osia roții celei mari. Avem a face, evident, cu imitația cît se poate de fidelă a unei mori de apă. Aspectul general al acestei rîșnițe este acela a două mese de dimensiuni diferite, puse una peste alta și anume: cea mare așezată normal pe pămînt, iar cea mică răsturnată cu picioarele în sus deasupra primei. Pe platforma mediană stau pietrele, în timp ce între stinghiile picioarelor mesei mici e susținut coșul. Sub platformă, între cele patru picioare masive și între stinghiile tot așa de solide e încadrată roata mare cu osia ei. Unealta e complet de sine stătătoare, avînd înfățișarea unei mașini. (Cf.fotografia la Szuch., *Huc.*, I, p.125, fig.48).
278. Cf.Damé, *Term.*, p.148, nr.2.
279. Cf.basorelieful din Capua, care reprezintă o scenă cu sclavi învîrtind la o astfel de roată gigantică;aceștia se află chiar în interiorul roții , chinuindu-se să ridice, cu ajutorul ei, corpul unei coloane de marmură sau de piatră. (Malet, *Ant.*, p.342).
280. Tylor, *Prim.Cult.*, p.105.
281. M.P.Cato, *Rr.*, cap.XI.
282. Anii 234-149 î.e.n.
283. „De organorum ad aquam hauriendam generibus”. (*Arch.*, X, cap.IV, vulgo IX); „De cochlea quae magnam copiam extollit aquae, sed non tam alte” (*Ibidem*, X, cap.VI.vulgo XI); „De Ctesibica machina quae altissime extollit aquam”. (*Ibidem*, X, cap.VII, vulgo XII).
284. Cf.*Arch.*, X, cap.V vulgo X, par.1.
285. *Ibidem*, par.2.
286. *Ibidem*, cap.IV, vulgo IX; cap.VI, vulgo XI; cap.VII, vulgo XII.
287. *Gr.Dict.Univ.du XIX-e s.*,XI, p.632.
288. Cf.Hoops., RGA, III, p.244; Schrader, *Reallex.*, p.513.
289. Lindet, RA, XXXVI, p.41.
290. *Gr.Dict.Univ.*, XI, p.632.

291. Cf. *Gr. Herd.*, XII, p.1149.
292. *Idem.*
293. *Gr. Dict. Univ.*, XI, p.632.
294. *Idem.*
295. *Damé, Term.*, p.160-161, fig.1 și 2.
296. *Ibidem*, p.162.
297. Cf. astfel de pripoane la o moară din Voznesensk, în sudul Rusiei (gub.Cherson). *Raffet, Alb.*, pl.68.
298. El este bine cunoscut și slavilor orientali, care-l numesc figurat în chip diferit: ucr.*baran*, rus. *vorot*, brus. *kazak* (*Zel.*, RVK, p. 93). Cf. aici și un *kazak* din gubernia Minsk. (*Ibidem*, p. 93, fig. 48).
299. Cf. varianta ucraineană din gubernia Poltava. (*Zel.*, RVK, p.92, fig. 47).
300. Cf. *Damé, Term.*, p.159.
301. Cf. *Gr. Herd.*, XII, p.1449-1450, figura unei *Bockwindmühle* în secțiune longitudinală, de unde constatăm identitatea mecanismului interior și exterior, ca și identitatea de construcție cu moara de vânt românească și cu cea a altor națiuni din Orienui și sud-estul Europei. Se vede aici și cîrma (*der Sterz*), aceeași bîrnă lungă, al cărei capăt din afară se priponește la fel.
302. Cf. *Gr. Herd.*, XII, p.1149-1150.
303. Cf. E. S. Brokg. – Efr., XIX, p.54.
304. Cf. *Damé, Term.*, p.160-162; *Zel.*, RVK, p.92, fig. 47.
305. Cf. *Damé, Term.*, p.162.
306. *Ibidem*, p. 160-161, fig.1 și 2.
307. *Raffet, Alb.*, pl.68.
308. *Hiel., Rum.*, pl.123.
309. Cf. E.I., XXIII, p. 571, fig.35.
310. Cf. un asemenea exemplar în *Dict. Encycl. Univ. Ill.*, IV, p. 156.
311. Cf. *Gr. Herd.*, XII, p. 1149-1150.
312. *Idem.*
313. EB, XXIII, p.647.
314. *Meyers Lex.*, XII, p.1447.
315. EB, XXIII, p.647.
316. Cf. *Mori de vînt în Basarabia*, la Băd., PR, pl.103 (nu indică localitatea); cf. și *Hiel., Rum.*, pl.119: pe o culme de deal se văd în rînd 7 mori de același tip.

avînd cîte 6 aripi și etajul superior proeminent, în afară, pe cele două laturi neparalelele celei cu aripile. Cf. încă un grup de trei mori, tot în Basarabia, la Hiel., *Rum.*, pl.120. Referitor la Moldova dintre Carpați și Prut, putem cita faptul că în Vîrlezi și Smulți, din regiunea Galașilor, te întîmpinau încă în perioada dintre cele două războaie mondiale, pe dealurile înalte de la intrarea în aceste sate, cîte-un lung șir de mori de vînt, care se vedeau de la o mare depărtare. Bunicul meu, de asemenea, a avut moară de vînt pe același deal al Lupeștilor, din Vîrlezi, în grupul de mori amintit.

317. Cerv. *Don Quijote*, I, p.51.

318. Cf. Cost., *Doc. în Șt. M.*, I-II; Bogd., *Doc. Șt.M.*, I, p.3-4, 10., 181, 183, 200; II; Cost., *Doc.mold Șt.*, p.12, 85, 88, 93, 95, 97, 100, 105-107, 242, 245; Mircea, *Cat.*, p.302 (indice s.v. *mori*).

319. Tăzl., CN, VI, p.196-197.

320. Schineni-Tutova.

321. Tăzl., CN, VI, p.147-148.

322. Someșul Rece.

323. Tăzl., CN, VI, p.109-110.

324. Cf. varianta din Schineni-Tutova.

325. Tăzl., CN, VI, p.147-148.

326. Burada, *Dobr.*, p.134.

327. Chiar din București.

328. MF, I, p.522. Vezi și p.521.

329. Comuna Călăreții.

330. În unele variante, în loc de *morița* (sau *morișca*) se spune, prin confuzie, *morărița*, ceea ce n-are nici un sens! „Iară *morărița*, cînd/ A văzut venind/ Cară scîrțîind,/ Boii rumegînd,/ Șerbii sbiciuind,/ Și-a făcut coada bîrzoii/ Și-a fugit prin cele văi;/ Și-a pus coada pe spinare/ Și-a fugit la lunca mare.../ *Morărița* frumușică,/ Paște frunza de urzică,/ Paște frunza de căpșună,/ Adevăr, că nu-i minciună!/ Iar morarul, meșter mare,/ A sărit îndată, tare,/ Cu barosul pe spinare,/ Cu brîul de lînă/ Cu ciocan în mînă.../ - Ptrru, ptrru și na, na, na/ Stăi, morișcă, nu mișca!” (G. Dem. Teod., PPR, p. 151 - 152). Sau, o variantă din Bogza - R. Sărat: „*Morărița*, mai șireată/.../De trosnetul bicelor,/ De scîrțîitul carălor,/ De hăitul cailor (sic!)/ Puse coada pe spinare/ Și-apucă pe drum la vale;/ Se duse prin cătinele,/ Să mînînce căpșunele”. (*Ibidem*, p. 143).

De unde se vede că o moară ale cărei pietre nu sînt ferecate la timp și bine, macină rău și că, deci, funcționarea normală a morii de aceasta depinde mai ales.

413. Cf. Pol., *Onom.*, VII, cap. IV.

414. Cf. Hst., TGL, V, p. 1266.

415. Cf. Gl. Gr., p. 976.

416. Hst., TGL, V, p. 1266.

417. Romanii, împrumutînd acest cuvînt de la greci, l-au latinizat sub forma *moluerum*.

418. Hst., TGL, V, p. 1266.

419. [*<μύλη + ὥρα*].

420. Cf. la Demost., în discursul contra lui Nikostratos: „διὰ λυκίδου τοῦ μυλωθροῦ”. (Dem., *Or.*, LIII, p. 14, ed. Dindorf, vol. III, pars. I, p. 194).

421. „μυλωρὸς καὶ μυλοθρὸς” (sic!).

422. „ὁ τῆς ἐργασίας προεστηκῶς” (*Onom.*, VII, cap. IV).

423. Sau ἀθρέω - ὦ = a privi, a observa, adică a supraveghea.

424. A împinge.

425. Hst., TGL, V, p. 1267.

426. „ὁ μύλωνα κεκτημένος καὶ ἐργα ὄμενος”. Cf. Suidas, s. v.

427. [*<ἀλέω - ὦ*].

428. Cf. ὄνος ἀλέτης.

429. Athen., XIV, p. 618 D.

430. Atestat aproape numai la forma plurală ἄλφιτα.

431. Cu timpul însă se știe că ἄλφιτα a ajuns să însemne făină în general, deci și de grîu.

432. Cf. mai sus.

433. „δασάμενοι σιτον ἐν τῆσι πόλισι οἱ ἀστοὶ ἄλευρα τε καὶ ἄλφιτα ἔποιουν...”. *Hist.*, VII, cap. 119.

434. „οἱ τὰ ἄλφιτα ποιοῦντες”. Cf. Suidas, s. v.

435. Babr., *Fab.*, XXIX, p. 4.

436. Cf. Sophocles, *Gr. Lex.*, p. 772.

437. [*<(μυλών) + ἄρχω*].

438. De ex. ψαρᾶς < ψάρι + - ᾶς, ψωμᾶς < ψωμί, κλειδᾶς < κλειδί, πεταλᾶς < πέταλον... Cf. Diet., *Suffixbild. in Neugr.*, BA, IV, p. 108.

439. În acest caz, trebuie să atribuim și neogrecescului *milonas* ca dată a apariției, una de aceeași vechime, ba chiar anterioară, întrucât de la el s-a format *mylonissa*, prin analogie cu apelative feminine ca *vasilissa*, *arhontissa*, *syntrofissa*. Cf. Diet., *ibid.*, BA, IV, p. 114.
440. „Μυλωνισσα, ὁποῦ ἄλεθει τὰ ἄλευρα”. Du Cange, *Gl. Gr.*, p. 976.
441. *Idem*.
442. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 1075.
443. *Ibidem*. p. 877.
444. După un document din anul 1356. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 874.
445. *Ibidem*, p. 877
446. După un document din anul 1220. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 1076.
447. După un document din anul 1364. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 867; Maigne, *Lex.*, p. 1463.
448. Cf. Quich., DLF, p. 846.
449. „frumentum molitum” - Maigne, *Lex.*, p. 1464.
450. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, passim; cf., de exemplu, documentele din anii 1171 și 1287 - *ibidem*, p. 872.
451. Cf., de exemplu, locul citat de Du Cange dintr-o sursă germană, despre o morăriță grav rănită de roata morii: „Margaretha *molendinaria* in Sprengerberge per rotam molendini enormiter laesa”. *Gl. Lat.*, IV, p. 872.
452. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 872.
453. Cf. Salva, NDEF, p. 292; Pinh. - Dória, DPF, p. 397.
454. M. - Lübke, REWb, p. 462, nr. 5643.
455. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 874; Maigne, *Lex.*, p. 1464, 1466.
456. Salva, NDEF, p. 292.
457. Pinh. - Dória, DPF, p. 398.
458. Lac. - Rouède, NDIF, p. 438.
459. Cf. Pinh. - Dória, DPF, p. 397.
460. M. - Lübke, REWb, p. 462, nr. 5641.
461. *Ibidem*, p. 462, nr. 5642.
462. Cf. *Gr. Dict. Univ.*
463. M. - Lübke, REWb, p. 462, nr. 5642.
464. *Idem*.
465. *Ibidem*, p. 562, nr. 5644.

499. A.1229, *ibidem*, p. 879.
500. A.1205, *ibidem*, p. 879 - 880.
501. *Ibidem*, p. 877 - 880.
502. *Ibidem*, III, p. 71.
503. Cf. fr. *émoluments*.
504. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 874 - 875, 878, a.1202; a.1257; a.1324.
505. A.1151, 1301, *idem*.
506. *Ibidem*, p. 869.
507. A.1137, *ibidem*, p. 878.
508. A.981, *ibidem*, p. 1085.
509. *Ibidem*, p. 879.
510. A.1220; 1270, *idem*.
511. *Idem*.
512. *Ibidem*, p. 879, 1066.
513. *Ibidem*, p. 879.
514. *Ibidem*, p. 877.
515. *Ibidem*, p. 878.
516. *Idem*.
517. A.1216, *ibidem*, p. 877 - 878.
518. *Ibidem*, p. 869.
519. A.1199, *Ibidem*, p. 877 - 878.
520. *Ibidem*, p. 875.
521. Maigne, *Lex.*, p. 1463.
522. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 875.
523. A.1192, *Ibidem*, p. 874.
524. A. 1183, *ibidem*, IV, p. 876.
525. *Ibidem*, IV, p. 870, 878.
526. *Ibidem*, IV, p. 878.
527. *Ibidem*, IV, p. 1075 - 1076.
528. A. 1088, *ibidem*, IV, p. 879, 1077.
529. *Ibidem*, IV, p. 880.
530. A. 1190, *ibidem*, IV, p. 1085.
531. *Ibidem*, IV, p. 1066 - 1067.
532. Salva, NDEF, p. 292.

551. Pap., BA, p. 38, 167.
552. Grossm. DS, p. 730.
553. Pinh. - Dòria, DPF, p. 397.
554. Mistral, *D. Prov.*, II, p. 552.
555. Patr., *Voc. Venez.*, p. 236.
556. Dal., DMR, p. 136; Mih., DMR, p. 309.
557. Pap., BA, p. 91 - 92.
558. *Ibidem*, p. 91 - 93.
559. Pușc., *St. Istr.*, III, p. 123 (listele lui Bartoli).
560. Cf. ital. *mola*, sp. *muela*, fr. *meule*, vaudois *muero* (?), pg. *mò*. Cf. Dens., HLR, I, p. 218.
561. Bart., *Dalm.*, II, p. 35.
562. Kluge, EWbdS, p. 401; Grimm, Dwb, VI, p. 2636.
563. Grimm, Dwb, VI, p. 2654; Kluge, EWbdS, p. 402; Graff, *Ahd. Spr.*, II, p. 712.
Kluge (locul citat), deși el însuși se îndoiește, admite totuși o vagă probabilitate a originii germane pentru Mùler, considerînd că acest nom. ag. s-ar fi putut forma chiar pe teritoriul limbii germane, <ahd. *mulin*. Noi credem însă aceasta absolut inadmisibil. O asemenea ipoteză ar fi fost îndreptățită numai în cazul cînd nu ar fi existat în limba latină nom. ag. *molinaris* și cînd el nu ar fi fost atît de activ, încît să se impună ca termen etnografic pentru *morar* în toată romanitatea occidentală (Cf. mai sus). Înseși unele din formele germanice ale termenului, citate de Kluge și în special mnl. *molenāre*, care s-a păstrat în limba nl. pînă azi ca nume de familie *Molenaar* îi indică în chipul cel mai clar originea romană.
564. Meringer, W. u. S., I, p. 27.
565. Grimm, Dwb, VI, p. 2636.
566. RjJa, VI, p. 842 - 844; Vuk., Rj., p. 377.
567. Janežić, SNS, p. 264.
568. *Idem*.
569. Cf. Herzer, SČF, p. 268.
570. Cf. Režak, *Deutsch - Wend. Wb.*, p. 678 - 679.
571. Cf. și forme dialectale ca: *młan*, *mýn*, *mun*, *młjn*, *młjn*, *młen* - (Karl., SGP, III, p. 175).
572. ZbW, VIII, p. 256.

- radical cu totul diferite: $\mu\upsilon\lambda$ -, $\acute{\alpha}\lambda$ -. Pe de altă parte, nu numai radicalul $\acute{\alpha}\lambda$, ci și $\mu\upsilon\lambda$ își are expresie verbală în vechi – grecescul $\mu\acute{\upsilon}\lambda\lambda\omega$.
639. Walde – Pok., VWbIS, II, p. 285.
640. Cf. Boisacq, DELG, p. 649.
641. Cf. mai sus.
642. got. *qairnus*, lit. *girna*, arm. *erkan*.
643. Varro, LL, V, cap. 4, par. 9: „cubitis *pinsibant* humum”.
644. Du Cange ne relatează și o formă mediolatină *pistaculum* = pilum, ὕπερον, după *Glos. gr. – lat.* (Cf. *Gl. lat.*, V, p. 507; Cf. și Theophr., HPL, IX, cap. XVI, par. 9.
645. Klotz., HWb. Lat. S.; Georges, LDWb; Goelzer, LF; Quicherat, DLF; Walde, LEWb, p. 585; Ernout – Meillet, DELL, p. 733 – 734; Bréal – Bailly DEL, p. 265; Müll., Jzn., *Altit. Wb.*, p. 339 – 340, s. vocibus: *pinsō*, „pins – tlo – m”.
646. Müll., Jzn., *Altit. Wb.*, p. 339; Boisacq, DELG, p. 822; Walde, LEWb, p. 585.
647. HSt., TGL, VI, p. 2183 – 2184; Bailly, DGF; Boisacq, DELG, p. 822.
648. Mikl., *Lex.*, p. 759 – 760; EWbSS, p. 270; Gor., SESRIa, p. 261.
649. Janež., SNS, p. 428, 434.
650. *Ibidem*, p. 591.
651. Jel., MNS, II, p. 792; Kuz. – Rudn., UNS, p. 948; cf. la Kuz. – Rud., proverbul „Velikij krak za malij pšik!” Despre alte cuvinte, panslave sau aproape, care au și ele radicalul пѣс- , vom vorbi mai departe, în altă ordine de idei.
652. Janež., SNS, p. 432.
653. I s-a zis așa fiindcă seamănă cu o piuă. De aceea rușii îi și zic *stupița*.
654. Janusz, SPF, II, p. 166; Walde, LEWb, p. 585.
655. Müll., *Altit. Wb.*, p. 339; Boisacq, DELG, p. 740, 822; Walde, LEWb, p. 585.
656. Graff, *Ahd. Spr.*, III, p. 705.
657. „far vel hordeum nondum ex cortice excutum” (*ibidem*, p. 706; Glose din sec. IX – X, cit. după Diutisca, II, p. 312.
658. Graff, *Ahd. Spr.*, III, p. 706 – citat după *Glossae Florentinae* de la finele sec. X.
659. *Ibidem*, p. 705.
660. Mer., W.u.S, I, p. 26; Lexers, *Mhd.*, p. 290; Müll., *Altit. Wb.*, p. 339.
661. Walde – Pok., VWbIS, II, p. 1; Walde, LEWb, p. 585; Ern – Meillet, DELL, p. 734; Bréal – Bailly, DEL, p. 265; Boisacq, DELG, p. 822; Müll. – *Altit. Wb.*, p. 339, Mer., W.u.S., I, p. 26.

662. Boisacq, DELG, p. 740.
663. Walde – Pok., VWbIS, II, p. 1; Boisacq, DELG, p. 740.
664. Schrader, *Reallex. I.A.*, p. 511.
665. Cf. mai sus.
666. Mer., W.u.S., I, p. 26.
667. Piluge însă au fost găsite mai multe – din granit și piatră calcaroasă. Cf. Dar. – Sagl., DAGR, III, p. 2008, fig. 5158.
668. Mer., W.u.S., I, p. 26.
669. *Ibidem*, W.u.S., I, p. 7.
670. T. Papahagi, IER, I, p. 141 c.
671. *Ibidem*, II, p. 200 c.
672. *Ibidem*, II, p. 68 c; se pare că și piua mică cu toartă, tot din Țara Hațegului, are pilug de piatră. Cf. *ibidem*, p. 68 b.
673. *Ibidem*, III, p. 116 a.
674. *Ibidem*, I, p. 50 – 52; II, p. 68 a, III, p. 115 b.
675. M. – Lübke, REWb, p. 536, nr. 6496.
676. *Idem*.
677. Gam., EWbFS, p. 694.
678. Littré, DLF, III, p. 1119.
679. Mer., W.u.S., I, p. 26.
680. Blümner, *Techn.*, I, p. 15 – 16.
681. Dar. – Sagl., DAGR, III, p. 2008.
682. Seamănă cu căldările noastre metalice actuale, în uz la transportul apei.
683. Mer., W.u.S., I, p. 4, fig. 1.
684. VT, *Num.*, cap. 11, par. 8.
685. Dar. – Sagl., DAGR, III, p. 2008; Mer., W.u.S., I, p. 5, fig. 2.
686. Dar. – Sagl., DAGR, III, p. 2008.
687. „ὄλμον δὼς ἔσσευε κελίνδεσθαι δι ὀμίλον”, *II.*, XI, p. 147.
688. Cf. Ebeling, *Lex. Hom.*, II, p. 49; Boisacq, DELG, p. 224 – 225, 694.
689. „περιφερῆς λίθος μάρμαρος ἐν ᾧ τὰς βοτάνας τρίβουσι”.
690. „μεμνημένος ᾠρια ἔργα”, v. 422.
691. 0,888 m.
692. 1,332 m. „ὄλμον μὲν τριπόδην τάμνειν ὑπερον δὲ τρίπηχυν”, v. 423.
693. *Les orig. du moulin...* Extr. RA, XXXV, (1899), 10.

732. „Triticum ante perfundi aqua multa iubet, postea evalli, deinde sole siccatum, pilo repeti. Simili modo hordeum...”. *Idem*.
733. *Idem*.
734. Plaut, *Aul.*, v. 95, act. I.
735. Cato, *Rr.*, LXXIV.
736. *Ibidem*, LXXV.
737. *Ibidem*, LXXVI.
738. Cf. Virg., *Mor*.
739. Cato, *Rr.*, XII, cap. LVII.
740. *Ibidem*, XII, cap. LIX.
741. „Auctoribus curae fuere lapides mortariorum quoque, nec medicinalium tantum aut ad pigmenta pertinentium...” Cf. Plinius, NH, lib. XXXVI, cap. XLIII.
742. *Idem*.
743. Cf. Walde, LEWb, p. 495; Walde – Pok., VWbIS, II, p. 279; Müller, *Altit. Wb.*, p. 276, s. v. *morto*.
744. Cf. *mai sus*.
745. Mer., W.u.S., I, p. 5.
746. *Ibidem*, I, p. 5 – 6.
747. Plin., NH, XVIII, cap. X.
748. *Idem*.
749. „Usibus admoniti flammis torrenda dedere...” (Se subîntelege aici *farra*, care figurează în versul precedent). Cf. Ovidiu, *Fast.*, II, v. 521.
750. Triticeos foetus, *passuraque farra bis ignem*,/ Hordeaque ingenti foenore reddatager”. Ovidiu, *Fast.*, I, v. 593 – 594.
751. „Far, quod in spicis condideris per messem, et ad usus cibatus expedire velis, promendum hieme, ut in pistrino pinsatur et torreatur”. (M. T. Varro, *Rr.*, I, cap. LXIII).
752. „Facta Dea est Fornax: lacti fornace coloni/ Orant ut fruges temperet illa suas”. (Ovidiu, *Fast.*, II, v. 525 – 526).
753. „Curio legitimis nunc Fornacalia verbis/ Maximus indicit; nec sacra stata facit...” (*Ibidem*, v. 527 – 528).
754. „Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo”. (*Georg.*, I, p. 267).

755. „Tum Cererem corruptam undis cerealiaque arma/ Expediunt fessi rerum, frugesqua receptas/ Et torrere parant flammis et *frangere saxo*”. (Virgiliu, *Aeneis*, I, v. 177 – 179).
756. Serv. ad Ar., I, p. 179. Apud Schrader, RL, p. 511.
757. Recte clădirea cu toate ustensilele ce serveau la transformarea cerealelor în făină.
758. Cf. mai sus tabloul terminologiei *pinsëre*.
759. *Idem*.
760. Cf. mai sus tabloul cu terminologia seriei *molëre*.
761. „- Πτίσσετε, Νικοκρέων, ἔτι καὶ μάλα θύλακός ἐστι πτίσσειτ Ἀναξαρχος δ' ἐν Διός ἐστι πάλαι καὶ σὲ διαστείλα σα γνάφοις ὀλιγον τάδε λέξει ῥήματα Φερσεφόνη, Ἔρρε μυλωθρέ κακε”. Cf. Diog. Laert., *Vitae*, IX, cap X, par. 59.
762. Forma plurală a imperativului nu e aici, firește, o expresie a reverenței, ci victima – deși se adresează direct lui Nicocreon, autorul moral al martiriului - îi include în apostrofa sa și pe călăii care-l torturau cu pilugele din porunca tiranului.
763. Cf. EI, XXIII, p. 570, fig. 30: „Molini a mano usati in Cina”.
764. „Major pars Italiae ruidio utitur pilo; rotis etiam quas aqua verset obiter, et far molat”. Cf. Pl., NH, lib. XVIII, cap. 23.
765. *Idem*.
766. Cf. Malet, *Hist. Ant.*

păreră noastră - în epoca preromană, la autohtonii teritoriilor care au fost leagănul poporului român.

IX. Profesiile cardinale generatoare de numeroase și variate îndeletniciri tehnice speciale, care există în germen, în cele cardinale, încă din adîncul preistoriei românilor. Geneză meseriilor speciale explicabilă numai în baza unui proces lent de diferențiere. Urbanizarea favorizează cel mai mult și accelerează acest important proces, care se manifestă, în mediul rustic însuși, din ce în ce mai clar și într-un ritm din ce în ce mai viu, cu cît ne apropiem de timpurile noastre. Diferențierea tehnică reprezintă azi un apogeu al uluitor, dar care e pe punctul de a fi mereu depășit de la un moment la altul.

Pentru a ilustra procesul de diferențiere putem lua ca exemplu tipic, dintre profesiile cardinale, agricultura. Astfel, ea e substratul tehnic din care iau naștere: 1. Morăritul. 2. Meșteșugul pităriei. 3. Pomicultura. 4. Horticultura. 5. Viticultura. 6. Rachieritul. 7. Apicultura... etc. Vînătoarea, la fel, este și ea substratul tehnic din care se detașează meserii ca : 1. Tăbăcăria. 2. Cojocăria. 3. Măcelăria. Evident, cu timpul, numeroase din profesiile tehnice diferențiate din cele cardinale au ajuns nu numai îndeletniciri complet independente, dar au devenit ele însele generatoare de noi meșteșuguri. Procesul de diferențiere tehnică manifestă deci tendința de a se multiplica la infinit.

X. Separarea profesiilor tehnice în două tipuri distincte, ca rezultat al evoluției: 1. Tipul rural. 2. Tipul urban. Firește, tipul rural e părintele celui urban. Acesta - odată diferențiat precis și devenit independent - continuă relațiile cu cel rural, exercitînd asupra lui o influență mereu crescîndă. De aceea, distincția făcută între cele două tipuri nu se raportează la fondul lor - unul și același la origine - ci la gradul de perfecțiune și la anumite aspecte formale, în special la funcția lor socială. Tipul rural - examinat în cadrul social - are o evoluție foarte limitată. Circumscripției unei comunități rustice restrînse pe care-o servește, el se ridică cel mult la mica asociație tehnică de modest atelier. Perspectivele sociale ale tipului urban sînt incomparabil mai largi: el dezvoltă în mod normal asociații tehnice, uneori de ample proporții, cum sînt marile ateliere cu personal numeros dirijate autocrat de meșterul patron. Acestea sînt totodată adevărate școli tehnice. De asemenea, în scopul apărării intereselor profesionale, tipul urban își organizează - din membri ai aceleiași ramuri tehnice, sau, adesea, asociindu-se membri din ramuri diferite - un fel de corporații, care se conduc după legile lor proprii și care sînt

etimologic: mînzărar, miorar, mielar, căprar, văcar, vițelar, bouar, bivolar, herghelegiu. 45. Abageria. 46. Meșteșugul de dîrstar. 47. Meșteșugul de ștezar. 48. Boiangeria. 49. Croitoria. 50. Hornăritul sau meseria de „coșar” la orașe. 51. Meseria tot specific urbană de „lampagiu”, din trecut. 52. Meseria de giuvaergiu. 53. Meseria de pietrar. 54. Meseria de fîntînar sau de „cișmegiu”. 55. Meseria de iaurgiu la orașe. 56. Meseria urbană de sicrier. 57. Meseria urbană de „cioclu” și de gropar. 58. Practicienii rurali ai medicinei veterinare. 59. Practicienii rurali ai medicinei umane, așa-numiții vraci, care îmbină leacurile și intervențiile chirurgicale empirice cu magia și alte procedee superstițioase.

Iată și un repertoriu tehnic – tot aproximativ – al categoriei A., grupul b.; aceste ocupații eminamente feminine ar putea fi calificate drept *domestice* – cel puțin la origine – ca unele ce sînt practicate de obicei de gospodina romîncă la casa ei sau în jurul casei: 1. Spălatul rufelor – ocupație care, la oraș, devine meseria de spălătoareasă, implicînd în ea și călcatul. 2. Ghilitul sau înălbitul pînzei. 3. Pregătitul lîinii pentru lucrat: curățit și scărmănat, precum și spălatul ei, pieptănatul... 4. Torsul. 5. Țesutul din fire de lînă, bumbac, in, tort, mătase, precum și din fire combinate. 6. Sericultura, începînd cu creșterea viermilor și terminînd cu țesutul borangicului. 7. Toată industria rustică a inului și cînepii sub variatele ei aspecte, începînd cu însăși cultura acestor plante, care este considerată de popor ca o „treabă femeiască”. 8. Complexa ocupație a maternității: alăptarea și îngrijirea pruncilor, educația celorlați copii..., ocupație din care se detașează profesia de doică sau mîncă și de dădacă, pentru orașe. 9. Decorticarea meiului, care e transformat în păsăat prin datul la pîuă. 10. Mînuirea rîșniței pentru pregătirea de derivate alimentare din grăunțele a variate cereale. 11. Fabricarea pîinii, a mămăligii de mei și, mai tîrziu, a celei de porumb; apoi a mălaiului... 12. Meșteșugul bucătăriei. 13. Conservatul a variate produse alimentare: a fructelor, a cîrnii etc. 14. Industria laptelui, începînd cu mulsul... 15. Croitoria foarte complicată - avînd în vedere ambele sexe și cele mai variate vîrste – pentru confecționarea de haine și rufărie la toți membrii familiei. 16. Împletitul de ciorapi, mănuși, flanele, șaluri... din lînă. 17. Floricultura – pe terenul grădinii din fața casei sau în glastre. De asemenea, femeia de la țară practică cele mai multe din ocupațiile agricole sau păstorești la care participă alături de soțul ei, cînd termină treburile menajului. *Fapt incredibil, toate aceste îndeletniciri tehnice și altele încă omise, sînt cumulate de una și aceeași persoană - țărâncă romîncă - care e cel mai neîntrecut*

aceea, în cele mai diferite regiuni ale țării se văd desene sculptate pe: pervazuri de ferestre, uși și ușori, stâlpi ai balconului sau ai prispei, cerdacuri... O grijă specială a arătat poporul român pentru înfrumusețarea bisericilor și mănăstirilor. Astfel, ușile de biserici sînt frecvent sculptate, apoi pervazuri, strane, sfeșnice, rame de icoane... dar cu deosebire, tîmpla altarului apare uneori ca o adevărată dantelărie din lemn. Nu trebuie uitate nici crucile funerare ale cimitirelor, *troițele* de la răspîntii, pe cîmp. 8. De asemenea, se sculptează cu variate motive plastice tradiționale – unele din ele, de natură magică sau religioasă, foarte vechi – porțile și porțița de la intrarea curții. 9. Traforajul: la cerdacuri, porți.

XVI. Calitatea sau îndeletnicirile cu caracter estetic pregnant. 1. Profesia de zugrav – subordonată în trecut exclusiv scopurilor religioase – era aproape o meserie ca oricare alta din repertoriul tehnic prezentat, întrucît și ea se baza pe șabloane și norme stereotipe, codificate de vechile hermeneutice. Totuși, în măsura în care zugravul avea talent autentic, el reușea să se elibereze de oricî îngrădiri și să dea expresie adesea simțirii și concepției sale personale; iar nu o dată își permitea inițiativa de a trata teme ori figuri profane chiar pe frescele bisericilor și ale mănăstirilor. Tot aici îi includem și pe zugravii de icoane pe sticlă din Transilvania, care manifestă o imaginație mai liberă de clișeele religioase. Ei sînt simpli țărani, care se îndeletnicesc, în clipe de răgaz – de la treburile lor gospodărești – cu această pioasă ocupație.

2. Meșterii constructori de case țărănești din lemn sau din piatră - tîmplari ori zidari – depășesc uneori, ca aspect estetic, nivelul obișniut al unei locuințe sătești, creînd anumite tipuri de case, care țin mai degrabă de arta arhitecturii decît de tehnica utilitaristă a construcțiilor cu caracter pur practic. S-a ajuns aici la un gen original de construcție, care ar putea fi numit stilul românesc de casă, datorită și influenței arhitecturii culte, în special a celei mănăstirești. Dar în afară de acest tip de case, ceea ce apare mai impunător și mai caracteristic în pitorescul peisajului unui sat românesc, din anumite regiuni, sînt uriașele porți ale curții – adevărate monumente arhitectonice – la care elementul util rămîne adesea complet în umbră față de cel estetic. La efectul artistic al porților-monumente contribuie nu puțin și decorul de natură sculpturală mai sus menționat. Aceste porți sînt opera acelorasi tîmplari constructori de case țărănești.

3. Reflexul tehnicii arhitectonice, ca artă pură, în folclorul românesc. Arhitectura cultă - religioasă prin excelență - cu sensibilă contribuție a anumitor elemente autohtone,

calamitate pentru muzica folclorică, pe care-o deformează, ca și pentru simțul muzical al țaranului român, pe care-l pervertesc. Deși îndeobște muzicanții instrumentiști, lăutarii țigani asociază frecvent și muzica vocală în cântările lor, ceea ce mărește farmecul concertelor lor atunci când se-ntîmplă să aibă voci frumoase. Acești lăutari își fac educația muzicală în cadrul familiei înseși, din tată-n fiu, începînd de la vîrsta de mici copii. Măcar că rolul lor creator în muzica populară română este, pare-se, foarte redus și măcar că intervenția lor în melosul folcloric îl degradează adesea printr-un patetic exagerat și prin anumite clișee lăutărești, țiganii lăutari au totuși pentru muzica noastră populară marele, incontestabilul merit de a fi fost arhivarii ei vii înaintea întemeierii oricărei arhive de folclor muzical și a oricărei arhive fonogramice. Într-adevăr, ei au fost și continuă a fi încă trezorerii unui foarte bogat și variat stoc de melodii românești, care – fără dinșii – ar fi căzut desigur în uitare și ar fi pierit pentru totdeauna.

Concluzii. Referitoare la preferința românilor pentru instrumentele de vînt, față de cea a țiganilor lăutari pentru instrumentele cu coarde. Instrumentele autohtone românești – încă din timpuri daco-getice, deci înainte de cucerirea Daciei de către romani, erau instrumente de vînt nu de coarde! Fluierul, cavatul, cimpoiul – totuși și lăuta: lăutar. Examinarea terminologiei muzicale instrumentale românești, sub raportul originii, pentru orientarea asupra influențelor străine suferite de muzica noastră populară în decursul timpurilor. În ce privește termenul folcloric „lăutar”, general la dacoromâni – termen care, la origine, desemna exclusiv pe cîntărețul din lăută, adică din vioară, iar astăzi denumește pe orice muzicant profesionist, indiferent din ce instrument ar cînta – arată în modul cel mai clar că, la români, cel mai răspîndit instrument al tehnicii muzicale profesionale a fost în trecut ca și acum lăuta.

XVII. O meserie bizară cu finalitate complexă. Umblatul cu ursul, pe la sate în special – din casă-n casă - e o profesie din cele mai originale practică, la noi, numai de către țiganii așa-numiți „ursari”, care se recrutează dintre țiganii nomazi sau seminomazi. Această meserie, odinioară foarte răspîndită și foarte profitabilă totodată, urmîrea un scop dublu: a) Prin dansul ursului acompaniat de muzică instrumentală (un instrument cu coarde ori chiar unul de vînt și nelipsita dairea sau, adesea, toba pentru mai mult zgomot) și însoțit de asemenea de unele versuri stereotipe cîntate, acest primitiv spectacol avea de scop, evident, să amuze pe privitori. În adevăr, el prezintă toate aparențele unui număr palpitant și insolit, detașat parcă dintr-un program de circ! b) Prin anumite practici de natură magico-

XXIX. *Măsurile în uz la vechii negustori români, după tradiția populară.*

1. *De capacitate:*

a) Pentru lichide: ocaua, felea, vadra, țalul..

b) Pentru cereale și făină: dimirlia, banița, stamboala, ferdela, merticul, chila...

2. *De greutate:* dramul, litra, funtul, ocaua.

3. *De lungime:* cotul, palma, șchioapa.

XXX. *Contabilitatea vechilor negustori români.* Comerțul de proporții mai ample și cu relații statornice pe durată mai lungă nici nu poate fi conceput fără o contabilitate, fie ea măcar cit de rudimentară. Sistemul păstoresc prin excelență al „răbojului” a depășit în trecut cu mult sfera „răfuielilor” pur ciobănești – ale traficului de vite și brânzeturi – pentru a fi utilizat în cele mai variate întreprinderi comerciale, pînă ce, cu timpul, a fost complet suplantat de o contabilitate cultă din ce în ce mai precisă și mai complicată.

XXXI. *Rolul intermediarilor la perfectarea traficurilor comerciale, în trecutul românesc.*

1. *Pristavii sau telalii sau crainicii* – angajați pentru a face reclama mărfurilor, laudîndu-le și strigînd în gura mare prin piețele publice ale orașelor ori pe la târgurile periodice.

2. *Misiții sau samsarii* – cei ce mijlocesc orice fel de afaceri, mai mici sau mai mari.

3. *Geambașii* – mijlocitori specializați în comerțul de cai.

XXXII. *Instituții juridico-comerciale îndătinat la români.*

1. *Aldămașul* – sancționează definitiv o tranzacție comercială între două părți. Participanții la băutul aldămașului sînt martori de prima mîină la un eventual proces al părților.

2. *Zălogul sau amanetul* – de lucruri, vite ori chiar de persoane adesea – dă creditorului garanția necesară în relațiile comerciale.

3. *Mezatul sau cochivechii, sau areciul.*

4. *Mofluzia* – adică falimentul.

5. *Arvuna.*

6. *Veresia.*

XXXIII. *Contribuția elementelor etnice alogene – din Principate sau de aiurea – la dezvoltarea comerțului românesc: mărturii folclorice.* 1. Armenii. 2. Turcii. 3. Grecii. 4. Frîncii. 5. Evreii. 6. Slovaci. 7. Nemții.

XXXIV. *Examinarea terminologiei comerciale tradiționale a românilor. Termenii fundamentali sînt de origine latină - începînd cu însăși denumirea generică a*

codrilor și al ogoarelor, la înfloritul livezilor, la ocrotirea vitelor, la adunarea plantelor binefăcătoare etc.

Obiceiul „legănatului fără leagăn” este atestat atît în spațiul nostru etnocultural, cît și la alte popoare sud-est europene de care autorul studiului se ocupă. Practica era săvîrșită mai ales de tineri. În noaptea dinspre Sfîntul Gheorghe, pînă la miezul nopții și chiar mai tîrziu, aceștia se duceau la margini de pădure sau în crînguri, se agățau cu amîndouă mîinile de crengile arborilor viguroși, legănîndu-se în acordurile unor cîntece vocale sau instrumentale. Se înfiripa astfel o petrecere sui-generis la care aveau acces, așa cum spuneam, fetele și feciorii.

Legănatul se practica și în ziua de Sfîntul Gheorghe. De data aceasta, protagoniști erau copiii, care se balansau în *leagănul de frînghie*. Este de reținut însă că și acesta trebuia agățat tot de ramurile unui arbore înfrunzit. În fine, să amintim și faptul că datina legănatului de primăvară se înrudește cu cea a *rostogolirii* pe pămîntul proaspăt acoperit de iarba verde, gesturile respective fiind înfăptuite tot de cei mici, atunci cînd se produce resurecția naturii.

Toate aceste practici - avînd și alte ipostaze, după cum vom arăta în continuare, - sînt întîlnite la mai multe popoare ale lumii și relevă un rit de magie prin contagiune. Se urmărea astfel ca prin atingerea omului cu verdeața naturii (cu ramurile și frunzele arborilor tineri sau cu iarba) să se producă transferul de vigoare înnoitoare, din pămînt și din plante, în corpul celor ce se legănav ori se rostogoleau. Săvîrșind aceste gesturi, oamenii deveneau beneficiarii unui surplus de energie, de prospețime și de sănătate.

Pe de altă parte, sînt unele indicii că datina legănatului de primăvară ar trebui pusă în legătură și cu creșterea puterii soarelui, acest uriaș izvor de energie din univers, grație căruia renasc toate forțele naturii. În vechime, oamenii recurgeau la tot soiul de forme de balansare animați și de credința că imitau legănatul soarelui și, în felul acesta, contribuiau la grăbirea venirii căldurii. La acest nivel al percepției, observă autorul, se poate constata cu claritate cum *mitul* - adică credința în zeul soare care, în drumul său de la răsărit la apus, se slujea de un leagăn de aur - se împletește indisolubil cu *magia*.

Legănatul de primăvară se practica și la sărbătorile de Paști, nu numai la noi, ci și la toate popoarele balcanice, în țările baltice, în Germania, Spania ș.a. În *săptămîna luminată*, tinerii din satele românești obișnuiau să meargă să se dea în

scrînciobul amplasat în mijlocul fiecărei așezări, special pentru sărbătorile de Paști. Numit, în funcție de zona geografică, *dulap*, *leagăn*, *țutuluş*, *vîrtej*, *vîrtiloi*, *drîmbală* sau *huțănă*, scrînciobul avea rosturi dintre cele mai complexe. Pentru fetele și flăcăii multor generații, datul în scrînciob se înscrie între cele mai frumoase amintiri, alături de hora satului ori ciocnitul ouălor roșii, toate aceste manifestări socio-folclorice fiind prilejuite de aceleași inegalabile sărbători ale Paștilor.

Evocînd expansiunea vitalității cosmice, jocul balansoarului, specific primăverii, regenerării naturii, era îndrăgit, pînă de curînd, și de oamenii în vîrstă. Bătrînii, în special, mai păstrează în memorie vestigii ale funcției rituale ale legănatului de primăvară. Unii dintre ei sînt convinși și astăzi că datina trebuia îndeplinită, pentru ca grînele să crească mari și mănoase, pentru ca tot avutul omului să fie ferit de cumpene, pentru ca toți ai casei să fie sănătoși pe tot parcursul anului. Scopuri similare aveau și scrînciobele ce se făceau în prima zi de luni a Păresimilor, la Sîn'Toader și în toate duminicile de la Paști pînă la Ispas.

Studiul profesorului Caraman suscită un viu interes și dintr-o altă perspectivă: cea a creațiilor folclorice vehiculate cu prilejul practicării obiceiului pe care îl discutăm. Datina legănatului de primăvară, spune el, a favorizat apariția unui bogat repertoriu de cîntece (*pentru copil*, *pentru o fată mare*, *pentru mire*, *pentru mireasă*, *pentru o tînără nevastă*, *pentru un bătrîn* etc.), unele dintre acestea fiind dedicate chiar semințiilor necreștine din Balcani, ceea ce arată larga audiență de care s-a bucurat cîndva practica legănatului ritual. Urmărindu-se această latură a cercetării savantului, se poate observa cum din acest străvechi obicei, însoțit la începuturi doar de niște foarte laconice formule stereotipe, s-au încheat de-a lungul vremii autentice creații artistice (poetico-muzicale) cu o tematică proprie și cu arii melodice distincte. Paralel cu acest proces evolutiv, sensurile inițiale ale actelor de magie contagioasă au intrat treptat în desuetudine, pierzîndu-se definitiv în cele din urmă.

Originea acestei datini, de un arhaism puțin obișnuit, este corelată cu aria ei de răspîndire. Judecînd după frecvența atestărilor, se poate presupune că ne aflăm în fața unei practici rituale paleobalcanice. Ea figurează în folclorul grecilor, fiind întilnită din antichitate pînă în zilele noastre, apoi la români și la slavii sudici, îndeosebi la bulgari, aceștia cultivînd-o cel mai intens și evidențînd-o pe tot teritoriul lor etnografic. Faptul că legănatul ritual este așa de puternic

șefului de sector, profesorul Dimitrie Berlescu, se intitula *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și etnografie la români*. Un subiect vast, extrem de interesant, dar foarte dificil de realizat, avînd în vedere că preocupările anterioare pe această temă, atît la noi cît și în alte părți, erau cvasiinexistente.

După două luni de cercetare asiduă, în martie 1954 profesorul Caraman elaborează *planul* lucrării (vezi *anexa*), pe care îl prezintă conducerii institutului (director Valeriu Popovici), arătînd că subiectul nu putea fi tratat într-un singur volum, ci într-o succesiune de tomuri, dată fiind complexitatea problemelor ce se cereau soluționate într-o astfel de abordare științifică. *Planul* supus discuției, oricît de atent întocmit, cu preocuparea de a oferi o sinteză fidelă și cît mai completă a ceea ce urma să devină lucrarea în redacția ei finală, nu era, în opinia cărturarului, decît o simplă schiță călăuzitoare, pasibilă de multe completări. Pentru că, spunea el, „planul unei lucrări riguros obiective - care să corespundă celui mai important postulat al metodei științifice, acela de a lăsa ideile să-și traseze ele însele drumul logic de urmat, - nu poate lua o formă ultimă decît după ce materialul prelucrat a fost nu numai adunat în totalitatea lui sau măcar în cea mai mare parte, dar și examinat cu toată scrupulozitatea cuvenită. Altfel, un plan fixat în mod definitiv chiar de la început ar însemna atitudine *a priori* față de subiect, adică tezism, ceea ce ar fi în flagrant conflict cu procedeele autentice științifice, ba chiar ar însemna pur și simplu negația lor”. (*Raport de activitate*, martie 1954, p.5). Planul a fost aprobat fără nici un fel de obiecții.

Profesorul Caraman venea însă și cu o altă propunere, pe care conducerea Filialei Iași a Academiei nu a acceptat-o. El cerea să i se pună la dispoziție un grup de cercetători tineri, un foarte bun fotograf și doi desenatori talentați, dotați, firește, cu aparatura tehnică necesară, pentru a extinde cercetările de cabinet în terenul etnografic, aducînd astfel la zi investigațiile efectuate. Sub îndrumarea sa, acești oameni ar fi trebuit să surprindă, în satele tradiționale mai ales, mărturii elocvente ale practicării meșteșugurilor și negoțului, adunînd, totodată, tezaurul lexical, edificator pentru terminologia utilizată la noi în domeniile respective. Lipsa de fonduri, cu care s-a motivat respingerea acestui proiect, a fost un simplu pretext, deoarece, așa după cum cei mai mulți o știu, Filiala Academiei din Iași era destul de darnică, în vremea respectivă, cu cei ce doreau să facă cercetări de teren.

Deprîns cu eșecurile, profesorul Caraman și-a continuat cercetările, de unul singur, în bibliotecile din Iași și din țară. Spre sfîrșitul anului 1954 anunța,

puțin întâmplătoare. Pentru o cât mai justă înțelegere a provenienței unei străvechi instalații tehnice populare, cum este *rîșnița*, el supune unei minuțioase analize terminologia tradițională din limbile greacă și latină, atît pentru perioada antichității, cît și pentru evul mediu, argumentînd temeinic existența în Peninsula Balcanică și în Dacia a unei forme *anteslave* a uneltei casnice de măcinat grîne.

Avînd în vedere că românii au luat naștere, ca națiune, în spațiul balcanocarpat, era firesc să cunoască printre primii tipul de rîșniță greco-romană și, bineînțeles, numele ei de origine latină. Mai tîrziu însă, în perioada conviețuirii cu slavii, terminologia autohtonă avea să fie înlocuită cu echivalente slavone. La rîndul lor, semințiile slave au receptat, fie și numai în parte, arît denumirile greco-latine ale uneltei, cît și tipul ei etnografic de proveniență paleobalcanică.

În ceea ce privește vechimea *rîșnitei*, se arată că originea ei devansează cu multe milenii epocile mai noi ale preistoriei, în care omul a cunoscut metalele. Fiind alcătuită în exclusivitate din piatră, această unealtă se încadrează în neolitic, mai precis spre sfîrșitul erei respective. Prezența ei este atestată însă și în epocile ulterioare, fiind semnalată pînă foarte aproape de zilele noastre. Examinarea atentă a unui bogat material arheologic îi permite autorului să pună în evidență nu numai asemănarea, ci chiar identitatea rîșnițelor preistorice, pe imense spații eurasiatico-africane, ceea ce dovedește unitatea în timp și spațiu a acestei străvechi instalații.

Trecerea de la *piuă* la *rîșniță* și de aici la *moară*, ca și procesul evolutiv înregistrat de folosirea forței motrice (umane, animaliere, acvatice sau eoliene) sînt comentate pe spații largi, argumentele științifice fiind etalate într-o expunere suplă, captivantă. Clasificările propuse pentru morile de vînt, ca și pentru cele de apă sînt rezultatul unui îndelung proces analitic; axat pe o minuțioasă cunoaștere a problemelor abordate.

În privința *morilor de apă*, profesorul consideră că tipul *european*, foarte răspîndit și unitar în tot occidentul Europei, se revendică din cel *roman*. Un argument în plus îl constituie și faptul că acest gen de instalație a ajuns în Rusia prin intermediul germanilor. Cel de al doilea tip, *oriental*, are vestigii bogate doar în zona răsăriteană a continentului nostru, în rest, fiind substituit, aproape definitiv, de primul. Este un indiciu clar, susținut și de prezența masivă a acestui gen de instalație pe teritoriul Asiei, că tipul de moară *oriental* are o obîrșie asiatică. Și în cazul *morilor de vînt*, tipul mai vechi și mai răspîndit este tot cel *general european*. Tipul *olandez* este mai nou și se întîlnește pe o arie relativ restrînsă.

Sintetizînd procesul evolutiv al instalației de măcinat, profesorul Caraman distinge trei momente importante: ipostaza primitivă, de simplă *unealtă*, care le-a precedat timp de multe milenii pe celelalte și care a coexistat cu acelea, ipostaza de *mașină*, marcînd faza de tranziție de la aspectul precedent la cel următor, care a durat aproape două milenii, și, în fine, ipostaza de *fabrică*, adică ultima și, în același timp, cea mai evoluată.

Pentru fiecare din instalațiile tehnice populare luate în discuție, se fac numeroase trimiteri la sursele documentare, care de care mai interesante și mai convingătoare. Expunerea capătă accente nuanțate atunci cînd autorul se referă la cele dintîi apariții ale acestor instalații în spațiul românesc, arătînd pe ce căi și în ce împrejurări au ajuns aici, aria lor de răspîndire și formele particulare pe care le relevă, gradul de conservare a acestora și reflectarea lor în folclorul nostru.

Privite împreună, studiile asupra *legănatului* și *meșteșugurilor* dezvăluie subtile puncte de convergență, impunîndu-se, deopotrivă, prin eleganța stilului în care au fost scrise și sobrietatea tratării. Ele suscită un interes științific cu totul aparte și se constituie într-un adevărat imn închinat de savantul român muncii umane.

ION H. CIUBOTARU

young Petru Caraman attended a lycee of Iași, where he had August Scriban, Calistrat Hogaș, Vasile Bogrea and Iorgu Iordan among his teachers; it was also in Iași where he attended the Faculty of Letters and Philosophy, where Garabet Ibrăileanu, Alexandru Philippide, Ilie Bărbulescu, Ion Petrovici and Dimitrie Gusti were teaching at that time.

After graduation, Petru Caraman became a secondary teacher in Cernăuți (1923 - 1929) and Bucharest (1929 - 1934), then a teacher and director of *The Romanian Institute of Sofia* (1934 - 1937), and, beginning with 1938, a professor at the Slavonic Department of the Iași University. In 1947 he was abusively sacked, and he remained unemployed until his death. Under such circumstances, he found his only remedy in his research work. As a professor he had imposed himself by the exactness of his scientific knowledge, as well as by his gift of making himself understood and beloved. His great ability as a teacher has repeatedly been pointed out by his former students. His true capacity was, however, that of a researcher. As a student, at a time when folklore and ethnography were, at least, approached from the standpoints of other disciplines, Petru Caraman already militated in favour of the autonomy of those fields, and sustained the necessity of systematic ethnographic and folklore studies by specific means of investigation.

In 1925 he won an academic scholarship and left for Poland, where ethnography was in full swing at that time. Some of the teachers who helped him become a specialist (at the Universities of Warsaw, Lvov and Krakow) were: Kazimierz Moszyński, Jan St. Bystron, Adam Fischer, St. Poniatowski, St. Szober, Kazimierz Nitsch etc. At the end of his stay (1928), he defended his ethnographic thesis, *Obrzęd Kolędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze*, a work later published by the Polish Academy in 1933.

After finishing his doctoral work, Petru Caraman went to Prague, and then to Vienna, where he continued his research along his special line: *comparative folklore*. Towards the end of 1928 he has in Yugoslavia, where, for about half a year, he learned Serbo - Croatian language and ethnography. Then he did a similar thing in Greece. Whith such vast knowledge, almost unique among our specialists, Petru Caraman imposed himself as the most outstanding Romanian comparatist after B. P. Hasdeu.

Petru Caraman's amount of scientific work is quite impressive. His studies published before World War II recommended him as a great specialist, and they

have preserved their validity. His research on folk ballads, and especially his approaches traditional customs remain as fundamental landmarks for today's specialist. Worth mentioning, in his respect, are *The Mythologic Substratum of Winter Celebrations with Romanians and Slavs; An Ancient Wedding Custom - A study of South - East European Ethnography; On the Chronology and Genesis of the Romanian Folk Ballad*, and, last but not least, *The Custom of Carol Singing with Slavs and Romanians*.

Petru Caraman's scientific personality, cannot, however, be properly understood and appreciated without knowing his unpublished works. The formula "unpublished work" may sound strange, but that is a real fact. When he left this world, he left as a legacy to the Romanian culture, 34 studies of 6000 pages in all; they deal, on a vast comparative plane, with most important aspect of ethnology: there are studies of folklore and ethnography, ethnolinguistics, anthroponymy, cultural philosophy, and they all await publication. Here are some important titles: *The Concept of Human Beauty Reflected in Romanian and South - East European Anthroponyms; The Old Ukrainian Folk Song about Stephen the Great and the Adjacent Linguistic - Ethnographic Problems; Counter - Carol Singing in the Orient and in the European South - East; From Self - Orientation to a Critical Spirit Focused on Autochthonous Tradition*.

Significantly important are the manuscripts containing his folklore collection and his ethnographic materials. They contain *ballads, carols, New Year's congratulation verse, songs, charms, hollers, fairy tales, proverbs, riddles*, as well as answers, from over the country, to various questionnaires sent by Petru Caraman. His family have donated this collection (of about 13.000 pages) to the *Folklore Archives of Moldavia and Bucovina of the Institute of Romanian Philology "Alexandru Philippide"*. The collection has been properly clasified and systematized, and thus, within the archives, a „Petru Caraman" fund has been created.

Petru Caraman's correspondence is a valuable source of information. It attests to the rich scientific and cultural relation he had in Romania and abroad. Among his correspondents are G. T. Kirileanu, Ion Petrovici, Mircea Eliade, Ilie Bărbulescu, Romulus Vuia, I. D. Ștefănescu, Ion Mușlea, Radu Vulpe, K. Moszyński (Poland), H. Vakarelski (Bulgaria), A. Václavik (Czechoslovakia), M. Gavazzi (Yugoslavia), I. Erixon (Sweden), H. M. Gauger and N. Heitman (Germany), Rosa del Conte (Italy), Ecaterina Dvoičenko (Russia), and many others.

the ancient occupation of *cradle - rocking*. The universality of this occupation and the unitary contents of the folk productions generated by it stimulated the scholar's research. A conclusion of P. Caraman's study is that the refrain *nani - nani* is to be found with Romanians, Greeks, and sporadically with Bulgarians; it also occurs with the other Romanic peoples. The other refrain, *liu - liu*, in its turn, covers an area north of the former i.e. especially with Slavs and Germanics. As expected, since our country lies on the border between the two big areas, it has preserved both refrains. As regards their origin, the author considers that *nani - nani* is Mediterranean, while *liu - liu* seems to be of Indo - European extraction. Both attest to the ancestral roots of cradle - rocking, and of the interjections attending it.

In synthesising the genetic problem of cradle songs, the author shows that, in spite of their obvious links with the field of magic they remain folk productions of an ergologic origin. Even if, at first, they were only rhythmic exclamations attending cradle - rocking, the poetry and the music of these modest folk productions developed spectacularly, and crystallised in remarkable artistic creations.

The *classification* of cradle - songs proposed by P. Caraman is remarkable. He distinguishes five categories:

1. *the archaic type*, including very laconic pieces (the distichs having stereotype forms), whose main, or even single aim was to sing the child to sleep;
2. *the well - wishing type*, which comprises songs whose motives or structural segments are in fact wishings;
3. *the eulogic type* is made of songs which are pure panegyrics addressed to the child, the aim seeming to be a glorifying one;
4. *the composite type* includes crossings of motives from the above mentioned three types;
5. *the adapted type* is one of songs whose themes are not specific of the species under discussion, but, though borrowed, have acquired a new function by adopting tunes specific of cradle - songs.

An important section of the paper dwells upon songs used at *spring swinging*, which belong to the sphere of magic, which almost all South - East European peoples. It is a matter of *ritual* rocking, done in spring, especially by young people, on various celebration. The author gives, as a reason for the separate analyses, the fact that *child rocking* in general is a kind of labour, while *spring*

As regards the age of the hand mill, its origin goes further back, by many millennia, than Metal prehistory. As it is exclusively of stone, the hand mill may come from the later Palaeolithic, being frequently attested especially during and after the Neolithic. It continued to be used until the beginning of the Christian Era, and, with some exotic peoples, even until the present time. At a close examination, the prehistoric hand mills, found by archaeologists over an immense Eurasian - African area, prove to be not only similar, but even identical, which proves a unity, in space and time, of this kind of implement.

By analysing the two pieces of the prehistoric hand mill, Petru Caraman reaches the following typology:

1. *The pounding type*, implies a crushing of grains by vertical successive pounding with a mobile stone against the fixed one. The process was made more effective by the alveolar shape of the pounding piece.

2. *The rolling type* performed grinding by y pressed to-and-fro rolling of the mobile piece; in such a case the fixed piece had to be flat and even, and the mobile stone acted as a roller.

3. *The grinding type* was meant to crush the grains by the close friction of mobile pieces on them. Both stone pieces had to be even, and the motion was from half - circularly to a complete spin. As to direction it could be only from left to right, as mystically required since prehistoric times, because it was the direction of the sun in the sky. The primitive man considered it as the only auspicious course, and it has remained in use as such. Obviously, a spin as close to a perfectly concentric one as possible, and a smooth motion of the mobile stone around an axis were normal tendencies in the evolution of hand mills.

Petru Caraman was keenly interested in the origin of the implement under discussion. Where could it have appeared? And the ancestors of which people may have been the inventors? At first sight there is full mystery in this respect. However, Petru Caraman, quite continuously and soberly, tries to solve that mystery. He supports his hypotheses by numerous historical - ethnographic data of the antiquity and of later times, as well as by data of contemporary ethnology.

The passage from *mortars* to querns and then to *mills* proper, and the inherent changes in motive power (human, animal, water and wind) are amply and convincingly demonstrated. *Water mills* are grouped into two categories: *the general European type*, with a big vertical wheel and a system of cogwheels inside, and *the Oriental type*, with a much simpler mechanism, having no cogwheels, but a

common vertical axe for both wheel and millstone. In comparison with the former, more ingenious and complex type, the latter proves to be more primitive. The conclusion of the author is that the European type, widely spread and quite unitary over the whole of Western Europe, originates in the *Roman* mill. One argument is the fact that the *European* type was introduced into Russia by Germans. The *Oriental* type, through almost totally replaced by the more complex one Europe, left important traces in Eastern Europe. That fact, as well as Oriental evidence indicate the Asian origin of the latter type.

Wind mills, in their turn, have been in long use in Europe and are classified into two groups: *the general European* type, to be found in almost all countries of our continent - from the Atlantic Ocean to the Urals, and from the Frozen Ocean to the Mediterranean - and *the Dutch* type, whose area is indicated by its very name; though the latter is to be found not only in the Netherlands, but all over Western Europe, its area is certainly smaller than that of the general type, which is more archaic and displays the main features of the wind mill prototype.

By synthesising the main stages of evolution of the implement by which man has obtained, out of corn, a fundamental element for his subsistence, *flour*, the author distinguishes three major moments: 1. the primitive state, of mere *tool*, which preceded, by many millennia, the other two, and it continued to exist parallel to them; 2. the state of *machine*, lasting about two millennia and making a passage from the first hypothesis to the third; 3. the state of *factory*, which is the last and most elaborate one.

In the case of each of the traditional technical installations taken into account, the author gives rich indications regarding the earliest occurrence on Romanian ground, how and from where it came, what area it covered, what peculiar forms it took, and to what extent it has been referred to what extent it has been referred to by folklore.

Petru Caraman points out that the ample demonstrations he resorts to do not rise „from scholarly vainglory, but from the belief that this is the only way of serious work". By writing this book, the Romanian scholar succeeded (as he had wished) in dedicating a true hymn to human labour.

tout aussi assidûment que les Grecs. D'autre part, la présence de cette coutume chez d'autres peuples d'Europe, chez les Lettons par exemple et surtout chez les Estoniens, constitue un indice que dans le passé lointain son aire géographique dépassait l'espace indo - européen.

Ces aspects amènent l'auteur à conclure que tous les types de berceuses examinées se trouvent réunis sous le signe de la pensée magique. A leur origine il y a la fusion de l'élément affectif avec l'élément magique qui perdure dans le mot.

II. *Prolégomènes ethnographiques et technogénétiques à l'étude des métiers* est un travail d'ethnographie consacré à la connaissance des installations techniques de pilage et de broyage - mortier à piler, meule, moulin à eau ou à vent - que l'auteur retrouve chez le plupart des peuples dès l'aube de l'humanité même et jusqu'à aujourd'hui. En examinant l'apparition et l'évolution de ces installations au cours des millénaires, Petru Caraman remet en valeur une bibliographie impressionnante.

On discute tout d'abord des principales occupations qui, depuis les temps les plus reculés et dans le milieu anthropogéographique le plus divers, ont constitué les composantes essentielles de la vie humaine: la chasse, la pêche, l'apiculture, l'élevage. Parmi ceux-ci se détachent les occupations cardinales - l'élevages et l'agriculture - où l'auteur voit les grandes sources génératrices des métiers: "Depuis les temps les plus reculés de l'histoire, chez les Roumains, tout comme chez d'autres peuples, dans les occupations cardinales sont déjà présents en germe de nombreux métiers spécialisés qui, à un moment avancé de leur évolution, deviendront indépendants".

En soumettant à l'analyse la terminologie traditionnelle du grec et du latin, depuis l'antiquité jusqu'au Moyen Age, l'auteur prouve par des arguments l'existence dans la Péninsule Balkanique et chez les Daces d'un terme propre pour nommer l'outil servant à broyer les grains. Ce terme est antérieur à celui emprunté aux Slaves. Les Roumains, affirme l'auteur, qui se sont formés en tant que nation dans l'espace balkano - carpatique, ont été parmi les premiers à connaître le moulin greco - romain et son nom latin. Plus tard cependant, sous l'influence des Slaves qui se sont installés dans les Balkans et sur les rives du Danube, les Roumains ont abandonné le terme autochtone en le remplaçant par l'équivalent slavon. En même temps, quelques ethnies slaves adoptent, même si patiellement, et le type

pour la vie, la farine en l'occurrence, l'auteur y distingue trois moments essentiels: 1. *l'hypostase primitive*, du simple outil, qui a précédé les autres de plusieurs millénaires; 2. *l'hypostase de la machine*, qui marque une phase de transition et qui a duré presque deux millénaires; 3. *l'hypostase de la fabrique*, la dernière et la plus évoluée.

Pour chacune des installations techniques populaires en discussion on fournit des précisions sur leur première apparition sur le territoire roumain, l'origine, l'aire d'extension, les formes particulières qu'elles présentent et le degré de leur conservation, ainsi que sur la façon dont elles ont été décrites par notre littérature populaire.

Selon les propres affirmations du Professeur, les amples démonstrations auxquelles il procède n'émanent pas de "l'orgueil d'une érudition vaine, mais de la conviction que ce n'est que de cette façon que l'on travaille sérieusement". En écrivant ce livre, il dédie un véritable hymne au travail. C'était bien son intention.

En français par IULIAN POPESCU

породила такое ценное научное творчество. Здесь паходится плод труда целой жизни, шестидесяти лет, проведенных среди книг. Эта лаборатория представляет собой фонд для документации, составленный по строгим научным критериям, ценный источник информации, состоящий из сто тысяч карточек, проектов работ и частично редактируемых трудов. Этот фонд будет паправлять долгое время научное исследование в основных областях этнологии и фольклористики. Без сомнения, полное издание творчества профессора приведет к значительному росту престижа румынской этнологии и иашей науки вообще.

★

★ ★

I. Убаюкивание, как труд и ритуал, и его отражение в народном творчестве, особенно у народов восточной и юго - восточной Европы.

Рассматривая *убаюкивание* как труд и ритуал, П. Караман доказывает роль каждого из этих аспектов в зарождении песни и поэтического и музыкального творчества народа. Анализ *убаюкивания* в аспекте *труда* ведет к заключению о *ритме*, в котором автор открывает зародыш очень простых, часто стереотипных песен, лежащих в основу припевов. В связи с этим, работа показывает, что самые значительные сельскохозяйственные и домашние труды группируют вокруг себя большое число песен, которые, по традиции, считаются специфичными для определенных занятий. Ритм, который связывает человеческое тело с определенным трудом, дисциплинирует этот труд и ведет к получению все больших результатов.

При анализе поэтических и музыкальных произведений, которые в их первичной форме дают знать о душевном состоянии рабочего, в связи с совершаемым трудом, П. Караман замечает, что в них мы должны видеть зачатки трудовых песен. Благодаря их изумительной способности сохранения на протяжении веков, стереотипные стихи стали *лейтмотивами* или *припевами* народных песен. Общая типология припевов на обширных географических пространствах подтверждает тезис об их генезисе из одинакового источника доисторического времени. Тот факт, что сегодня у сельского населения цивилизованных народов не так явна связь этих песен с работами, которые их породили, не анулирует вышеуказанное замечание. Решающим же остается тот аргумент, что определенные песни строго связаны только с определенными работами человека.

Особенно убедительным для рассмотрения генезиса трудовой песни кажется автору старинное занятие *убаюкивания* малышей. Универсальность

этого занятия, как и сходство музыкального и поэтического содержания народных произведений, порожденных им, подтверждают исследователя в его поисках. Из сравнительного анализа профессора Петру Карамана вытекает, что припев *nani - nani* встречается у нас, у греков, частично у болгар, а также и у разных романских народов, в то время как другой припев *liu - liu* распространен в зоне, расположенной на Севере, и знаком особенно славянским и германским народам. Естественным образом, в нашей стране, как месте, где встречаются обе указанные зоны, сохраняются эти припевы. Что касается источника двух припевов, автор считает, что *nani - nani* средиземного происхождения, в то время как *лиу - лиу*, кажется, индоевропейского происхождения. В обоих же случаях припевы аттестуют старинный генезис убаюкивания, как и восклицаний, сопровождающих его.

Синтезируя свой анализ проблемы генезиса колыбельных песен, П. Караман показывает, что, хотя эта форма народного творчества тесно соприкасается с областью заклинания и магии, она относится к народному творчеству ергологического происхождения. Бывши в начале простыми ритмическими восклицаниями, сопровождающими баюкание ребенка, эти скромные народные произведения в течение времени обогатили свое музыкальное и поэтическое содержание и стали незаурядным художественным явлением.

Задерживает внимание и замечательная классификация колыбельных песен, которую предлагает профессор. Он выделяет пять категорий колыбельных песен:

- *архаичный тип*, к которому относят песни сугубо лаконичный (дистих стереотипной формы) и преследующие цель убаюкивания ребенка;

- *песни - пожелания*, к которым относятся песни, мотивы и структурные сегменты которых составляют собственно пожелания;

- *хвалебный тип*, охватывающий тексты, приносящие хвалу ребенку;

- *смешанный тип*, в котором встречаются мотивы трех предшествующих категорий;

- *адаптированный тип*, в который входят песни с тематикой, заимствованной от других форм и приспособленной к мелодиям, типичным для колыбельной песни.

Большой отдел книги посвящен песням *весеннего убаюкивания*, которые почти у всех народов юго-восточной Европы включаются в сферу магии. Это ритуальное убаюкивание, проводящееся весной, особенно молодыми, по случаю разных праздников. Автор аргументирует отдельную трактовку двух видов убаюкивания тем, что *убаюкивание малышей* - это занятие, в то время как *весеннее убаюкивание* не связано с трудом. Ю и за

iar pe de altă parte, cîntecele respective sînt în întregul lor formate din dimetre trohaice, deci nu ar putea fi luate drept niște incidentale forme de aliterație. De aici rezultă - după părerea noastră - că în citatele cazuri avem a face cu niște vestigii arhaice ale genului cîntecelor de leagăn, care ne apropie de ritmica lor inițială. În versuri ca acestea, trebuie să vedem chiar aspectul primar al unei măsuri impuse de însuși ritmul muncii legănatului. Ele s-au orientat după exclamația *nani*, care la origine era expresia sonoră, cu ajutorul vocii umane, a ritmului trohaic al legănatului cu tempo înainte-înapoi sau în jos-în sus. Această exclamație - sub forma dublată *nani-nani* - a servit de model pentru crearea produsului poetic-muzical respectiv, ca de exemplu într-un cîntec de leagăn care începe astfel: Haida-nani,/ Nani-nani,/ Puiul mamei...¹⁹²

Așadar, în aceste forme gemene ale exclamației în chestiune vedem noi sursa primară din care a luat naștere specia folclorică poetic-muzicală a cîntecelor de leagăn.

Uneori, elementul metric prim de la care am pornit și care marchează exclamativ ritmul legănatului, a putut fi *tergeminus*, cum pare a fi fost adesea la grecii moderni. Astfel, la acest popor, în afară de aspectul *nani-nani* deja relatat, va fi existat și unul de tipul *nani-nani-nani*. Acesta ar fi modelul după care s-a putut orienta un cîntec de leagăn neogrec de tipul jocurilor umoristice - în uz la pruncii mai mărișori, în stare a înțelege cîte ceva din ceea ce li se povestește¹⁹³ ca în exemplul:

Ἦταν ἕνας γέρος
Κ'εἶχ' ἕνα πετεινί,
Ποῦ λάλει καὶ ζύπνα
Τὸν ἔρμο τὸ γέρο.

Ἦρτε τὸ ἀλέπι
Ἦφαγ' τὸ πετεινί,
Ποῦ λαλει καὶ ζύπνα...¹⁹⁴

Existența în trecut, la grecii moderni, și a unei forme tergemine a exclamației specifice ca refren la cîntecele de leagăn ni se pare cu atît mai probabilă, cu cît ipoteza noastră își află un corespondent real la bielorugi, care în adevăr cunosc cîntece de leagăn cu refrenul *liuli* repetat de trei ori, în timp ce versurile cealalte ale cîntecului, sub aspectul metric și ritmic, urmează întocmai schema acestui refren, adică sînt trimetre trohaice. Iată un exemplu edificator, cu obișnuitul motiv al promisiunii de daruri pruncului, în caz că adoarme:

Люли, люли, люли!
Приляцели куры,

Стали сокотац
Кому катибац?

у румын и у болгар приводит П. Караман к выводу, что данный обряд является наследием траков, которые в античности, может быть, практиковали его в той же мере, что и греки.

С другой стороны, наличие этого обычая и у других народов Европы, как например, у летонов и особенно у эстонцев, является доказательством того, что в далекое прошлое он был распространен на арию, превышающую периметр Европы.

Как заключение всего исследования профессора в связи с убаюкиванием выявляется идея, что все категории колыбельной песни находятся под знаком магического мышления, так как все они являются результатом слияния аффективного элемента с магическим элементом, особенно с элементом типа магии слова.

★

★ ★

II. *Этнографические и техногенетические пролегомены к изучению ремесел* - это этнографическая работа, занимающаяся рассмотрением технических устройств толчения и молотбы - *ступа, жерновы, мельница* -, которые автор находит у большинства народов мира с давних времен и до наших дней. При анализе процесса возникновения и эволюции этих устройств Петру Караман пользуется огромным количеством библиографических работ. В первую очередь, проанализированы главные занятия человека, которые сопровождали его существование с древних времен и в самых разнообразных антропогеографических средах *охота, рыбаловство, пчеловодство, скотоводство, сельское хозяйство*, в которых автор открывает источник ремесел: "В каждом из кардинальных занятий находятся в зародыше многочисленные занятия специального типа, становящиеся самостоятельными в высшей момент своей эволюции".

II. Караман обстоятельно аргументирует наличие *праславянской* формы домашнего орудия молотбы зерна в Балканском Полуострове и в Дакии на основе тщательного анализа традиционной терминологии греческого и латинского языков в период античности и в Средние века. Румыны, считает он, которые составили нацию на Карпато - Балканском пространстве, среди первых пользовались жерновыми греко-римского типа и названием этого орудия латинского происхождения. Позже, в результате тесных жизненных связей со славянами, поселившимися в Балканах и в придунайских областях, румыны заменили старое название мельницы славянским эквивалентом. Одновременно некоторые славянские племена заимствовали, хотя и частично, греко-латинское название орудия, как и его

- BUBEN (Buben, ČFS) - Vladimir Buben, *Česko - francouzskij slovník*, Praha, St. ped. naklad, 1961.
- BÜCHER (Bücher, AR.) - Karl Bücher, *Arbeit und Rhythmus*, Leipzig, 1896, zweite stark vermehrte Auflage, Leipzig, 1899, vierte, neubearbeitete Auflage, mit 26 Abbildungen auf 14 Tafeln, Leipzig und Berlin, 1909, XI + 476 s., 6te Auflage, Leipzig, 1924.
- BÜCHER (Bücher, Ents.) - Karl Bücher, *Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1898, zweite Auflage.
- BÜCHER (Bücher, WN) - Karl Bücher, *Die Wirtschaft der Naturvölker*, Dresden, 1898.
- BULLE (Bulle - Rig., ND) - Oscar Bulle e Giuseppe Rigutini, *Nuovo Dizionario Italiano - Tedesco e Tedesco - Italiano*, vol. I e II, ed. IV, Lipsia - Milano, 1907.
- BURADA (Burada, Dobr.) - T. T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, Tip. Națională, 1880.
- BURMOV (Burmov, Nar. um.) - An. Burmov, *Narodnîia umotvorenîia ot selo Bela Cerkova* - Sbrk. XXXVIII.
- CANDREA (Candrea, DEICR, I) - I. A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, P. I, București, 1931.
- CARNOY (Carnoy, Ind.) - Albert Carnoy, *Les Indoéuropeens*, Bruxelles - Paris, 1921.
- CASAUBONIUS (Casaub., Animadv.) - *Isaaci Casauboni Animadversionum in Athenaei Dipnosophistas*. Libri XV, Lugduni, MDC.
- CERVANTES (Cerv., Don Quijote) - Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, I - II, Madrid, 1844.
- CHAMBERS'S (Chambers's, TCDEL) - Chambers's, *Technical Dictionary*. Edited by C. F. Tweney and L. E. C. Hughes, London, 1961.
- CICERONIS (Cic., Op.) - M. Tullii Ciceronis, *Opera ad optimas editiones collata*, vol. VIII, Biponti, 1781.
- CIOLAKOV (Чолаков, BNSЬ) - V. Ciolakov, *Bălgarski narodeni Sbornik*, Bolgrad, 1872.
- CIUBINSKI (Чубинский, Trudî) - P. P. Ciubinski, *Trudî etnograficesco - statisticeskoi expediții v zapadno - russkii krai*, S. Petersburg, 1872.

- DAVIS (Davis, *Osm.*) - Davis, *Osmanische Sprichwörter*, Wien, 1865.
- DÉCHELETTE (Déchelette, MAP) - Joseph Déchelette, *Manuel d'Archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Paris, t. I - VIII, 1924 - 1934.
- DEFFNER (DA) - *Deffner's Archiv für mittel und neugriechische Philologie*, Athen, 1880.
- DEMOSTENE (Dem., *Or. vol. III, pars. I*) - Demosthenis, *Orationes. Ex recensione Dindorfii*, vol. I - III. Editio secunda correctior, Lipsiae, MDCCCLI - MDCCCLII.
- DENSUSIANU (Dens., HLR) - Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901.
- DICCIONARIO (DL Cast.) - *Diccionario de la Lengua Castellana par la Real Academia Española*, Madrid, ed. XIII, 1899.
- DIETERICH (Diet., SVS) - K. Dieterich, *Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden*, Wien, 1908.
- DIEZ (Diez, EWbRS I - II) - Friedrich Diez, *Etymologisches Wörterbuch der Romanischen Sprachen*. Erster Theil, Bonn, 1869, zweiter Theil, Bonn, 1870.
- DIUVERNIA (Diuv., SBIa) - A. Diuvernia, *Slovar' bolgarskago iazyka. Po pamiatnikam narodnoi slovesnosti i proizvedeniiam noveisei pečati*, Moskva, 1 - 5, 1885 - 1889.
- DOBŠINSKÝ (Dobš., *Pr. ob.*) - Pavel Dobšinský, *Prostonarodnie obyčaje, povery a hryslovenské*, Turč. Sv. Martin, 1880.
- DOZON (Dozon, *Cont.*) - Auguste Dozon, *Contes albanais*, Paris, 1881.
- DU CANGE (Du Cange, *Gl. Lat.*) - Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*. Auctore Carol Dufresne Domino Du Cange. Regi a consiliis et Franciae apud Arubianos questore. Editio nova locupletior et auctior. Opera et studio monachorum ordinis Sancti Benedicti et Congregatione S. Mauri. Tomus primus, Parisiis, MDCCXXXIII.
- DU CANGE (Du Cange, *Gloss. graec.*) - Carolus Dufresne Dominus Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Vratislaviae, tom I - II, 1891.
- DUMITRESCU (Dum., *Hăb.*) - Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, Editura Academiei, 1954.

- HATZFELD (Hatzf. - Darm., DGLF) - Adolphe Hatzfeld et Arsène Darmesteter avec le concours de Antoine Thomas, *Dictionnaire général de la Langue Française* du comm. du XVII-e siècle jusqu'à nos jour, Paris, s. a.
- HEINSIUS (Heinsius, A. B.) - W. Heinsius, *Allgemeine Bücherlexikon*, 1700.
- HERDER (Gr. Herd.) - *Der Grosse Herder Nachschlagewerk für Wissen und leben... mit ein Herder's Welt und Wirtschafts - atlas*. Freiburg im Breisgau, Herder, 1931 - 1932.
- HERINGIUS (Heringius, *Molend.*) - J. Heringius, *De molendinis*, Lugd., 1663.
- HESIOD (Hesiode, *Théogonie*) - Hesiode, *Théogonie. Les travaux et les jours*. Le Bouclier, traduction par Paul Mazon, Paris, 1928.
- HESYKIUS (Hes., *Lex.*) - Hesykii Alexandrini, *Lexicon*. Ed. Mauricius Schmidt, Ienae, 1863.
- HIELSCHER (Hiel., *Rum.*) - Kurt Hielscher, *Rumänien. Laudschaft, Bauten Volksleben*, Leipzig, 1933.
- HIMNER (Himner, *Etude*) - M. Himner, *Etude sur la civilisation prémycénienne*, în „Swiatowit“, Warszawa, 1933.
- HINȚ (Hinț, PR) - I. C. Hinț - Hințescu, *Proverbele românilor*. Adunate și editate de..., Sibiu, Edit. și tiparul de Clossius, 1877.
- HIPPOCRAT (Hipocr., *Op.*) - Hippocratis Cos, *Opera quae extant graece et latine*, Venetiis, t. I - II, 1588.
- HNATIUK (ГНАТЮК, ЕЗЬ) - Volodymyr Hnatiuk, *Etnograficinîi zbirnik*, Lwow, 1914.
- HOHEISEL (Hoheisel, *Dissert.*) - C. L. Hoheisel, *Dissertatio de molis manualibus veterum*, Gedani, 1728.
- HOLOVAȚKI (Holov., NPGUR) - Iakov O. Holovațki, *Narodnîia piesni galițkoi i ugorskoi Rusii*, I - III, Moskva, 1878.
- HOMER (Homer, *II.*) - Homere, *L'Iliade*. Traduction par Paul Mazon, 4 vol., Paris, 1961 - 1967.
- HOMER (Homer, *Odis.*) - Homere, *L'Odyssée*. Traduction par Victor Bérard, 3 vol., Paris, 1925. Vezi și ediția tradusă de Eugen Lovinescu.
- HOOPS (Hoops, RGA) - Johanes Hoops, *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde*, I - IV, Strassburg, 1911 - 1919.
- HORÁK (Horák, VSPL) - Jiri Horák, *Vybor Slovenských pieseň ludových*, I - II.

- JUNGMANN (Jungmann, SČN) - J. Jungmann, *Slovník česko - nimeřkii*, vol. 1 - 5, Praga, 1835.
- JUVENAL (Juv., *Sat.*) - D. Junii Juvenalis, *Satirarum libri quinque*, Ed. C. Fr. Hermann, Lipsiae, 1897.
- KANELLAKE (Κανελλάκη, *Χιακιά*) - Kanellake, *Hiaka analekta*, Athenai, 1890.
- KANTYCZKI (*Kantyczki*) - *Kantyczki czyli zbior pieśni pobożnych*, Waiovicach, 1912.
- KARADŽIĆ (Vuk, *Rj.*) - Vuk St. Karadžić, *Srpski Riečnik*, Belgrade, 1898.
- KARADŽIĆ (Караџић, SNP) - Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, Beograd, 1895.
- KARADŽIĆ (Kar., SR) - *Vezi Vuk, Rj.*
- KARŁOWICZ (Karł., SGP, II) - Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich, I - VI, Kraków*, 1900 - 1911.
- KELEMEN (Kelemen, *Ung. - Deutsch, Deutsch - Ung.*) - Adalbert Kelemen, *Grosses Handwörterbuch der Ungarischen und Deutschen Sprache: - I: Ungarischen - Deutschen, II: Deutschen - Ungarischen*, 1912, 1914.
- KIND (Kind, *Anth.*) - Th. Kind, *Anthologie der neugriechischen Volkslieder*, Leipzig, 1861.
- KIRILEANU (Kirileanu, *Pov.*) - Simion T. Kirileanu, *Povești morale*, vol. I - II, Ed. II, sporită și îmbunătățită, București, 1927 - 1928.
- KLOTZ (Klotz, HWbLS) - Reinhold Klotz, *Wörterbuch Lat. Spr.*, I, 1625.
- KLUGE (Kluge, EWb) - Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen sprache*. Elfte Auflage... bearb. von Alfred Götze Berlin - Leipzig, 1934.
- КМИТІКЕВИЧИ (Кмиц., NUS) - V. Kmiťikevici i Spilka, *Nimeřko - Ukrainskii Slovar'*, Cernivți, 1912.
- KOLBERG (Kolb., *Kiel.*) - Oskar Kolberg, *Kieleskie*, 2 tomy, Kraków, 1885 - 1886.
- KOLBERG (Kolb., *Krak.*) - Oskar Kolberg, *Krakowskie*, 4 tomy, Kraków, 1871 - 1875.
- KOLBERG (Kolb., *Kuj.*) - Oskar Kolberg, *Kujawy*, 2 tomy, Warszawa, 1867 - 1869.
- KOLBERG (Kolb., *Maz.*) - Oskar Kolberg, *Mazowsze*, 5 tomów, Kraków, 1885 - 1890.

- KOLBERG (Kolb., PLP) - Oskar Kolberg, *Pieśni ludu polskiego*, Warszawa, 1857.
- KOLBERG (Kolb., Poc.) - Oskar Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*, tom I, Kraków, 1882, tom II, Kraków, 1883, tom III, Kraków, 1888, tom IV, Kraków, 1889.
- KOLBERG (Kolb., Pozn.) - Oskar Kolberg, *Poznańskie*, 7 tomy, Kraków, 1875 - 1882.
- KOLBERG (Kolb., Sand.) - Oskar Kolberg, *Sandomierskie*, Warszawa, 1865.
- KOZŁOWSKI (Kozłowski, Lud.) - Kornel Kozłowski, *Lud. Pieśni, podania, baśnie, zwyczaje, przesady ludu z Mazowsza Czerskiego*, Warszawa, 1867; 1869.
- KRASIČ (Вл. Красиц, SNP) - Vladimir Krasič, *Srpske narodne pjesme starijeg u novijeg vremena*, Pančevo, 1880.
- KRAVCENKO (Крав., Trudi) - V. Gr. Kravcenko, *Etnograficeskie materialı, sobranie... v Volınskoj i sosednih s nei guberniih. Trudi obscestva issledovatelei Volini, t. V*, Jitomir, 1911.
- KUŠAR (Kušar, Nar. bl.) - M. Kušar, *Narodno blago*, Split, 1934.
- KUZELIA (Куз. Руд., UNS) - Zenon Kuzelia i Iaroslav Rudničkii, *Ukrainsko - Nimeckii Slovník*, Liaiptig, 1943.
- KWARTALNIK (Кв. НКМ) - *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*.
- LACOMBE (Lac. - Rouède, NDIF) - A. Lacombe ş. a., *Nouveau dictionnaire français - italien et italien - français*, par P. Rouède et A. Lacombe, Paris, Garnier Frères, 1930.
- LAERTIUS (Diog. Laert., *De clar. Philos. vitis*) - Diogenis Laertii, *De clarorum Philosopharum vitis, dogmatibus et apophthegmatibus*, libri decem. Ex italicis codicibus nunc primum excussis recensuit C. Gabr. Cobet, Parissii, ed. Firmin - Didot, MDCCCLXXVIII.
- LAROUSSE (Gr. Dict. Univ. du XIX-e s.) - M. Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIX-e siècle*, Paris, 1867 - 1877.
- LEVCENKO (Lev., Ist.) - M. V. Levcenko, *Istoria Vizantin - Kratkii ocerk*, M - L, 1940.
- LEXERS (Lexers, Mhd.) - Matthias Lexers, *Mittelhochdeutsches Taschen Wörterbuch*, 23 überarbeitete Auflage, Leipzig, 1943.
- LINDE (Linde, SJP III) - M. Samuel Bogumił Linde, *Słownik Języka Polskiego*, tom III, (M - O), Lwów, 1857.

- LINDET (Lindet, RA, XXXV) - L. Lindet, *Les origines du moulin à grains*, în „*Révue Archéologique*“, III série, tome XXXV, 1899.
- LINDET (Lindet, RA, XXXVI) - L. Lindet, *Les représentations allegoriques du moulin et du pressoir*, în „*Révue Archéologique*“, III série, tome XXXVI, 1900.
- LITTRÉ (Littré, DLF) - E. Littré, *Dictionnaire de la Langue Française*, par..., Librairie Hachette, Paris, 1889.
- LORENTZ (Lorentz, *Kaszubi*) - Friedrich Lorentz, Adam Fischer, Tadeusz Lehr. - Splawiński, *Kaszubi - kultura ludowa i język*, Toruń, 1934.
- LORENTZ (Lorentz, *Zarys*) - Friedrich Lorentz, *Zarys etnografji kaszubskiej*, Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, tom XVI, Toruń, 1934.
- LÜBKE (Lübke, VG) - Hermann Lübke, *Volklieder der Griechen in deutscher nachdichtung*, Berlin, 1897.
- LUCRETIUS (Lucrece, *Nat.*) - Lucrece, *De la nature*. Texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, 1924.
- LUD („Lud“) - „Lud“. *Organ Towarzystwa Ludoznawczego*, we Lwowie, 1895 - 1915.
- LYDUS (Lydus, *Mens. IV*) - Ioannes Lydus, *Ex recognitione Immanuelis Bekkeri*, Bonnae, 1837. În colecția: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.
- MACROBIUS (Macr., *Sat.*) - Macrobius, *Saturnalia*. Ed. Fr. Byssenhardt, Lipsiae, MDCCCLXXXIII.
- MAGNES (Μάγνης, *Λεξ. Ἰστ.*) - Daniele Demetrios Magnes, *Lexikon istoriko-muthikon kai geografikon* (suntethen upo Danilou Demetriou Magnetos), en Venetia, 1834.
- MAIGNE (Maigne, *Lex.*) - W. H. Maigne D'Arnis, *Lexikon manuale ad scriptores mediae et infimae latinitatis - ex glossariis Caroli Dufresne, Ducangii, D. P. Carpentarii, Adelungii et aliorum*, in compendium accurat. redactum. Publ. par Maigne, tome unique, Parisiis, 1890.
- MAKAROV (Makaroff, DRF) - N. P. Makarov, *Polnii russko - frantuskii slovar'*, S. Petersburg, 1889.
- MAKSIMOVICI (Мак., *Sb.*) - M. MAKSIMOVICI, *Sbornik ukrainskih peseni, ciasti I*, Kiev, 1849.
- MALET (Malet, *Hist. ant.*) - Albert Malet, *Histoire de l'antiquité. L'Orient - La Grèce - Rome*, par Albert Malet avec la collaboration de Ch. Maquet, Paris, Hachette, 1927.

- MALINKA (Malinka, *Rod.*) - A. Malinka, *Rodîni i hrestîni*, în rev. „Kievskaia Starina“, 1898.
- MALOUIN (Mal., *Hist.*) - Malouin, *Histoire de boulangerie et de meunerie*, Paris, 1767.
- MALOUX (Mal., *DPSM*) - Maurice Maloux, *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Paris, 1960.
- MAN (Man - Jan, *SEO*) - J. Man - K. Janaček, *Sexti Empirici Opera*, rec. Hermannus Mutschmann, vol. III, *Adversus Mathematicos*, libros I - VI, continens, Lipsiae, MCMLIV.
- MANGIUCA (Mangiuca, *Călind.*) - Simion Mangiuca, *Călindariu iulian, gregorian și popular român...*, cu un comentariu pe anul 1883, Biserica Albă, 1882.
- MARCELLINUS (Am., *Marc. XVII*) - Ammiani Marcellini, *Rerum Gestarum*, Lib. XVII, Paris, 1885.
- MARCELLUS (Marc., *Chant.*) - M. de Marcellus, *Chants du peuple en Grèce*, I - II, Paris, MDCCCLI.
- MARCOV (Marcoff, *BFR*) - N. Markov, *Bălgarsko - frenski i frensko - bălgarski džeben račnik*, v dva toma, Leipzig, 1912.
- MARIAN (Marian, *Descântece*) - S. Fl. Marian, *Descântece populare române*, Suceava, Tip. Eckhardt, 1886.
- MARIAN (Marian, *Nașterea*) - S. Fl. Marian, *Nașterea la români*. Studiu etnografic, București, Tip. Carol Göbl, 1892.
- MARIAN (Marian, *Sărbătorile*) - S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic de..., București, Ed. Acad. Rom., Inst. de Arte grafice Carol Göbl, vol. I - III, 1898 - 1901.
- MARINOV (Маринов *SbNU*) - D. Marinov, *Narodno vero i religiozni običaji*. (*Sbornik za narodni umotvorenîia i narodopisi izdava Bălgarskata Akademia na naukita*, v. Sofia), kniga XXVIII, Sofia, 1914.
- MEILLET (Meillet, *Mélanges*) - A. Meillet, *Sur le nom de la meule en indo - européen et plus particulièrement en slave*, în „*Mélanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer*“, Paris, 1925.
- MENGHIN (Menghin, *WSt.*) - Oswald Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*. Zw. Auflage, Wien, 1940.
- MERINGER (Mer., *Spr. - Sach. Pr.*) - R. Meringer, *Sprachlich - Sachliche Probleme*, în *Wörter und Sachen*, p. 164 - 173.

- MERINGER (Mer., *W. u. S. I*) - R. Meringer, *Wörter und Sachen*, I, 1909.
- METLINSKI (Metl., *Nar.*) - A. Metlinski, *Narodnîia ujnoruskiia pesni*, Kiev, 1854.
- MEYER (Meyer, *Indog.*) - E. H. Meyer, *Indogermanische Pflügebräuche*, în *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, von Johannes Bolte, Berlin, 1904.
- MEYER (Meyer - Lübke, REWb) - W. Meyer - Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.
- MIHĂILEANU (Mih., DMR) - Şt. Mihăileanu, *Dicţionar macedoromân*, Bucureşti, 1901.
- MIKLOSICH (Mikl., EWb. SS) - Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*, Wien, 1886.
- MIKLOSICH (Микл., *Kr. Sl.*) - Franz Miklosich, *Kratkii Slovar' šesti slavianskih iazikov*, S. Petersburg, M. Vena, 1885.
- MIKLOSICH (Mikl., *Lex.*) - Franz Miklosich, *Lexikon paleosloveniko - graeco - latinum*, Vindobonae, 1862 - 1865.
- MILADINOVICI (Бр. Милад., BNP) - Dim. i Konst. Miladinovici, *Bălgarski narodni pesni*, Sofia, 1891.
- MILANOVA (Миланова, ŞRS) - E. Diza Milanova, *Şvedsko - russkij slovar'*, 38000 slov., Moskva, Gis, 1949.
- MIRCEA (Mircea, *Cat.*) - Ion - Radu Mircea, *Catalogul documentelor Ţării Româneşti*, 1369 - 1600, Bucureşti, 1947.
- MISTRAL (Mistral, *D. Prov.*) - Frédéric Mistral, *Lou Trésor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal - Français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne*, I - II, Aix - en - Provence, Avignon - Paris, s.a.
- MLADENOV (Млад., EPR) - Prof. dr. St. Mladenov, *Etymologiceskii i Pravopisenă Rečnik na Bălgarski knijovenă iezikă*, Sofia, 1941.
- MOMMSEN (Mommsen, RG) - Th. Mommsen, *Römische - Geschichte - Gekürzee Ausgabe* - Wien - Leipzig, 1932.
- MORAES (Mor. Silva, DLP) - Antonio de Moraes Silva, *Diccionario da Lingua Portuguesa* - nona edição revista e amplicada, vol. I - II, Lisboa, f.a.
- MORTILLARO (Mortil., NDSI) - Vincenzo Mortillaro, *Nuovo Dizionario Siciliano - Italiano*, compilato da una società di persone di lettere per cura del barone Vincenzo Mortillaro, Palermo, I - II, 1838, 1844.

- PETRONE (Petr., Sat.) - Petrone, *Le Satiricon*, Texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, 1922.
- PINHEIRO (Pinh. - Dória, DPF) - Pinheiro, Antonio - A. Doria, *Dicionário francês - português/ português - francês*, por... Porto, 1939.
- PIRONA (Pirona, Voc. Friul.) - Abate Jacopo Pirona, *Vocabolario Friulano*. Pubblicato per cura del dr. Giulio Andrea Pirona, Venezia, 1871.
- PITRÉ (Pitré, CPS) - Giuseppe Pitré, *Canti popolari siciliani*, 1871.
- PLAUTUS (Plaut., *Baach.*) - Plautus Titus Maccius, *Bacchides. Théâtre de Plaute*. Ed. J. Naudet, Paris, 1917. (Vezi și ed. Ussing, 1875 - 1886).
- PLAUTUS (Plautus, *Persa*) - Plautus Titus Maccius, *Persa, Théâtre de Plaute*. Ed. J. Naudet, Paris, 1917. (Vezi și ed. Ussing, 1875 - 1886).
- PLINIUS (Plin., NH) - Caius Plinius Secundus, *Naturalis Historiae, Libri XXXVII*, Edidit Carolus Mayhoff, Lipsiae, 1892.
- PLUTARH (Plut., *Op. VI*) - *Plutarchi chaeronensis quae supersunt omnia graece et latine*, Iacobus Reiske, vol. VI, Lipsiae, MDCCLXXVII.
- PLUTARH (Plut., *Vitae*) - *Plutarchi Vitae graece et latine*. Recogn. Th. Doehner, Parisiis, 1847.
- POETAE (PLG) - *Poetae lyrici graeci recensuit* Theodorus Bergk. Editionis quartae, Lipsiae, vol. III, in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXXII.
- POLITES (Pol., *Cal.*) - N. G. Polites, *Les Calendes. Traditions grecques*. Traduit du grec par Alex. Perdikidis, în „Le monde hellénique“ 1908.
- POLITES (Πολ., *Ἔκλ.*) - N. G. Polites, *Eklogai apo to tragoudia tou ellenikou laou*, Athenai, 1925.
- POLIVKA (Polivka, *Mag.*) - Jurji Polivka, *Magosnicăță i negoviată ucenikă; Sbornikă Narodni umotvorenia, nauka i knijnina, kniga XV*, Sofia, 1898.
- POLIVKA (Polivka, *Súp.*) - Jurji Polivka, *Súpis slovenských rozprávok*, Svázky, I - III.
- POP (Pop, RDWb) - Ghiță Pop, *Rumänisch - Deutsch Wörterbuch*.
- POTTIER (Pottier - Reinach, *Nécr. Myrina*) - Edm. Pottier - Salomon Reinach, *La Nécropole de Myrina*, t. I - II, Paris, 1887.
- PRELLER (Preller, GM, I) - Ludwig Preller, *Griechische Mythologie*, I, Berlin, 1872.
- PRELLER (Preller, RM) - Ludwig Preller, *Römische Mythologie*, Berlin, 1865.

- SALVA (Salva, NDEF) - Vincente Salva, *Nouveau dictionnaire espagnol - français*, Paris, 1882.
- SANDERS (Sand., VN) - Dr. D. H. Sanders, *Das Volksleben der Neugriechen dargestellt und arklärt aus Liedern, Sprichwörtern, Kunstgedichten...*, Mannheim, 1844.
- SBORNIK (*Sbornik*) - *Sbornik Harkovskogo Istoriko - Filologiceskogo Obščestva*, tom. X.
- SBORNIK (SbNU) - Vezi Marinov, SbNU.
- SCHNAIDER (Schn., ZGN) - Józef Schnaider, *Z życia górali nadlomnickich*, în „Lud“, t. XVIII, Lwow, 1912 - 1913.
- SCHNEEWEISS (Schn., FVL) - Edm. Schneeweiss, *Feste und Volksbrauke der Lausitzer Wenden*, 1931.
- SCHRADER (Schrader, *Reallex. I. A.*) - O. Schrader, *Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde*. Grundzüge einer Kultur und Völkergeschichte Alteuropas, Strassburg, 1901.
- SCRIBAN (Scriban, DLR) - August Scriban, *Dictionarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme). Ed. I, Iași, Institutul de arte grafice „Presa bună“, 1939.
- SÉBILLOT (Sébillot, *Coutumes*) - Paul Sébillot, *Coutumes populaires de la Haute - Bretagne*, Paris, 1886.
- SEILER (Seiler, *Sprich.*) - Fr. Seiler, *Deutsche Sprichwörterkunde*, München, 1922.
- SENECA (Sen., *Ēp. LVI*) - Lucii Aenaei Senecae, *Epistolae ad Lucilium*.
- SIMROCK (Simrock, DS) - Simrock, *Deutsche Sprichwörter*, Frankfurt, 1846.
- SKULTETI (Skulteti, *Slov.*) - A. H. Skulteti i Pavel Dobšinský, *Slovenské povesti*, I, 1858.
- SLABÝ (Slabý, *Esp. - Al.*) - Prof. dr. Rodolfo J. Slabý y Dr. Rodolfo Grossmann, *Diccionario de las lenguas Espanola y Alemana*, Leipzig, 1932 - 1941. Rodolfo J. Slabý, *Espanol - Aleman*, I, 1932; Rodolfo Grossmann, *Aleman - Espanol*, II, 1941.
- SLABÝ (Slabý, *Wb. Sp. DS, I*) - Vezi Slabý, *Esp. - Al.*
- SLAVEIKOV (Slav., *Bălg.*) - P. R. Slaveikov, *Bălgarski pritič*, Plovdiv - Sofia, I, II - 1890, 1897.
- SLOVAŤKIA (*Slov. pesn.*) - *Slovaťkia pesni*, Harkov, 1832.

- SOPHOCLES (Sophocles, *Greek Lex.*) - E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods*, Cambridge, 1914.
- SPENCER (Spencer - Gillen, *Arunta*) - Sir Baldwin Spencer and F. J. Gillen, *The Arunta - a study of a stone age people*, London, vol. I - II, 1927.
- STEPHANUS (H. St., TGL) - Henricus Stephanus, *Thesaurus Graecae Linguae ab Henrico Stephano constructus*, Parisiis, 1842 - 1846.
- STEPHANUS (H. Stef., *Thes. gr.*) - (Vezi H. St., TGL).
- STRABON (Strab., *R. geogr.*) - Strabonis, *Rerum geographicarum*, Libri XVII, I. Ph. Siebenkecs et Carolus Tzschucke, tomus V, Lipsiae, 1808.
- STRAPAROLA (Strap., *Piac.*) - Gian Francesco Straparola, *Piacevoli notti*, T. II, 1553.
- SUIDAS (Suid., *Lex.*) - *Suidae Lexicon, graecae et latinae*, post Th. Gaisfordum recensuit God. Bernhardt, Halis, t. I - II, 1853.
- SULISZ (Sulisz, *Zap.*) - Józef Sulisz, *Zapiski etnograficzne z Ropczyc*, în „Lud“, XII, Lwów, 1906.
- SUŠIL (Sušil, MNP) - František Sušil, *Moravské narodni písně*, wyd v Brne, 1860.
- SZAMOTA (Szamota - Zolnai, MOSz) - István Szamota, *Magyar Oklevél - Szótár*. Publicat de Gyula Zolnai, Budapest, Hornyanszky, 1902.
- SZINNYEL (Szinnyel, MT I) - Józef Szinnyel, *Magyar Tájszótár* (Dicționar dialectal maghiar), I - II, Budapest, 1893 - 1896; 1897 - 1901.
- SZUCHIEWICZ (Szuch., *Huc.*) - Włodzimierz Szuchiewicz, *Huculszczyna*, tom I - II, Kraków, 1902, tom. III, Kraków, 1904, tom. IV, Kraków, 1908.
- ŞAHMATOV (Шахматов, *Mord.Esb.*) - A. A. Şahmatov, *Mordovskii etnograficeskii sbornik*, S. Petersburg, 1910.
- ŞĂINEANU (Şăineanu, DULR) - Lazăr Şăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, 1896.
- ŞCEPOTIEV (Şcep., *Nar.*) - V. Şcepotiev, *Narodniia piesni zapissannîia v Poltavskoi gub.*, Poltava, 1915.
- ŞEIN (Шейн, BNP) - P. V. Şein, *Bielorusskiia narodniia piesni*, S. Petersburg, 1874.
- ŞEZĂTOAREA (Şz.) - „Şezătoarea“, revistă de folclor, Fălticeni, 1892 - 1929.
- TĂZLĂUANU (Tăzl., CN, VI) - Gheorghe I. Tăzlăuanu, *Comoara Neamului*, vol. VI, Bucureşti, 1943.
- TEODORESCU (G. Dem. Teod., *Încerc.*) - G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor datine și moravuri ale poporului român*, Bucureşti, 1874.

- TEODORESCU (G. Dem. Teod., PPR) - G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, culegere de..., Bucureşti, Tip. Modernă, 1885.
- TEOPHRAS (Theophr., HP, I.) - Theophrasti Eresii, *Operâ quae supersunt omnia*. Ex recognitione Friderici Wimmer, Tomus primus, *Historiam Plautarum* continens, Lipsiae, 1854.
- TEOPHRAS (Theophr., Isl.) - Theophrast, *Isledovanie o rasteniiah*. Pervod s drevnegreceskogo i primecianiiia M. E. Sergheenko Izd. Akad. Nauk S.S.S.R., 1951.
- TERENTIUS (Terentius, *Andria*) - Publius Terentius Afer, *Andria*, Ed. Diatzko, 1884.
- TERENTIUS (Terentius, *Phormio*) - Publius Terentius Afer, *Phormio*, Ed. Diatzko, 1884.
- TERENTIUS (Terentius, *Heaut.*) - Publius Terentius Afer, *Heautonti - morumenos*, Ed. Diatzko, 1884.
- TEREŞCENKO (Терещенко, BRN, VI - VII) - A. Tereşcenko, *Biţ rusckago naroda*, ciasti VI - VII, Spb., 1848.
- TIKTIN (Tiktin, RDWb) - Dr. H. Tiktin, *Rumänisch - deutsches Wörterbuch*. Band I - III, Bukarest, Staatsdruckerei, I: 1903; II: 1911; III: 1924.
- TOMMASEO (Tommaseo, *Canti pop.*) - N. Tommaseo, *Canti popolari corsi, illirici, greci, toscani*, III (greci), Venezia, 1842.
- TOŞKOV (Тошков, *Karţa*) - Pancio Toşkov, *Karta na Bălgaria...*
- TYLOR (Tylor, *Prim. cult.*) - E. B. Tylor, *Primitive culture: researches into the development of Mythology, Philosophy, Religion, Languages, Art and Custom*, 2 vol., Londres, 1871.
- UMANEC (Um., RUS) - M. Umanec ş. a., *Rosiisko - ukrainskii slovar'*. Napisali M. Umanec i A. Spilka, Lviv, 1925.
- USPENSKI (Усп., *Ist.*) - F. I. Uspenski, *Istoria bizantiskoi imperii*, t. I - III, S. Petersburg, 1914 - 1918.
- UŞAKOV (Ушаков, TS) - D. N. Uşakov, *Talkovyy slovar' russkogo iazika*, Moskva, t. I - IV, 1935 - 1940.
- VANDIER (Vandier, MAE) - J. Vandier, *Manuel d'Archéologie Égyptienne*, Tome I - 1: *Les époques de formation. La Préhistoire*, Tome I - 2, *Les trois premières dynasties*, Paris, 1952.

- VARRO (Varro, LL) - M. T. Varro, *De Lingua Latina*, libri qui supersunt. Recensuit Leonhardus Spengel, Berolini, 1826.
- VARRO (Varro, RR) - M. T. Varro, *Rerum Rusticarum*. Libri tres, Ed. Keil - Goetz, Lipsiae, 1929.
- VASILEVSKI (Bac., *Trudi*) - V. G. Vasilevski, *Trudi*, tom. I - IV, S. Petersburg, 1908 - 1930.
- VASILIEV (Vasiliev, *Hist.*) - A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, vol. I - II, Paris, 1932.
- VEGETIUS (Veg., *Inst.*) - Flavii Vegetii Renati, *Institutorum rei militaris*, libri V, Paris, 1885.
- VEGETIUS (Veg., *r. m.*) - Flavii Vegetii Renati, *De re militari*, Ed. C. Lang, 1869.
- VITRUVIUS (Vitr., *Arch.* X) - Marci Vitruvii Pollionis, *De Architectura*, Libri decem, Lipsiae, 1836.
- VOLIN (Volin - Uşakov, TSRIa) - Vezi Uşakov.
- VULPE (Vulpe, *Poiana*) - Radu et E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana* (jud. Tecuci), în „Dacia“, III - IV. (Vezi DACIA).
- VULPE (Vulpe, *Tinosul*) - Radu et E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul* (jud. Prahova), în „Dacia“, I. (Vezi DACIA).
- WALDE (Walde, LEWb) - Dr. Alois Walde, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, Zweite umgearb. Auflage, Heidelberg, 1910.
- WALDE (Walde - Pokorny, VWbIS) - Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen* hgg. und bearbeitet von Julius Pokorny, I - III, Berlin und Leipzig, 1927 - 1932.
- WANDER (Wander, DSL) - Karl Friedrich Wilhelm Wander, *Deutsches Sprichwörter Lexikon*, Bd. I - V, Leipzig, 1867 - 1880.
- WEHRLE (Wehrle, DW) - Hugo Wehrle, *Deutscher Wortschatz*, Stuttgart, 1940.
- WEIGAND (Wg., DWb.) - Fr. L. K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfte Auflage, I - II, Giessen, 1909 - 1910.
- WEIGAND (Br., *Wg.Bälg.Nem.R.*) - Gustaw Weigand, *Bälgarsko - nemski rečnik*, Leipzig, 1913.
- WEIGAND (Wg., SOW) - G. Weigand, *Die Sprache der Olympo - Walachen*, Leipzig, 1888.
- WISŁA (Wisła) - „Wisła“. *Miesięcznik geograficzno - etnograficzny*, Warszawa, 1887 - 1905.

INDICE DE NUME

A

ADAMESCU, Gh., 441
 AFANASIEV, P.A., 439
 ALECSANDRI, Vasile, 119, 123, 354, 439
 AMANTOS, K., 439
 ANDRIEȘ, Andi, 394
 ANDRIEȘESCU, Ion, 189, 190, 340, 341, 439
 ANTIPATER, Ch., 244, 245, 246, 247, 357
 APULEIUS, Lucius, 213, 214, 216, 218, 277,
 278, 283, 284, 345, 346, 439
 ARISTOPHAN, 316, 318, 345, 371
 ARISTOTEL STAGIRITUL, 206, 344, 439
 ARKOSSY, 122, 364, 440
 AUSONIUS, Magnus Decimus, 248, 297, 350,
 439, 440
 AYRER, G.H., 440

B

BABRIUS, 288, 440
 BAILLY, M.A., 307, 366, 367, 368, 440
 BALASSA, József, 366, 440
 BALLAGI, Mór, 365, 366, 440
 BARTOLI, Matteo Giulio, 355, 356, 359, 363,
 440
 BAUDRILLART, 222, 313, 315, 348
 BĂDĂUȚĂ, Alexandru, 350, 352, 440
 BĂRBULESCU, Ilie, 170, 410, 411, 419, 421,
 430, 431
 BEKKER, Immanuel, 130, 444
 BENECKE, Georg Fr., 440
 BÉRARD, Victor, 446
 BERGK, Theodor, 455
 BERLESCU, Dimitrie, 402, 403
 BERNEKER, 85, 130, 300, 365, 367

BÎRLEA, Ovidiu, 5, 9, 10, 169, 174, 175, 393,
 394, 395, 397
 BÎRSEANU, Andrei, 362, 447
 BLÜMNER, Hugo, 312, 369; 440
 BÖCKEL, Otto, 20, 440
 BOCKLER, 237
 BOERIO, Giuseppe, 124, 355, 356, 440
 BOGREA, Vasile, 410, 419, 430
 BOIAGI, Mihail G., 356, 440
 BOISACQ, Emile, 307, 309, 366, 367, 368, 369,
 371, 440
 BOOCH, F., 122, 364, 440
 BORNIK, F.X., 122, 440
 BOYER, Paul M., 452
 BRÉAL, Michel, 307, 368, 440
 BUBEN, Vladimir, 130, 441
 BÜCHER, Karl, 17, 18, 19, 20, 93, 118, 131, 441
 BULLE, Oscar, 355, 356, 441
 BURADA, Theodor T., 353, 354, 441
 BÜRGER, 44
 BURMOV, A., 123, 132, 441
 BYK, 130
 BYSTRONĚ, Jan St., 410, 419, 430

C

CANDREA, I.A., 356, 362, 441
 CANTEMIR, Dimitrie, 173, 174
 CAPELLE, C., 444
 CAPIDAN, Theodor, 280, 356, 362
 CARAGIANI, I., 201, 202
 CARAMAN, Petru, 4, 7, 9, 10, 12, 169-176, 393,
 394, 395, 396, 399-405, 407, 409-425, 427,
 429-437
 CARAMAN, Petru P., 394
 CARNOY, Albert, 441

În chip aproape identic este invocat somnul și de o mamă din Epir:

... Έλα, Ύπνε, ύπνώσέ το, Vîno, somnule, de-l adoarme
Καὶ γλυκά, ποκοίμισέ το... Și mi-l adoarme lin...

Mai departe, ea îl roagă să-l ia cu dînsul pe cîmpuri și să-l ducă în societatea celor mai simpatice și mai blînde dintre animale, să doarmă cu căprioarele și cu mieii și să se trezească în cîntatul păsărilor... pentru ca tot timpul cît va dormi să fie pentru el prilej de continuă desfătare:

...Σὺρ' το πέρα στὰ χωράφια, ...Du-l departe pe cîmpuri,
Νὰ ξυπνάη με τ' ἀλάφια. Să se trezească cu căprioarele;
Σὺρ' το πέρα στὰ μαντρόικια, Du-l departe pe la stîni
Νὰ κοι μᾶται με τ' ἀρνάκια Să doarmă cu mielușcii
Νὰ ξυπνάη με τὰ πουλάκια.²⁰² Și să se trezească cu păsărelele.

Precum se vede, întregul cîntec citat ni se înfățișează sub aspectul unei apostrofe adresate Somnului. El nu apare aici ca o simplă personificare a unei abstracțiuni - rezultat al unui proces de poetizare - cum se întîmplă să întîlnim frecvent în creația folclorică. Avem a face cu un personaj supranatural, atotputernic în domeniul său, cu un fel de monarh al lumii pruncilor care cresc mari prin grația lui. El este blîndul și devotatul lor supraveghetor de zi și de noapte. În același timp, e cel mai de seamă sprijinitor al mamelor în munca lor pe cît de gîngășă, pe atît de plină de mari răspunderi. E drept că acest personaj este complet invizibil: nu-i aflăm niciodată zugrăvit portretul în aceste cîntece. Totuși, nu-i simțim mai puțin prezența aproape pretutindeni în ele. Un alt cîntec de leagăn cu subiect analog ni-l arată într-un chip și mai clar pe Somn în ipostaza de protector consacrat al pruncilor. Iat-o pe mamă încredințîndu-i fiul și recomandîndu-i imploratoare cum să-l îngrijească spre a prospera și sănătatea lui, și buna-i dispoziție:

— Somnule, tu care iei copiii și care mi-i crești mari,
Ia-l și pe Ghiorghieș al meu ca să mi-l faci măruș!
Să nu cumva să mi-l aduci palid și ofilit;
Adă-mi-l roș la față și voios.
Dacă-l iei, Somnule, du-l prin grădini,
Prin chiparoși și prin copaci, în care cîntă privighetorile,
Și uple-i sînul de trandafiri și de ruje...²⁰³

G

GAMILSCHEG, E., 369, 445
 GAUGER, M.H., 411, 421, 431
 GAVAZZI, Milovan, 103, 132, 411, 421, 431, 445
 GELLIUS, Aulus, 212, 344, 345, 445
 GEMOLI, Guilelmus, 461
 GEORGES, Karl Ernst., 368, 445
 GEROV, Naiden, 37, 120, 122, 130, 133, 337,
 339, 365, 367, 445
 GILLEN, F.J., 458
 GISEKE, B., 444
 GŁOGER, Zygmund, 121, 122, 445
 GÖBL, Carol, 451
 GODIN, Marie Amelie Frein, 356, 367, 445
 GOELZER, 368
 GOETZIUS, Frid., 344, 445
 GORJAIEV, N., 339, 365, 368, 445
 GÖTZE, Alfred, 448
 GRAFF, E.G., 363, 366, 368, 445
 GREIN, C.W.M., 445
 GRIMM, Jakob, 44, 124, 297, 363, 366, 445
 GRIMM, Wilhelm, 44, 124, 297, 363, 366, 445
 GROSSMANN, Rudolf, 362, 445, 458
 GUNDERMANN, 444
 GUSTI, Dimitrie, 410, 419, 430

H •

HAENEL, Gustav, 442
 HAHN, Johan Georg, 134, 445
 HARVA, U., 445
 HASDEU, B.P., 45, 46, 125, 170, 172, 410, 419,
 420, 430, 435, 445
 HATZFELD, Adolph, 446
 HAURY, Jacob, 350, 357, 456
 HEINSIUS, W., 446
 HEITMANN, N., 411, 421, 431
 HELWIG, 125
 HERDER, 446
 HERINGIUS, J., 446
 HERMANN, C.Fr., 448
 HERODOT, 287, 318, 370

HERZER, 130, 336, 339, 363, 367
 HESIOD, 179, 181, 315, 316, 366, 370, 446
 HESYKIUS, Al., 246, 306, 315
 HIELSCHER, Kurt, 352, 446
 HIMNER, M., 446
 HINȚESCU, I.C., 446
 HIPPOCRAT, C., 317, 318, 370, 371, 446
 HNATIUK, Volodymyr, 446, 457
 HOGAȘ, Calistrat, 410, 430
 HOHEISEL, C.L., 446
 HOLOVAȚKI, Iacov O., 166, 167, 364, 446
 HOMER, 90, 202, 245, 246, 287, 314, 316, 343,
 350, 357, 446
 HONORATUS, Servius M., 328
 HOOPS, Johanes, 340, 345, 351, 446
 HORÁK, Jiri, 167, 446
 HORAȚIU, Quintus Flaccus, 447
 HRINCENKO, Boris, 120, 336, 339, 364, 367,
 447
 HRISTOFORIDOU, Konst., 356, 367, 447
 HUGHES, L.E.C., 441

I

IAKUȘKIN, P.U., 125, 447
 IASINSKI, M., 439
 IASTREBOV, V.N., 447
 IBRĂILEANU, Garabet, 171, 173, 410, 419, 430
 ILIEV, J.T., 134, 447
 IONESCU, D., 129, 447
 IONESCU, I.S., 447
 IORDAN, Iorgu, 410, 419, 430
 IORGA, Nicolae, 174, 447
 ISPIRESCU, Petre, 447

J

JAGODYŃSKI, 122
 JANAČEK, K., 130, 451
 JANEŽIĆ, A., 120, 130, 336, 339, 363, 365, 367,
 368, 447
 JANUSZ, W., 130, 364, 367, 368, 447

JARNIK, I.U., 362, 447
 JATZWALK, J., 447
 JEANNARAKI, Anton, 123, 125, 126, 127, 128,
 435, 447
 JELEHOVSCHI, Evgheni, 120, 129, 336, 339,
 364, 367, 368, 447
 JUNGSMANN, Josef, 37, 122, 130, 448
 JUSTINIAN, 212, 278
 JUVENAL, Decimus Iunius, 218, 346, 448

K

KANELLAKE, 123, 126, 127, 128, 448
 KARADŽIĆ, Vuk Stef., 87, 103, 120, 132, 339,
 363, 367, 448
 KARŁOWICZ, Jan, 37, 121, 122, 339, 363, 364,
 367, 448
 KELEMEN, Adalbert, 366, 448
 KIND, Th., 126, 448
 KIRILEANU, G.T., 173, 411, 421, 431
 KIRILEANU, Simion T., 448
 KLOTZ, Reinhold, 340, 368, 448
 KLUGE, Friedrich, 340, 363, 366, 367, 448
 KLUGE, M., 456
 KMITIKEVICI, V., 339, 364, 367, 448
 KOCH, V.H., 444
 KÖHLER, J.J., 445
 KOLBERG, Oskar, 121, 122, 166, 167, 168, 364,
 448, 449
 KOLESA, Ivan, 160
 KOLESSA, F., 167
 KOZŁOWSKI, Kornel, 122, 449
 KRASIĆ, Vladimir, 120, 449
 KRAVCENKO, V.Gr., 449
 KRUEGER, Paulus, 442
 KUŠAR, M., 132, 449
 KUZELIA, Zenon, 120, 364, 368, 449

L

LACOMBE, A., 355, 356, 359, 449
 LAERTIUS, Diogene, 316, 317, 330, 370, 373,
 449

LANG, C., 460
 LAROUSSE, M. Pierre, 449
 LECONTE DE LISLE, 314
 LEVCENKO, M.V., 449
 LEXERS, Matthias, 366, 368, 449
 LINDE, M. Samuel Bogumil, 36, 364, 449
 LINDET, L., 221, 222, 223, 230, 237, 315, 340,
 344, 346, 347, 348, 349, 351, 450
 LITTRÉ, E., 369, 450
 LORENTZ, Friedrich, 349, 444, 450
 LOVINESCU, Eugen, 343, 344, 434
 LÜBKE, Hermann, 450
 LUCRETIUS, 242, 243, 349, 450
 LÜDER, Elsa, 169
 LYDUS, Ioannes, 450

M

MACROBIUS, 450
 MAGNES, Danieles Demetrios, 450
 MAIGNE, W.H., 359, 360, 361, 450
 MAKAROV, N.P., 339, 450
 MAKSIMOVICI, Mihailo, 450
 MALET, Albert, 351, 373, 450
 MALINKA, A., 451
 MALOUIN, 451
 MALOUX, Maurice, 451
 MAN, J., 130, 451
 MANGIUCA, Simion, 132, 451
 MAQUET, Ch., 450
 MARCELLINUS, A., 210, 344, 451
 MARCELLUS, M. de, 451
 MARKOV, N., 339, 367, 451
 MARIAN, S. Fl., 46, 105, 119, 120, 125, 129, 131,
 132, 451
 MARINOV, D., 104, 105, 451, 457
 MAYHOFF, Carolus, 455
 MAZON, Paul, 446
 MĂRDĂRESCU, Maria, 175
 MEILLET, A., 282, 304, 305, 307, 340, 357, 366,
 367, 368, 444, 451
 MENGHIN, Oswald, 190, 192, 340, 342, 451
 MERINGER, R., 297, 307, 309, 310, 311, 312,

PITRÉ, Giuseppe, 40, 123, 455
 PLAUTUS, Titus Maccius, 212, 216, 238, 323,
 324, 346, 349, 372, 455
 PLINIUS, Caius Secundus, 211, 228, 240, 321,
 322, 324, 325, 326, 334, 335, 344, 347, 349,
 371, 372, 373, 455
 PLUTARH, 131, 225, 226, 347, 357, 366, 367,
 455
 POÈTE, M., 350
 POKORNY, Julius, 306, 309, 368, 369, 372, 460
 POLITES, N.G., 126, 127, 128, 455
 POLIVKA, Jurji, 455
 PONIATOWSKI, Șt., 410, 419, 430
 POP, Ghiță, 364, 455
 POPESCU, Iulian, 428
 POPOVICI, Valeriu, 402
 PORUCIUC, Adrian, 417
 POTTIER, Edm., 442, 455
 PRELLER, Ludwig, 128, 455
 PROCOPIUS, 248, 249, 250, 251, 283, 285, 350,
 357, 366, 456
 PUȘCARIU, Sextil, 356, 362, 363, 456

Q

QUICHERAT, L., 340, 359, 368, 456

R

RAFFET, 352, 456
 RAMULT, Ștefan, 364, 456
 RÉGNAUD, Paul, 366, 456
 REINACH, Salomon, 455
 REISKE, Iacob, 125, 245, 455
 REMP, 126, 127, 128, 129
 RENZI, 456
 REŽAK, Dr., 363, 456
 RIGUTINI, Giuseppe, 355, 356, 441
 ROSCHER, W.H., 456
 ROUÈDE, P., 355, 356, 359, 449
 RUDNIŢKI, Iaroslav, 120, 364, 368

S

SACHS, Karl, 124, 340, 456
 SAGLIO, Edm., 344, 345, 346, 348, 369, 442
 SALVA, Vincente, 359, 361, 457
 SANDERS, D.H., 124, 453, 457
 SĂRĂCĂCEANU, Ecaterina, 178
 SĂVULESCU, Viorica, 175
 SCHMIDT, Mauricius, 446
 SCHNAIDER, Józef, 457
 SCHNEEWEIS, Edm., 457
 SCHNORR, Fr., 444
 SCRADER, O., 307, 309, 312, 340, 351, 369, 373,
 457
 SCRIBAN, August, 336, 337, 362, 410, 419, 430,
 457
 SÉBILLOT, Paul, 457
 SEILER, Fr., 457
 SENECA, L.A., 457
 SERGHEENKO, M.E., 459
 SIEBENKECS, I.Ph., 458
 SIMROCK, 457
 SKULTETI, A.H., 457
 SLABÝ, Rodolfo J., 123, 124, 445, 457
 SLAVEIKOV, P.R., 457
 SOMMER, E., 447
 SOPHOCLES, E.A., 340, 358, 366, 367, 458
 SPENCER, Baldwin, 458
 SPENGLER, Leonhardus, 460
 SPIILKA, A., 448
 SPLAWIŃSKI, Tadeusz Lehr, 450
 SPYRIDAKIS, Georgios, 400
 STADTMUELLER, Hugo, 245, 350
 STEPHANUS, Henricus, 458
 STOILOV, A.P., 110
 STRABON, 281, 245, 257, 349, 350, 458
 STRAPAROLA, Giovan Francesco, 458
 SUIDAS, 287, 317, 318, 319, 358, 366, 370, 458
 SULISZ, Józef, 458
 SUŠIL, František, 458
 SZAMOTA, István, 365, 366, 458
 SZINNYEL, József, 365, 366, 458
 SZOBER, St., 410, 419, 430
 SZUCHIEWICZ, Włodzimierz, 168, 253, 348,
 351, 458

cîntecelor de leagăn neogrecești. Mai aflăm și un altul tot așa de elocvent, care revine frecvent în ele, și anume motivul prinoaselor aduse de mamă sub forma juruinței condiționate făcute Somnului, în cazul cînd el îi va asculta ruga de a-i adormi pruncul:

— Somnule, ia-mi-l și adă-mi-l iarăși!
 Căci dacă mi-l iei, Somnule, îți dăruiesc trei moșii,
 Trei moșii și trei sate și trei mînăstirioare:
 Prin sate să prînzească, pe moșii să doarmă
 Și-n mînăstirioarele lui să meargă la slujba divină.²⁰⁸

Aceste promisiuni de daruri grupate în jurul cifrei fatidice trei, deși foarte copioase, încă pot fi considerate ca avînd o bază realistă - evident, în condițiile sociale ale trecutului - dacă ne imaginăm o mamă din înalta aristocrație grecească. Dar iată o altă variantă, unde promisiunile mamei, tot în număr de trei, se pierd într-un hiperbolism de domeniul fanteziei pure:

— Somnule, ia-mi-l și adu-mi-l iar înapoi!
 Căci dacă-mi iei băiatul, am să-ți dăruiesc trei țări:
 Veneția cu galbenii, Hiosul cu rachiul său
 Și Constantinopolul cu bogățiile lui multe,
 Cu corăbiile cele mari și cu palate fără număr...²⁰⁹

Precum se vede, ofrandele pe care mama le juruiește somnului sînt așa de mari, așa de bogate, încît ele frizează comicul, apărînd simple brașoave. Dăr aceasta n-are a face: privindu-le ca idee în sine și totodată prin prisma originii, ele nu sînt mai puțin ofrande. Aceste juruințe hiperbolice nu vor fi devenit elemente umoristice decît odată cu decadența unor străvechi credințe, conform cărora Somnul era o zeitate. Și nu poate fi nici o îndoială, credem, că în personajul *Hypnos* din cîntecele de leagăn neogrecești supraviețuiește încă figura mitologică a Olimpului antic. Scrutîndu-l mai de aproape, ne vine în minte faimosul vers din *Iliada*, pus în gura zeiței Hera, care se adresează astfel lui *Hypnos*:

— Ἵπνε, ἀναξ πάντων τε θεῶν, πάντων τ' ἀνδρωπων...²¹⁰
 — Somnule, tu rege al tuturor zeilor și al tuturor oamenilor...

Hera - făcîndu-i promisiuni foarte ademenitoare - venea să-l roage pe zeul Somnului să-l adoarmă pe Zeus, precum îl mai adormise cîndva; căci, exceptîndu-l pe Eros, singurul care avea putere pînă și asupra celui mai puternic dintre zei, asupra tatălui zeilor, era doar *Hypnos*. Acest zeu blind, ale cărui arme erau cu totul

altele decît cele ale implacabilului Ares, nu era totuși mai puțin tare. În trăsăturile invizibilului personaj fantastic, invocat atît de stăruitor de mamele grece în cîntecele de leagăn actuale - trăsături care se desprind din faptele miraculoase ce i se atribuie - îl recunoaștem pe zeul grec antic, care, dacă azi nu mai e „regele tuturor zeilor”, continuă să fie încă „regele tuturor oamenilor” și în special al tuturor copiilor. Aceste cîntece ale poporului au fost singurul loc unde vechiul zeu s-a putut refugia, conservîndu-ni-se pînă în zilele noastre, evident, nu ca divinitate, dar totuși ca un personaj supranatural, care are rădăcini adînc înfipite în solul credințelor grecești de odinioară.

Nu vom încheia capitolul despre această figură cu substrat mitologic, care joacă un rol așa de important în cîntecele de leagăn, înainte de a aminti că în modul său de a se manifesta este implicat și visul, după cum este el implicat în general în însăși noțiunea de somn. Trebuie să subliniem însă că numai visele frumoase sînt de obicei atributele Somnului în cîntecele de leagăn neogrecești, dat fiind că numai acestea concordă cu misiunea sa de protector al pruncilor, ca unele care dau cel mai mare farmec somnului lor. În adevăr, ce sînt doar altceva decît vise frumoase grădinile minunate cu tot felul de pomi, unde se întrec în cîntece păsările, unde murmură izvoare răcoroase și unde înfloresc trandafirii..., acele grădini prin care îl plimbă somnul pe prunc purtîndu-l cu dragoste în brațele lui? Totuși, visul nu apare ca personaj în cîntecele de leagăn neogrecești. Faptul nu ne miră, dat fiind că nici chiar la grecii antichi divinitatea cunoscută sub numele de *Morfeys* nu era un zeu cu totul distinct de *Hypnos*, ci foarte adesea el reprezenta deopotrivă somnul ca și visul.²¹¹ Ba în cîntecele de leagăn neogrecești întîlnim destul de rar visul chiar și ca noțiune, denumită în chip direct pe nume: deși de fapt el ne întîmpină frecvent, fiind mereu asociat somnului ca un element subordonat lui; dar niciodată ca persoană, ci sub aspectul unor efecte fantastice care încîntă ochii și auzul. Sub ce forme apare visul în cîntecele de leagăn neogrecești, ne edifică un pasaj dintr-un astfel de cîntec - din Kárpáthos, dedicat unui băiețel - unde prezența somnului invocat de mamă domină întreaga atmosferă:

— Somnule...

Ia-l și cîtreieră-mi cu el toate grădinile,

Unde miroase florile, unde te-mbată de mireasmă crinii

Și trandafirii de toate soiurile și florile parfumate.

Să vadă pomii înflorind
 Și s-audă păsărelele ciripind.
 Apoi adă-l iarăși înapoi
 Ca nu cumva să-ntrebe de el tatăl său
 Și să-i bată pe slujitorii lui;
 Ca nu cumva să-l cate mama lui
 Și să plîngă, să se-ntristeze...²¹⁷

Într-un cîntec din Chios, care începe printr-o invocație către Hristos și Maica Domnului, foarte asemănătoare cu cunoscutele invocații către Somn, mama - în afară de ceea ce-i cere de obicei Somnului - le mai adresează, sub formă de rugă, și alte dorințe în legătură cu soarta pruncului:

— Hristoase și tu, Prea Sfîntă Fecioară, fă-l să crească pe băiatul meu,
 S-ajungă mare, să crească mare, să se facă un băiat bun...²¹⁸

În fine, mai amintim că uneori, în cîntecele de leagăn, Dumnezeu apare de asemenea în formula de binecuvîntare curentă - utilizată în scop profilactic - la adresa pruncului:

Băiatul meu pleacă la Constantinopol Băiatul meu merge, merge
 După portocale și după lămii. Și Dumnezeu să-l păzească!²¹⁹

De aceea, nu-i de mirare că în cîntecele de leagăn neogrești au fost atrase adesea și unele elemente culturale creștine. Astfel, mama, pentru a căpăta favoarea sfinților și a lui Dumnezeu - pe care îi roagă să-i adoarmă copila - le aduce diferite ofrande consacrate de tradițiile bisericii creștine ortodoxe:

— Fetiță plămădită din zahăr...

Aprind o luminare Sfintei Fecioare și lui Hristos îi ard tămîie,
 Dau o liturghie Sfîntului Anastasie, iar Sfîntului Ion i-aprind candelă,
 Ca să-mi adormi adînc de tot și să mi te deștepți ușor din somn...²²⁰

Dar nu o dată - în cadrul cunoscutei invocații adresate de obicei Somnului - acest personaj, coborît direct din Olimpul antic în cîntecele de leagăn ale grecilor de azi, se întîlnește aici cu reprezentanți din cei mai autorizați ai Olimpului creștin, cu însuși Hristos și cu Maica Domnului, precum aflăm într-un cîntec din Chios:

— Vino, Somnule, și vino, Sănătate,
 Și vino, Hristoase și tu, Prea Sfîntă Fecioară...
 Și adormiți-l pe copilașul ăsta!²²¹

Petru Caraman, octogenar, un articol omagial care, așa după cum se poate constata din notele ce îl însoțesc, nu a putut vedea lumina tiparului la momentul potrivit.

Cel de al doilea studiu, de îngrijirea căruia ne-am ocupat noi, este intitulat *Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România*. Așadar, o cercetare etnografică, avînd ca obiect cunoașterea instalațiilor tehnice populare de pisat și măcinat (*piua, rîșnița, moara*), pe care autorul le urmărește la cele mai multe popoare ale lumii, din zorii istoriei omenirii și pînă astăzi. Lucrarea este unitară, bine încheată și prezintă un interes excepțional pentru înțelegerea tehnogenezei meșteșugurilor. Ea a fost gîndită ca un preambul la o serie de mai multe volume, consacrate reflexului meșteșugurilor, negoțului și transporturilor în folclor și etnografie la români. Un impresionant proiect, pe care oameni nevrednici l-au obstrucționat, anulîndu-l în cele din urmă, o adevărată enciclopedie a civilizației populare tradiționale românești, după cum rezultă din *Planul întregii lucrări*, pe care îl publicăm în anexa studiului în discuție.

Ca și în cazul altor manuscrise ale profesorului Petru Caraman, grafia aproape impecabilă a textelor nu a ridicat probleme în privința dactilografierii corecte a acestora. Prin urmare, toate punctele de suspensie, parantezele drepte, precum și cele cîteva semne de întrebare, indicînd unele nedumeriri, îi aparțin exclusiv autorului.

Manuscrisul studiului despre *Legănat* este un caiet de dictando, formatul 20/16 cm. și are 12 pagini (numerotate cu cifre romane), scrise mărunt, cu cerneală, pe ambele fețe. Acestora li se adaugă încă 88 de pagini intercalate, de cele mai diferite dimensiuni, scrise de asemenea pe ambele fețe și numerotate cu cifre arabe, romane sau marcate numai prin semne convenționale. Cele 88 de foi, fișe, fragmente de fișe etc. conțin dezvoltări ale unor idei din schema inițială a studiului, și, în ciuda numărului lor foarte mare, sînt perfect corelate într-o redactare definitivă, ce se remarcă prin claritate și coerență.

Titlul acestui studiu ni s-a păstrat în trei variante, destul de apropiate ca sens, toate în limba franceză, deși lucrarea este redactată integral în limba română. Versiunea de titlu pentru care a optat profesorul Caraman, tradusă apoi în românește de Ovidiu Birlea, este următoarea: *Le bercement - en tant que travail et rituel - refleté dans la création artistico - folklorique des peuples*. Celălalt manuscris, *Cîntecele de leagăn ucrainene*, este redactat pe fișe $\frac{1}{4}$ și conține 19 pagini scrise cu cerneală pe ambele fețe.

chiar și când ele sînt adresate unor prunci, care se află în primele luni ale existenței lor, adică atunci când nu produc nici un efect real asupra micului ascultător. Oportunitatea lor însă se impune în mod concret tot mai mult din moment ce copilul, crescînd, începe a le înțelege și a se simți ademenit de ele. Cîntecele care fac uz de acest motiv sînt deci în bună parte o emanație directă a unei realități practice din viața pruncului și în același timp un ecou al procedului pedagogic de tipul cel mai simplu, utilizat de mama țărăncă pentru adormirea pruncului.

Dar motivul promisiunilor, ca mijloc pedagogic practic, mai apare și sub alte aspecte. Adeseori, însuși cîntecul mamei este înfățișat ca o recompensă pentru pruncul dispus să adoarmă cuminte. Astfel, iată cum o împacă mama pe fetița ei, după un cîntec de leagăn din Kárpathos:

— Dormi, fetița mea, eu am să-ți cînt s-adormi:

Tot aur și argint drept cîntece ți-oi potrivi!²³³

Versul al doilea al distihului - în stilul său de o candidă naivitate - exprimă simbolic, într-o formă superlativă, intenția mamei de a-i cînta fetiței sale cîntece care să-i vorbească despre ceea ce-i mai frumos și mai de preț pe lume și, în același timp, atribuindu-i și ei din acele minunate lucruri. Un alt cîntec precizează în chipul cel mai clar că mama nu va cînta copilei sale decît laude:

— Dormi, copilița mea, iar eu am să-ți cînt

Și am să-ți spun laude multe și am să fac să ți se ducă vestea-n lume.²³⁴

Vom cita acum altele, care tocmai ilustrează în ce constau aceste laude. Astfel, frecvent întîlnim adresîndu-se pruncului epitete metaforice, inspirate din ceea ce i se pare mamei mai frumos în natura înconjurătoare:

— Nani, rămurică de aprilie și struguraș de august,

Trandafir de mai, plăcut mirositor...²³⁵

De multe ori, mama - când vrea să scoată în relief caracterul blînd și bun al pruncului, în special când e vorba de o fetiță - îi adresează, în efuziile ei sentimentale, epitete metaforice ale căror imagini constituie simboluri a tot ce e mai dulce pe lume, în sensul concret, adică chiar gustativ, de exemplu:

— Fetița mea *plăsmuită din zahăr* și *plămădită din candel*...²³⁶

sau:

— Copila mea *plămădită din zahăr* și *dulce ca mierea*, atunci când se trezește din somn...²³⁷

În alte cîntece, epitetul elogios referitor la caracter se îmbină cu vreun altul

și corăbieri aleși, tot kasioți și nydreieni/ Și să-l aibă și pe jupînul Crivăț ca s-o conducă bine pe mare!/ Și –apoi iar da, și-apoi nu și iarăși nu le-o mai dau,/ Dacă nu pleacă și dacă nu vin să-mpartă din nou averea..”²⁶⁵

Planînd pe aripile iluziei, mama din cîntec se răzbună de toată sărăcia ei, căci nu numai fiica sa și-a atins, în cele mai fericite condiții, idealul de a se mărita, dar în umbra ei, și părinții amîndoi s-au ridicat deasupra nevoilor! În adevăr, bogatul ginere le aduce generos galbeni cu coșul, iar tatălui în special îi dăruiește o corabie arătoasă, adică îi îndeplinește visul cel mai scump pe care îl poate avea aproape orice bărbat din țara unde profesia de marinar este atît de cultivată și de iubită. Naivitatea care învăluie tot acest tablou, ca și impresia de naturalețe și spontaneitate, pe care și-o lasă ideile și imaginile din el, dau citatului cîntec un deosebit farmec.

Dintre cîntecele de leagăn, vom relata acum un exemplu care reflectă o scenă de o rară gingășie a sentimentelor mamei față de copilul ei. E clipa cînd copilul adormit trebuie trezit ca să fie alăptat, dar el e cufundat într-un somn așa de adînc! Mama nu se-ndură... În cele din urmă, ea află un mijloc, cum numai în lumea prinților imaginată de fantezia ei putea avea loc: „Doarme puîșorul meu și cum să-l trezesc oare?/ Unde să aflu un măr roșu ca s-arunc în el?/ Iată că aflu un diamant și-l arunc în pătuc:/ S-a trezit micul meu canar și luminează ca un crai nou!”²⁶⁶

Cu chipul acesta, copilul poate trece din lumea somnului la viața reală ca într-o altă lume de încîntare. Prin asemenea procedee de domeniul irealului foarte adesea – sau, mai just, care iau ca model realitatea fantastică a visului – mama ar vrea, spre fericirea pruncului, să șteargă complet granița dintre cele două lumi, creîndu-și o viață plină de armonie, fără contraste și fără zguduiri pricinuite de trecerea bruscă de la o situație la alta. Citatul cîntec de leagăn ne înfățișează - la hotarul dintre real și fantastic – un tablou idilic de un efect liric unic, exprimînd sentimentul iubirii materne într-o formă de o finețe inegalabilă.

Un cîntec ca acesta și multe altele încă de tipul celor anterior citate, în care iubirea și admirația fără margini a mamei pentru pruncul ei este revărsată cu atîta profunzime, dau iluzia adesea că avem a face nu cu niște simple cîntece de leagăn, destinate a adormi un copil de muritot, ci cu imnuri de adorație din cultul unei mari divinități deosebit deenerate.

Scrutînd cu atenție conținutul cîntecelor de leagăn, remarcăm nu o dată că în ele se strecoară și unele intenții pedagogice din partea mamei. Acestea sînt

Și totuși, în ce privește idealul de a merge la școală, s-ar părea că mama greacă dorește să-l influențeze pe copil chiar în chipul cel mai direct, familiarizându-l cu el și creîndu-i autosugestii în legătură cu el încă din leagăn. În acest sens, pare a ne vorbi un cântec de leagăn, din insula Andros, în care dorința de a se duce la școală este pusă chiar în gura pruncului:

“- Lună strălucitoare,	Și să mă duc la școală,
Luminează-mi să merg	Ca să-nvăț carte...” ²⁷⁰

Între cântecele de leagăn de dimensiunile unor adevărate poeme lirice, le vom relata pe acelea care întrunesc într-un tot organic motive foarte variate, analoge celor mai sus prezentate. Acestea, convergînd toate către același țel, glorificarea pruncului – fie raportată la prezent, fie proiectată foarte adesea în viitorul depărtat – alcătuiesc un fel de panegiric emfatic al pruncului, care nu o dată frizează fantasticul, dacă nu chiar și miraculosul. Un asemenea panegiric poate conține toate elogiile imaginabile la adresa pruncului – fetiță sau băiețel – care este înfățișat ca avînd toate calitățile cele mai de preț, atît în ordine fizică, cît și în ordine spirituală, după cum de asemenea i se atribuie lui toate fericirile posibile și imposibile. Astfel, el se remarcă printr-o frumusețe fără seamăn, prin vitejie, hărnicie, inteligență... și se bucură în viață de mult noroc, de nenumărate bogății, de nume bun, de rang mare...etc. Iată un cântec de leagăn din Kápathos, închinat unui băiețel, în care, fapt demn de relevat, majoritatea motivelor apar sub forma urărilor: „- Dormi, feciorașule, bunule fecior și gospodarul meu./ Să-mi adormi curînd și să te trezești din somn tîrziu./ Ca să crești mare și s-ajungi un voinic de seamă./ Să te piepteni, să te gătești, să te-mpodobesti și să te primenești;/ Să te-narmezi cu paloșul și cu sulița de-argint./ Să călărești un cal care merge-n pas de marș și care –aleargă/ Cu șcaua și frîul brodate de aur./ Cu potcoave de-argint și cu pinteni./ Care stă și nechează legat la stîlp²⁷¹./ Să te duci la război și să lupți ca un leu./ Împreună cu toți tovarășii tăi de arme, cu toți generalii,/ Și-n orice război te vei afla, să ieși viteaz de frunte;/ Să cucerești țări și averi, ținuturi, sate și cetăți;/ Să mi te-nsori c-o fată frumoasă, cu fiica regelui;/ Să fie din neam de soi și din casă mare./ Să aibă turnuri cu aur și turnuri cu comori/ Și slujnice cu evantaiuri, ca să te răcorească./ Să-ți facă vînt cu ele noaptea pe cînd dormi.”²⁷²

Iată acum și unul dedicat unei fetițe – provenind din aceeași insulă - unde predomină elogiile de forma cea mai directă, însă unde constatăm de asemenea prezența urărilor. Este acest cântec de leagăn pe care îl vom cita un portret al eroinei, precum pare la prima vedere, mai ales în partea inițială? Dar nu ni se

prunc: căci ele se raportă la realii sau presupușii inamici ai lui, la cei ce îl vorbesc de rău deprecindu-l. De obicei, asemenea motive apar izolate alături de altele de tipul celor cunoscute mai sus și prin contrast cu ele. Așa e cazul cu un cântec de leagăn epirot, care e compus în cea mai mare parte din elogii la adresa pruncului și a tuturor membrilor familiei, dar în finalul căruia figurează o imprecuație: „Băiatului meu, bunului meu băiat/ Toți îi zic ferigă verde./ Mama lui e mlădie ca migdalul./ Tatăl e ca un brad/ Iar frățiorul lui/ Ca un chiparos stufos!/ Și oricine nu mi-l iubește./ Să fie bolnav timp de cinci zile!”²⁷⁷

Alteori însă, tot cântecul e alcătuit exclusiv din motive de tipul blestemului. Iată un astfel de exemplu din insula Chios: „Cine-a zice despre băiatul meu cel drăgălaș că e urît/ Și oricine nu mi-l iubește./ Să bolească timp de cinci zile./ Iar în a șasea zi să-și tragă sufletul./ În a șaptea zi să se scoale./ Să mănânce-o pară și să se înece!”²⁷⁸

Totuși, acest gen de motive întunecă prea puțin atmosfera luminoasă a cântecelor de leagăn, deoarece ele au astăzi mai degrabă aerul unor glume inofensive. Evident însă, dacă le privim sub unghiul genetic, trebuie să admitem că ele au fost cândva foarte serioase, întrucât constituiau o temută armă de apărare a pruncului, ridicată de către mamă împotriva răuvoitorilor lui. Era arma mistică la care recurgeau deseori primitivii, atunci când simțeau în jurul lor vreo primejdie din afară, care îi amenința pe ei înșiși sau pe cineva din ai lor.

Aruncînd o privire generală asupra atmosferei cântecelor de leagăn neogrecești, ceea ce o caracterizează cu deosebire – ca și la alte popoare de altfel – este, pe de o parte elementul afectiv, care domină totul, iar pe de alta cel fantastic. Ambele aceste elemente se împletesc în cea mai desăvîrșită armonie: cel din urmă slujindu-i celui dintîi de suport și de ornament care îl pune în valoare și-i dă strălucire. Afectul, sub aspectul iubirii materne, ia de cele mai multe ori forma de expresie a unei infinite și subtile duiosii. Nicăieri pe terenul creației folclorice nu vom întîlni această complexă stare sufletească într-o măsură așa de abundentă și așa de impresionantă ca în cântecele de leagăn. De asemenea, nicăieri nu atinge ea culmile pe care le atinge aici, sub raportul efectului estetic. În ce privește fantasticul, el stă la dispoziția acestei duiosii materne cu un întreg arsenal de motive, pentru a crea pruncului drag o lume de vis, în care îl introduce mama, răsfațîndu-l ca pe un prinț sau ca pe o prințesă. Nu o dată, fantasticul devine o încîntătoare feerie, comparabilă numai cu cea a basmului. Și totuși există oarecare deosebire din acest punct de vedere între cele două produse populare. Ea constă în faptul că motivele fantastice, care alcătuiesc feeria cântecelor de leagăn, sînt

pruncii ceva mai măricei, care începeau deja a pricepe ceea ce li se cînta și pe care îi amuza elementul umoristic din ele – încît, de la o vreme, au devenit printre cele mai favorite din repertoriul cîntecelor de leagăn. În special, exclamațiile onomatopoeice imitînd glasurile diferitelor animale, ca cele din cîntecul mai sus citat, erau grozav pe placul copiilor. .

În orice caz, ceea ce se poate afirma cu toată obiectivitatea e că această categorie de tîrzie apariție – datorită originalității unora din cîntecele ei și îndeosebi strînselor lor aderențe cu viața psihică a copiilor – și-a cîștigat definitiv indigenatul în domeniul cîntecelor de leagăn neogrecești, unde ocupă un loc foarte distinct.

În cadrul categoriei *tipului adaptat*, se cuvine însă să facem oarecare rezerve cu privire la cîntecele de împrumut, care – în procesul de adaptare suferit de ele – nu au avut succesul celor anterior amintite. Dovedindu-se mai puțin oportune, unele ca acestea au fost – dacă nu chiar direct repudiate – utilizate tot mai rar, pînă ce au căzut complet în uitare. Credem a putea ilustra un asemenea caz printr-un cîntec cu tema certei florilor – pentru întîietate în materie de miros plăcut - cîntec, care în colecția folclorică din Kárpáthos a lui Nováros, este prezentat ca *nanárisma*: „Busuiocul și balsamul și garoafa,/ Două din ele se certau că cine miroase mai frumos?/ S-a-ntors atunci busuiocul și le-a spus celor două plante:/ - Ia să tăceți voi, buruieni urît mirositoare,/ Că eu miros mai frumos!”²⁸¹

Desigur, cîntecul acesta – a cărui temă e bine cunoscută în lirica tuturor popoarelor din sud-estul Europei – a fost selectat de vreo mamă greacă din repertoriul lirico-folcloric curent tocmai pentru subiectul său mai delicat, care ne introduce în lumea florilor. Totuși, ținînd seama de faptul că nu l-am mai întîlnit figurînd în rolul de cîntec de leagăn în nici o altă colecție folclorică neogreacă, conchidem de aici că nu s-a putut adapta în mod definitiv la funcția la care a fost supus în prealabil la probă. În emulația de pe terenul folcloric, cu cîntecele de leagăn tradiționale – sau chiar și cu cele de împrumut, însă mai fericite – el nu a putut rezista.

Substratul afectiv și magic al cîntecelor de leagăn

Dacă acum, cînd cunoaștem mai îndeaproape cîntecele de leagăn – după ce am trecut în revistă, prin specimene din cele mai reprezentative, întregul

cîntecelor de leagăn, care acționează exclusiv acustic, secundînd perfect legănatul, prin muzicalitatea specifică lor, cu o linie melodică complet deosebită de a altor cîntece, cu un timbru tipic al vocii cîntăreței, care îl apropie de cel al anumitor descîntece tainice și cu un ritm care îl reproduce întocmai pe cel al mișcării leagănului. Amintim că nu există incantație care să nu fie puternic impregnată de ritm! Vraja cîntecelor de leagăn este în același timp și de natură fiziologică și psihologică.

Tot un procedeu magic, perfect analog celui frecvent întîlnit în descîntece, este repetiția în serie a unuia și aceluiași cuvînt de importanță capitală, sintetizînd în el scopul însuși al legănatului. În acest chip se tinde, pe cale sugestivă, să se traducă în fapt o realitate dorită. E tocmai cazul cu exclamația *nani*, care este echivalentă cu îndemnul stăruitor de a dormi adresat pruncului și care se repetă aproape obsedant în cîntecele de leagăn, la toate popoarele din sud-estul Europei.

Iată un cîntec de leagăn aromânesc, în care aceasta apare în plină lumină: „*Nani, nani, bunlu./ Nani, nani, ficiorlu./ Nani, nani, hina./ Nani, nani, papa./ Că va s'înină tata...*”²⁸² sau la greci: „*Nani, nani, to paidi*”²⁸³./ „*Nani, to poyli mou, nani*”²⁸⁴./ „*Nana, nana, to gyoudi mou*”²⁸⁵.

Apoi, la fel se întîmplă cu însuși verbul *a dormi*, utilizat de preferință exhortativ, la forma imperativă. Cîntecele de leagăn neogrecești, în special cele de *tipul arhaic*, ne oferă un mare număr de exemple care ilustrează acest fapt. Iată unul pe care îl aflăm într-un cîntec închinat unei fete: „- *Dormi, stea, dormi, auroră, dormi lună nouă./ Dormi ca să se bucure de tine tînărul care te va lua de soție./ Dormi, căci am poruncit la Constantinopol giuvaerurile tale./ Iar în Veneția zestrea ta și diamantele tale./ Dormi, căci plapuma ți-o coase la Constantinopol/ Și se grăbesc ca să ți-o termine patruzeci și doi de meșteri./ În mijloc brodează vulturul, iar pe margini păunul./ Nani, copilă de prinț și nepoată de rege!/ Dormi, căci ți-am poruncit la pantofar papucii./ Ca să ți-i facă roșii și-mpodobiți cu mărgăritare./ Dormi în leagănul tău și-n scutecele tale calde./ Prea Sfînta Fecioară să-ți țină tovărășie...*”²⁸⁶

În cîntecul de 12 versuri, verbul *dormi* revine deci de opt ori; iar dacă îl adăugăm și pe *nani* din versul 8 – care are exact același sens ca și verbul respectiv – de nouă ori, ceea ce-i enorm! Și totuși, trebuie să facem remarcă specială că – dacă în alte creații artistice o asemenea repetiție ar constitui desigur un defect foarte supărător – nu se poate spune aceasta cînd e vorba despre cîntecele de leagăn. Și, ca să ne referim la citatul cîntec neogrecesc, oricine își dă seama că – departe de

elemente din lumea reală, introducându-l astfel pe micul copilăș pe nesimțite – ca printr-un joc amuzant, dar și serios totodată - în realitatea imediat înconjurătoare, o realitate unde modul de viață al animalelor se confundă aproape cu cel al oamenilor. E povestea populară care stă la temelia fabulei, ca gen literar, în lumea cultă - mai puțin morala, se înțelege. De altfel, pot fi surprinse și unele trăsături comune, care vor fi contribuit – în procesul creației – a face trecerea de la un produs folcloric la altul și anume de la cîntecele de leagăn la mica povestire. Ne gîndim în primul rînd chiar la diferitele personaje animale, pentru care și cîntecele de leagăn arată o deosebită predilecție.

La ruși, ni se conturează distinct ambele stadii, deși numai primul – cel dominat de cîntecele de leagăn – este cel care apare în plină lumină. La celelalte popoare slave însă, terminologia folclorică actuală nu ne mai ajută să reconstituim apariția unui produs artistic popular, care – fiind afectat primului stadiu – să fi fost în același timp în strînsă legătură cu domeniul magic, precum e cazul la ruși. La ceilalți slavi, o altă terminologie a luat locul celei vechi slave pentru a denumi cîntecele de leagăn. La cea mai mare parte din aceștia însă, din vechea terminologie magică cu radicalul *baĩ*, ni s-a păstrat, precum am relatat deja, apelativul fem. *baĩka* și chiar prototipul său, denumind tocmai produsul folcloric afectat stadiului mai înaintat al prunciei. Iar verbul *baĩti*, care, în vechea slavă bisericească, e atestat cu dublul sens de *incantare și fabulari*³³³, păstrează la slavii moderni amintiți numai sensul ultim.

Aceleași intime aderențe cu magia ni se dezvăluie și la un alt termen folcloric slav sinonim cu *baĩka*, și anume la bulgarul *bas'n'* (s.f) sau *basnea* – cu diminutivele *basenka* și *basnița* – care ne sînt atestate atît cu sensul de *vrajă* cît și cu cel de *poveste*³³⁴. La sîrbi, *bàsma* (s.f.) e înregistrat de Vuk Karadžić³³⁵ numai cu semnificația de *formulă magică*, adică de ceea ce românii numesc *descîntec*. Limba veche slavă bisericească de asemenea ne conservă, în textele ei, pentru *баснь* două sensuri distincte³³⁶, întocmai ca în bulgara modernă. La ceilalți slavi însă, acest termen folcloric a pierdut de mult orice amintire a vechilor sale aderențe magice, desemnînd exclusiv *povestea* și în special *povestea scurtă*, cu animale, ca și *bajka* – de exemplu, la sloveni *bas'ën* (s.f.) sau *básna* (s.f.)³³⁷, la ruși *basnĩ* sau *basnĩa* (s.f.)³³⁸. E termenul care a fost primit din slavonește și de limba română sub aspectul fonetic *basm*, ca nume al unor creații folclorice în proză înrudite cu cele denumite de slavul *basnĩ*, însă nu identice; deoarece *basmul* la români denumește produsul epico-fantastic de ample proporții, care nu e afectat în mod exclusiv vârstei copilăriei, ci e gustat deopotrivă și de oamenii maturi. Din însuși acest fapt, se

-А кој ми је зацншкуже,
 Мој, мој Јовано,
 Душо, Петкано?
 -Милован је зацншкуже,
 Мој, мој Јовано,
 Душо, Петкано!³⁸³

Dar cine mi-o leagănă?
 Iovana mea,
 Și tu, Petkano, suflete!
 Milovan mi-o leagănă,
 Iovana mea.
 Și tu, Petkano, suflete!

Ne surprinde marea asemănare a acestui cântec ritual sîrbesc cu cel aromânesc în uz la legănatul fetelor și flăcăilor de la Sf. Gheorghe. E aceeași formulă care îi consacră pe o pereche de tineri îndrăgostiți. Funcția erotică a citatului cântec ritual și implicit a legănatului transpare deci și la sîrbi în toată claritatea.

Nici un popor din sud-estul Europei, din cele la care e atestată datina în chestiune, nu o conservă mai bine și nu posedă un repertoriu de cîntece al ei mai bogat și mai variat decît bulgarii. Legănatul are loc la ei în dimineața de Sf. Gheorghe și e foarte răspîndit în toată țara, iar odinioară se practica absolut pretutindeni. D. Marinov ne spune că „fără legănat nu se putea să treacă Sf. Gheorghe”³⁸⁴, de unde rezultă că e vorba de o practică specifică acestei sărbători, căreia poporul îi atribuia o deosebită însemnătate. Același etnograf bulgar ne informează că „orice fată și orice flăcău trebuie neapărat să se dea în leagăn de Sf. Gheorghe”³⁸⁵, fiindcă *altfel sănătatea lor este grav primejduită, mai ales din partea duhurilor rele.*³⁸⁶ La bulgari, leagănul prezintă aceeași formă primitivă ca și la aromâni, reducîndu-se de obicei la o funie atașată de creanga unui pom. Dar din două regiuni diferite – Beldișko și Komleniko – Marinov ne înfățișează și un alt tip de leagăn, mai apropiat încă de natură, constînd dintr-un lemn – în mod necesar verde - despicat în două la capătul superior, care e fixat între crengile unui copac înalt³⁸⁷, în timp ce capătul inferior e străbătut de o scurtă bară de lemn în poziție orizontală, destinată a oferi sprijin picioarelor persoanei care se leagănă. Tipul acesta, care e cunoscut sub numele special de *cliuč*, adică „cheie” – desigur fiindcă are forma unei chei - prezintă, după noi, un deosebit interes, fiindcă dacă nu e chiar tipul cel mai primitiv de leagăn din toate cîte au fost vreodată cunoscute, este în orice caz unul din cele mai primitive. În sprijinul părerii noastre vine faptul că exact același tip de leagăn este atestat sub numele de *scrînciob în copaci* la românii din Bucovina, unde a fost semnalat de celebrul folclorist S. Fl.

Toate fetele au să vină

Ca să se dea-n leagăn pentru sănătate.

La urmă va veni și Dubrinka

*Să se dea-n leagăn pentru sănătate.*³⁹²

Că în adevăr acesta-i efectul atribuit de popor practicii legănatului de primăvară, reiese foarte clar și din o serie de alte motive rituale ale datinii. Astfel, la bulgarii macedoneni din Ohrida, cel ce se așază în leagăn trebuie să-și pună în prealabil pe cap o cunună împletită din trei plante verzi cu virtuți speciale. Între acestea, una este așa-numita *vratica*, care se pune pentru sănătate, iar alta *debélíka* (<*debel*, *a, o*=gros), care se pune ca să fie groși, adică plini³⁹³. Amintim apoi că în mijlocul cununii verzi, chiar pe creștetul capului persoanelor care se leagănă, se mai pune de asemenea un ou roșu ca să fie albi-roșii la față și plinuți ca și ei³⁹⁴.

Demnă de relatat este, la bulgari, grija specială a poporului de a-și asigura sănătatea pe viitor și prin diferite alte mijloace săvârșite la Sf. Gheorghe. Astfel, în acest scop, în orașul Tîrnovo, e obiceiul să se spele cu apă în care au fost puse o serie de plante, cărora li se atribuie virtuți speciale și anume: дивисíл, зилинiкъ, здрaфчиц, дибéль-маръ, лъульáк³⁹⁵. Majoritatea dintre acestea au de obiect sănătatea. În afară de дибéль-маръ (<дебела-мара), care desigur e o altă denumire, dialectală, pentru *debélíka* mai sus discutată și care vizează trupeșia, deci întrucîtva tot sănătatea, ne frapează dintre plantele enumerate îndeosebi зилинiкъ și здрaфчиц. Acestea sînt foarte apreciate de poporul bulgar ca plante medicinale. *Zilínikă* (<*zeleníka*) adică cea verde, denumită și *zimzelek*, adică cea verde iarna, sau cu numele de origine turcă *cimșir*³⁹⁶ – în terminologia botanică *buxus sempervirens* – este planta totdeauna verde, precum o recomandă însuși numele ei. Evident, nu se putea ca o asemenea plantă să nu fie valorificată magic de către popor. Datorită verdelui ei etern – simbol al sănătății perpetue – ea însăși a devenit aducătoare de sănătate. Cît despre здрaфчиц³⁹⁷, ea „este floarea favorită a bulgarilor: cînd fac buchete, indiferent pentru ce anume, pun în el și dintr-însa”³⁹⁸. Tocmai de aceea e așa de preferată de poporul bulgar această floare, fiind nelipsită din orice buchet, pentru că e considerată de el ca purtătoare de sănătate, după cum o arată chiar numele. Între plantele puse în apa cu care se spală locuitorii din Tîrnovo la Sf. Gheorghe este și cea numită *divisít*³⁹⁹. Numele ei fiind pus – prin etimologie populară - în legătură cu *vesel* (rom. *vesel*), a făcut ca poporul să-i atribuie puterea magică de a provoca veselia, care, firește, este tot un atribut al sănătății

dorit el să și-o însușească.

Pentru aceasta, în naiva sa concepție despre viață, a recurs la un mijloc magico-contagios dublat de unul magico-imitativ: acela de a se sui în copacul pe care în interpretarea sa simbolică îl considera drept un ideal de putere și sănătate și astfel să se contagieze de aceste calități vitale. Dar nu era de ajuns numai să se suie în arbore, adică să se pună în contactul cel mai intim posibil cu el, ci să reproducă și mișcarea care pulsa în vinele arborelui, adică circulația sevei. Pentru aceasta, era necesar să se așeze pe o creangă potrivită din arborele ales și să se lege pe ea. Astfel, asigurându-și trecerea vigoriei copacului în propriile sale vine, el se identifica într-o oarecare măsură cu copacul însuși. Pentru aceea se duc tinerii sârbi și se suie în corn, renumit între toți arborii prin tăria lemnului său, dar și prin faptul că înflorește primăvara cel mai devreme și fructele lui se coc toamna cel mai târziu – și se leagă în el la sărbătoarea Sf. Gheorghe. Pentru aceasta tinerii bulgari din orașul Tîrnovo se duc în pădure în noaptea Sf. Gheorghe și se urcă în copaci anume aleși de ei pentru a se legăna. Evident, cu timpul, practica a evoluat. Pe de o parte, printr-un fenomen de reducție, dar totodată și din motive de comoditate, în loc de a se sui în copac și a căuta anume o creangă care să permită legănatul în bune condiții, s-a recurs la realizarea unui mijloc mult mai practic pentru îndeplinirea ritului: *leagămul*, iar apoi a unei funii legate cu ambele capete de creangă. Dar evoluția leagămului nu se oprește aici, ci într-un târziu ea ajunge la acele scrînciobe confortabile atât de răspîndite la români din nordul Dunării, care se leagă în ele în zilele Paștelui.

Privind prin prisma originii această datină de un arhaism puțin comun, este evident că ea se plasează în seria celor paleobalcanice. Aceasta ne-o dovedește, pe de o parte, existența ei la greci, la care este atestată atât în antichitate, cât și astăzi; iar pe de altă parte, existența ei la români și la slavii sudici, dintre care bulgarii o cultivă cel mai mult și o cunosc pretutindeni pe tot teritoriul etnografic bulgar și, precum am menționat deja, ei au conservat-o și cel mai bine. Faptul că datina este așa de înrădăcinată în popor la bulgari și români, care au un substrat comun tracic, ne întărește în convingerea că la ambele aceste popoare, ea este o moștenire de la traci, care în antichitate o practicau la fel ca și grecii. Faptul că o aflăm însă atestată și la alte popoare din Europa – precum sînt letonii și estonii – este un indiciu că în trecut aria ei de răspîndire depășea așezările familiei indo-europene, ceea ce ne-o dovedește tocmai existența sa la estoni.

NOTE

1. Cf. Du Cange, *Glossarium Mediae Latinitatis*.
2. Karl Bücher, *Arbeit und Rhythmus*, Leipzig, 1896, zweite stark vermehrte Auflage, Leipzig, 1899, vierte, neubearbeitete Auflage, mit 26 Abbildungen auf 14 Tafeln, Leipzig und Berlin, 1909, XI+476 s., 6te Auflage, Leipzig, 1924.
3. Cf. *Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1898, zweite Auflage: *Die Wirtschaft der Naturvölker*, Dresden, 1898.
4. *Der Ursprung der Poesie und Musik*, p. 299-337, iar în ed. a IV-a, p.356-393.
5. *Psychologie der Volksdichtung*, zweite Auflage, Berlin, 1913, p.1-14.
6. Mihailidis Nouarou ne informează că locuitorii din Kárpathos – posedînd ogoare în fertila insuliță Saria, situată în imediata vecinătate la nord – sînt nevoiți să se transporte acolo pe mare, de cîteva ori pe an, pentru a le cultiva și apoi recolta. În acest scop, ei se servesc de niște luntre mari, mînate de obicei de 4 vîslași, care cîntă alternativ niște cîntece speciale, stimulîndu-se astfel și totodată agreîmentîndu-și o muncă grea, iar adesea primejdioasă cînd marea e zbuciumată de furtună. Cf. Mihailidis, *Dem. Trag.*, 115.
7. M. G. Mih. Nouarou, *Dem. Trag. Karp.*, p.117, nr. 15.
8. *Ibid.* p. 117, nr. 18.
9. *Ibid.*, p. 117, nr.17.
10. *Ibid.*, p.117-118, nr.20.
11. *Ibid.*, p.116, nr. 5.
12. De introdus aici și faptul că la grecii antici și la romani era în uz ca la corăbiile mari, unde lopătau mulți vîslași, să fie un cîntăreț din fluiet (*aulos*) care avea un rol hotărîtor la întreținerea ritmului vîslirii. Cf. terminologia, mai jos.

128. *Ibid.*, p. 287.
129. *Ibid.*, p. 283.
130. *Ibid.*, p. 192, 283.
131. Variantă din Bela Cerkova - Tärnovsko; cf. An. Burmov, *Nar. um. ot s. Bela Cerk. - Sbrk.*, XXXVIII.
132. Cf. SbNU, XXXVIII, p. 136, v. 15, 25.
133. Remp., *Konits*, 112, nr.1.
134. Passow, PCGR, p. 213, nr. CCLXXXIII.
135. *Ibid.*, p. 212, nr. CCLXXXI.
136. V. Alecsandri, *lucr. cit.*, p. 381.
137. Passow, *lucr. cit.*, p. 211, nr. CCLXXIX.
138. Kanellake, *Hiaka*, p. 210, nr.4.
139. *Ibid.*, p. 212, nr. 11.
140. *Ibid.*, p. 209, nr. 1.
141. *Ibid.*, p. 211, nr. 8; cf. și nr. 7; p. 212, nr. 9.
142. Kanellake, *Hiaka Analekta*, p. 209, nr. 1, v.1.
143. Jeannaraki, *Aismata Kret.*, p. 252, nr. 308.
144. Pitрэ, CPS, II, p.6.
145. *Ibid.*, p. 7, nr.2.
146. Mistral, II, p. 403.
147. *Lou Trésor dóu Felibrige.*
148. Mistral, *Lou Trésor*, II, p. 403.
149. *Idem.*
150. *Ibid.*, II, p. 412.
151. *Idem.*
152. *Ibid.*, II, p. 409.
153. *Idem.*
154. *Idem.*
155. Mistral, *Lou Trésor*, I, p. 101.
156. Slabý, Wb. Sp. DS, I, p. 469.
157. *Idem.*
158. Meyer-Lübke, REW, p. 430, nr. 5817.
159. Figueiredo, PDLP, p. 889, 899; Pinh-Dória, DPF, p. 407, 412.
160. Figueiredo, PDLP, p. 889; Pinh-Dória, DPF, p. 407.

161. Figueiredo, PDLP, p. 899; Pinh-Dória, DPF, p. 412.
162. Slabý, Wb. Sp. DS, I, p. 472-473.
163. Pinh-Dória, DPF, p. 412.
164. Figueiredo, PDLP, p. 889; Pinh-Dória, DPF, p. 407.
165. Mistral, *Lou Trésor*, II, p. 403.
166. *Idem*.
167. *Ibid.*, p. 409.
168. *Idem*.
169. Boerio, DDV, p. 441.
170. *Ibid.*, p. 439.
171. Cf. T. Papahagi, DDA, p. 727, s.v. *nani*, *fã nani*; cf. P. Papahagi, LPA, p.2.
172. Grimm, DWb., VI, col. 1288.
173. Grimm, DWb., VI, col. 1287; Sachs-Villatte, *Enzykl. Wb.*, Teil II, p. 1132.
174. Grimm, DWb., III, col. 229; Sachs-Villatte, *Enzykl. Wb.*, Teil II, p. 443.
175. Sachs-Villatte, *Enzykl. Wb.*, Teil II, p. 1132.
176. *Idem*.
177. Grimm, DWb., VI, col. 1288.
178. Sachs-Villatte, *Enzykl. Wb.*, Teil II, p. 1132.
179. Fowler, OD, p. 683; Muret-Sanders, *Enzykl. Wb.*, t. I (ED), p. 487; Chambers's TCDEL, p. 540, Fernald-Vizetelly, SDEL, p. 475.
180. Interjecția *bye-bye!* De altfel n-a întîrziat nici ea de a deveni apelativ, denumind somnul însuși sau chiar patul, adică leagănul pruncului. Cf. Fowler, OD, p. 152; Muret-Sanders, *Enzykl. Wb.*, Teil I, p. 138.
181. Fowler, OD, p. 683; Chambers's TCDEL, p. 540. Fernald - Vizetelly, SDEL, p. 475. Privit însă deopotrivă sub unghiul semasiologic, ca și sub cel genetic, *lullaby* își află cel mai perfect corespondent în termenul folcloric englez *hushaby*, care și el a luat naștere la fel prin fuziunea a două exclamații diferite, în uz la adormirea pruncilor (*hush + by[e]*) și totodată are în bună parte aceleași sensuri.
182. Fowler, *lucr. cit.*, p. 683.
183. *Idem*.
184. Leviticus, LT, I (*Niederl - deutsch*), p. 217.
- 185 Cf. Helwig, LT, I (*Schwed.-deutsch*), p. 188; *Svensk och Tisk Handordbok*, p. 159; Milanova, ŞRS, p. 298.

- Rujele vor fi ale mamei lui și florile ale lui tatu-său,
Iar trandafirii vor fi ai lui nașu-său. Pol., *Ekl.*, p. 209, nr. 150, v. 7-10; cf. p. 208, nr. 150, v.1-4.
204. Pol., p. 207, nr. 148.
205. Passow, PCGR, p. 213, nr. CCLXXXII; Pol., p. 207, nr. 149.
206. *Ibid.*, v. 4.
207. Nouarou, DTK, p. 184, nr. 46, v. 5 și urm.
208. *Ibid.*, p. 236 Z'.
209. *Ibid.*, p. 183-184, nr. 45.
210. *Iliada*, XIV, v. 233.
211. Precum îl recomandă însuși numele, Morfeus (<morfe) era „creatorul de forme“, adică de umbre fără consistență, în cadrul somnului.
212. Nouarou, DTK, p. 183-184, nr. 45.
213. *Idem.*
214. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v. 10.
215. *Ibid.*, p. 235, nr. 5; cf. și Jeannarakis, *lucr. cit.*, p. 252, nr. 308, v. 2-4.
216. Pol., p. 209, nr. 153.
217. Cf. Fauriel, *Chans. pop.*, II, p. 430; reprodus apoi de Tommaseo, *Canti pop.*, III, p. 218-219, în traducere italiană; iar textul grecesc de Passow, PC, p. 212-213, nr. CCLXXXII; cf. și Kind, *Anth.*, p. 40.
218. Pol., *Ekl.*, p. 210, nr. 154, v.1 și urm.
219. Remp. *Kon.*, p. 114, nr.8.
220. Nouarou, DTK, p. 186, nr. 50, v. 1 și urm.
221. Kanellake, *Hiaka Analekta*, p. 210, nr.4.
222. *Praigelos 'Ygeia*, precum o califica Likymnios, poet liric din Chios din secolul al V-lea î.e.n., care probabil va fi făcut uz de un calificativ popular al timpului său. El o mai numea pe zeița Sănătății și „mama supremă, cea cu ochi sclipitori“, precum și „regina mult dorită a tronului sfânt al lui Apollo“ (cf. fragmentul citat de Sextus Empiricus, *Adv. math.* XI, 49).
223. Ba, dat fiind că n-am mai întâlnit în cîntecele de leagăn neogrecești sănătatea ca personaj, ar fi mai posibilă și o altă explicație: s-ar putea ca *Ygeia* să fi fost atrasă aici în mod cu totul incidental și anume pur și simplu din necesitatea unei rime cerute de *Panagiá* din versul succedent. Totuși, poezia populară neogrească nu simte deloc necesitatea rimei ca ceva imperios, cum e cazul,

de exemplu, cu poezia populară română. În cea mai mare parte, versurile populare ale grecilor moderni sînt lipsite de rimă.

224. Pol., p. 208-209, nr. 152.
225. Remp., *Konits.*, p. 114, nr. 7.
226. Kanellake, *Hiaka Analekta*, p. 210, nr. 4.
227. Jeannaraki, *Aismata Kretika*, p. 252, nr. 308, v. 11-12.
228. Passow, PC, p.212, nr. CCLXXXI.
229. Jeannaraki, *Aismata Kretika*, p. 252, nr. 308, v. 5 și urm.
230. Passow, PC, p. 213, nr. CCLXXXIII.
231. *Ibid.*, p. 211, nr. CCLXXIX.
232. Nouarou, DTK, p. 186, nr. 50, v. 7-11.
233. *Ibid.*, p. 27, nr.1.
234. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 4.
235. *Ibid.*, p. 2360'.
236. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v.1.
237. *Ibid.*, p. 186, nr. 50. v.1.
238. *Ibid.*, p. 186, nr. 50, v. 7.
239. *Ibid.*, p. 28, nr. 7.
240. *Ibid.*, 184, nr. 46.
241. *Ibid.*, p. 28.
242. *Ibid.*, p. 27:
243. *Ibid.*, p. 235, nr. 6.
244. *Ibid.*, p. 235Γ'.
245. *Ibid.*, p. 235.
246. Passow, PC, p. 549, nr. 686; cf. Tommaseo, *Canti pop.*, III, p. 219, nota 1.
247. Passow, PC., p. 549, nr. 688; Tommaseo, *lucr.cit.*, III, p. 219.
248. Tommaseo, *lucr. cit.*, III, p. 219.
249. Nouarou, DTK, p. 27, nr. 2.
250. *Ibid.*, p. 27, nr. 3.
251. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 1.
252. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 2.
253. *Ibid.*, p. 236-237, &31A'.
254. *Ibid.*, p. 185, nr. 47, v. 11-13.
255. *Ibid.*, p. 185, nr. 47, v. 14-17.

256. *Ibid.*, p. 184, nr. 46, v. 14-15.
257. Cf. Preller, GM, I.
258. Remp. *Kon.*, p. 112, nr.2.
259. Pol., *Ekl.*, p. 208, nr. 150, v. 93-99.
260. Remp. *Kon.*, p. 113-114, nr. 6.
261. *Ibid.*, p. 112-113, nr. 3.
262. Nouarou, DTK, p. 236H'.
263. Jeannaraki, *Aismata Kretika*, p. 245, nr. 305.
264. *Ibid.*, p. 243, nr. 303; cf. și un alt cântec de laudă pentru ambii miri: Τὸ παινέμα τοῦ γαμπροῦ καὶ νύμφης; *ibid.*, p. 244-245, nr. 304.
265. Nouarou, DTK, p. 236, v. 20-32.
266. *Ibid.*, p. 27, nr.5.
267. Pol., *Ekl.*, p. 210, nr. 154.
268. Nouarou, DTK, p. 184, nr. 46, v. 11-12.
269. *Ibid.*, p. 50, v.5-6.
270. Passow, PC, p. 211, nr. 278, v. 1 sqq.
271. (la pragul de sus al ușii?).
272. Nouarou, DTK, p. 185-186, nr. 48.
273. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v.1 sqq.
274. *Ibid.*, v. 5-8.
275. *Ibid.*, v. 9-12.
276. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v. 13-16.
277. Remp., *Kon.*, p. 113, nr. 5.
278. Kanellake, *Hiaka Analekta*, p. 210, nr. 3.
279. Cf. Nouarou, DTK, p. 27, nota 2.
280. Passow, PCGR, p. 210-211, nr. CCLXXVII.
281. Nouarou, DTK, p. 237B'.
282. G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888, p. 177.
283. Remp., *Kon.*, p. 112, nr.1.
284. Passow, PC, p. 211, nr. 279, v.8.
285. *Ibid.*, p. 212, nr. 281.
286. Pol., *Ekl.*, p. 209, nr. 153.
287. Nouarou, DTK, p. 27, nr. 4.
288. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 2.

289. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 3.
290. *Ibid.*, p. 27, nr. 1.
291. *Ibid.*, p. 27, nr. 2.
292. *Ibid.*, p. 27, nr. 3.
293. *Ibid.*, p. 27, nr. 5.
294. *Ibid.*, p. 185, nr. 48.
295. Passow, PC, p. 212, nr. 281.
296. Nouarou, DTK, p. 235, & 29, nr. 6.
297. *Ibid.*, p. 235, & 30 Γ'.
298. *Ibid.*, p. 236, & 30 θ'.
299. *Ibid.*, p. 184, nr. 46, v. 5, 8-9.
300. *Ibid.*, p. 186. Nr. 49, v. 11-12.
301. Remp., *Kon.*, p. 112, nr. 1.
302. S. Fl. Marian, *Descîntece poporane române*, Suceava, 1886, p. 148-149.
303. D. Ionescu și A. I. Daniil, *Culegere de descîntece din jud. Romanai*, vol. I, București, 1907, Minerva, p. 193.
304. Marian, *lucr. cit.*, p. 118-119.
305. *Ibid.*, p. 119.
306. Nouarou, DTK, p. 235, & 29, nr. 3.
307. *Ibid.*, p. 185, & 48, v. 3 sqq.
308. *Ibid.*, p. 184, nr. 46, v. 14-15.
309. Cf. Remp., *Kon.*, p. 112, nr. 2.
310. Nouarou, DTK, p. 186, nr. 49.
311. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v. 9.
312. *Ibid.*, p. 186, nr. 49, v. 1.
313. *Ibid.*, p. 186, nr. 50, v. 1.
314. *Ibid.*, p. 235, & 29, nr. 6.
315. Cf. Dal, TS, I, p. 143; Ușakov, TS, p. 98.
316. Dal, TS, I, p. 143.
317. Dal, TS, I, p. 143, Ușakov - Pavlovski.
318. Dal, TS, I, p. 143.
319. *Idem.*
320. *Ibid.*, p. 99.
321. Jel., I, p. 9.

322. Cf. Ger, RBla, I, p. 30; Vyk, Rj., p. 13; RJA; Janežić, p. 8.
323. Janežić, p. 8.
324. *Idem.*
325. Janežić, p. 7.
326. Se știe că medicina, la primitivi, se confundă cu vrăjitoria și că deci medicul se identifică cu vrăjitorul sau vrăjitoarea.
327. Miklosich, *Lex.*, p. 11.
328. Cf. Dal, TS, I, p. 99; *baika* < *pobasenska, pobaska, pribaska, skazociko, priskazka*.
329. Janusz, DSPF, I, p. 14.
330. Herzer, SČF, p. 9; Buben, ČFS, p. 671; Jungmann, SČN, I, p. 61.
331. De exemplu, în limba polonă, verbul *bajać* = „conter, dire des mensonges, conter des sornettes“; nom. act. *bajanie* = „narée ennuyeux, contes, rêveries, radotage“; s. m. *bajacz* și *bajarz* = „conteur, radoteur, conteur de sornettes“; s.f. *bajarka* = „conteuse, caquetteuse“, apoi s.m. *bajczarz* = „causeur, caquetteur, bavard, jaseur“; s. f. *bajczarka* = „causeuse, caquetteuse“; s.m. *baj* și *baja* = „faiseur de contes“, „diseur de sornettes“ (Janusz, DSPF, I, p. 14-15). La fel la cehi și la slovaci – așa č. *bájeti* = „faire des contes fabuleux, conter des fables“; nom. act. *bajení* = „contes, fables“, *bajecz* = „conteur (de fables, de sornettes)“ (Herzer, SČF, p. 9; Jungmann, SČN, I, p. 60-61).
332. Cf. Jungmann, SČN, I, p. 60: *bajáti* = „mluviti, zvláště o dětech, když žvatlati počínají“.
333. Miklosich, *Lex.*, p. 12.
334. Ger., RBla, I, p. 26-27.
335. Rj., p. 17.
336. Miklosich, *Lex.*, p. 12; Berneker, SEW, I, p. 45.
337. Janežić, SNS, p. 10.
338. Dal, TS, I, p. 132.
339. Cf. forme verbale slave orientale: *bati* < **baati* < *baiati*; *batn* < **baati* < *baiati*. Cf. Dal, TS, I, p. 99.
340. Cf. Dal., *ibid.*
341. Cf. și formele *minuromai, minurigma* (m.), precum și adj. *minuros*.
342. Cf. Sextus Empiricus – ex recensione Immanuelis Bekkeri, Berolini, 1842, p. 754, Pros matematikous, VI, p. 32; cf. și ediția ultimă, a lui J. Man – K.

394. *Idem.*
395. Cf. SbNU, XVI-XVII, p. 22.
396. Ger., II, p. 149.
397. formă dialectală a lui *zdravceți* < *zdraveț*.
398. Cf. Ger., II, p. 148.
399. < *devesil* = *heracleum*; cf. Ger., I, p. 282.
400. SbNU, XIII, p. 24.
401. Cf. la bulgari, pentru regiunea Filipopol: SbNU, XII, p. 9.
402. SbNU, XVI-XVII, p. 22.
403. SbNU, XII, p. 9.
404. SbNU, XVI-XVII, p. 22.
405. *Idem.*
406. Faptul că e de aur leagănul soarelui nu are nevoie de nici o explicație - și anticul Apollo avea părul de aur, arcul și săgețile de aur - dar ceea ce trebuie să menționăm e că în folclorul bulgar și atunci când este vorba despre un leagăn de prunc al unei ființe supranaturale, cum ar fi un pui de zmeu, de *samodiva* sau însuși pruncul Isus, el ne este înfățișat ca fiind tot de aur.
407. Cf. Ciolakov, BNSb, p. 38.
408. SbNU, XII, p. 9.
409. SbNU, XVI-XVII, p. 22.
410. În terminologie botanică: *alopecurus pratensis*. Cf. Ger., III, p. 32.
411. Ger., III, 32. În foarte multe locuri, la bulgari, planta în chestiune se numește *lepka*, așa că dictonul sună *zalepilsia kato lepka*; cf. *ibid.* Acest apelativ a trecut și la dacoromâni, care îl cunosc sub aspectul fonetic *lipcă*. De asemenea, limba română cunoaște și ea un dicton care corespunde perfect celor bulgare citate: „a se ține lipcă de cineva“.
412. Cf. SbNU, XIII, p. 27, nr. 16.
413. *Ibid.*, p. 27, nr. 17.
414. SbNU, VIII, p. 124, nr.9, (II); cf. o altă variantă, tot macedo-bulgară (din Kukuș), dedicată flăcăului și prezentînd forma inversă: flăcăul se leagănă, iar fata-l privește din cerdac cu admirație, dar și cu îngrijorare, ca nu cumva să se rupă funia și să cadă. Cf. Br. Milad., BNP, p. 503, nr. 636.
415. SbNU, XIII, p. 25, nr. 4; cf. o variantă identică, în ce privește conținutul, din

A N E X Ă

CÎNTECELE DE LEAGĂN UCRAINENE

CÎNTECELE DE LEAGĂN UCRAINENE, așa-numitele *colisanki* sau *pricoliscovi pisni* (sau încă *colisni pisni*) – atît în ceea ce privește forma de expresie poetico-muzicală a lor, cît și în ce privește fondul, adică tematica – ni se prezintă ca niște creații folclorice nu numai foarte distincte între toate celelalte, dar în același timp de o surprinzătoare bogăție și varietate a motivelor melodice, ca și a celor poetice. Pentru a cunoaște mai de aproape aceste originale cîntece populare ale Ucrainei, sub aspectul conținutului lor poetic, vom încerca o trecere în revistă cît mai completă a lor, străbătîndu-le – în măsura în care ne-au fost accesibile – întregul ciclu de motive și teme. Vom începe cu cele mai simple, care sînt comune și altor popoare, pentru a aborda apoi o serie din acelea care pot fi pe drept considerate ca specifice ucrainenilor.

Astfel, relatăm mai întîi cîntece care se limitează la obișnuitele apostrofe adresate pruncului de către mama lui sub forma de îndemn la dormit:

-Hai, dormi, copile, fără să te-nfăș

Și fără să te legăn:

Să-mi dormi făr-a plînge

Tocmai pînă dimineață!¹

În acest cîntec e formulat în chipul cel mai direct – fără nici un fel de podoabe de stil – idealul pe care și-l poate dori o mamă, în cursul unei nopți, atât pentru ea, cât și pentru copil. Tot așa de simplu ni se înfățișează și un altul a cărui cîntăreață nu mai e mama ci, probabil, o soră mai mare a pruncului sau altcineva din familie, care, legănîndu-l, îi face cunoscut că amîndoi părinții sînt duși departe la muncile agricole:

-Hai liuliu, micule Tudose,

Hai liuliu, liuliu!

Tata-i dus pe vale,

Iar mămuța e pe cîmp.²

S-ar părea că această scurtă informație are de scop să-l cumințească pe prunc, arătîndu-i oarecum, ca unei persoane înțelegătoare, că nu e cazul să se răsfețe sau să aibă capricii, fiindcă nu are cine i le lua în seamă. Uneori însă, îndemnul la somn - acest laitmotiv al celor mai multe cîntece de leagăn - iese cu totul din comun cînd e însoțit de accente de duioșie maternă, ca în cîntecul unde mama scoate în relief discret frumusețea ochilor copilului ei:

- Ei, dormi, puiule, dormi,

Închide ochișorii tăi albaștri!

Că și eu i-aș închide

De-aș avea așa ochișori!³

Evident, generoasa comparație din final nu-i decît o formă de expresie a admirației și dragostei mamei, menită a pune în lumină, prin contrastul creat, frumusețea ochilor albaștri ai pruncului.

Apoi, la ucrainenii întîlnim sub variate aspecte și motivul promisiunilor făcute pruncului, motiv atît de bine cunoscut cîntecelor de leagăn ale celor mai multe popoare. Iată un cîntec din Galiția, unde el apare în forma cea mai simplă posibilă și totodată cea mai naturală:

- Dormi, copilă, neînfașată!...

O să vie maîna să te-nfeșe

Și să-i dea să sugă Măriuții!⁴

Sau, după o altă variantă din aceeași provincie, mama făgăduiește pruncului să-l înfeșe în veșminte fine și scumpe:

- Hai, dormi, copile...

Vine mama și te-nfașă

element foarte serios și real: pe măsură ce copilul crește, el devine treptat un asociat tot mai destoinic al părinților săi la muncile cîmpenești, începînd cu cele mai ușoare și sfîrșind cu cele executate de oamenii maturi. Citatul cîntec este deci, de fapt, o urare, numai că prezentată astfel ca și cum ea s-ar fi realizat deja.

Mult mai rar, mama visează pentru fiul său un ideal mai de seamă, ca acela de a-l trimite, cînd se va face mare, la învățătură departe de sat, pe la școli înalte, de unde le va scrie scrisori:

- Liulea, liulea cu mama,	Ai să-nveți acolo
Te legăn cu mîna mea.	Scrisul mărunțel
Cînd ai să-mi crești mare,	Și ai să scrii scrisoare
Mergi la-nvățătură;	Tătucului tău! ²⁵

Este un ecou al epocii cînd educația prin școală face tot mai multă vîlvă în popor. Cartea începe să devină pentru țărănime un ideal foarte greu de atins, este adevărat, însă totuși foarte surizător, în special pentru că asigură un trai mai ușor.

Uneori, legănîndu-și pruncul, țărâna ucraineană privește viitorul lui ca pe o mare enigmă. Ea stă de vorbă cu sine însăși și se întrebă: aduce el oare pe lume noroc pentru dînsul și pentru ai săi sau nu? Adică, va fi el purtat de un destin bun sau de un destin rău? Și tot ea își răspunde că, în primul caz, va avea pentru dînsul o deosebită prețuire și chiar respect, iar în al doilea – în ciuda lipsei de afecțiune față de el – se va resemna totuși să-l crească:

-Hai, liuliu, liuliu, copilaș micuț!
Oare Dumnezeu mi te-a dat sau soarta cea rea?
Dacă mi te-a dat Dumnezeu, eu te voi cinsti,
Iar dacă mi te-a dat soarta rea, tot trebuie să te cresc.²⁶

Așadar, în orice caz, îngrijirea-pruncului este marea datorie de la care mama nu se poate abate. Într-o altă variantă a aceleiași teme, mama dă însă un alt răspuns la întrebarea ce-și pune:

Hei, dacă Dumnezeu mi te-a dat, am să te cresc,
Dar dacă soarta cea rea, am să te blestem!²⁷

Care dintre aceste două atitudini ale mamei este cea originară? Sau, cel puțin, care este consemnată de numărul cel mai mare de variante? Iată ceea ce ar fi interesant de știut. Prima s-ar părea să fie o formă mai evoluată sub aspectul etic, deci a doua ar fi cea de la origine. Ceea ce se menține invariabil, în ambele variante citate, este caracterul fatalist al atitudinii mamei: credința fermă că destinul

Într-un alt cîntec de leagăn, mama, ea însăși se arată foarte sceptică în ce privește viitorul, căci copilul crescut de ea cu atîtea jertfe va putea fi un ingrat fără seamăn. Cîntecul chiar zugrăvește prin fapte concrete tabloul sumbru al ingraturii filiale, pe care îl pune în contrast cu iluziile mamei din timpul prunciei lui:

Eu te-aș legăna	Hei, liulea, liulea,
Și ziua și noaptea	Micul meu fecior;
De m-aș aștepta	Tu, la bătrînețe,
Să-mi fii de ajutor!	N-ai să-mi dai nici apă!
Dar eu m-aștept de la tine	Nici apă n-ai să-mi dai,
La o mare durere	Ba ai să m-alungi și din casă!
Pentru biata mea inimă.	La bătrînețile mele,
	O să-mi amărăști inima! ³⁰

E aproape de mirare să aflăm un atît de crud realism într-un cîntec de leagăn, a cărui atmosferă e de așteptat să fie senină prin excelență. Dar chiar cînd mama nu este tulburată de gîndul unei eventuale ingraturii din partea fiului, o altă viziune aproape tot așa de neagră vine să întunece cerul speranțelor ei: nedreptatea socială, a cărei victimă îi va fi copilul, mult visatul stîlp al bătrîneților sale. Legănîndu-și pruncul, mama își imaginează că el a crescut deja mare și a plecat în lume la lucru, ca să-și cîștige pîinea. Dar vai, de acolo de departe, el i se plînge că e tare rău printre străini, care n-au nici o milă de dînsul:

Mama l-a crescut mare pe Florică
 Și l-a trimis în lume.
 - Du-te, măi Florică, între oameni,
 Poate că-ți va fi mai bine!
 - Să ferească Domnul, mamă, s-ajungi slugă,
 Că nu le poți intra în voie la stăpîni...

Cîntecul sfîrșește cu imprecățiunile slugii la adresa stăpînilor care sînt atît de nedrepti:

...Să dea Dumnezeu să nu mai rămîie nici unul din ei,
 Pentru că la dînșii nu s-a putut cîștiga nimic!³¹

Cu chipul acesta, mama trăiește anticipat, în imaginație, marile dezamăgiri viitoare. În general, trăsăturile realiste constituie o caracteristică din cele mai specifice ale cîntecelor de leagăn ucrainene; dar elementul social de tipul celui mai

sus ilustrat, care e prezent, sub variate aspecte, într-un număr însemnat din cîntecele acestei categorii folclorice, vine să dea mai mult relief, încă și mai multă culoare realismului lor. Necăjita mamă, care nu se poate dedica așa cum se cuvine datoriilor sacre ale maternității din cauza altor comandamente tiranice venite din afară și peste voința ei, își varsă focul în cîntecele prin care-și adoarme copilul. Acesta devine adesea confidentul ei, căruia îi împărtășește suferințele. Între aceste suferințe, pe primul plan stă lupta cu tot felul de privațiuni, care fac ca părinții să-i simtă pe proprii lor copii ca pe-o povară foarte grea de purtat. Iată un cîntec de leagăn unde tabloul negrei sărăcii – aflat de prunc în casa părintească, îndată după nașterea lui – e în adevăr cutremurător:

Liulea, liulea, micule fecior,
S-a dus tata după sfat.
S-a dus tata să se sfătuiască,
Cum va putea el să-și crească copiii...

Apoi, punînd în gura tatălui replica:

-Mă duc, mă duc, fiindcă trebuie,
Fécior de mamă sărmană!

După aceea, imaginîndu-l pe prunc ca și cum ar vorbi și s-ar plînge el însuși:

- Sînt feciorul unei mame sărmane
Și greu m-a mai crescut!
Că ziua cosea cămășuica,
Iar seara torcea caierul.
Ce greu a cîștigat ea banul
Pînă ce m-a făcut mare!³²

Țăranca ucraineană – ca și țărăncile altor popoare din Europa de altfel – este copleșită de multiplele ei ocupații, atît în jurul gospodăriei, cît și pe ogor, unde de cele mai multe ori muncea pentru alții. De aceea, ea se vede silită foarte adesea să-și lase pruncul singur acasă sau pe mîini străine, precum reșese dintr-un cîntec ca acesta:

...Hei, dormi, copile, așa ne-nfășat,
Că vine mama și o să te-nfeșe,
Ea s-a dus pe cîmp la muncă
Și nu va veni pînă sîmbătă...³³

se tînguie de munca grea pe care o necesită îngrijirea copilului, numind-o „robie”; dar tînguirea sa ia forme cu totul benigne, fiind exprimată în forme hipocoristice specifice cîntecului de leagăn, ceea ce, firește, atenuează supărarea mamei pînă la totala ei dispariție, transformînd-o aproape într-o izbucnire spontană a afecțiunii pentru prunc! E vorba adică de o robie plăcută, dacă nu chiar de-a dreptul fericită. Ilustrăm aceasta prin două versuri exclamative, intraductibile în limba română, dat fiind că fiecare cuvînt din ele ia aspecte dezmierdătoare, cărora nu li se poate afla un corespondent adecvat. De aceea, le cităm chiar în original:

Ditinonîca-nevolenîca,
Golovonîți cloptonîca!³⁷

Dar totuși, alteori mama – cum e de obicei grăbită să plece la treabă – se supără și serios, cînd pruncul nu vrea să doarmă sau se obstinează să plîngă, cînd legănatul și toate dezmierdările ei se arată ineficace. Atunci, de abia își poate stăpîni mînia. E ceea ce se reflectă în cîntecele de leagăn în care ea îl apostrofează cu oarecare asprime să doarmă:

-Haide, liulea, dormi odată,
Dacă ți-i a dormi,
Căci eu n-am cînd te legăna!³⁸

Ba, adesea, mama – hărțuită pînă la epuizare de capriciile copilului – i se tînguie de suferințele și oboseala pe care el i-o pricinuieste, ceea ce constituie o muștrare directă la adresa lui:

...Mă dor bietezele mele mîini
Legăîndu-te!
Leagăîna-te, leagăîna
Singur, legăînelule,
Eu n-am să te mai legăîna,
Că mi s-a urît legăîînd!³⁹

Sau, un alt cîntec, unde plîngerea mamei este de un lirism și mai vibrant:

-Vai, feciorul meu, feciorașule,
Eu am să mă prăpădesc din pricina ta:
Că nici ziua, nici noaptea,
Niciodată nu mă odihnesc!⁴⁰

În fine, vom aminti și un cîntec de leagăn, în care mama – exasperată de pruncul care plînge fără încetare și pe care nu-l poate împăca în nici un chip –

Nu există muncă să nu-și aibă ritmul ei specific, care-i este imprimat de mișcările corpului omenesc. Cu cât acest ritm este urmat mai riguros și cu cât este el mai clar manifestat, cu atât munca se disciplinează mai mult, este mai ușor executată și dă rezultate mai bune. La unele munci - atunci când omul preistoric a început să se ajute la lucru de unelte - ritmul era marcat chiar în cursul executării lucrului, dat fiind că unealta, atingând obiectivul muncii, emitea un sunet care se repeta cu regularitate. La altele însă un asemenea sunet nu se producea deloc, deși ritmul nu exista mai puțin. În special la unele ca acestea omul a marcat acustic ritmul, însoțindu-și mișcările de anumite sunete vocale. Dar chiar la muncile care ele însele emiteau zgomote ce subliniau ritmul organic al încordărilor musculare, el a simțit nevoia de a scoate în relief și mai mult acest ritm, accentuându-l cu vocea sa. Două erau țelurile urmărite de o astfel de marcarea acustică a ritmului care, la început a avut loc *sua sponte*, fără participarea conștiinței celui ce muncea: a. întărirea ritmului muncii, ceea ce ușura execuția ei; b. agrementarea muncii prin întreținerea bunei dispoziții a muncitorului.

Amîndouă aceste efecte se produceau în chip atât de natural, încît cel ce muncea nu-și dădea seama de ele, deși profita amplu de pe urma lor. La origine, sunetele emise de muncitor au fost niște pure exclamații fără sens, care par a se fi orientat adesea chiar după zgomotele naturale rezultate onomatopeic mai ales, din atingerea uneltei cu obiectivul muncii, imitîndu-le. De la un timp însă, aceste exclamații s-au dezvoltat, complicîndu-se din ce în ce mai mult, prin adăugarea de cuvinte și expresii cu sens la interjecțiile inițiale, evident, respectîndu-se în mod instinctiv și ritmul muncilor pe care ele le însoțeau. Firește, aceste fraze subordonate ritmului și în același timp expresie a lui se repetau odată cu mișcările muncitorului. Dar, pe nesimțite, au început a se infiltra între ele și alte fraze mai libere, care exprimau gânduri și sentimente ale muncitorului în legătură cu munca ce săvîrșea. Se înțelege de la sine că aceste fraze supuse ritmului erau cîntate de către omul preistoric. Ariile lor însă - precum ne putem orienta după numeroasele mărturii etnologice culese de la primitivii de azi - erau foarte rudimentare, întrucît simțul melodiei, adică variația înălțimii tonurilor, ca și cel al armonizării, erau extrem de reduse. Dominant la ele, ba se poate spune cu drept cuvînt obsedant, era ritmul, ceea ce aduce o puternică confirmare teoriei lui Bücher.

În acea creație spontană poetico-muzicală, care de abia de reușea să schițeze o stare sufletească a muncitorului față de munca executată, reveneau periodic versurile stereotipe cu vechile exclamații fără sens, al căror unic scop era

despre un codru pe care cîntecul îl califică drept „întunecos” (*temni*), epitet de sumbru augur. O mamă nu-și duce pruncul la umbră într-un codru întunecos! Avem a face deci cu o autentică părăsire a pruncului. Dar în ce împrejurări a avut loc acest fapt? După moartea mamei? Sau ea trăind? În această privință, cîntecul nu ne dă nici cea mai vagă orientare.

O a treia variantă ucraineană – unde tema propriu-zisă prezintă, sub aspectul poetic, o realizare surprinzător de reușită – ne derutează și mai mult, dacă ne raportăm la actul părăsirii pruncului. În adevăr, aici, cea care atîrnă leagănul cu pruncul de un arbore este înșăși mama lui. Cîntecul ne-o spune, în toată claritatea, în dialogul dintre personajele sale:

- Dormi, copil micuț! Eu te voi legăna
 Și-ndată ce-ai s-adormi, am să te părăsesc;
 Te voi așeza sub tei,
 Iar eu voi pleca cu cazacii.
 -Nu mă părăsi, *mamă!*

Dar în zadar o imploră pruncul să nu plece. Nu e vorba aici, cel puțin la origine, despre o mamă ușuratică, precum s-ar putea crede, despre o mamă care și-ar fi uitat datoriile sacre față de pruncul ei de dragul unei aventuri erotice. Tînăra mamă din cîntec e victima unui rapt al oșazacilor. Ea este constrînsă de cel ce a răpit-o să-și părăsească pruncul. Prin urmare, de fapt acesta rămîne orfan de mama lui, ca și cum ea ar fi murit în adevăr. De altfel, chiar răspunsul mamei la strigătul de alarmă al pruncului – în ciuda intenției ei de a-l liniști – sună sfișietor de trist, de parcă ar veni din adîncul unui mormînt:

- Te-oi așeza într-un tei,
 Pe-o creangă a teiului;
 Vîntulețul va sufla
 Și te-a legăna;
 Ploaia va ploua
 Si te va scâlda,
 Soare-a răsări
 Și mi te-a-ncălzi;
 Păsări vor veni
 Și-ți vor ciripi.⁴⁹

Și totuși, citatele variante ucrainene ale temei în chestiune, mai ales

codrului – concurează care mai de care la îngrijirea copilului părăsit. Fiecare din ele îndeplinește câte una din atribuțiile maternității și toate împreună o suplinesc pe mamă. Procesul figurativ al personificării, deosebit de puternic în acest cântec de leagăn, uimește, pe de o parte, prin claritatea și dinamismul său, iar pe de alta, prin căldura pe care o radiază. Gustul estetic al poporului n-a întârziat de a selecta această temă, făcînd din ea un subiect favorit cîntecelor de leagăn și altor creații poetico-muzicale.

Ceea ce se cuvine relevat în mod particular, cu privire la tema în chestiune – cunoscută azi la ucraineni și slovaci ca o temă specifică cîntecelor de leagăn – este faptul că găsim vestigiile ei și la alte popoare. Le putem urmări spre vest pînă pe teritoriul de limbă cehă, iar spre sud pînă în Balcani, unde le aflăm răspîndite pe cea mai mare parte din aria peninsulei.

Mama – la ucraineni, ca și la alte popoare de altfel – avînd tot felul de temeri în legătură cu sănătatea și cu viața pruncului, face nu o dată apel în cîntecele de leagăn și la ajutorul divinității:

A adormit copilul și va dormi:

Hristos îi va fi străjer,

Iar Preacurata îi va fi în ajutor

Și ziua ca și noaptea!⁵¹

Întregul cîntec sună ca o binecuvîntare asupra pruncului, din partea mamei, de a fi mereu sub ocrotirea divină. Conform credinței populare, cînd copilul are asemenea păzitori care veghează fără încetare asupra-i, se înțelege că el va dormi bine și se va dezvolta perfect. Remarcăm însă că aici „sacrum” este utilizat nu altfel decît ca un procedeu apotropaic atotputernic pentru alungarea duhurilor rele și a oricăror primejdii care îl pîndesc. Dar Dumnezeu e folosit adesea, în aceste cîntece, și cu scop pedagogic, mai ales pentru a-l determina pe prunc să tacă atunci cînd plînge, sau să adoarmă. Mama îl asigură că dacă va adormi, Dumnezeu - care vede cînd copilul e cuminte - îl va răsplăti și, odată cu el, și pe ea:

- Hei, liulea cu mama

Dragul meu fecioraș!

Dacă mi-ai adormi

Măcar timp de-o oră,

De-o oră sau două,

Recitativul sfîrșește cu un blestem care e o imitație bufă a binecuvîntării de adio spusă de preot mortului, după înmormîntare:

-Amin, amin, țînțăriule,
 Mare bețivan de sînge!
 La mulți le-a jucat sub nas,
 Dar acum zace-n țărînă!⁵⁹

S-ar părea că avem a face cu o parodie „à rebours”, întrucît ea ridică realitatea imitată la un nivel mult mai înalt, prin umanizarea lumii animale, începînd cu eroul principal – defunctul țînțar! E o simplă aparență. Această parodie ucraineană, dublată de satiră, este și ea clasică în felul ei: căci aici oamenii sînt de fapt cei reduși la proporții miniaturale, fiind figurați prin insecte. Recitativul, în cea mai mare parte, este o parodie satirică și comică în același timp a ritualului funerar creștin! Ne putem întreba acum, cu drept cuvînt, cum se poate împăca un asemenea produs folcloric cu finalitatea cîntecelor de leagăn. El a fost atras în repertoriul acestora nu pentru semnificația lui, ci pur și simplu pentru că într-însul este vorba de insecte - deci exclusiv pentru aspectul strict formal al figurației sale zoologice. Se știe cît de mult îi atrage pe copii orice subiect cu animale.

Tema în chestiune e bine cunoscută și poporului polon, la care e atestată atît în Galiția, cît și în regiunile din nordul țării⁶⁰, însă nu în funcția de cîntec de leagăn. O variantă polonă din Galiția, destul de asemănătoare celei ucrainene – deși mult mai laconică – e deosebit de spirituală. Reproducem din ea numai versurile finale⁶¹ care parodiază înmormîntarea de rit catolic:

...Fu strălucită-ngropăciunea,
 Toate muștele plîngeau
 Și cîntau requiemul:
 A murit țînțarul nostru!⁶²

Prin exemplul discutat mai sus, am pus în lumină aspectul umoristic și satiric al cîntecelor de leagăn care aparțin tipului adaptării. Să ilustrăm acum, în cadrul aceluiași tip, un aspect contrastant cu acesta și anume pe cel elegiac. Există la ucraineni un cîntec liric favorit, care se bucură de o mare răspîndire geografică: e cîntecul văduvei cu mulți copii, care se tînguie după soțul ei mort. Aici, văduva e comparată cu o prepeliță, căreia i-a murit soțul înainte de a se fi făcut puii mari⁶³. Din acest cîntec liric străin a fost luată numai partea care în cadrul comparației

NOTE

1. Apărut mai întâi în revista „Anuarul Arhivei de Folclor“, Cluj, I, 1932, p. 53-105, II, 1933, p. 21 - 88, acest studiu a fost republicat în volumul Petru Caraman, *Studii de folclor*, I. Ediție îngrijită de Viorica Săvulescu, studiu introductiv și tabel cronologic de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1987, p. 35-158.
2. Versiunea românească a acestei lucrări a apărut abia după 50 de ani: Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*. Ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva, 1983.
3. Titlul complet al lucrării este următorul: *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi. Contribuție la studiul mitologiei creștine din orientul Europei*, Iași, Institutul de arte grafice „Presa bună“, 1931. (Extras din revista „Arhiva“, vol. XXXVIII, 1931).
4. *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*, 900 p. dactilografiate. (Primele 90 p. din acest studiu s-au publicat în revista „Anuarul de folclor“, II, Cluj-Napoca, 1981, p. 57-94). Volumul a apărut la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași, în anul 1997.
5. *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei*, 1300, p. dactilografiate. Lucrarea urmează să apară la Editura Academiei.
6. Titlul complet al lucrării este următorul: *De la instinctul de autoorientare, la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă. Reflecții asupra conceptului despre specificul etnic în literatură ca emanație a sursei folclorice*, 378 p. dactilografiate. Îngrijită de Ovidiu Bîrlea, lucrarea a apărut la Editura Academiei Române, în anul 1994.
7. *Vezi Elogiu folclorului românesc*. Antologie și prefață de Octav Păun. Text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 376 - 401.

*Doamnei ECATERINA SĂRĂCĂCEANU,
celei fără egal între surorile lumii, în amintirea
duioasă a vieții noastre de plugari din anii
copilăriei și adolescenței.*

Autorul

CUVÎNT ÎNAINTE

PENTRU MINE, ACESTE PROLEGOMENE

reprezintă – pe plan etnografic și tehnogenetic – *un imn al sacrei munci umane*. Un imn, la realizarea căruia afectul nu a participat decît ca pasiune-motor pentru lucrul ce întreprindeam. Atît! Încolo, am lăsat faptele să vorbească, iar rațiunea și logica să le înlănțuiască sistematic, scrutîndu-le în ansamblul lor și trăgînd concluziile care se impuneau prin ele însele, *suă sponte*.

Versurile aforistice din Hesiod – atît de pline de tîlc în lapidaritatea lor și cu o semnificație atît de adîncă pentru soarta omului pe pămînt – le-am gravat pe frontispiciul lucrării mele în chipul cel mai natural, aș putea spune aproape spontan, nu numai ca pe niște vestitoare de atmosferă la cartea ce se deschide printr-însele în fața cititorului, dar și pentru forța lor etern sugestivă, ca și pentru adevărul etern actual exprimat de ele. Aceste versuri mi-au fost și mie călăuză și, mai ales, îndemn la lucru. În ceasul marilor îndoieli și al descurajării absolute, care amenințau să-mi cotopească iremediabil ființa, în ceasul cînd însăși existența îmi apărea nu numai inutilă și fără sens, dar de-a dreptul o povară din cele mai apăsătoare, mi-au răsunat în auz – ca un glas al destinului – cuvintele, pe cît de simple, pe atît de grave, ale bătrînului bard elen din Askra, de la poalele Helikonului: „Dacă sufletul, în adîncul gîndurilor sale, îți dorește bogăție, *așa să faci și lucrul după lucru să lucrezi! Munca nu-i nici o rușine; dimpotrivă, trîndăvia este rușine!*“ Acest glas fatidic, care străbătea prin negura mileniilor, m-a cutremurat și a dat iarăși un sens vieții mele.

Am căutat să plasez etnograficul și folcloricul în istorie și protoistorie, în preistorie și în etnologie. De asemenea, am făcut uz de ajutorul examenului

PROLEGOMENE ETNOGRAFICE ȘI TEHNOGENETICE LA STUDIUL MEȘTEȘUGURILOR ÎN ROMÂNIA

Considerații generale

ARUNCÎND RETROSPECTIV O PRIVIRE DE ANSAMBLU asupra trecutului umanității, următoarea constatare interesantă se impune atenției noastre în ce privește mijloacele auxiliare ale omului la munca depusă de el spre a-și întreține viața.

Cu cât coborîm mai jos pe scara evoluției, remarcăm că omul era cu atît mai nevoit să-și confecționeze singur toate uneltele trebuitoare pentru lucrul său. Această situație – deși în forme mult atenuate – se continuă pînă azi, chiar și în țări din cele mai civilizate, dacă avem în vedere lumea rustică. În consecință, orice țăran din România sau de aiurea este în mod necesar un *politehnos*. Dimpotrivă, cu cât urcăm mai sus pe scara evoluției omului, cu atît mai mult tehnica tinde a se diversifica pînă la virtuozitate. Astfel, azi, asistăm la o culminație a acestei diversificări.

Așadar, ruralul de pretutindeni – care, în lumea civilizată, este continuatorul a variate tradiții de viață primitivă – se caracterizează în primul rînd prin aceea că el cumulează nu o dată, în una și aceeași persoană, practicile mai multor meșteșuguri executate de obicei în mod rudimentar. Acesta e cel mai tipic simptom al primitivismului unei societăți. Spre a-l califica just, l-am putea numi *enciclopedismul tehnic*. În opoziție cu el, stă aspectul modern al tehnicității, care are drept caracteristică dominantă *specializarea* în sensul cel mai larg imaginabil. Între acești doi poli contrastanți, s-a dezvoltat viața omului din cele mai vechi timpuri

Ilustrarea procesului tehnogenetic prin profesii de origine agrară: morăritul, pătăria și cofetăria

Pentru a înfățișa procesul tehnogenetic mai sus schițat, în lumina realității însăși, vom lua exemple din agricultură, care le întrece cu mult, prin caracterul ei tehnico-cumular, pe toate celelalte ocupații cardinale. Astfel, tocmai datorită acestui caracter, ea devine substratul tehnic din care au luat naștere, în decursul vremii, un număr mare de profesii cu totul distincte. Cele mai multe dintre acestea nu mai păstrează astăzi nici o legătură directă cu profesia-mamă. Și acum, trecînd pe terenul concret al faptelor etnografice raportate de preistorie, vom relata că a fost un timp cînd omul nu a cunoscut morile, de care se servesc totuși de demult – foarte de demult – colectivitățile umane ale satelor și orașelor; ci măcinatul cerealelor constituia o muncă gospodărească circumscrisă fiecărei familii de plugari. Ea era realizată cu ajutorul unei mici moriște, alcătuite din două pietre rotunde – în formă de discuri – suprapuse. Dintre acestea, cea cu diametrul mai mare servea de bază și era fixă, iar cea mobilă, de deasupra, era învîrtită cu ajutorul unei bare de lemn înfiptă – în poziție oblică – într-o margine a pietrei superioare. Cu un asemenea instrument, pus în mișcare cu mîna, țăranul plugar, care își producea el însuși grînele trebuitoare pentru hrana familiei, tot el și le măcina în cadrul gospodăriei sale. Numele românesc al acestei unelte, *rîșnița* < *rîjnița*¹, care e o formă metatezată < sl. жръница vsl. жръны², ca și verbul *a rîșni* < *a rîjni*³ < sl. жрънити, ne arată clar că avem a face cu un împrumut din timpul vechii conviețuirii a poporului nostru cu slavii⁴. Astfel, respectivii termeni etnografici românești se încadrează, ca niște simple variante regionale, în terminologia generală slavă referitoare la uncalta în chestiune⁵.

Cu toate acestea, românii au cunoscut *rîșnița* înainte ca slavii să fi venit să se așeze pe teritoriul locuit de dînșii. Căci, evident, de vreme ce în perioada preslavă, le era cunoscută românilor *moara*, după cum o dovedește întreaga noastră terminologie latină în legătură cu ea – *moară* < lat. *mola* (gr. μύλη) și numeroase derivate ca: *morar*, *morăriță*, *a morări*, *morărit*, *morișcă*... – ei cunoșteau în mod implicit și *rîșnița* și anume o *rîșniță* autohtonă, specifică ariei balcano-mediteraneene de cultură sau poate chiar unei arii cu mult mai vaste, în raza căreia va fi fost vehiculată de agenții culturii greco-romane. Dar, deși popoarele slave au pentru *rîșniță*, precum am văzut, o terminologie specifică lor, întîlnim totuși la

cweorn, afries. *quern*, asächs. *quërna*, ahd. *quirn*¹⁵ și îndeosebi formele mult mai apropiate din limbile baltice: lit. *gírnos* (pl. < sg. *gírna*), let. *dzirnas* – *dzirnis* (pl. < *dzirna*) și prus. *girnoywis*¹⁶. E clar că vsl. жръны, nu este decît o variantă a acestui termen.

Aceleiași terminologii indo-europene aparțin însă și arm. *erkan* și scr. *grávan*¹⁷, care coboară înspre sudul și orientul eurasiatic linia seriei etnice a acestei vechi culturi.

Care dintre cele două tipuri etnografice va fi reușit – la momentul încrucișărilor, odată cu stabilirea slavilor în Europa sud-orientală – să-l influențeze mai mult pe celălalt sau chiar să-l substituie și pe ce arii anume, e foarte greu de opinat azi, întrucît nu cunoaștem precis tipurile etnografice în chestiune din acel moment preistoric. Această problemă cere o strînsă colaborare între specialiști, etnografi și arheologi, care numai în baza unor atente cercetări comparative – a unui număr cît mai mare de exemplare proveniente din cele mai diverse puncte geografice din orientul și sud-estul Europei în special – ar putea aduce aici oarecare lumină.

Fuziunea unor asemenea elemente etnografice de variate origini pare însă a fi început să se realizeze din timpuri destul de vechi, dacă – în afară de cele deja relatate pe seama numelui *rîșniței* – mai avem în vedere și faptul că unele piese principale ale respectivei unelte sînt desemnate în același chip de români ca și de către alte popoare din Europa, care nu sînt totdeauna vecine între ele și nici de aceeași gintă. Așa, dacă românii numesc piatra superioară a *rîșniței* ca și pe cea a morii, *alergătoare*¹⁸, germanii o numesc *Läufer*¹⁹, iar francezii, *courante*²⁰ (sau *mouvante*²¹) precum rușii îi spun și ei *begun* sau *begunok*²² sau *hodún*²³.

În același timp, piatra inferioară poartă, la români, numele de *zăcătoare* (sau *stătătoare*²⁴), la francezi, *gisante*²⁵ (sau *dormante*²⁶), iar la ruși, *log*²⁷.

Astfel de termeni absolut identici ca sens sau în tot cazul foarte asemănători – la popoare așa de deosebite și situate unele la distanțe atît de mari între ele – nu par deloc să fie simple coincidențe.

Dar aspectele etnografice sub care *rîșnița* a existat la popoarele Europei încă din zorii istoriei lor și sub care continuă a supraviețui pînă astăzi în lumea rustică – evident, după ce a fost afectată, la fiecare popor, de variate influențe și după ce a suferit numeroase modificări pe linia unei neîntrerupte ameliorări tehnice – sînt moștenitoarele unor instrumente de străveche obîrșie. E vorba de niște unelte de cel mai barbar primitivism, care au fost singurele în uz, cîndva,

alveolată, iar forma de bolovan sferoid a pietrei mobile corespundea, în mod deosebit, unui asemenea procedeu. E tipul *pisatului*.

2. Al sfărîmării grăunțelor prin rostogolirea apăsată a pietrei mobile asupra lor, în direcția înainte și înapoi. La aceasta se preta numai o piatră de bază cu fața superioară perfect plană și o piatră mobilă de forma unui tăvălug, aspect pe care-l prezintă uneori această piesă. Este tipul *tăvălugirii*.

3. Al sfărîmării grăunțelor prin mișcarea apăsată a pietrei mobile peste ele, în direcția înainte și înapoi, adică printr-un fel de frecare. Cel mai mult convine acestui procedeu forma de lespede și suprafața de frecare plană pentru ambele piese ale rîșniței preistorice. E tipul *rîșnirii*.

Tipul al doilea, al *sfărîmării* grînelor prin *tăvălugire*, deși cerea un efort mult mai mic decît *pisatul* și chiar decît *rîșnitul* – a fost, credem, cel mai puțin răspîndit din toate, fiindcă rezultatul pe care-l dădea acest procedeu era un produs de cea mai slabă calitate. După cît știm, existența lui n-a fost probată, totuși, ea pare mai presus de orice îndoială, căci înseși vestigiile arheologice ne dau dreptul s-o deducem. Astfel, menționata rîșniță preistorică, de la Anglesey, prezintă piesa mobilă de aspectul unui cilindru, adică forma cea mai propice pentru rostogolire, iar nu pentru rîșnire sau pentru lovire. În același timp, acest cilindru cu înălțime foarte mică e străbătut longitudinal de o gaură largă de forma unui cilindru concentric cu cel al pietrei⁶⁴, ceea ce confirmă ipoteza noastră, întrucît gaura respectivă nu poate avea altă explicație decît că era destinată să fie apucată de o parte și de alta cu mîinile, poate cu degetele cele mari de la ambele mîini, petrecute în interior, tocmai în scopul unei rulări mai ferme și mai bine dirijate a pietrei mobile. Aceeași concluzie pare a se desprinde și din examenul a două sculpturi funerare vechi egiptene, care reprezintă o sclavă lucrînd în genunchi la rîșniță: una e o statueta din lemn, aflată într-o mastaba de la Dahșur și provenind din epoca dinastiei III, adică cu aproximativ 4000 ani î.e.n. (deci cu mai multe secole înainte de construirea piramidelor)⁶⁵; iar altă sculptură de același aspect și de o foarte asemănătoare execuție, e conservată la muzeul arheologic din Berlin⁶⁶.

Ambele ne înfățișează piatra fixă avînd fața superioară în chip de elipsă perfect plană. Piatra mobilă însă nu e nici plată și nici sferoidă, cum sînt îndeobște zdrobitoarele rîșnițelor preistorice, ci la amîndouă sculpturile ea prezintă forma prelungă a unui tăvălug de aceeași lungime cu diametrul mic al elipsei feței superioare. E adevărat însă că piesa aceasta are mai mult aspectul unei prisme

hipertrofic unele caractere inițial foarte atenuate. În general se poate spune însă că deși omul preistoric n-a renunțat la principiul tehnic al pisării, a trebuit totuși să renunțe la materialul din care era confecționată unealta, pentru a aplica străvechiul principiu la un alt material mult mai convenabil.

Cu vremea însă, experiența i-a făcut pe cei mai mulți dintre oamenii primitivi, încă din cursul preistoriei lor, ca pentru unealta de care dispuneau să selecteze, dintre toate cele trei procedee de zdrobire a boabelor de cereale, pe cel al rîșnirii, ca fiind cel mai adecvat naturii materialului, care era piatra de variate specii, și, totodată, ca fiind cel mai practic, în sensul ușurinții pe care o oferea lucrul, dar mai ales în sensul că prin el se putea obține o făină mai bună decît prin celelalte. Logic însă e să presupunem că pînă la stabilirea definitivă a procedului rîșnirii cu uz unic al uneltei în chestiune, omul preistoric să fi îmbinat frecvent acest procedeu cu vreunul din celelalte două, sau chiar amîndouă, adică una și aceeași persoană să se fi servit sporadic de ele la aceeași rîșniță, cînd i se părea oportun, deși tipul dominant era rîșnirea. Odată selectat acest procedeu, el evoluează cu timpul antrenînd schimbări radicale și în forma uneltei. Pare foarte curios că Déchelette – referindu-se la modul de funcționare a rîșnițelor neolitice occidentale – spune următoarele: „On écrasait le grain sur ces meules au moyen d'un broyeur en pierre *auquel on imprimait un mouvement de rotation*”⁶⁸.

Din figurile reproduse de el însă nu poate fi dedusă nicidecum mișcarea de rotație a zdrobitorului, căci concavitatea care se vede la piatra fixă din cea dintîi figură⁶⁹ nu putea rezulta sub nici un motiv într-o astfel de mișcare, ci numai din una de rîșnire (sau chiar de tăvălugire) în sensul înainte și înapoi. Iar figura care reprezintă o rîșniță aflată în cimitirul de la Mansheim, cu fața superioară a pietrei de bază perfect plană⁷⁰, nu permite nici un fel de concluzie deoarece, în cazul acesta, oricare dintre procedee sînt în egală măsură posibile. Cît despre statueta veche egipteană de la Dahșur⁷¹, ea ilustrează în modul cel mai clar mișcarea în direcția înainte și înapoi; și cu toate acestea mișcarea de rotație în acțiunea rîșnirii preistorice a trebuit să aibă loc din timpuri foarte vechi. Evident, nu e vorba inițial de o rotație care să descrie un cerc complet, totuși, este incontestabil că omul primitiv se folosea la strivirea cerealelor de o asemenea mișcare, răsucind din cînd în cînd zdrobitorul în arcuri de cerc mai mari sau mai mici pentru a sfărîma într-un mod mai eficace grăuntele. Calitatea tehnică a acestei mișcări fiind tot mai apreciată, s-a impus maselor largi și s-a văzut îndată că pentru a o realiza mai ușor

Unde va fi apărut ea întâia oară și strămoșii cărui popor vor fi avînd meritul de a-i fi dat naștere? Aceasta va rămîne poate pentru totdeauna un mister. Vom încerca totuși o orientare măcar cît de vagă și de sobră în obscuritatea acestui mister. De asemenea vom căuta să prezentăm un tablou pe cît posibil mai complet al evoluției ulterioare urmate de unealta în chestiune, bazîndu-ne pe date istorico-etnografice din antichitate și de mai tîrziu, precum și pe materiale de etnografie sau de etnologie contemporană. Ne vom servi în acest scop și de faptele lingvistice în măsura în care le vom considera de natură a elucida fenomenul tehnogenetic.

În legătură cu întrebarea pe care ne-am pus-o, referitor la originea rîșniței rotative, e nevoie să vedem ce spun izvoarele antice. Între cele scrise, *Biblia*, și anume *Vechiul Testament*, merită pentru caracterul său arhaic o specială atenție. Evident, toate mențiunile despre rîșniță aflate acolo se referă la vechii evrei, cu excepția uneia singure, din *Cartea exodului*, care se raportează în modul cel mai direct la Egipt. Dumnezeu, prin graiul lui Moise, vestește amenințător egiptenilor că va trece la miez de noapte ca să-i pedepsească pentru fărâdelegea lor: „Și vor muri toți întîii născuți din țara Egiptului – de la întîiul născut al lui Faraon, care stă pe tronul lui și pînă la întîiul născut al roabei, care stă în desul rîșniței”⁷². E vorba aici deci despre *rîșnița veche egipteană*, însă, în citatul pasaj, nimic nu transpare în ce privește forma uneltei sau caracterul ei tehnic. Într-un alt loc, deosebit de important, tot dintr-una din cărțile lui Moise – unde ni se povestește cum în timpul cînd evreii străbăteau pustiul, Dumnezeu făcea să cadă mană din cer ca să le fie lor hrană – aflăm că „poporul se-înprăștia și o aduna, o măcina în rîșniță, sau o pisa în piuă, o fierbea în oale și făcea din ea turte...”⁷³. Aici avem a face, firește, cu o rîșniță mică, portabilă, singura compatibilă cu îndelungata rătăcire prin pustiul a evreilor după părăsirea Egiptului. Și logic e să presupunem că unealta respectivă era de origine egipteană, sau, în orice caz, lucrată de evrei după modelul rîșniței egiptene. Astfel, constatăm migrarea obiectului etnografic nord-african în Asia Mică - odată cu migrarea poporului evreu. Iar în *Cartea Judecătorilor* citim că pe cînd regele Abimelec se pregătea să dea foc porții unui turn de cetate, unde erau adăpostiți locuitorii asediați de el „... o femeie a aruncat o piatră de rîșniță în capul lui Abimelec și i-a sfărîmat țeasta”⁷⁴.

Din acest loc atît se poate vedea că e vorba despre o rîșniță de dimensiuni destul de reduse, de vreme ce o femeie putea manipula piatra ei după voință aruncînd-o asupra cuiva. Însă despre modul ei de funcționare, iarăși nu putem

deduce nimic. În *Cartea lui Iov*, Dumnezeu – lăudându-i acestuia puterea Leviatanului – spune între altele că „inima lui este vîrtoasă ca piatra, ca *piatra cea de jos a rîșniței*“⁷⁵. Din această comparație reiese doar atît că piatra inferioară a rîșniței era dintr-un material mai dur ca cea mobilă. Apoi, în *Cartea lui Ieremia*, aflăm cum acesta proorocește poporului din regatul lui Iuda nenorociri pentru neascultarea sa: „Și le voi curma bucuria și veselia lor, cîntecul mirelui și al miresei, *huruitul pietrelor de moară* și lumina din sfeșnic“⁷⁶.

În acest verset, traducătorii nu au redat fidel termenul din originalul vechi ebraic, al cărui echivalent just este, desigur, numai „huruitul pietrelor de rîșniță“. Nu putea fi vorba, la vremea aceea, despre mori. Dar cu deosebire interesantă este aici imaginea auditivă a zgomotului rîșnițelor în rolul de simbol al vieții prospere și îmbelșugate, ba chiar al principiului însuși al vieții, căci acolo unde nu se aud rîșnițele înseamnă pustiu și moarte. Din citatul pasaj se desprinde concluzia că, deja cu șapte secole înainte de era noastră, rîșnițele erau de uz general la evrei și că erau considerate drept unelte dintre cele mai indispensabile în economia domestică. Acest fapt apare exprimat în chip foarte categoric într-un alt loc din *Vechiul Testament*, care se raportă la o epocă mult mai timpurie. Astfel, între legile pe care Moise le-a dat poporului său, după ce l-a scăpat din robia Egiptului, este și următoarea, de tipul interdicției: „Nimeni să nu ia zălog *rîșnița* sau *piatra cea de deasupra*“⁷⁷, căci *ar fi să ia zălog viața datornicului*“⁷⁸. De unde reiese în toată claritatea însemnătatea vitală a rîșniței la vechii evrei.

În alte cîteva pasaje biblice, se vorbește chiar despre munca la rîșniță, ca supliciu al robilor. Așa, în *Cartea lui Isaia*, înțîlnim următoarea apostrofă către „fiica Babilonului“ căzută în robie: „-Învîrtește la rîșniță și macină făină! / Dă-ți la o parte vălul tău...“⁷⁹.

Iar în *Plîngerile lui Ieremia*, proorocul se tînguiește astfel: „Feciorii învîrtesc la rîșniță și copilandrii se poticesc sub povara sarcinilor de lemne“⁸⁰.

În fine, în *Cartea Judecătorilor* aflăm, cu privire la legendarul Samson, că după ce a fost trădat de Dalila, filistenii „i-au scos ochii și l-au pogorît la Gaza și l-au ferecat în lanțuri de aramă. Și el acum *învîrtea o rîșniță în închisoare*“⁸¹.

S-ar părea că în aceste ultime trei pasaje citate, să fie vorba despre rîșnița rotativă; căci, în toate, munca la rîșniță este exprimată fără echivoc prin verbul *a învîrți*, ceea ce ar atesta existența unei forme atît de evoluată a uneltei cu multe veacuri înainte de era noastră. Este însă o iluzie. În realitate, verbul *a învîrți* din traducerea română a *Bibliei* și chiar și din unele traduceri din alte limbi⁸² nu este

ambiguu pentru noi. Dacă însă în *mulen stesai* din *Odiseea* se ascunde o expresie populară de uz curent – ceea ce nu ni se pare improbabil – atunci trebuie să admitem că grecii aplicau la rîșniță principiul mișcării circulare încă din epoca homerică.

Dar același tablou din rapsodia a XX-a mai cuprinde un detaliu, deosebit de interesant pentru interpretarea la care se pretează, în legătură cu forma uneltei respective în timpurile homerice, ca și cu modul ei de funcționare.

Cînd rîșnitoarea care veghea în noapte tîrzie, muncind ca să-și termine porția sa de cereale, în timp ce toate tovarășele ei dormeau, se oprește din lucru spre a-i blestema pe pețitori, ea ne spune și pentru ce-i blestemă ca pe cei mai răufăcători ai ei. Pentru că ei sînt, zice ea: „cei care, în adevăr mi-au frînt genunchii cu munca aceasta copleșitor de dureroasă, tot făcîndu-le faină de orz...”⁶².

De aici, se vede clar – ceea ce de altfel aflăm de la mulți scriitori antici – că munca la rîșniță era una din cele mai grele și mai istovitoare. Dar pasajul citat este important mai ales și pentru altceva: imaginea suferinței exprimată aici așa de plastic de roaba însăși, care se plînge de durerea grozavă a genunchilor, ne permite o anumită concluzie în rîndul întîii asupra tehnicii rîșnitului în cursul arhaicei epoci cînd au fost create poemele homerice. Astfel, ne apare în afară de orice îndoială că lucrătoarea stătea în genunchi pe cînd muncea la rîșniță, de aceea se și repercuta durerea cel mai mult asupra genunchilor. *Este poziția clasică a rîșnitorilor vechi egipteni*, pe care o cunoaștem din sculpturi – statuete și basoreliefuri – sau din diferite picturi murale ori ceramice, descoperite de arheologii egiptologi. Să deducem oare de aici că rîșnița homerică era și ea de aceeași formă și de același tip primitiv ca și cea veche egipteană? Adică cu două pietre complet separate una de alta - eventual semielipsoide sau chiar discoide – și cu modul de rîșnire prin împingerea pietrei mobile peste grăunțe în direcția înainte și înapoi?

Ori chiar începuse a se trece sfios la aplicarea principiului rotației într-o formă parțială cu totul rudimentară, așa cum va fi fost pe aceeași vreme și la egipteni?

E ceea ce ni se pare cel mai probabil, deși împotriva unei asemenea concluzii s-ar putea ridica obiecția că poziția de lucru în genunchi este atestată și la ruralii europeni din vremea noastră la rîșnița rotativă, atunci cînd piatra de bază e așezată direct pe pămînt. Ar fi să conchidem de aici, numai pentru acest motiv,

totuși proporțiile rîșnițelor și modul de funcționare, ca și destinația lor le-a impus cu timpul unele modificări în ce privește construcția și forma, ceea ce n-a întîrziat a se repercuta și asupra terminologiei romane, care avea să denumească în diverse chipuri unul sau altul dintre genurile de rîșnițe ce s-au diferențiat treptat.

Mola a continuat, e drept, să rămînă mai departe mereu termenul fundamental, indiferent de specia de rîșniță la care se raporta. Lui însă i s-au juxtapus variate epitete, care indicau în mod precis genul de unealtă. Astfel, la un moment dat, romanii cunosc o bogată terminologie în legătură cu rîșnița. Amintim mai întîi termenul *molae versatiles*, care prezintă un deosebit interes, căci epitetul *versatilis* (<*versare [molam]*) exprimă o calificare generală ce caracterizează orice rîșniță romană din epoca uzului tehnic al mișcării circulare. Despre *molae versatiles* cu sensul de pietre pentru moara rotativă, vorbește și Plinius¹¹. E drept, de la o vreme el distinge rîșnițele de dimensiuni mai mici, care erau învîrtite cu mîna, față de altele, învîrtite prin alte mijloace. Dar cînd a apărut întîia dată termenul *molae versatiles*, el a fost creat, firește, prin contrast cu un alt gen, mai vechi, de *molae* – care fusese pînă atunci în uz și va fi continuat desigur oarecare timp și după aceea – și care nu erau *versatiles*. Deci, după noi, *molae versatiles* este termenul etnografic latin care marchează, în evoluția uneltei noastre la romani, începutul erei rîșniței rotative. Cum vor fi fost acele *molae* care le-au precedat pe *molae versatiles*? E greu de conjecturat asupra aspectului lor, însă este probabil că din punct de vedere al formei nu se deosebeau mult de noua invenție, atîta doar că nu foloseau încă principiul rotației.

Termenul acesta era ursit să cadă curînd în desuetudine căci chiar și aplicația ulterioară, pe care o căpătase în limbă fiind raportat la rîșnițele mișcate cu mîna, nu mai corespundea unei necesități. În adevăr, pentru acest gen de rîșnițe mici, n-a întîrziat să apară termenul mult mai precis și mai sugestiv: *molae manuales* sau *molae manuariae*, care se bucură de o foarte largă răspîndire în masele populare. Îl aflăm încadrat și în formulă juridică în *Digestele* lui Justinian, unde este clasificat nu la categoria uneltelor mari gospodărești (*instrumenta*), așa-numitele în românește „acarete“, ci la categoria sculelor casnice (*suppellectiles*): „moles manuaris quirem suppellectilis... esse Ofilius ait“¹¹². Prin contrast cu *molae manuariae* și cu *molae versatiles* a luat naștere termenul *molae trusatiles* (<verbul *trudere* = a împinge puternic), desemnînd specia de rîșniță de proporții mai mari, la care lucrau doi sclavi, împingînd o manivelă lungă de lemn ce străbătea curmeziș fusul median al rîșniței. Fiecare din cei doi lucrători împingeau manivela cu amîndouă mîinile la cîte un capăt al ei; însă în ce privește poziția lor

El ne spune că la sfârșitul primei zile – când a fost deshămat de la rîșniță – măcar că era „frînt de oboseală” („eximie fatigatus”) ¹⁵⁹ și „de-a dreptul lihnit de foame” („provsus fame perditus”) ¹⁶⁰, totuși, împins de o curiozitate nestăpînită, a început a privi cu multă băgare de seamă ce se petrecea în acel „lăcaș de muncă pe care nu și-l poate nimeni dori” („inoptabilis officina”) ¹⁶¹. Privirea lui se oprește mai întîi asupra oamenilor care lucrau acolo. Iată dar impresiile lui:

„Zeilor buni! Ce stîrpituri de oameni erau acolo; cu pielea toată brăzdată de vîntăile loviturilor, iar spatele plin de răni avîndu-l mai degrabă umbrît decît învelit de un veșmînt rupt ferfenițe. Unii din ei de abia de-și aveau acoperită partea rușinoasă cu o pestelcă scurtă, dar toți fără alegere erau în așa chip îmbrăcați, încît li se vedeau trupurile prin zdrențe. Pe frunte purtau litere scrise cu fierul înroșit în foc și părul le era pe jumătate ras, iar picioarele le aveau în cătușe. De palizi ce erau, păreau niște arătări hidoase și aveau pleoapele roase de întunericul îmbîcsit cu fum al ceței de aburi. Abia dacă mai puteau vedea slab de tot. Și erau colbăiți de o cenușă făinoasă, murdară; ai fi zis că sînt niște boxeuri, care și-au presărat anume corpul cu pulbere înainte de luptă” ¹⁶².

Să avem a face oare aici cu trăsăturile hiperbolice ale unei descripții de domeniul fanteziei pure? Cu neputință! Este firește o pagină de talent. Dar pe deasupra talentului, atîta putere de evocare și atîta precizie și vioiciune a detaliului coloristic ne vorbesc clar în rîndurile citate despre observația directă a acestei realități înfricoșătoare. Autorul a văzut ceea ce scrie; a văzut cu proprii săi ochi.

În fine, spre a încheia seria documentelor etnografice asupra acestei probleme vom mai aminti că Terentius pune în gura unuia dintre personajele sale din *Heautontimorumenos* expresia „homo pistrino dignus”, cu sensul de „om vrednic de osînda la rîșniță” ¹⁶³, adică cea mai grea și mai rușinoasă pedeapsă, pe potrive infamiilor săvîrșite de acela la adresa căruia fusese proferată. Aceasta e comparabilă numai cu ceea ce am zice azi: „vrednic de ocnă” sau „bun de dus la ocnă”. Așadar, măcinatul era nu numai o muncă istovitoare, ci în același timp dezonorantă: în rîndul întîi, fiindcă era săvîrșită de sclavi; apoi, pentru că printre aceștia se aflau și pușcăriași, criminali fioroși, care lucrau avînd picioarele în lanțuri, ca să nu evadeze. Chiar și la închisori existau rîșnițe la care lucrau osîndiții. E ceea ce am văzut atestat și la vechii evrei, după *Vechiul Testament*, unde se povestește despre Samson, că fiind prins de filistenii, aceștia i-au scos ochii și l-au dus în închisoare, punîndu-l acolo să lucreze la rîșniță, cu picioarele în lanțuri. Se poate spune însă că munca la rîșniță era abrutizantă și degradantă chiar și

rănilor pline de puroi, suflau ca niște foale pe nările lor lîncede, rupti de o tușă care-i zguduia fără întrerupere; ei aveau piepturile năpădite de bube din pricina rosăturii continue a frîngiei aspre de rogoz; coastele lor, de atîtea bătăți nesfîrșite, erau descărnate pînă la os; iar copitele, de așa de multă învîrtire în jurul rîșnițelor, le erau lățite de păreau niște tălpoaie tăpăligoase și pielea lor toată era scortîțită de spuzeala rîiei învechite...¹⁶⁶. Poate fi oare imaginat un mai trist, mai înfiorător document al epocii și în același timp un act de acuzare mai grozav împotriva cruzimii sălbatică a omului? Și totuși, în ciuda acestui barbar sistem de a chinui animalele, începutul folosirii lor la învîrtirea rîșnițelor marchează în mod efectiv un moment evolutiv remarcabil în progresul realizat de unealta noastră. În adevăr, chiar și fără a ține seama de latura economică – unde această inovație s-a dovedit a fi un mare pas înainte, atît din punct de vedere calitativ cît și cantitativ – *în însăși latura umană, progresul nu poate fi trecut cu vederea*. Căci sacrificiul acestor nefericite animale venea să se substituie, într-o anumită măsură, sacrificiului făcut pînă atunci, în chip exclusiv, de om; și am văzut din cele două tablouri paralele – al oamenilor care munceau la rîșnițe și al animalelor – că oamenii nu erau nicidecum într-o situație de favoare față de ele, nici chiar atunci cînd acestea începuseră oarecum a-i ușura povara tradițională prin asocierea lor la osînda de veacuri a omului.

Dar pentru a trece în revistă toate speciile de rîșnițe în uz la romani, în era precreștină, se cuvine să relatăm că la Cato, pe lîngă *molae asinariae* și *trusatiles*, mai aflăm menționate și *molae hispanienses*¹⁶⁷. Ce fel de rîșniță va fi fost aceasta- care va fi fost tehnica ei, ce formă va fi avut și în ce împrejurări speciale va fi fost utilizată – nu putem ști. Tot ce putem ști e ceea ce reiese din numele ei: că era originară din Spania, de unde fusese adoptată probabil după primele expediții războinice ale romanilor în această țară.¹⁶⁸ Ea trebuie să fi fost cu totul distinctă de rîșnița romană și în același timp trebuie să fi prezentat anumite avantaje de ordin tehnic, de vreme ce a fost găsită utilă de către un popor care el însuși avea unealta sub o formă foarte evoluată, fiind răsînditorul ei la numeroase alte popoare.

O problemă care se pune acum, referitor la tipul specific roman de rîșniță, este de a ști cum de a ajuns el să fie cunoscut încă din antichitate la multe din popoarele Europei, precum și în nordul Africii, ca și în Asia Mică. Căile de propagare a bunurilor culturale romane din domeniul culturii materiale au putut fi multiple într-o lume care la un moment dat era în cea mai mare parte sub dominația directă sau indirectă a Romei. Desigur, în rîndul întîi, rîșnița de tipul

Adriatica – străbăteau toată Peninsula Balcanică spre regiunile carpato-danubiene; fie, mai ales, indirect, ca o influență de vecinătate, din sudul Dunării ori dinspre vest, de la popoare în curs de romanizare sau care, în tot cazul, se aflau sub supremația Romei ori măcar sub puternica ei înrîurire politică și culturală. Pârvan semnaleză pietrele de rîșniță din trachyt aflate la Munkacs, în nordul vechii Dacii, precum și pe cele de lavă bazaltică de la Sighișoara și Costești și din Cîmpia Dunării. El le găsește de același tip ca și cele din apus, fără a se opri la o examinare a lor mai îndeaproape. Iar referitor la pietrele de moară manuală din trachyt-porfir, descoperite la Grădiștea Muncelului – la poalele cetății fostei capitale a dacilor – Pârvan ne spune că sînt foarte asemenea celor de tipul sudic¹⁸². El ne prezintă și figurile a trei *catilli*: unul de la Sighișoara din La Tène II-III și alte două de la Tinosul și Mînăstirea (jud. Ilfov) din La Tène III¹⁸³.

După Pârvan, încă din primele săpături executate la stațiunea preromană de la Poiana (Tecuci), Vulpe afla vestigiile unui impresionant număr de rîșnițe romane din care s-au putut completa 9 întregi – cu ambele piese bine conservate – iar restul fiind nenumărate fragmente de *metae* și *catilli*¹⁸⁴. Toate sînt confecționate din lavă poroasă, de unde se vede că avem a face cu unelte importate. Ele prezintă aspectul tipului roman, cu protuberanța *metei* foarte pronunțată, totuși la trei din aceste piese, a căror figură e desenată, remarcăm forma tronconică, iar două *catilli* apar ca niște conuri rotunjite în partea de sus, în timp ce concavitatea conică superioară le lipsește.¹⁸⁵ De aici rezultă că nici în Dacia nu mai avem a face chiar cu rîșnița clasică romană de puritatea pe care o prezintă tipul pompeian. Totuși, dispozitivul central al principiului rotativ – precum ne permite s-o remarcăm unul din exemplarele complete prevăzut cu o bară de fier ce servea la fixarea *catillus*-ului de fusul în jurul căruia se-nvîrtea acesta – este absolut identic ca la rîșnița romană¹⁸⁶. Rîșnițele în chestiune au fost descoperite în ultimele două straturi, pe toată întinderea stațiunii Poiana.¹⁸⁷ Nu fără importanță e faptul că dedesubt – în straturile imediat următoare – s-a găsit un foarte bogat material din piese de rîșnițe primitive de tipul celor neolitice¹⁸⁸. Cum Vulpe, pe acestea, le încadrează cronologic între anii 300 î.e.n. – 1 e.n., conchidem de aici în mod incontestabil raportul de succesiune imediată între cele două serii de obiecte cu aceeași finalitate, dar totuși cu principii tehnice atît de contrastante și ilustrînd două culturi atît de distanțate din punct de vedere al gradului de evoluție, deși sînt contigue în timp, ba chiar o bună perioadă au conviețuit paralel în lumea dacică.

modelul greco-roman, diferitele popoare barbare sau semibarbare nu au putut renunța definitiv nici la forma tradițională a uneltei lor de pînă atunci. Și chiar dacă au acceptat un timp, la început – printr-o imitație servilă - formele conice atît de bizare și atît de complexe pentru dînșii ale uneltei greco-romane, ei au revenit mai pe urmă în mod treptat la formele plate autohtone. Era desigur o revenire în baza inerției psihice adică a forței exercitate de tradiție, dar era totodată și o revenire în baza unei practicități mai mari, verificate, pe care o ofereau discurile plate atît în privința măcinatului, cît și în privința făuririi însăși a lor. Călăuziți de experiență, ei n-au întîrziat a-și da seama de aceasta. Așa se explică de ce tipul greco-roman de rîșniță rotativă nu este aflat în săpăturile arheologice decît pe o scurtă durată în cursul erei creștine, numai în primele secole ale ei. Și tot aceasta explică de asemenea dispariția aspectelor conice din sfera etnografică a popoarelor bazinului mediteranean de pe cele trei continente adiacente, în cursul întregului ev mediu și modern și înlocuirea lor cu formele străvechi ale tipului discoidal.

Un fapt etnografic însă care ne uimește este acela că aici, în răsăritul Europei, nu departe de țara noastră, este atestată azi, la ucrainenii din Volînia, rîșnița cu suprafețe măcinătoare de formă conică, exact ca la tipul antic greco-roman. În adevăr, Moszyński ne dă schema în secțiune a unui exemplar din regiunea Polesie, la care piatra fixă prezintă proeminența foarte pronunțată a conului plin, iar cea mobilă, excavația în chip de con, avînd fața paralelă cu cea a pietrei fixe. Fața de sus a pietrei mobile însă, ca și fața de jos a pietrei fixe este plată, așa că cele două pietre, privite în ansamblu, au aspectul unui cilindru¹⁹⁸. O astfel de rîșniță nu am mai întîlnit astăzi la popoarele Europei. Ea constituie un document etnografic arhaic, care ne conservă într-un chip surprinzător – tocmai aici în orientul continentului nostru – tipul antic al rîșniței mediteraneene. Devansînd datele arheologice din această regiune referitoare la unelta ce ne preocupă, exemplarul volinian vine să ne indice că rîșnița greco-romană se răspîndise odinioară cu mult mai la răsărit și mai la nord de hotarele Daciei. Acest interesant tip însă - privit în cadrul etnografic european al rîșniței actuale – ne apare ca o excepție.

Dar, abstracție făcînd de asemenea excepții, se poate spune că tipul de rîșniță care domină astăzi etnografia întregii Europe și a continentelor adiacente ei este cel al rîșniței cu pietre plate discoide. Acest caracter și este de altfel cel ce face legătura dintre barbara rîșniță preistorică și rîșnița actuală, care dovedește deci – prin forma ei – că a reușit să păstreze, peste atîtea milenii, aspectul

relatat este și faptul că ruralii europeni, la multe popoare, au observat că cu cât bara de tipul oblic, cu capătul superior captat, este mai lungă, cu atât avantajul tehnic este mai mare. De aceea, și apare frecvent varianta cu ștanga foarte lungă, fixată tocmai în grinda tavanului casei sau șopronului.

Între piesele mici, care par a ține de accesorii – deși de fapt sînt tot ce poate fi mai esențial, din punct de vedere tehnic, la această unealtă - se cuvine să ne oprim în special la ceea ce poporul român numește *fusul* rîșniței, iar slavii numesc, cu un termen popular echivalent *vreteio*. Aceasta este axa de fier mediană în jurul căreia se învîrtește piatra mobilă și care concretizează însuși principiul mecanic al mișcării circulare. Este deci piesa care are aceeași vîrstă cu rîșnița rotativă, uzul ei fiind atestat în antichitatea greco-romană cu cîteva secole înainte de era creștină. În ciuda inovației epocale, pe care o reprezintă, în istoria dezvoltării rîșniței, *fusul* este pe atît de simplu pe cît de ingenios a fost la origine. De aceea, propriu-zis, referitor la el nu avem de urmărit etape evolutive. Că, după timp și loc, el a fost de dimensiuni diferite – mai înalt sau mai scurt, mai gros sau mai subțire – sau, că a străbătut cîndva complet ambele pietre prin mijloc, pentru ca mai tîrziu capătul său să fie de-abia introdus în interiorul pietrei mobile... acestea sînt adaptări de un caracter secundar, care au putut să difere, de-a lungul vremii, de la variantă la variantă. Mai important de relevat este faptul că, de la un timp, *fusul* – fixat în centrul pietrei inferioare – nu a mai rămas imobil ca la origine. Omul și-a dat seama că mobilitatea sa – uneori chiar în jurul lui, iar alteori, cînd nevoia o cerea, în sus și în jos, de-a lungul centrelor celor două pietre – era o necesitate imperioasă pentru progresul tehnic al uneltei. Un dispozitiv special – sub fața inferioară a pietrei fixe – făcînd posibilă înălțarea sau lăsarea lui în jos, în mod gradat, după voința omului, nu a întîrziat să apară. În același timp, un alt dispozitiv - format dintr-o mică piesă paralelipipedică, din lemn dur sau chiar din metal – a fost adaptată la capătul superior al fusului. Datorită acestui dispozitiv – numit, la români, cu termenul de origine slavă *părpăriță* (< vsl. *prăprița*)²³¹ - cînd *fusul* era ridicat sau coborît, se ridica sau cobora simultan și piatra mobilă în aceeași măsură. Astfel, se putea realiza intervalul dorit între fețele măcinătoare, producîndu-se o făină mai fină ori mai aspră sau crupe, după cum acestea erau mai apropiate sau mai depărtate una de alta.

Foarte interesant apare faptul istorico-etnografic că acest mecanism era deja cunoscut la romani. El ne este atestat într-un mod foarte precis încă din secolul I al erei noastre, la Columella. Este adevărat că scriitorul latin nu ne

superficială a principiului mișcării circulare pe o unealtă pur asiatică.

Însă, ceea ce prezintă un neobișnuit interes pentru etnografia românească, este faptul uimitor că Moszyński semnaleză existența unui gen analog de rîșniță la românii din nordul Moldovei. Într-o notă, el ne dă informația sumară că în anul 1928, luna iulie, etnograful polon J. Obrębski, care se întorcea în țara sa de la o investigație de teren, la slavii balcanici, „a aflat o tradiție despre folosirea rîșniței de lemn în satul Temeleuți, în România. Era adaptată la curățirea meiului de coajă sau a semințelor de cînepă. Discurile acestei rîșnițe nu erau căptușite cu bucăți de fier, ci aveau numai creștături în chip de brazde”²³⁷. Deci Obrębski n-a văzut rîșnița, ea ieșise deja din uz, ci numai a auzit de dînsa de la locuitori. Există în 1928 doar tradiția ei în sat. Și din auzite au fost culese cele cîteva date pe care ni le face cunoscute Moszyński. În această rîșniță, noi vedem o străveche unealtă autohtonă, preromană. Discurile ei de lemn, în loc de piatră, se explică perfect în țara pădurilor care a fost, mai ales în trecut, Moldova. Iar aderențele ei cu rîșnițe de același tip – sau de un tip asemănător – atestate la națiuni turco-tătare de pe Volga și Ural și chiar din Asia, și-ar afla și ele explicația ca o influență asupra Daciei venită prin sciți, care constituiau în antichitate puntea vie a legăturilor dintre Europa și Asia peste imensitatea stepelor Orientului.

Dar totuși un tip de rîșniță europeană din secolul al XVII-lea, chiar din zona occidentală a continentului, în timp ce are discul de jos din piatră - și anume, foarte pronunțat alveolată - *discul ei mobil*, de forma unei calote sferice, este *din lemn tare* și e încins cu brîie de fier dispuse în chip de raze. Lindet îi reproduce desenul după De Strada și Bockler, observînd că mecanismul uneltei respective seamănă cu cel al rîșniței de cafea sau de nuci²³⁸. Să fie oare o variantă occidentală a tipului oriental relatat de Moszyński și deci implicit a rîșniței moldovenești din Temeleuți ? Necunoscînd în imagine nici un exemplar din ele, nu ne putem îngădui să coniecturăm nimic în această direcție.

În ce privește munca măcinatului grînelor la rîșniță și persoanele în sarcina cărora cădea grija executării ei la antici, am discutat amplu într-un capitol anterior. Am arătat acolo că -fiind considerată ca degradantă și chiar ca o osîndă - numai oamenii de condiție socială inferioară erau cei ce se îndeletniceau cu această muncă. Am văzut că, în general, era ocupația condiției de rob. Dar trebuie să adăugăm: era mai ales munca femeilor roabe. Așa ne este atestată la vechii evrei în cele mai multe din locurile citate după *Vechiul Testament* și tot așa la egipteni. Iar la greci, de asemenea, dacă ne raportăm la epoca homerică, vedem că în *Odiseea*

omenirii – când cultura cerealelor era într-o fază de-abia incipientă - munca rîșnitului lor cădea tot în seama femeii. În adevăr, în legătură cu obiceiul foarte vechi de a se pune în morminte obiecte care simbolizau ocupația din viață a răposașilor, Déchelette ne relatează că „în marile necropole neolitice din împrejurimile Wormsului, mormintele de femei conțin fiecare una din aceste rîșnițe”²⁴¹. Iar aiurea, tot Déchelette spune că în mormintele neolitice în care s-au aflat rîșnițe, s-a mai găsit de asemenea, uneori, ocră și hematită²⁴², adică elemente specific feminine necesare toaletei. Concluzia care se desprinde de aici este deci fără echivoc.

Dar, dacă avem în vedere epoca modernă și chiar momentul contemporan, realitatea nu este alta. Datele etnologice ca și cele etnografice înfățișează rîșnitul grînelor ca pe o treabă feminină prin excelență la toate popoarele de pe glob. Am amintit aiurea despre negresa din sudul Africii, care rîșnește în vremea noastră cu pietre discoidale de tip preistoric; apoi despre cele două algeriene de la Biskra, lucrînd la o rîșniță rotativă, precum și pe cele două hebridene din secolul trecut lucrînd la o variantă de același tip²⁴³. E ceea ce constatăm azi, de altfel, și la ruralii oricărui popor din Europa – inclusiv la români – pe oriunde mai este atestat încă uzul rîșniței.

Aceasta, firește, nu exclude totuși și participarea bărbaților în anumite cazuri la rîșnit, când răgazul de la treburile specific bărbătești le permite s-o înlocuiască temporar pe femeie.

În principiu, se poate spune că muncile agrare se caracterizează prin periodicitatea lor: fiecare din ele au, în cursul anului, un anumit timp cînd sînt în toi, pentru ca apoi potolindu-și ritmul treptat să înceteze complet și să nu mai devină actuale decît în anul următor pe aceeași vreme. Măcinatul însă, cu toate că este de origine pur agrară, are un caracter permanent. Rîșnitorii și rîșnitoarele antice nu cunoșteau perioade de răgaz. Pentru ei nu existau nici sărbători²⁴⁴; ba, deseori, ei nu cunoșteau nici zi nici noapte, ci se rînduiau la rîșniță într-o serie de schimburi succesive, mai ales cînd era vorba de uneltele de proporții mari ca *trusatiles* sau *jumentariae*.

Și faptul e foarte explicabil. Rîșnițele produceau relativ puțină făină față de exigențele mari și urgente ale populației de la sate, ca și de la orașe. Căci fie că avem în vedere rîșnițele de dimensiuni mici (*molae manuariae* - *heiomylai*), afectate cercurilor strict familiale, fie că pe cele de ample proporții, afectate colectivităților mai mari de oameni – date fiind munca excesiv de anevoioasă și de

apă. Căci ea putea fi o apariție foarte nouă în Asia Mică; dar în același timp, putea fi intrată în uz de mult în bazinul european al Mediteranei; de unde nu e improbabil să fi fost transplantată în Pont sub domnia atât de îndrăzneță și, pare-se, atât de novatoare a lui Mithridates care, cuteza să rivalizeze cu romanii nu în alt chip decât de la egal la egal. Astfel, moara de apă ar avea o vechime mai mare la romani decât jumătatea secolului I î. e. n.

Ceva mai târziu decât epoca domniei lui Mithridates, o mărturie latină ne atestă existența morii de apă la romani. Este poemul filozofic al lui Lucretius. În capitolul unde caută să explice cauza mișcării globului pământesc și a celorlalte astre, în cadrul pancosmic, poetul o atribuie presiunii masive exercitate de un curent puternic de aer în partea de sus a sferei cerești sau uneia exercitate de un curent contrar, care acționează dinspre partea de jos a ei. Spre a ilustra plastic ipoteza sa, Lucretius folosește cu acest prilej, ca termen de comparație, imaginea roții cu cupe pe care-o-nvrtește apa râurilor. Este, firește, roata morii de apă: „...Apoi, că unul [curent de aer] suflă prin partea de sus și-l îndreaptă-n aceeași direcție,/ În care sclipesc astrele lumii eterne rostogolindu-se;/ Sau că din partea de jos suflă un altul, care, dimpotrivă, împinge sfera [cerească] pe dedesubt,/ Întocmai cum vedem râurile învîrtind roțile cu cupe...”²⁴⁷.

Ceea ce este interesant de remarcat aici, e claritatea cu care imaginea morilor de apă prin ceea ce au ele mai caracteristic se imprimă întregului pasaj citat, cu o precizie de contururi neobișnuită, de unde se vede cât de puternic l-a dominat pe poet atunci când scria aceste versuri. Astfel, ea este prezentă nu numai în *res aliena* al comparației, din ultimul vers, ci și-n versurile anterioare care alcătuiesc *res propria*. În adevăr, în ele poetul nu face decât să ne înfățișeze foarte distinct cunoscutele moduri de funcționare ale acestor mori, care pot fi mișcate de curentul apei, fie că acesta e dirijat prin partea superioară a roții cu cupe, căzînd asupra ei de sus, fie că el împinge pe dedesubt roata, aceasta fiind fixată astfel încît partea sa inferioară cu deschizătura cupelor să fie la nivelul apei râului. Acestea și sînt de fapt cele două alternative ale motricității hidraulice, deși adesea ele pot fi utilizate concomitent ambele. Citatele versuri ne arată deci cât de familiar era Lucretius cu principiul mecanico-hidraulic al morilor de apă. Concluzia care s-ar desprinde de aici pare a fi că, pe vremea lui, aceste mori nu erau ceva nou, ci aveau deja o oarecare vechime la romani. Avem totuși o foarte serioasă îndoială aici: dacă la Lucretius este vorba despre roata cu cupe a morii de apă, ca parte integrantă a acesteia, sau numai despre roata cu cupe ca instrument în sine? Cert este că poetul nu menționează chiar numele morii.

Reiske. În adevăr, numeralul *pisyres-pisyra* sau *pessyres-pessyra* ne este atestat la Homer în *Odiseea* de două ori²⁵⁸, iar dintre lexicografiile antici, la Hesychius²⁵⁹. Pe de altă parte, Reiske și cei ce au adoptat lecțiunea lui, se întemeiază pe manuscrisul copistului III al *Codicelui Palatin*, care, chiar în texte scrie *strophā pissyron*; iar marginal propune forma: *strophatai pisyron*²⁶⁰. Pe aceasta din urmă a preferat-o Reiske. Dacă admitem ca justă lecțiunea lui, odată cu sensul pasajului respectiv, se schimbă complet și interesul pe care el ni-l oferă, devenind din geografico-istoric, etnografic pur; căci am avea în el surprinzătoarea informație asupra numărului de pietre al unei mori de apă din secolul I al erei noastre. În acest caz, după Reiske, versul antepenultim trebuie citit: *Strophatai pisyron koila bare mylakon* adică: „Învârtește cavitățile grele ale celor patru pietre de moară”.

Aici însă survine o obiecție serioasă: dacă apa mișca patru pietre, ar însemna că moara avea patru perechi de pietre! Căci pe lângă cele patru mobile, mai erau alte patru de bază, fixe. Cum așa ceva nu e cu puțință de imaginat pentru timpurile acelea și nici chiar pentru o dată cu mult mai târzie, credem că modul de exprimare al poetului nu trebuie luat „ad litteram” și că Antipater a avut în minte toate pietrele morii – pe cele două mobile și corespondentele lor imobile – raportându-le în chip abuziv pe toate la verbul *strophatai*. Evident, în chestiunea lecțiunii manuscriselor ce stau la baza citatului text, criteriul paleografic și filologic primează. Remarcăm numai că, dacă aspectul grafic din unele manuscrise, al epitetului *nisyron*, putea ușor da iluzia copistului obosit sau mai puțin atent că are sub ochi numeralul *pisyron*, la fel de adevărat este și inversul: că, datorită aceluiași aspect foarte asemănător, *pisyron* putea, tot așa de ușor, fi luat drept *nisyron*. În cazul când lecțiunea lui Reiske, care e un elenist celebru, s-ar dovedi justă, atunci epigrama lui Antipater s-ar preta și ea într-un mod clar la interpretarea etnografico-istorică pe care i-am dat-o noi. În adevăr, într-un asemenea caz, poetul ne prezintă aici o moară de apă foarte evoluată, adică de oarecare vechime; căci este imposibil de admis ca ea să fi avut chiar din momentul apariției sale două perechi de pietre! La început, ea a trebuit să fie în mod necesar - o bună bucată de vreme – adaptarea strictă a rîșniței la noua sursă motrice. Complicații, ca aceea a multiplicării pietrelor și alte perfecționări tehnice, au venit mai târziu și treptat, după ce mașina novatoare avea deja oarecare tradiție.

Tot din citata epigramă grecească, mai reiese și faptul, important, că moara de apă - a cărei imagine transpare în ultimele versuri – are origini romane. În adevăr, aici e vorba despre excavațiile pietrelor măcinătoare (*koila bare mylakon*),

adică despre forma cea atât de caracteristică la romani a *catillus*-ului concav în chip de con. Moara de apă din epigrama lui Antipater ilustrează deci o etapă evolutivă a tipului roman de rîșniță. Dacă ea ar fi apărut întâia oară aiurea decît la romani, ar fi fost mai natural ca tipul local de acolo să se fi adaptat noii energii motrice.

Dar oricît le va fi fost de cunoscută romanilor moara de apă la începutul erei creștine, răspîndirea ei progresa totuși anevoie, din multe cauze. În primul rînd, trebuie să ținem seama de faptul că ea nu putea fi instalată oriunde, ci se cerea un loc cu apă curgătoare avînd un debit suficient pentru a mișca roata în mod convenabil sau măcar pentru a alimenta o ecluză, de unde să fie dirijat după voie curentul asupra roții cu cupe. Iar dacă era necesar ca moara de apă să fie construită cu orice preț chiar într-un loc fără apă curgătoare, aceasta trebuia adusă de la depărtări mai mari sau mai mici – pe canale speciale ori pe apeducte – ceea ce nu se putea realiza decît cu cheltuieli însemnate și cu multă trudă. De altfel, în general – chiar în cazul celor mai favorabile condiții de teren – singure cheltuielile necesitate de construcția însăși a morii, care devenise acum deosebit de complicată și de costisitoare, nu puteau fi suportate de oricine. Iată ceea ce a făcut ca la-nceput – în ciuda vîlvei lor răsunătoare – morile de apă să apară mai ales la nobilii cu întinse latifundii sau în centrele urbane mai importante, pe seama statului, ori la industriași bogați, care le exploatau. Numai unii ca aceștia puteau face față cheltuielilor și numai ei aveau la dispoziție sclavii trebuitori pentru muncile eventuale ale instalării. Așa că, în vremea aceasta, tipurile de rîșnițe și mori tradiționale – de uscat – continuau inert a satisface, în cea mai mare parte, imperioasele nevoi ale măcinatului. De aceea, nu ne miră că încă în secolul IV e.n., glasul generos dar și practic al unui scriitor agronom îndeamnă la construirea morilor de apă la Roma și, probabil, și-n alte orașe mari, spre a-i dispensa pe oameni și animale. E vorba de Palladius, care – după ce anterior tratase despre băi – îi sfătuieste pe compatrioții săi să folosească chiar și apele reziduale ale băilor publice în acest scop: „Dacă e apă din belșug [la băi], pităriile trebuie să primească scurgerile băilor pentru ca acolo [în pitării] – construindu-se mori de apă - să fie măcinate grînele fără truda vitelor sau a oamenilor”²⁶¹. Din acest pasaj reiese de asemenea că-n secolul IV e.n., rîșnițele învîrtite de oameni și de animale nu numai că existau încă, dar că erau în număr atât de mare, încît ele duceau greul măcinatului la romani.

Din Italia, uzul morii de apă se-ntinde treptat și-n alte regiuni ale imperiului. Printre primele provincii care au cunoscut-o prin intermediul

Totuși, ingeniozitatea romană găsește prompt riposta, născocind un procedeu fericit, care zădărnicește atacurile nimicitoare ale goșilor. Iată cum izbutește Belisarius să pună în siguranță morile plutitoare: „Iară Belisarius văzînd cele săvîrșite, a născocit împotriva lor acestea: el a legat în fața podului niște lanțuri lungi de fier, care se-ntindeau peste tot Tibrul²⁶⁷. Datorită lor, toate cele aruncate [în apă] cîte le aducea rîul, se adunau grămadă și nu răzbăteau mai departe. Pe acestea – scoțîndu-le afară mereu cei cărora le era încredințat acest lucru – le duceau la țärm...”²⁶⁸. Se poate deci spune că împrejurările extrem de vitrege ale asediului Romei de către goși au favorizat invenția unui nou gen de mori între cele de apă: *morile plutitoare instalate pe corăbii*. În adevăr, aceste mori născute din aspra nevoie – dovedindu-se practice – au rămas și mai departe în uz la romani, precum ne asigură însuși Procopius: „Și de-acum înainte, romanii, firește, s-au folosit de aceste mori...”²⁶⁹. Ele sînt atestate de asemenea la francezi, care le-au utilizat pe Sena – nu știm dacă și pe alte rîuri – și care le desemnează prin numele „moullins pendus”. Dar ceea ce apare cu deosebire interesant și totodată foarte surprinzător, este faptul că morile plutitoare există astăzi la românii din Basarabia, pe Nistru. Construite pe plute largi, bine priponite de mal cu odgoane solide, aceste mori au aspectul unor case în toată puterea cuvîntului, avînd două încăperi: una, în care se află adăpostit tot mecanismul interior cu pietrele; iar alta, unde locuiește morarul cu familia. Roata – așezată lateral pe partea dinspre rîu, și anume în direcția firului apei – are o formă complexă, fiind alcătuită din o serie de roți cu cupe, toate de același diametru și montate pe aceeași axă. Circulația de la țärm la moară se face pe o punte suspendată²⁷⁰. Evident, în ce privește principiul hidraulic al acestui gen de mori, este cel al curentului care împinge roțile cu cupe pe dedesubt, întrucît ele sînt așezate deasupra apei, avînd doar partea lor inferioară la nivelul rîului.

În mod indirect, Procopius ne atestă la Roma în anul 536 și existența rîșnițelor sau morilor învîrtite de animale, atunci cînd spune că nici vorbă nu putea fi să pună-n mișcare cu vite morile rămase fără apă după distrugerea apeductului de către goși. Înseamnă că aceasta ar fi fost prima posibilitate de a salva situația, la care s-ar fi gîndit romanii, dacă ar fi avut nutreț pentru vite. Că autorul nu face, cu acest prilej, nici măcar cea mai vagă aluzie la *molae manuariae* ca un mijloc posibil pentru a ieși din impas, nu e deloc de mirare. De aici, nu trebuie dedus că acest gen de rîșnițe căzuse în desuetudine în Italia. Însă, la Roma, ele erau mai puține ca oriunde aiurea, tocmai pentru că aici existau mori publice

Muz. im. Dzieduszyckich din Lwów, a cărei fotografie e publicată de Szuchiewicz. În ce privește mecanismul, el e în realitate o moară de apă în miniatură, cu singura deosebire că-n loc de energia motrice a apei curgătoare e pus în funcție de mîna omului²⁷⁷. Așadar, remarcăm în Europa două tipuri de mori de apă foarte distincte:

I. *Tipul general european*, cu roata mare în poziție verticală și cu angrenaj de roți interioare dințate;

II. *Tipul oriental*, cu un mecanism mult mai simplu – fără sistemul angrenării reciproce a roților dințate – avînd o singură roată așezată orizontal, al cărei fus vertical coincide cu însuși fusul pietrei mobile.

Din acest izbitor contrast, rezultă clar că tipul I e mai complex și mai ingenios, adică mai evoluat, în timp ce tipul II apare cu mult mai primitiv.

Faptul că în Occident – oricît de numeroase variante locale prezintă aici tipul I, în mecanism și în formă - se constată perfecta sa unitate, ne dă dreptul să deducem că acesta este, la origine, tipul roman. Spre aceeași concluzie ne dirijează și faptul relatat mai sus că a fost vehiculat către Rusia prin germani. Tipul II, deși a fost substituit de tipul I aproape pretutindeni în Europa, a lăsat totuși bogate vestigii în zona răsăriteană a continentului nostru. Aceste vestigii, ca și altele de pe teritoriul Asiei însăși, ne indică originea sa asiatică.

În emulația care a avut loc între aceste două tipuri de mori, a trebuit să-nvingă în cele din urmă tipul occidental, care e de fapt tipul mediteranean apărut pe la sfîrșitul erei antecreștine. Victoria lui se datorează superiorității sale tehnice, care s-a impus pînă și ruralilor celor mai întîrziați din Europa. Era tipul care, în condiții favorabile – de surse hidraulice de mare debit și de teren adecvat – permitea o mare producție, puțind fi amplificat la două sau chiar la mai multe perechi de pietre. În acest caz, se afecta fiecărei perechi de pietre, în interior, coșul ei special de alimentare, iar în exterior, roata ei cu cupe. Complexitatea și proporțiile ample, ca și capacitatea de producție la care ajunge acest tip cîteodată, îl face adesea pe țăranul român să spună „mooară” numai morii de apă cu cel puțin două perechi de pietre, prin antiteză cu cea cu o singură pereche, pe care o desemnează ironic prin numele de „morișcă”²⁷⁸. Cum și unde va fi luat naștere tipul mediteranean al morii de apă, pe care l-am mai numit și tipul roman, datorită faptului că romanii au contribuit în cea mai mare măsură la răspîndirea lui în Europa și probabil și în teritoriile mediteraneene ale celorlalte două continente?

O primă scrutare a procesului genetic ne obligă să ținem seama că în unealta cunoscută sub numele de moară de apă avem a face cu îmbinarea într-un

funcționau, aflăm de la Vitruvius: „Se fac de asemenea, la râuri, roți întemeiate pe aceleași principii ca și cele despre care s-a scris mai sus. În jurul părții lor din față, li se atașează lopeți, care, cînd sînt izbite de curentul puternic al riului, înaintînd, silesc roata să se învîrtească și astfel ele puizînd apa în cupe și ridicînd-o deasupra fără vreo presiune prin munca mîinilor omului, ci *fiind învîrtite prin acțiunea riului însuși*, procură apa de care este nevoie pentru trebuință”²⁸⁴.

Dar, ceea ce apare semnificativ în cel mai înalt grad pentru geneza morii de apă este faptul că Vitruvius tratează despre *rotae aquariae* în același capitol cu *hydraletae* și anume, precum e și logic, mai întîi despre primele și apoi, în continuare, despre mori. Iar acest capitol, intitulat chiar *De rotis aquariis et hydraletis*, se află în mijlocul altora care au de obiect tot instrumente și mașini afectate muncilor de scoaterea apei din râuri și lacuri. De aici, rezultă clar că Vitruvius era perfect conștient că moara de apă își avea obîrșia, în ce privește principiul motor, în roata de apă. Ne-o și spune el chiar la începutul pasajului consacrat morii, adică imediat după ce-l termină pe cel al roții de apă: „În baza aceluiși principiu, se învîrtesc și morile de apă, la care toate sînt la fel, afară de faptul că într-un capăt al osiei este adaosă o roată cu dinți...”²⁸⁵. Apoi, Vitruvius continuă să explice în ce chip comunică mișcarea circulară de la roata cu cupe la piatra mobilă a morii. De altfel, și instrumentele pe care Vitruvius le descrie în celelalte capitole referitoare la puizarea apei ilustrează același principiu fundamental în legătură cu ridicatul poverilor mari. Ba chiar, este vorba acolo despre aceeași roată, numai că înfățișată uneori în forme mai simple și cu o capacitate de producție mai redusă. Deosebirea esențială constă doar în faptul că acelora le lipsește principiul mecanico-hidraulic al învîrtirii automate²⁸⁶. Pentru acest motiv a și fost numită numai această specie de roată *rota aquaria*, spre a fi distinsă de celelalte. Aici deci, epitetul *aquaria* nu se raportă atît la scopul pe care-l servește roata în chestiune – furnizarea de apă - cît la principiul motor, care-o acționează.

De unde cunoșteau romanii roata de apă? Era ea oare transplantată de aiurea? De unde? Și de cînd? Sînt întrebări la care credem că nu se poate răspunde. Principalul este că - avînd în vedere existența roții de apă ca instrument multiform și cu o tradiție adînc înrădăcinată în Italia, ba încă, ținînd seama totodată și de faptul că în conștiința unui scriitor roman ca Vitruvius fenomenul genetic apare cu atîta claritate – ipoteza că moara de apă a luat naștere la romani, pe teritoriul Italiei, dacă nu chiar la Roma, se prezintă ca foarte verosimilă. În orice caz, în ceea

Franța, e atestată documentar, pentru întâia oară, mai târziu cu trei secole. Printr-un act din anul 1105, scris tot în latinește, un conte francez dă autorizație să se construiască pe proprietatea sa câte o moară de vînt în fiecare din diocesele: Bayeux, Erveux și Contance. Aici, ea este desemnată sub numele de *molendinum ad ventum*²⁸⁹. Autenticitatea acestui document fiind însă pusă la îndoială de unii istorici, rămîne să recunoaștem ca prim document perfect autentic – unde apare mențiunea morii de vînt în chip sigur la francezi – un act nedatat de pe la sfîrșitul domniei lui Henri II. Aici fiind vorba despre o donație de moșie făcută de către un nobil unei mănăstiri, cam pe la 1180, se determină situația celui termen indicîndu-se ca punct de „repaire” geografic²⁹⁰ o moară de vînt. Ea era deci construită acolo înainte de această dată. Începînd cu secolul XIII, mențiunile documentare franceze, referitoare la moara de vînt, apar din ce în ce mai frecvent. În cursul acestui secol pare să fi fost construită și cea mai veche moară germană de acest gen, la Colonia – de-abia în 1222²⁹¹.

Să se fi ivit oare, cu adevărat, moara de vînt chiar așa de târziu în Europa? Sau mai degrabă avem a face în cazul de față numai cu o lipsă întîmplătoare a mențiunilor documentare despre aceasta, în timp ce ea va fi existat, poate, cu secole înainte? Totuși, nu putem merge cu o asemenea presupunere mai jos de secolul VI al erei noastre cînd, sub Justinian, au fost codificate marile colecții de legi, unde ni se pare inconceptibil să nu fi figurat dacă ar fi existat pe atunci. Trebuie deci admis, ca un fapt incontestabil, că moara de vînt este – în bazinul mediteranean al celor trei continente – o apariție posterioară morii de apă. Această ordine de succesiune nu e de natură să ne mire, ea pare chiar foarte naturală. În adevăr, apa era o stihie pe care omul o stăpînea de mult deja, în special în domeniul navigației, care e străveche - pe râuri și lacuri, ca și pe mări și oceane. Moara de apă constituia doar o altă formă, nouă - mai subtilă, poate dar nu mai îndrăzneată - de subordonare a ei. Aerul însă nu fusese cucerit în nici un chip. Precum se va vedea, pentru adaptarea mecanismului morii de apă la sursa motrice nouă - aerul - a trebuit doar un mic detaliu: *aripile*.

Acest detaliu însă era expresia unei uimitoare cutezanțe. Crearea aripilor morii de vînt nu poate fi despărțită de ideea zborului, de ideea plutirii omului în văzduh ca păsările, așa cum reușise el deja să plutească pe apă. Mișcarea aripilor acestei mori reprezintă - într-o anumită formă și într-o anumită măsură incipientă - imaginea zborului prin mijloace artificiale realizate de om. O asemenea imagine și asemenea gînduri au încolțit în diferitele părți ale lumii, în mintea omului, care

Dar, oricît de veche va fi fiind moara de vînt în Asia, apariția ei nu poate fi separată de existența morii de apă, care a trebuit s-o precedeze în alte regiuni asiatică, propice acesteia, de unde va fi fost luat modelul ei spre a fi aplicat la sursa motrice a aerului. Căci filiația genetică a morii de vînt cu cea de apă este incontestabilă. În adevăr, moara de vînt – în ce privește mecanismul ei pentru măcinat – nu diferă absolut deloc de moara de apă. Deosebirea începe de-abia de acolo de unde începe și specificul fiecăreia dintre ele, adică exclusiv de la piesele care se raportează la forța lor motrice. Evident, însă, această deosebire a unei părți din mecanismul lor se va repercuta și asupra formei, ceea ce face ca fiecare să aibă un aspect atît de distinct și de original. Totuși, ceea ce pare de-a dreptul paradoxal, ele se aseamănă foarte mult chiar și în privința mecanismului specific. Astfel, moara de vînt prezintă în construcția ei adaptarea necesară pentru a face posibilă captarea vîntului ca energie motrice în locul celeilalte forțe naturale, care era apa curgătoare. Dispozitivul său novator îl constituie aripile-i uriașe, orînduite-n chip de raze ale unui cerc imaginar gigant. Acest cerc schițat de aripile-raze – de obicei patru sau șase – deși pot fi și mai multe – este atașat lateral construcției, ca și roata cu cupe la moara de apă; însă nu în partea de jos ca la aceasta, ci sus de tot, dat fiind că sursa ei motrice de sus îi vine dinspre bolta cerească. Aripile sînt fixate la capătul exterior al unui grindei gros și lung, care traversează toată partea superioară a morii. Ele corespund lopeților sau cupelor roții de la moara de apă; iar cercul, pe care-l închipuie toate la un loc, corespunde roții cu cupe și îndeplinește exact același rol, numai că mînat de o altă stihie. Iată dar cum roata de apă s-a transformat într-o roată de vînt! Mai departe, dacă scrutăm interiorul morii de vînt, vom afla și aici ca dispozitiv esențial același sistem al roților dințate, ca și la morile de apă. În adevăr, pe același grindei al aripilor, e fixată în poziție verticală o roată mare cu măsele care se angrenează cu „șitorile crîngului” adică, de fapt, cu măselele de alt aspect ale unei alte roți, atașate-n plan orizontal la capătul de sus al unui ax vertical, același cu al pietrei mobile²⁹⁵. Astfel, cînd curentul de aer apasă asupra aripilor, învîrtindu-le, mișcarea rotativă este transmisă prin cele două roți dințate la piatra „alergătoare” a morii. Morile de vînt cunoscute-n Europa prezintă două tipuri fundamentale:

I. Tipul *general – european*, care se-ntîlnește-n mai toate țările continentului nostru – de la Atlantic pînă-n Urali și de la Oceanul Înghețat pînă-n Mediterana.

II. Tipul *olandez*, al cărui centru de expansiune ne este indicat de însuși epitetul ce-l denumește. El este foarte răspîndit nu numai în Țările de Jos, ci

fiind prevăzut numai cu o streășină sprijinită-n pantă de peretele morii²⁹⁹. Atât corpul principal al morii în partea-i superioară, cât și cêrdacul cînd e închis, au ferestre³⁰⁰. Construcția toată este din lemn, iar pereții din scînduri. Tipul acesta, deși pe cale de dispariție, mai este încă atestat în Occident. Astfel, în Germania, îi corespunde așa-numita, în popor, „Bockwindmühle” sau „Windbock” sau chiar „Bockmühle” de la „Bock” care desemnează în chip figurat suportul trepidic de bază al morii împreună cu stîlpul central, ce servește ca axă de rotație pentru întreaga construcție³⁰¹.

O altă variantă germană a aceluiași tip, care nu este decît perfecționarea variantei *Windbock*, e cea cunoscută sub numele de *Patrockmühle*. Aceasta se distinge în special printr-o mai mare stabilitate a construcției: avînd și ea pereții tot din scînduri, prezintă partea de jos mai largă, în timp ce partea superioară a corpului morii este mai îngustă. Este orientată după vînt tot prin genul de cîrmă împlîntată-n partea centrală a morii, însă nu la baza acesteia, ci cam la o treime din înălțimea ei, privind de jos în sus. Apoi, varianta în chestiune a suprimat scara mobilă, întrucît ușa de intrare-n moară o are chiar jos de tot, ca la o casă obișnuită³⁰². În afară de marea analogie de ordin tehnic și arhitectonic, dintre diferitele variante etnografice de acest tip din Europa, este interesant de relevat de asemenea o analogie referitoare la terminologie, între varianta arhaică germană și între cea rusă, care – pe lîngă numele de aspect comun la toate popoarele continentului, ветряная мельница – mai este numită și мельница на козлах, adică „moara pe capră”³⁰³, ceea ce apare ca un calc lingvistic după germanul *Bockwindmühle*. Abilitatea de construcție a morii de vînt de tipul general european constă în a ști să-i asiguri un echilibru cît mai desăvîrșit pe axul ei central de la bază, ceea ce e tot una cu a ști să-i stabilești în modul cel mai precis centrul ei de greutate. Constructorii de mori își concentrează toată atenția lor asupra acestei preocupări în tot timpul lucrului, fiindcă, în primul rînd, de aceasta atîrnă buna funcționare a morii, întregul ei mecanism depinzînd direct de gradul de perfecțiune al echilibrului construcției totului.

Tipul general-european cunoaște două variante foarte distincte din punctul de vedere al roții-motor:

1. *Moara cu aripi din scîndură*, a cărei arie de răspîndire este cea mai întinsă;
2. *Moara cu aripi din pînză*, care ar mai putea fi numită și *variantea maritimă*.

Aria ei este cu mult mai restrînsă, limitîndu-se la unele din țările cu litoral de mare.

În Occident, varianta nr. 1 a tipului general-european prezintă, de cele mai multe ori, patru aripi de scîndură; în Orient șase – rareori mai multe. Forma lor este ușor trapezoidală, avînd baza mare la capătul din afară, iar pe cea mică înspre capătul de către grindei. Uneori sînt însă chiar dreptunghiulare sau aproape. Lungimea aripilor diferă, ea stînd în raport direct cu înălțimea întregii construcții a morii. De obicei, ele au o lungime de 5-6 metri și chiar mai mult, dacă le privim în totalitatea lor, adică de la grindeiul la care sînt axate și pînă-n extremitatea capătului exterior. Aripa propriu-zisă însă începe cam de la 1,50 sau 2 metri de la grindei, ținîndu-se seamă în principiu ca ea să fie integral în afara perimetrului construcției morii, spre a nu fi împiedicată nicidecum acțiunea curenților de aer asupra aripei. Aceasta este montată pe o bară mediană lungă, care la români poartă numele de *săgeată* sau *colur*. Scîndurile-pene, dispuse perfect simetric - adică în număr egal și de exact aceleași dimensiuni – de o parte și de alta a săgeții, au de regulă poziție longitudinală, deci paralelă cu săgeata. Ele trebuie să fie cît se poate de subțiri, dar în același timp foarte rezistente. Lățimea aripilor variază, după regiuni și chiar după localități, de la mai puțin de un metru și ajungînd uneori chiar pînă aproape de 2 metri. Din loc în loc, la intervale egale, aripile sînt întărite cu stinghii transversale numite-n românește *chingi*³⁰⁴. Săgețile sînt în așa chip fixate-n grindei, încît aripile să aibă poziția puțin oblică față de suprafața cercului închis de săgețile-raze, spre a fi sensibile la cea mai ușoară suflare de vînt.

Punerea morii de vînt în mișcare ca și oprirea ei privesc direct roata cu aripi, care este motorul însuși al morii. Aceasta însă nu mai e chiar o chestiune atît de simplă ca la moara de apă unde, prin ridicarea stăvilarului, curentul apei vine impetuos pe scoc să izbească asupra cupelor roții învîrtind-o sau, prin lăsarea aceluiași stăvilar el este dirijat pe *scocul sterp* să cadă în *vîltoare*, ceea ce face ca imediat roata cu cupe să-nceteze a se mai învîrți. Moara de vînt are nevoie de o frînă specială. La varianta nr. 1 a tipului general-european, ea este realizată în diferite moduri, dintre care vom relata două caracteristice. Procedul cel mai des întîlnit constă din două piese de lemn arcuite – una de-o parte și alta de cealaltă a roții cu mășele – care prind această roată ca-ntr-un clește, aderînd la cercul ei din ambele părți. De aceea, frîna morii de vînt, numită pe alocurea *pedică*, mai este frecvent cunoscută și sub numele de *clește*³⁰⁵. Cleștele este manipulat printr-un sistem de pîrghii, cu ajutorul unei funii, al cărei capăt atîrnă-n dreptul pietrelor morii la îndemîna morarului³⁰⁶. Acesta este deci un gen de frînă interioară. Dar există și un specimen mult mai primitiv de frînă, exterioră morii. Un asemenea

tip ne este atestat în sudul Rusiei, la Voznesensk. El constă din două bîrne lungi, care – atunci cînd morarul vrea să oprească moara – le fixează cu extremitățile lor foarte aproape una de alta în capătul grindeiului cu aripile, iar capetele de jos sînt sprijinite-n pămînt în poziție oblică, astfel încît ele închipuiesc figura unui trapez. Aceste bîrne se reazemă jos în două stinghii laterale solide, care le împiedică de a se deplasa. Cînd vrea să dea drumul morii, morarul le scoate din poziția respectivă, lăsînd deplină libertate roții cu aripi. Evident manipularea acestei frîne se execută numai de afară³⁰⁷.

Varianta nr. 2 a tipului general-european, sau varianta maritimă, cunoaște ea însăși mai multe forme, de la țară la țară. Pentru a o descrie, noi ne vom folosi de un exemplar de pe litoralul Mării-Negre și anume din vecinătatea Mangaliei. Acest exemplar dobrogean are nu numai calitatea de a aparține etnografiei românești, dar totodată și pe aceea de a fi foarte caracteristic. În adevăr, nimic mai reprezentativ pentru cadrul antropogeografic în care e situat el decît acele aripi cu pînze așezate întocmai ca la luntrile cu vîntrele. Bucăți de pînză, în formă triunghiulară, sînt atașate la bare lungi de lemn dispuse circular în jurul grindeiului ca niște raze. Sînt 10 bare, fiecare cu pînza ei; deci, în total, 10 aripi. Vîrfurile triunghiurilor de pînză privesc înspre grindei, iar bazele lor, în afară. Capetele exterioare ale barelor sînt unite printr-o frînghie, ceea ce face ca roata cu aripi să apară nu ca un cerc, ci ca un decagon. Fiecare din cele 10 pînze mai e legată cu cîte-o funie la baza ei, în apropierea barei și în același timp toate cele 10 funii ale tuturor pînzelor sînt înnodate la cîtiva metri distanță înspre grindei. Astfel, înmănunchiate, ele sînt atașate la o ștangă, care pătrunde-n interiorul morii printr-o deschizătură specială făcută sub acoperiș, deasupra grindeiului³⁰⁸. Morarul dirijează deci dinăuntru pînzele, dîndu-le poziția cea mai propice pentru ca vîntul să le poată umfla suflînd din plin în ele. Este un admirabil sistem pentru captarea curenților văzduhului. El servește într-o mare măsură și de frînă, fiindcă morarul are posibilitatea ca prin manipularea aceluiași funii centralizate la ștangă să și scoată, după voia sa, pînzele de pe barele-raze. Aceasta o face el mai ales cînd vîntul e prea puternic. Orientarea morii după vînt este realizată însă concomitent și prin rotația întregii construcții a morii cu ajutorul *cîrmei*, adică la fel ca și la morile de vînt cu aripi de scîndură ale tipului general-european. Este evident că cel ce conduce o asemenea moară trebuie să fie versat în meșteșugul cîrmuirii luntrelor sau corăbiilor cu pînze, altfel este exclus să poată îndeplini aici în mod convenabil oficiul de morar.

Trecînd acum la prezentarea tipului așa-numit *olandez*, trebuie să relatăm mai întîi că el nu este în fond decît un derivat al tipului general-european și anume o formă mai evoluată, care – aproximativ de pe la sfîrșitul evului mediu – a început a fi cultivată cu predilecție de către olandezi, precum se crede. Fiind apoi adoptată în mai toate țările occidentale, ea a fost mereu perfecționată, ceea ce a dus la crearea unui tip nu numai cu totul deosebit față de tipul din care a luat naștere, dar totodată și mult mai complex. Caracterul esențial al acestui tip constă în faptul că întregul corp al clădirii morii este fix. Iar cît privește orientarea roții cu aripile după direcția vîntului, ea este realizată numai prin mobilitatea acoperișului morii în jurul unei osii verticale. Sau, cum spun despre moara de tip olandez oamenii din popor, *numai capul morii se-nvîrtește* sau *numai scufița morii se-nvîrtește*. În consecință, acest tip de moară, nemaivînd nevoie să fie ușoară spre a fi suportată de un stîlp vertical din mijloc și spre a fi învîrtită lesne în jurul lui, nu mai este construită din scînduri, ci de obicei din piatră sau cărămizi. La tipul acesta s-a ajuns după ce, într-o anumită parte a Europei occidentale, omul a fost în măsură să-și dea seama de o serie de neajunsuri, care decurgeau toate din rotirea întregii clădiri a morii axate pe fusul central, precum erau; mai întîi de toate, însăși manipularea unui asemenea colos, la orice schimbare de direcție a roții cu aripă, însemna o muncă anevoioasă, care cerea efort încordat și timp; apoi, erau frecvente defectele – mai mult sau mai puțin pronunțate – de echilibru, care adesea primejduiau funcționarea normală a morii și chiar existența ei; în fine, nu era mic nici neajunsul că o astfel de construcție, mobilă și, în mod necesar, numai din lemn, nu putea depăși o anumită înălțime.

În adevăr, înălțimea morii constituia un element de primă importanță pentru buna funcționare a morii de vînt, mai ales în regiunile de șes, cum sînt Țările de Jos, unde rareori se-nfîlesc ridicături de pămînt naturale. Tipul nou permitea însă a fi atinse înălțimi cu mult mai mari decît acelea care erau posibile la vechiul tip, întrucît construcția de zid oferea o mare soliditate. În plus, edificiul tipului olandez – avînd temelie fixă pe pămînt – a putut dezvolta anumite forme geometrice, largi la bază și subțiri la vîrf, cu mult mai favorabile captării vînturilor decît forma arhaică a paralelipipedului, care făcea ca moara însăși să constituie un obstacol serios în calea curenților aerieni. Astfel, caracteristice pentru tipul olandez sînt forma trunchiului de con³⁰⁹ sau a trunchiului de piramidă cu baza un hexagon³¹⁰, iar rareori, chiar și-a unui poligon cu mai multe laturi: octogon, decagon...

proprietăți, unde se aflau asemenea mori, precum și în hotarnice³¹⁸. Dar în ciuda faptului că moara de vînt e posterioară celei de apă și că era afectată numai unor anumite regiuni, noi credem totuși că ea a existat de mult în principatele române. Nu este cu totul exclus ca începuturile morii de vînt să fie aici mai vechi decît orice mențiune documentară posibilă, adică anterioare chiar secolului XIII. Atestările atît de dese în trecutul românesc despre moara de apă pe de o parte și tăcerea vechilor noastre documente despre moara de vînt pe de alta, s-ar putea explica nu numai prin marea răspîndire a primei și prin raritatea celei din urmă, dar mai ales prin faptul că moara de apă se încadra în condiții de proprietate deosebit de complexe și de însemnate, care se cereau specificate cu scrupulozitate în actele oficiale. Ca să construiești o moară de apă, era nevoie de un anumit teren, cu apă curgătoare pe el și cu vad potrivit pentru acest scop. Vadul de moară constituia o avere în sine, prețuind adesea mai mult decît însăși moșia pe care era situat, deoarece putea deveni izvor de mari venituri. Moara de vînt însă - depinzînd numai de stihia văzduhului - avea nevoie doar de un teren limitat, pe o colină bine expusă la vînturi, ceea ce se putea afla mult mai lesne. Pe de altă parte, capacitatea de producție a morii de apă, incomparabil mai mare ca acelei de vînt, a făcut ca numai prima să fie considerată drept o sursă industrială importantă, iar a doua să fie mai puțin luată-n seamă.

Se știe din documentele vechi românești că dreptul de succesiune asupra unei mori de apă era împărțit între moștenitori, dîndu-se fiecăruia cîte o fracțiune de roată (de exemplu, „jumătate de roată”) sau, dacă moara avea două roți și erau doi moștenitori, fiecare primea cîte o roată... De aici reiese și mai clar valoarea care se atribuia morii de apă ca sursă de producție. În adevăr, nu o dată, o întregă regiune pe care o deservea, gravita economiceste în jurul ei; pe cînd utilitatea morii de vînt era strict locală. Numai rareori, în special, cînd moara de apă era situată la o depărtare prea mare, moara de vînt atrăgea la măcinatul grînelor și pe locuitorii satelor învecinate.

Ipoieza noastră în legătură cu vechimea morilor de vînt la români pare să fie verificată printr-un document de altă natură decît cele scrise și anume printr-unul folcloric. Avem în minte recitativul declamat de către flăcăi și de băieți în noaptea Anului Nou la ferestrele gospodarilor, în cadrul aceluia scenariu de o rară originalitate al datinii noastre agrare cunoscute sub numele de *Plugul* sau *Plugușorul* sau *Plugurelul*. Această datină, fiind una din cele mai specific românești, este firește și una din cele mai vechi. Amintitul recitativ - care nu este altceva

regiuni și care a dat naștere personificării, unde aflăm contopite adesea imagini referitoare la ambele tipuri de mori.

De altfel, personificarea morilor de vânt, ca proces psihologic având ca substrat iluzia, se arată a nu fi un fenomen exclusiv românesc. Îl întâlnim și în citata capodoperă spaniolă *Don Quijote* unde are finalitate poetică. Eroul acestui roman vede în morile de vânt pe care le-ntâlnește-n cale niște „cumpliți uriași”³³⁷ având „brațele lungi de-aproape două leghe”³³⁸. Măcar că această personificare figurează într-o operă cultă, ea pare totuși a fi de cea mai pură esență folclorică.³³⁹ Nu este deci improbabil ca și motivul mai sus relatat să fie aici de inspirație populară. Dar evoluția morii – în sensul mecanizării și al automatizării – nu se oprește la speciile pe care le-am studiat pîn-aici. Alte elemente ale naturii au fost puse la contribuție ca surse motrice și astfel au rezultat noi genuri de mori.

După ce forța elastică a vaporilor de apă a ajuns să fie bine stăpînită de om, către sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX – datorită scoțianului James Watt, care a dus la atîta desăvîrșire invenția lui Denis Papin, încît i-a deschis cele mai largi perspective în domeniul aplicațiilor mecanice – această nouă sursă de energie n-a întîrziat să fie adaptată și la punerea pietrelor de moară în mișcare. Așa a apărut, în cursul secolului XIX, *moara cu aburi*, care s-a răspîndit vertiginos în toate țările Europei, precum și în afară de continentul nostru. Nu mult după aceasta, cînd a fost inventat motorul cu explozie, care utilizează ca esență derivatele petrolului – în special benzina – el a fost aplicat de-asemena la moară. Astfel, morile cu benzină au început a deveni tot mai frecvente, mai ales în țări ca România, unde petrolul e una din marile bogății ale subsolului lor. Dar nu mai puțin a ajuns să fie utilizată ca forță motrice pentru a pune-n funcție morile acea mare cucerire a vremurilor moderne, care este electricitatea. Aceasta în special în centre urbane mai însemnate. În fine, nu încapе îndoială că energia termoneucleară - invenția epocală a actualității – va fi și ea pusă-n slujba morii în timpul cel mai scurt.

Firește, toate aceste specii de mori ale epocii moderne ne scot cu totul în afară din sfera tehnicii etnografice. E vorba aici de motoare fine, creații ale tehnicității culte și produse ale uzinelor metalurgice; e vorba apoi de complicații ce depășesc cu mult caracterul primitiv al morilor tradiționale: dintr-o singură pereche de pietre cîte erau la început, se ajunge la o serie de perechi, ceea ce mărește enorm randamentul morii. Sistemul de transmisiune al mișcării rotative suferă și el modificări importante. Între altele, procedeul roților dințate care făcea

ce situația a început să se normalizeze – au lipsit morile cu aburi sau cu benzină, atît din sate, cît și din multe orașe și târguri; de cele cu electricitate nici vorbă nu mai putea fi. Multe din mori fuseseră distruse de bombardamente; altele părăsite, nu aveau meșter care să le pună-n mișcare sau – și dacă meșterul se găsea ori se putea improviza – nu exista benzină, din cauza haotizării transporturilor. Uneori, o singură piesă, banală altădată - neavînd de unde fi procurată - făcea ca moara să fie ca și inexistentă. Iată împrejurări care au favorizat în cel mai înalt grad revenirea la rîșniță. Ba, am mai aflat că unii țărani, care aveau rîșnițe bune, și-au făcut – pentru acea perioadă de mare criză - o profesie din rîșnitul cerealelor altor consăteni sau chiar și ale locuitorilor din alte sate, avînd din aceasta însemnate avantaje materiale.

O privire de ansamblu asupra principalelor etape evolutive ale ustensilei cu ajutorul căreia omul – de-a lungul preistoriei și a istoriei sale - și-a pregătit din cereale elementul fundamental pentru viață, făina, ne face s-o vedem înfățișîndu-ni-se, sub trei aspecte distincte:

1. Ipostaza primitivă de simplă *unealtă*, care le-a precedat timp de multe milenii pe celelalte și care a continuat a exista apoi și paralel cu acelea;
2. Ipostaza de *mașină*, care marchează faza de tranziție de la aspectul precedent la cel următor și care a durat și el aproape două milenii;
3. Ipostaza de *fabrică*, reprezentînd faza ultimă și totodată apogeul în evoluția rîșniței. Asupra primului, care e atît de clar și care a fost prezentat amplu la locul cuvenit, nu e nevoie să mai stăruim. În ce privește ipostaza de mașină, ea ne este atestată în chipul cel mai categoric încă din epoca romană, continuînd apoi în tot cursul evului mediu pînă-n timpurile moderne. Este de altfel ceea ce se reflectă foarte manifest din însăși terminologia etnografică latină, precum și din terminologia corespunzătoare romanică.

Romanii făceau o distincție tranșantă între *unealtă* și *mașină* - între „instrumentum” sau „organum” și „măchina” – precum apare în toată claritatea chiar în opera lui Vitruvius, unde capitolul I din cartea X, care se ocupă de acest subiect, poartă titlul: *De măchina et eius ab organo differentia*³⁴¹. Raportînd finalitatea practică a mașinii la capacitatea ei de a ridica poveri – căci acesta era la origine scopul principal al unei mașini – Vitruvius o definește astfel: „Măchina est continens ex materia coniunctio maximas ad onerum motus habens virtutes...”³⁴². Apoi, juxtapunînd prin contrast cele două categorii de ustensile, Vitruvius spune: „Inter machinas et organa id videtur esse discrimen quod machinae pluribus

avea să devină mai târziu romanic: *macinarius*³⁹². Nu ne dă însă nici o indicație asupra timpului de când datează inscripția și asupra locului unde a fost găsită și nici nu ne pune cuvântul în context, spre a ne putea orienta precis asupra sensului său, ca și asupra funcției sale gramaticale.

În ce privește limba română, termenii ei etnografici mai sus expuși și cu deosebire verbul *a măcina* și s.m. *măcinării* ne permit să reconstituim și pe vechi românul **mácina* s.f. (<lat. *machina*), care, după noi, a trebuit să existe în mod necesar, el fiind prototipul însuși al celorlalte; căzînd însă în desuetudine foarte de timpuriu, acest cuvînt a dispărut complet în cele din urmă, nemaifiind simțit ca indispensabil, întrucît termenii „moară” și „piatră de moară” exprimau același lucru. Ipoteza noastră se sprijină și pe faptul că în celelalte două limbi romanice, italiană și dalmată, există de asemenea – paralel cu verbele *macinare* și *maknúr* (sau *macnuár*) – precum e și foarte natural, s.f. *mácina* și *múkna*.

Prin urmare, ideea de mașină - adică de un instrument superior și complex – raportată la moară și chiar la vechea rîșnită de ample proporții, cum era cea învîrtită de animale, este clar ilustrată, atît în terminologia etnografică actuală a lumii romanice – în special a celei orientale – cît și în scriitorii latini. Nu e vorba aici numai de un simplu epitet substantival afectat morii, ci de ceva neasemănat mai mult. Datorită faptului că moara era fără îndoială mașina cea mai răspîndită și cea mai populară, asocierea între noțiunea de moară și aceea de mașină a mers atît de departe, încît, încă din timpuri romane chiar – ele s-au confundat într-o însemnată parte a imperiului, mergînd, pe teren lingvistic, pînă la identificarea lui „mola” cu „machina”. Aceasta s-a întîmplat în Italia însăși și pe teritoriile romanizate din răsăritul ei, de dincolo de Adriatică. Evident, *machina* este, la origine, în limba latină, un neologism din grecește; dar cum – în momentul cînd a fost împrumutat – el corespundea unei imperioase necesități, a ajuns să fie, într-un timp foarte scurt, atît de răspîndit în cercurile romane cele mai largi, încît a pierdut curînd caracterul de termen străin, fiind simțit ca autohton. Ernout – Meillet îl raportează, cu drept cuvînt, nu la clasicul μηχανή, ci la un prototip dialectal și anume la doricul μάχανα³⁹³. Ei sînt de părere că sensul inițial, în limba greacă, este cel abstract, de natură morală - „invenție”, „născocire ingenioasă”, „uneltire”, „intrigă” – și că mai degrabă limba latină este aceea care i-a fixat sensul tehnic, concret, strict material, de mașină. Acești autori își bazează ipoteza lor pe faptul că, la data împrumutului termenului grecesc în chestiune, romanii aveau deja pentru conceptul moral pe autohtonul *dolois*³⁹⁴, așa că principiul diferențierii

îndeaproape noul loc, unde-l dusese soarta să muncească: „inoptabilis officinae disciplinam cum delectatione quadam arbitrabar...”⁴⁰⁰.

Cu acest prilej, autorul îl pune pe eroul său să ne descrie în culori foarte sumbre – precum am arătat aiurea – grupul jalnic de oameni și de animale, care slujeau din greu la acea moară. Asupra mașinii însăși el nu insistă; ci numai o menționează, fiindcă-l interesează cu mult mai puțin. Dar „officina” implică deopotrivă mașina sau mașinile, ca și pe lucrătorii și vitele care-o serveau. Sensul în care e utilizat termenul „officina”, de către Apuleius, este cel ce convine perfect morii primitive, cu tracțiune animală, luată în întregul ei. Căci moara, privită ca un tot, se înfățișează fără îndoială ca o fabrică, tipic rurală, adică foarte rudimentară, este drept, dar totuși fabrică. De altfel, în locul citat, „officina” înlocuiește termenul popular „pistrinum”, frecvent folosit de Apuleius în romanul său și chiar pe acela de „mola”. Din cele mai sus relatate, rezultă de asemenea că rîșnița care, la început, era situată pe undeva prin preajma locuinței omului, sub cerul liber, precum s-au găsit chiar și la Pompei – adică într-o perioadă cînd ea se găsea într-un stadiu deosebit de evoluat – apoi în adăposturi improvizate, neavînd ca destinație exclusivă sau măcar principală munca rîșnitului grînelor, ajunge de la o vreme să-și aibă construcția sa specială, unde se află instalate una sau mai multe rîșnițe. Forma acestei construcții variază după forța motrice utilizată, precum și după loc și timp. Clădirea afectată rîșnițelor sau morii era folosită totodată și ca locuință pentru cei ce slujeau la moară și cu deosebire pentru cel care conducea treburile măcinatului.

La vechii greci, tot așa a fost încă în epoca homerică, întrucît- după cum reiese din *Odiseea* – clădirea unde se aflau adăpostite rîșnițele de la palatul lui Ulise era în interiorul curții, prin imediata apropiere a palatului⁴⁰¹. Evident, aici e vorba de curtea unui rege; faptul, deci, e departe de a putea fi generalizat pentru toată lumea elenică din vremea aceea. El există, totuși, fie și la oricît de puține persoane situate pe treptele cele mai de sus ale ierarhiei sociale. În ce privește terminologia, avem de remarcat că și la vechii greci, întocmai ca și „mola” la romani, numele μύλη – după ce, la origine, desemnase numai piatra de bază - s-a extins foarte de timpuriu asupra rîșniței întregi, iar cu timpul, la clădirea în care aceasta era adăpostită. Mai tîrziu, pentru locul unde se afla situată rîșnița, iar apoi pentru clădirea însăși și implicit pentru rîșnița sau rîșnițele pe care le adăpostea – dimpreună cu personalul uman și cu animalele în slujba ei – apare ca termen consacrat μολών⁴⁰². Acesta este aspectul clasic al termenului sau cu accentul pe

ordin secundar, aceea de a îngriji de rîșniță, curățindu-i în primul rînd pietrele cu un fel de mătură, căreia îi spuneau *mylekoron*⁴¹⁷. După cît se pare H. St. îi atribuie o prea mare însemnătate cînd îl consideră echivalentul semantic al lui *myloros*⁴¹⁸, care dă expresie, în mod neîndoios, unui rol de conducere. Acest termen ni-l indică, desigur, nu numai pe păzitorul unei instalații de rîșnițe, ci pe însuși supraveghetorul măcinatului, adică pe un personaj care purta răspunderea tuturor muncilor de la rîșniță, precum reiese chiar din etimologia lui⁴¹⁹.

Termenul vechi grecesc consacrat pentru acest rol este însă *mylotros*⁴²⁰, măcar că în ce privește sensul său original, el nu diferă de *myloros*. În adevăr, lexicograful Polydeykes ni-i prezintă pe amîndoi acești doi termeni deodată⁴²¹, atribuindu-le aceeași semnificație de „cel ce stă în fruntea trebii [rîșnitului]”⁴²². Și cu drept cuvînt, căci, foarte probabil *mylotros* se raportează la prototipurile *mylos + atreio*⁴²³. Totuși, unii lexicografi eliniști derivă partea a doua a acestui termen din verbul $\omega\theta\acute{\epsilon}\omega\text{-}\omega$ ⁴²⁴, ceea ce, dacă ar fi just, ne-ar dezvălui în el originea umilă a termenului care l-a desemnat la început pe sclavul ce împingea la o rîșniță analogă celei romane de tipul „mola trusatilis”. Faptul acesta pare să fie confirmat și de apelativul feminin corespunzător $\mu\lambda\omega\theta\rho\iota\varsigma$, care nu înseamnă numai „morăriță”, ci și „femeie muncitoare la rîșniță sau la moară”, sens unde ar apărea deci accepțiunea primară a cuvîntului. De altfel, paralel cu această formă, însuși $\mu\lambda\omega\theta\rho\iota\varsigma$ - care la origine e adjectiv - este atestat și ca apelativ feminin⁴²⁵. Lexicograful bizantin Suidas, identificînd apelativul masculin $\mu\lambda\omega\theta\rho\iota\varsigma$, în chipul cel mai categoric, cu termenul ce exprimă rolul de morar, îi atribuie totodată o semnificație absolut modernă: „cel care posedă o moară și care lucrează la ea”⁴²⁶.

În ce privește termenul *aletes*⁴²⁷ - foarte vechi la greci ca epitet⁴²⁸ și ilustrînd deja epoca arhaică a rîșniței rotative - apare destul de tîrziu ca apelativ, desemnîndu-l pe morar⁴²⁹. De asemenea, trebuie să-l amintim pe *alphiteus*, care tradus „ad litteram” ar însemna „făinar” în accepțiunea de „fabricant de făină”. Pare să fi fost puțin răspîndit, deși prototipul său *alphiton*⁴³⁰ îi indică o respectabilă vechime, întrucît el poate fi plasat ipotetic încă din perioada cînd grecii se hrăneau în special cu făină de orz⁴³¹, pomenită și de Homer în cîteva locuri din *Odiseea*⁴³², precum și de Herodot⁴³³. Că termenul acesta este încă unul din seria celor ce-l denumeau pe morar, se vede clar din Suidas, care ni-l dă în forma plurală *alphiteis*, juxtapunîndu-i explicația foarte precisă a sensului: „cei care fac făină [de orz]”⁴³⁴. Cum Suidas citează drept sursă a sa pe oratorul Hyperides, înseamnă că apelativul

adjectival, posterior lui, care s-a substantivizat cu timpul: *molinus*, *mōlīnum* și *mōlīna*. Acesta însă, la origine, desemnează *moara de apă* și a continuat a avea această unică semnificație multă vreme.

Forma masculină și în special cea neutră *mōlīnum* – *mulīnum* stă la baza formelor romanice: sp. *molino*, logud. *molīnu*, it. *mulino*, eng. – friaul. *mulin*, fr. *moulin*, prov. – cat. *molí*, pg. *moinho*⁴⁶⁵, dalm. *muláin*⁴⁶⁶. În latina medievală a existat un mare număr de derivate de la prototipurile acestor variante romanice. Datorită lui Du Cange, care le-a cules din cele mai diverse surse, ne stă la dispoziție un material lexical de o impresionantă bogăție. Iată o întreagă serie din aceste derivate, care și ele au mai totdeauna sensul de „moară de apă”: *molīnium*⁴⁶⁷, *molīnarium*⁴⁶⁸, *mulīnarius*⁴⁶⁹, *molīnar*⁴⁷⁰, *molīnare*⁴⁷¹, *molīnaria*⁴⁷², *molenare*⁴⁷³, *mulīnare*⁴⁷⁴, *mulnare*⁴⁷⁵, *mulnaris* cu sensul de „loc de moară”⁴⁷⁶, *molīarium*⁴⁷⁷, *molearium*⁴⁷⁸, *molarium*⁴⁷⁹, *molearia*⁴⁸⁰, *molaria*⁴⁸¹. Menționăm și varianta mediolatină, tot cu sensul de moară: *mulnetum*⁴⁸². Avînd în vedere că suf. –*etum* este specific substantivelor colective, nu încapem îndoială că la început cel puțin acest apelativ denumea un loc unde se aflau mai multe mori. Desigur că varianta *mulneda*, care înseamnă „loc de moară”⁴⁸³, e un derivat de la forma de plural a termenului precedent, care a fost simțită ca o formă feminină singulară.

Un termen foarte răspîndit în documentele latine ale întregului ev mediu și care are o vechime apreciabilă – întrucît a fost utilizat deja de Sfîntul Augustin și de Sfîntul Grigorie de Tours – este *molendinum*⁴⁸⁴ – *mulendinum*⁴⁸⁵ – *mulindinum*⁴⁸⁶ <*molendus* sau *molendum* (<*molere*) plus suf. – *inum*⁴⁸⁷. El are și cîteva derivate cu aceeași semnificație ca s.f. *molendina*⁴⁸⁸ și mai ales *molendinarium*, atît cu sensul de „moară”⁴⁸⁹, cît și cu cel de „loc de moară”⁴⁹⁰. Mai amintim pe s.n. *molendinare* din secolul XIII⁴⁹¹ și pe s.f. *molendinata*⁴⁹², care desemnează tot moara, precum și pe *molendinellus*, cu sensul de „*parvum molendinum*”⁴⁹³. Întîlnim și un s.f. *molendinaria*, însemnînd vama care se dă la moară pentru măcinat⁴⁹⁴. Apoi adj. *molendicius* asociat cu „locus” înseamnă *loc de moară*⁴⁹⁵. În fine, de la prototipul *molendinum*, este atestat sporadic și verbul *molendinare*⁴⁹⁶.

Există de asemenea o lungă serie de variante mediolatine care desemnează *făina* în general sau plata pentru măcinat – în natură ori în bani – la moara seniorului. Astfel, apare frecvent cu acest ultim sens *moluta* s.f. <*molīta* (n.pl.), care la început se referea la orice produs măcinat⁴⁹⁷, cu variantele sale: *molđa*⁴⁹⁸ și *mouta*⁴⁹⁹. Apoi, cu același sens: *moluta*⁵⁰⁰, *molucia*, *molueta*, *mololuta* și *moltrum*⁵⁰¹. Amintim de asemenea că tot acestei familii aparțin desigur și mediolatinul

lumea traco-dacică decît în Dalmația?

Dar faptul cel mai important care se desprinde din materialul lingvistic românesc mai sus expus este că limba română - deși, ca origine, are terminologia latină prin excelență - se singularizează printr-o serie de termeni fundamentali, față de toate celelalte limbi romanice, dat fiind că ea apare sub un aspect arhaic, pe care nici una nu-l mai prezintă azi, nici chiar limba italiană. În adevăr, numai la români obiectul etnografic de care ne-am ocupat a continuat din epoca romană și pînă în zilele noastre să fie desemnat - la început în faza de rîșniță rotativă, iar mai tîrziu în aceea de mașină amplă și complexă - prin termenul *moară* <lat. *mola*, adică așa cum a fost numit la romani în perioada cea mai veche. În celelalte limbi romanice, deși *mola* este atestat încă în cele mai multe din ele, acest termen este redus la semnificația sa inițială de *piatră de moară*⁵⁶⁰, care s-a păstrat, la romani, timp îndelungat paralel cu sensul derivat de *moară*. Precum am relatat deja, la baza numelui morii stă latinescul *molinus* - *molinum*, un derivat adjectival <*mola*, pe tot întinsul teritoriului romanic.

Excepție nu face nici limba dalmată, în care moara este desemnată prin apelativul *mulain*⁵⁶¹. Singură, limba română, în toate dialectele și graiurile ei, își are axată cea mai mare parte a terminologiei din sfera morăritului pe însuși prototipul latin *mola* din perioada cînd el însemna „rîșniță” sau „moară”, precum și pe derivatul acestuia: *molarius*. De aici, se detașează o concluzie importantă în ce privește timpul aproximativ cînd strămoșii noștri au primit rîșnița, de variate proporții și aspecte, din sursă romană. Cel mai probabil, aceasta a avut loc într-o perioadă care începe cu ultimul secol al erei antecreștine și continuă cu primele secole ale erei creștine. Apoi, relațiile au fost brusc întrerupte și lumea dacoromană a rămas aproape complet izolată de apus și în special de centrul de expansiune al romanității, care era Italia cu cetatea-metropolă Roma. Termenii etnografici românești, care se raportă la prototipul *machina* țin și ei de aceeași perioadă. Cînd Italia, părăsindu-l pe *mola*, ca nume al morii, l-a adoptat pe *molinum*, ea l-a transmis tuturor țărilor romanizate, cu excepția Daciei și a regiunilor tracice sud-dunărene. Această concluzie, pe care ne-o indică terminologia etnografică românească, concordă de altfel perfect și cu datele istoriei politice a Europei și a Imperiului Roman în special. Astfel, uzul măcinatului, la români, ne apare direct legat de cea mai veche tradiție romană a rîșniței și a morii și anume de etapa care se plasează cronologic la răscrucea celor două ere.

În ceea ce privește numele de origine slavă *rîșniță*, nefiind panromânesc,

ci numai dacoromân și meglenoromân – căci formele slave regionale foarte târziu pătrunse în dialectul istroromân nu interesează aici – ne arată precis că el nu a putut intra în limba română decît după separarea marelui trunchi românesc în dialecte. Aceasta va fi avut loc încă înainte chiar de detașarea ramului meglenit – deci, pe la începutul perioadei mediobulgare – deși a putut să se petreacă și după aceea, în sensul că fiecare din aceste două grupuri dialectale au fost influențate în mod separat, atît de obiectul etnografic slav, cît și de terminologia corespunzătoare. Noi o considerăm însă pe prima din aceste două ipoteze drept cea mai verosimilă. O a treia ipoteză - și anume, ca această influență să fi avut loc în perioada română comună, iar termenii slavi respectivi să se fi pierdut în dialectul aromân și istroromân - ni se pare cu totul improbabilă, tocmai din motivul că în aromânește și în dialectul istroromân se întrebuițează frecvent pînă azi termenul de *moară* pentru *rîșniță*, ceea ce nu e un uz local, ci, după noi, este un uz foarte vechi, care se continuă la acești români din timpuri romane. Noi opinăm că acest uz a existat și la dacoromâni pînă în perioada mediobulgară, cînd *moară* va fi fost termenul ce denumea și rîșnițele de diferite dimensiuni, și moara propriu-zisă. Sistemul denominativ, pentru evitarea echivocurilor, va fi fost acela de a se adăuga după apelativul „moară” cuvintele: „de crupe”, „de apă”, „de vînt”.....și desigur și altele, căci e probabil că rîșnițele mari, mîinate de animale, aveau de asemenea un nume perifrastic de aceeași formă începînd tot cu apelativul „moară”. Acești termeni de tipul perifrizei au continuat în parte a se fi conservat pînă azi, deși nu întotdeauna și în mod necesar, întrucît, referitor la „moara de vînt” și mai ales referitor la „moara de apă”, se întrebuițează frecvent termenul simplu „moară”. Apelativul „rîșniță” era bine venit totuși, căci el se oferea ca un termen foarte potrivit pentru eliminarea echivocurilor, atît în materie de obiect, cît și de acțiune. Evident, însă, terminologia aceasta slavă nu a venit singură. Așa ceva ni se pare inconceptibil; ci a venit, la români, ca un reflex al unei realități etnografice slave, care a precedat-o. Ar însemna că de-abia atunci marele grup românesc nord-dunărean să fi primit obiectul etnografic de aspect slav, care a înlocuit în mod definitiv rîșnița de forme romane sau în tot cazul mediteraneene de pînă atunci, denumită cu numele de origine latină *moară*.

Dar expansiunea terminologiei latine a măcinatului nu se limitează, în Europa, exclusiv la spațiul romanic, ci îl depășește cu mult. În adevăr, dincolo de acest spațiu, se impun atenției noastre în primul rînd termenii germanici pentru moară și morar – nhd. *Mühle* și *Müller* – care trebuie raportați și ei la prototipuri

care vin cu grîne la o moară ca să le macine⁶⁰⁴, ne fac să ne întrebăm dacă nu cumva acești termeni au luat naștere, la bulgari, după modelul unor apelative mai vechi, dispărute de mult din limbă și anume, după: **mlinar'*, **mlinarcé*, **mlinarka*. Nu-i mai puțin adevărat însă că *mlivoar'* – *mlijar'* și derivatele lui au putut lua naștere și fără astfel de modele, întrucît sufixul latin – *arius* trecînd foarte de timpuriu la slavi, se arată deosebit de activ la slavii sudici și la cei occidentali.

Un corespondent perfect al acestui nomina agentium, atît în ce privește forma, cît și ca sens, aflăm la sloveni în sm.*meljár* (gen.- *arjá*), dubletul semantic al lui *meljac*⁶⁰⁵. Așadar, ținînd seamă de datele lingvistice prezentate mai sus, conchidem că momentul împrumutului morii de apă romane nu poate fi plasat în perioada comunității slave, ci după desfacerea ei. Și anume, el trebuie raportat chiar la începuturile mării migrații către vest a neamurilor slave, cînd o parte din ele de-abia se stabileau în noile lor țări, iar altele se îndreptau spre regiunile pe care aveau să le colonizeze, așezîndu-se apoi definitiv în ele. Acest moment istoric se identifică prin urmare cu primele secole ale evului mediu. Dar mediolatinul *molina* a trecut – evident, prin aceeași filieră germană - și în limbile baltice: în limba prusă, *malunā*⁶⁰⁶ și în limba lituană, *malīnas*⁶⁰⁷. În fine, tot prin germani, termenii latini *molinum* – *molina* au fost primiți de asemenea de unguri, îndată după stabilirea lor în cîmpia Dunării și a Tisei. În adevăr, pentru moară - pe lîngă apelativul *malom*, din limba literară, care e general cunoscut – mai sînt atestate în limba maghiară și formele *molna* – *móna*, *molun* – *molum* – *molom* – *molon* – *moln* – *món*, pe care le înregistrează diferiți lexicografi maghiari după vechi documente latino-ungare⁶⁰⁸ sau după texte dialectale actuale⁶⁰⁹. Un vechi derivat de la *molna* – *moln*, *móna* – *món* este apelativul *molnas* sau *molnos* – *monos*, care-l desemnează pe morar în ipostaza de stăpîn al morii și care apare în documente latino-ungare încă de la începutul secolului XIII⁶¹⁰. Forma *malmos* < *malom* apare tîrziu în documente – abia în secolul XVIII. Termenului etnografic unguresc *molna* – *moln*, îi atribuim ca prototip pe latinescul *molina* – *molinum*. De asemenea, este atestat apelativul *molnár* (morar) cu varianta *mónár* în documentele latino-ungare începînd de prin secolul XIV⁶¹¹ și continuînd pînă-n momentul de față ca unic termen etnografic pentru morar la unguri⁶¹². El are și o serie de derivate ca femininul *molnárné* (= morăriță)⁶¹³, adjectivul *molnáros* – *mónáros*⁶¹⁴ și substantivul *molnárság* (= morăritul)⁶¹⁵, precum și o serie de compuși, dintre care îi vom aminti numai pe cei ce au o foarte strînsă legătură cu tehnica morăriei: *molnärmester* (=maistru morar)⁶¹⁶, *molnárinas* și *molnárlegény*⁶¹⁷ (=ajutor de morar, sluga morii).

și mlret. *malaff* vb. (= a măcina); bret. *bleud* = făină; mgall. *blawt* (= făină) < **mlato*; ca și kymr. *blawd*; *Mel* – din verbul v.irl. *melim* (= macin)⁶²². La baltici: *Mal* – din lit. *malti* (prez. *malú*) = „a măcina”; *Mil* – din apelativul lit. *miltai*, let. *milti*; sau din lit. *milinys*, let. *milna* (= bară de învîrtit rîșnița); *Mel* – din prus. *meltan* (= făină)⁶²³.

La slavi: *Mel* – *Mě* – pe care-l surprindem, chiar sub aceste aspecte în apelativul vechi bulgar мѣлъ = cretă; sl. *mel* f. = cretă, nisip fin, dar și făină și în general „măciniș”; rus. мел pol. *mieł* (și *miał*) = cretă, pulbere; ceh. *mě* = prundiș, praf; scr. *mel* (în dial. čakav) un fel de pămînt pulverulent. De la acest prototip străvechi, a luat naștere verbul, unde aflăm radicalul în chestiune, raportîndu-se cu deosebire la operația măcinatului grînelor, adică la prefacerea lor în pulbere: vbg. МЕЛЪХ < МЛЪТИ < **měti*; bg. мѣля, s.cr. *měljem*, sl. *meljem*, pol. *miełę*, rus. мѣло, ukr. мѣлю (part.perf. мѣлюниї); apoi, el apare în nomina act.: bg. мѣленіе, rus. мѣленіе, pol. *miełenie* și *mekcie*... precum și într-o lungă serie de alte apelative, ca: sl. *melja* f. (dim. *měljica*) = „grîne pentru măcinat”, dar și „făină”; de asemenea în sl. și scr. *meljivo* n. și *meljava* f., bg. și ukr. мѣлюбо, rus. мѣлюбо, ceh. *melivo* (pol. *melwo*, *młwo*) = grîne duse la moară. Remarcăm apoi radicalul respectiv în ceh. *mělný* adj. (< *mě*) = „sfărîmicios” și în *mělné* s. = „măciniș”, precum și în unele forme verbale, care derivă și acestea direct din prototipul relatat inițial: sl. *meliti* (se), ceh. *měiti* = „a sfărîma”, „a măcina” (în general); *měni* = „a deveni sfărîmicios”, *měniti* = „a face sfărîmicios”, ukr. мѣльнути(perf.) = „a măcina”. Îl regăsim și în apelativele care-l denumesc pe agent, fie că e vorba de cel ce duce grînele la moară, ca în sl. *meljáč*, ukr. мѣльць și мѣль (лія), rus. мѣльц, sau în rus. мѣлья f. și мѣльца (= femeia care-și trage la rîșniță grînele); fie că e vorba chiar despre măcinătorul profesionist : rus., ukr. мѣльни чка (= morăriță), brus. мѣльник m. мѣльни чиха f. (= soție de morar) cu diminutive ca cele din limba ucraineană мѣльни чок (= morăraș), мѣльни чѣнько și мѣльни чук (= fiu de morar sau ajutor de morar). În fine, apare acest radical, firește, în însuși numele mașinii care execută operația măcinatului: bg., rus., ukr., brus. мѣльница. Dar trebuie să relatăm și varianta *Mil* a radicalului în chestiune la câteva derivate verbale prin prefixe: bg. с - мѣла мѣ (с - мѣля мѣ), сѣ - мѣла мѣ, из - мѣла мѣ, у - мѣла мѣ; scr. *izmilati*, cu nom.act. *izmilânje* (= „terminarea de măcinat”). Nu pot fi trecute cu vederea nici formele *Mol* -, *Mal* – pe care acest radical le ia prin „Ablaut” în idiomurile slave orientale cu deosebire, la diferite aspecte verbale. Astfel, prezentului indicativ rusesc мѣло sau ukr. мѣлю îi corespunde inf. молотъ - молоти. Paralel însă, există și aspectul imperfectului мѣльвати. Slavii orientali cunosc o întreagă serie de

derivate: *pinsāio* sf. (nom. act.) = pisatul; *pinsor*, *pinsăor* și *pistor* sm. (nom. ag.) = morar – la origine, „cel care pisează grâne”; adj.: *pistorius*, -a, -um; *pistoricus*, -a, -um; *pistoriensis*, -e; *pistrix*, -icis sf. = la origine „cea care pisează grâne, făcându-le făină”; *pistrimum* sn. = „rîșniță mare mînată de sclavi sau de animale”, „moară”; *pistrina* sf. = „locul unde se pisează cerealele pregătindu-se făina”, „moară”; *pistrilla* sf. (diminutiv) = „moară mai mică”, „rîșniță”; adj.: *pistrinus*, -a, -um; *pistrinalis*, -e; *pistrinensis*, -e; *pistrinarius*, sm. = „morar”; *pistura* sf. = „pisatul cerealelor”, „făină”; *pēsō*, -ōnis sm. = „piuă”; *pila* sf. (<**pins-la*) = „piuă”; *pilum* sn. = „pisălog”, „pilug”; *pistillum* sn. și *pistillus* sm. (diminutiv)⁶⁴⁴ = „pisălog mic”⁶⁴⁵. Iată termeni corespunzători unora ca aceștia în alte limbi indo-europene: umbr. *pistu* = lat. *pistum*⁶⁴⁶, vgr. *ptisso* (sau *ptitto* în dialectul atic) = „pisez” cu derivate ca *ptisis* s.f. = „pisatul”; *ptismós* sm. = la origine „pisatul”, apoi „cîntec cîntat în timpul pisatului grînelor”; *ptisma* s.n. = „orz decorticat și transformat în făină”; *ptistēs* sm. = „cel ce pisează orz”; *ptissane* sau *ptisáne* sf. = „orz pisat și decorticat”, „o băutură din orz decorticat”; *ptistéon* (adj. vb.) = „ceea ce trebuie pisat”; *ptistikòs*, -è, òn (adj.); *peripismata* s.n. (pl.) <**periptismata* = „tescovina de struguri”⁶⁴⁷; slav: vbg. *пѣхати* = „lovi”, „a pisa” – prez. ind. *пѣхаетъ* dar și *пѣхъ*, *пѣхени*⁶⁴⁸ ... prezintă radicalul seriei în chestiune sub două aspecte: *пѣх-* și *пѣс-* (> *пѣш*). Radicalul *пѣх-* se păstrează într-un însemnat număr de cuvinte în toate limbile slave moderne, în cele mai multe din acestea avînd un sens general ca în verbele rus. *pihat*, *pihnut*; ukr. *phati*, *phnuti*; brus. *phať*, *phnut*; pol. *pehać*, *pehnać*... în altele însă continuîndu-se vechiul sens special de „a pisa” ca-n verbele ucrainene *pihati*, *opihati*, *vpihati*, *uphnuti* sau ca în ceh. *pich* sm. = „pilug”, „mai”, *pěchati*, *pěchovati*, vb. = „a pisa”, *pěchař* sm. (nom. ag.) = „pisător” și mai ales ca în nsf. *pěh* sm. = „pilug” cu derivatele *phāj*, *pehāj*, sn., *pehěk* sm. (dim.) *phač* și *pehàč*; *pkati*, *pehāti* vb. (și perf. *pehmti*) = „a pisa la piuă” (cu pilugul); *phánje*, *pehánje* sn. (nom. act.) = „pisatul” dar și „arpacaș” (adică grăunțe decorticate prin pisare); *phálěx* sm. *phálka* sf. = „pisător”, „pisătoare”; *pehálník* sm. = pilug⁶⁴⁹. În tema prez. ind. de la rad. *p’s-* este și el reprezentat la sloveni în vb. *phati*, care pe lîngă forma *pham-phas*... mai are de asemenea forma *pšem*, *pšeš*... ca în vbg., precum și în *pšaj* sm. = „pilug”⁶⁵⁰. La ucraineni îl aflăm în *cișuk* sau *pšik* sm. = „lovitură de ciocan”⁶⁵¹.

Despre alte cuvinte panslave sau aproape, care au radicalul *p’s-*, vom vorbi mai departe în altă ordine de idei. Același radical, însă la gradul plin (Vollstufe) au și nsl. *pesta* sf. = „pilug mic”, *pesto* sn.⁶⁵² = „butucul roții”, „capătul osiei care

în cheștiune, *ic – comun cu cel al verbului latinesc *icere* (= a lovi)⁷¹⁷ exprimă într-un chip foarte general principiul tehnic care stă la baza acestei unelte. Suidas ne relatează pentru piuă și termenul *tribaia*, pe care-l dă ca echivalent al lui *igde*⁷¹⁸. Numele acesta prezintă oarecare importanță, întrucît, el este emanația lui *tribein*, verb consacrat acțiunii pisatului. În ce privește termenul *igde* și derivații lui, deosebit de interesant apare faptul că, de la o vreme, ei îl suplantează pe anticul *olmos*, reușind în cele din urmă să-l scoată complet din uz. Explicația trebuie desigur căutată în dispariția treptată a specimenului de piuă care slujise odinioară scopul specific agrar al decorticării și al transformării cerealelor în făină. Funcția aceasta tehnică ajunsese a fi îndeplinită demult – incomparabil mai bine și mai ușor – de alte aparate: rîșnița rotativă și moara. Moschopoulos, gramatic de la sfîrșitul epocii bizantine – refugiat în Italia, după căderea Constantinopolului sub turci – ne spune referitor la *olmos* că, în limba populară, se numea pe atunci *igdion*⁷¹⁹. În secolul XV deci, *olmos* era un termen căzut complet în desuetudine, nemaifiind cunoscut decît doar de tradiția elenizantă pur livrescă. Afirmația lui Moschopoulos este întru totul confirmată de realitatea lingvistică neogrecescă. În adevăr, la grecii moderni, termenul cel mai răspîndit în masele populare și am putea spune chiar panelenic este, pentru piuă, *goydi* (tò); iar pentru pilug *goydohéri* (și *goydóheron*). Cum în mai multe regiuni ale Greciei este atestată și varianta *gdi*⁷²⁰ în loc de *goydi*, se vede foarte clar că prototipul acestui apelativ este vechi-grecescul *igdion* (dim. < *igde*).

Precum s-a văzut din cele mai sus expuse, la greci – încă din cea mai îndepărtată antichitate – terminologia tehnicii pisatului iese prin numeroși termeni ai ei din cadrul seriei *pinsere*, de care nu țin decît verbul *ptisso* și cele cîteva derivate ale sale referitoare la acțiune și la agent. Dar, chiar și acestea au fost puse-n umbră de verbe ca *tribein*, *syntribein* (*xyntribein*), *kóptein*, *synkoptein* (*xinkoptein*), *leiein*, *lepixein*, iar mai tîrziu și *kopanixein* (< *kopanos* = pilug), dominant azi în limba greacă pentru această sferă de activitate, cu derivate ca *kopanisma*, *kopanistes* etc. Un număr atît de însemnat de termeni grecești, cu radicale din cele mai variate, sînt o indicație că tehnica pisatului, la acest popor, ca și la multe altele de altminteri – în ciuda faptului că încă înainte de sfîrșitul erei antice ea a încetat de a mai fi în slujba fabricării făinii de grîne care era odinioară finalitatea capitală a acestei tehnici – a continuat totuși a avea o foarte mare răspîndire în masele largi pînă-n vremea noastră, fiind afectată celor mai diferite treburi gospodărești. Tradiția etnografică a tehnicii pisatului la greci rămîne însă indisolubil legată de

Iată dar o serie de procedee variate, în tehnica pisatului la romani. Cele mai multe privesc cerealele, unele din ele și legumele. De remarcat însă că toate au ca instrument *pîla* împreună cu *pîlum*. Trebuie să relatăm totuși că și la romani – deși într-o măsură cu mult mai restrînsă ca la greci – termenii din seria *pînsere* nu acopăr întreaga terminologie a acestei tehnici. În adevăr, paralel cu genul de piuă specific agrar, care este *pîla*, romanii mai cunoșteau un specimên, de proporții mai reduse – de asemenea foarte răspîndit, însă ieșind din sfera etimologică a menționatei serii – și anume: *mortarium*, termen de altfel tot așa de autohton latin ca și *pîla*. Aceasta putea fi confecționată din variate materiale – piatră, marmoră, metal și chiar lemn – și avea cele mai diferite dimensiuni; cea de proporții minimale era desemnată prin diminutivul *mortariolum*. Mențiuni despre acest tip de piuă aflăm la scriitorii latini încă de prin secolul III î.e.n., cum e de exemplu Plautus. În comedia *Aulularia*, bătrînul avar Euclius, plecînd de-acasă, recomandă sever sclavei sale ca în lipsa lui să nu împrumute pe la vecini nici una din uneltele gospodărești, printre care el enumeră de asemenea piuă în chestiune: „Cultrum, securim, pistillum, mortarium,/ Quae utenda vasa semper vicini rogant,/ Fures venisse atque abstulisse dicito...”⁷³⁴.

Remarcăm că totodată este pomenit aici și pilugul, al cărui nume *pistillum* indică el însuși micile-i dimensiuni și, implicit, pe cele ale pivei respective.

În opera lui Cato – unde am întîlnit frecvent *pîla* – aflăm de asemenea menționat în cîteva locuri tipul *mortarium*, de exemplu acolo unde el dă rețeta pentru o pîine fină, așa-numită *depsiticus*: Farinam in mortarium indito, aquae paulatim abdito, subigitoque pulchre...”⁷³⁵. Apoi, pentru o prăjitură numită *libum*: „Casei pondo duo bene disterat in mortario. Ubi bene distriverit, farinae siligineae libram ... eodem indito, permiscetoque cum caseo bene. Ovum unum addito et una permisceto bene...”⁷³⁶. Apoi, în rețeta pentru *placenta*: „... Farinae siligineae L II ..., intracta farinae L IV et alicae primae L II; alicam in aquam infundito. Ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, siccatoque bene... Deinde manibus depsito... Casei ovilli P XIV... in aquam indito... Inde eximito, siccatoque bene... in mortarium imponito. Ubi omne caseum bene siccaveris, in mortarium purum manibus condepsito... Deinde, crilvum farinarium purum sumito, caseum per cribrum facito ut transeat in mortarium...”⁷³⁷. Din aceste pasaje, reiese că *mortarium* este o ustensilă culinară prin excelență. Cu aceeași claritate apare acest caracter al ei și în poemul virgilian, *Moretum*, unde ni se descrie cum eroul, un țăran roman, pregătește în *mortarium* mîncarea națională, al cărui nume este dat ca titlu

poemului. Aici, ca și la Plaut, pilugul e desemnat prin termenul de formă diminutivală *pistillum*⁷³⁸.

Columella de asemenea ne vorbește despre această unealtă în situații cu totul analoge celei din poemul lui Virgilius. El ne-o arată ca fiind indispensabilă la prepararea variatelor conserve pentru iarnă. Astfel, o întâlnim la pregătirea muștarului într-un amestec cu oțet și cu diferite ingrediente: „Semen sinapis diligenter purgato et cribrato: deinde aqua frigida eluito, et cum fuerit bene lotum, duabus horis in aqua sinito. Postea tollito, et manibus expressum in *mortarium* novum aut bene emundatum conijcito et *pistillis* conterito. Cum contritum fuerit, totam ad medium *mortarium* contrahito et comprimito manu plana... Deinde statim *mortarium* erigito ut omnis humor eliquetur. Post hoc album acre acetum adjicito, et *pistillo* permisceto...”⁷³⁹. Citatul pasaj ne pune-n lumină și manipularea micului pilug (*pistillum*) al acestui gen de piuă, care este cu totul alta decât cea în uz la *pilum*, piesa-anexă corespunzătoare de la *pila*. Specific culinară apare această piuă și într-o altă rețetă, pentru un soi de conserve din variate zarzavaturi și mirodenii amestecate cu brânză, în oțet și untdelemn: „Addito in *mortarium* satureiam, mentam, rutam, coriandrum, apium, porrum sectivum, aut si it non erit, viridem cepam, folia lactucae, folia erucae, thymum viride, [vel] nepetam, tum etiam viride puleium, et caseum recentem et salsum: ea omnia pariter conterito, acetique piperati exiguum permisceto. Hanc misturam cum in catillo composueris, oleum superfundito...”⁷⁴⁰. Prin urmare, *mortarium*, ca și vechi-grecescul *igde* sau *thyeia*, servea la pisat și la sfărâmat nu numai grăunțe de cereale, ci și cele mai diverse substanțe comestibile sau chiar și de altă natură. Ba mai mult: *mortarium* și echivalentele sale grecești serveau la frecatul, amestecatul ori frământatul a tot felul de paste și combinații de substanțe, precum și la bătutul ori agitatul lor cu pilugul în sens circular – fie centripetal, fie mai ales centrifugal.

Plinius naturalistul – după exemplul altor autori predecesori lui – se ocupă chiar și de pietrele din care se confecționează pivele cu acest nume⁷⁴¹, destinate celor mai variate scopuri: culinare, farmaceutice... sau la prepararea de culori... El menționează, în ordinea calității, piatra elesiană, piatra tebană (numită în termeni grecești și *pyrrhophocilos* sau *psaronius*), piatra *chrysites*, bazaltul cel preferat de medici la preparatul rețetelor...etc.⁷⁴². În concluzie, tipul *mortarium* este fără îndoială un vechi derivat al uneltei care deservea la origine aproape exclusiv scopul domestico-agrar al pisării cerealelor, unul din principalele procedee care le făcea comestibile, prin transformarea lor în făină. Precum s-a văzut însă, acest tip

devenită deja moară. Dar, dintre toate mărturiile scrise antice ajunse pînă la noi, nici una nu este atît de clară și totodată atît de categorică în ceea ce privește rolul tehnicii pisatului la vechii romani, precum și raportul just de succesiune dintre această tehnică și cea a măcinatului la rîșniță, ca ceea ce ne spune Servius M. Honoratus, scoliastul lui Vergiliu: "Quia apud maiores nostros molarum usus non erat, frumenta torrebant et ea in pilas missa pinsebant, et hoc erat genus molendi..."⁷⁵⁶. Demn de subliniat este faptul că și Servius ne înfățișează pisatul cerealelor precedat de prăjirea lor.

Referitor la autenticitatea pasajului de mai sus, s-ar putea totuși ridica unele îndoieli, dat fiind că, în opera acestui scriitor, de la sfîrșitul erei antice, există numeroase interpolări de copii tîrzii. Însă în sprijinul citatei afirmații stă însăși limba latină cu o serie de termeni de-o respectabilă vechime, ca aceia pe care i-am prezentat în cadrul terminologiei romane a seriei *pinsere* și care desemnează pe morar (sau morăriță) și moara⁷⁵⁷: *pistor*, *pistrix*, *pistrinum*, *pistrina*, *pistrilla*, *pistrinarius*...etc.⁷⁵⁸ Însuși Servius folosește de altfel acest atît de pregnant argument lingvistic, căci pasajul citat continuă precum urmează: "unde et *pinsores* dicti sunt, qui nunc *pistores* vocantur"⁷⁵⁹. Aceste documente de limbă sînt cu atît mai decisive cu cît – chiar cînd în latinește au apărut mai tîrziu și alți termeni în legătură cu prepararea făinii – se poate spune că cei mai sus relațați au rămas pentru todeauna termenii cei mai răspîndiți în popor și cei mai adînc înrădăcinați. În adevăr, terminologia etnografică latină, care se raportează la prototipul *pinsere*, este la romani expresia cea mai tipică a principiului tehnic al pisatului grînelor, ca procedeu pentru transformarea lor în făină. Ea ne indică în chipul cel mai clar că acest procedeu constituia un uz de foarte veche tradiție italică. Cînd va fi căzut respectivul uz în desuetudine, este astăzi greu de precizat. Noi credem că pentru o parte însemnată din Italia centrală, începînd cu Latium, el era deja caduc încă înainte de secolul III î. e. n., adică înainte de cele mai vechi mărturii latinești scrise, care ne atestă terminologia în chestiune afectată muncii de a produce făina din diferite cereale. În secolul III î.e.n. această terminologie nu mai corespundea realității tehnico-etnografice pe care-o exprima. Avem a face în limba latină cu o izolare a ei. Dar, cum se-ntîmplă foarte adesea cu cuvintele și expresiile, care ilustrează asemenea ruperi de realitate, termenii vechi – datorită faptului că erau prea profund intrați în tradiție – n-au putut dispărea și ei odată cu tehnica ce exprimau, ci au fost atribuiți parte dintr-înșii unei alte tehnici de uz nou, ce urmărea aceeași finalitate economică: producerea făinii. Ei n-au dispărut deci din

ржница nu ar afla aici nici un impediment. Totuși, dificultatea se ivește pe teren fonetic, căci – dacă admitem că apelativul românesc *rișnița* e împrumutat din vremea celor mai vechi legături ale noastre cu slavii, adică din perioada veche bulgară - atunci prototipul ржница nu putea avea alt destin în românește decît au avut, pe terenul limbii române, alte derivate ale aceluiași cuvînt vsl. ржка: поржка, поржчити în care sunetul vsl. ж > uⁿ iar nu î (cf. românescul *poruncă*, a *porunci*).

Dar în favoarea ipotezei lui Tiktin, pare a veni și interesantul fapt lingvistic, pe care acest lexicograf român l-a ignorat, că bulgarii moderni posedă aproape întocmai corespondentele terminologiei etnografice românești, pe care le aflăm atestate de N. Gerov: *rășnița*, s.f. = „moară numai cu două pietre; se-nvîrtește, se mînuiește cu mîna. Se macină cu ea făină, sare și altele”. (Cf. Ger. RBJa, V, p. 95; Wg., BDWb, p. 344). Ba încă, aceeași sursă ne atestă și forma bulgară actuală *rencinița* tot pentru „moara de măcinat făina cu mîna” (Ger. RBJa, V, p.104), ceea ce ar justifica perfect etimonul indicat de Tiktin. Mai mult, tot Gerov ne atestă și verbul neobulgar ржшиж, -шь (perf. нил) = „fac ca ceva să devie mărunț, sfărîm mărunțel, sfărîmițesc” (*Ibidem*, V, p.95). Astfel, și verbul românesc *a rișni* și-ar găsi prototip pe teren bulgar, nefiind deci nevoie precum credea Tiktin (RDWb, p.1329), întocmai ca și Scriban, să mai presupunem că el a luat naștere pe terenul limbii române, după modelul apelativului *rișniță*.

În ciuda acestei prețioase mărturii lingvistice, noi susținem totuși că terminologia românească se raportează la prototipurile slave *жръница, (< жръньи) și vb. *жрънити, din timpul celui mai vechi contact slavo-român. Ba și mai mult: noi susținem că însăși terminologia neobulgară ржница, рьшиж, are exact aceleași prototipuri vechi-slave, de la care au rezultat mai întii formele intermediare ce prezintă metateza, *ръжница, *ръжнеж, dispărute astăzi, pare-se, complet din limba bulgară. Acești termeni etnografici bulgari nu au însă nici o legătură etimologică cu vsl. ржница, precum ar părea să ne indice o formă bulgară actuală, precum citata ржница (cf. mai sus), căci рьшница a precedat-o pe aceea. Ржница nu reprezintă altceva decît o foarte tîrzie asociație a cuvîntului рьшница (< *ръжница) cu ржка, favorizată în afară de oarecare omonimie, și de ideea că unealta respectivă era manipulată cu mîna. E ceea ce ne-o dovedește și existența, sporadică de altfel, după cît se pare, a formei neobulgare рженица cu același sens de „moară pe care o învîrtește

9. Kmiř., NUS, p.249-s.v. *Handmühle*.
10. Klotz, HWbLS, II, p.353; tot pentru acest gen domestic de *mola* mai erau în uz și epitetele *trusatilis* sau *versatilis*, avându-se în vedere modul cum acționa ea: prin împingere ori prin învîrtire. Cf. Klotz, *ibid.*, II, p.433; Quicherat, DLF, p. 1224.
11. Bailly, DGF, p. 2131.
12. Sophocles, *Greek. Lex.*, p. 1163; Du Cange, *Gloss. Graec.*, II, p.1746.
13. Vlahos, *Lex.Ellenogall.*, p.964; Epites, *Lex.Ellenogall.*, III,p.731.
14. Cf. nota nr. 4.
15. Kluge, EWb.d.S., p.401; Hoops, RGA, III, p.244.
16. Mer., W.u.S., I, p.26; Mikl., EWbSS, p. 410; Ern.-Meillet, DELL, p.595.
17. Mer., W.u.S., I, p.26; Ern. Meillet, DELL, p. 595; Schrader, *Reallex*, p. 512.
18. Damé, *Term.*, p.158; *ibidem*, NDRF, I p.60.
19. Sachs –Villatte, Enz. DFr. Wb, p. 521.
20. Lindet, RA, XXXVI, p.32.
21. A se raporta epitetul la s.f. *meule* sau *meulière*.
22. Dal, TSJVIA, I, 1362; Pawl., RDWb, p. 94-95.
23. E.S. Brokg.-Efron, XI, p.896 (s.v. *jernovik*).
24. Damé, *Term.*, p.158; *ibidem*, NDRF, IV, p.238.
25. Lindet, RA, XXXVI, p.32; Damé, NDRF, IV.
26. Damé, NDRF, IV, p.238.
27. E.S. Brokg.-Efron, XI, p. 896.
28. Pârvan, *Getica*, p.500.
29. Andr., *Sult.*, în „Dacia”,I, p.75.
30. Dum., *Fouilles*, în „Dacia”, II, p.50-51.
31. Vulpe, *Tinosul*, în „Dacia”, I, p.210. Sînt date și desene. Cf. *ibid.*,fig. 40.
32. Vulpe, *Poiana*, în „Dacia”, III -IV, p.320.
33. *Idem*.
34. Dum., *Hăb.*, p.259.
35. *Ibidem*, p.255, pl. LXI, fig.12; p.258, fig.23, nr.7,8;p.260, fig.24, nr.1-8.
36. Menghin, WSt, p.376,380.
37. *Ibidem*, p.335.
38. Forrer, *Reallex*, p.461; Schrader, *Reallex*, p.511.
39. Déchelette, MAP, I, p.344.

40. Menghin, WSt, p.171.
41. *Ibidem*, p.415.
42. *Ibidem*, p.175,178,187,189.
43. *Ibidem*, p.286,360-361,368-369,462.
44. *Ibidem*, p.198, 223,225,315,357.
45. De aceea și sînt ele găsîte rar împreună, pe teren, de către arheologi.
46. Vulpe, *Poiana*, în „Dacia”, III -IV, p.322. fig.103, nr.1,2.
47. Andr. Sult., în „Dacia”, I, p.75, pl.XIV, fig.6.
48. Dum., *Gum.*, în „Dacia”, II, p. 50.
49. *Idem*.
50. *Ibidem*, p.51. Printre materialele dezgropate la Poiana, Vulpe semnaleză însă și niște plăci mari, dreptunghiulare, de gresie cenușie, pe care le presupune a fi servit tot la sfărîmatul grînelor (Vulpe, *Poiana*, în „Dacia”, III -IV, p.320) și care depășesc cu mult dimensiunile amintite.
51. Dum., *Hăb.*, p.259.
52. *Idem*.
53. *Idem*.
54. *Ibidem*, p.261.
55. *Ibidem*, p.259.
56. Cu privire la terminologia arheologică românească referitoare la rîșnița preistorică, credem că trebuie pusă la punct o eroare care se face curent de către specialiștii înșiși. Așa, Vladimir Dumitrescu – ca și alți arheologi români de altfel – utilizează termenul în mod inadecvat atunci cînd numește rîșniță numai piatra de bază pe care se pun grăunțele pentru măcinat. De exemplu, el zice: „rîșnițe și frecătoare de piatră” (Dum., *Hăb.*, p.260, fig.24); sau „cît privește frecătoarele pentru zdrobirea semințelor pe rîșnițe, ele s-au găsit destul de numeroase...” (*Ibidem*, p.261).

Un asemenea mod de exprimare însă nu poate fi admis, întrucît rîșnița este un termen care cuprinde amîndouă piesele ce formează unealta. El apare ca expresia unității pe care, în acțiunea de a rîșni, o realizează totuși cele două părți afit de independente una de alta. De aceea, sub nici un motiv acest termen nu poate fi atribuit numai uneia din cele două piese. Pe de altă parte, o astfel de utilizare eronată poate provoca și confuzii la cineva neprevenit. Căci, de exemplu, cînd Dumitrescu zice: „ dimensiunile variate ale acestor

68. Déch., MAP, I, p.345.
69. *Ibidem*, p.345, fig.127, nr.1.
70. *Ibidem*, fig.127, nr.2.
71. *Ibidem*, fig.128.
72. *Vechiul Testament*, cap. XI, par.5.
73. *Ibidem*, cap.XI, par.8.
74. *Ibidem*, cap.IX, par.53.
75. *Ibidem*, cap.XLI, par.16.
76. *Ibidem*, cap.XXV, par.10.
77. Evident, descompletarea rîșniței prin confiscarea pietrei de deasupra o reducea total la inacțiune, fiindcă era echivalentă cu confiscarea motorului unei mașini.
78. *Vechiul Testament*, cap. XXIV, par.6.
79. *Ibidem*, cap.XLVII, par.2.
80. *Ibidem*, capV, par.13.
81. *Ibidem*, capXVI,par.21.
82. *Biblia fr., Cartea jud.*, cap.XVI, par 21: „...et il tournait la meule”.
83. Aceasta se poate vedea și din comparația textelor respective din traducerea românească cu textele traducerilor în alte limbi, unde munca la rîșniță nu este redată în verbul a *învîrți*. (Cf. traducerea germană).
84. Cf. mai sus.
85. Cf. *Noul Testament*, cap.X, par.42.
86. *Od.*, raps.VII, v.103-104.
87. *Ibidem*, XX, v.105-111.
88. *Ibidem*, VII, v.104 și XX, v.106.
89. Lovinescu – care, evident, n-a tradus după original – îl redă prin singular: „măcinau grăunțele la piatra de moară” (cf. *Od.*, p.80), ceea ce e pur și simplu o eroare, afară doar de cazul cînd lectorul ar vrea s-o considere, la figurat, drept o sinecdocă.
90. Lovinescu – fiindu-i complet necunoscut textul grecesc – își permite aici inițiative literare cu totul neîngăduite, care-l duc la falsificarea originalului: „Douăsprezece femei întorceau la douăsprezece pietre de moară...”, de unde cititorul poate înțelege că fiecare femeie lucra la cîte o piatră. Iar mai departe continuă el tot așa de inventiv: „... ca să gătească *untdelemnul* și făina...”, deși,

466. Bartoli, *Dalm.*, II, p. 207.
467. Du Cange, *Gl. Lat.* IV, p. 873; *ibidem*, II, p. 1273, s. v. cursiv.
468. *Ibidem*, p. 874.
469. *Ibidem*, p. 1075.
470. *Ibidem*, p. 874.
471. *Idem*.
472. Maigne, *Lex.*, p. 1466.
473. Doc. a. 987. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 874.
474. *Ibidem*, p. 874, 1075.
475. Doc. a. 1000, *ibidem*, IV, p. 1075.
476. *Idem*.
477. A. 1312, *ibidem*, p. 183.
478. A. 1239, *ibidem*, p. 878.
479. A. 1307, *ibidem*, p. 869.
480. A. 1239, *idem*.
481. *Idem*.
482. *Ibidem*, p. 874, 1076.
483. *Ibidem*, p. 1075.
484. *Ibidem*, p. 870.
485. *Ibidem*, p. 1073.
486. Maigne, *Lex.*, p. 1491, atestat în sec. IX.
487. Cf. și forma prototip *molendus*, „pro *molendinus*” - Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 872.
488. <neutru pl. simțit ca fem. sg. Cf. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 870, sub a. 1180.
489. A. 1084: Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 870.
490. A. 1300, *idem*.
491. *Ibidem*, IV, p. 870.
492. *Idem*; Maigne, *Lex.*, p. 1464.
493. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 870.
494. A.1226: Maigne, *Lex.*, p. 1464.
495. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 870, a. 1049.
496. *Ibidem*, p. 872.
497. *Ibidem*, p. 877, 879 - 880, a. 1201.
498. *Ibidem*, p. 869, 878.

573. Karl., SGP, III, p. 175.
574. *Idem*.
575. mlyński kamień, koło mlyńskie.
576. Și cu sens figurat: „a umbla cu ocolișuri”. Cf. Janusz, SPF, I, p. 600.
577. Janusz, SPF, I, p. 600; Karl., SGP, III, p. 175.
578. Karl., SGP, III, p. 175.
579. *Idem*; Janusz, SPF, I, p. 599 - 600; Kolb., *Kuj.* II, p. 47; Potoțki, SPRJ, p. 303; *Zb. W.*, VIII, p. 256; Booch. -Ark., SPN, p. 254; Linde, SJP, III, p. 139.
580. Cf. Ramuț., SJK, p. 104.
581. Kmiț., NUS, p. 362; Hrin., SUM, I, p. 971.
582. Cf. Um., RUS, p. 432.
583. Hrin., SUM, I, p. 971 - 972; Um., RUS, p. 432.
584. = „morișcă cu două aripi pentru speriat păsările”. Cf. Hrin., *ibidem*, p. 971.
585. Ex. *mlinná doróga, mliński stav, mlinská ricika, mlinské kolesó, mlinovii kamini*.
586. Hol., NPG, III, p. 252; Jel., MNS, I, p. 445.
587. Hrin., SUM, I, p. 971; Jel., MNS, I, p. 445.
588. Kmiț., NUS, p. 362; Jel., MNS, I, p. 445 - 446.
589. = „a vîntura cereale cu machina”. Cf. Hrin., SUM, I, p. 971; Pop, RDWb, p. 138.
590. Hrin., SUM, I, p. 972.
591. Part., NRS, II, p. 51.
592. Hrin., SUM, I, p. 971; Jel., MNS, I, p. 445.
593. Hrin., SUM, I, p. 971 - 972; Kuz. - Rud., UNS, p. 393; Jel., MNS, I, p. 445 - 446; Pop, RDWb, p. 138; Part., NRS, II, p. 51; Kmiț., NUS, p. 362; Hol., NPG, III, p. 252.
594. Karl., SGP, III, p. 154; Booch. - Ark., SPN, p. 247; Linde, SJP, III, p. 96; Potoțki, SPRJ, p. 92; Janusz., SPF, I, p. 587.
595. SEWb, II, p. 36.
596. Cf. W. z. Olesca, PPRLG, p. 454; Żegota Pauli, PLPG, p. 72 - 73.
597. SEWb., II, p. 36.
598. Aici, ca și în toată Bulgaria de altfel, morarul - indiferent de felul morii la care lucrează - este desemnat exclusiv prin termenul *vodeniceari*, iar morărița prin *vodenicearka*.

599. Cf. Toșkov, *Karta na Bălg.*; *Bălg. Selo*, II (opis), p. 212 - 213; *ibidem*, III (Statist.), p. 46.
600. RjA, VI, p. 598 - 599; SEZb, V, p. 252, 261.
601. RjA, VI, p. 598.
602. *Idem*.
603. Cf. ... *Welt. - Atlas*, p. 59, C₂.
604. Cf. Ger., RBJa, III, p. 72 - 73; Mlad., EPR, p. 300.
605. Cf. Janežić, SNS, p. 252; cf. și cr. *melaarina*, sf., „lucrul măcinatului”, atestat în reg. Lika - la RJA, VI, p. 599 - pe care noi îl considerăm derivat prin suf. fem. - *ina* < **melaar*, s. m.
606. Bern., SEWb, II, p. 36; Gor., SES, p. 205.
607. Mikl., *Lex.*, p. 372; Bern., SEWb, II, p. 36; Gor., SES, p. 205.
608. Dintre toate acestea, cel mai frecvent apare - începînd din secolul XIII și pînă pe la sfîrșitul évului mediu - forma *molna*. Astfel, Szamota - Zolnai citează un document din anul 1247, unde e vorba despre „duo molendina: unum apud villam Dezl, aliud quod vulgo Zereda *molna* dicitur”. (Cf. Szamota - Zolnai, MOSz, p. 612). În altul, din anul 1293, întîlnim localizarea: „prope molendinum Hench *molna* vocatum” (*idem*). Într-un document din anul 1301 este menționat: „molendinum, quod nominatur Forkos*molna*... (*idem*); într-unul din anul 1352, „Korlat*molna* nuncupatum” (*idem*); iar într-altul din anul 1368: „Ramong*molna* vocatum” (*ibidem*, p. 613). Ea continuă și mai tîrziu, deși din ce în ce mai rar.

Forma *móna*, care nu-i decît o variantă <*molna*, se întîlnește și ea timpuriu în documente, de exemplu, într-unul din anul 1313: „molendini Elye *mona* vocati” (*Ibidem*, p. 612). Apoi forma *molun* - cu variantele ei *molom*, *molom*, *molon*, *moln*, *món* - figurează de asemenea destul de des în vechile documente, de exemplu, sub anii 1256, 1335, 1340, 1354, 1360, 1367, 1405, 1412. Și aici morile ne sînt de obicei indicate tot prin numele stăpînilor lor: Kysmolom, Nogmolom, Narmolom, Ronzadmolom, Hydasmolon (= moara lui Kys, moara lui Nog etc.). Uneori, documentele dau simple indicații toponimice, în forme pleonastice latino - maghiare, care ne păstrează termenul etnografic în chestiune sub aspecte ca acelea amintite; de exemplu, în documentele din anii 1367 - 1399: „Aquam Molunuizi vocatam” (*ibidem*, p. 613) sau în altul din anul 1412: „Dictam aquam Molomuize” (*idem*), adică „apa numită (zisă) *Apa Morii*”.

- Ahd. Spr.*, II, p. 711; *Wg.*, DWb, II, p. 108 - 109; *Lexers, Mhd.*, sub vocibus; *Régn.*, DELA, p. 261 - 263; 269; Ernout - Meillet, DELL, p. 595, s.v. *molo*; Boisacq, DELG, p. 649 - 650; Berneker, SEWb II, p. 35 - 36.
622. Ernout - Meillet, DELL, p. 595; Boisacq, DELG, p. 650.
623. Boisacq, DELG, p. 650; Kluge, Ewb, p. 370; 384; *Wg.*, DWb, II, p. 109.
624. Zamolót' - zámalyvat'; izmolót' - izmályvat'; nadmolót' - nadmályvat'; namolót' - namályvat'; otmolót' - otmályvat'; peremolót' - peremályvat'; podmolót' - podmályvat'; pomólót' - pomályvat'; primolót' - primályvat'; promolót' - promályvat'; razmolót' - razmályvat'; smolót' - smályvat'; umolót' - umályvat.
625. Mikl., *Lex.*, p. 374, 391; Janežić, SNS, p. 252, 264; Dal, TS, I, p. 737, 1156, 1508, II, p. 55, 823, 828, 896 - 897, 962, 1052, 1148, 1914, III, p. 168, 477, 708, 1113, 1297, 1530, IV, p. 293, 1016 - 1017; Karl., SGP, III, p. 143; Pot., SPR, p. 294, 296, 302; Herzer, SČF, p. 257; RJA, IV, p. 241, nr. 2, VI, p. 596, 599, 851 - 852; Bern., SEWb, II, p. 35; *Wg.*, BNR, p. 128, 183, 359; Vuk, SR., p. 235, 365, 377; Janusz, SPF, I, p. 598; Pawl., RNS, p. 686 - 687; Volin - Ušakov, TSRJa, II, p. 250; Gr., SUM, I, p. 952, 978; Jel., MNS, I, p. 433, 451; Ger., RBJa, II, p. 235, III, p. 59, V, p. 202 - 203, 299, 436; Kmiť., NUS, p. 345; Markov, BNR, p. 174, 454.
626. Godin, WbADS, p. 253; Hrist., *Lex. Alb.*, p. 242.
627. Müll., Jzn. *Altit. Wb.*, p. 274.
628. Cf. Ernout - Meillet, DELL, p. 595, s.v. *molo*; Boisacq, DELG, p. 649, s.v. *μούλη*.
629. Boisacq, *ibidem*.
630. Ernout - Meillet, DELL, p. 595.
631. Cf. Boisacq, DELG, p. 43; HSt., TGL, I, p. 1440 - 1445; Bailly, DGF, p. 76; Athen., VI, p. 263A; Plut., VIII, p. 770 - 771; Sophocle, *Greek. Lex.*, p. 113.
632. Boisacq, DELG, p. 43.
633. *Idem*.
634. Ernout - Meillet, DELL, p. 595, s. v. *molo*.
635. Curtius, GGE, p. 591.
636. *Ibidem*, p. 358 - 359, 591.
637. Hes., s. v.; cf. și HSt., TGL, I, s. v. *ἄλευρον*.
638. Dificultatea acceptării ei stă mai ales în faptul că aici e vorba despre vocale de

A N E X Ă

REFLEXUL MEȘTEȘUGURILOR ȘI AL NEGOTULUI ÎN FOLCLOR ȘI ETNOGRAFIE LA ROMÂNI (Plan)

Considerații introductive: Progresul omenirii condiționat în primul rînd de progresul tehnic. În principiu, omul se detașează distinct de regnul zoologic din momentul cînd a născocit prima unealtă, care i-a servit la îmbunătățirea condițiilor sale de viață.

A. MEȘTEȘUGURILE

I. Enciclopedismul tehnic – cumulat de fiecare ins uman, într-o anumită societate – e simptomul cel mai tipic al primitivismului acelei societăți.

II. Principiul călăuzitor în dezvoltarea tehnicității. Cu cît coborîm pe scara evoluției în jos, cu atît mai mult omul era nevoit să-și confecționeze singur tot ceea ce-i trebuia pentru trai. Această situație – deși în forme mult mai atenuate – se continuă pînă azi chiar și în țările cele mai civilizate: în consecință, fiecare rural – din România sau de aiurea – este în mod necesar un *polytehnos* (sau: *polytehmites*). Dimpotrivă, cu cît urcăm mai sus pe scara evoluției omului, cu atît mai mult tehnica tinde a se diversifica pînă la virtuozitate, într-un număr impresionant de

a realizat la noi tipuri specific românești de biserici și mănăstiri, cu totul distincte față de cele ale altor popoare creștine din Orientul ortodox. Între acestea, mănăstirea Argeșului – privită de popor ca o minune arhitectonică a țării – a lăsat urme adânci în folclorul nostru, atât în epica în versuri mai ales, cât și în legende și în domeniul paremiologic. Astfel, balada cu tema zidirii mănăstirii de la Curtea de Argeș ne prezintă - în figura eroului principal, meșterul Manole – pe marele arhitect capabil de a crea opere de artă grandioase, care uimesc lumea.

4. *Muzica populară instrumentală la români:* a) Ca tehnică ocazională de agrement; b) Ca tehnică profesională.

a) *Ca tehnică ocazională:* românii cu talent muzical, la vreun instrument oarecare, nu-și fac în general din aceasta o profesie. Ei cântă pentru dînșii sau chiar și pentru alții – învîrtind adesea dansuri și animînd societatea rustică în mijlocul căreia trăiesc – însă numai după bunul lor plac: cîntă cînd vor, ce vor, cît vor și cui vor. Aceștia sînt de obicei fluierari, cavalgii, năieri sau cimpoieri ori cimpoieși. De asemenea, prin satele de la munte, există buciumași sau tulniceri. Rareori, întîlnim și români cîntăreți din vioară. Pentru trecut, folclorul nostru păstrează și amintirea unor meșteri cîntăreți din cobuz.

b) *Ca tehnică profesională:* de obicei, țiganii sînt cei ce îndeplinesc – în toate provinciile grupului dialectal dacoromân – rolul de muzicanți profesioniști. Cunoscuți aproape pretutindeni sub numele generic de „lăutari”, ei sînt – ca specialitate – „viorști”, „ceterași”, „scripcari”, „diblași”, „cobzari”, „șambalagii”..., iar pe alocuri chiar cimpoieri și năieri sau „naingii”. În trecut, erau și țigani surlari, cărora azi le corespund țiganii clarinetiști. Lăutarii țigani sînt constituiți în mici asociații tehnice, începînd de la 2 inși în sus. Cea mai simplă expresie a unor asemenea asociații – așa-numitele „tarafuri” – este taraful alcătuit dintr-un viorist și un cobzar. Unele tarafuri cu un număr mai mare de participanți sînt adevărate orchestre. Acești lăutari țigani învîrtesc horele satelor și însuflețesc diferitele petreceri țărănești, precum: cumetrii, nunți... Uneori, ei nu lipsesc nici de la înmormîntări, unde sînt tocmiți să cînte de jale, mai ales cînd mortul e flăcău sau fată mare. Înriurite de orchestrele urbane, tarafurile țigănești de la orașe sînt și ele prevăzute adeseori cu contrabas și cu tobă sau chiar și cu violoncel. E foarte regretabil însă că – începînd încă de pe la sfîrșitul secolului XIX – tarafurile lăutarilor țigani, sub influența zgomotoaselor fanfare militare, sînt minate tot mai mult de procesul de infiltrare a instrumentelor de alamă, ceea ce e o adevărată

B. NEGOTUL

Considerații preliminare: Asupra rolului pe care-l are negoțul în economia și civilizația popoarelor, precum și în relațiile de prietenie dintre popoare. Un comerț cât mai nestînjenit între diferitele țări e temelia cea mai solidă pentru pacea și bunăstarea internațională, după cum o pace statornică este ambianța cea mai favorabilă pentru un comerț prosper.

Variatele tipuri de negoț

XX. *Tipul barbar. Negoțul cu robi:* Va fi existat cândva, în trecutul românesc?

XXI. *Tipul primitiv.* E în uz, la noi, pînă azi sub două aspecte foarte distincte:

a) *Schimbul în natură* - marfă contra marfă. Acest tip de comerț decade tot mai mult și e sortit, desigur, dispariției totale într-un viitor nu tocmai depărtat. Revenirea lui la viață - uneori chiar foarte activă - se datorează numai perioadelor de mare criză economică, în special celor bîntuite de războaie sau de calamități cosmice.

b) *Aspectul bilateral:* factorul producător și cel comercial concentrate în una și aceeași persoană - industriașul dublat de negustor. E un tip care are toate șansele de a mai dura încă foarte multă vreme de aici înainte. El caracterizează în special comerțul care se bazează pe produsele micii industrie și cu deosebire pe cele ale muncii individuale. Acest tip de comerț e trădat de însăși terminologia profesională, care este cu totul echivocă adesea, cînd e vorba de a denumi genul de negoț. Așa, de exemplu, pe cine desemnează pitarul? Pe fabricantul de pîine sau pe negustorul de pîine? Pe cine simigiul? Pe cel ce fabrică simiții sau pe cel ce-i vinde? Pe cine bragagiul? Pe cine pescarul? Pe cel ce prinde peștele sau pe cel ce face negoț cu el? Echivocul acestor termeni nu este - pe plan lingvistic - decît rezultatul unor foarte vechi realități sociale: în adevăr, brutarul a fost și este încă frecvent atît fabricantul, cît și vînzătorul pîinii; după cum pescarul e și el atît vînzător de pește, cît și vînzător de pește ...etc.

XXII. *Tipul evoluat.* Se rezumă la două aspecte mai frapante:

a) *Marfă contra bani și bani contra marfă.* Această formă de comerț e și ea de o respectabilă vechime, întrucît, adesea, coboară pînă aproape de limitele cele mai de jos ale istoriei popoarelor, fără însă a intra - pare-se - în însăși preistoria lor. Ea

marchează în evoluția românilor – ca și în evoluția oricărui popor, de altfel – o etapă înaintată de civilizație cu un anumit grad de maturizare și cu un sensibil progres politic. Acest aspect al tipului evoluat este preponderent în epocile contemporană și modernă. Și e comerțul viitorului, pe care-l va domina în mod exclusiv.

b) *Separarea tranșantă a factorului producător de cel comercial, care-s reprezentați de persoane diferite.* Aceasta e forma cea mai înaintată a tipului evoluat. Ea se bazează pe producția mării industriei, adică pe munca în colectiv din ateliere, fabrici, uzine.

XXIII. Toate cele trei tipuri ilustrate de folclorul român

1. *Tipul barbar* – comerțul cu robi. Teme epice din folclorul nostru poetic par a atesta existența acestui tip, în trecut, la români- și anume, o temă de baladă despre un bărbat care vinde pe frumoasa lui soție în târg și unele motive de basm. Dar aici este oare vorba, la români, de o realitate autohtonă? Credem mai degrabă că nu. În adevăr, balada e bine cunoscută și slavilor meridionali. Faptul acesta ne îndreptățește s-o considerăm ca o variantă românească a unui subiect de împrumut venit la noi din Balcani. În ce privește basmele cu motivul negoțului de robi, ele reprezintă în folclorul nostru vestigii ale influenței ciclului arab *1001 de nopți*, unde comerțul cu sclavi – și mai ales cu slave – este o temă favorită, avînd substrat realist în întreaga lume a Orientului musulman.

2. *Tipul primitiv* apare frecvent, în folclorul românesc, sub ambele sale aspecte ca reflex al unei situații obișnuite în viața lumii rustice. Aspectul bilateral însă este, evident, cel mai des întîlnit. În ce privește aspectul *marfă contra marfă*, îl vom semnala mai întîi pe teren, în însăși realitatea etnografică vie. E cunoscut negoțul mocanilor de la munte – care coboară cu carele lor cu covergă, încărcate de mere, pere, prune, gutui, alune – cu țărani de la cîmp. Ei nu-și vînd fructele pe bani, ci pe cereale sau făină. În folclor, aflăm de asemenea texte referitoare la un astfel de comerț. Un exemplu edificator îl constituie și vestita doină transilvană, care a luat naștere în lumea „ciubărarilor” moți: „A plecat moțul la țară/ Cu cercuri și cu ciubară/ Și cu tiocuri de rășină,/ Ca să capete făină...”. Un alt exemplu, de gen umoristic, ni-l oferă snoava populară povestită de Ion Creangă, sub titlul de *Dănilă Prepeleac*. Aici, eroul, care pleacă la târg să-și vîndă boii, îi schimbă pe un car, apoi carul pe o capră, capra pe o gîscă, iar gîsca pe o pungă goală.

3. *Tipul evoluat* este reprezentat în folclorul nostru sub ambele sale aspecte.

Forma de negoț „marfă contra bani” și viceversa, e tot așa de banală, în produsele folclorice românești, ca și în viața de toate zilele.

XXIV. Comerțul intern, încadrat în timp și spațiu – după indiciile etnografiei și folclorului – la români.

În timp:

1. *Comerț permanent* – avînd loc zilnic, acolo unde negustorul își are prăvălia.
2. *Comerț periodic*:
 - a) Tîrguri săptămînale.
 - b) Tîrguri lunare.
 - c) Petreceri populare: nedei etc.
 - d) Tîrguri anuale: la iarmaroace sau bilciuri și la hramuri de mănăstiri ori de biserici, precum și cu prilejul vreunei tîrnosiri.

În spațiu:

1. *Negustorul în căutarea clienților*:
 - a) Comerțul ambulant – cea mai modestă formă de negoț, cînd negustorul, umblînd după mușterii, își poartă singur marfa (în mîini, pe spate, pe umăr, pe cap; în parîngă; pe cal; cu căruța...).
 - b) Comerțul realizat în diferite locuri de desfacere dependente de datele periodice sus-menționate.
2. *Clienții în căutarea negustorului*: comerțul statornic, legat de o anumită localitate, unde negustorul posedă o prăvălie (dugheană, cîrciumă, boltă...).
3. *Clienții și negustorii se caută reciproc* într-un loc știut – cum e piața de desfacere din orașe și tîrguri.

XXV. Comerțul extern la români – după datele folclorice: import-export.

1. *Cu Orientul*: Cu turcii, arabii, grecii, popoare slave... Așa, de exemplu, o colindă *de fată mare* – descriind îmbrăcămîntea luxoasă și elegantă a eroinei – ne vorbește despre: „Un brîu lat/ De Țarigrad/ Și papuci/ De pe la turci”. O baladă povestește cum un arap își descarcă corăbiile pline cu mărfuri scumpe în schela Brăilei. O colindă *de tineri însurăței* ni-l prezintă pe erou ca vameș, pe țărmul Mării Negre, unde vămuieste pe „Greci neguțători/ Mari corăbieri”. În fine, colinda *de fată mare* anterior citată mai menționează încă: „Și mănăși/ De pe la ruși”. Iar varianta muntenească a unei balade – care tratează o temă din lumea crescătorilor de cai – dă-n vileag legăturile comerciale de odinioară ale țărilor române și în special ale Moldovei cu Kievul. Aici, un personaj bătrîn, care-n tinerețe fusese

cîrciumar, povestește că - pe cînd ținea han la drumul mare - au poposit la dînsul negustori de la Kiev cu o caravană de care, desigur, pline de mărfuri: „... Tot așa pînă-ntr-o seară / Cînd la mine c-au venit, / Chieveni c-au poposit, / Cu carele ferecate / Și cu gurile uscate. / Din cinci vedre ce-a băut, / Numai patru mi-a plătit...”

2. *Cu Occidentul*: Cu venețienii, englezii, frîncii, toții. Astfel, balada lui Varticî - îndrăgit de nașa lui, doamna Moldovei - pomenește despre „țoale de Veneție”, prin care se-nțeleg hainele cele mai luxoase ce formau ținuta de solemnități a marilor boieri. Apoi, atît în doinele haiducești, cît și în baladele cu eroi haiduci, ni se vorbește despre „arme de Veneție” sau și mai precis: „Pistoale de Veneție, / Săbioare de mischie”. Într-o colindă *de fată mare*, din Transilvania, frumoasa eroină - asediată de peșitori - le pune condiția să-i dăruiască: „... tot haine de Anglie, / Din creștet pînă-n călcîie”. Iar într-o urare, tot din Transilvania, colindătorul, cerînd ca dar bani mulți gazdei, adaugă: „Să merg în tîrg la Orăștie, / Să-mi cumpăr nădragi de Anglie”. Frîncii - destul de des pomeniți în folclorul român - par a fi mai degrabă un nume generic, care desemna în trecut pe orice european din Occident, decît un nume etnic special. O baladă, cu tema nunții unui fiu de boier mare din București cu o bogată dobrogeancă, cuprinde vestigii despre vechi relații comerciale ale Țării Românești cu Ungaria și Italia. Astfel, referitor la zestrea miresei, balada povestește că alaiul nupțial era urmat de: „... o sută tot de care / Încărcate de covoare, / Cu *postavuri ungurești*, / Cu *zarfuri italienești*...”

În fine, mai amintim că o colindă din sudul Transilvaniei conține mențiunea unor negustori, care țin de un popor situat la periferia cea mai de est a Occidentului. E vorba de *toți* sau *tăuți*, adică de *slovaci*: „Pe drum îmi trecea / *Toții cu negoțu*...” Ei sînt de mult cunoscuți în toată Transilvania ca negustori ambulauți, care vindeau pe la sate tot felul de obiecte fabricate - în special articole feminine pentru toaletă și podoabă. Treceau adesea și Carpații, în Moldova și Țara Românească, purtînd coroapca-n spate. Pasaje ca cele relatate și multe altele de acest fel, din folclorul român, se raportă în cea mai mare parte la comerțul nostru de import. Aflăm însă adesea - deși cu mult mai rar - unele aluzii sau chiar și mențiuni directe privitoare la *exportul de mărfuri românești în străinătate*. Acesta constă în primul rînd în grîne și vite - principala bogăție de totdeauna a românilor. Astfel, o veche baladă - vorbind despre negoțul nostru cu Orientul Apropiat - ne prezintă ambele faze ale comerțului extern în imagini succesive. În portul Brăilei, au sosit mai multe corăbii cu mărfuri scumpe, care, îndată ce au fost

profesiei: negoț, neguțător sau negustor. Apoi: a vinde, vînzare; a cumpăra, cumpărătură; preț, a prețui, a prețălui; cost, a costa; împrumut, a împrumuta; dator, datorie; cîștig, a cîștiga. Peste acești termeni ai substratului autohton însă, s-au suprapus – în diferite straturi, de-a lungul vremii – marea masă de termeni străini de cele mai variate proveniențe: slavoni, turcești, grecești, ungurești, nemțești.

Considerații concluzive de ordin etno-psihic.

- 1.Referitoare la aptitudinile tehnice ale poporului român.
- 2.Referitoare la însușirile lui comerciale.

POSTFAȚĂ

LA CÎTEVA LUNI DUPĂ TRECEREA ÎN NEFIINȚĂ A profesorului Petru Caraman, am hotărît - împreună cu regretatul folclorist Ovidiu Bîrlea- să începem publicarea *operei inedite* a cărturarului ieșean cu acest volum. Reuneam între copertile aceleiași cărți două *studii unice* în literatura noastră de specialitate, atît în privința tematicii abordate, cît și a modalității de tratare a subiectelor respective: *Legănatul, ca muncă și ritual, reflectat în folclorul artistic, mai ales la popoarele din orientul și sud-estul Europei și Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România.*

Opțiunea noastră era determinată și de faptul că aceste două studii nu conțineau „probleme” care să-i îngrijoreze pe cei ce avizau tipărirea, gata să intre în alertă maximă atunci cînd vedeau o lucrare semnată Petru Caraman. E drept, cenzorii de profesie dispăruseră, dar autocenzura cu care fuseseră înlocuiți cei de la *direcția presei* se dovedea, adesea, infinit mai zeloasă. La adăpostul noilor reglementări se săvîrșeau tot soiul de injustiții, ce nu mai țineau de precauție ci se situau în sfera răfuieiilor personale. Cît despre atmosfera ostilă profesorului Caraman, creată și întreținută de inși nevrednici de locurile pe care le ocupau în ierarhia socială, aceasta era total nejustificată, deoarece, în întreaga sa operă, el nu s-a abătut niciodată de la slujirea adevărului.

Pregătind studiile menționate pentru tipar, speram ca ostilitatea celor ce i-au transformat cărturarului în iad ultimii 33 de ani ai vieții să se fi potolit după moartea sa. Ne făceam astfel de iluzii, poate și pentru că unii dintre cei ce l-au defăimat, fâțiș ori pe ascuns, dădeau acum semne de revenire la sentimente mai bune. În fine, faptul că această carte urma să apară la o editură ieșeană, părea să

constituie un atu în favoarea inițiativei noastre și nu un obstacol, aproape de netrecut, după cum aveam să constatăm ulterior.

Volumul a fost predat Editurii Junimea la începutul trimestrului al patrulea al anului 1981. Era de față și eminentul folclorist Ovidiu Bîrlea, ceea ce pare să-l fi impresionat pe redactorul șef al editurii, care a estimat că lucrarea va fi publicată într-un timp relativ scurt. Au trecut însă trei ani de la predarea manuscrisului și directorul de atunci (Andi Andrieș) ne-a readus la realitate: el a decis neinclusiunea volumului în planul editorial, motivându-ne că „studiile profesorului Caraman nu prezintă mare interes”. O afirmație greu de calificat, avînd în vedere că interlocutorul nostru nici măcar nu deschisese mapa în care se aflau lucrările savantului. Cine îl „consilia” oare? Era limpede că patimile oamenilor mărunți continuau să bîntuie edificiul științific al cărțurarului.

Întrevederile noastre cu neînduplecatul director au continuat și în anii următori. Scurte și neprotocolare, toate s-au dovedit inutile. Alte intervenții, în același scop, au fost făcute de matematicianul Petru P. Caraman, fiul etnologului, dar și acestea, oricît de insistente și argumentate, au rămas fără nici o urmă.

O umbră de speranță s-a ivit în anul 1990, cînd în fruntea Editurii Junimea a fost adus un cadru universitar. Un interviu publicat într-un periodic ieșean făcea cunoscută strategia editorială a noului director. La loc de frunte figura volumul profesorului Caraman care, poate și ca un gest reparatoriu, urma să fie tipărit cu prioritate. Timpul a trecut însă pe nesimțite, „prioritățile” editoriale nu-și mai dădeau rînd și astfel, după alți doi-trei ani, soarta manuscrisului a rămas neschimbată.

Ceva s-a schimbat totuși. Noul director s-a retras discret, lăsînd locul (cui altul?) predecesorului său antedecembrist. Și iarăși a pornit caruselul intervențiilor, argumentelor, rugămintilor etc. Toate erau în zadar, iar șansele se împușinau de la o zi la alta. De data aceasta, așa cum era și de așteptat, schimbarea căpătase nuanțe ceva mai accentuate. Fostul director devenise acum manager și se ghida după cu totul alte criterii. „Cerințele pieței” nu-i mai îngăduiau să se ocupe de ofertele neprofitabile, între care se număra, firește, și cartea profesorului Petru Caraman, rătăcită între timp (nu se știa pe unde!?), întrucît editura își tot muta sediul dintr-un loc în altul.

Cum toate au un sfîrșit pe lumea aceasta, directorul Andrieș a trebuit să iasă la pensie în cele din urmă, iar noua conducere a editurii (reprezentată de

profesorul Constantin Dram) - căreia îi exprimăm întreaga recunoștință și pe această cale - a trimis manuscrisul la cules. Și astfel, după *șaisprezece ani de așteptare*, cartea savantului ieșean vede, în sfârșit, lumina tiparului. Este al nouălea volum care apare după moartea ilustrului cărturar și reprezintă, ca și cele anterioare, o dimensiune esențială a unei opere etnologice de excepție.

★

Așa după cum spuneam și în *nota* asupra ediției, studiul consacrat *Legănatului, ca muncă și ritual*, a fost pregătit pentru tipar de Ovidiu Bîrlea. Un vechi și devotat prieten al cărturarului, care a venit de la București la Iași ori de câte ori a fost nevoie și a făcut tot ce i-a stat în putință pentru scoaterea mai grabnică la lumină a acestui important patrimoniu științific. Lui îi aparține și hotărîrea (întru totul justificată) de a include în *anexa* studiului și cercetarea, ceva mai restrînsă, pe care Petru Caraman o făcuse asupra *Cîntecelor de leagăn ucrainene*.

Scrutînd cele două aspecte ale legănatului, autorul demonstrează rolul fiecăruia ca factor generator al *cîntecului*, al creației artistice poetico-muzicale. Analiza legănatului *ca muncă* îi prilejuiește interesante observații asupra ritmului, în care Petru Caraman întrezărește simburile genetic al cîntecelor foarte simple, adesea stereotipe, considerate de el că au stat la baza refrenelor. Se arată apoi că multe din muncile agricole sau casnice mai importante (inclusiv rîșnitul sau măcinatul) grupează în jurul lor un număr apreciabil de cîntece care, prin tradiție, sînt socotite a fi specifice unor anumite îndeletniciri. El afirmă că și legănatul pruncilor trebuie privit tot ca o muncă, iar cîntecele *de leagăn* ca pe „un produs artistico-folcloric de natură ergologică” ivit din munca respectivă.

Luînd în discuție creațiile poetico-muzicale spontane, care, în formele lor primare, abia reușeau să surprindă o stare sufletească a insului față de munca executată, autorul atrage atenția că în ele trebuie să deslușim începuturile cîntecelor de muncă. Dovedind o uimitoare forță de conservare, versurile respective aveau să se cristalizeze în *leitmotive* sau *refrene* ale unor cîntece din lirica folclorică. Este de reținut, de asemenea, importanța *ritmului*, pe care mișcările corpului omenesc i-l imprimă fiecărei munci, contribuind astfel la disciplinarea activității înfăptuite.

Extrem de sugestivă, pentru înțelegerea genezei cîntecelor de muncă, i se

O secțiune importantă a studiului îngrijit de Ovidiu Bîrlea este rezervată cîntecelor în uz la *legănatul de primăvară*, circumscrise și acestea în sfera magiei la mai toate popoarele din sud-estul Europei. Este vorba de legănatul ritual, practicat primăvara, mai ales de tineri, cu prilejul diferitelor sărbători. Dincolo, așadar, de aspectele ludice, formînd apanajul copiilor din toate timpurile și din cele mai îndepărtate ținuturi, *legănatul* a fost perceput în vechime ca un act magic, condiționat ulterior de anumite circumstanțe ale vieții și de unele sărbători calendaristice.

Tratarea separată a celor două aspecte ale legănatului este motivată de autor prin aceea că legănatul pruncilor constituie o îndeletnicire, în vreme ce legănatul de primăvară nu are nimic comun cu munca. Nu este însă trecut cu vederea nici faptul că îndărătul elementelor de divertisment, pe care le relevă astăzi legănatul tinerilor, se întrevede o practică rituală foarte serioasă, de veche tradiție, ale cărei semnificații sînt abia descifrabile.

În mentalitatea arhaică, mișcarea alternativă a celor ce se legănau era identificată frecvent cu mersul astrului solar pe bolta cerească sau cu adierea vîntului prin ramurile arborilor. Ritmul legănatului era cel al timpului, al ciclurilor cotidiene, sezoniere și anuale, dar și cel al bățăilor inimii, al suflului respirator. Pe alte planuri, un balansoar etern pot fi socotite pulsațiile universale de expansiune și reintegrare, de evoluție și involuție.

Una din formele primare ale datinii de primăvară în discuție o constituie *legănatul fără leagăn*. În ajunul sărbătorii Sfîntului Gheorghe și, îndeosebi, în noaptea dinspre acest important reper calendaristic se săvîrșeau odinioară numeroase practici ritual-ceremoniale, gesturi și acte magice, între care se număra și legănatul. Pentru unele regiuni folclorice arhaice din țara noastră aceasta era noaptea Mîneacătoarei. O divinitate obscură, situată mereu în umbra marii sărbători vegetaționale a Sfîntului Gheorghe, motiv pentru care a și fost trecută cu vederea uneori, fiind confundată în atribuții cu omorîtorul de balauri.

Această noapte se mai numește la noi și proorul Sfîntului Gheorghe sau ajunul anului nou pastoral. Este o noapte cu o încărcătură semantică aparte, pe care poporul pare să o fi celebrat, într-un trecut îndepărtat, în cinstea unei divinități argo-pastorale deosebit de importante. Este noaptea în care Mîneacătoarea - despre care se spune că ar fi „ucenica” ori „sora” Sfîntului Gheorghe - îl ajută pe acesta în toate înfăptuirile ce i se atribuie: la înverzitul

înrădăcinat în creația populară a bulgarilor și românilor îl determină pe autor să incline spre concluzia că datina în discuție a fost moștenită de la traci care, în antichitate, o vor fi practicat la fel de mult ca și vechii greci. Pe de altă parte, prezența ei și la alte popoare din Europa, precum sînt letonii și estonii, poate constitui un indiciu că, în trecutul îndepărtat, aria ei de răspîndire depășea perimetrul indo-european.

O cercetare de mică întindere, datorată lui Georgios Spyridakis din Atena (*Makedonski Folklor*, VI, 12, 1973, p.117-123), arată că printre cele mai vechi dovezi ale existenței acestui ritual în lumea greco-romană trebuie invocate și numeroasele statuiete minoice, reprezentînd zeițe ale fertilității care se dau în scrînciobe. Sub numele de *aiora*, scrînciobul este menționat în civilizația ionică, în Attica și Iscaria. La sărbătoarea dionisiacă dedicată lui Iscaros și fiicei sale Erigone se agățau numeroase leagăne de crengile copacilor, pentru ca tinerele fete să îndeplinească îndătinatul ritual.

Cu timpul, obiceiul tinerilor de a se da în scrînciob a fost înlocuit cu suspendarea de crengile arborilor a unor figurine feminine sau a unor discuri înfățișînd chipuri umane în general. Multe din aceste discuri, numite *oscillum* (de la denumirea latină a leagănelui: *oscillatio*), nu erau altceva decît minuscule măști ale zeului Bachus. Potrivit unei credințe rurale, amintită de Virgiliu în scrierile sale, ogoarele către care se întorcea cu fața efigia leagănată de vînt aveau să dea roade bogate.

Uneori, leagănel sau balansoarul a fost pus în relație cu o spînzurătoare de tip special. Grecii vechi îl asociau, de exemplu, cu spînzurătoarea Fedrei. Este vorba, firește, de ipostaza Fedrei ca divinitate egeeană a fertilității solului. Cu mult mai tîrziu, sub influența creștinismului, s-a folosit și sintagma „spînzurătoarea lui Iuda”, pe care țărani români o alătură frecvent celorlalte denumiri ale scrînciobului.

Ansamblul riturilor agrare și agro-pastorale de purificare a spațiului cosmic, de provocare, prin acte de magie homeopatică, a vînturilor favorabile stimulării fertilității telurice este analizat de cărturar în strînsă relație cu străvechiul și atît de complexul obicei al leagănatului de primăvară. Cercetarea pe care o realizează profesorul Caraman asupra *Legănatului, ca muncă și ritual* îmbogățește literatura de specialitate cu încă o sinteză de referință.

mult de subiectul ales încât i se părea de neconceput să se oprească înainte de a-l fi soluționat definitiv.

Pentru un cărturar de talia savantului Petru Caraman era greu de imaginat că o lucrare științifică, pentru care se investise un volum de muncă deloc neglijabil, putea fi abandonată cu atîta ușurință. Și, totuși, acest lucru i se cerea. Și pentru ca sfîrșitul să încununeze „opera” celor ce l-au hărțuit atît de necruțător, în trimestrul al treilea al anului 1956 a fost pus în disponibilitate, fără nici un preaviz, motivîndu-i-se ulterior că institutul nu mai avea fonduri pentru plata colaboratorilor.

Realitatea era însă cu totul alta. Profesorul Caraman acceptase să predea acea sinteză de 50 de pagini, însoțită de bibliografie - chiar dacă i se părea bizar ca cineva să publice rezumatul înainte lucrării definitive - dar ceruse garanții ferme că lucrarea va apărea sub semnătura lui și nu „sub anonim ori sub echivocul unor semnături colective”, cum știm că se obișnuia. Apoi, nu puteau fi trecute cu vederea protestele sale repetate, destul de vehemente, împotriva remunerației derizorii pe care o primea, socotită de cărturar ofensatoare în raport cu munca intelectuală pe care o presta cu competență și responsabilitate.

Într-un raport de activitate din iunie 1955, scria: "Cum este oare cu puțință ca acei exponenți răspunzători ai înaltei instituții de cultură să nu se jeneze atunci cînd ne atribuie salariul de salahor pe care-l primim, acordat și acesta cu foarte lungi și capricioase întreruperi, lăsîndu-ne să înțelegem clar vitregul tratament de tolerat între lucrătorii *oficiali* ai acestei instituții, între care cunoaștem o lungă serie incomparabil mai bine plătiți și a căror productivitate de ani de zile, de cînd îi ține onor Academia, este *zero*!"

Nu încapă nici o îndoială că adevăratele motive ale înlăturării profesorului din colectivul de istorie modernă și contemporană al institutului academic ieșean trebuie căutate aici, în atitudinea sa promptă și responsabilă față de toate abuzurile ce se săvîrșeau împotriva celor prigoniți pe nedrept. Cinstea și intransigența, de care a dat dovadă pe tot parcursul vieții, ca și ținuta sa morală ireproșabilă se întorceau încă o dată, ca o ironie a sorții, împotriva celui ce le promova. Zeci de mii de fișe, colectate în cei aproape trei ani de muncă, închinați unei teme cu care ajunsese să se identifice la un moment dat, stau mărturie și astăzi că un edificiu științific aproape terminat a fost condamnat la pieire de obtuzitatea regimului și orgoliile unor oameni mărunți. Nu se știe dacă cineva se va mai apleca vreodată

asupra lor, cu atenția și profesionalismul celui ce le-a extras din sutele și sutele de izvoare parcurse.

Peste ani, profesorul Caraman a reluat studiul consacrat meșteșugurilor, poate și pentru că acesta fusese redactat deja într-o primă formă și putea fi definitivat ca o lucrare de sine stătătoare. După ce l-a terminat, a încercat să ceară sprijinul Academiei Române, sperînd că forul bucureștean va repara în justițiile săvîrșite de ieșeni. Nu știm care au fost urmările acestei intervenții. Sigur rămîne doar faptul că el nu s-a mai ocupat niciodată de celelalte volume ale temei, plănuite cu ani în urmă.

Punctul său de vedere asupra întregii lucrări apare formulat -ca un stigmat la adresa celor ce l-au obstrucționat în permanență -pe una din fișele rămase: *„Am vrut ca această lucrare să fie marea frescă a muncii raționale și disciplinate, adică a meșteșugurilor și negoțului la români. Și mă simțeam în stare s-o realizez; dar am fost împiedicat de la împlinirea gândului meu. Elanul meu a fost paralizat!”*

Revenind la studiul asupra meșteșugurilor, observăm că autorul ia în discuție, mai întîi, acele îndeletniciri care, din timpuri străvechi și în cele mai diverse medii etnoculturale, au fost socotite resurse importante ale traiului omului: *vînătoarea, pescuitul, albinăritul, păstoritul și agricultura*. Dintre acestea, atenția cercetătorului se concentrează asupra păstoritului și, îndeosebi, a agriculturii, considerate a fi marile resurse generatoare de meserii. Ca fiu de plugar, el a vădit o înțelegere cu totul aparte pentru domeniul agriculturii, încercînd să surprindă toate implicațiile acestei îndeletniciri fundamentale a popoarelor sedentare. Așa se explică, probabil, și interesul prioritar pentru meșteșugurile ce au apărut și s-au dezvoltat în strînsă relație cu agricultura.

Nu este lipsit de importanță nici faptul că în perioada studiilor liceale (anul 1916), Petru Caraman a scris un amplu articol ce avea ca temă *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru*. Manuscrisul numără 30 de pagini și era considerat, la vremea redactării, „studiu folcloric”. În fapt, lucrarea este mai mult o evocare a meleagurilor cutreierate în anii copilăriei. Elementele etnografice se întrepătrund cu cele folclorice și, nu în ultimul rînd, cu cele socio-economice, concurînd toate la realizarea unei imagini idilice a locului și importanței morii în viața satului tradițional din sudul Moldovei.

Preocupările invocate mai sus pot constitui încă un indiciu că opțiunea cărturarului pentru meșteșugurile circumscrise agriculturii nu a fost cîtuși de

swinging has nothing to do with labour. However, it is also true that, hidden beyond the entertaining side cradle - rocking has today, there lies a serious rite, of a very old tradition, and with a specific significance now entirely forgotten.

One of the most primitive forms of that custom is swinging without a swing. On St. George's Eve - before and even after midnight - young people will go to the woods, and there "they swing on branches of trees, they sing and play the flute and have a good time". On St. George's Day proper, when they use *rope swings*, these must also hang from leafy branches of trees. Worth mentioning is also the author's opinion according to which the custom of spring swinging seems to be related to the magic practice of rolling on grass - covered ground, a practice which marked the coming of the New Year in that season.

Those customs, to be found with several peoples of the world, reveal a magic - contagious rite, which, by the touch between man and nature's green, aims at producing a transfer of vigour from earth and plants to the body of the swinging or rolling person. On the other hand, there is some evidence proving that spring swinging might have a link with the growth in the power of the sun, which, in spring, makes all nature's forces revive. P. Caraman concludes: "peoples, and especially young people, by their swinging at the beginning of spring, imitate the swinging of the sun, since they believe that thus they help the sun bring back warm weather sooner. In this case the myth - i.e. the belief in the sun - god, who makes use of a golden swing - is organically interwoven with magic".

Spring swinging, in its turn, favoured the appearance of a rich repertoire of songs (*for the child, for the maid, for the bridegroom, for a young wife, for an old man* etc.) some of them being dedicated even to non-Christian populations of the Balkans, which demonstrates the comprehensive appeal ritual swinging once had. Thus, from a *fundamentally magic* ritual whose verbal expression originally contained only some very laconic stereotype formula, true artistic productions crystallized in course of time, of a poetic - musical nature and with a set of specific themes.

As regards the origin of that archaic custom and its spreading the author considers that it is a Paleobalkan ritual practice. It is to be found with the Greeks, since ancient times, with the Romanians and the southern Slavs (especially Bulgarians), who cultivate it most, over the whole of their territory. The pregnant presence of the custom under discussion with Bulgarians and Romanians leads the author to the conclusion that it is inherited from the

ETUDES D'ETHNOGRAPHIE ET DE FOLKLORE (Résumé)

Le présent volume réunit deux études du Professeur Petru Caraman. Elles sont uniques chez nous, tant par les thèmes abordés que par la façon dont ces thèmes sont traités. Le fait de les publier ensemble est tout à fait justifié, car ces deux études forment un tout complémentaire. La première (*Legământul ca muncă și ritual / Le bercement comme travail et rituel*) est suivie d'une *annexe* où l'auteur traite des *Berceuses ukrainiennes*. La seconde est accompagnée, elle aussi, d'une *annexe* contenant le *Plan* d'un travail très ample, qui aurait dû remplir plusieurs tomes. Le Professeur Caraman y envisageait de décrire la façon dont les métiers, le négoce et les transports trouvent leur reflet dans l'ethnographie et le folklore des Roumains: une vraie encyclopédie de la civilisation populaire roumaine, que le Professeur a été empêché de réaliser. Avant de résumer le contenu des deux études, nous aimerions cependant esquisser en quelques mots le portrait de leur auteur.

★

★ ★

Personne intransigeante, d'une exemplaire dignité, savant d'une rigoureuse formation scientifique, polyglotte et linguiste prestigieux, parfait connaisseur de la culture populaire, comparatiste réputé, P. Caraman a réalisé un oeuvre qui le recommande comme le plus grand ethnologue roumain, tout en lui octroyant une place de choix dans l'élite des spécialistes européens. Ses préoccupations scientifiques lui ont permis de garder un esprit vif et lucide jusqu'à l'âge de quatre

folklore comparé. En 1928, vers la fin de l'année, on le retrouve en Yougoslavie, où, pendant plus d'une année, il se met à apprendre le serbo - croate tout en étudiant le folklore de cette zone. Immédiatement après, il se déplace en Grèce dans le but d'améliorer sa connaissance du grec moderne et d'entamer des recherches sur le folklore de ce pays. Aussi, en accumulant de si vastes connaissances, - performance presque unique chez nous - le Professeur Caraman s'impose-t-il comme un comparatiste d'exception. On n'avait plus connu un tel spécialiste depuis Hasdeu.

L'activité scientifique de P. Caraman est tout à fait impressionnante. Les études publiées avant la seconde guerre mondiale, qui l'ont imposé d'ailleurs comme un brillant spécialiste, gardent intacte leur actualité. Les recherches sur la ballade populaire et surtout celles portant sur la signification des coutumes traditionnelles continuent d'être des repères fondamentaux pour les spécialistes contemporains. *Le substrat mythologique des fêtes d'hiver chez les Roumains et les Slaves (Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi)*, *Une ancienne coutume de mariage. Etude d'ethnographie du Sud - Est européen (en fr.)*, *Contribution à la chronologie et à la genèse de la ballade populaire chez le Roumains (Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români)* et surtout *La tradition des noëls chez les Slaves et les Roumains (Datina colindatului la slavi și români)* justifient pleinement les affirmations ci-dessus.

Mais la personnalité scientifique de P. Caraman ne peut être comprise et appréciée à sa juste valeur sans la connaissance des travaux inédits. En nous quittant, le grand savant nous a laissé 34 études manuscrites qui comptent presque 6000 pages. Il y traite, dans une perspective comparatiste, des problèmes de la plus grande importance pour l'ethnologie. Ainsi donc, les études d'ethnographie et de folklore, d'ethnolinguistique, d'anthroponymie, et de philosophie de la culture attendent d'être publiées, afin que l'oeuvre du Professeur Caraman obtienne finalement ses contours définitifs. Et voici quelques titres: *Le concept du beuté humaine reflété dans l'anthroponymie, chez les Roumains et dans le Sud - Est de l'Europe (Conceptul frumuseți umane reflectat în antroponimie la români și în sud - estul Europei)*, *L'ancienne chanson populaire ukrainienne sur Stefan Voievode et les problèmes linguistiques et ethnographiques afférents (Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și problemele lingvistice - etnografice aferente)*, *Le „descolindat“ (chant opposé au noël) dans l'Orient et le Sud - Est de l'Europe (Descolindatul în orientul și sud - estul Europei)*, *De l'instinct d'autoorientation à l'esprit critique basé sur la tradition autochtone (De la instinctul de autoorientare, la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă)* etc.

lendemain, c'est à dire le jour de la Saint - Georges, ils se balancent sur une corde, elle aussi attachée à la branche d'un arbre feuilli. Retenons encore une observation: la coutume du bercement de printemps semble s'apparenter à la pratique magique de la *culbute* sur l'herbe verte, que les gens partiquaient jadis, lorsque l'arrivée du Nouvel An se célébrait au printemps.

Ces pratiques, que l'on rencontre chez plusieurs peuples du monde, révèlent un rite magique et contagieux grâce auquel la verdure une fois touchée, les feuilles des arbres ou l'herbe en l'occurrence, il se produit un transfert de vigueur de la terre et ses plantes vers celui qui se laisse bercer par les branches des arbres ou fait la culbute dans les prés. D'autre part, il y a certains indices que la coutume du bercement serait liée à l'accroissement de la force du soleil, la grande source d'énergie de l'Univers, qui, au printemps, fait recouvrer à la nature ses forces. Et le Professeur Caraman de conclure: "les gens, et surtout les jeunes, par le bercement du début printemps, imitent le bercement du soleil étant persuadés que de cette façon ils aident le soleil afin de faire arriver plus vite la chaleur. Ici le mythe - une croyance plutôt - que le dieu Soleil possède un berceau en or se mêle indissolublement à la magie".

A son tour, la coutume du *bercement de printemps* a favorisé l'apparition d'un riche repertoire de chansons (*pour un gosse, pour une jeune fille, pour la jeune mariée ou le jeune marié, pour un vieillard* etc.). Parmi ces chansons, certaines sont dédiées aux ethnies payennes des Balkans, ce qui atteste en fait l'extension de la pratique du bercement rituel. De cette façon, d'un rituel *éminemment magique*, dominé par les éléments de la magie contagieuse qui, à l'origine, en tant qu'expression verbale, ne faisait appel qu'à des formules très laconiques, stéréotypées, se sont développées ultérieurement d'authentiques créations artistiques du genre poético - musical, avec des thèmes propres et des airs distincts pour chaque chanson prise à part.

En ce qui concerne l'origine de cette coutume archaïque et son extension géographique, l'auteur montre tout d'abord qu'il s'agit d'une pratique rituelle paléobalkanique. On peut l'identifier chez les Grecs, où elle est présente depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, puis chez les Roumains et chez les Slaves du Sud, surtout chez les Bulgares qui la cultivent le plus et chez qui elle est présente sur tout le territoire ethnographique. Le fait que cette coutume soit si bien ancrée dans la tradition culturelle des Bulgares et des Roumains amène l'auteur à affirmer qu'elle représente en fait un héritage légué par les Thraces, qui l'avaient pratiquée

ethnographique de l'outil (d'origine paléobalkanique, sinon, dans un sens plus large, méditerranéenne) et sa nomenclature greco - latine.

En ce qui concerne l'ancienneté de l'outil, on affirme que son origine devance de plusieurs millénaires les époques plus récentes de l'histoire où l'homme commence à connaître les métaux. Taillé dans la pierre, cet outil trouve son origine au paléolithique, surtout vers la fin de cette époque. Sa présence est cependant fréquemment attestée au néolithique et pendant les périodes suivantes, allant jusqu'au début de l'ère chrétienne et, chez les peuples exotiques, même jusqu'à nos jours. L'examen attentif d'un riche matériel archéologique révèle non seulement la ressemblance, mais l'identité même des moulins préhistoriques sur des immenses espaces eurasiens et africains, ce qui prouve l'extension unitaire et la pérennité de cet outil ancien.

La façon d'utiliser les deux pièces qui composent l'outil permet à l'auteur de l'encadrer dans l'histoire de la façon suivante:

A) *I-er type: le "pilage"*. Les grains sont écrasés par des coups successifs, verticaux, la pierre mobile se trouvant sur la pierre fixe. Le procédé était d'autant plus efficace que la pierre fixe était plus alvéolée, tandis que l'autre avait la forme d'une grosse pierre sphéroïde;

B) *II-e type: le "roulage"*. Les grains sont écrasés par le roulage de la pierre mobile sur eux, tantôt en avant, tantôt en arrière. Pour ce type de broyage on utilisait une pierre plate, la pierre mobile ayant la forme d'un rouleau;

C) *III-e type: le "broyage"*. Les grains sont écrasés par le mouvement circulaire et énergique de la pierre mobile, par frottement donc. On utilise dans ce cas deux pierres plates. Ainsi, en couplant deux mouvements semi-circulaires, arrive-t-on à une rotation complète. Quant à la direction du mouvement, selon la coutume mystique la plus ancienne, celle-ci ne pouvait être que de gauche à droite, imitant le mouvement du soleil dans le ciel. C'était le sens que l'homme primitif considérait de bon augure et le seul qui soit resté pour toujours dans l'usage. Evidemment, la rotation concentrique et rapide de la pierre autour d'un axe perpendiculaire qui devrait traverser la partie centrale des deux meules, demeurerait une question d'évolution à laquelle on devait obligatoirement aboutir.

Un problème qui préoccupe beaucoup l'auteur est celui de l'origine de l'outil en question. Où serait-il apparu pour la première fois? Quels sont les ancêtres qui l'ont inventé? Ce sont là des questions dont la réponse est enveloppée

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЭТНОГРАФИИ И ФОЛЬКЛОРУ (Резюме)

Настоящая книга состоит из двух работ профессора Карамана. Это уникальные исследования нашей литературы по этнографии и фольклору, уникальные своей тематикой и подходом к интересующим проблемам. Первая работа - *Убаюкивание, как труд и ритуал* - сопровождается прикладными исследованиями Убаюкиванием *Украинские колыбельные песни*. Совместное издание этих двух работ объясняется полностью тем, что они дополняют друг друга. Вторая работа - *Этнографические и техногенетические пролегомены* - также имеет свое продолжение, в котором мы находим план обширной многотомной работы, посвященной отражению в румынском фольклоре и в этнографии ремесел, торговли и транспорта. Как видно, профессор Караман намеревался осуществить настоящую энциклопедию румынской народной цивилизации, но обстоятельства жизни не способствовали реализации столь грандиозного плана.

★

★ ★

Человек высокого достоинства и необыкновенной требовательности к себе, ученый строгого типа и образования, полиглот и редкий знаток народной культуры юго - востока Европы, замечательный компаратист, профессор Петру Караман оставил научное наследие, которое рекомендует его как величайшего румынского этнолога и как одного из значительных европейских специалистов по этнографии и фольклору. Научная работа поглотила всю жизнь профессора, до 1980 года, когда неумолимая болезнь победила его в возрасте 81 года.

Родился он в крестьянской семье, в 1899 - ом году, на юге Молдавии.

древним и к более новым временам, и ценными аргументами, предоставленными ему современной этнологией. Автор подходит и к лингвистическим документам, которые могут пояснить техникогенетические явления.

Переход от *столы* к *жерновам* и отсюда к *мельнице* как и процесс, связанный с использованием двигательной силы (человека, животного, воды или ветра) широко и убедительно рассмотрены в этой работе. *Водяные мельницы* делятся на две группы:

- *общеевропейский тип*, у которого основное колесо расположено по вертикали и который обладает системой внутренних колес;

- *восточный тип*, характеризующийся более простым механизмом, лишенным системы зубчатых колес, у которого вертикальная ось отождествляется с осью движущегося камня. Первый тип оказывается более сложным и развитым видом мельницы. Автор заключает, что *европейский тип* мельницы очень распространенный и представляющий одну и ту же форму на всем Западе Европы, происходит от *римского типа*. Данный тип был введен в Россию германскими племенами. Второй тип (восточный), хотя всюду в Европе был заменен первым, оставил многочисленные следы на Востоке Европы. Эти данные, как и находящиеся в Азии информации, являющиеся доводами восточного происхождения второго типа мельницы.

В свою очередь, *ветряные мельницы*, распространенные в Европе, делятся на:

- *общеевропейский тип*, который встречается почти во всех странах Европы - от Атлантического океана до Уралов и от Ледяного океана до Средиземного моря;

- *голландский тип*, место происхождения которого указано самим его названием.

Хотя этот последний тип встречается не только в Нидерландах, но и по всему Западу, ария его распространения намного меньше арии распространения первого типа мельницы. Первый тип, более архаичный, ясно сохраняет главные характеристики прототипа ветряной мельницы не только в технике, но и в форме самых развитых его видов.

Синтезируя основные этапы эволюции орудия, с помощью которого человек получил из зерна *муку*, автор выделяет три основных момента:

- *первичная ипостаз* простого орудия, которая предшествовала другим на протяжении многих тысячелетий но и продолжала существовать параллельно с другими видами;

- *ипстаза машины*, как переходной формы, бытующей два тысячелетия;

- *ипостаза фабрики*, как самой развитой формы.

Для всяких иародных технических рассмотренных устройств автор приводит уточнения относительно первого их появления па румынской террикторни: как и откуда они пришли их, распространение и их частые формы, степень сохранения и их отражение в нашей иародной литературе.

Профессор Караман обращает внимание на то, что его тщательные доказательства не следует понимать как выражение "тщеславия голой эрудиции, а воспринимать как желание уверить нас, что только так можно серьезно работать". Написав эту книгу, он успел посвятить настоящий гимн человеческому труду.

Перевод LIVIA COTORCEA

- EBELING (Ebeling, *Lex. Hom.*) - H. Ebeling, *Lexicon Homericum*, composuerunt: C. Capelle, A. Eberhardt, B. Giseke, V. H. Koch, C. Mutzbaver, Fr. Schnorr de Carolsfeld. Edidit H. Ebeling, vol. I - II, Lipsiae, MDCCCLXXX.
- EMPIRICUS (Sext. Emp.) - *Sextus Empiricus - ex recensione Immanuelis Bekkeri*, Berolini, 1842.
- ENTSTEHUNG (*Entstehung Volks.*) - *Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen, 1898, zweite Auflage: *Die Wirtschaft der Naturvölker*, Dresden, 1898.
- ERNOUT (Ernout - Meillet, DELL) - A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latin*. Histoire des mots, Paris, 1932.
- FALK (Falk - Torp, NDEW) - Hjalmar S. Falk s. a., *Norwegisch - daenisches etymologisches Wörterbuch*, auf Grund der Übersetzung von H. Davidsen neu bearbeitete deutsche Ausgabe. Mit Literaturnachweisen strittiger Etimologien... von H. S. Falk und Alf Torp, Teil 1 - 2, Heidelberg, Winter, 1910 - 1911.
- FAURIEL (Fauriel, *Chants.*) - C. Fauriel, *Chants populaire de la Grèce moderne*, recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et des notes, tome I-er; chants historiques, Paris, 1824; tom II: chants historiques, romanesques et domestiques, Paris, 1825.
- FIGUEIREDO (Fig., PDLP) - Candido de Figueiredo, *Pequeno dicionario da Lingua Portugueso*, par..., Lisboa, 1940.
- FISCHER (Fischer, *Kasz.*) - Vezi Lorentz, *Kaszubi*.
- FISCHER (Fischer, *Zw.*) - Dr. Adam Fischer, *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Lwow, 1921.
- FORRER (Forrer, *Reallex.*) - Forrer, *Reallexicon der prähistorischen klass. und frühchristlichen Altertümer*, 1907.
- FOWLER (Fowler, OD) - H. W. Fowler, *The concise Oxford dictionary of current english* adapted by H. W. Fowler and F. G. Fowler from the Oxford dictionary, New edition revised by H. W. Fowler, Oxford, 1931.
- FRONTINUS (Frontinus, *Strateg.*) - Sex. Iul. Frontinus, *Strategematicon*, Ed. Gundermann, 1888.

- HORATIUS (Hor., *Sat.* I) - Q. Horatius Flaccus, *Sat.* I. Texte latin publiée par E. Sommer, Paris, 1898.
- HRINCENKO (Grinc., *Etn.*) - B. Hrincenko, *Etnograficeskie materialî*, t. I - III.
- HRINCENKO (Grinc., *SUM.*) - B. Hrincenko, *Slovar' ukrainskoi movi*, Kiev, 1909.
- HRISTOFORIDOU (Χριστ., ΑΕΞ. Αλβ.) - Konstantinou Hristoforidou, *Lexikon tens Albanikes*. En Athenais, 1904.
- IAKUȘKIN (Iak., *Rp.*) - P. U. Iakușkin, *Russkiiia piesni*.
- IASTREBOV (Яст., *Narod.*) - V. N. Iastrebov, *Narodniia pesni Hersonskago kraia*, în *Kievsk. St.*, Kiev, tom. XLIV, 1894.
- ILIEV (Iliev, *Sb. nar.*) - T. J. Iliev, *Sbornik ot narodni umotvoreniia*, kn. I, Sofia, 1889.
- IONESCU (Ionescu, *Povești*) - I. S. Ionescu, *Povești, anecdote, impresii de călătorie, excursiuni, diverse*, Iași, 1905.
- IONESCU (Ionescu - Dan., *Culeg.*) - D. Ionescu și A. I. Daniil, *Culegere de descântece din județul Romanți*, vol. I, București, Minerva, 1907.
- IORGA (Iorga, *Hist.*) - Nicolae Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, vol. I - III, Bucarest, 1934.
- ISPIRESCU (Isp., *LBR.* II) - Petre Ispirescu, *Legendele și basmele românilor. Ghicitori și povestiri*. Adunate din gura poporului. Scrise și date la lumină de un culegător tipograf. Cu o introducere de B. P. Hasdeu, București, Tip. Laboratorilor români, I, 1872, II, 1874.
- JANEŽIĆ (Janežić, *SDH*) - A. Janežić, *Slovenisch - Deutsch Handwörterbuch* (IV Aufl.), Klagenfurt, 1908.
- JANEŽIĆ (Janežić, *SNS*) - A. Janežić, *Slovensko - nemški slovar*, Klagenfurt, 1908.
- JANUSZ (Janusz, *DSPF* și *SPF*) - W. Janusz, *Dokładny Słownik polsko - francuski*, t. 1, Lwow, 1908.
- JARNIK (Jarnik - Birs., *Doine*) - I. U. Jarnik - A. Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, date la iveală de..., Brașov, Ciurcu, 1895.
- JATZWALK (Jatz., *WB*) - J. Jatzwalk, *Wendische (Sorbische) Bibliographie*, 1929.
- JEANNARAKI (Jeannaraki, *Kretas*) - Anton Jeannaraki, *Kretas Volkslieder nebst Distichen und Sprichwörtern*, Leipzig, Brockhaus, 1876.
- JEANNARAKI (Jeannaraki, *Kretika*) - Anton Jeannaraki, *Aismata Kretika Kalligeropoulos. Ta Kalanda*.
- JELEHOVSKI (Jel., *MNS*) - Evghenii Jelehovski, *Malorusko - nimețkii slovar'*, Lvov, 1886.

- PAPAHAGI (Papahagi, DDA) - Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân - general și etimologic*, București, 1963.
- PAPAHAGI (Papahagi, IER, I) - Tache Papahagi, *Imâges d'ethnographie roumaine*, I - III, 1928 - 1934.
- PARTIŢKII (Парт., NRS) - O. Partițkii, *Nimețko - Ruskii Slovar'*, Lviv, 1867.
- PASCU (Pascu, DEM) - Giorge Pascu, *Dictionnaire Etymologique macedo - roumain*. I: *Les éléments latins et romans*; II: *Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais...*, Iași, 1925.
- PASSOW (Passow, PCGR) - Arnoldus Passow, *Tragoudia Romaiika (Popularia Carmina Graeciae Recentioris)*, Lipsiae, Teubneri, 1860.
- PASTORAŁKI (X.M.M.M., Pastorałki) - X.M.M.M., *Pastorałki i kolędy z melodyjami czuli piosnki wesołe ludu w chasie swiat Bożego narodzenia po domach śpiewane*, Kraków, 1843.
- PATRIARHUS (Patr., Voc. Venez.) - Abate Gasparo Patriarchi, *Vocabolario Veneziano e Padovano co termini e modi corrispondenti Toscani*, in Padova, MDCCXCVI.
- PAUL (Paul, DWb) - Hermann Paul, *Deutsches Wörterbuch*, Vierte Auflage bearb. von Karl Euling, Halle und Saale, 1935.
- PAULI (Pauli, Piesni) - Żegota Pauli, *Piesni ludu ruskiego w Galicyi*, tom. I - II, Lwow, 1839 - 1840.
- PAULY (PW, nr. XXVIII) - Pauly - Wissowa, *Real Enciklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1919.
- PAUSANIAS (Paus., Gr. Descr.) - *Pausanias Graeciae Descriptio*, edidit Fr. Spiro, Lipsiae, 1938. (Vol. I, libros I - IV continens).
- PAWLOWSKY (Pawl., RDWb) - J. Pawlowsky, *Russisch - deutsches Wörterbuch*, Riga - Leipzig, 1895.
- PAWLOWSKY (Pawl., RNS) - Vezi Pawl., RDWb.
- PĂSCULESCU (Păsculescu, LPR) - Nicolae Păsculescu, *Literatură populară românească, adunată de...*, București, Socec, 1910.
- PÂRVAN (Pârvan, Getica) - V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- PCILKA (Пчилка, UK) - Pcilka, *Ukrainski koljadki*, în *Kievskaiia Starina*, vol. LXXXI, 1903.

- PROCOPIUS (Proc., *Bell.* V) - Procopii Caesariensis, *Opera omnia*, recogn. Jacobus Haury, vol. II - De bellis libri V - VIII, Lipsiae, 1905.
- PUȘCARIU (Pușc., DLR) - Sextil Pușcariu, *Dicționarul limbii române*, București, 1906, 1944.
- PUȘCARIU (Pușc., EWb) - Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Bd. I, Lateinisches Element, Heidelberg, C. Winter, 1905.
- PUȘCARIU (Pușc., *St. Istr.*) - Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, București, II, III, 1926, 1929.
- QUICHERAT (Quicherat, DLF) - L. Quicherat et A. Daveluy, *Dictionnaire Latin - Français*, révisé, corrigé et augmenté... par Emile Chatelain, Librairie Hachette, Paris, 1922.
- RAFFET (Raffet, *Alb.*) - Raffet, *Album du voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*.
- RAMUŁT (Ramułt, SJK) - Ștefan Ramułt, *Słownik Języka Pomorskiego czyli Kaszubskiego*, w Krakowie, 1893.
- RÉGNAUD (Régn., DELA) - Paul Régnaud, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Allemande sur le plan de celui de M. Kluge*, Paris, 1904.
- RENZI (Renzi, *pan*) - Renzi, *De la panification chez les anciens*, Paris, 1860.
- REVUE (RC, I) - „Revue Celtique“, 1, 1870 - 1872.
- REŽAK (Režak, *Deutsch - wend. Wb.*) - Dr. Režak, *Němsko - Serbski wšowědny Słownik hornjohóžskeje rěče. Deutsch - Wendisches encyklopädisches Wörterbuch der Oberlausitzer Sprache*, Bautzen, 1920.
- RJEČNIC (Rj JA) - *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika na svijet izdaje jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1880 ș.u.
- ROSCHER (Roscher, ALGRMyth.) - W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, Leipzig - Berlin, I, (1884) - VI (1937).
- SACHS (Enzykl. Wb.) - Karl Sachs und Césaire Villatte, *Enzyklopädisches Französisch - Deutsches und Deutsch - Französisches Wörterbuch*, Berlin - Schönberg, f.a.
- SACHS (Sachs - Villatte) - Karl Sachs und Césaire Villatte, *Grosse Ausgabe Französisch - Deutsches und Deutsch - Französisches Wörterbuch...*, Berlin - Schönberg, erster Teil: Französisch - Deutsch; zweiter Teil: Deutsch - Französisch, f. a.

- WÖRTER (W. u. S. I) - *Wörter und Sachen...* (Vezi Meringer, *W. u. S. I*).
- WUTTKE (Wuttke, Säch.) - R. Wuttke, *Sächsische Volkskunde*, Dresden, 1900.
- WYROBISZ (Wyrob., Rzem.) - Andrzej Wyrobisz, *Rzemisłoparyskie w XV wieku w świetle Statutów cechowych*, Warszawa, 1956.
- XENOFON (Xen., *Anabasis*) - Xenophon, *Anabasis sau Retragerea celor zece mii...*
- XENOFON (Xen., *Cyr.*) - *Xenophontis Institutio Cyri*. Recensuit Guilelmus Gemoll (editio major), Lipsiae, 1912.
- ZANNE (Zanne, PR, V) - Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor, I - X*, pref. G. Dem. Teodorescu, București, Socec, 1895 - 1903.
- ZBIÓR (Zb. W.) - *Zbiór Wiadomości do antropologii Krajowej*. Wydawnictwo Komisji Antrop. Akad. Um., w Krakowie, 1877 - 1895.
- ZBORNİK (Ezb., XXXIX - XL) - Vezi ГНАТЮК, *Ezb.*
- ZBORNİK (SEzb.) - *Srpski Etnografski zbornik*, XVI, Belgrad.
- ZBORNİK (ZbNŽ și Zb. Nar. Živ.) - *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, Ed. Jazu.
- ZELENIN (Zel., RVK) - Dmitrij Zelenin, *Russische (ostslavische) Volkskunde*. (În seria *Grundriss der Slavischen Philologie*, Bd. III, Berlin und Leipzig, 1927.
- ZORIA (Zoria) - „Zoria“, Lviv, 1888.

CARPENTARIUS, D.P., 450
 CASAUBONIUS, Isaac, 441
 CATO, Marcus Porcius, 212, 213, 219, 255, 320,
 321, 323, 344, 345, 346, 351, 371, 372
 CATULLUS, Caius Valerius, 212, 216, 345, 346
 CERVANTES, Miguel de, 269, 353, 354, 441
 CHAMBERS, 124, 441
 CHATELAIN, Emile, 456
 CICERO, Marcus Tullius, 441
 CIOLAKOV, V., 133, 134, 441
 CIUBINSKI, P.P., 441
 CIUBOTARU, Ion H., 5, 12, 169, 176, 407
 CIUBOTARU, Silvia, 175
 COBET, C. Gabr., 449
 COLUMELLA, 235, 277, 324, 349, 354, 442
 COSTĂCHESCU, Mihai, 353, 442
 COSTIN, Miron, 170, 174
 COTORCEA, Livia, 438
 CRUSIUS, G.Ch., 442
 CRUSIUS, Otto, 440
 CURTIUS, Georg, 306, 367, 442

D

DAL, V.I., 83, 129, 130, 339, 340, 367, 442
 DALAMETRA, I., 362, 363, 442
 DAMÉ, Frédéric, 340, 350, 351, 352, 442
 DANIIL, A.I., 129, 435
 DAREMBERG, Ch., 344, 345, 346, 348, 369, 442
 DARMESTETER, Arsène, 446
 DATCU, Iordan, 175
 DAVELUY, A., 456
 DAVIDSEN, H., 444
 DAVIS, 443
 DÉCHELETTE, Joseph, 190, 191, 196, 221, 222,
 239, 340, 342, 346, 349, 443
 DEFFNER, 443
 DEL CONTE, Rosa, 411, 421, 431
 DEMOSTENE, 358, 443
 DENSUSIANU, Ovid, 363, 443
 DE STRADA, 237
 DIETERICH, K., 359, 443
 DIEZ, Friedrich, 281, 357, 443

DIMITRIU, M., 347
 DIUVERNIA, A., 339, 443
 DOBŠINSKÝ, Pavel, 131, 443, 458
 DOEHNER, Th., 455
 DORIA, A., 123, 124, 359, 361, 363, 455
 DORIĆ, 120
 DOZON, August, 443
 DRAM, Constantin, 395
 DU CANGE, 118, 286, 288, 289, 291, 340, 359,
 360, 361, 366, 368, 371, 443, 450
 DUMITRESCU, Vladimir, 189, 191, 340, 341,
 342, 443
 DVOICENKO, Ecaterina, 411, 421, 431

E

EBELING, H., 369, 444
 EBERHARDT, A., 444
 ELIADE, Mircea, 411, 421, 431
 EMPIRICUS, Sextus, 90, 126, 130, 444, 458
 'EPITES, A., 340, 366, 371
 ERIXON, I., 411, 421, 431
 ERNOUT, A., 282, 304, 305, 307, 340, 357, 366,
 367, 368, 444, 450
 EULING, Karl, 454
 EVANS, John, 192
 EYSENHARDT, Fr., 450

F

FALK, Hjalmar S., 125, 444
 FAURIEL, C., 126, 444
 FERNALD, 124
 FICK, 306
 FIGUEIREDO, Candido de, 123, 124, 444
 FILIP THESALONICIANUL, 207, 208, 286
 FISCHER, Adam, 348, 410, 419, 430, 444, 450
 FORRER, 228, 340, 342, 347, 444
 FOWLER, F.G., 124, 444
 FOWLER, H.W., 444
 FRONTINUS, Sex., Iul., 226, 346, 347, 444

somn cu păsările ne apare încununat maiestuos de imaginea soarelui, care doarme și el. Aici soarele ia locul vulturului:

...Doarme soarele pe munte sus și potîrnichea-n codri,
Doarme gîsca pe țărîmul mării și doarme copilul în leagăn!²²⁷

Aceste versuri, care tocmai încheie cîntecul de leagăn, alcătuiesc desigur cel mai potrivit final al lui, întrucît el reprezintă un punct culminant al cîntecului și în același timp atingerea scopului urmărit de cîntăreață. Doarme lumea toată - căci pentru micul prunc, păsările copleșite de somn greu în frunte cu soarele înseamnă o lume - cum s-ar putea ca, în mijlocul acestui somn universal, să nu doarmă și eroul nostru?

Aceste cîntece, sub aspectul tematic rămîn în marea lor majoritate fidele finalității principale urmărite de acțiunea legănatului: adormirea copilului. Am ilustrat aceasta pînă aici prezentînd ca formă de expresie a acestui scop teme unde somnul, cu deosebire în calitatea sa de personaj supranatural, este invocat de către mamă spre a-l da în grija lui pe prunc. Vom relata acum o serie de cîntece, unde mama se adresează chiar pruncului direct tot în dialog unilateral sau în dialog eliptic, cum am putea numi convorbirea poetică dintre mamă și pruncul ei. Cîntecele de leagăn de acest tip prezintă, de asemenea, la grecii moderni, o gamă deosebit de bogată și de variată de motive. Vom spicui doar cîteva din ele pentru a defini tipul. În timp ce-l îmbie pe copil să doarmă, mama - sau, în numele mamei, doica, ori indiferent ce altă persoană feminină care îl leagănă - face copilului tot felul de promisiuni, sau îi adresează ispititoare tot felul de complimente, comparîndu-l cu tot ce poate fi mai distins și cu tot ce poate imagina mai frumos mintea ruralului, găsindu-i cele mai de seamă calități, aducîndu-i laude hiperbolice și făcîndu-i diferite urări, cu un cuvînt alintîndu-l în toate chipurile prin vorbele cele mai dezmierdătoare. Aceste cîntece, a căror formă de expresie e mereu apostrofa către prunc, încep de multe ori fie cu verbul *dormi* - care, deși stă de regulă la imperativ, nu are, firește, niciodată sensul de poruncă, ci pe acela de îndemn; ba foarte adesea de rugăminte sau chiar de implorare - fie cu interjecția *nani*, al cărei sens e absolut identic în nuanțările sale cu al menționatului verb.

Începem seria acestor cîntece printr-unul din Cipru, închinat unui băiețel, căruia mama - ca să-l înduplece să doarmă - îi făgăduiește, în cantități de domeniul fanteziei, daruri din alimentele preferate ale copiilor; ba pe deasupra îl asigură că

mirilor tradiționalele cîntece glorioare, cunoscute în general în popor sub numele de *πανέματα*. Iată, de exemplu, în ce chip hiperbolic începe un asemenea cîntec nupțial cretan, care e dedicat miresei:

De-ar fi cerul tot hîrtie și marea cerneală,

Încă nu mi-ar ajunge ca să-nșir în scris frumoasele tale trăsături!

Voi începe de la picioare și voi sfîrși cu capul,

Spre a scrie laudele pe care le merită corpul tău.²⁶³

Și în adevăr, i se face miresei în cîntec întregul portret fizic, utilizîndu-se cele mai măgulitoare comparații - unele din ele chiar deosebit de reușite - pentru a-i scoate în evidență frumusețea. Aceasta nu înseamnă că alesele ei însușiri psihice sînt complet uitate: dar trebuie să recunoaștem că, în toate variantele, primează calitățile fizice. În privința caracterului mirilor, ele se mărginesc de obicei la unele aluzii cu totul generale. Un alt cîntec de laudă la adresa miresei, din Creta, începe tot așa de semnificativ pentru natura acestui gen folclorico-ritual:

...Haidem s-o preamărim pe mireasă care este podoaba lumii-ntregi...²⁶⁴

Chiar numai din aceste citate - fără a intra mai mult în amănunte, prezentînd elogiile însele, cu tot felul de imagini de care se servesc - se vede că cîntecele de leagăn sînt tributare într-o apreciabilă măsură acestei specii de cîntece nupțiale, după cum de altfel sînt ele, mai mult sau mai puțin, tributare și altor specii din lirica populară neogrecescă.

Vom cita acum un alt cîntec de leagăn, tot din Kárpathos, avînd ca subiect de asemenea exclusiv căsătoria, însă dedicat unei fetițe. Mama este așa de mîndră de frumusețea copilei ei, încît pune pețitorilor condiții foarte grele, pe care dacă aceștia nu le îndeplinesc întocmai, ea nici nu vrea să stea de vorbă cu dînșii. Ea înțelege să-și dea fata numai celui mai bogat și mai de neam pețitor, care să-i asigure o viață fericită, plină de belșug și de strălucire. Anonima poetesă din popor, de un remarcabil talent, a știut să pună în tabloul pețirii din cîntec atîta realism și atîta vioiciune, încît ți se pare că în adevăr o vezi pe mamă făcînd nazuri, în timp ce stă la tocmeală cu pețitorii, pe care aci îi respinge, aci îi lasă să vină iarăși: „Eu pe Antigona mea, dacă vin s-o pețească, n-o dau,/ Chiar dacă vin, eu nu dau binecuvîntarea mea și n-o mărit;/ Și de nu pleacă și de nu vin și de nu cad în fața noastră de două ori/ Și de nu-mi aduc un cal ca să mi-o suie să meargă călare n-o dau!/ Să pună pe cal și covor, ca să mi-o ducă la plimbare,/ S-aducă și mamei ei galbeni cu coșul;/ Să-i aducă și tatălui ei o corabie cu trei punți:/ Să fie cu prora de aur și pupa toată de argint,/ Să aibă pînzele de mătasă și verga de argint,/ Să aibă

ale Greciei – precum este conservativa insulă Kárpathos – aceste cîntece sînt cunoscute nu sub numele general răspîndit de *nanarismata*, ci sub acela de *kanákia*, care tradus *ad litteram* înseamnă *dezmierdări!* Prin urmare, poporul grec însuși identifică aceste cîntece cu niște dezmierdări; e adevărat, dezmierdări în graiul ales al artei, dar nu mai puțin dezmierdări. De asemenea, în orașelul Elympos din Kárpathos, în loc de *nanarizo* (= a cînta cîntece de leagăn), se zice *kanakitzo*, care de fapt înseamnă a dezmierda, verbul *nanarizo* fiind străin aici²⁷⁹.

Uneori, motivele care alcătuiesc tema unui cîntec sînt exprimate toate sau aproape toate sub formă de urări. Vom clasifica asemenea cîntece într-o categorie distinctă, care poate fi numită *tipul urării*. Alteori însă, motivele cîntecului apar în cea mai mare parte – foarte rar în mod exclusiv – sub aspectul unor pure elogii adresate pruncului, scopul urmărit pîrînd a fi glorificator prin excelență. Pe lîngă motivele dominante însă, figurează de obicei în cîntec și unele urări sau simple dezmierdări, care îl vizează pe prunc. Categoria acestor cîntece o desemnăm sub numele de *tipul panegiricului*. În fine, mai există o serie de cîntece în care se încrucișează motive din toate cele trei categorii mai sus menționate; ele însă se întretes în așa chip, încît e foarte greu de spus care din ele predomină în cîntec. Pentru astfel de cîntece, distingem o a patra categorie, pe care o numim *tipul compus*.

La aceste patru categorii cu teme și motive specifice cîntecelor de leagăn, trebuie totuși să mai adăugăm încă pe o a cincea, și anume pe cea a cîntecelor a căror tematică nu e proprie acestei specii folclorice, ci este împrumutată dintr-un alt domeniu al creației populare și căroră, în urma unor foarte neînsemnate modificări de text – sau chiar și fără de acestea, dar însușindu-și de obicei melodii tipice cîntecelor de leagăn - li s-a atribuit funcția acestora. E categoria pe care o numim *tipul adaptat*. Ne gîndim cu deosebire la o serie de cîntece în uz la jocurile copiilor mai vîrstnici. Dintre acestea, au fost adaptate unele pentru a fi cîntate pruncilor pe arii de cîntece de leagăn; ba adeseori chiar și melodiile lor erau păstrate aproape intacte ca la locul de origine. Passow, în colecția sa, publică cinci cîntece de acest tip. Iată unul din ele: „Bunul taica popă,/ Cel cu bănet mult,/ A cumpărat un cocoș./ Cocoșul cînta: cu-cu-ri-gu!/ Bunul taica popă,/ Cel cu bănet mult,/ A cumpărat o găină./ Găina striga: cot-co-dac!/ Cocoșul cînta: cu-cu-ri-gu!/ Bunul taica popă,/ Cel cu bănet mult,/ A cumpărat un măgar./ Măgarul răgea: ha-ha-ha!/ Găina striga: cot-co-dac!/ Cocoșul cînta: cu-cu-ri-gu!²⁸⁰

S-ar putea spune că anumite cîntece din această categorie s-au bucurat de atîta apreciere în lumea mamelor – ca urmare a faptului că erau foarte gustate de

a fi un defect - revenirea periodică, cu fiecare nouă idee sau imagine a verbului *dormi* este mai mult decît o simplă figură de stil: ea ține de însăși natura acestui gen folcloric, la baza căruia stă o însemnată vîină magică.

O variantă cu mult mai redusă a citatului cîntec prezintă același fenomen al repetiției verbului, însă nu la imperativ, ci la forma de indicativ prezent, ca o constatare: „- Tu *dormi*, steaua mea, tu *dormi*, auroră, tu *dormi*, lună nouă,/ Tu *dormi*, mărul rumen și pară albă ca zăpada (sic!)/ Tu *dormi*, trandafirule cu plăcută mireasmă de mosc.”²⁸⁷

Dar iată și locuri din alte cîntece, unde repetiția apare puțin deosebită, în formă îngemănată: „Tsoimesoy pou na tsoimetes to meli psai to gala”²⁸⁸ sau încă: „Tsoimesoy poy na tsametes tsai na kaloxypnetes”.²⁸⁹

Apoi, însăși poziția de obicei inițială în vers a verbului *a dormi*, mai ales la imperativ, ca și cea a interjecției *nani* – privită prin prisma genetică - are, la origine aceeași semnificație magico-sugestivă: „- *Dormi*, fetița mea...”²⁹⁰ sau: „- *Dormi*, copilă, ca să crești mare...”²⁹¹ sau: „*Doarme* puicuța mea...”²⁹² sau: „*Doarme* pușorul meu...”²⁹³ sau: „- *Dormi*, fiule, bunul meu fiu...”²⁹⁴ sau: „- *Dormi*, feciorașul meu scump...”²⁹⁵ sau: „- *Nani*, băiețel de rege...”²⁹⁶ sau: „- *Nani*, copilăta mea...”²⁹⁷ sau: „- *Nani*, crenguță de april...”²⁹⁸

De asemenea, invocarea repetată, la diferite răstimpuri, a Somnului în unul și același cîntec de leagăn sau chiar numai mențiunea numelui său de mai multe ori are aceeași origine magică. Iată un exemplu într-un cîntec dedicat unei fetițe: „- *Somnule*, ia-mi-o-n brațele tale de aur.../ *Somnule*, ia-mi-o și adă-mi-o iar înapoi./ Și dac-o iei, *Somnule*, adoarme-o lin...”²⁹⁹ sau aiurea: „...S-adormi, dulce de tot în brațele Somnului,/ Cu plăcerile Somnului și cu dezmierdările Somnului...”³⁰⁰

Dar iată și un pasaj de la începutul unui cîntec de leagăn din Epir, unde întîlnim grupată compact aproape toată terminologia neogrecescă referitoare la somn: „*Nani*, *nani* to *paidi*,/ *Oso* n’*apokoi* *mete*,/ *Ela* *ypne*, *ypnose* to,/ *Kai glyka* *pokoimise* to”.³⁰¹

Remarcăm că acest cumul de termeni – cu semnificații foarte înrudite și convergînd către același scop – este dominat de forma de expresie exhortativă. Nu încapem îndoială că și aici avem a face cu un ecou al mentalității magice de la origine.

Repetiția – așa cum am redat-o mai sus în cîntecele de leagăn, ca formă de expresie a magiei – este un procedeu foarte caracteristic în general formulelor magice la toate popoarele lumii. Așa, de exemplu, în descîntecele românilor din

magic, care a fost din ce în ce mai voalat de cel poetic, încît de la un timp devine de-a dreptul de nerecunoscut, cînd absorbirea lui de către elementul estetic atinge apogeul. Categoria cîntecelor de leagăn de tipul panegiricului este tocmai aceea care ne ilustrează în chipul cel mai clar această situație. În adevăr, toate aceste cîntece, care se caracterizează prin abundența motivelor elogioase de tot felul în legătură cu pruncul, au de fapt bază magică. De exemplu, cînd mama îi adresează fetei epitețe metaforice ca cele din versul: „Kore mou tzaharoplaste kai kantiozymomene”³¹² sau de aiurea: „Kore tzaharotzymote kai melitoxypnoysa”³¹³ sau cînd îi spune băiatului: „fecioraș de prinț și nepot de rege”³¹⁴, toate acestea, privite prin prisma genetică, nu sînt deloc, precum par, numai niște simple complimente hiperbolice fără altă rațiune decît elogierea măgulitoare. Ele sînt moduri de exprimare a gîndirii magice, conform căreia i se urează copilului – pe cale indirectă și într-o formă exagerată - să devină aproximativ ceea ce exprimă metaforic sau simbolic acele epitețe. De asemenea, ori de cîte ori eroul sau eroina, copleșiți de laude, sînt puși în cele mai strălucite situații imaginabile, încît cîntecul ia aspectul unei ode de domeniul fantasticului pur, ei rămîn de fapt mereu – dacă ne raportăm la origine - ținta elementului magic de tipul urării realizate. În lumina acestor considerații, categoria cîntecelor de leagăn, pe care am desemnat-o *tipul panegiricului*, ni se dezvăluie a fi numai în aparență o categorie de panegirice la adresa pruncului. În realitate, ea are la bază același vechi substrat magic, specific etapelor anterioare, însă atît de eclipsat din cauza abundenței eflorescente a elementului poetic, încît nu mai poate fi deloc ușor perceptibil. De aceea, se poate spune despre cîntecele de leagăn că, cu această categorie – de la capătul lungului drum evolutiv pe care l-au străbătut – au ajuns la faza poeziei pure. O serie de exemplare neogrecești dintre aceste cîntece, pe care le-am prezentat în studiul nostru, se dovedesc a fi atins din punct de vedere poetic însăși perfecțiunea genului. Așadar, cîntecele de leagăn de toate categoriile – cu excepția celor de *tipul adaptat*, care, precum s-a văzut, au o origine străină - stau sub semnul gîndirii magice. În concluzie, elementul afectiv, sub aspectul iubirii materne – de o exuberanță și de o duioșie inegalabilă - unit în chip indisolubil cu elementul magic, mai ales cu cel de tipul magiei cuvîntului, sînt sursa din care a luat naștere specia lirico-folclorică a cîntecelor de leagăn la popoarele din sud-estul Europei și, foarte probabil, la toate popoarele lumii.

În ce privește strînsele aderențe ale cîntecelor de leagăn cu magia, în vechile etape ale evoluției lor, credem că pot sta mărturie chiar unele din refrenele

S-a văzut, din cele de mai sus, câtă importanță prezintă pentru studiul genetic al unor produse artistico-folclorice, la diferite popoare din orientul și sud-estul Europei, acele exclamații care revin invariabil în refrenele cântecelor lor de leagăn. Dacă s-ar putea rezolva problema originii respectivelor exclamații, aceasta ar arunca oarecare lumină asupra influențelor culturale de mase, care au avut loc între popoarele acestei zone a Europei. În ce privește originea principalelor interjecții din refrenul cântecelor de leagăn românești, credem că dacă *liuliu* sau *liulea* reprezintă la români, foarte probabil, o influență venită prin slavi și în special prin daco-slavi – deși exclamația însăși nu este de proveniență veche slavă – *nani* se dovedește, în afară de controversă, a fi un element autohton: fie că l-am atribui venei romane, fie, precum pare mai puțin verosimil, l-am atribui unui vechi substrat anteroman și anume balcano-carpatic, adică tracic. Dar am constatat prezența interjecției *nani* ca element fundamental și în refrenele cântecelor de leagăn neogrecești, unde ea apare în mod exclusiv, precum și în cele bulgare, unde apare cel mai frecvent, la bulgari fiind atestată în aceeași funcție și exclamația *liuli*. Mai poate fi vorba atunci despre autohtonismul interjecției *nani* la români?

Să examinăm mai întâi problema grecească. Este oare *nani* sau *nana* la grecii moderni o moștenire veche grecească? E prima ipoteză care ni se oferă în modul cel mai firesc. Dar, la grecii antici, nu aflăm nicăieri la vreun scriitor această interjecție, după cum nu aflăm nici derivatele flexibile ale ei: vb. *nanarizo* sau *nanoyrizo* și sn. *nanarisma* sau *nanaoyrisma*. Avem dreptul să conchidem de aici că ele nu au existat? Sau că considerăm absența lor drept o simplă întâmplare? Sau poate mai degrabă să atribuim această absență dezinteresului clasei culte pentru tot ceea ce era produs popular? Totuși, nu încapă îndoială că cântecul de leagăn se auzea și în casele grecilor din clasa cultă. În consecință, măcar la lexicografi menționatele cuvinte ar fi trebuit să figureze. Ținând seama de bogăția uimitoare a monumentelor de limbă rămase de la vechii greci, ni se pare o imposibilitate ca respectivele elemente – dacă ar fi existat în adevăr – să nu fi fost înregistrate nicăieri de nimeni. Evident, o asemenea situație nu ne dă dreptul să le acceptăm ca pe o moștenire transmisă de tradiția veche grecească. Cel mai probabil ni se pare ca interjecția *nani* (*nanni*) *nana* (*nanna*) să fi pătruns în limba greacă de-abia în epoca bizantină, odată cu începuturile ei, în urma unei influențe tracice sau chiar

formulei de consacrare, scoțînd-o în același timp și din stereotipia seacă la care era condamnată din considerente de ordin mistico-magic. Această înviorare n-a întîrziat a se comunica și celorlalte specii de cîntece din repertoriu, care adesea s-au diversificat nespun de mult, ținînd seama de cele mai variate împrejurări ale vieții umane. Astfel, repertoriul de cîntece al legănatului de la Sf. Gheorghe la bulgarii macedoneni din Bitolia cuprinde – depedent de persoanele cărora le sînt dedicate – un număr impresionant de specii: pentru copil mic, pentru fată mare, pentru o tînără nevestă, pentru mire, pentru o femeie în vîrstă, pentru un bătrîn, pentru o bătrînă, pentru preot. Ba, acest repertoriu cuprinde și un cîntec dedicat unui turc (*na turcin*), ceea ce înseamnă că datina legănatului de la Sf. Gheorghe ajunsese a fi practică și de turcii conviețuitori cu popoarele creștine din Balcani, fapt de altfel foarte natural. În consecință, ei își aveau un cîntec care le era destinat anume.⁴¹² Dar un fapt cu mult mai neașteptat este că nici morții n-au fost uitați în cadrul acestei datini, care ilustrează tocmai bucuria exuberantă de a trăi și triumful vieții asupra morții. În adevăr, între aceste cîntece bulgaro-macedonene din Bitolia, aflăm și unul închinat morților (*na mărtoite*)⁴¹³. Și trebuie să adăugăm, în acest cîntec sînt versuri care se schimbă de la o persoană moartă la alta, pentru a-l adapta după variate circumstanțe. Ne întrebăm totuși cum se integrează această paradoxală apariție a datinii legănatului, în raport cu ritul principal ce constă în a o legăna pe persoana căreia i se cîntă cîntecul respectiv? Era oare legănat leagănul gol, imaginîndu-se că sufletul nevăzut al persoanei moarte s-a așezat în leagăn, așa cum cere datina? Sau poate se va fi pus în leagăn vreun obiect care va fi aparținut mortului și care îl va fi simbolizat pe acesta? Culegătorul, care e A.P. Stoilov – unul din folcloriștii bulgari de marcă - nu ne dă absolut nici o indicație în această privință. Faptul că funcția erotică a ajuns pregnantă în datina legănatului de primăvară, s-a repercutat – după cum era și firesc – mai ales asupra cîntecelor, avînd drept rezultat că cele mai numeroase și mai variate din punct de vedere tematic și în același timp cele mai reușite sub aspectul estetic sînt cîntecele dedicate fetelor și flăcăilor, dar cu deosebire celor dintîi. Temele lor gravitează în jurul relațiilor sentimentale ale tinerilor și, în special, în jurul căsătoriei, privită ca un ideal către care aceștia năzuiesc. Nu o dată sînt atrase aici motive din alte sfere ale folclorului, dacă acestea sînt în legătură cu căsătoria.

Uneori, cîntecul dedicat fetei prezintă aspectul unui tablou idilic de-abia schițat, ca următorul exemplu din Prilep:

dispunînd de un număr însemnat de motive din cele mai variate și cu arii proprii aproape pentru fiecare cîntec în parte. Totuși, oricît de evaluate sînt unele din aceste cîntece, ele se resimt profund de caracterul lor ritual și apartenența lor la datina legănatului de primăvară, ca elemente integrante ale ei, este încă puternică: ele nu se cîntă decît primăvara cu prilejul sărbătorii Sf. Gheorghe. Nici unul din ele nu s-a putut emancipa pînă la independența deplină de datină, pentru a se detașa de dînsa ca un cîntec separat, care să se cînte în afară de sfera ei. Cunoașterea cîntecelor respective la grupul dialectal aromân și mai ales la poporul bulgar mai prezintă pentru noi și utilitatea că ne dau o idee aproximativă despre ceea ce vor fi fost cîndva cîntecele rituale, dispărute azi, ale datinii legănatului de primăvară la românii din nordul Dunării.

Legănatul ne apare ca o formă de exteriorizare a unui proces fiziologic intern al plantelor, așa cum l-a înțeles poporul. El exprimă într-un mod concret, adică vizibil – și totodată schematic ca un simbol – mișcarea invizibilă a sevei în vinele arborilor și în general ale tuturor plantelor vii, trezite la viață din lunga amortire a iernii. El este o practică magică de aceeași natură cu un alt rit de primăvară, și anume cu cel al rostogolirii pe pămîntul acoperit cu iarbă verde. În adevăr, acest rit nu poate avea numai semnificația stabilirii unui simplu contact cu verdeța pămîntului, căci în acest scop ar fi fost de ajuns ca cineva să se culce pe iarbă. Actul rostogolirii înseamnă deci ceva mai mult decît luarea de contact și prin acest ceva el se întîlnește cu practica legănatului. Ambele rituri denotă o mișcare ordonată, ritmică: e mișcarea care pulsează în fiecare plantă, atunci cînd circulă în ea seva. Iată de ce, pe plan magic, ele reprezintă însuși principiul vieții în lumea plantelor.

Distincția dintre aceste două rituri constă în faptul că rostogolirea pe pămînt se raportează exclusiv la plantele mici care pot fi incluse sub nume generice de ierburi, buruieni, flori..., în timp ce legănatul se raportează în mod special la arbori. Și nu e fără semnificație această distincție. Pentru omul primitiv, arborele care se înalță în sus – adesea cu zeci de metri – înspre cer, reprezenta o sursă de viață mult mai bogată, mai plină de vigoare decît plantele mici condamnate de natura lor a-și duce existența aproape la același nivel cu pămîntul. De aceea, nu e de mirare că din cele mai vechi timpuri, omul pe aceste plante puternice, mari, iar unele de-a dreptul gigantice, și-a fixat privirea, luîndu-le ca model și ca simbol: tăria lor, vigoarea lor, cu un cuvînt sănătatea și puterea lor a

motivele ce constituiau ecouri ale muncilor la care erau în uz sau că textelor lor poetice, cum se-ntîmplă destul de adesea, li se vor fi substituit mai tîrziu, în melodiile tradiționale, altele, atunci cînd vechile relații dintre muncile respective și cîntecele însoțitoare nu mai erau clar simțite de popor, sau că pur și simplu ar fi vorba chiar de cîntece atrase în întregul lor - melodie plus text poetic - pe baza cine știe cărei analogii sau necesități de aiurea, dintr-o altă sferă de activitate rurală cu totul străină.

Dar mai există o probabilitate, care se impune atenției noastre și la care trebuie să ne gîndim foarte serios într-o astfel de împrejurare. Dat fiind că un cîntec cu cuvinte înseamnă tot atît de mult melodie, pe cît înseamnă și poezie, e cazul să ne întrebăm dacă nu cumva aria cîntecului este cea care are vreo legătură intimă cu munca căreia îi e circumscris acesta, legătură ce nu se lasă a fi distinsă așa de ușor de la prima vedere, dacă nu cumva tocmai ea va fi fost aceea care va fi favorizat în vreun chip - mai mult chiar decît o putea face textul poetic - săvîrșirea muncii respective. Dar pentru a elucida această problemă, este necesar să ne oprim un moment asupra unui element de o capitală importanță - atît pentru toate artele de succesiune, cît și pentru orice fel de munci - și anume asupra *ritmului*, nu spre a face un ocol în afară de subiect, ci tocmai spre a înnoda firul logic al argumentării noastre cu însăși *causa causarum*. În adevăr, ritmul este tot ce poate fi mai caracteristic și mai fundamental pentru creațiile muzicale și poetice, ca și pentru dansuri, la toate popoarele lumii. Universalitatea lui se explică prin aceea că el stă la baza ființei noastre psiho-fizice, identificîndu-se cu însuși principiul vieții. De aceea, el depășește cu mult sfera umană spre a caracteriza tot ceea ce este viață pe pămînt și tot ceea ce este mișcare regulată în cosmos. Pe acest element, care vine să disciplineze și munca omului - adică o serie de mișcări coordonate în vederea atingerii unui scop util existenței - s-au axat inițial sunete, fie ale vocii umane, fie chiar, mai tîrziu, ale vreunui instrument muzical. Nu poate fi îndoială că aici stă nodul problemei noastre. Dar cu aceasta apucăm, în mod necesar, pe drumul care ne introduce direct în miezul teoriei lui Bücher referitoare la ritm, prezentat de dînsul pe de o parte ca fiind marele stimulator al muncilor, iar pe de alta generatorul artelor de succesiune.

Cartea lui Bücher, *Arbeit und Rhythmus*² - revelatoare la vremea cînd a apărut - nu numai că nu și-a pierdut pînă azi valoarea sa, dar ea ni se arată chiar sensibil crescută. Avem a face în adevăr cu o lucrare fundamentală, menită să rămînă clasică pentru problema ritmului ca element esențial la executarea celor

7798 AU
Coperta: DRAGOȘ BUȚDEI

Redactor: RODICA LĂZĂRESCU

Tehnoredactor: MIHAI BUȚDEI

Apărut 1997. Format 70×100/16. Coli tipo 29,50

Bun de tipar la 01.12.1997

Editura "Junimea", B-dul Copou nr. 3-5

IAȘI - ROMÂNIA

Culegere și procesare P.C.: A.S. GEVI-F IAȘI

Tipărit la S.C. "ODEON" S.R.L. Vaslui

ISBN 973-37-0315-x

Carte apărută cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii

izbucnește în amenințări teribile:

-Dormi cu mama, dormi,
Altfel, te-arunc în gîrlă,
În gîrlă sau în apă
Pe tine, copilașule!⁴¹

Dar proferarea unor asemenea amenințări are loc, firește, în mod cu totul excepțional. Pe de altă parte, sînt semne că azi ele s-au atenuat sensibil, părăind a fi luate mai mult în glumă. Nu-i mai puțin adevărat însă că exemple ca cele citate – în special ultimul cîntec și alte cîteva cu alte motive – marchează, în ciclul cîntecelor de leagăn ucrainene o culminație a realismului.

În acest bogat ciclu care oglindește în el cele mai variate împrejurări din viața poporului, nu se putea să nu-și găsească expresie și motive în legătură cu situația dureros de tristă a pruncilor orfani de unul sau de altul din părinți. Cîntecele cu asemenea motive, cînd e vorba de copilași orfani de mamă sînt, la origine, creația unor alte persoane feminine din familie sau străine chiar. Ele exprimă sentimente de adîncă compasiune, pe care le inspiră micii orfani, lipsiți de îngrijirea și dezmierdăriile materne. Iată unul, unde acest sentiment este redat plastic și cu o rară delicatețe prin juxtapunerea în chip de comparație a imaginii unor păsărele care tremură de frig sub roua răcoroasă a dimineții cu imaginea copilașilor orfani, care tremură și ei. Se accentuează însă că acestora din urmă le e cu mult mai frig:

Hóida și iar hóida!
Rece-i roua pentru păsărele,
Dar și mai rece-i ea pentru bieții copii,
Pentru micuții copii orfani!⁴²

În altă variantă a acestei teme, unde comparația se raportează la o fetiță orfană în mod precis, eroina însăși este integrată stolului de păsări înfrigurate, ca fiind și ea o păsărică între ele. Numai că ea este arătată tremurînd mai tare decît toate:

Hoida, hoida și iar hoida,
Ce rece-i roua pentru păsărele!
Dar pentru una din ele e cel mai rece:
Pentru micuța Marusia!⁴³

În acest așa de lapidar cîntec, anonima poetesă țărancă din Ucraina – utilizînd comparația într-un chip deosebit de original, dar totuși tipic poeziei

27. Hol., NPGUR, III₁, p. 457, nr. 5.
28. Ezb., XI, p. 45, nr. 20; p. 44, nr. 19; p. 41, nr. 9.
29. Hol., NPGUR, III₁, p. 458, nr. 9.
30. De-Vallan, URNP, p. 143.
31. Hol., NPGUR, III₁, p. 458, nr. 8.
32. Ezb., XXXIX - XL, p. 198 - 199, nr. 478.
33. *Ibid.*, XI, p. 40 - 41, nr. 9.
34. *Ibid.*, XI, p. 40, nr. 6.
35. Cf. Ezb., XXXIX - XL, p. 31 - 32, nr. 98b.
36. Ezb., XI, p. 32, nr. 15.
37. Într-o traducere aproximativă, care e departe de a reda nuanțele semantice ale originalului, aceste versuri ar suna cam așa: Copilașul-robie curată / Iar pentru bietul cap, ce mai pui de necaz! cf. Hol., NPGUR, III₁, p. 456, nr.2.
38. Ezb., XXXIX - XL, p. 31, nr. 98a; p. 57, nr. 174a.
39. De-Vallan, URNP, p. 143.
40. Ezb., XXXIX - XL, p. 57, nr. 173.
41. *Idem.*
42. *Ibid.*, XI, p. 42, nr. 12.
43. Hol., NPGUR, III₁, p. 457, nr. 6.
44. De-Vallan, URNP, p. 141.
45. F. Kolessa, UUS, p. 403, nr. 2.
46. *Idem.*
47. Precum ne este atestat de alte cîntece de leagăn ucrainene, dintre care am citat deja unul, unde mama îl roagă pe soțul ei să aleagă din pădure un lemn potrivit de arțar, ca să facă pruncului lor leagăn. Cf. Kolb., *Poc.*, II, p. 92, nr. 130.
48. Ezb., XI, p. 39 - 40, nr. 5.
49. Hol., NPGUR, III₁, p. 459 - 460, nr. 14.
50. Horák, VSPL, II, p. 4, nr. 4.
51. Ezb., XI, p. 44, nr. 18.
52. De-Vallan, URNP, p. 141.
53. Ezb., XI, p. 41, nr. 10.
54. Kolb., *Poc.*, II, p. 92, nr. 130.
55. Hol., NPGUR, III₁, p. 460, nr. 17.
56. Ezb., XI, p. 39, nr. 4.

8. Titlul exact al lucrării este următorul: *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente*, 400 p. dactilografiate.
9. Vezi Ion H. Ciubotaru, *Moștenirea științifică a profesorului Petru Caraman*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară“, tomul XXVII, 1979-1980, Iași, 1982, p. 257 - 283.

lingvistic ori de câte ori am crezut că scrutarea terminologiei tehnice ne poate oferi vreo orientare. În măsura în care am reușit să arunc oarecare lumină asupra fenomenelor înseși, pe care le-am urmărit, o vor spune criticii competenți în materie. Am căutat totodată să lucrez pe plan comparativ, pe cât posibil mai larg, nu din orgoliul unei erudiții vane, ci din convingerea că numai așa se lucrează serios. Aici, spre marele meu regret, am fost limitat de marile lipsuri ale bibliotecilor noastre și de imposibilitatea mea de a utiliza alte biblioteci decât cele locale.

Am vrut ca această lucrare să fie marea frescă a muncii raționale și disciplinate - adică a meșteșugurilor și negoțului la români. Și mă simțeam în stare s-o realizez; dar am fost împiedicat de la împlinirea gândului meu. Elanul meu a fost paralizat!

Autorul

ΜΟΤΤΟ:

Σοὶ δ' εἰ πλούτου θυμὸς
 ἐέλδεται ἐν φρεσὶ ἦσιν,
ὦδ' ἔρδειν, καὶ ἔργον ἐπ' ἔργῳ
 ἐργάζεσθαι.

Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος,
 ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος.

[Ἡσιόδου Ἔργα καὶ ἡμέραι]

lumii antice, care dispun de un număr imens de sclavi în baza dreptului învingătorilor – la ei mai mult ca oriunde – munca aceasta era treaba sclavilor. Ba încă în special a sclavilor pedepsiți de stăpînii lor pentru felurite infracțiuni! E deci o muncă decăzută la rolul degradant de osîndă. Aceasta se vede clar chiar și numai din expresii ca: „punîri molă”¹⁵², atestată de scriitorul creștin Paulus Nolanus, sau „tradi pistrino” ori chiar „tradi asino” – cu același sens – pe care le aflăm la Catullus într-o pătimașă epigramă „contra lui Aemilius”. Poetul se întrebă plin de indignare: „Et non pistrino traditur atque asino?”¹⁵³.

În comediile lui Plautus e vorba de sclavii osîndiți la munca insuportabilă a rîșniței, pe care o îndeplinesc fiind în același timp legați cu lanțuri și maltratați prin bătai. Astfel, în comedia *Persa*, un sclav îi spune unui prieten al său, care se miră că nu-l mai văzuse de mult timp: „Un an și mai bine – ferecat în lanțuri la rîșniță – am fost gazda bătailor”¹⁵⁴.

Iar celălalt sclav îi replică ironic: „D-apoi că asta-i miliția ta veche...”¹⁵⁵, adică nu pentru prima dată muncise el la rîșniță și încă în asemenea condiții.

Iar în comedia *Bacchides*, bătrînul Nicobulus îl amenință pe șiretul Chrysalus, sclavul său, pentru vicleniile lui, astfel: „Jur pe toți zeii... să-ți fie sfîșiate coastele de vergi cum se cade și, încătușat în lanțuri de fier, să-ți prăpădești viața la moară...”¹⁵⁶.

O amenințare analogă aflăm în *Andria* lui Terentius, unde bătrînul Simo îl previne pe sclavul său Davus că-l va supune la supliciu muncii la rîșniță pe viață, în cazul cînd se va dovedi că l-a înșelat: „După ce te voi fi snopit în bătai cu vergile, măi Davus, am să te dau la rîșniță să lucrezi pînă la moarte, cu condiția ca dacă te scot de acolo, să rîșnesc eu în locul tău”¹⁵⁷.

Imaginea unui asemenea tratament reprezintă un „summum” în domeniul pedepselor la antici; tocmai de aceea se și folosește de ea Simo, cu intenția de a-l înfricoșa pe sclav într-un mod mai sigur. Iar în comedia *Phormio*, sclavul Geta, foarte hotărît să-l ajute în adversitate pe tînărul Antipho, îi spune Phaedrei că e gata să înfrunte, fără teamă pentru el, orice chinuri, numind întîi între acestea munca măcinatului la rîșniță: „am cugetat eu la toate neplăcerile care mă așteaptă, dacă se întoarce stăpînul: chiar și măcinatul la rîșniță, bătaia, purtarea cătușei la picioare, munca la țară...”¹⁵⁸.

Dar nicăieri nu aflăm un tablou mai cutremurător al mizeriei și al degradării ființei umane ajunsă a sluji la rîșniță decît la Apuleius. Eroul – asin, care – după ce schimbă o serie de stăpîni – e vîndut unui morar, ne povestește ceea ce vede la moara unde a fost dus să muncească.

pentru animale. Căci, în adevăr, dacă facem abstracție de umoristică, legenda atît de idealizatoare pentru măgari, pe care am citat-o din Ovidiu și care e produsul celei mai libere fantezii, trebuie să recunoaștem că umilul măgar este poate cel mai desconsiderat nu numai dintre equine, ci chiar dintre toate animalele ce-l slujesc pe om. Dar chiar dacă e vorba de nobilul cal – în antichitate ca și mai tîrziu – nu exemplarele sale de elită erau puse la munca rîșniței, ci numai acelea care se dovedeau inapte pentru utilizări mai distinse: fie că sînt lipsiți chiar de la natură de calități alese, fiind de o rasă inferioară, fie că au avut asemenea calități, dar le-au pierdut prin vreun accident care i-a schilodit, fie că decăderea se datora unui rău tratament sau bătrîneței.

Juvenal ilustrează această decădere într-una din satirele sale îndreptată în contra celor ce se fălesc cu noblețea nașterii. Aici face el o comparație între lumea oamenilor și cea a cailor. El spune că, la cai, nimeni nu ține seama de virtuțile înaintașilor și nici de unde vin, de la care pășune... Caii sînt nobili dacă la curse cîștigă premiul. Altceva nu interesează. Iar dacă sînt descendenți dintr-o rasă de faimă, însă la curse sînt învinși, „nici un respect nu poate fi acolo pentru strămoși, nici o atenție pentru umbrele morților; ei sînt constrinși să-și schimbe stăpîinii pe niște prețuri de nimic și cu gîtul rănit trag la căruțe în pas greoi, bieți nepoți vrednici doar de a învîrți rîșnița...”¹⁶⁴. Prin urmare, un cal ajunge să învîrtească rîșnița, adică să fie echivalat în funcția sa cu asinul, atunci cînd el nu mai e purtătorul însușirilor nobile ale rasei lui. Pentru timpurile moderne, proverbul românesc, mai sus amintit, în legătură cu o altă idee: „Armăsarul, cînd îmbătrînește, ajunge la rîșniță”, ilustrează într-un mod elocvent și faptul că munca la rîșniță înseamnă degradare chiar pentru animale.

Revenind la romani, vom mai relata încă, referitor la această chestiune, că Apuleius nu uită să ne zugrăvească în romanul său și un tablou al animalelor care lucrau la rîșniță, tablou de un realism tot atît de crud și de sugestiv. Cum toată acțiunea *Metamorfozelor* e pusă în gura eroului-asin, acesta începe, firește, prin a povesti propriile sale suferințe la rîșniță. Așa, el își amintește între altele „ploaia de lovituri primite”, la comandă, încă din prima zi, cînd o întregă ceată de bătauși „înarmați cu ciomege” l-au înconjurat îndată după ce fusese înhămat la rîșniță¹⁶⁵. Dar descrierea devine tulburătoare de abia atunci cînd eroul ne vorbește despre celelalte animale aflate acolo la sosirea lui: „...Vai, cît erau de bătrîni catîrii aceia și cît de slăbănoage mîrtoagele de cai! Stînd în jurul ieslelor, cu capetele cufundate în ele, rodeau pe întrecute la niște grămezi de paie; cu gîtul foșgăind de viermi în

vorbește chiar despre rîșnița care producea făină, ci despre *molae oleariae*. Dar aceasta nu e decît un derivat al rîșniței de măcinat, precum o arată și numele. Ba poate și mai puțin, căci avem a face, pare-se – la origine – numai cu o simplă adaptare a rîșniței (*molae*) la fabricarea uleiului de măsline în locul teascului (*trapetum*), cu păstrarea caracterelor ei tehnice fundamentale, pe care autorul le apreciază mai mult ca pe cele ale teascului tradițional: „pentru fabricarea untdelemnului, rîșnița este mai utilă decît teascul ...”²³². Dar iată ce ne spune Columella referitor la însuși dispozitivul care ne preocupă: „pietrele de rîșniță”²³³ permit o nespus de ușoară mînuire, deoarece – după cantitatea boabelor [de măsline] – pot fi sau coborîte sau chiar ridicate, ca nu cumva sîmburii, care alterează gustul untdelemnului, să se sfărme...²³⁴. Este deci exact aceeași manipulare ca la *molae* propriu-zise, la rîșnitul grînelor. Și, precum se vede, ea era realizată prin același mecanism, care - în noua utilizare a uneltei – se preta de asemenea perfect scopului.

Care anume dintre popoarele antice va fi fost descoperitorul ingenuosului dispozitiv – specific tuturor rîșnițelor, iar de la rîșnițe transmis întocmai morilor – este tot așa de greu de aflat ca și inventatorul principiului rotației. Etnografia actuală a Europei, în anumite regiuni periferice ale continentului, marchează totuși în această privință și unele excepții, care apar cu totul insolite. În adevăr, Moszyński relatează despre rîșnițe rotative, care funcționează „fără fus și fără pârpariță” în nordul Rusiei, precum și în zona dintre Urali și Volga, în special la popoare neindo-europene: finice și turco-tătare. Dar, deosebit de interesant, sub aspectul etnografic, este faptul că acest gen de rîșnițe au, în loc de pietre, discuri de lemn dur – de obicei de stejar – ale căror fețe măcinătoare sînt căptușite cu cuie și cu bucăți de fier bătute compact în ele²³⁵. În legătură cu aceste rîșnițe, Moszyński spune că la bașchiri, piatra inferioară are în centrul ei, pe fața de sus, o mică proeminență care se îmbucă cu centrul pietrei mobile²³⁶. În realitate deci, *fusul* – adică axa mediană - există: el este chiar această proeminență. Că nu e o piesă separată - ci parte integrantă din discul fix – nu interesează. Proeminența respectivă nu este mai puțin o axă centrală, care condiționează mișcarea circulară a discului superior. Aici avem a face, evident, cu un tip arhiprimitiv de rîșniță, care ne indică o altă tradiție culturală, cu alte centre de expansiune decît cele mediteraneene și alte căi de răspîndire, venind din direcția Asiei Centrale. Astfel, acest tip pare mult mai asiatic decît eurasiatic. Iar dacă totuși nu este improbabil să implice în el și vreun element european, acesta s-ar reduce la o grefare

jumentariae au cunoscut numai forma tracțiunii directe, prin simpla adaptare a unui ham special la *catillus*, ceea ce era foarte chinuitor pentru animal pentru că-l obliga la o cursă amețitoare într-un cerc extrem de mic. În evul mediu și modern însă +căci apariția morii de apă n-a reușit să le scoată complet din uz – ele nu au cunoscut decît forma de tracțiune cu intermediul roților dințate, ușurîndu-se astfel sensibil munca animalului, sub un dublu aspect: mai întîi îi asigura un mers mai normal, prin crearea unui cerc de învîrtire cu o rază mult mai mare și, în același timp, îi cerea un efort mai mic decît înainte.

Că moara de apă nu era de uz curent la răscrucea celor două ere, se vede și în epigrama-odă *Eis mylen*²⁴⁹ a poetului grec din secolul I p. Ch., Antipater din Thesalonic, care, într-o frumoasă apostrofă adresată femeilor, le recomandă moara de apă ca pe fericita invenție, menită să le scape de munca chinuitoare a rîșnitului: „Opriți mîna care se trudește cu rîșnița, o voi femei măcinătoare, și dormiți mai departe,/ Chiar dacă glasul cucușilor vestesc revărsatul zorilor;/ Căci zeița Ceres a poruncit nimfelor, să săvîrșească muncile mîinilor voastre:/ Astfel, ele – aruncîndu-se asupra creștetului roții cu cupe –/ Îi învîrtesc osia ; iar aceasta, prin spițele ce-o împresoară ca niște raze,/ Învrîtește și ea cavitățile grele ale pietrelor de moară nisyriene”²⁵⁰.

În aceste versuri, sub vălul poetic al alegoriei, ne este prezentată moara de apă ca o născocire de proveniență divină. Însăși zeița Ceres, patroana roadelor pămîntului, – din grija-i maternă pentru soarta femeilor atît de greu încercate – le-o aduce pe lume ca pe-un dar de mare preț. Undele apei curgătoare, care este noua forță motrice, sînt personificate aici prin nimfe. Cercetătorii care s-au referit la citata epigramă au văzut în ea – toți, fără excepție – un document antic ce ar înfățișa moara de apă drept o mare noutate a timpului, drept invenția apărută chiar în cursul vieții lui Antipater. Noi îi dăm însă o interpretare deosebită, căci o considerăm mai veche decît perioada vieții acestui poet și anume o plasăm, aproximativ, pe la sfîrșitul erei antecreștine. După noi, nu era nicidecum nevoie ca moara de apă să se fi ivit pe lume chiar pe cînd trăia Antipater, pentru ca acesta să scrie despre ea asemenea entuziaste versuri, care constituie totodată una din cele mai categorice mărturii despre caracterul specific feminin al muncii rîșnitului la vechii greci. În adevăr, moara de apă, care-l precedase desigur pe poet cu cîteva generații, apărea tot ca o noutate și pe vremea lui și putea fi salutată ca atare, dat fiind că ea era încă foarte departe de a fi ajuns un mijloc tehnic la îndemîna maselor largi ale poporului. Vechile rîșnițe domestice învîrtite de femei funcționau

ce privește originea ei, nu trebuie presupus în mod necesar că romanii au împrumutat-o de la vreun alt popor fie chiar și de la greci, deși nici aceasta nu e cu totul improbabil. În adevăr, precum am văzut, Vitruvius vorbind despre moara de apă, o numește *hydraletes*, întocmai ca și grecul Strabon, de unde s-ar părea că neologismul a venit la romani odată cu noua invenție pe care-o denumea, din aceeași sursă etnografică. Totuși, credem că acest termen nu poate fi invocat ca un argument sigur în favoarea originii grecești a morii de apă, la romani, măcar că acest popor este tributar grecilor într-o atît de mare măsură pe terenul culturii și al civilizației în general.

Nu trebuie uitat că scrierea lui Vitruvius e o lucrare științifică și în acest domeniu, ca și-n filozofie, romanii făceau un amplu uz de terminologie grecească, independent de faptul că aveau sau nu termeni latinești corespunzători. Era aceasta pe atunci deja o veche tradiție a culturii romane, care în epoca imperială atinge apogeul. Este grecomania societății culte romane, împotriva căreia s-a ridicat mai târziu așa de impetuos Juvenal. Avem a face deci aici cu ecoul ei pe plan științific. De altfel, termenul în chestiune nu constituie un caz izolat în opera lui Vitruvius, ci ea abundă în numiri grecești, dintre care multe sînt scrise chiar cu caracterele acestei limbi. Faptul e foarte logic, dat fiind că însuși arta arhitecturii era o creație grecească, iar arhitecții romani se formau la maeștrii greci și urmau modelele lor. Iată de ce se poate susține că Vitruvius a utilizat pe *hydraletes* numai ca termen științific, ceea ce nu înseamnă deloc că-n limba latină nu exista un termen etnografic autohton pentru moara de apă. Căci, de vreme ce încă de pe vremea lui Cato romanii îl cunoșteau pe *rota aquaria* – termen atît de pur roman – de ce nu am admite că invenția derivată direct din aceasta era numită în popor *mola aquaria* sau mai curînd în forma plurală *molae aquariae* sau chiar *mola aquae*, termeni etnografici pe care-i întîlnim într-o epocă ceva mai tîrzie?

Procesul de substituire a muncii oamenilor și animalelor prin forțele naturii odată început – cu folosirea apelor curgătoare – nu s-a oprit aici. Ideea de a găsi în natură noi surse de energie motrice, pe care să le supună voinței sale – l-a preocupat apoi continuu pe om. Astfel, utilizarea curenților aeriени nu putea să nu se prezinte minții sale născocitoare. Totuși, moara de vînt apare în Europa destul de tîrziu, în cursul evului mediu. Să fie adevărat că moara de vînt ar fi fost cunoscută de cehi încă de la începutul secolului VIII?²⁸⁷ Cel mai vechi monument cultural sigur care ne conservă amintirea ei este un document anglo-saxon din anul 833 redactat în limba latină, unde o aflăm numită *molendinum venticium*²⁸⁸. În

superior și dau produse de o finețe desăvârșită, au de suportat zilnic cele mai mari cheltuieli, tocmai cu procurarea esenței ce pune-n mișcare motorul lor, în afară de cheltuielile de întreținere și de cele ale personalului tehnic permanent. Iată de ce n-au dispărut morile tradiționale, în special cele de apă.

Cît despre rîșniță, măcar că a fost coborîată din rangul ei de odinioară - fiind limitată acum la producerea de crupe din cereale și mai ales din grăunțe de porumb, folosite în alimentația țărănimii, precum și la hrana păsărilor de curte sau a vitelor - ea este simțită ca fiind necesară în lumea rurală. Ori de cîte ori într-o gospodărie se ivește nevoia de a avea crupe sau urluială, gospodina îndată își pregătește cantitatea trebuitoare, care e de obicei redusă, la rîșnița ei, nefiind constrînsă să aștepte pînă vine timpul dusului la moară. Ba mai mult încă, dintr-o anchetă a noastră pe teren, în cîteva sate din cele două extremități ale Moldovei - de nord și de sud - am aflat, în anii 1947 - 1948, că rîșnițele, în cursul războiului al II-lea mondial și oarecare timp după aceea, au recăpătat o mare actualitate: țărani care aveau rîșnițe, uitate în vreun colț al gospodăriei lor, le-au scos din ungher, punîndu-le-n funcție; iar cei care le aveau deteriorate și aruncate la rebut, le-au adunat piesă cu piesă - refăcîndu-le pe cele ce lipseau și reparîndu-le pe cele defectuoase - pentru a le reconstitui și a le aduce-n stare de a fi utilizate. Unii țărani din regiunea Iași ³⁴⁰ ne-au arătat cum au fost nevoiți - fiindcă în împrejurările aspre prin care-au trecut n-au găsit altă soluție mai fericită - să se folosească de vechi pietre de rîșniță sfărmate-n bucăți, pe care le-au lipit cum au putut mai bine și le-au legat cu fier, negăsind în grabă pietre potrivite și nefiind nici meșteri pricepuți, care să fasoneze altele noi.

Această reînviere a rîșniței ancestrale, care înseamnă de fapt o întoarcere subită la primitivitate, se explică numai prin calamitățile războiului, în primul rînd prin spectrul foamei, ce amenința populația pretutindeni pe unde bîntuia furia armelor, pînă la o mare distanță în urma frontului. Mai mult, sînt săteni care ne-au informat că fiind obligați să-și evacueze gospodăria lor și să meargă cu familia departe de front, pe drumuri necunoscute, și-au pus rîșnița-n car alături de sacii cu grîu și cu porumb, cîți au putut încărcă în pripă, și că au instalat-o pe unde s-au așezat vremelnice sub vreun adăpost prin satele din cale, iar adesea chiar în pădure, sub umbrarul vreunui copac - și acolo au rîșnit făină hrănindu-și astfel familia. Un fapt ca acesta a reeditat deci în vremea noastră, sub aspecte identice, împrejurări de mult apuse, din epoca invaziilor tătarăști și turcești și chiar mai vechi încă. Dar un timp îndelungat după terminarea războiului propriu-zis - pînă

acțiunea de a măcina); *măcinat* - ă adj. part.; *măcinător* s.m. -nom.a.; *măcinătoare* s.f. nom.a.; *măcinat* s.n. (<part. perf.) exprimă actul măcinării; *măciniș* s.n. = cantitatea de făină măcinată, dar și grânele duse la moară spre a fi măcinate și chiar acțiunea măcinatului³⁷⁹; *măcinătură* s.f. - cu sens mai mult figurat.

Termenii aceștia nu aparțin numai grupului dialectal daco-român, ci sînt panromânești. Într-adevăr, ei ne sînt atestați pretutindeni și pe teritoriile de limbă română din sudul Dunării, ca și în nordul Adriaticii, ca termeni unici pentru noțiunile pe care le exprimă. Astfel, la *aromâni*, aflăm verbul a *mășină* - ind. prez. *mășinu* cu derivatele: *mășinātu*-ă (adj. part.) și *mășinare* sf. (nom. act.)³⁸⁰. Ca un fapt lingvistic interesant, menționăm și formele rotacizante pe care le-a înregistrat, în acest dialect, Mihăileanu paralel cu celelalte: *mășiru*, *mășiráj*, *mășirātu*-ă, *mășirare*³⁸¹.

Referitor la aceste variante, Capidan afirmă că „disimilarea lui *n* s-a produs de la *mătsinare*”³⁸². Înțelegînd prin termenul inadecvat „disimilare” preschimbarea lui *n* în *r*, el e de părere deci că fenomenul a avut loc mai întîi în forma „mătsinare”, unde este rezultatul asimilației regresive; iar apoi, s-a transmis prin analogie și la celelalte cuvinte din această familie. Noi însă nu considerăm cu totul sigură presupunerea lui Capidan. De ce nu am admite mai degrabă că aici avem a face cu reminiscența unui vechi fenomen al rotacizării lui *n*, dispărută de mult din acest dialect, dar existentă încă în sud-vestul Peninsulei Balcanice, la albanezi și mai ales existentă la alte grupe dialectale românești, cum e cel istroromân, unde fenomenul apare curent - ba, în cazul de față prezintă variante absolut identice - și cum este chiar cel dacoromân, unde el tot mai apare și azi sporadic? Pe de altă parte, deși rotacizarea lui *n* sub influența lui *r* din „mătsinare” era posibilă, totuși tendința de schimbare a lui *n* era mereu controlată și ținută-n frîu prin existența atîtor alte forme, unde această consonantă nu se mai afla în poziția care favoriza acțiunea asimilației. La meglenoromâni: vb. a *mășină* - prez. ind. *mășin*; *mășinări* s.f. (nom. act.); *mășinăt*-ă (adj. part.); *mășiniș* sn. = grîul, porumbul pregătit pentru măcinat³⁸³.

La istroromâni: *măcărăt* (în Jeian), *macără* (în Susnievița)³⁸⁴, *mașiră*³⁸⁵.

Cum era și natural, acest mic grup dialectal - complet izolat în mijlocul populației slave, s-a resimțit și în domeniul terminologiei măcinatului de influența croată. Astfel, paralel cu verbul de origine latină relatat, este atestată la românii din Istria și o formă de perfect compus „am smelit”³⁸⁶, care nu e decît româнизarea, pe plan morfologic, a perfectului croat „samlio sam” <samljeti (= a măcina).

Lulu, mój malutki...

Juz pieja kogutki...

*Lulu, lulu, lulu!*⁸⁶

Lulu, micuțul meu...

Deja cîntă cocoșii...

Lulu, lulu, lulu!

Aici, refrenul a evoluat la forma hexasilabică a unui vers de sine stătător. Firește, exclamația în chestiune apare în refren și sub aspecte hipocoristice, ca de exemplu:

*...Ej lululu, lulusieńko...*⁸⁷

De la interjecția de formă îngemănată *lulu* a luat naștere verbul *lulać*, cu sensul de „a dormi”, raportîndu-se la copii; iar de la acesta, nom.act. *lulanie*. De asemenea, sînt în uz derivate ale menționatului verb, ca *lulkać*, *ululać*, avînd sensul de „a adormi un copil cîntîndu-i”.

Verbul *lulać* apare în refren la modul imperativ *lulaj*: evident, nu cu semnificație imperativă, ci cu nuanța semantică a unei rugămînți sau chiar a unei implorări din partea mamei sau doicii, sau a altei persoane care leagănă pruncul. De un deosebit interes e faptul că refrenul cu forma verbală *lulaj* este cel ce domină azi cîntecele de leagăn polone. Îl aflăm incomparabil mai des decît variantele care au la bază interjecția *lulu*. S-ar putea spune chiar că, datorită mării sale frecvențe, a încetat de a mai fi simțit ca verb și că a căpătat o funcție nouă - pur exclamativă - întrucîtva echivalentă cu a interjecției *lulu*, avînd ca scop îndemnarea pruncului la somn. Sau, în tot cazul, se poate afirma că verbul în chestiune se resimte profund de originea sa într-o interjecție, ceea ce-i aproape totuna.

Refrenul cîntecelor de leagăn polone cu această formă verbală prezintă foarte variate aspecte, deși se remarcă o oarecare tendință de fixare a lui într-o formă stereotipă. Vom ilustra prin o serie de exemple aspectele care se întîlnesc mai frecvent și le vom semnala pe cele deosebit de caracteristice. Cea mai simplă formă a acestui tip de refren este cea care cuprinde verbul la imperativ exprimat o singură dată, în timp ce după el urmează, la vocativ, și, evident, totdeauna în formă hipocoristică, numele pruncului, de exemplu:

*...lulaj, mój Kaziulu...*⁸⁸

...lulai, mon petit Kazimir...

sau:

*Lulaj, ty Zosieńko...*⁸⁹

Lulai, toi, ma petite Sophie.

Uneori, în locul numelui pruncului, verbul precedă un apelativ care îl desemnează:

*Lulaj, dziecię, kołyszę sie...*⁹⁰

Dormi, copile, eu te legăn...

ingeniozitatea tehnică – ceea ce constituie esențialul în evoluția morăritului ca profesie – trebuie să admitem că bărbații erau cei chemați cu deosebire să ducă acest meșteșug la o desăvârșire tot mai mare, iar nu femeile, care prin însăși natura și menirea lor biologică erau sustrate posibilității de a se consacra cu tot zelul convenit unei îndeletniciri atît de exigente.

Să trecem însă acum în revistă și termenii etnografici latini din aceeași sferă, tot în ordinea lor cronologică. Latina clasică cunoaște doi termeni care-l desemnează pe morar – fiecare din ei nomen agentis de la cîte-o temă verbală diferită – *pistor* și *molitor*, primul avînd o vechime cu mult mai mare ca al doilea. Fiecăruia din aceștia îi corespunde cîte un apelativ feminin – *pistrix* și *molitrix* – dintre care, primul a căzut de la un timp în desuetudine, iar al doilea a căpătat alt sens și anume figurat, raportîndu-se la alte domenii decît cel al măcinatului. Cînd a intrat în uz moara de apă – *molina* – *molnum* – termenii vechi au fost treptat părăsiți și au apărut alții noi formați de la noua tema. Unul din ei este *molnarius*, (-a), cu o serie de variante dialectale, dintre care în special cele galo-latine au fost scrupulos înregistrate mai ales de Du Cange: *mulinarius*⁴⁴², *molnarius*⁴⁴³, *molinerius*⁴⁴⁴, *molnerus*⁴⁴⁵, *mulnerius*⁴⁴⁶, *moinerius*⁴⁴⁷. Un alt termen latin medieval, care apare ceva mai tîrziu și se arată a fi fost sporadic este *molendarius*⁴⁴⁸ < *molenda*⁴⁴⁹. Însă termenul mediolatin frecvent întîlnit în documentele latine ale Occidentului este *molendinarius*⁴⁵⁰ < *molendinum* și, mai rar, corespondentul feminin *molendinaria*⁴⁵¹. Efemer, ca și verbul – prototip *molendinare*, apare *molendinator* cu sensul de morar⁴⁵². În legătură cu terminologia referitoare la slujitorii morii, în cele două limbi de cultură superioară ale antichității, avem de remarcat că – în ciuda bogăției și variației neobișnuite pe care-o prezintă cea grecească – ea a rămas circumscrisă spațiului etnic pur grecesc, închizîndu-se exclusiv în granițele lui. Dincolo de acestea, ea nu a radiat, măcar că grecii, și de-a lungul evului mediu – pe toată perioada bizantină – n-au încetat deloc de-a exercita asupra popoarelor lumii o puternică influență culturală, care a culminat în special în formele ei creștine, întrucît Bizanțul continua antica tradiție civilizatoare ca centru al ortodoxiei.

Trebuie să conchidem oare de aici că nici obiectul etnografic însuși, care era suportul concret al terminologiei în chestiune, nu s-a răspîndit în Europa din această sursă de civilizație? Știut este doar că, în mod obișnuit, împrumutul de lucruri vehiculează simultan și numele care le desemnează. Nu tot așa s-a întîmplat cu terminologia corespunzătoare romană. Mai puțin bogată decît cea grecească, ea

în versul 423, din care rezultă că avem a face cu unealta rustică obișnuită, compusă din cele două piese bine cunoscute în antichitate ca și azi și de aproximativ aceleași dimensiuni.

Cu patru secole mai târziu, aflăm pomenită piua la Aristophan, în comedia *Viespile*, de două ori, sub același nume ca și la Homer și Hesiod. În scena unde Filocleon, iubitorul de procese, este claustrat de propriul său fiu – după ce ușa odăii sale fu baricadată cu pietre, ca să-i împiedice ieșirea – stăpînul poruncește unui sclav să mai împingă-n ușă și piua: „...rostogolește-n grabă piua cea mare!”⁶⁹⁸ Este deci aceeași piua cilindrică, ce pare a fi aici din piatră; așa ar cere situația. E vorba de ceva greu, care să opună o rezistență puternică și care totodată s-ar armoniza cu grămada de pietre puse-n ușă anterior. Mai remarcăm apoi că poetul utilizează cu acest prilej, referitor la *olmos*, epitetul *mègas*. Să fie oare exclusiv din același motiv al situației comice respective, care cerea ceva cît mai voluminos sau și pentru că existau, în însăși realitatea etnografică a vremii, pive mari și pive mici, adică de dimensiuni variate chiar în una și aceeași gospodărie, mai ales la o casă de om cu stare precum era Bdelicleon? Credem că aceasta e în afară de orice îndoială. În alt loc, corifeul – adresîndu-se unuia din bătrînii corului, prietenul său din tinerețe – îi amintește o ispravă a lor de pe timpul cînd făceau amîndoi de strajă noaptea, la Bizanț, și cînd, zice el: „...I-am furat brutăresei piua ascunsă...”⁶⁹⁹. Aici avem a face, desigur, cu o piua de lemn, fiindcă numai una dintr-un asemenea material putea fi ușor transportată fără vehicul. Dar citatul vers ne interesează cu mult mai mult pentru un alt motiv: piua furată aparținea unei brutării. Evident, faptul acesta nu constituie o simplă coincidență. Piua, instrument gospodăresc în general, era indispensabilă în primul rînd brutarilor, care, în antichitate – precum se va vedea amplu aiurea – pregăteau tot ei și făina. Astfel, dacă în casele particulare se putea-ntîmpla adesea să lipsească piua, ea era nelipsită în brutării. Iată deci o mărturie indirectă grecească, din secolul V î.e.n., că piua slujea la prepararea făinii din grîne, poate uneori chiar singură; dar, de obicei, ca un secundant al rîșniței.

Nu putem omite nici mărturia grecească din secolul III e.n., în legătură cu termenul în chestiune, deși de fapt ea iese din sfera tehnicii care ne preocupă, întrucît ne înfățișează unealta respectivă ca pe-un oribil instrument de tortură. Diogenes Laertius, vorbind despre filozoful Anaxarchus din Abdera, cel supranumit „Fericitul” (*o eydaimonikos*⁷⁰⁰), ne povestește legenda morții sale de martir. Dușmănit de tiranul Nicocreon – pentru o glumă satirică, spusă la un

principiu tehnic – a cărui practicitate fusese verificată de o foarte îndelungată experiență - a rămas și mai departe în lumea romană, cu o serie de procedee specifice lui, continuând să deservească, precum am arătat deja, multiple nevoi gospodărești din viața privată, precum și țeluri industriale din variate ramuri ale industriei. Fenomenul suplantării de termeni aparținând unei tehnici, prin termeni care aparțin alteia – ilustrată atât de amplu pe terenul etnografic roman al producerii făinii – apare sporadic și la vechii greci, în același domeniu economic; însă numai într-un singur sens: termenul tehnicii novatoare ce se substituie celui ce ține de tehnica veche. Diogene Laertius – utilizat de noi mai sus în altă ordine de idei – ne spune că exista la greci și o poezie referitoare la înfiorătorul supliciu la care a fost supus Anaxarchus. El ne citează dintr-însa 4 versuri unde figurează tocmai celebra ripostă, pe care i-ar fi adresat-o filozoful lui Nicocreon, pe când era martirizat sub ochii lui: „- Pisați, Nicocreon, ba încă și mai tare, că doar nu e aici decât un sac de piele;/ pisați! Anaxarchus este demult în lăcașul lui Zeus./ Și ție – pe când te va tortura prin chinuri crude – Persefona îți va spune peste pușin/ aceste cuvinte:-Piei, *morarule nelegiuit!*”⁷⁶¹

Aceste versuri, care trebuie raportate la o dată cu mult anterioară timpului când a trăit Diogene Laertius – adică înainte de era creștină, probabil chiar contemporane, sau aproape, cu tragicul eveniment – prezintă pentru noi o deosebită importanță. În adevăr, cuvintele atribuite de imaginația anonimului autor Persefonei, zeiței infernului – care, pedepsindu-l fără milă pe tiran pentru crima lui atât de grozavă, îl mustră sever totodată - aflăm apostrofa: *mylothre kake*. Ea nu-i spune deci nici *ptistes*, nici *triptes*, adică nu-i adresează - precum ar fi fost de așteptat – vreun supranume profesional din sfera tehnică a pisatului, un echivalent al latinescului *pinsitor* sau *pisior*, ci întrebuițează supranumele *mylothros* [=morar], măcar că în versurile anterioare figurează de două ori verbul *ptissete*⁷⁶², cel mai tipic pentru acțiunea pisatului, pus în gura filozofului. Cum se explică acest fapt? Numai prin aceea că, în secolele IV – III î.e.n., fabricarea făinii prin pisarea la piuă sau prin măcinatul la rîșniță era considerată oarecum drept una și aceeași. Nu interesa adică prea mult prin care din cele două procedee tehnice încă de uz simultan, pare-se, era produsă făina. Privite prin prisma rezultatului comun, ele treceau drept echivalente. Termenii mai noi se puteau substitui prin urmare celor mai vechi. Astfel, pentru grecul din secolul IV î.e.n., ceea ce făcea tiranul Nicocreon – punînd să-l piseze-n piuă pe Anaxarchus – era o acțiune identică celei prin care se producea făina, adică acțiune de morar, evident, de morar criminal

(*kakòs*), însă totuși de morar. Așadar, de aici rezultă - mai clar ca din alte date - că și la greci, cu multe secole înainte de sfârșitul erei antice, pe de o parte, era încă în uz tehnica pisatului pentru transformarea grâului în făină; iar pe de alta, că această veche tehnică a coexistat și la ei, în cursul unei perioade apreciabile, paralel cu cea a măcinatului la rîșniță, deși într-o măsură neasemănat mai mică decît la romani, precum ne-o indică însăși terminologia grecească net distinctă a celor două tehnici în comparație cu cea latină.

În ce privește terminologia latină a măcinatului în special, care - precum am arătat - se caracterizează prin acea curioasă încrucișare de termeni împinsă pînă la echivoc și confuzie vom relata acum, prin dovezi decisive și din cele mai concrete, că nu este nicidecum un fapt al hazardului. Ea apare nu numai drept expresia unei realități etnografice - și anume a contiguității și chiar a stratificării de uzuri tehnice diferite cu finalitate unică - ci mai mult încă: ea este totodată și expresia unui extrem de interesant fenomen de tehnogeneză. Căci, la un moment dat, elemente din cele două tehnici ~~înt~~butesc să se contopească, undeva pe teritoriul italic, realizînd o unealtă nouă în slujba pulverizării cerealelor. Această unealtă este însăși rîșnița romană, care - după noi - a luat naștere din piuă. În adevăr, scrutînd atent formele rîșniței pompeiene - tipul clasic de rîșniță romană - vedem că ea prezintă imaginea unei pive răsturnate, în care *catillus*-ul cu excavația sa inferioară este piua propriu-zisă, iar *meta* este pilugul. În ciuda acestui aspect mult mai apropiat de cel al pivei decît de cel al rîșniței, unealta nouă nu mai e tehniceste o piuă, ci, ca mod de funcționare, ea se orientează exclusiv după tehnica măcinatului, căreia aparține integral. Și nu încape nici o îndoială că, chiar din capul locului - adică din moment ce a luat poziția de piuă răsturnată - ea a încetat complet de a mai fi din punct de vedere tehnic o piuă, devenind rîșniță rotativă.

Faza experimentală a trecerii de la tehnica pisatului la cea a rîșnitului a avut loc tot în etapa de piuă a uneltei, adică - acei inventivi anonimi ai vechii Italii au încercat dintru început rîșnirea cu pilugul în piua care-și păstra poziția ei normală ca a oricărei pive. Numai după ce-au înțeles că ar fi mai avantajos ca pilugul să se-nvîrtească în jurul propriei sale axe, în timp ce apăsau cu el în loc să lovească așa cum făceau la pisat, numai atunci le-a venit în minte ideea ingenioasă de a da poziție inversă pivei și pilugului spre a realiza într-un chip cu mult mai lesnicios și mai perfect rîșnirea. Inițial, rîșnița nou născută din piuă nu a avut desigur un ax perpendicular, care să străbată drept prin centrul lor ambele piese, ci însuși vârful pilugului răsturnat și bine fixat pe un postament de piatră va fi

pivei tip *Anke*.

Prin urmare, în țări situate la o enormă distanță una de alta s-a petrecut, în mod cu totul independent, un fenomen tehnogenetic de aceeași natură, care ne uimește prin marea analogie ce-o prezintă de ambele părți. Dar când a avut loc oare fenomenul chinez? Dacă obiectul etnografic chinez este contemporan cu noi, nu înseamnă nicidecum că momentul când s-a realizat transformarea pivei în rîșniță, la acest popor, este și el nou. Momentul respectiv, care va fi durat un timp destul de îndelungat, poate fi foarte vechi, probabil tot așa de vechi ca și cel roman, dacă nu și mai vechi încă. Întîmplarea a făcut doar ca, în Italia, rîșnița de tipul pompeian să iasă din uz pe la-nceputul evului mediu, în urma puternicelor influențe europene amintite, în timp ce, în Extremul Orient, asemenea împrejurări, care să împiedice conservarea rîșniței în chestiune, nu au existat, așa că o avem pînă azi în realitatea etnografică vie a poporului chinez.

Astfel, am demonstrat că tehnica pisatului, prin ambele sale tipuri principale de aparate, consacrate odinioară producerii făinii din grîne – prin tipul *pila* (gr. *olmos*) pe de-o parte, iar pe de alta prin tipul *Anke* – a fost generatoare de unelte fundamentale în tehnica măcinatului, care a succedat-o și apoi, treptat, a suplantat-o complet pe terenul fabricării făinii. Dar interpătrunderea tehnicii măcinatului, în procedee și aparatură, de către cea a pisatului, nu se oprește, în Italia antică, la cele înfățișate de noi mai sus. Căci iată ce ne spune Pliniu naturalistul, într-un capitol din *Naturalis Historia*, unde tratează despre această din urmă tehnică, la romani: „Cea mai mare parte a Italiei se folosește de un pilug aspru; ba încă și de roți pe care apa, în cursul ei, le învîrtește și macină grîul”⁷⁶⁴. Mulți dintre traducătorii și comentatorii lui Pliniu – datorită mai ales prezenței verbului *molere* în citata frază - au crezut că acesta vorbește despre moara de apă, care, firește, pe atunci exista de mult în Italia. Este o eroare. Autorul are aici în minte *pivele mișcate de apă prin mijlocirea roților cu cupe*. Verbul „a măcina” este întrebuițat de el pentru a arăta că se producea făină în chipul acela. La epoca aceea deci – când rîșnițele de cele mai variate dimensiuni erau în uz de secole la romani – *molere*, deși termen specific tehnicii măcinatului și rîșnitului, se identifica adesea cu însăși noțiunea de a transforma cerealele în făină, indiferent pe ce cale. Avem a face prin urmare aici cu cazul relatat anterior la greci, când un termen al tehnicii noi se substituie altuia, care fusese expresia unei tehnici vechi din aceeași sferă de activitate. Un examen atent al pasajului citat, precum și al întregului capitol din care l-am detașat, arată că nici-o altă interpretare decît aceea

pentru a-l adormi". Iată un exemplu de cântec de leagăn neogrec, actual, din Epir (Konitsa):

Νάνι-νάνι, τὸ παιδί
Ὅσο ν' ἀποκοιμηθῆ...¹³³

Parcă auzim, în transpunere, refrenul românesc *nani, nani, copilaș*. Iată începutul unui cântec de leagăn din insula Chios:

Νάνι, θάρτ' ἢ νάνα σου...¹³⁴

sau un altul din insula Cipru:

Νάνα-νάνα τὸ γιουδί μου
Καὶ τὸ παλληκαροῦδί μου...¹³⁵

se arată a fi înrudit cu românescul

Nani-nani, copilaș Dragul mamei fecioraș...¹³⁶

În fine, refrenul unui alt cântec de leagăn neogrec:

...Νάνι, τὸ πουλί μου, νάνι!¹³⁷

pare a-l reproduce aproape identic pe dacoromânul:

Nani-nani, puiule...

sau pe aromânul:

Nani-nani, pul'lu a néu...

Dar exclamația neogrecă în chestiune mai apare și sub un aspect puțin deosebit, cu accentul pe silaba a doua, precum ne-o atestă o serie de cântece de leagăn din insula Chios, de exemplu:

Νανὶ' ποῦ να μου τσοιμηθῆ...¹³⁸

sau:

Νανὶ το κανακάρι μου...¹³⁹

sau:

Νανὶ τοῦ ρηγατὸ παιδί...¹⁴⁰

sau:

Νανὶ, νανὶ, 'ςτὸ γάμο του
να σφάζουν τριά βουδατσια¹⁴¹

Forma aceasta nu se bucură de o mare răspîndire în Grecia. Desigur, transpunîndu-ne mintal pe terenul realității folclorice, ea ar putea fi de asemenea raportată la ritmul legănatului și anume la o unitate metrică avînd cei doi timpi dispuși în ordine inversă. În cazul acesta, ar trebui să ne imaginăm că în acțiunea însuși a legănatului, mișcarea a doua va fi fost mișcarea de propulsie, care

- firește, nici vorbă nu e în Homer despre măcinatul untdelemnului la rîșniță!
(Cf. *Od.*, trad. Lov., p.237).
91. *Od.*, XX, v.111.
 92. *Ibidem*, XX, v.118-119.
 93. Cf., de exemplu, Lovinescu: „Douăsprezece femei întorceau la douăsprezece pietre de moară...”, p.237.
 94. Xen., *Cyr.* VI, cap. II, par. 31.
 95. *Ibidem*, p.306, nr.12.
 96. *Idem*.
 97. Xen., *Anabasis*, I, cap. V.
 98. În text, *onoys aletas*; cf. nota precedentă.
 99. Aristot, *Probl.*, XXXV, par. 3.
 100. *Loc.cit.*
 101. *Anth. Pal.* II, P.I, pag.264, nr.394.
 102. *Ibidem*, p.264-265.
 103. Vezi ariile de expansiune a lumii romane.
 104. Herculanium, Pompei și Stabia, orașe romane conservate sub cenușa vulcanică.
 105. *meta*, -ae, s.f. = con, piramidă, bornă, pivot la piatra de moară.
 106. **catinlus* < *catin ūlus*, dim. < *catinus* = strachină.
 107. Cf. și Dar: – Saglio, DAGR, III, p.1960.
 108. Cf. Lindet, RA, XXXVI, p.23. fig.13; Dar.Saglio, DAGR, III.
 109. Am.Marc. XVII, cap. IV, par.25.
 110. CIC, vol.I, p.513, *Dig.*, lib. XXXIII, par.18 (care poartă titlul: *Paulus libro secundo ad Vitellium*).
 111. Cf. Pl., NH, XXXVI, cap.29.
 112. CIC, vol.I, p.514, *Dig.*, lib. XXXIII, cap. VII, par.26.
 113. Saturio, Addictus și o a treia al cărei titlu nu și-l mai amintea. (Gell., NA, III, cap.3).
 114. *Idem*.
 115. Cato, *Rr*, X, p.4.
 116. *Idem*.
 117. *Ibidem*, cap. XI, par.4.
 118. Varro, *RR*, I, cap. XIX, par.3.

331. MF, I₂, p. 1492. Vezi și p. 1489.

332. Cf. PP, p. 341, v. 109 sq: „Harabale încărcă/ Și la moară le pleca.../ Iară hoța cea de moară/ Când văzu atâtea cară/ Încărcate cu povoaară/ Puse coada pe spinare/ Și plecă în fuga mare/ La cea luncă de scăpare.../ Iar morarul, meșter bun,/ Zărea moara prin cătun/ Și-și lua cojoc mișos/ Și mi-l îmbrăca pe dos,/ Și-și luă ciocanu-n brîu/ Și mai luă și un frîu/ Apoi iute alerga/ Moara cu frîu o lega/ Și-o apuca de călcîi,/ De-o puneă pe căpătîi/ Și-i da cu ciocanu-n șele/ De-o așeza pe măsele!”

333. Din Runcurelu - Mehedinți. Cf. MF, I₁, p. 521, v. 33 - 34.

334. Burada, *Dobr.*, v. 120 - 121.

335. Alecs., PP, p. 341, v. 135 - 136.

336. G. Dem. Teod., PPR, p. 152, v. 354.

337. „desaforados gigantes”. Cf. Cerv., *Don Quij.*, I, p. 51.

338. „los brazos largos... de casi dos leguas...” (*Ibidem*, p. 51).

339. De altfel, elemente folclorice din cele mai autentice abundă în această operă.

Cervantes pune larg la contribuție variate motive umoristice din popor și mai ales, în cea mai amplă măsură, proverbele și zicătorile Spaniei din vremea lui și, în bună parte, ale Spaniei de totdeauna.

340. Rediu Tatarului, Sîrca, Potîngeni.

341. Vitruvius, *Arch.*, cap. I, cartea X.

342. *Ibidem*, X, cap. I, par. 1.

343. *Ibidem*, X, cap. I, par. 3.

344. „...în această mașină, un coș, care stă atîrnat deasupra, distribuie pietrelor grîul”. (*Ibidem*, X, cap. V, par. 2).

345. „Pro conditione tamen et regionum consuetudine praedictae machinae exercentur”. (*Col., Rr.*, XII, cap. 52).

346. „- Tu modo quae desunt fruges, superesse putentur,/ Efficce, nec sedes desere Vesta tuos./ Quodcumque est solidae Cereris,/ cava machina frangat,/ Mollitamque manu duret - in igne focus”. (*Fasti*, VI, v. 379 - 382).

347. „mihi vero per diem laboriosae machinae attendo, sub ipsa vespera furfures apponebat incretos ac sordidos...” (*Met.*, lib. VII, vol. II, p. 86).

348. „Nec die tantum, verum perpeti etiam nocte prorsus instabili machinarum vertigine lucubrabant pervigilem farinam”. (*Ibidem*, lib. IX, vol. II, p. 188).

712. Zeul Dionysos, cerindu-i lui Hercules – ca unuia care făcuse deja o călătorie în infern – să-i arate drumul cel mai scurt într-acolo, acesta, prin aluzii figurate, îi propune o serie de procedee de sinucidere, între care și otrăvirea cu cucută:
- Ἅρ. - Ἄλλ' ἔστιν ατραπὸς ξύντομος τετριμμένη ἢ διάθουείας.
 Δι. - Ἄρα κώνειον λέγεις;
 Ἅρ. - Μάλιστα γέ. Cf. Ἀριστοφ., Βατρ., v. 123 – 125.
713. Cf. v. 676.
714. „Ἐπειτα παῖς αὐτῷ λίθινον θουείδιον παρέδθηκε και δοῖδουκα” cf. v. 710 – 711.
715. „Μίδυ κατασκευάσας τριβέ ἐν ἰγδη...” Ἅρ., *Op.*, t. II, p. 269 A. (De morbis muliebribus).
716. Deși, uneori, măcar că mult mai rar, poate fi vorba în aceste locuri și de specia θουεία, discutată anterior.
717. Cf. Boisacq, DELG, p. 365.
718. Cf. s. v. ἰγδη.
719. „δλμος, τὸ κοινος ἰγδιον”. Cf. Du Cange, *Gl. Gr.*, p. 505.
720. Cf. Epites, *Lex., Ell.*, I, 815.
721. Cato, *Rr.*, cap. X.
722. *Idem.*
723. *Ibidem*, cap. XIV.
724. „far molatur”. *Ibidem*, cap. XXIII.
725. M. T. Varro, *LL, V*, cap. 31.
726. Ovidiu, *ibis*, v. 573 – 574.
727. „Tunditur granum ejus in pila lignea, ne lapidis duritia conterat mobili, ut notum est pilo victorum poenali opera. Primori inest pyxis ferrea. Excussis inde tunicis iterum iisdem armamentis nudata conciditur medulla. Ita fiunt alicae tria genera: minimum ac secundarium, grandissimum vero „aphaerema appellant”. Cf. Plin., *NH*, XVIII, cap. XXIX.
728. <τίφη.
729. Plinius, *NH*, XVIII, cap. XX, par. 6.
730. *Ibidem*, XVIII, cap. XXIX, par. 5.
731. „pilo praeferrato, fistula serrata et stella intus denticulata, ut nisi intenti pisant, concidantur grana, ferrumque frangatur”. *Ibidem*, lib. XVIII, cap. XXIII, par. 1.

specialități. Astfel, azi asistăm la o culminație a acestei diversificări.

III. Ocupațiile cardinale din mediul nostru antropogeografic: 1. Păstoritul. 2. Agricultură. 3. Pescuitul. 4. Vinătoarea – iată cele patru îndeletniciri tehnice cu caracter vital, la români, de-a lungul vremii, din epoca preistoriei lor și pînă astăzi.

IV. Caracteristica lor. Fiecare din aceste îndeletniciri însumează o serie întregă de ramuri tehnice, din care vor lua naștere în decursul vremii diferite meserii ce vor deveni ocupații independente la un moment evolutiv înaintat. Așa de exemplu, păstoritul, în afară de cunoașterea industriei cașului, în afară de o bună orientare în spațiu și în flora anumitor regiuni, precum și în afară de orientarea în climă și în vreme – de care depinde pășunatul turmei în condiții optime – cere de asemenea confecționarea celor mai variate ustensile necesare ocupației de cioban, cere apoi pricepere la construirea sălașelor sezoniere, unde-și fixează stîna, cere cunoștințe și practică în domeniul medicinei veterinare...etc. La fel, în ocupația pescuitului, prinderea peștelui nu-i decît un moment tehnic al acestei complexe îndeletniciri, căci pescarul e totdată și meșterul care fabrică numeroasele și diferitele instrumente necesare la pescuit, care variază după soiurile de pești, după loc și după sezon. Apoi orice pescar e în mod implicit un abil barcagiu și chiar un constructor de bărci foarte adesea. De asemenea el e de o rară competență în anatomia peștelui, care se cere curățit cu grijă; apoi în conservarea lui, prin operații ca săratul, afumatul, marinatul...Agricultura însă întrece cu mult, prin caracterul ei tehnico-cumular, pe toate celelalte profesii cardinale.

V. Ecoul ocupațiilor cardinale în folclorul românesc: 1. În folclorul ritual (variate datini). 2. În folclorul poetico-muzical. 3. În muzica populară pură. 4. În folclorul poetic în proză. 5. În folclorul paremiologic. 6. În credințe și eresuri de tot felul. 7. În antroponimia românească.

VI. Ce se poate conchide pe baza folclorului nostru, asupra profesiei cardinale care a dominat viața românilor chiar de la formarea lor ca popor? Păstorismul sau agrarismul? Există argumente foarte serioase pentru fiecare din aceste două ipoteze! Bazîndu-ne pe date folclorice, care nu se pot contesta sau ignora, noi susținem însă: dualitatea tehnică agraro-păstorească a poporului român chiar de la originea lui, adică din faza daco-romană.

VII. Terminologia pastorală și cea agrară, la români. Este latină prin excelență, ceea ce confirmă ipoteza noastră despre vechiul dualism tehnic al românilor.

VIII. Ipoteza păstorismului în lumina cea mai justă. Ea trebuie raportată - după

multe regiuni ale țării – mai conservative – în special cămășile „cu altițe” ale fetelor mari; apoi năframele, iile, ștergarele... 2. Cojoacele ornate cu flori și desene policrome, realizate cu piese din piele colorată aplicate pe fondul alb al pieii cojocului. Adesea, sînt la fel împodobite genți de vînătoare, pungii pentru bani și chiar chimire. 3. Chimire ornate cu desene din nituri de aramă sau alamă bătute pe fondul de piele, precum și cu desene din curele multicolore, abil împletite, sau din fire de lînă colorată. 4. Împletituri fine: dantele din fire de bumbac, în, borangic, ibrișin... în care predomină figurile geometrice – deși nu lipsesc cu totul nici tipurile vegetal și zoomorf – se aplică la unele veșminte feminine, la cearșafuri, fețe de masă, perdele, prosoape, năframe... etc. 5. Covoare, scoarțe sau chilimuri, lăicere și velințe de tot felul – cu finalitatea utilă de a îmbrăca pereții și mobila casei sau de a servi la învelit – marchează foarte adesea o și mai proeminentă finalitate estetică și anume aceea de a împodobi cît mai cu gust interiorul. 6. Catrințe (fote), brîie și bete, traiste și desagi... țesute în variate desene geometrice colorate. 7. Ceramică pictată: urcioare, căni, străchini... 8. Toiege ornate la fum (toiege rituale). 9. Ouăle de Paști, care sînt expresia unei finalități rituale magico-religioase, manifestă totodată și o finalitate artistică de primul rang: unele din ele prezintă o tehnică estetică excepțional de rafinată și de migăloasă, comparabilă numai cu arabescurile complicate și minuțioase – de pe diferite obiecte casnice, îndeosebi pe tăvi – din lumea musulmană. Sub aspectul motivelor desenate însă, arta decorativă a ouălor roșii românești e cît se poate de autohtonă, dat fiind că ea reflectă fidel flora și fauna mediului nostru antropogeografic, precum și uneltele noastre de tehnică rurală. Demn de remarcat este că *asemenea realizări decorative, de esență picturală, ale poporului român excelează printr-o armonie a culorilor foarte rar egalabilă la alte popoare.*

Ornamentica de tipul sculptural: sculptură în suprafață de cele mai multe ori, iar rareori chiar în relief. 1. Furci de tors și alte unelte gospodărești pentru tehnica feminină, ca fuse, vîrtelniță, spată, cobiliță... destinate în special fetelor. 2. Toiege – sculptate în partea lor superioară, mai ales capătul de sus. 3. Fluiere și cavale. 4. Ploști sculptate și ornate policromatic totodată, deși se întîlnesc destul de des și numai sculptate. 5. Cofe și cofițe sculptate sau pirogravate. 6. Desene - geometrice în special – sculptate pe diferite mobile rustice ca: scaune, lăzi de zestre, blidare, dulapuri. 7. Ornarea sculpturală a diferitelor părți ale casei și gospodăriei arată, la țăranul român, o remarcabilă atenție și pentru esteticul exteriorului; de

pare autorului străvechea îndeletnicire a legănatului pruncilor. Universalitatea acestei ocupații, ca și unitatea ce caracterizează conținutul poetico-muzical al creațiilor folclorice pe care le-a generat îl stimulează pe cercetător în investigațiile sale. Din studiul comparat pe care îl face rezultă că refrenul *nani-nani* este răspândit la noi, apoi la greci, sporadic și la bulgari, fiind în uz, de asemenea, și la celelalte popoare romanice, pe cînd celălalt refren, *liu-liu*, ocupă o zonă ce se află la nordul celei dintîi, frecvența sa constatîndu-se îndeosebi la popoarele slave și germanice.

Cum e și firesc, țara noastră, care se situează la confluența celor două mari zone, *conservează amîndouă refrenele*. Referitor la obîrșia celor două refrene, autorul consideră că *nani-nani* este de origine mediteraneană, în vreme ce *liu-liu* pare să indice o sorginte indo-europeană. Și într-un caz și în celălalt, refrenele discutate atestă originea ancestrală a legănatului și, totodată, a onomatopeelor ce au însoțit această muncă. Prin urmare, obîrșia cîntecelor de leagăn - observă cărturarul - trebuie căutată în „anumite exclamații ritmice”, fără sens special, rostul lor fiind acela de a asigura ritmicitatea legănatului și abia în al doilea rînd de a exprima o anume stare afectivă față de prunc.

Și chiar dacă la origine nu erau decît simple exclamații ritmice, care însoțeau legănatul pruncilor, poezia și muzica acestor modeste produse folclorice a evoluat spectaculos, cristalizîndu-se în adevărate creații artistice. Fuziunea dintre elementul afectiv, sub aspectul iubirii materne - conchide etnologul - și cel magic (de tipul magiei cuvîntului) a format „*sursa* din care au luat naștere cîntecele de leagăn la popoarele din sud-estul Europei și, probabil, la toate popoarele lumii”.

Remarcabilă este și clasificarea pe care o propune profesorul Caraman pentru cîntecele de leagăn. Sfera de cuprindere extrem de largă, pe care o are în vedere, îi permite să distingă în acest context cinci categorii de piese folclorice: *tipul arhaic* (al cărui unic scop era acela de a adormi pruncul), *tipul urării* (alcătuit din urări la adresa celui legănat), *tipul panegiricului* (avînd, prin excelență, un rol glorificator), *tipul compus* (cuprinzînd motive din secțiunile anterioare) și *tipul adaptat* (incluzînd cîntece din alte compartimente ale liricii folclorice, puse în circulație pe melodii ale cîntecelor de leagăn). Și de data aceasta concluzia studiului este fără echivoc: cu excepția tipului adaptat, care reunește piese de sorginte străină, cîntecele de leagăn grupate în celelalte patru categorii au un specific indubitabil și stau sub semnul gîndirii magice.

într-un raport de activitate, că începuse redactarea volumului privitor la *meșteșuguri*. Paralel, continua documentarea pentru celelalte secțiuni ale temei. La scurt timp însă, conducerea institutului îi cerea imperativ să întrerupă studiul meșteșugurilor și să se ocupe, exclusiv, de partea referitoare la *transporturi*. Protestele sale au rămas fără ecou. De altfel, singurul om care îl înțelegea cu adevărat și încerca, de fiecare dată, să-i vină în ajutor era profesorul Berlescu. Din păcate, hotărârile aparțineau colectivului.

Nu avea de ales. Și-a concentrat eforturile asupra subiectului cerut și, după alte câteva luni, volumul despre transporturi era în faza de redactare. Estima chiar că, într-o primă versiune, lucrarea urma să aibă peste 200 p. dactilografiate. Continua să aștepte o serie de cărți importante din străinătate, pe care Biblioteca Universitară din Iași i le procura din ce în ce mai greu. Nimeni nu-și mai amintea că, în timpul celui de al doilea război mondial, sub amenințările bombardamentului, profesorul Caraman și-a riscat viața, salvînd de la pieire întregul patrimoniu al acestei prestigioase instituții de cultură. El se afla acum pe lista neagră a regimului, iar șicanele nu mai conteneau.

Nu se terminase încă anul 1955, cînd iarăși a fost chemat la ordine. De data aceasta i se cerea să nu mai redacteze volumul rezervat transporturilor, ci să revină la tema generală, așa cum fusese formulată inițial. Această nouă hotărîre, la fel de uluitoare ca și cea anterioară, avea și un element surpriză: nu mai era nevoie de o succesiune de volume pe diverse teme, după cum se aprobase la început, ci doar de o *sinteză*, însumînd cel mult 50 de pagini, căreia să i se anexeze și bibliografia exhaustivă, conform planului acceptat. Exasperat de tratamentul la care era supus, profesorul a ezitat o vreme, dar în cele din urmă a acceptat: „am făcut-o numai pentru pîine, adică în contra voinței mele”, avea să spună el mai tîrziu.

Puțini dintre diriguitorii de atunci ai institutului academic ieșean aveau capacitatea sau măcar bunăvoința de a înțelege că, pentru a se putea consacra, la modul foarte serios, unei cercetări atît de vaste, Petru Caraman era nevoit să-și întrerupă ori chiar să abandoneze definitiv alte proiecte și lucrări, unele aflate în curs de redactare, altele în faza definitivării pentru tipar. Propunînd însă forului academic ieșean tema enunțată mai sus, el a pornit la drum cu toată fermitatea; pentru că făcea parte din acea stirpe rară a cercetătorilor de vocație, care nu știu să trișeze și nici să abdice cînd dau de greu. Dedicîndu-se, cu toată pasiunea, temei pentru care fusese angajat, el a ajuns, ca în atîtea alte situații, să se apropie atît de

Thracians who, in ancient times, practised it as much as the Greeks. On the other hand, the presence of this custom with other European peoples, such as Latvians and, especially, Estonians, indicates that in a remote past the speeding exceeded the Indo - European area.

The general conclusion of the study on swinging and rocking points out that all types of cradle songs are marked by magic thought, since all of them rose from the fusion of the affective factor with the magic one, especially with that based on world - magic.

★

★ ★

II. *Ethnographic and Technogenetic Prolegomena to the study of Trades* is an ethnographic work dealing with pounding and grinding mills of various peoples, since the dawn of history until today. Petru Caraman uses an impressive bibliography regarding the appearance and evolution of such outfits through millennia.

First, the author takes into consideration the main trades which, since times immemorial have ensured the essential sources of man's life: *hunting, fishing, bee - keeping, animal breeding and agriculture*. Among these, two appear as *cardinal: animal - breeding and agriculture*, which Petru Caraman sees as the main trade - generators: "In each of the *cardinal* works, there lay, in the bud - as early as the deepest prehistory, with Romanians and other peoples - numerous special trades, which were to become independent at a later moment of evolution".

By minutely analysing traditional terminology in Greek and Latin (for both Antiquity and Middle Age) the author brings strong arguments in favour of the idea that, in the Balkans, a domestic grain - grinding implement had existed in pre - Slavic times. Petru Caraman considers that the Romanians, who appeared as a people within the Balkan - Carpathian territory, were among the first to know the Greek - Roman type of hand mill and its Latin name. Later, however, one to the close relationship with the Slavs who appeared into the Balkan - Danubian regions, the Romanians replaced the native term by a Slavic correspondent; at the same time, some Slavic tribes received, even if only partially, the Greek - Roman terminology referring to the implement under discussion, as well as the latter's ethnographic type, of a paleo - Balkan (or even general Mediterranean) extraction.

- vingt un ans. Il est mort en 1980, à la suite d'une maladie impitoyable.

Descendant d'une famille de paysans libres du Sud de la Moldavie, il commence ses études à Iași. Au lycée, parmi ses professeurs il y avait August Scriban, Vasile Bogrea, Iorgu Jordan. Il poursuit ses études à l'Université (Faculté des Lettres et de Philosophie) où il a comme Maîtres Garabet Ibrăileanu, Al. Philippide, Ilie Bărbulescu, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti.

Professeur secondaire à Czernowitz (1923 - 1929) et Bucarest (1929 - 1934), professeur et directeur de *l'Institut roumain de Sofia* (1934 - 1937), on le retrouve à partir de 1938 à Iași, en tant que Maître de conférences et ensuite Professeur titulaire au Département des langues slaves de l'Université. Abusivement écarté de l'Université, à la suite des purges communistes, il demeure sans emploi jusqu'à la fin de sa vie. Dans ces conditions, le seul remède contre le malheur, c'est le travail. Il l'aide à parer aux vicissitudes de la vie. Comme professeur, il s'est partout imposé par la rigueur de sa formation scientifique, par la façon dont il s'est fait comprendre et aimer de ceux qui l'ont écouté et qui ne cessent d'évoquer sa personnalité.

Sa vraie vocation était pourtant la recherche. Il l'avait prouvé très tôt, lorsqu'il était encore étudiant, par son intérêt pour l'étude de la culture populaire. Pendant une période où, dans le meilleur des cas, le folklore et l'ethnographie étaient abordés de la perspective des autres disciplines, en tant que disciplines annexes, P. Caraman ne cessait de lutter pour leur autonomie. Il soutenait la nécessité des études d'ethnographie et de folklore menées de façon très systématique et à l'aide des moyens d'investigation spécifiques.

En 1925, il obtient, par concours, une bourse d'études en Pologne. A cette époque-là, les recherches sur le folklore connaissent ici un grand essor. Parmi les professeurs auxquels il doit sa formation (aux Universités de Warsowie, Lvov et Krakowie) se trouvaient Kazimierz Moszyński, Jan St. Bystroń, Adam Fischer, St. Poniatowski, St. Szober, Kazimierz Nitsch. En 1928, à la fin de son stage, il devient docteur ès lettres et philosophie de l'Université Jagellone. Sa thèse - *Obrzęd Kołędowania u Słowian i u Rumunów. Studjum porównawcze* - sera publiée en 1933 par l'Académie Polonaise.

Après le doctorat, le Professeur Caraman part en voyage d'études à Prague, puis à Vienne et continue de se documenter dans les bibliothèques de ces centres culturels importants de l'Europe. La voie qu'il suit dans ses recherches est celle du

Les manuscrits qui contiennent des recueils de folklore ou du matériel ethnographique sont tout aussi importants. On y trouve *ballades, noëls, chansons de jour de l'An, incantations, vers satiriques, contes, proverbes, devinettes*, à côté des réponses aux questionnaires qu'il envoyait à ses collaborateurs. La famille du Professeur a légué toute cette collection (13.000 pages environ) aux *Archives de folklore de la Moldavie et de la Bukovine de l'Institut de philologie roumaine „Al. Philippide“*. La collection a été classée et systématisée sur des critères adéquats. On a constitué ainsi dans le cadre des Archives un fonds spécial „Petru Caraman“.

La *correspondance* de P. Caraman représente une très riche source d'informations. Elle atteste la richesse des collaborations scientifiques et culturelles qu'il a entretenues pendant toute sa vie avec les spécialistes roumains ou étrangers. Parmi ceux-ci on peut compter: G. T. Kirileanu, Mircea Eliade, Ilie Bărbulescu, Ion Petrovici, Romulus Vuia, I. D. Ștefănescu, Ion Mușlea, Radu Vulpe, K. Moszyński (Pologne), Hr. Vakarelski (Bulgarie), A. Václavik (Tchécoslovaquie), M. Gavazzi (Yougoslavie), S. Erixon (Suède), H. M. Gauger et Kl. Heitman (R.F.A.), Rosa del Conté (Italie), Ecaterina Dvoicenco (Russie) et bien d'autres encore.

Enfin, on ne saurait ignorer le "laboratoire" d'où est sortie cette exceptionnelle production scientifique. Il y a là le fruit d'un travail de plus de soixante ans passés dans le monde des livres. Il s'agit d'un fonds documentaire organisé selon des normes scientifiques, qui représente une inestimable source d'informations (des centaines de milliers de fiches, projets d'ouvrages et même des travaux partiellement rédigés) et qui pourra contribuer, pour longtemps, à indiquer des voies majeures dans la recherche. Incontestablement, la publication intégrale de l'oeuvre de Petru Caraman constituerait une contribution exceptionnelle destinée à accroître considérablement le prestige de l'ethnologie roumaine, et de l'ethnologie en général.

★

★ ★

I. *Le bercement - travail et rituel - tel qu'il se trouve reflété par le folklore artistique des peuples de l'Orient et du Sud - Est de l'Europe.*

dans le plus profond mystère. P. Caraman essaye cependant, avec beaucoup de sobriété et de prudence, de démêler les fils, de déchirer le voile. A l'appui de ses hypothèses, il invoque de nombreuses données historiques et ethnographiques qui couvrent une période de temps immense allant de l'antiquité jusqu'à l'ethnographie contemporaine. Il fait aussi appel à des documents linguistiques en mesure d'élucider le phénomène technogénétique.

Le passage du pilon à la meule et de là au moulin, tout comme le processus évolutif enregistré par l'utilisation de la force motrice (humaine, animale, aquatique ou éolienne) sont minutieusement décrits et argumentés. Les *moulins à eau* sont groupés dans deux grandes catégories: le *type général européen* - avec la grande roue en position verticale et avec un engrenage de pignons intérieurs - et le *type oriental*, possédant un mécanisme plus simple (sans le système d'engrenage réciproque des pignons) formé d'une roue située transversalement, dont l'axe vertical coïncide avec l'axe de la pierre mobile. Par rapport au premier type, plus complexe et plus ingénieux, plus évolué donc, le second se montre plus primitif. La conclusion de l'auteur est que le type européen, très répandu, mais très unitaire aussi dans tout l'Occident européen, se réclame du type romain. Un argument supplémentaire est le fait que ce type a été introduit en Russie par les Allemands. Le second type (oriental), bien qu'il fût supplanté par le premier presque partout en Europe, a laissé de riches vestiges dans les régions de l'Est européen. Ces preuves, tout comme celles recueillies en Asie même, témoignent de son origine asiatique.

A leur tour, les *moulins à vent* du territoire européen se divisent en deux grands groupes: le *type général européen*, que l'on rencontre un peu partout sur notre continent - de l'Atlantique jusqu'à l'Oural et de l'Océan arctique jusqu'à la Méditerranée - et le type hollandais dont l'aire d'extension est indiquée par son déterminant adjectival. Bien qu'il soit répandu non seulement aux Pays Bas, mais presque partout en Occident, son aire est incomparablement plus petite que l'aire du type précédent. Le premier type s'avère plus ancien, puisqu'il garde visiblement, non seulement dans la technique, mais aussi dans l'aspect extérieur, et jusque dans ses variantes les plus évoluées, les caractéristiques essentielles du prototype du moulin à vent.

En résumant les principales étapes de l'évolution de cet outil à l'aide duquel l'homme - tout au long de son existence - s'est préparé un élément essentiel

смыслом развлечения этого последнего вида убаюкивания скрывается ритуальная, старинная традиция, значение которой теперь совсем забыто.

Самая первичная форма такой традиции - это *убаюкивание без колыбели*. В ночь иакаиуне дня Святого Георгия до полночи и позже молодые идут в лес и там "качаются на ветвях деревьев, поют, играют, на дудке и веселится". Но и на другой день, т.е. в день Св. Георгия они качаются на канатных качелях, висящих на зеленых ветвях одного дерева. Привлекает еще внимание замечание профессора о том, что обычай весеннего убаюкивания связывается как - то с магическим обычаем *катания по земле*, покрытой зеленью, обычаем, которым праздновался и Новый Год. Эта практика встречается у многих народов и является выражением магико - заразного ритуала, во время которого прикосновение человека к зелени природы - в нашем случае к листве деревьев или к траве - должно было произвести перенос силы из земли и зелени в тело качающегося или катающегося. С другой стороны, некоторые данные показывают, что ритуал весеннего убаюкивания связывается с ростом силы солнца, великого источника энергии во Вселенной, заставляющего все возродиться. По этому поводу, профессор Караман заключает: "Люди, особенно молодые, своим качанием в пачале весны подражают "качанию" солнца, думая, что таким образом способствуют ускорению наступления тепла и помогают солнцу. Здесь миф, т.е. вера в бога Солнце, который пользуется золотыми качелями, несомненно переплетается с магией."

В свою очередь, обычай *весеннего качания* привел к появлению богатого репертуара песен (для ребенка, для девницы, для жениха, для невесты, для старика и т.д.), некоторые из них бывши посвящены языческим богам племен Балкан. Это доказывает, что обычай ритуального качания когда - то пользовался великой популярностью. Итак, из *исключительно магического обряда*, доминируемого элементами заразной магии и пользующегося очень лапидарными стереотипными языковыми формулами, выросли настоящие художественные произведения поэтической и музыкальной сущности, с собственной тематикой и с определенным распространением почти для каждой песни.

Говоря о генезисе этого необыкновенного старинного обряда и об его распространении, автор работы подчеркивает, что идет речь о старобалканской ритуальной практике. Её можно встретить у греков, где она аттестована с древности и до наших дней, потом у румын и у южных славян, особенно у болгар, которые ее культивируют на всей своей этнографической территории.

Тот факт, что обычай ритуального убаюкивания так свойственен народу

- CODEX (*Cod. Theod.*) - *Codex Theodosianus*. Ad LIV librorum manuscriptorum et priorum editionum fidem recognovit et annotatione critica instruxit. Gustavus Haenel Lipsiensis, Bonnae, MDCCCXLII.
- COLUMELLA (*Col. R.r.*) - Columella, *De re rustica*. Ed. Schneider, 1794.
- CORPUS (CIC, vol. I, *Dig.*) - *Corpus Iuris Civilis*. Editio stereotypa quinta decima, Volumen primum, *Institutiones*, recognovit Paulus Krueger. *Digesta* recognovit Theodorus Mommsen, retractavit Paulus Krueger apud Weidmannos, Berolini, MCMXXVIII.
- CORPUS (CIL, VI₂) - *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Voluminis sexti, pars secunda. (Inscriptiones Urbis Romae Latinae), Berolini, 1882.
- COSTĂCHESCU (*Cost., Doc. Șt. M.*) - Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, publicate de..., Iași, vol. I - II, VR, 1931 - 1932.
- CRUSIUS (*Crus., Voll.*) - G. Ch. Crusius, *Vollständiges Griechisch - Deutsches Wörterbuch über die gedichte des Homeros und der Homeriaden*, Leipzig, 1852.
- CURTIUS (*Curtius, GGE*) - Georg Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*. Fünfte Auflage, Leipzig, 1879.
- DACIA (DACIA) - „Dacia“. *Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, publiée sous la direction de Vasile Pârvan, an. I (1924), XI / XII (1945 / 1947), București.
- DAL' (Даль, TS și TSJVIa) - V. I. Dal', *Tolkovûi slovar' jivogo veliko russkogo iazika*, vol. I - IV, Moscova, 1861 - 1867.
- DALAMETRA (*Dal., DMR*) - I. Dalametra, *Dicționar macedoromân*, București, Ed. Acad., 1906.
- DAMÉ (*Damé, NDRF*) - Frédéric Damé, *Nouveau Dictionnaire Roumain - Français*, par..., Bucarest, Imprimerie de l'État, 1893 - 1894.
- DAMÉ (*Damé, Term.*) - Frédéric Damé, *Încercare de terminologie poporană română*. Cu 300 de gravuri, București, 1898.
- DAREMBERG (*Dar. - Saglio, DAGR*) - Ch. Daremberg et Edm. Saglio (et Edm. Pottier), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments...*, Paris, I, 1877.
- DAREMBERG (*Dar. - Saglio, DAGR, III₂*) - Ch. Daremberg, Edm. Saglio et Edm. Pottier, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments...*, Paris, tom. III₂, 1904.

Сели на вороцех,
У чирвоных боцех,

Малому дзицяци
Ци горошку крошку...¹⁹⁵

sau, un altul:

Люли, люли, люли!
Полез кот на були,
Поморозиў лапки
Узлез на палати
Стали лапки грецьца...¹⁹⁶

Un proces evolutiv analog va fi avut loc și la ruși în jurul refrenului la baza căruia stă interjecția *bai, baiu, baiuški...* etc. Vom cita doar un exemplu de cântec de leagăn rusesc din regiunea Arhanghelsk, unde apar exclamații ca cele menționate, spre a ilustra și la ruși unele forme de refren specifice acestei creații populare:

Бай да убай!...

Наше ма́ленко!

Бай, бай, бай,

Бай да люли...

Наше дитятко!

Бай, бай, бай

Спи да успи

Да убайкайся...¹⁹⁷

Fapt curios, acest refren rus *bai* sună azi identic cu refrenul cântecelor engleze *bye, bye!*

În ceea ce privește evoluția cântecelor de leagăn în special la neogreci, trebuie să relatăm că la ei - precum era și natural la un popor de o atît de veche cultură - specia folclorică în chestiune a luat, sub aspectul poetic, o dezvoltare neobișnuită, depășind adesea produsele de același gen ale altor popoare. Despre multe din cântecele de leagăn neogrecești se poate spune că nu stau întru nimic mai prejos din punct de vedere al realizării artistice decît alte cântece din lirica folclorică a acestui popor.

Raportîndu-ne la forma cântecelor de leagăn neogrecești, demn de remarcat e faptul că în afară de metrele scurte ca cele deja relatate, pe care noi le considerăm a fi cele arhaice - unele din ele continuînd chiar tradiția metrică de la origine - grecii moderni mai fac uz la aceste cântece și de un metru lung. De la un timp, în urma raspîndirii surprinzător de mari în popor a versului iambic bizantin de 15 silabe cu cezura după silaba a VIII-a - așa-numitul *stíhos politícos* care a invadat toată creația folclorică neogrească în versuri, atît pe cea epică, cît și pe cea lirică - nu e de mirare că, prin analogie cu celelalte specii de cântece populare, acest vers

325, 333, 340, 342, 347, 348, 349, 363, 368,
369, 372, 451, 452, 461

METLINSKI, A., 452

MEYER, E.H., 452

MEYER-LÜBKE, W., 123, 279, 355, 356, 359,
369, 452

MIHĂILEANU, Șt., 280, 356, 362, 452

MIKLOSICH, Franz, 85, 130, 336, 339, 340,
345, 349, 365, 367, 368, 452

MILADINOVICI, Dim. i Konst., 133, 134, 452

MILANOVA, E. Diza, 124, 452

MIRCEA, Ion-Radu, 353, 452

MIRON, Paul, 169

MISTRAL, Frédéric, 40, 123, 124, 363, 452

MLADENON Șt., 365, 452

MOMMSEN, Th., 441, 452

MONTELIUS, O., 342

MORAES, Antonio de, 452

MORTILLARO, Vincenzo, 356, 452

MOSZYŃSKI, Kazimierz, 229, 231, 236, 237,
252, 347, 348, 349, 350, 410, 411, 419, 421,
430, 431, 453

MÜLLER, Frederik, 363, 366, 367, 368, 372, 453

MÜLLER, Wilh., 440

MURET, 124, 453

MURNU, George, 314

MUȘLEA, Ion, 411, 421, 431

MUTSCHMANN, Hermann, 130, 451

MUTZBAVER, C., 444

N

NAUDET, J., 455

NĚMCOVA, Božena, 453

NIEDERLE, Lubor, 453

NIKOLAIDOU, Konstantinou, 362, 453

NITSCH, Kazimierz, 410, 419, 430

NOLANUS, Paulus, 216

NOUAROU, Mihailidis M.G., 75, 118, 125, 126,
127, 128, 129, 453

O

OBREBSKI, J., 237

OLESKA, Wactaw, 364, 453

ORELLIUS, I., 453

OVIDIU, Publius Naso, 212, 218, 277, 321, 326,
345, 349, 371, 372, 453

P

PALLADIU, R.T.A., 350, 453

PANN, Anton, 345, 453

PAPACOSTEA, C., 201

PAPAHAGI, Pericle, 46, 119, 120, 124, 125, 132,
362, 363, 440, 453, 454

PAPAHAGI, Tache, 119, 124, 311, 369, 454

PAPIN, Denis, 273

PARTIŢKI, O., 364, 454

PASCU, George, 356, 362, 454

PASSOW, Arnoldus, 74, 123, 125, 126, 127, 128,
129, 454

PATRIARHUS, Abate Gasparo, 356, 363, 454

PAUL, Hermann, 454

PAULI, Žegota, 364, 454

PAULUS, Julius, 210

PAULY-WISSOWA, 348, 454

PAUSANIAS, 454

PAWLOWSKY, J., 129, 339, 340, 367, 454

PĂSCULESCU, Nicolae, 454

PĂUN, Octav, 175

PÂRVAN, Vasile, 189, 222, 224, 227, 340, 346,
347, 442, 454

PCILKA, 454

PERDIKIDIS, Alex., 455

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea, 189

PETRONIUS, 455

PETROVICI, Ion, 410, 411, 419, 421, 430, 431

PHILIPPIDE, Alexandru, 173, 410, 419, 430

PHOTIUS, 306

PINHEIRO, Antonio, 123, 124, 359, 361, 363,
455

PIRONA, Abate Jacopo, 455

PIRONA, Giulio Andrea, 455

În acest cîntec, unde se îmbină atît de armonic simplitatea naivă cu duișia maternă, motivul chiparoșilor și al privighetorilor care îi concertează pruncului pe cînd doarme, precum și motivul trandafirilor sînt tot atîtea ornamente inventate de fantezia mamei pentru a-l plasa în cadrul lor pe copilul ei drag.

Într-un alt cîntec-invocație, tot către Somn, mama îi cere acestuia să facă adevărate miracole cu pruncul ei:

— Somnule, tu care iei pe cei micuți, vino și-l ia și pe-ăsta!

Micuț de tot eu și l-am dat, dar tu adă-mi-l mare:

Mare cît muntele cel nalt și drept ca chiparusul,

Iar crengile să și le-ntindă de la răsărit pînă la apus!²⁰⁴

Aici, idealul mamei de a-și vedea copilul mare se traduce - sub formă de comparații - în surprinzător de frumoase imagini inspirate din natură care ating grandiosul.

În alt cîntec din insula Chios, unde de asemenea este invocat Somnul, fantezia populară face un pas și mai îndrăzneț, multiplicînd numărul de personaje cu puteri supranaturale din jurul pruncului și lărgind mult orizontul cîntecului de leagăn. Astfel, apar Soarele și Crivățul, ambii personificați, precum și vulturul, care aici nu e un vultur oarecare, ci un fel de pasăre măiastră. Aceste personaje sînt aduse în scenă de mamă cu titlul de păzitori ai pruncului, destinați a fi de ajutor personajului principal, care rămîne Somnul:

— Ia-mi-l, Somnule, căci trei străji am să-i pun;

Da, trei străji, trei străjeri, tustrei voinici viteji.

Îi pun Soarele la munte, vulturul pe cîmpuri

Și pe jupîn Crivăț cel răcoros în mijlocul mării.

Soarele a asfințit, vulturul a adormit

Și jupîn Crivăț răcorosul se duce-acasă la mama lui.

— Fiule, unde mi-ai fost ieri, unde alaltăieri și unde în a treia noapte?

Mi te-ai certat cumva cu stelele, ori poate cu luna?

Sau cu steaua dimineții cu care sîntem buni prieteni?

— Nu m-am certat nici cu stelele, nici cu luna

Și nici cu steaua dimineții cu care sînteți buni prieteni:

Ci străjuit-am un fecior de aur în leagănu-i de-argint.²⁰⁵

Pare bizar că, între cei trei străjeri, jupîn Crivăț are aici rolul cel mai important. Îl depășește chiar pe cel al Soarelui, căci el e cel ce stă lîngă leagănul

Iar dragile de privighetori cîntă pe ramurile pomilor,
 Să-mi adoarmă băiatul ca pe un mielușel ciobănesc,
 Ca nu cumva să viseze ceva urît și să mi se trezească băiețelul.²¹²

În versul final al acestui cîntec figurează totuși o mențiune despre vis. Este o aluzie a mamei îngrijorate la visurile rele, de care ea se teme să nu tulbure somnul copilului:

...Μήε νὰ κακουειρευτῆ, μὴν ἀουροξυπνήση.²¹³

Aici, ideea de „cauchemar” exprimată de verb apare prin contrast cu visurile încântătoare din versurile precedente, care îmbină în chipul cel mai armonios imagini vizuale cu imagini auditive și olfactive, dar care nu le desemnează cu numele de vis, ceea ce de altfel se întîmplă și în alte cîntece de leagăn neogrecești în cazuri analoge.

Iată însă și unul din locurile rare, pe care îl aflăm într-un cîntec de leagăn din Kárpathos, unde întîlnim mențiunea directă a visului - exprimată tot numai prin verb - în urarea adresată de mamă fetei sale:

...Νὰ κοιμηθῆς γλυκὰ, γλυκὰ...

Νὰ `νειρευτῆς κρυὰ νερὰ καὶ ὄροσερὰ περβόλια...²¹⁴

De la un personaj ca al Somnului, care - precum am văzut deja - are intime aderențe cu miraculosul păgîn, fantezia populară a putut ușor aluneca în sfera miraculosului creștin, reflectînd de asemenea aspecte din realitatea religioasă a evului mediu și a epocilor modernă și contemporană. Astfel, mama își incredințează nu o dată pruncul grijii sfinților și chiar lui Dumnezeu, care vin să vegheze la căpătîiul său:

— Dormi cu Maica Domnului și cu Sfîntul Ion

Și cu Domnul Hristos și tot ce te doare să-ți treacă!²¹⁵

sau, după un cîntec din Peloponez:

— Κοιμήσου μέσ' ἰς τὴν κούνια σου...

ἢ Παναγιὰ ἡ δέσποινα νὰ εἶναι συντροφια σου.²¹⁶

Sau - după un cîntec din Cipru - sfințele vin să adoarmă pruncul legănîndu-l și cîntîndu-i, ba încă și plimbîndu-l întocmai ca și Somnul, prin grădini minunate, pe cînd el doarme:

— Sfîntă Marina, adoarme-l.

Și tu, Sfîntă Sofie, cîntă-i cîntece de leagăn

Și ia-l de cutreieră cu el pînă departe,

îl va face și stăpîn peste Constantinopol:

— Dormi, feciorașul meu scump, *Și tot orezul Egiptului!*
 Căci am să-ți dăruiesc *Și-am să-ți dăruiesc și Constantinopolul*
Tot zahărul orașului Alexandria *Ca să-l cîrmuiești trei ani...*²²⁸

La fel, într-un cîntec de leagăn din Creta, mama promite drept răsplată pruncului ei orașe, sate și moșii cu tot felul de bogății, dacă va fi cuminte și va dormi:

...Dac-ai să dormi, îți dăruiesc Chiosul cu lămîile lui
 Și Veneția cu mulțimea-i de galbeni ca s-o stăpînești întreagă.
 Dac-ai să dormi, copilașul meu, îți dăruiesc trei moșii,
 Trei mîoșii și trei sate și trei mînăstiri...²²⁹

În alte cîntece, am văzut că motivul dăruirii de orașe, sate, moșii... era raportat la personajul Somnul. Alteori, i se promit copilului flori, pe care le va culege pentru el mama lui:

— Nani, c-are să vie mama ta *Și ca să-ți aducă flori,*
 De la rîul cu dafini, *Tot trandafiri*
 Unde-i dusă după apă dulce *Și garoafe frumos mirositoare.*²³⁰

Într-un alt cîntec, promisiunile de daruri - și anume de fructe și alte bunătăți, care plac mult copiilor - sînt aduse la îndeplinire prin intermediul Somnului, căruia mama, adresîndu-i-se prin cunoscuta formulă invocatoare, îi dă în grijă aceasta:

— Vino, Somnule, și-l ia. *Ca să-i deie boierul struguri,*
 Vino și-l adoarme! *Iar cucoana rodii*
 Să ni-l duci în vile boierești *Și slujnica lor plăcinte...*²³¹
 Și-n grădinile boierești,

În fine, după un cîntec din Kárpathos, dedicat unei fetițe, aceasta are frați mulți duși în lume și mama îi promite că ei îi vor aduce cele mai bogate și mai frumoase daruri, ce pot fi închipuite:

— Tu, cea dragă mie ca zahărul,
 Care ai doisprezece frați viteji asediatori de cetăți,
 Corăbieri întîrziați prin locuri depărtate,
 Ei au să vină să-ți aducă comorile Constantinopolului,
*Precum și tot aurul și mărgăritarele Veneției...*²³²

Firește, în cîntecele de leagăn, asemenea promisiuni apar foarte logice

înfățișează și cîntecele de leagăn de acest gen dedicate unui băiețel. Demn de relevat este faptul că în astfel de cîntece nu o dată ni se dezvăluie un personaj supranatural feminin *Moira* - sau și sub aspectul plural *Moires*, subînțelegîndu-se că sînt în număr de trei - care, ca și mai sus *Hypnos*, este, la grecii moderni, o moștenire mitologică din antichitate, ajunsă pînă în vremea noastră exact sub același nume ca și pe vremea grecilor vechi și avînd în bună parte aceleași atribute. Aceasta era de așteptat de altfel în niște cîntece-urări, dat fiind că urările se fac pentru viitorul cuiva, iar viitorul omului este legat de destin. Or, făuritoarele destinului sînt *Moires*, care corespund perfect personajelor mitice cunoscute pretutindeni în Peninsula Balcanică, la români sub numele de *Ursitoare* sau *Ursite*, la bulgari de *Nărăcinițe*, la sîrbocroați de *Sutenițe*. În consecință, după logica credințelor populare, ca să poți influența destinul cuiva, trebuie neapărat să cauți a le influența mai întîi pe *Moires*. De aceea, cînd mama neogreacă îi urează pruncului ei noroc în viață, ea își îndreaptă în același timp, imploratoare, gîndul ei către *Moira* (sau *Moires*):

— Dormi, ca să crești mare cu mama și cu tata
Și ca să te faci ursitoarea ta un gospodar de frunte.²⁵¹

Iată acum un alt distih, unde mama e mai puțin modestă în dorințele ei:

— Culcă-te, ca să dormi dulce ca mierea și ca laptele
Și ca să te pună ursitoarea ta într-un rang de boier mare.²⁵²

Sau, un altul, unde urarea mamei îl plasează pe fiu în mijlocul celui mai mare belșug, bucurîndu-se de lapte și de miere fără măsură și de toate roadele pămîntului:

— Fiul meu, tu să șezi și ursitoarele să-ți aducă
Miere de la știubeiele tale, lapte de la stîna ta,
Grîne multe de la schelele tale mari,
Iar din grădinile tale să-ți aducă grîu și orz.²⁵³

Tot într-un cîntec de leagăn din Kárpathos, dedicat unei fetețe, mama îi face acesteia o întreagă serie de urări, printre care i-o adresează și pe următoarea:

...Fie cu tine ursitoarea ta și să fie harnică și bogată,
Să fie o grozavă muncitoare și noaptea, să-i placă să steie la lucru
pînă tîrziu pe-amurg,
Să fie strîngătoare și aducătoare la casă, să fie bună, vrednică și
cinstită...²⁵⁴

viața oamenilor și câtă importanță îi atribuie pe bună dreptate. Motivul căsătoriei apare deci frecvent alături de altele, în cîntecele de leagăn, atît în cele dedicate unui băiețel, cît și în cele dedicate unei fetițe. În unele din exemplele citate mai sus, s-a putut deja constata prezența lui. Iată un altul, din Epir, unde motivul în chestiune e asociat cu unul de glorie a băiatului prin contrast cu alții de seama lui:

Băieții din mahala

Noi avem băiat

Sînt toți niște galbeni calpi,

Iar regele-are-o fată

Pe cînd băiețelul nostru

Și ne tot trimite vorba

E galben adevărat, de Veneția!

*C-ar vrea să ne-ncuscrim cu el.*²⁵⁸

Aici avem a face, în realitate, cu o formă indirectă de urare: cu alte cuvinte, mama urează băiețelului ei s-ajungă nici mai mult nici mai puțin decît ginerele regelui! Acest motiv se acordă de altfel perfect cu cel inițial, întrucît el nu face decît să continue, în gradăție ascendentă, ideea de glorie a eroului. Căsătoria sa atît de fericită ilustrează prin fapte că elogiul anterior era pe deplin justificat. Astfel, motivul căsătoriei apare în cîntec ca o încununare a gloriei. În alt cîntec, din Sigála, în care domină motivul Somnului - invocat de către mamă, ca să-i ia băiețelul să i-l plimbe prin încîntătoarele lui grădini - apare în final și motivul căsătoriei sub o formă din cele mai fantastice, așa cum numai în basme pot fi întîlnite:

— Dormi, pentru ca, la logodna și la nunta ta

Să se deschidă bobocii trandafirilor și ai florilor, în camera ta de mire,

Zăpada să se prefacă-n făină și munții în junci pentru ospățul nunții tale,

Iar marea în vin dulce, să beie voinicii nuntași.²⁵⁹

Există însă cîntece de leagăn - dintre cele amplu dezvoltate - în care motivul căsătoriei alcătuiește în mod exclusiv întreaga temă a lui. Iată unul din Epir, a cărui temă prezintă același tip fantastic ca și cea precedentă:

Nunta băiețelului meu

Eu am s-o fac în toiul verii,

Pentru ca apele izvoarelor să se transforme-n vin,

Furnicile să se prefacă-n berbeci pentru friptură,

Iar bolovanii de pămînt, tot pîini pentru ospățul nunții:

Ca să poftesc la nuntă lumea-ntreagă

Și jumătate din orașul Iánina!²⁶⁰

repertoriu la un popor ca grecii moderni – ne punem încă o dată problema *genezei* acestor creații folclorice, constatăm că răspunsul nu e tocmai așa de ușor de dat, întrucât problema ne apare cu mult mai complexă ca la început. Precum am afirmat deja în capul locului, noi considerăm legănatul pruncilor ca fiind o muncă - ba chiar cea mai delicată și mai plină de răspunderi dintre muncile mamelor – și în consecință cîntecele de leagăn drept un produs artistico-folcloric de natură ergologică, întrucât este emanația acestei munci.

Am mai spus apoi, încercînd a o dovedi, că originea lor trebuie căutată în anumite exclamații ritmice, fără sens special, care erau regulatoarele mișcărilor legănatului. Dar acele exclamații erau expresia lirică primordială a unui afect în legătură cu pruncul. Prin urmare, privind problema noastră prin prisma psihologică, ne dăm seama că sursa cîntecelor de leagăn este în cea mai mare măsură afectul matern pentru prunc. Din abundenta revărsare a acestui afect și din sublimarea lui au luat naștere, la toate popoarele lumii, cîntecele de leagăn: de la acel germen primar constituit din interjecțiile ritmate, dar fără sens, s-a trecut pe nesimțite mai departe la întregi fraze cu sens și avînd ritm, măsură și melodie, adică la versuri cîntate. Acestea, dezvoltîndu-se, au devenit cu timpul cîntecele de leagăn, în care mama putea să-și exprime nestînjenită sentimentele sale de iubire, de admirație și chiar de adorație pentru fătul ei. Categoria tipului arhaic neogrecesc este o dovadă peremptorie că substratul prim al cîntecelor de leagăn este de esență predominant afectivă.

Dacă examinăm însă cu atenție toate categoriile stabilite de noi – cu excepția *tipului adaptat* – constatăm că, la baza creației folclorice care ne preocupă, stau de asemenea o serie de elemente magice din cele mai manifeste. În primul rînd, însuși legănatul – prin ritmica soporiferă a mișcărilor sale regulate și line – este o acțiune magică prin excelență, pe care am putea-o denumi vrajă fiziologică, dat fiind că efectele ei se transmit în modul cel mai direct asupra omului determinîndu-i o anumită funcție organică și o anumită stare psihică. Se știe că diferiți vrăjitori sau vrăjitoare – la unele popoare exotice – înainte de a vrăji sau profeti, se dau în leagăn pentru a se ameți, provocîndu-și un fel de *vertijuri* și o specială stare sufletească, ce îi predispune, zice-se, la inspirație, punîndu-i în legătură cu unele spirite sau chiar cu divinități. Se înțelege, mult mai sensibili sînt la acțiunea legănatului pruncii decît oamenii maturi. Dar la ritmica de vrajă a legănatului – a acestui procedeu născocit de om, în toate regiunile planetei noastre, pentru determinarea somnului pe cale artificială - se adaugă de asemenea vraja

nordul Dunării, vrăjitoarea repetă la infinit numele bolii împotriva căreia descântă. Conform credințelor populare, considerînd boala drept ființă și anume drept un duh rău intrat în corpul bolnavului, ea își propune ca scop să-l alunge dintr-însul, ceea ce va avea ca rezultat însănătoșirea bolnavului. Apostrofa exorcizantă adresată bolii în repetate rînduri prin pronunțarea numelui ei – care foarte adesea e raportat și la organele afectate de dînsa – este indispensabilă, după concepția magică a poporului, fiindcă numai așa boala, adică duhul răufăcător care o provoacă, va ieși din bolnav. Vrăjitoarea, cunoscînd numele bolii și pronunțîndu-i-l, o are în puterea sa. Și, de cîte ori boala îi aude numele însoțit de exorcizare, se grăbește înfricoșată să fugă! Uneori, vrăjitoarea săvîrșește ea însăși exorcizarea; alteori însă și prin intermediul vreunui personaj supranatural. Iată un descîntec românesc contra tifosului, numit popular *lungoare*. Începe cu invocația vrăjitoarei către sfinții medici Cosma și Damian, căroră le solicită ajutor: „Amin, amin!/ Cosmă Dămin!/ *Lungoarea* s-o izgonești!/ *Lungoare* prin foame,/ *Lungoare* prin sete,/ *Lungoare* prin osteneală,/ *Lungoare* cu tehuială,/ *Lungoare* cu nebuneală,/ *Lungoare* de nouă feluri,/ *Lungoare* de nouă neamuri,/ ...Alege-te,/ Culege-te,/ Din creierii capului,/ Din fața obrazului.../ Din toate încheieturile,/ Alege-te,/ Culege-te!”³⁰²

Iată un alt descîntec împotriva durerii de cap, cunoscută în popor sub numele de *soare sec*, pe care vrăjitoarea o exorcizează singură: „- *Fugi, soare-sec!* / *Că te înec!* / Soarele a răsărit,/ Dorul din cap a pierit;/ Soarele a scăpătat/ Și dorul din cap a secat:/ *Fugi, soare-sec!* / *Că te înec!* / Eu îți dau un dor,/ Tu să-mi dai o sor”.³⁰³

Uneori, în descîntece, în afară de numele bolii, se mai repetă de asemenea numele acțiunii magice de înlăturare a bolii, care se identifică cu însăși ideea-scop a descîntecului. Vom cita ca exemplu un descîntec românesc *de fapt*, adică împotriva unei boli provocate de vraja făcută de un dușman. Descîntecul începe cu invocația către apa rîului sau izvorului, unde se descîntă, cerîndu-i-se intervenția ei lustrală pentru a-l spăla pe bolnav de fapt: „- Apă binefăcătoare,/ Limpede, lin curgătoare!/ Pe N. să mi-l speli/ Și să-l limpezești/ Și să-l curățești,/ De fapt închinat,/ *Dimineată...* / *De fapt închinat!* / *Pe la amiazăzi!* / *De fapt închinat!* / *După amiazăzi...* / *De fapt închinat!* / *De cu sară!* / *De fapt închinat!* / *În miezul nopții!* / *De fapt închinat!* / *Pe la cîntători...*”³⁰⁴

Apoi descîntecul continuă cu o lungă serie de repetiții, care pun în contrast flagrant actul magic dușmănos al *faptului* cu actul magic al *desfacerii* în chip gradat, adică al anihilării efectelor lui: „...Cine-o făcut c-o mîină,/ Eu *desfac* cu două,/ Cine-o făcut cu două,/ Eu *desfac* cu trei,/ Cine-o făcut cu trei,/ Eu *desfac* cu patru,/ Cine-o

scandinavi, acest motiv a luat naștere ca expresie a înaltei prețurii de care s-a bucurat, încă dintr-un îndepărtat trecut, acest aliment de la temelia vieții umane: grâul. Foarte conștient că cel ce posedă grâu sau derivatul său făina, era bogat – întrucât nu exista avuție mai de preț decât aceasta – poporul n-a întârziat de a-l asocia cu aurul, simbolul străvechi al celor mai înalte valori materiale. Culoarea bățind în roșu a grâului i-a putut ușor sugera aurul, după cum culoarea perfect albă a făinii i-a sugerat imaginea boabelor de mărgăritar sau pe cea a argintului, ca în citatele produse folclorice românești. Pe de o parte, faptul că în sud-estul Europei, la români, motivul apare – și nu sporadic, ci permanent – în cîntece rituale, adică în produsele folclorice cele mai conservative și cele mai legate de vechile tradiții autohtone, iar la slovaci în basme – creație folclorică ce derivă foarte adesea direct din mit – apoi, pe de alta, că el este atestat de asemenea în extremul nord al Europei de către *Edda*, care se raportează la începuturile mileniului al II-lea al erei noastre, mărturisește îndeajuns despre vechimea respectabilă a acestui motiv în cîntecele de rîșniță ale vechilor scandinavi, în basmul slovac, ca și în episodul referitor la măcinatul grâului din recitativul plugușorului românesc. Dacă prezența lui la români și slovaci ilustrează, în Europa, actualitatea folclorică a acestui element de conținut al creațiilor poporului în legătură cu munca măcinatului, prezența lui în colecția *Eddei* ne introduce în folclorul evului mediu al continentului nostru. Ca origine însă, documentele folclorice românești și slovace nu sînt mai puțin vechi decât cele ale vechilor scandinavi.

Tot în ce privește conținutul, sînt demne de semnalat și unele cîntece avînd ca temă elogiul rîșnitoarei harnice, care se scoală încă înainte de a răsări soarele, pentru a veni la lucru³⁵⁶. Trebuie însă să recunoaștem că multe din cîntecele acestei categorii, atît la baltici, cît și la popoarele ugrofinice – cu deosebire la cei din urmă – se caracterizează prin accentele de indignare ale eroinei (fată sau tînără nevastă) împotriva soartei vitrege, care a ursit-o să se chinuie cu o muncă așa de grea și de istovitoare ca cea a rîșnitului. Revolta ei capătă expresie mai ales atunci cînd ea este constrînsă a executa această muncă la străini, departe de familia sa³⁵⁷. Eroina unui asemenea cîntec estonian, plîngîndu-se de munca amară a rîșnitului, enumeră toate suferințele fizice pe care aceasta i le pricinuieste și izbucnește în blesteme grele la adresa pietrei de rîșniță³⁵⁸. În fine, mai relatăm tema unui cîntecel leton în uz la rîșniță, fiindcă aruncă lumină asupra legăturilor intime ale acestei specii folclorice cu munca rîșnitului, legături care sînt cultivate în baza tradiției:

À la mémoire sacrée de ma mère

De-ar fi fost după frumusețea virtuților tale, s-ar fi cuvenit să-ți ridic cel mai grandios monument, care a fost vreodată înălțat vreunei mame: un monument fără moarte, care să depășească tot ce poate spune marmura sau bronzul, versul sau proza...

Dar nu stă-n puterea mea s-o fac. Pe de altă parte, fiindu-mi cunoscută modestia și bunătatea ta fără margini și fără seamăn pe lume, eu știu că tu vei primi cu entuziastă bucurie chiar și această mică ofrandă și că vei judeca-o numai după simțămintele ce stau la baza ei. Este îndepărtatul ecou al prunciei mele legănate-n cântecele tale, pe care nu le-am putut uita niciodată...

AUTORUL

postului mare, iar prin unele părți de la începutul acestui post pînă la Paști³⁶⁴. La românii nord-dunăreni e plină țara de leagăne, care după regiuni și după forma lor sînt numite: *leagăn* (dim. *legănuș*), *scrînciob* (dim. *scrînciobaș*), *dulap*, *țuțul* (dim. *țuțuluș*), *huță* (sau *huțănă*, *huțunătoare*), *cumpănă* (sau *cumpănitoare*), *vîrtej* (sau *vîrtiloi*, *învîrțitoare*), *zdrîncă*, *țîțeche*³⁶⁵.

Mulțimea și varietatea numirilor *leagănelui* la românii carpato-dunăreni este de asemenea o mărturie despre marea răspîndire a obiceiului legănatului la ei. Între aceste leagăne, unele sînt cît se poate de simple și de primitive, altele ceva mai evolute, iar altele deosebit de confortabile sînt executate cu o tehnică avansată. Leagăne de acest din urmă tip posedă fiecare sat, unul sau mai multe, dependent de mulțimea locuitorilor. Ba ele există și la orașe (în cartierele lor periferice). Sînt construite pe locul unde se adună tineretul să joace tradiționala horă, brîul și alte jocuri, în sunetul muzicii unui taraf de lăutari. Concomitent cu jocul și în timpul pauzelor, leagănel se învîrtește mereu, legănînd în scaunele lui perechi de tineri, de obicei flăcăul cu fata dragă lui. În România, legănatul este atît de adînc înrădăcinat, încît se poate spune că pentru tineretul nostru de la țară – în special pentru flăcăi și fete – nu poate fi imaginat Paștele sau Sf. Gheorghe fără datul în leagăn. Tocmai această necesitate indispensabilă simțită de tineretul românesc de a se legăna la niște sărbători ca acestea ne dă dreptul să deducem că, dincolo de aspectul de divertisment, pe care îl are astăzi legănatul la noi, se ascunde un rit serios de veche tradiție cu o semnificație specifică, căzută acum complet în uitare. La dacoromâni însă, după cît știm, cîntecele care însoțeau acest vechi obicei al țării nu mai există azi, deși nu ne îndoim deloc că ele au existat pînă nu de mult. Și nu a putut fi altfel, de vreme ce ele există la alte popoare, și, mai ales, există la grupul dialectal aromânesc din Macedonia. Aici, obiceiul are loc la Sf. Gheorghe și, desigur, această sărbătoare reprezintă data consacrată de tradiție din vechi timpuri. Tot atunci o vor fi practicat și dacoromânii, însă la ei datina a fost absorbită de către Paști, care cad în imediata apropiere de Sf. Gheorghe. La aromâni, în leagănel foarte primitiv - consistînd dintr-o funie atîrnată de creanga unui copac – se dau la Sf. Gheorghe toți membrii unei familii – copiii, tineri și bătrîni – pe rînd, cîte unul. Fiecărui din ei i se cîntă de către corul grupat în două cete în jurul leagănelui cîte un cîntecel cu urări, avînd în vedere vîrsta, sexul, ocupația sau alte împrejurări din viața persoanei legănate. Astfel, există cîntece speciale pentru fată, pentru flăcău, pentru o nevastă tînără, pentru o bătrînă... Fapt

E ceea ce pare a reieși din amintita baladă populară cu subiect mitologic – foarte răspîdită la bulgari și în uz primăvara - despre raptul fetei frumoase de către soare, care coboară pe pămînt un leagăn de aur ca s-o ademenească și apoi s-o ridice la cer. Foarte probabil, la origine, această baladă era un cîntec ritual atașat mării sărbători a primăverii. Leagănul soarelui – de obicei de aur – pe care acesta îl coboară pe pămînt pentru răpirea fetei dragi, nu este în citata baladă bulgară o imagine întîmplătoare datorită unui proces poetic pe baza liberei fantezii. Prea apare consecvent într-un însemnat număr de variante, provenite din diferite puncte geografice a Bulgariei, ca să poată fi considerat astfel. E mai presus de orice îndoială că avem a face aici cu un străvechi motiv mitic: în el ni se păstrează vestigiul unei credințe de mult apuse că soarele străbătea bolta cerească de la răsărit pînă la asfințit într-un leagăn de aur. În adevăr, aparențele – luate de omul primitiv, de cele mai multe ori, drept realitate – justificau perfect o asemenea credință.

Pe de altă parte, leagănul pămîntean îndătinat la Sf. Gheorghe, care firește nu mai e de aur, poate fi și el interpretat ca o reproducere a leagănului ceresc al soarelui, urmărind anumite treburi de natură magico-simpatică.⁴⁰⁶ Oamenii, și în special tineretul, prin legănatul lor la începutul primăverii, imită legănatul soarelui și astfel contribuie a grăbi venirea căldurii, ajutînd soarele. Aici, mitul, adică credința în zeul soare care se slujea de un leagăn de aur, se împletește indisolubil cu magia.

Nu putem omite faptul că la Sf. Gheorghe – paralel cu legănatul – este în uz la toate popoarele din sud-estul Europei și obiceiul cîntăritului. Fiecare are grijă atunci să se cîntărească, socotind cîte kilograme a căpătat în plus sau cîte a pierdut în comparație cu anul trecut.⁴⁰⁷ Această practică noi o considerăm drept un derivat tîrziu al legănatului ritual. În unele locuri, unde legănatul a dispărut sau e pe cale de dispariție, a rămas să-l continue ritul cîntării, formă sub care este greu de ghicit azi, la prima vedere, prototipul. O dovadă revelatoare în sensul susținerii noastre ne-o oferă, la bulgari, faptul că în regiunea Filipopol „atîrnă cîntarul de vreun arbore și se cîntăresc”⁴⁰⁸. De asemenea, în orașul Tîrnovo, la Sf. Gheorghe „se cîntăresc pe inima goală la un arbore înfrunzit”⁴⁰⁹. La români, în orașe, cîntarele scoase pe străzi în fața magazinelor, pentru cîntărirea trecătorilor amatori, sînt totdeauna împodobite cu crengi înfrunzite, ceea ce de asemenea constituie un indiciu referitor la proveniența practicii. Așadar, considerat prin

Fata se leagănă, ai Gurghe-le!

Flăcăul o privește —”-

Din cerdacul înalt —”-

Un cântec bulgar din Bitolia vestește fetei marea bucurie că-i vin pețitori:

Au zburat doi porumbei:

Nu erau doi porumbei,

Ci erau doi pețitori

Care-o pețesc pe mica fată.

Мома се ниша, ai Гьургъе-ле!

Момче ia гледа —“-

Јод висок чардак —“⁴¹⁴.

Долетале два гулаба,

Не ми биле два гулаба,

Туку биле два строіника,

Да строіосат малка моме.⁴¹⁵

Într-un alt cântec dedicat fetei, eroina ne este înfățișată măturînd biserica cu mătura de busuioc și rugîndu-se lui Dumnezeu să-i ajute să se mărite cu feciorul popii din sat, care și el învață să se facă popă. Acesta constituie idealul cel mai înalt pe care îl putea visa, în trecut, o fată de țară, nu numai la bulgari, ci la toate popoarele din orientul și sud-estul Europei:

Mica fată mătură biserica...

Cu două mănunchiuri de busuioc:

Mătură biserica și se roagă lui Dumnezeu:

-Dă-mi, Doamne, de bărbat pe tînărul diac,

Popa să-mi fie socru,

Iar preuteasa soacră!

Църква мети малоі моме,

Гьургъе ле!

Со два страка босилкои,

Църква мети Бога мали:

-Даі ми, Боже, гъаче момче,

Гъаче момче, попа свекра,

А свекърва попадиіа.⁴¹⁶

Uneori motivele cântecelor dedicate fetelor sau flăcăilor sînt luate de-a dreptul din simbolica nunții, însă adaptate perfect la realitatea rituală a datinii legănatului. Astfel, într-unul din acestea, fata – pe cînd se leagănă - cade în mare; dar, spre norocul ei, este salvată de la înec de un cioban care își păștea oile pe țarm. Acesta o conduce apoi la casa lui, adică se însoară cu ea:

... Funiile s-au rupt

Și Dragana a căzut în mijlocul mării;

A căzut și cît pe ce să se înece.

Păstorul însă s-a aruncat în mare,

El a scos-o la țarm pe Dragana

Și-a dus-o acasă la dînsul.

...Копощите се скъсали,

Паднала Драгана сред море,

Паднала ще се удави.

Овчар се хвърли в морето,

Та си Драгана извади,

Та я отведе домá си.⁴¹⁷

Într-o altă variantă, eroina cade din leagăn în Dunăre, de unde e salvată în

același chip de un flăcău, iubitul ei – ceea ce simbolizează, la fel, căsătoria ei cu salvatorul.⁴¹⁸ Chiar și cînd cîntecul ia un ton umoristic sau ușor satiric, el rămîne fidel finalității căsătoriei, care apare permanent cînd e vorba despre legănatul tinerilor. Astfel, într-un cîntec dedicat unui flăcău, o pasăre vine în zbor, grăbită, s-aducă flăcăilor o veste mare. Ea îi îndeamnă să se însoare cît mai e vreme, căci prețul fetelor crește mereu și sînt în primejdie de a rămîne neînsurați dacă mai întîrzie:

-Cine-i holtei de însurat,	...Кои е ерчъен за женене,
Să mi se-nsoare chiar în vara asta!	Ова лето да се жени.
Căci s-au scumpit micile fete:	Оскапеле мали моми:
Care două sute, care trei sute de leva;	Која - двесте, која - триста,
Iar fata aceasta costă cinci sute!	Ова моме - пестотики. ⁴¹⁹

Foarte adesea, atît cîntecul dedicat tinerilor, cît și cele dedicate altor persoane de diferite vârste sau ocupații iau un ton panegiric, ceea ce e foarte explicabil, dacă avem în vedere că urările făcute celor legănați sînt prezentate de obicei ca fiind deja îndeplinite după dorința lor. Astfel, formal, cîntecul va apărea – în mod logic – glorificator prin excelență, deși în fond el nu-i decît o urare care este exprimată într-un fel cu totul special și anume prin prezentarea tabloului ideal al realității dorite. Începem a ilustra acest aspect printr-un cîntec macedo-bulgar din Bitolia, dedicat unei fete mari, cîntec ce ni se pare foarte caracteristic pentru ideea pe care vrem s-o punem în lumină:

-Hei, tu Iano, Iano de la Buda!	-Ой ти, Iано, Бүдим Iано!
Tot de dragul tău i-asediată cetatea Budei,	Се за тебе Бүдим бие,
Tot de dragul tău trag mereu cu puștile	Се за тебе пушкьи фърлат,
Și tot de dragul tău ascut săbiile!	Се за тебе сабиа точат. ⁴²⁰

Desigur, *a prima vista*, faptul că din cauza frumuseții eroinei s-a pornit război mare și că e pusă în primejdie chiar soarta unei cetăți însemnate ca Buda, s-ar părea că-i un simplu compliment hiperbolic la adresa fetei legănate. În realitate însă, aceasta este – în imagine concretă - însăși urarea care i se face: frumusețea ei să fie atît de căutată de bărbați, încît să se încaiere la luptă între ei care mai de care, ca s-o poată dobîndi, pe calea armelor, cel mai viteaz dintre претендэнți. Vom exemplifica acum același fapt printr-un alt cîntec bulgar din

DACĂ EXAMINĂM ACUM CU ATENȚIE ARTELE PLASTICE

în raport cu artele de succesiune la popor, vom remarca un paralelism desăvârșit atît în ce privește specificul, cît și geneza lor. În adevăr, primele ne apar în toată claritatea ca niște *marginalia*¹ la un fond cu totul străin, aflîndu-se în slujba unor alte scopuri decît cel al frumosului. Ele au luat naștere din nevoia simțită de către om de a-și înfrumuseța uneltele de lucru, armele, veșmintele, precum și obiectele de uz magic sau cultural. Din însuși acest fapt, rezultă că funcția estetică nici ea nu poate fi contestată, în împrejurări ca cele relatate, că ea a existat chiar din capul locului, dar iarăși nu-i mai puțin adevărat că ea avea un rol accesoriu față de altele, care prezentau scopul principal. Astfel, vom sublinia în mod special că aproape toate lucrurile pe care, din cele mai vechi timpuri, omul primitiv a început să și le împodobească cu variate ornamente, aveau un caracter practic prin excelență, fie că îndeplineau funcții biologice sau mistico-biologice sau pur mistice. Dar e nevoie să specificăm că, la origine, motivele acelor ornamentații nu erau propriu-zis „ornamente”, ci erau în cea mai mare parte anumite semne de natură mistică, menite a-i înlesni activitatea ce întreprindea și a-i asigura succesul. Se știe cît de strîns îmbinată este pînă azi la primitivi orice fel de activitate cu factorul mistic. Dar pe măsură ce omul primitiv, în decursul vremii, își înfrumuseța obiectele sale destinate diferitelor practici, el a ajuns la armonizări din ce în ce mai agreabile ale acelor motive, la forme din ce în ce mai simetrice, la stilizări tot mai perfecte. Cu chipul acesta, uneltele lui căpătau aspecte din ce în ce mai atrăgătoare, ceea ce făcea ca omul primitiv să le utilizeze mai cu plăcere la acele activități practice pe care le avea de îndeplinit cu ele.

După cum era și natural, în urma unei lungi evoluții, acest proces de stilizare a dus adesea la realizări artistice de o rară frumusețe, care, concentrînd tot mai mult atenția asupra lor, au făcut ca semnificația mistică de la origine să dispară, fiind pe nesimțite substituită printr-una eminentă estetică.

Dacă plastica populară se caracterizează deci, din timpuri imemorabile pînă-n epoca noastră, prin înfrumusețarea instrumentelor de muncă sau a obiectelor

drumul să se-ntoarcă puțin pe pământ ca să și-i revadă pe toți cei dragi din familie:

-Hei, voinice din țara de jos,
Roagă-te lui Dumnezeu
Ca să-ți deie cheile
Și să deschizi închisoarea,
Închisoarea de sub pământ,
Să-mi ieși la lumină,
Ca să-l vezi pe taică-tău, pe maică-ta,
Pe taica, pe maica, tot neamul tău drag,
Tot neamul tău drag și pe draga-ți soră,
Pe draga-ți soră și pe frații tăi.

-Ой, иуначе, долноземче,
Моли му се на Господа,
Да ти дае кључеите,
Да отворит занданите,
Занданите долоземцкьи,
Да излезеш на видело,
Да си видиш Таико, Маика,
Таико, Маика, мила рода,
Мила рода, мила сестра,
Мила сестре, твоите
браќа.⁴²⁵

Vom mai aminti, ca o curiozitate interesantă, și un cântec macedo-bulgar din regiunea Debăr, dedicat unei fete mari ⁴²⁶, avînd ca subiect delicata, afectuoasă atenție a flăcăului, care îi roagă pe cei ce-o leagănă pe iubita lui s-o legene încet, ca nu cumva să cadă și să se lovească. Bizar este aici faptul că, după primul vers în limba bulgară, urmează două versuri cu rolul de refren, în limba albaneză:

-Любай, любай, Стояно ⁴²⁷

Ата гяле, мя гяле!

Айда гяле, Драгане!⁴²⁸

Primul vers este obișnuita apostrofă către fata care se leagănă: - *Leagănă-te, leagănă-te, Stoiano...* Următoarele două, albaneze, se raportează la iubitul fetei din leagăn:

...Flăcăul acesta, flăcăul meu!

Aide, flăcăule Drăgane!⁴²⁹

Această infiltrație de versuri albaneze în textul cântecului bulgar e foarte explicabilă prin influența datorată vecinătății celor două popoare. Dar ea poate fi considerată ca o dovadă indirectă că datina legănatului, primăvara, există și la albanezi.

Din cele ce am relatat asupra conținutului cântecelor în uz la legănatul ritual de primăvară, reiese clar, credem, cât de mult au evoluat formulele inițiale de consacrare pînă să ajungă la dezvoltările ample și la diversificările tematice de

tipul celor mai sus expuse.

În ce privește elementele stereotipe pe care le întâlnim în aceste cîntece și care trădează o apreciazabilă vechime, ne atrage atenția în primul rînd refrenul *Ghiurghie-le!*, care revine după fiecare vers în cîntecele macedo-bulgare din Prilep, din Kukuș și de aiurea.⁴³⁰ El este aici un ecou al datei la care are loc datina în chestiune, dată marcată prin numele sfintului celebrat la acea sărbătoare de primăvară. *Le* este o particulă exclamativă paragogică, care apare frecvent în cele mai variate produse folclorice bulgare în versuri și a cărei menire este de a satisface anumite exigențe metrice; ea nu prezintă deci vreo importanță mai deosebită pentru noi. Mult mai demne de reținut sînt alte două refrene care se întîlnesc după fiecare vers în cîntecele datinii legănatului, la bulgari, și care sînt niște exclamații complet neinteligibile. Unul e *obe, obe!*, atestat în *Panaguriște*:

-Люлчице ле полюлявка, ове, ове!

Та кой беше на люлкъ-тъ. -"- -"-

-Ганчо беше на люлкъ-тъ. -"- -"-

Та кой Ганчо залюлява, -"- -"-

Залюлява, стлюлява? -"- -"-

-Петка Ганчо залюлява. -"- -"-⁴³¹

Altul e *doc, doc, doc!*, care apare în cîntecele bulgare din Bitolia:

Има маика стрѣбрѣн пръстен, док, док, док!

Со него се понáшува... -"- -"- -"-⁴³²

Să vedem oare în aceste exclamații – refren străvechi vestigii ale ritmului legănatului reflectate în cîntec? În ceea ce-l privește pe *obe, obe!*, supoziția ar părea plauzibilă, fiindcă am avea a face cu schema dimetrului trohaic, care ar reprezenta succesiunea celor doi timpi ai legănatului – primul forte, al doilea slab. Cît despre enigmaticul refren trisilabic *doc, doc, doc!*, el se pretează mai puțin la o interpretare de acest gen. Pentru a-l admite în cadrul unei asemenea interpretări, ar trebui să-l considerăm drept o formă catalectică a ritmului originar, care se identifica cu însuși ritmul legănatului.

Am schițat mai sus tabloul datinii legănatului în ansamblul ei, pentru a ilustra cum dintr-un ritual *eminamente magic* - și anume dominat de elementele magiei contagioase – care, ca expresie verbală, nu făcea uz la origine decît de niște foarte laconice formule stereotipe, au reușit a se închea de-a lungul vremii autentice creații artistice, de natură poetico-muzicală, cu o tematică proprie

dedicate copiilor orfani. Și, ca să precizăm, în el e vorba de un prunc orfan de mamă. Cel care îl leagănă, adresându-i apostrofa-refren tipică acestei specii folclorice și care îl numește pe prunc „feciorașule” (*moi sinocicu*) pare a fi tatăl. Rezultă aceasta și din faptul că el promite fiului să-i facă un leagăn. Și nu e ceva improvizat în pripă, ci este un leagăn nou (*colisca nova*), adică un leagăn autentic, precum se vede din finalul cântecului, unde pruncul e prevenit să fie cuminte și să nu cadă:

...Numai să nu te rostogolești
Din leagănul nou
Pe pământul negru!⁴⁶

Prin urmare, reiese că-i vorba de un leagăn lucrat din lemn, ceea ce, evident, e lucru bărbătesc și n-ar putea deci fi realizat, în mod normal, decît de tată⁴⁷. Mama pruncului pare să fi murit. Dar toate acestea încă nu explică de ce tatăl îl ia pe copilul său din casă și-l duce în pădure. Trebuie subînțelesă aici o peripeție, care nu figurează în cântec. Aceasta nu poate fi, credem, decît însurătoarea grăbită a tatălui văduv cu o altă femeie, care nu-l va fi putut suporta pe pruncul primei soții și care îi va fi cerut soțului să-l ducă departe de casa părintească și să-l lepede. O altă variantă ucraineană a acestei teme, din Galiția (Hodovici, din fostul district Strii) ne lămurește și mai puțin încă în legătură cu persoana care părăsește pruncul. Nu știm nici măcar dacă ea se identifică cu vreunul din părinți, deși e ceea ce ar părea cel mai probabil. Și aici această persoană se adresează pruncului, consolîndu-l că va fi legănat de vînt și adormit de păsările cerului, care-i vor cînta:

Voi atîrna eu un legănaș
De-un teiuș, în pădurea-ntunecoasă.
Vîntulețul va sufla
Pe copilaș l-a legăna
Păsărelele vor veni-n zbor
Și vor cînta
Pe micuțul copilaș
Îl vor adormi.⁴⁸

Dar cine e persoana care atîrnă leagănul cu pruncul de creanga teiului? Este tatăl? Sau e mama? Sau e vreo altă femeie din familie? Ori, poate chiar e cineva străin? Pare cu totul neverosimil să fie mama, mai ales că aici e vorba

Îți va da Dumnezeu bine
 Și ție, și mie
 Liulea, liulea...⁵²

În legătură cu prezența elementului miraculos de esență religioasă în cîntecele de leagăn ucrainene, avem de remarcat că el figurează într-o măsură surprinzător de redusă în comparație cu cîntecele de leagăn ale altor națiuni.

Referitor la această specie artistico-folclorică, se poate spune, în principiu, că – la toate popoarele lumii – ea este aproape integral opera mamei și uneori a doicilor care, în această ipostază, se identifică cu totul cu mamele. Totuși se întîmplă, deși mult mai rar, ca și alte persoane feminine din familie să aibă oarecare rol la crearea acestor cîntece. E ceea ce ne dezvăluie un cîntec ucrainean care își datorează apariția unei fete mari, sora pruncului. În timp ce leagănă copilul dat în grija ei de mamă-sa, se aude glasul fluierului care învîrtea hora satului. Ea îl îndeamnă rugătoare să adoarmă, ca să poată pleca și dînsa la joc. Totodată, ea o roagă pe mamă-sa care se împotrivește s-o lase la horă, ca să joace după pofta inimii:

- Dormi, copile, eu te legăn.
 Vine mama și-am s'te-nfăș.
 Sub laviță mi te-oi pune,
 Iar eu am să merg în sat,
 Căci aud cîntînd din fluier,
 Dar mămuca nu mă lasă!
 - Lasă-mă, mamă, să merg
 Să petrec și eu în sat.
 Vai ce m-aș mai veseli:
 Ca peștișorul în rîu,
 Ca peștele-n pietricele,
 M-oi juca eu cu flăcăii!⁵³

Se înțelege că acest cîntec de leagăn, creația unei surori a pruncului, e cîntat de obicei tot de fetele mari la ocazii potrivite, iar nu de mamă. Caracteristic pentru împrejurări ca acelea care i-au dat naștere, el reușește să prezinte în lumina unui umor sănătos o situație penibilă pentru fata mare. Sufletul ei se zbate între sentimentul datoriei de a leagăna pruncul – sentiment de care este asociată și teama de mama ei – și între ispita de a dezerta de la această datorie inoportună, de dragul

niciodată în cîntecele de leagăn ca un personaj vizibil. Cu toate acestea, o aflăm permanent în ele. În adevăr, măcar că nu e zugrăvită sub vreun aspect concret nicăieri, simțim totuși – într-un chip sau altul – prezența ei pretutindeni. Și nici nu se putea altfel, căci ea nu este numai suportul însuși al vieții pruncului, ci e și creatoarea și totodată interpreta cîntecelor de leagăn a căror menire e de a încînta auzul micului copil și de a-l adormi. De aceea, era de așteptat să existe de asemenea, între cîntecele respective, unele unde acest factor așa de important în viața pruncului și așa de conștient de rolul său central – atît pe planul realităților pur biologice, cît și pe plan spiritual – să apară mai în relief, dacă nu chiar să formeze el însuși tema lor. Și ne gîndim nu la un portret fizic al ei, care de altfel nici n-ar fi fost necesar, ci la anumite aspecte ale comportamentului ei față de prunc, adică la ceea ce ține de portretul ei psihic. Vom cita un cîntec de leagăn ucrainean, din Galiția, care a știut să aleagă și să pună într-o lumină neobișnuită ceea ce este mai esențial și mai neînlocuibil în psihicul ei și totodată ceea ce este comun mamelor de totdeauna și de pretutindeni. Mama fiind comparată aici cu soarele, este considerată chiar mai presus decît dînsul pentru prunc, deoarece ea înseamnă mai mult decît soarele însuși pentru fericirea acestuia:

Hei, frumos și luminos mai e
 Pe unde merge dragul de soare;
 Hei, dar și mai frumos încă,
 Și mai luminos este
 Pe unde umblă mama!
 Dragul de soare, dacă apune,
 El iarăși răsare,
 Dar măicuța dacă se stinge,
 Alta în locu-i nu va mai fi!
 Și chiar de s-ar afla ea,
 Nu-i mamă adevărată:
 Oricît te-ar strînge-n brațe,
 Ea tot rece va fi!⁶⁶

Ne întrebăm dacă poate fi imaginat un mai splendid elogiu al mamei. Cîntecul acesta, de-o duioșie atît de tristă, pare a fi creația spontană a unei tinere mame care-și presimțea sfîrșitul. Cu gîndul la soarta pruncului ei drag, care avea să rămîină orfan, ei îi răsare-n minte perspectiva acestuia de a ajunge pe mîinile

că rîșnița la care muncea eroina din rapsodia a XX-a a *Odiseei* era rotativă? Desigur că nu; căci este greu de admis un salt tehnic atît de însemnat la vechii greci, în aceeași vreme cînd egiptenii, popor de cultură superioară și ei, ba cu mult mai veche ca a grecilor, posedau unealta sub o formă și cu o tehincă mai primitivă. Aceasta cu atît mai vîrtos cu cît Mediterana constituia pentru aceste două popoare de corăbieri o cale de strînse legături între ele în cele mai variate domenii ale vieții materiale și spirituale încă din cele mai îndepărtate timpuri. În adevăr, nicăieri în *Odiseea* nu întîlnim – în legătură cu lucratul la rîșniță – vreun verb așa ca: γυρεύειν, στρέφειν sau περιστρέφειν, περιάγειν, περιφέρειν, περιεχάυνειν, care să ne dea dreptul a conchide că principiul tehnic al mișcării de rotație intrase deja în uz de pe atunci la vechii greci. Este drept că unii traducători ai *Odiseei* – precum am văzut că se întîmplă și cu cei ai *Bibliei* – redau adesea, în traducerile lor foarte libere, munca la rîșniță prin verbul a *învîrți*, sau cu altul sinonim, dar aceasta nu are nimic comun cu originalul⁹³.

Mai avem de remarcat, tot după rapsodia a XX-a a *Odiseei*, că rîșnițele erau situate în imediata apropiere a palatului regal și, precum reiese din textul respectiv, se aflau într-o singură încăpere, destinată anume lor. Un alt izvor important, însă posterior cu aproximativ o jumătate de mileniu, îl constituie operele lui Xenofon, *Kyroupaideia* și *Anabasis*, care reflectează un alt stadiu cu mult mai înaintat al rîșniței la vechii greci și în orientul apropiat. În prima, Cyrus, într-un discurs de îmbărbătare adresat căpeteniilor oștii sale – înainte de a pleca într-o lungă expediție împotriva inamicului - le poruncește să ia nu numai cele necesare pentru luptă, dar și toate cele ce sînt de urgentă necesitate vitală. Între acestea, el le atrage atenția în mod special și asupra rîșnițelor: „Cînd vom ajunge în ținuturi neajefuite, unde ne va fi posibil să luăm grîu, va trebui să ne procurăm de acolo și rîșnițe cu care ne vom prepara pîinea; căci aceasta este unealta cea mai ușoară dintre toate cele ce servesc la facerea pîinii...”⁹⁴.

Evident, aici avem a face cu text în limba greacă și cu un autor grec, dar cu obiectul etnografic desemnat de el, asiatic. Deși acesta din urmă constituie obiectivul nostru, totuși termenul vechi grecesc prezintă și el un deosebit interes pentru noi, fiindcă aruncă oarecare lumină – măcar că în mod indirect – asupra realității etnografice grecești din acea epocă. De altfel, însăși unealta menționată de Xenofon prezintă importanță chiar și pentru sud-estul Europei, care e colțul de pămînt cu cele mai strînse aderențe eurasiatice, în timp ce grecii sînt poporul

1. piatra inferioară, în chip de con cu vârful în sus, desemnată prin numele *meta*¹⁰⁵, sugerat de imaginea unei clăi de fin sau poate a unei pietre miliare ori a unui semn de hotar, pe care-o va fi deșteptat în mintea romanului aspectul ei geometric;

2. piatra superioară, care are forma a două conuri suprapuse, unite prin vârful, - ambele conuri fiind însă găunoase - pare o pîlnie dublă. Aceasta se numea *catillus*¹⁰⁶, care la origine înseamnă „străchioară“, fiindcă partea sa de deasupra seamăna în adevăr cu o strachină. În excavația conului inferior al acestei pietre se îmbuca conul *metei*, care era astfel acoperit de primul ca de un manșon, iar în excavația conului superior, care avea baza în sus, se turnau grînele¹⁰⁷.

Rîșnița romană din epoca imperială era pretutindeni rôtativă; e ceea ce ne atestă toate izvoarele scrise. Dar se pare că principiul tehnic al rotației era aplicat la rîșniță în Italia antică deja cu cîteva secole mai înainte.

În consecință, *catillus* prezintă de o parte și de alta a gîtuirii lui cîte o gaură largă, de formă prismatică, în care se introduceau, transversal și perpendicular pe axa rîșniței, barele de lemn ce serveau la învîrtirea pietrei mobile. Ele erau fixate solid la *catillus* și cu ajutorul unor pene sau cuie, ale căror găuri mici apar foarte distincte la piesele *catilli* ce ni s-au conservat. Grînele turnate în conul superior al *catillus*-ului, ca într-un coș, cădeau prin orificiul central al gîtuirii în intervalul dintre suprafața *metei* și fața interioară a peretului conului inferior de la *catillus*, unde se rîșneau. Acest interval însă nu avea o lărgime uniformă, ci se strîmta tot mai tare înspre baza *metei*, așa că grăunțele alunecau ușor prin partea de sus, însă întîrziu tot mai mult pe măsură ce coborau și astfel se sfărîmău tot mai fin. Spațiul dintre suprafețele rîșnitoare ale celor două pietre se putea mări sau micșora „ad libitum“ printr-un dispozitiv special. Ținînd seama de greutatea lui, mare adesea, *catillus* se învîrtea relativ ușor, datorită faptului că - printr-o legătură metalică foarte solidă - era suspendat deasupra *metei*, stînd în cel mai perfect echilibru. Toată greutatea lui se sprijinea pe o axă de fier, al cărei capăt inferior era înfipt vertical în *meta*, trecînd prin vârful conului ei. Această axă străbătea drept prin mijloc ambele pîlnii ale *catillus*-ului și era fixată bine într-o stinghie de lemn, care încadra diametral baza superioară a acestuia. Dispozitivul metalic care ținea *catillus*-ul suspendat și care totodată permitea învîrtirea lui liberă în jurul axei mediane se afla în interiorul gîtuirii, chiar în centrul ei¹⁰⁸.

Uneori, în lumea cultă romană - mai străină de viața economică, ale cărei greutăți erau suportate exclusiv de plebe și robi - se făcea confuzie între numele celor două piese esențiale ale rîșniței, măcar că e vorba de niște piese din cele mai

speciale care se ocupau cu măcinatul grânelor și cu fabricarea piinii. Ce fel de *molae* erau cele furnizate de etrusci lui Scipio nu specifică Titus-Livius; dar evident ele nu puteau fi decît portative, adică *manuariae* sau, probabil, chiar și *trusatiles* mai ușoare. Cum războiul al II – lea punic a avut loc timp îndelungat în Spania, nu poate fi îndoială că unealta în chestiune va fi început încă de pe atunci a se aclimatiza la iberici.

În ce privește lumea galică, e de mirare că Caesar – în cartea cu însemnările sale asupra războiului de cucerire din Galia – nu ne dă informații și asupra rîșniței, măcar că în multe locuri se arată preocupat de aspectele agrare ale vieții galilor. Totuși, răspîndirea rîșniței de tipul pur roman în Galia ne este atestată de un mare număr de pietre descoperite în diferite puncte de pe teritoriul care aparținea odinioară acestei provincii, după cum ne este atestat și un alt tip autohton sau poate, mai just, autohtonizat, de rîșniță, de asemenea printr-un foarte bogat material arheologic. Pe baza acestor materiale, Déchelette conchide că încă „înainte de venirea romanilor... locuitorii Galiei adoptaseră modelul perfecționat al popoarelor mediteraneene”⁴¹⁷¹. Déchelette rectifică astfel concluzia eronată a lui Lindet care – în ciuda datelor arheologiei – susținea că galii n-au cunoscut rîșnița romană pînă la cucerirea țării lor de către Caesar. Așadar, rîșnița rotativă nu a fost adusă pentru întâia dată de legiunile lui Caesar, ci acestea au găsit-o, avînd deja în țările galice o oarecare tradiție. Au exercitat romanii și anterior expediției lui Caesar o influență asupra galilor în ce privește această unealtă? Fără îndoială că da; însă e vorba de acea influență culturală care radiază în mod lent de la un popor vecin la altul, mai ales atunci cînd e o diferență sensibilă de nivel între civilizațiile lor. Dar nu e mai puțin adevărat că și existența unei rîșnițe de un stadiu destul de evoluat, care să fie însăși creația etnografică a poporului celt și care să fi precedat orice înrîurire romană în acest domeniu este incontestabilă. Arheologia, în special, are meritul de a fi pus într-o lumină vie rolul celților ca vechi factor răspînditor de civilizație în Europa. Cum va fi arătat tipul pur celtic al rîșniței și care va fi fost principiul tehnic de funcționare a ei? Va fi fost ea rotativă? Aceasta ni se pare foarte puțin probabil; părerea noastră e că acest principiu le-a venit celților din sud și că l-au aplicat uneltei lor primitive cu mult înainte de căderea Galiei sub dominația Romei, în baza influenței culturale de vecinătate. Așa se și explică faptul că săpăturile arheologice de pe teritoriul celtic al fostei Galii ca și de pe cel nordic din actuala Anglie au dat la iveală două feluri de rîșnițe, care însă nu reprezintă tipuri contrastante: 1. *tipul roman propriu-zis*, ilustrat de rîșnița

nu e vorba decît de sclave: la palatul regelui Alkinoos, rîșnesc un număr apreciabil din cele 50 de roabe, iar la cel al lui Odiseu, 12. La romani însă, din cele deja relatate pe bază de izvoare scrise, ar rezulta că rîșnitul era exclusiv treaba bărbaților sclavi. S-ar părea deci, că între antici, ei fac excepție în această privință. Totuși, aici trebuie să ținem seama de faptul că romanii – dispunînd de sclavi fără număr, creaseră numeroase rîșnițe mari, la care aveau nevoie de brațele viguroase ale bărbaților; ne gîndim în special la genul de *molae* cunoscut sub numele de *trusatiles*, la care împingeau doi sclavi și la care se rînduiau mai multe schimburi în cursul celor 24 ore ale zilei.

Dar, dacă avem în vedere rîșnițele de dimensiuni mici, *manuariae molae*, care erau nelipsite din orice gospodărie în lumea satelor și în lumea mai modestă din tîrguri și orașe – întrucît erau uneltele de uz zilnic pentru hrana familiilor – acestea erau învîrtite de obicei de femei: în familiile nobile, cu deosebire de sclave, iar în celelalte familii, de însăși gospodina casei. Și chiar la aristocrați și îndeobște la familiile avute, grija măcinatului – independent de executorii muncii – îi incumba tot femeii. Însăși *mater familias* purta toată răspunderea ei. Și nici nu se putea altfel. Cum rîșnitul trecea, la antici, drept una din muncile fundamentale ale ciclului culinar și cum pe acestea, printr-o străveche tradiție – la toate popoarele – femeia era predestinată a le îndeplini, se înțelege că și la romani tot ea a trebuit să fie factorul principal în domeniul economico-domestic al preparării făinii. O confirmare categorică a acestei situații o aflăm în comedia *Mercator* a lui Plaut. Aici, îl auzim pe Demipho, unul din personajele principale – tip de bogătaș - determinînd precis sfera atribuțiilor gospodărești ale unei slujnice: „O slujnică nu ne trebuie decît ca să țeară, să *macine*, să taie lemne, să-și toarcă porția zilnică de lînă, să măture casa, să primească vreo sfîntă de bătaie și să gătească mîncarea de fiecare zi pentru familie...²³⁹”

Remarcăm dar că între primele ocupații domestice, care o priveau pe servitoare, era măcinatul. Ideea revine și mai departe, în gura aceluiași personaj, care spune fiului său:

„...Am să cumpăr *mamei tale*/ O slujnică bărbată, bună la treabă, dar urită la chip./ Așa cum i se cade unei *mame de familie* – o siriană sau o egipteancă;/ Aceasta va măcina, va găti, va toarce...²⁴⁰”

De aici reiese clar și faptul că rîșnitul cerealelor – ca și celelalte treburi gospodărești de interior – constituia grija esențială pe care o avea „*mater familias*”. Dar chiar dacă ne-am raporta la timpurile cele mai îndepărtate din preistoria

singur tot a două instrumente complet deosebite unul de altul și, la origine, fiecare de sine stătător: unul e rîșnița, pe care-am studiat-o anterior, iar altul este *roata cu cupe* (sau cu *căușe* sau cu *lopeți*). Aceasta are și ea o lungă evoluție, pe care nu intenționăm s-o examinăm mai de aproape aici. Vom aminti numai că, înainte de a se ajunge la roata de apă, în Italia a fost mult timp utilizată un fel de roată de uscat – în forme foarte asemănătoare cu cea de apă - la ridicatul greutăților mari, fiind învîrtită de sclavi²⁷⁹. Această roată e desigur strămoașa celei de apă. Pe noi însă ne interesează momentul ceva mai evoluat cînd ea a devenit roată cu cupe și a fost adaptată - tot în cadrul finalității originare a ridicării de poveri – la scosul apei din lacuri sau rîuri, fiind fixată la țărniș și învîrtită în jurul unei axe de către sclavi sau de animale pe care le mînau sclavii. Astfel, apa – ridicată-n cupele roții la înălțimi apreciabile – se vărsa de la sine, prin însăși acțiunea învîrtirii, în jgheaburi sau canale, spre a fi utilizată în diferite scopuri, dar cu deosebire la irigații. Va fi trecut multă vreme pînă cînd s-a ajuns la etapa cea mai evoluată a acestui instrument și anume la momentul cînd omul a descoperit că unda apei curgătoare poate ea însăși pune-n mișcare roata cu cupe, fără contribuția energiei sale fizice sau aceleia a vitelor înhămate ori înjugate la roată. Acesta a fost un moment decisiv. Tylor a remarcat cu perspicacitate o asemenea devenire a roții, precum și aplicarea ei la diferite munci între care și munca măcinatului²⁸⁰.

Să ne imaginăm o clipă că roata cu cupe e singură pe malul unei ape curgătoare, fără a i se fi atașat grindeiul lung care o leagă, prin angrenajul roților dințate, de axa pietrei mobile a morii. Așa a existat ea din vechime și există încă în zilele noastre, săvîrșind munca exclusivă de a transvaza apa puizată din rîu în recipiente construite pe țărniș – din lemn ori din lut ars – sau în rețeaua de șanțuri săpate cu plan și cu meșteșug, pentru ca ogoare și grădini să fie udate pînă la o mare depărtare de rîu. Era acesta un scop în sine din cele mai importante în viața popoarelor, și anume un scop economic pe care-l atingea acest instrument consacrat exclusiv lui. Dar iată că omului îi vine-n minte ideea ingenioasă de a pune-n mișcare, cu ajutorul acestui instrument, alte instrumente, care cu multă trudă erau acționate de energia umană și animală. În acel moment, roata cu cupe a devenit motor. Acesta va fi rolul ei principal de aici înainte, deși instrumentul tradițional rămîne să-și continue și mai departe, în mod independent, vechea sa activitate. Pentru instrumentul – motor însă, scopul unic căruia fusese afectat pînă atunci dispăre. El se pune-n slujba altor scopuri, îmbinîndu-se armonios cu cele mai variate unelte și mașini. Așadar, imaginea roții de lemn cu cupe a fost scăpărarea

sau:

Приляцели гулиньки
Сели-пали ў люлеяьки

Стали думаць и гадаць
-Чим дзицяцю годовиць.⁷³

Întîlnim această terminologie folclorică și pe terenul limbii polone, care arată cea mai mare predilecție pentru interjecția *lulu* în cîntecele de leagăn. O serie de alte exclamații, care de asemenea îi sînt cunoscute în funcția de refren al cîntecelor respective – precum *huś-huś* sau *husiu ino husiu*⁷⁴, *hys-hys-hys-hys*⁷⁵ sau *chysiu, moje chysiu*⁷⁶, *dodo, moje dodo*⁷⁷, sau *ojda, moja ojda*⁷⁸, *a-a bzi bziama*⁷⁹ sau *a-a ziu ziana*⁸⁰ sînt cu mult mai puțin răspîndite. Vom ilustra cu cîteva exemple unele aspecte sub care se prezintă, în context, refrenul cu exclamația *lulu*. Iată-l într-un cîntec de leagăn din Mazovia:

Na badylu mi sie
ptaszki kot'ysaty
Lulu, mój synulu
Tak sobie śpiewały...⁸¹

Păsărelele mi se legănau pe
tulpinița ierbii
Și așa cîntau între ele:
Lulu, feciorașul meu!

De obicei însă, poporul arată o deosebită preferință pentru refrenul cu exclamația repetată, precum se vede chiar dintr-o variantă a aceluiași cîntec din voievodatul Kieleckie:

...A kotysały się
Ptaski na badylu
Śpiewały Marysi:
*Lulu, Maryś, lulu!*⁸²

...Se legănau
Păsărelele pe tulpinița ierbii
Și-î cîntau Măriuței:
Lulu, Măriuță, lulu!

Uneori, această exclamație se asociază cu vreo alta, în special cu interjecția exhortativă *hej* sau *ej, oj* sau *o*. Astfel, într-un cîntec din Mazovia aflăm:

Lulu, mój, malutki
Hej, lulu, lulu!...⁸³

Lulu, micuțul meu
Hei, lulu-lulu!

Nu o dată întîlnim în cîntecele de leagăn polone exclamația *lulu* contaminată cu vreo alta tipică de asemenea refrenelor acestui gen folcloric, ca într-un cîntec din voievodatul Krakowskie:

*O lulu, o lulu, husiu ino husiu!*⁸⁴

Rareori, în loc de forma curentă a dedublării lui *lu*, întîlnim și forma trigeamă *lululu*⁸⁵. Remarcăm apoi că, adesea, refrenul cîntecului de leagăn polon poate fi alcătuit exclusiv din repetarea de trei ori a exclamației de tipul îngemănat *lulu*, ca în următorul cîntec din Mazovia:

la un număr restrâns de aspecte, cedînd în fața altora cu radicalul *al-*, care desemnează însăși acțiunea măcinatului și toate noțiunile în legătură cu ea. Cum se explică oare această frapantă discordanță? Nu este ea totuși, la cele două popoare – pe plan lingvistic – ecoul vechi al unei deosebiri însemnate în domeniul tehnicii măcinatului? Ținînd așadar seama de cele constatate pîn-aici, conchidem că, în ce privește o anumită porțiune din terminologia măcinatului, popoarele indo-europene se separă în două grupe distincte:

1. Gupul cel mai numeros – cu limbile romanice, celtice, germanice, slave, baltice, în Europa și cu limba hitită în Asia Mică - adică seria radicalului *mol -*;

2. Grupul mai mic – reprezentat în Europa de limba greacă (care de altfel se-ntinde, din cele mai vechi timpuri, și pe litoralul Asiei Mici), iar în sud-vestul Asiei, de limbile armeană și indo-iranică - adică seria radicalului *al-*.

În ce privește separația care are loc pe terenul limbii grecești, între radicalele $\alpha\lambda$ și $\mu\upsilon\lambda$, Curtius încearcă s-o elimine înfățișîndu-ne-o ca aparentă numai. El raportează aceste radicale la un etimon comun și explică aspectul $\alpha\lambda$ - ca pe un rezultat al fenomenului reducției $*\langle\phi\alpha\lambda\rangle$ - $\langle\mu\alpha\lambda\rangle$, întrucît grecii nu au arătat niciodată predilecție pentru sunetul reprezentat prin F^{635} . Curtius ilustrează acest fenomen fonetic prin exemplul concret al lui $\alpha\lambda\epsilon\upsilon\rho\nu\langle*\phi\alpha\lambda\epsilon\upsilon\rho\nu\langle\mu\alpha\lambda\epsilon\upsilon\rho\nu^{636}$, formă care, în adevăr, ne este atestată în opera poetului Theocrit, iar dintre lexicografi, la Photius și Hesychius⁶³⁷. În cazul cînd ipoteza lui Curtius ar fi justă⁶³⁸, ar însemna că unitatea terminologiei măcinatului la popoarele din bazinul mediteranean al Europei – în primul rînd la greco-romani, și în genere la indo-europenii continentului nostru – este o realitate. Ipoteza Curtius – Fick însă a fost respinsă de indo-europeniștii contemporani cei mai autorizați. Astfel, Walde-Pokorny îl consideră pe $\mu\alpha\lambda\epsilon\upsilon\rho\nu$ - care constituia singura dovadă concretă în argumentația lui Curtius – drept „o completare ulterioară a lui $\alpha\lambda\epsilon\upsilon\rho\nu$ după $\mu\upsilon\lambda\eta, \mu\upsilon\lambda\lambda\omega$ ”⁶³⁹, adică un simplu fenomen fonetic de natură analogică, fără vreun alt substrat mai adînc.

Așadar, ca o consecință logică a sciziunii pe plan lingvistic, din domeniul terminologiei, trebuie să admitem că grecii și romanii – într-o perioadă preistorică, imediat precedentă protoistoriei elenice – se diferențiau și sub aspectul tehnicii însăși a măcinatului. Și anume, *vechii greci vor fi gravitat în jurul unei tradiții tehnice orientale*, care pare să fi reprezentat la ei uzul cel mai vechi. Numai ulterior, se va fi încrucișat, cu acest uz, acela al tradiției tehnice autohtone europene, reprezentat lingvistic de seria *molere*, care caracterizează zona indo-europeană occidentală.

Despre acest moment evolutiv din tehnica elenică a măcinatului s-ar putea afirma doar atât: că el a precedat cu mult epoca homerică. Ca și grecii, armenii au de fapt și ei, în ce privește domeniul verbului, o dublă terminologie, dat fiind că-n limba lor – în afară de verbul *alam* = „a măcina” – există, după cum am relatat deja, și verbul *malem*, cu sensul general de „a sfărâma”, „a zdrobi” și chiar cu acela de „a pisa”⁶⁴⁰, precum și verbul *mlmlem*, care are o nuanță semantică mai neprecisă și mai depărtată de acțiunea propriu-zisă a măcinării⁶⁴¹. Tocmai prin aceste ultime verbe, terminologia armeană a măcinatului se integrează și ea terminologiei indo-europene, care are la bază radicalul *mol-*, *mal-*, *myl-*, *mel-*...

Dar, pentru a completa tabloul tehnogenetic al morii în legătură cu însăși originea ei și anume cu etapa sa cea mai primitivă de rîșniță rotativă, aparținînd tipului mediteranean, e nevoie să mai aruncăm o privire retrospectivă, pornind tot de la scrutarea etimologică a termenilor etnografici referitori la tehnica prefacerii grînelor în făină la popoarele indo-europene. Lingviști, cu deosebire lexicografi și etimologiști, ca Breal- Bailly, Walde, Ernout-Meillet, Boisacq..., iar unii dintre ei în același timp și istorici ai culturii – cum e Schrader și mai ales Meringer, care a studiat cuvintele în intimă relație cu obiectele desemnate de ele, - au distins, în legătură cu această tehnică, cîteva serii de termeni. Noi ne-am preocupat amplu de seria *molere*, care reprezintă, precum am văzut, încă din antichitate și pînă azi – în special în Europa – cel mai important tip de măcinare și am relatat de asemenea o altă serie, în care se încadrează termenii etnografici slavi, împrumutați și de români, cu prototipul lor vechi bulgar *жрънь*⁶⁴² și care s-a conservat numai la o parte din popoarele Europei. Aceste două serii paralele – deși prima este expresia unei tehnici foarte evolute, în timp ce a doua a uneia foarte primitive – se raportează de fapt la unul și același principiu, acela al producerii făinii prin rîșnirea grînelor.

În afară de aceste serii, mai există însă o a treia, care ilustrează un alt principiu tehnic: acela al pulverizării grînelor prin pisare. Este seria *pinsere*, numită astfel după verbul latin, care înseamnă *a pisa* și care se caracterizează printr-o deosebit de complexă morfologie: *pinso*, *pinso* sau *pinsi*, *pinsum* sau *p̄sum* sau *pins̄num* sau *pistum*. De asemenea, erau de uz curent – chiar în societatea cultă, însă mai ales în popor – și frecventativele: *pinso*, *-are*; *p̄so*, *-are*; *pisto*, *-are*. Menționăm și forma arhaică *pinsio*, *-ire*, relatată după Ennius de Varro⁶⁴³. Acest verb, cu aspecte atât de proteice – ceea ce, după noi, este un semn al mării lui răspîndiri, ca și al întrebuițării sale neobișnuit de frecvente, dar și al unei vechi existențe între elementele cele mai autohtone ale limbii latine – avea numeroase

industriale – ele au o vîrstă străveche și s-au bucurat în lumea rurală, totdeauna, și la toate popoarele lumii, de o mare răspîndire. Meringer ni-i prezintă pe germani drept răspînditorii tehnicii pisatului pe o scară foarte întinsă în Europa. În special se preocupă el de tipul „Anke”, care domină întregul spațiu eurasiatic. Dar, deși piua este la origine o unealtă care în general deservește scopuri gospodărești, adică agricole prin excelență, totuși pe noi ne interesează aici tehnica pisatului numai în măsura în care a fost aplicată la transformarea grînelor în făină, adică întrucît ea îndeplinea aceeași funcție industrială ca și tehnica măcinatului.

Cu mult înainte de Schrader și Meringer, spusese acest lucru Blümner, într-un chip cît se poate de categoric, punînd de asemenea față-n față tehnica pisatului cu cea a măcinatului și atribuind primei prioritatea cronologică: „Măcar că acele aparate pentru transformarea grînelor în făină pe care ne-am obișnuit a le numi *mori*... au fost descoperite foarte de timpuriu, totuși, nu poate fi îndoială că *a fost o vreme cînd nu se cunoștea altă cale decît aceea de a pisa grăunțele în pive*”⁶⁸⁰. În adevăr, se poate urmări documentar, pe bază de documente arheologice mai ales, pînă într-un trecut îndepărtat – la cea mai veche civilizație din bazinul mediteranean – utilizarea pivelor la prepararea făinii din cereale. Astfel, picturi cu scene de interior domestico-menajer – unde vedem lucrători pisînd grîu în pive adînci, cu lungi piluge – ne-au conservat în toată claritatea această realitate etnografică a Egiptului antic⁶⁸¹. Meringer reproduce un tablou foarte sugestiv, după o pictură murală egipteană, pe care figurează trei pive. La una, lucrează doi bărbați, lovind alternativ cu pilugele lor umflute către ambele capete și subțiate la mijloc – ca să poată fi cuprinse bine cu mîinile amîndouă - în timp ce ceilalți lucrători sînt ocupați care cu scoaterea din pive a grînelor deja pisate, care cu cernerea lor prin sită, care cu aducerea unor noi provizii de grăunțe pentru alimentarea pivelor. În ce privește forma, acestea ne apar ca un fel de trunchiuri de con, mai înguste în partea superioară și cu baza lărgită, pentru a avea o fixitate mai mare. Tot formă tronconică, însă cu baza mare în sus, au și recipientele în care sînt cernute cerealele pisate, precum și cele cu care sînt aduse grăunțele de dat la piua⁶⁸². Așadar, acest tablou ilustrează toate fazele procesului tehnic al transformării grînelor în făină prin pisare, prezentîndu-ne atît pe lucrători în plină activitate, cît și toate ustensilele afectate unei asemenea munci⁶⁸³.

Cu aproximativ cincisprezece secole înainte de era creștină, ne este atestată piua și la vechii evrei, pe cînd aceștia rătăceau prin pustiu sub conducerea lui Moise, după ieșirea din Egipt. Toată hrana lor se reducea, aici, la mana care, prin

banchet dat de regele Alexandru cel Mare – Anaxarchus fu prins de oamenii tiranului pe cînd un vînt nefavorabil împinsese corabia, în care călătorea filozoful, la țărmlul insulei Cipru. Nicocreon „punînd mîna pe el și aruncîndu-l în piuă, a poruncit să fie pisat cu piluge⁷⁰¹ de fier”⁷⁰². Ceea ce ne interesează aici, e faptul că piua în care a fost torturat Anaxarchus este desemnată tot prin termenul *olmos*, iar pilugele prin *yperi*. E cazul să ne întrebăm: în secolul IV î.e.n. – perioadă la care se raportează întîmplarea povestită de Diogenes Laertius – exista oare un gen de piuă anume consacrat ca instrument de supliciu, fie și numai la grecii din Cipru? Sau, poate, este vorba numai de un sîngeros capriciu momentan al lui Nicocreon, care – spre a se răzbuna într-un chip mai crud – a folosit o piuă din cele destinate scopurilor pur economice? Dacă da, această piuă, care va fi fost una de dimensiunile cele mai mari ce vor fi existat, nu putea avea altă destinație tehnică decît pisatul cerealelor. Dar ni se pare mai probabil ca să avem a face aici chiar cu o unealtă de tortură pentru osîndiți, făcută special în acest scop, ceea ce ar indica și pilugele de fier, care nu se acordă tocmai bine cu tipul agrar de piuă⁷⁰³. Dar și într-un asemenea caz, piua de supliciu va fi fost lucrată după modelul unui *olmos*, care slujea la pisatul cerealelor, mărindu-i-se doar mult proporțiile, spre a putea cuprinde-n pîntecele ei un corp omenesc. Semnificativ ni se pare și faptul că legenda – care pretinde a reda chiar și cuvintele adresate tiranului de către filozof, în timp ce era martirizat, cuvinte pe care Diogenes Laertius le citează – uzează de terminologia tehnică grecească cea mai specifică acestei munci de esență agrară. Cică Anaxarchus, impasibil la suferința trupului și cu o stăpînire de sine supraomenească, i-ar fi spus tiranului: „Pisează, pisează sacul de piele al lui Anaxarchus, căci nu-l pisezi doar pe însuși Anaxarchus!”⁷⁰⁴.

Dar piua desemnată de grecii antici prin termenul *olmos* nu deservea numai scopul agrar al decorticării cerealelor și al fabricării făinii. Ea satisfacea nevoile gospodărești în accepțiunea cea mai generală și cu deosebire pe cele ce țineau de domeniul bucătăriei. Suidas chiar ne-o definește ca pe-o „unealtă culinară”⁷⁰⁵. Ba, într-o vreme cînd cultura grecească ajunge la un nivel mai înalt, această unealtă slujește și medicilor la pregătirea medicamentelor. Astfel, Hipocrat prescrie o rețetă care trebuie preparată cu ajutorul pivei: „un dovlecel întreg, din cei mici și rotunzi, pisîndu-l în piuă și cernîndu-l cît mai mărunt...”⁷⁰⁶. De unde se vede clar că utilizarea aceasta e un simplu derivat al celei specific agrare, care a precedat-o. Theophrast de asemenea povestind despre diferitele moduri de preparare a otrăvurilor, pe timpul său, din variate plante și stăruind în special asupra cucutei,

ne spune că - după ce e curățită de coajă - „o pisează-n piuă și cernînd-o mărunț, o beau amestecînd-o cu apă...”⁷⁰⁷. Este vorba deci despre o utilizare farmaceutică a pivei; dar remarcăm și aici, ca și la Hipocrat, aceeași adaptare a unor funcții tehnice de origine agrară.

Herodot, vorbind despre trei triburi babiloniene, a căror principală hrană era peștele, ne povestește că-l usucă bine la soare, iar apoi „îl pun în piuă și după ce-l pisează cu pilugele, îl cern printr-o pînză fină. Și unul, dacă-i place - frămîntîndu-l - îl are ca pe-un aluat; iar altul - cocîndu-l - îl are sub formă de pîine”⁷⁰⁸. În acest pasaj, istoricul grec ne prezintă, sub numele grecești de *olmos* și *yperos*, o unealtă străină. El nu ne spune nimic despre forma ei; dar, desigur, e de factură și dimensiuni asemănătoare celei cunoscute de dînsul la grecii de pe litoralul asiatic și poate chiar la cei din Europa. Deși autorul ne relatează acest mod de preparare a peștelui ca pe un fapt foarte curios prin exotismul său, recunoaștem aici reproducerea întocmai a operațiilor pregătirii făinii prin pisarea grînelor și apoi prin cernerea lor. În realitate deci, e vorba, în Asia Mică a secolului V î.e.n., despre o piuă de esență agrară, care va fi fost pe atunci - în primul rînd la babilonieni - aparatul principal pentru transformarea cerealelor în făină.

Totuși, speciile pentru scopuri culinare și farmaceutice, erau la vechii greci alte pive, de dimensiuni mai mici, care purtau alte nume. Una din acestea era *thyeia* (sau *thyia*), de piatră sau metalică⁷⁰⁹, despre care Suidas ne informează că servea la pisatul condimentelor⁷¹⁰. E un gen de piuă care apare și-n opera lui Hipocrat, unde e vorba despre modul de preparare a anumitor rețete⁷¹¹. De asemenea, la Aristophan, în comedia *Broaștele*, *thyeia* ne este înfățișată ca un instrument consacrat pentru triturarea cucutei, deservind deci scopuri specific farmaceutice⁷¹². Și în comedia *Norii*, același scriitor vorbește - într-o aluzie obscenă - despre o piuă rotundă, de dimensiuni mici, pe care o numește tot *thyeia*⁷¹³. În fine, la Aristophan, în comedia *Plutos*, întîlnim și termenul diminutival *thyeidion*, care desemnează o piuliță de piatră, precum și termenul *doidyx*, care denumește pilugul de dimensiuni corespunzătoare⁷¹⁴.

O altă piuă de uz culinar și farmaceutic a fost la vechii greci acea denumită *igde*, -es (sau *igdis*, -eos) [e] și dim. *igdion*. O întîlnim deja la Hipocrat, care - dînd rețeta unui plasture - spune: „După ce-ai pregătit sulfatul feric, pisează-l în piuă...”⁷¹⁵. De altfel, în opera lui Hipocrat, trebuie să subînțelegem de cele mai multe ori acest specimen de piuă, oriunde în numeroasele sale rețete - fără a-i spune numele - întrebuițează verbul *tribein*⁷¹⁶. Radicalul - prototip al termenului

pivei după moda arhaică. Totuși, Cato, într-un alt pasaj al aceleiași opere, - unde el face recomandajii pentru pregătirea culesului de vie – sfătuiește cu acest prilej, între altele, „ să se macine grîul”⁷²⁴, întrebuițind verbul *molere*, iar nu pe *pinsere* sau *pinsare* – *pisare*. Dar, un secol și mai bine după Cato, M.T. Varro – dînd etimologia apelativelor *pilum*, *pistrinum*, (*pistrina* și *pistrinx*) – spune: „*pilum* – quod eo far pinsunt a quo ubi id fit, dictum *pistrinum*”⁷²⁵. De aici rezultă fără echivoc că pîua și pilugul stau la baza tehnicii preparatului făinii din grîne la romani. Evident, aceasta este adevărat pentru o epocă mai veche decît cea a lui Varro; însă justetea perfectă a etimologiei dată de acest erudit gramatic latin, pentru termenii amintiți, ne arată cît de clar era încă în conștiința sa și a contemporanilor, faptul că, în trecut, romanii – pentru a preface cerealele-n făină - uzau de procedeul tehnic al pisării. Între blestemele aruncate de Ovidiu asupra dușmanului său de moarte, desemnat prin numele imaginar Ibis, este și acela de a fi pisat în pîuă, așa cum fusese filozoful Anaxarchus, despre care a fost vorba anterior: „Aut ut Anaxarchus pila minuaris in altă,/ Ictaque pro solitis frugibus ossa sonent”⁷²⁶.

Firește, aici – dat fiind că avem a face cu o legendă grecească, cu eroi greci, care s-a fixat mai întîi în tradiția și literatura veche grecească, de unde a cunoscut-o și poetul latin – nu se poate preta la nici o concluzie în legătură cu viața romană. Totuși există în ea ceva, care ne interesează pe plan lingvistic în primul rînd: Ovidiu redă unealta folosită ca instrument de tortură prin *pila*, care-l traduce-n latinește pe vechi-grecescul *olmos*, termen considerat de noi ca raportîndu-se la genul de unealtă prin excelență agrară. Demn de relatat este și faptul că asupra aceluiași caracter agrar al acestei pive stăruie poetul roman în special în versul II al citatului distih: „Și oasele-ți lovite să răsune în locul obișnuitelor grîne”. De aici, reiese că *pila* era numele speciei de pîuă destinată pisatului cerealelor. Asupra dimensiunilor pivei, nu se poate conjectura nimic în baza epitetului *alta*, pe care i-l juxtapune Ovidiu, fiindcă la aceasta el a fost determinat de ideea că - pentru ca un om să-ncapă în pîuă, - era nevoie ca ea să fie adîncă. De altfel, pivele pentru cereale și erau cele mai mari; dar e probabil că între acestea vor fi existat unele, care vor fi depășit dimensiunile obișnuite. O astfel de pîuă va fi avut în minte Ovidiu.

Un autor care ne vorbește amplu despre pîua romană este Plinius naturalistul. Într-un loc – unde e vorba despre prepararea arpacașului italic, numit *alica*, din specia de grîu *zea* – acesta spune: „Se pisează boabele într-o *pîuă de lemn* – pentru ca nu cumva duritatea pietrei să le sfărîme – cu ajutorul unui pilug

din care a luat naștere, apariția ei trebuie considerată ca identificându-se cu acel important moment ce marchează, la romani, tranziția de la pisare la măcinat în tehnica preparării făinii din cereale.

Ipoteza noastră cu privire la fenomenul tehnogenetic roman își află o surprinzătoare confirmare într-un fenomen tehnogenetic chinez de o perfectă analogie. Faptul că unealta la care ne vom referi – tot o rîșniță- este luată din realitatea etnografică actuală, pe cînd cea romană aparține lumii antice, nu prezintă nici o importanță. Ceea ce interesează aici este fenomenul însuși, independent de timp și de loc. *Enciclopedia Italiana* publică o prețioasă fotografie care reprezintă două exemplare de rîșniță, de uz curent la țărani chinezi. De-o originalitate în adevăr exotică, această rîșniță are două pietre discoide foarte mari, dintre care cea superioară se reduce la o coroană de o lățime destul de mică, datorită cavității cilindrice concentrice cu ea, al cărui diametru e de-o lungime excesivă. Un dispozitiv alcătuit dintr-o bară lungă în poziție orizontală - bifurcată sau chiar trifurcată în partea din afară - e suspendată cu funii de o bîrnă transversală, fixată solid deasupra, tot orizontal, pe niște stîlpi încrucișați înfipti în pămînt. Capătul liber al barei este prevăzut cu o piesă mică, perpendiculară pe bară, care – introdusă într-o gaură din marginea interioară a pietrei superioare (în formă de coroană de cerc) – pune-n funcție această piatră, la mișcarea circulară ce-i este imprimată de lucrătorul sau lucrătorii așezați pe scaun la capătul bifurcat. O asemenea rîșniță e învîrtită de o singură persoană, dacă are dimensiuni mai moderate; dacă însă e prea mare, ea necesită două persoane⁷⁶³. Această rîșniță chineză a luat și ea naștere dintr-o puiă însă nu dintr-o puiă adîncă de tipul *pila*, în care un pilug înalt este acționat vertical de către om, ci dintr-o puiă largă și de mică adîncime cu pilugul ca un ciocan cu coadă lungă - puiă de tipul *Anke*, după clasificarea făcută de Meringer. Acest tip de puiă și este cel mai răspîndit în China și în toată Asia orientală și centrală. Trei elemente foarte caracteristice ale ei ne permit să stabilim această filiație tehnogenetică a rîșniței chineze mai sus prezentată:

1. Poziția orizontală a barei de manipulare, care e acționată de la distanță, prin capătul ei din afară: vestigiul al cozii pilugului-ciocan;

2. Forma de ciocan pe care-o are capătul interior, ce se introduce în gaura din marginea dinspre centru a pietrei mobile: vestigiul clar al pilugului-ciocan;

3. Cavitatea interioară cilindrică a pietrei superioare – destinată alimentării rîșniței cu grîne - foarte largă și de aceeași înălțime cu piatra: vestigiul al cavității

246. Cf. Strab., *R. Geogr.* lib. XII, cap.III, par. 30.
247. Lucr., *De rer. nat.*, V, v. 513-516.
248. Vitruv., *Arch.* X, cap. V, par.2.
249. Publicată cu subtitlul explicativ: „întrucît odinioară, înainte de a fi apărut meșteșugul care-și trage obârșia din apă, femeile erau cele ce rîșneau, după cum arată epigrama”. (Cf. *Anth. Pal.*, IX, nr. 418, p.402).
250. *Ibidem*, p.402, 403.
251. *Ibidem*, nr.21, v.5-6.
252. H.St. o consideră ca făcînd parte din Ciclade. Cf. TGL, V, p. 1527.
253. Homer, *Il.*, II, p.676-677.
254. Strabon, *Geogr.*, t.II, p.393, lib. X, cap.V, par. 16.
255. *Idem*.
256. *Ibidem*, par.17.
257. *Ibidem*, par.16.
258. Homer, *Odiseea*, raps. V,v.70 și raps. XVI, v. 249.
259. Cf. HSt., TGL, VI, p.1007; VII, p. 2051.
260. Cf. Hugo Stadtmueller, *Anth. Gr. Epigr.*, vol.III, pars prior, p 403.
261. Pall., *Rr.*, I, cap. 42.
262. Aus., *Mos.*, v.361-364.
263. Proc., *Bell.*, V, par.19-ed.Haury, vol.II, p.97-98.
264. Roata cu cupe.
265. Proc., *Bell.*, V, par.19-ed.Haury, vol.II, p.99-100.
266. *Ibidem*, par.19.
267. Se-nțelege, în curmezișul fluviului, de la un mal la altul.
268. Proc., *Bell.*, V, par.19-ed.Haury, vol.II, p.100.
269. *Ibidem*, p.101.
270. Cf. două asemenea mori la Băd., PR, p1.95.
271. Cf.Kw.HKM, IV, nr.4 tabl.X, fig.12: A.Wyrobisz reproduce miniatura după M.Poëte, *Une vie de cité. Paris de sa naissance à nos jours*, Paris, 1925. Album, p.65-68.
272. Nemețkoe koleso.Cf.Zel.,RVK, p.91.
273. Cf.Damé, *Term.*, p.148; *Ibidem*, NDRF, II, p.5.
274. Mosz., KLS, p.259.
275. *Ibidem*, p.260.

precum și *far(e) la ninnananna*, cu sensul de a legăna un prunc cîntîndu-i în același timp. Amintim apoi și verbul *ninnare* (< *ninna*), care exprimă acțiunea legănatului însoțită de fredonarea refrenului cu exclamațiile *ninna* ori *ninnananna*, sau de cîntarea unui cîntec de leagăn cu acest refren pentru a adormi pruncul. După regiuni, se mai întîlnesc în Italia și alte exclamații în refrenele acestui gen de cîntece. Astfel, deși Giuseppe Pitrè își intitulează colecția sa de cîntece de leagăn siciliene *Ninni o canzoni di la naca*, cărora de asemenea le mai spune *ninnenanne*, totuși în Sicilia refrenul cel mai des întrebuițat este *a-la-vò, alaò*, sau *olaò*. Uneori însă acesta se contaminează cu exclamația italiană de circulație generală, dînd forma mixtă de refren:

A-la-vò ed a-la-ninna...¹⁴⁴

Așadar, sicilienii cunosc bine interjecția *ninna* pe care o folosesc și ca apelativ pentru a denumi cîntecul de leagăn. De asemenea, e atestat și diminutivul hipocoristic *ninnarreda* (< *ninna*), corespondentul lui *ninnarella* din Italia continentală.

În alte regiuni, deși interjecțiile refrenului rămîn cele panitalice, acestea prezintă unele ușoare variații fonetice cum se întîmplă, de exemplu, în Corsica, unde *ninna* devine *ninni*, ca în următorul cîntec de leagăn corsican:

<i>Ninni, ninni, ninni, nanna</i>	<i>Alligrizza di la mamma,</i>
<i>Ninni, ninni, ninni, nolu</i>	<i>Addurmentati, figghiolu!</i> ¹⁴⁵

În Piemont, interjecția în cheștiune sună *naina*¹⁴⁶. Fapt deosebit de interesant însă, refrenul nostru își afirmă prezența sa pînă-n momentul actual, în occidentul Europei și dincolo de hotarele teritoriului de limbă italiană. Astfel, el este foarte popular în cîntecele de leagăn din tot sudul Franței: în primul rînd de-a lungul litoralului maritim, adică în Provence și în vechiul Languedoc, apoi de-a lungul Pirineilor pînă în Béarn și Gascogne spre Atlantic; de asemenea, el se aude frecvent și în regiuni mai nordice ca Dauphiné, Vivarais, Rouergue, Quercy, Limousin, Périgord... Relatăm după Mistral¹⁴⁷ din aceste regiuni meridionale ale Franței interjecția în cheștiune sub aspecte fonetice ca *ne-ne*, *nen-ne* (viv.) *nei-nei* (d.), *na-nai* (guer.), *nai-nai* (a. lim.), *nen-na* (l.). Ea e utilizată și substantival, ca s.m. - în limbajul copiilor sau în limbajul celor vîrstnici, atunci cînd ei se adresează copiilor - cu sensul de *somn*, iar adeseori chiar cu cel de *leagăn*¹⁴⁸. Locuitorilor din Vivarais le este familiară expresia *faire ne-ne*, iar celor din Rouergue *faire neno*, cu sensul de *faire dodo*.

descărcate, se și încarcă: „... Dar cum să descarcă./ Iute că să-ncarcă./ Dar cu ce să-ncarcă?/ *Grîu și cu săcară*,/ Adunat din țară;/ *Porumburi alese*,/ După cîmp culese...” Într-o altă baladă, este pomenit un renumit târg de cai dintr-o regiune ucraino-polonă, unde sînt vînduți cai de la noi, din cîmpia Bărăganului. Apoi, eroul unei interesante balade ciobănești – un bogat oier cu turme numeroase – e denumit prin supranumele „Gelip”, ceea ce este un indiciu clar că el făcea comerț de oi în stil mare cu Orientul și în special cu Turcia. Folclorul popoarelor vecine conține de asemenea nu o dată mențiuni despre comerțul românesc în țările respective.

XXVI. Genurile de negustori și de negoț – după natura mărfurilor traficate: 1. Bogasier - bogasierie. 2. Pînzar - pînzărie. 3. Abager - abagerie. 4. Băcan (sau bacal) - băcănie. 5. Pescar - pescărie. 6. Spițer - spițerie. 7. Gelip etc.

XXVII. Repertoriul numismatic românesc în decursul timpurilor, după datele folclorice.

Folclorul nostru înregistrează foarte multe și variate monede, care au circulat în trecut în Principatele Române.

1. *Autohtone:* galbenul, gologanul, banul, lăascaia. Oare sînt ele autohtone, cum ar părea după nume? Căci, de exemplu, „leul” cel cu nume atît de românesc este, la origine, o monedă turccască din secolul XVI, din vremea lui Suleiman cel Mare. Acest ban de argint, care circula și-n Principatele Române, avea imprimat pe el chipul unui leu, ceea ce i-a făcut pe români să-i dea nume în consecință și să-l transfere mai târziu, în epoca modernă, monedei naționale.

2. *Străine:* Venetici, taleri, aspri, icosari, irmilici, mahmudele, rubiele, poli, napoleoni, franci, creițari, sfanți, pitaci, firfirici...etc. etc. Monedele străine - a căror amintire a fost așa de fidel păstrată de folclorul nostru - sînt și ele un prețios indiciu în depistarea relațiilor noastre comerciale externe din trecut. Totuși, nu totdeauna; căci unele din aceste monede au jucat, în anumite perioade, rolul de monede universale, care adică puteau circula în țările române și fără a fi existat în mod necesar schimburi comerciale directe - prin export sau import de mărfuri - cu țările emitente ale monedelor respective.

XXVIII. Amploarea comerțului.

1. Cu mărunțișuri sau „cu bucata”. Micii negustori, așa-numiții „mămulari”, „boccegii”.

2. „Cu ridicata” sau „cu toptanul” sau „cu hurta”. Marii negustori, așa-numiții „toptangii” sau „hurtași”.

STUDIES OF ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE

(summary)

This volume includes two of Petru Caraman's yet unpublished studies, which are unique in the field, in both subject and approach. The first of them, *Cradle - Rocking as Work and Ritual*, is followed by an annex in which the author deals with *Ukrainian bradle Songs*. The joint publication of the two works is fully justified since they complete each other. The second basic study, *Ethnographic and Technogenetic Prolegomena* is also attended by an annex. The latter contains the *Plan* of an ample work, of several volumes, which was supposed to dwell upon with the reflex of craftsmanship, trade and transport in Romanian ethnography and folklore. It would have been a true encyclopaedia of traditional Romanian civilization, a work which Petru Caraman planned but was hindered from achieving. Before summing up the contents of the two studies, we should sketch a portrait of the author.

★

★ ★

Petru Caraman was a man of exemplary intransigence and dignity, of a rigorous scientific formation. As a polyglot, a prestigious linguist, and a keen specialist of the South - East European folk culture, Professor Petru Caraman achieved a work which recommends him as the most outstanding Romanian ethnologist, and, at the same time, as a researcher belonging to the top European specialist in the field. He was scientifically involved until the last year of his life, 1980, when he had reached the age of 81.

A descendant of a family of free peasants from the south of Moldavia,

păstrate de limbile scandinave. Astfel, verbul suedez *lúlla*¹⁸⁵, ca și cel norvegian și danez *lulle*¹⁸⁶ corespund întru totul, atât ca fonetism, cât și ca sens lui germanul *lullen* și *einlullen*. Nu încapă îndoială că și apelativul suedez *lullull*, care azi are sensul de *joc* sau *glumă*¹⁸⁷ și care, la origine, este o interjecție, aparține tot acestei familii de cuvinte.

În consecință, constatăm că zona refrenului de cântec de leagăn, care are la bază interjecția *liului, liulea, lulu, luli* ... este în Europa a doua, care se întinde pe o arie uriașă, cuprinzând o parte din orientul, centrul și occidentul acestui continent, precum și Marea Britanie cu țările scandinave. Zona aceasta urmează, în latitudine, o direcție paralelă cu cea a refrenului *nani*, avînd poziție nordică față de ea. În repartitia geografică a interjecției *liului* remarcăm de asemenea aceeași continuitate neîntreruptă, ca și la zona interjecției *nani*, ceea ce constituie un indiciu că, la origine, refrenul în chestiune a avut o sursă comună. Răspîndirea lui pe o suprafață atât de vastă este o dovadă incontestabilă că vechimea lui nu poate fi mai puțin mare decît a tipului *nani*. Refrenul de tipul *liului* ne introduce la fel în adîncul preistoriei popoarelor europene, la care este atestat.

Precum s-a putut vedea din unele exemple mai sus-citate, exclamațiile specifice din refrenele cântecelor de leagăn - la toate popoarele pe care le-am avut în vedere - ocupă de obicei în vers primele două picioare. Astfel, ele constituie un emistih distinct în cadrul versului tetrametru. Noi credem că acest emistih, exprimat sub forme ca *náni-náni, liúliu-liúliu, haida-námi, haida-liúliu, búa-búa* a fost la origine, într-o foarte veche epocă, chiar versul-tip al cântecului de leagăn. O confirmare a ipotezei noastre ne-o dau anumite cântece de leagăn românești - atât dacoromâne cât și aromâne - care pîna azi sînt alcătuite, fie în mare parte, fie integral, din versuri de cîte două picioare trohaice. Între acestea, aflăm la dacoromâni cântecul unde figurează cunoscutele apostrofe, prin care mama se adresează diferitelor animale, precum și somnului, cu rugămintea de a-i ajuta să-și adoarmă și să-și îngrijească pruncul. Vom cita mai întîi varianta Hasdeu:

Bua, bua, puișor
 Și-al meu drăguț de fecior,
 Fă-te mare, mărișor,
 Ca să-mi fii de ajutor
 Și să-mi iei boul de corn

Și la-ntors și la ogor;
 Pentru tine mă căznesc
 Ca să te cresc,
 să te măresc;
 Haide, luică,

de mi-l culcă
 Și tu, cioară,
 de mi-l scoală
 Și tu pește,
 de mi-l crește,
 Și tu, rață,
 de-l răsfață,

Și tu țarcă,
 de-l îmbracă,
 Numai mare să se facă,
 Să crească,
 să-mbătrânească,
 Pe lume să vecuiască!...¹⁸⁸

Cîntecul de leagăn debutează deci și se încheie cu versuri tetrametre. Însă, în momentul cînd mama începe a invoca animalele, asistăm la frîngerea versurilor în două emistihuri perfect egale și prevăzute cu rime sau asonanțe, ceea ce are loc continuu pe parcursul unei întregi serii de versuri. Cînd apostrofele mamei au luat sfîrșit, cîntecul revine și el la versul tetrametru. Alte trei variante ale cîntecului din culegerea lui Marian - una din Bucovina și două din Transilvania - se limitează exclusiv la apostrofele către animale și către somn; motivul agrar, cu care începe varianta Hasdeu, le lipsește complet la toate. Iat-o pe cea mai scurtă dintre aceste variante, care provine din Bucovina:

Vină, rață,
 de-l ia-n brață;
 Vină, știucă,
 de mi-l culcă;

Vină somn,
 de [mi]-l adormi,
 Vină, pește,
 de mi-l crește.¹⁸⁹

La aromâni, putem ilustra același fenomen poetic-folcloric cu exemple ca:

Nani ciučlu-ń,
 Nani níclu-ń,

Nani bunlu-ń,
 Nani scumpu-ń.¹⁹⁰

sau:

Nani-nani
 Si-ń crești mari,

S-ti duș la agru
 Si-ți duc poini...¹⁹¹

Cele trei variante dacoromâne culese de Marian, precum și cele două aromânești culese de P. Papahagi nu sînt niște forme întîmplătoare, care să reflecte numai o tehnică mai evoluată de versificație populară prin frîngerea în două părți egale a tetrametrului trohaic; ci ele spun ceva mai mult în adevăr. Pe de o parte, aceste aparente emistihuri - cum ar putea fi considerate versurile lor prin comparație cu marea majoritate a cîntecelor de leagăn românești - sînt toate prevăzute cu rime perechi, ceea ce le înfățișează ca versuri absolut inpedente;

méditerranéenne, tandis que *liu - liu* semble indiquer une origine indo-européenne. Et dans un cas, et dans l'autre, ces deux refrains attestent l'origine ancestrale du bercement et des exclamations qui ont accompagné cette pratique.

En concluant sur le problème de la genèse des chansons de bercement, l'auteur montre qu'en dépit de leur forte dépendance du domaine de la magie ces chansons gardent cependant le statut des créations artistiques et folkloriques de provenance ergologique. Et, même si à l'origine elles n'étaient que de simples exclamations rythmées qui accompagnaient le bercement des petits enfants, la poésie et la musique de ces modestes productions folkloriques ont évolué de façon spectaculaire, cristallisant dans des créations artistiques incontestables.

La classification que le Professeur Caraman propose pour les berceuses est remarquable. Il en distingue cinq catégories: le *type archaïque*, qui inclut des pièces se remarquant par leur laconisme (les distiques ont des formes stéréotypées) et dont le principal but, sinon l'unique, est celui d'endormir le petit enfant; le *type du souhait*, où sont groupées des chansons dont les motifs ou segments structuraux forment en fait des souhaits; le *type du panégyrique* réunissant des pièces qui empruntent l'aspect des éloges adressés au petit enfant, le but poursuivi étant celui de vanter ses qualités; le *type composé*, englobant des chansons où se croisent des motifs de tous les types précédents; le *type adapté*, où sont englobées des chansons dont la thématique n'est pas propre à cette catégorie folklorique, mais qui ont acquis cette fonction en en faisant leurs des mélodies propres aux berceuses.

Une importante section du travail est réservée aux chansons du *bercement de printemps*, qui, chez la plupart des peuples du Sud - Est européen, tiennent de la magie. Il s'agit d'un bercement rituel, pratiqué au printemps, surtout par les jeunes, à l'occasion de diverses fêtes. Le fait d'avoir traité séparément de ces deux aspects du bercement est motivé - selon l'auteur - par le fait que le *bercement de printemps* n'a rien de commun avec le travail. Il n'est pas moins vrai cependant qu'au-delà des apparences de divertissement qu'on prête aujourd'hui au bercement, se cache un rite sérieux, qui a une longue tradition et une signification spécifique (bien qu'elle soit maintenant complètement oubliée).

L'une des formes les plus primitives de cette coutume est le *bercement sans berceau*. La nuit de la Saint - Georges - jusqu'à minuit et même jusqu'à plus tard dans la nuit - les jeunes s'en vont dans la forêt et là "ils se font bercer sur les branches des arbres, ils chantent et ils jouent de la flûte, ils s'amusent". Le

этнографический тип прабалканского или может быть средиземного происхождения.

Говоря о старинности *жернов*, автор показывает, что появление этого орудия датируется несколько тысячелетий раньше новейших доисторических эпох, когда человек уже знал металлы. Сделанное из камня оно относится к палеолитике, точнее к концу этого периода. Но особое распространение мельницы аттестовано во время неолитики и в следующие периоды, до начал христианства, в то время как у экзотических народов оно бытует и сегодня. Рассмотрение богатого археологического материала выявляет не только сходство, но и тождество доисторических мельниц на обширных евроазиатских и африканских территориях. Этот факт доказывает единство во времени и пространстве этого старинного орудия.

По способу использования двух пьес доисторических жернов автор выделяет следующие типы мельниц:

- *тип толчения*, характеризующийся повторными ударами по вертикали одним камнем о неподвижный камень. Этот прием дал лучшие результаты, когда неподвижный камень был слегка выскоблен, а неподвижный имел круглую форму;

- *тип катания*, характеризующийся катанием взад и вперед подвижного камня по неподвижному. В этом случае камень - основа должен был иметь совершенно плоскую высшую поверхность, а подвижной камень представлялся в форме вала;

- *тип обмолота*, отличающийся трением подвижного камня о неподвижный. Для этого приема подходящ камень в форме плиты и с плоской поверхностью обеих составляющих пьес. Соединением двух движений в полукруге получалось круговое вращение; движение имело направление, предусмотренное мистикой с самых древних времен: слева направо, т.е. в направлении, в котором совершается движение Солнца по небу. Это было единственное направление, которое приносило счастье и как таковое оно и осталось в понимании человека. Конечно, эволюция жизни предполагает появление устройств, в которых подвижной камень совершает полное вращение вокруг вертикальной оси, которая связывала середину обеих камней.

Автора работы интересует особенно происхождение рассмотренного орудия. Где появилось оно впервые? Предки какого народа изобрели это орудие? Вот вопросы, ответы на которые невозможно дать с точностью. Петру Караман пытается, правда с осторожностью и с предельной строгостью, найти эти ответы. Он поддерживает свои гипотезы многочисленными историко - этнографическими данными, относящимися к

- AUSONIUS (Aus., *Op.*) - Decimi Magni Ausonii, *Burdigalensis Opuscula*. Recensuit Rudolfus Peiper, Lipsiae, 1886.
- AYRER (Ayrer, MI) - G. H. Ayrer, *De molarum initiis. De molarum progressibus*, Göttingen, 1772.
- BABRIUS (Babr., *Fab.*) - *Babrii Fabulae Aesopeae*. Recogn. Otto Crusius, Lipsiae, Bibl. Teubneriana, 1897.
- BAILLY (Bailly, DGF) - M. A. Bailly, *Dictionnaire grecques - français*, Paris, 1899.
- BALASSA (Balassa, DU) - József Balassa, *Deutsch - Ungarisches Wörterbuch*.
- BALLAGI (Ballagi, UDWb) - Mór Ballagi, *Ungarisch - Deutsches Wörterbuch*.
- BARTOLI (Bartoli, *Dalm. II*) - Dr. Matteo Giulio Bartoli, *Das dalmatische, II. Glossare und Texte - Grammatik und Lexikon* (în Schriften der Balkankommission - Linguistische, Abteilung V).
- BĂDĂUȚĂ (Băd. PR) - Al. Bădăuță, *Privești românești*, București, 1932.
- BĂLGARSKOTO (Бълг. Село) - Iubileenă Sbornikă „Bălgarskoto selo“, Sofia, 1930.
- BENECKE (Benecke, *Mhd.Wb.*) - Georg Fr. Benecke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Ausgearb. von Dr. Wilh. Müller und Fr. Zarncke, Leipzig, 1854 - 1866.
- BLÜMNER, (Blümn. *Techn.*) - Hugo Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, Bd. I, Leipzig, 1875.
- BÖCKEL (Böckel, *Psych.*) - Dr. Otto Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*, zweite Auflage, Berlin - Leipzig, 1913.
- BOERIO (Boerio, DD *Venez*) - Giuseppe Boerio, *Dizionario del Dialecto Veneziano*, Venezia, ed. 2, 1856.
- BOIAGI (Boiagi, *Gr.*) - Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedoromână*. Reeditată, cu o introducere și un vocabular de Pericle Papahagi, București, 1915.
- BOISACQ (Boisacq, DELG) - Emile Boisacq, *Dictionnaire Étymologique de la langue grecque. Étudiée dans ses rapports avec les autres langues indoeuropéennes*. Heidelberg - Paris, 1916.
- BOOCH (Booch - Ark., NDSPN) - F. Booch - Arkossy, *Nowy Dokładny Słownik Polsko - Niemecki i Niemecki - Polski*. Achte Auflage, Leipzig, f. a.
- BORNIK - F. X. Bornik, *60 kolęd i pieśni na Boże Narodzenie*, Warszawa, 1905.
- BRÉAL (Bréal - Bailly, DEL) - Michel Bréal et Anatole Bailly, *Dictionnaire Étymologique latin* (II-^e édition), Paris, 1886.

- GAMILLSCHEG (Gam., EWbFS) - E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg, 1929.
- GAVAZZI (Gav., *God. dana*) - M. Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, I, Zagreb, 1939.
- GELLIUS (Gell., NA) - Aulus Gellius, *Noctes Atticae*. Lib. III, cap. III. Ed. M. Hertz, 1885 - 1887.
- GEORGES (Georges, LDWb) - Karl Ernst Georges, *Ausführliches Lateinisch - Deutsches Wörterbuch*, Hannover und Leipzig, I (A - H), 1913, II (I - Z), 1918.
- GEROV (Ger., RBIa) - N. Gerov, *Rečnik na bälgarskii iazik*, Plovdiv, 1895.
- GŁOGER (Głoger, PL) - Z. Głoger, *Piesni ludu*, w Krakowie, 1892.
- GŁOGER (Głoger, *Skarbiec*) - Zygmund Głoger, *Skarbiec strzechy naszej*, Kraków, 1894.
- GODIN (Godin, Wb. ADS) - Marie Amelie Freiin von Godin, *Wörterbuch der Albanesischen und Deutschen Sprache*, Bd. I, A - D, Leipzig, 1930.
- GOETZIUS (Goetzius, PV) - Frid. Goetzius, *De pistrinis veterum*, Cygneae, 1730.
- GORJAIEV (Gorjaiev, SESRIa) - N. Gorjaiev, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Tiflis, 1896.
- GRAFF (Graff, Ahd. Spr.) - Dr. E. G. Graff, *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wb. der althochdeutschen Sprache*, Berlin, I - II, 1834.
- GREIN (Grein, SAD) - C. W. M. Grein, *Sprachschatz der Angelsächsischen Dichter*. Neu hgg. von J. J. Köhler, Heidelberg, 1912.
- GRIMM (Grimm, DWb) - Jakob Grimm und Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, vol. I - XVI, Leipzig, 1854.
- GROSSMANN (Grossm., DS) - Vezi *Slabý, Esp. - Al.*
- GRUNDRISS (Gr. G. Ph.) - „Grundriss der Germanischen Philologie“, Strassburg, 1905.
- HAHN (J. G. von Hahn, *Alb. Studien*) - Johan Georg von Hahn, *Albanische Studien*, I - III, Viena, 1853 - 1854.
- HARVA (Harva, *Mordw.*) - U. Harva, *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*, Helsinki, 1952.
- HASDEU (Hasdeu, *Etym. MR*, II) - B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. Dictionarul limbii istorice și poporane a românilor, București, Stabilimentul grafic Socec - Teclu, tom. II, 1887.

Ș

ȘAHMATOV, A.A., 458
 ȘAINEANU, Lazăr, 336, 362, 458
 ȘCEPOTIEV, V., 120, 166, 458
 ȘEIN, P.V., 120, 125, 458
 ȘTEFĂNESCU, I.D., 411, 421, 431

T

TĂZLĂUANU, Gheorghe I., 131, 353, 458
 TEODORESCU, G. Dem., 131, 353, 354, 356,
 458, 459
 THEOPHRAST, E., 459
 TERENCEUS, Publius Afer, 216, 217, 346, 459
 TEREȘCENKO, A., 459
 TEUBNERI, B.G., 455
 THEOCRIT, 306
 THEOPHRAST, 317, 368, 370
 THOMAS, Antoine, 446
 TIKTIN, H., 336, 337, 362, 459
 TITUS LIVIUS, 220, 221, 346
 TOCILESCU, Grigore, 453
 TOMMASEO, N., 126, 127, 459
 TORP, Alf, 125, 444
 TOȘKOV, Pancio, 364, 459
 TWENEY, C.F., 441
 TYLOR, E.B., 234, 254, 342, 347, 349, 351
 TZSCHUCKE, Carolus, 458

U

UMANEC, M., 364, 459
 USPENSKI, F.I., 459
 UȘAKOV, D.N., 129, 339, 367, 459

V

VÁCLAVIK, Antonin, 411, 421, 431
 VAKARELSKI, Hristo, 411, 421, 431
 VANDIER, J., 459
 VARRO, M.T., 212, 228, 307, 321, 326, 344, 345,
 368, 371, 372, 460

VASILEVSKI, V.G., 460
 VASILIEV, A.A., 460
 VEGETIUS, Fl. R., 220, 346, 347, 460
 VILLATTE, Césaire, 124, 340, 456
 VIRGILIU, Publius Maro, 324, 326, 327, 328,
 372, 373
 VITRUVIUS, M.P., 243, 255, 256, 257, 276, 277,
 350, 354, 460
 VIZETELLY, 124
 VLAHOS, Agg., 340, 366
 VRČEVIĆ, Vuk., 103
 VUIA, Romulus, 411, 421, 431
 VULPE, E., 189, 224, 225, 340, 341, 347, 421,
 431, 460
 VULPE, Radu, 189, 224, 225, 340, 341, 347, 411,
 421, 431, 460

W

WALDE, Alois, 306, 307, 309, 368, 369, 372, 460
 WANDER, Karl Friedrich Wilhelm, 460
 WATT, James, 273
 WEHRLE, Hugo, 460
 WEIGAND, Fr. L.K., 366, 367, 460
 WEIGAND, Gustaw, 120, 128, 337, 339, 367,
 460
 WIMMER, Friderici, 459
 WULFILA, 214
 WUTTKE, R., 461
 WIROBISZ, Andrzej, 350, 461

X

XENOFON, 204, 205, 206, 207, 344, 461

Z

ZANNE, Iuliu A., 461
 ZARNCKE, Fr., 440
 ZELENIN, Dimitrij, 348, 349, 350, 352, 461
 ZOLNAI, Gyula, 356, 366, 458

care are de obiect frumusețea fizică a fetei, ca de exemplu:

— Fetița mea cea dragă ca zahărul și cu buzele roșii ca mărgeanul...²³⁸

De asemenea, la baza epitetelor sau metaforelor măgulitoare adresate unei fetițe stă nu o dată imaginea metalelor prețioase, ca simbol a tot ce poate fi mai scump. Astfel, iată ce contrast tranșant stabilește mama - într-un cântec de leagăn - între fetița sa și altele de seama ei:

— Copila mea, tu ești aur curat, în timp ce celelalte fete față de tine
sînt doar niște arămuri,

Ești masa cu cupe de aur a pașei celui mai mare...²³⁹

Dar uneori, din epitete ca cele mai sus expuse, precum și din alte imagini cu care le asociază, mama schițează un frumos portret - măcar că cu totul *sui generis* - al fiicei sale:

— Fetiță de aur, fetiță de argint și cu totului tot de aur,
Tu ai fost plămădită din spumă de mare cu zahăr,
Ochii tăi negri întunecați îți joacă,
Iar deasupra pe gene-i dezmiardă somnul...²⁴⁰

Alteori, schița de portret a fetei apare și mai strălucită încă, deși ea se limitează la o serie de metafore prin care copila e comparată cu diferite astre ale zilei sau ale nopții:

— Tu ești luna din revărsatul zorilor și soarele zilei,
Ești steaua cea mai luminoasă, care răsai într-amurg,
Cînd dorm boierii toți și domnii cei mari,
Cînd petrec și se veselesc căpitani de corăbii,
În timp ce plutesc pe mări și străbat strîmtorile.²⁴¹

Sau, în alte cântece, metaforele de acest gen devin epitete care o desemnează pe copilă:

— Tu dormi, steaua mea, dormi, auroră, dormi, lună nouă...²⁴²

Mama îl privește adesea pe copilul ei ca pe un vlăstar regesc și i se adresează în consecință:

— Nani, fecior de prinț și nepot de rege...²⁴³

Sau, într-un alt cântec de leagăn:

De-ar ști regele că are așa nepot,

Ar porunci să-i facă funiile de aur și leagănul de diamant!²⁴⁴

Un asemenea prunc nu s-a putut naște așa ca oricare altul, ci a trebuit să

Evident, la o nuntă la care ambițioasa mamă vrea să invite lumea întreagă, numai prin astfel de minuni i s-ar putea îndeplini dorința!

Iată altul, de aspect mai realist, tot din Epir, unde mama se arată foarte entuziasată de băiatul ei, pe care deja îl vede mire, alegîndu-și mireasă de neam și pe nuntașii cu roluri mai importante. Dar e nespus de necăjită cînd se gîndește la fetele sale - căci se vede că are și fete, mai măricele - fiindcă trebuie să lucreze din greu pentru ele, ca să le pregătească zestrea:

Băiatul nostru, cu chipul atît de dalb,
 Vrea mireasă de la Kastro,
 Iar vornicel de la Zagori
 Și nun mare din Constantinopol.
 Am fecior, am bucurie
 Și-am s-ajung eu soacră mare!
 Tar-na-na și bo-bo-bo,
 De l-aș vedea-nsurat odată
 Cu mireasa lîngă dînsul!
 Am și fete, dar am amaruri,
 Căci voi toarce zi și noapte.²⁶¹

Un cîntec de leagăn din insula Kárpathos, dedicat unui băiețel, ne schițează tabloul nunții într-un cadru neobișnuit de fastuos, așa cum și-l imaginează mama. Dacă judecăm după nuntașii aleși, invitați din alte locuri, precum și după muzică - dispunînd de instrumente aduse din orașe depărtate cu meșteri de faimă și de cîntăreți măiestri veniți tocmai din Salonic - se înțelege că-i vorba de o nuntă mare și frumoasă fără seamăn:

Iar eu, cînd am să mi-l însor pe Mihalachi al meu,
 Am să trimit invitații în insula Kasos și la Elympos,
 Să vie neamurile mamei lui și cumetrii lui tată-său
 Și cei din familia nașului toți, cu mic cu mare!
 S-aducă orgă de la Chios și viori din Constantinopol.
 S-aducă și cîntăreți tocmai din Salonic
 Să-i cînte lui feciorașul meu, să mi ți-i zică cîntece de laudă,
 Cum că se trage din șapte vițe, toate din neam de rege:
 Despre astea stă scris acolo în cartea dragostei lui.²⁶²

Aluzia din final referitoare la cîntăreții care-i vor cînta eroului cîntece de laudă (παίνια) este un ecou al ritualului din datina nunții, conform căruia se cîntă

adesea discret grefate în tematica respectivelor cîntece, alteori însă sînt mai manifeste.

Mama vrea să-l familiarizeze pe pruncul ei cu primele elemente din realitatea imediat înconjurătoare, cu cele mai ușor accesibile lui. Și ca să ne servim de un exemplu mai clar, ea aduce în scenă anumite păsări și anumite animale. Pe de altă parte, multe cîntece de leagăn, dintre cele de aspect mai arhaic, vădesc că mama își dă osteneala de a se exprima cît mai pe înțelesul copilului, deci în forme pe cît mai simple cu putință, spre a fi ușor receptate de el.

Între motivele cu caracter pedagogic, unul foarte izbitor este acela al educației prin școală. Evident, deși acest motiv se raportă la copil, privindu-l în chipul cel mai direct, nu s-ar putea afirma că în perioada prunciei este vorba de vreo tendință de a-l influența pe copil în această direcție. Școala, concepută ca ideal al părinților în legătură cu copilul lor – mai ales dacă-i avem în vedere pe cei mai evoluți dintre țărani neogreci – se referă, firește, la viitor și apare în cîntecele de leagăn de obicei ca subiect al urărilor adresate pruncului, iar adesea ca subiect de rugă către Dumnezeu. Îl întîlnim frecvent ca motiv în cîntecele acestea, cu deosebire în cele dedicate băiatului, deși nu lipsește nici în cele dedicate fetei. Astfel, într-un cîntec din Chios, mama îl invocă pe Dumnezeu și pe Maica Domnului să-l ajute pe copilul ei la învățătură cînd va merge la școală: „-Hristoase și tu, Sfîntă Fecioară.../ Dați-i o soartă de aur și-o minte luminată./ Ca să cîștige bani și pretutindeni să facă numai bine!”²⁶⁷

E demn de remarcat accentul pus de mamă - în educația copilului ei - pe rolul unei instrucții serioase în școală, care îl va face să devină și bogat, și înțelept, și bun... Țăranca din cîntec acordă atîta încredere instrucției școlare, încît aceasta, după dînsa, stă chiar la baza „soartei de aur” implorate lui Dumnezeu pentru fiul său.

Iată și un cîntec dedicat unei fetețe din Kárpathos, în care de asemenea apare acest motiv. Mama, invocînd somnul, îl roagă să-i adoarmă copila ca să crească și s-o poată trimite curînd la școală: „...Să mi-o adormi lin.../ ...Să-mi crească mare repede./ Ca s-o dau la școală să-nvețe să citească./ Să ia hîrtie albă ca argintul și condei de aur curat...”²⁶⁸

Uneori, motivul apare sub forma unei simple aluzii, ca într-un cîntec dedicat tot unei fetețe, unde mama o previne să nu se dezvelească, pe cînd doarme, și astfel să-i răcească mînuța cu care ține condeiul: „...Să nu scoți afară mîna ta, care poartă condeiul, ca nu cumva/ să fie frig să-nghețe și să te doară degetuțul”.²⁶⁹

zugrăvește nimic din trăsăturile chipului fetei. Și totuși, modul cum se exprimă anonimă poetesă populară neogreacă depășește – sub aspectul realizării artistice – orice procedee ale descripției. În adevăr, cântecul care se deschide printr-un tablou de un grandios impunător, nu face decît să prezinte efectele extraordinare produse asupra lumii de apariția minunatei copile, născută - firește – nu aiurea decît într-un mare palat: „- Copila mea, plăsmuită din zahăr și plămădită din candel/ În noaptea-n care te-ai născut tu a strălucit palatul/ Și s-a luminat Răsăritul, iar Apusul a orbit de-atîta strălucire!/ Și s-au deschis cele șapte ceruri și stihiiile lumii...”²⁷³

E mai presus de orice îndoială că de vreme ce au avut loc asemenea evenimente de proporții cosmice în clipa nașterii eroinei, ea trebuie să fi fost de o frumusețe cu totul excepțională. Numai apariția unei divinități ar putea fi imaginată capabilă de a provoca atîta uimire, încît să zguduie universul din temelii! După aceea, cântecul continuă cu un alt tablou: acel al scăldatului, care are loc îndată după naștere, și al culcatului fetei. Acestea se petrec, se înțelege, în aceleași condiții de fantastic și miraculos într-un cadru pur feeric: „...Te spăl și te usuc la razele lunii/ Și te parfumez cu moscul cel plăcut mirositor/ Și te-nfășor în purpură, în scutec brodat cu floricele/ Și te pun sub baldachinul tău cu stemă de diamante...”²⁷⁴.

Urmează apoi – cu cunoscutele îndemnuri și urări din partea mamei – episodul adormirii care nu se deosebește prin nimic de chipul cum ar fi adormită o mică prințesă. Motivul doicii, cu evantaiul asupra pătucului eroinei, este foarte semnificativ în această privință: „- Dormi, copilă norocoasă și cu soartă de aur/ Să steie lîngă tine doica ta să-ți facă vînt cu evantaiul/ Ca să dormi lin, lin în îmbrățișările Somnului.../ Cu plăcerile dulci și cu dezmierdările Somnului”²⁷⁵.

Poemul se încheie cu pitorescul peisaj al visului, prin care o plimbă Somnul pe fetiță. E tabloul atît de familiar cîntecelor de leagăn neogrecești, care îl cunosc într-un mare număr de variante: „...Să visezi apă proaspătă și grădini înrouate/ Care răspîndesc în jur mireasma lor în aerul răcoros/ Și unde sînt privighetori prin crengile pomilor și potîrnichi la rădăcina lor/ Și cîntă frumos și dulce în văzduhul îmbălsămat”²⁷⁶.

În fine, ca o curiozitate demnă de relatat, semnalăm la grecii moderni, în aceste cîntece de leagăn, care excelează prin atmosfera lor atît de senină, și prezența – de altfel sporadică - a unor motive de imprecuațiune. Ceea ce e interesant, este că sursa afectivă a acestora o aflăm tot în iubirea mamei pentru

radicalul *bai* este raportat la legănatul pruncilor, și în cazul când e raportat la vînatul de păsări – deși scopurile erau atît de diferite – el exprima totuși o acțiune, care ducea la obiectivele vizate pe o altă cale decît cea obișnuită, naturală. În acea acțiune – care, la copil, se traducea prin legănare și cîntec, iar la păsări prin imitarea anumitor sunete sau prin încîntarea lor cu anumite arii – cel ce acționa, făcea deopotrivă uz de un procedeu ademenitor, unde intra și elementul magic, așa cum era el conceput de mentalitatea rusului primitiv.

Unele vestigii lingvistice aflăm și la ucraineni, la care sînt atestate apelativele masculine *bai* cu sensul de *zemni bog*, adică de *vrăjitor* și *báila* și *báilo* cu același sens, precum și fem. *baénia* cu sensul de *vrăjitoare*³²¹. Dar dacă, la ruși, terminologia folclorică cu radicalul *bai* a continuat a rămîne pînă azi întim atașată muncii materne a legănatului pruncilor, la ei au căzut în uitare în cea mai mare parte vechile semnificații de esență magică. Există însă un grup de popoare slave la care acele semnificații ni s-au păstrat întocmai ca în timpurile vechi, deși aderențele lor cu legănatul și adormirea copiilor au dispărut aproape fără urmă. Aceștia sînt slavii meridionali. Astfel, la bulgari verbul *báien* sau *baium*, la sîrbocroați și sloveni *bajati* și *bajiti* înseamnă a *vrăji*³²². Apoi nom. act. *bajanie* cu sensul de *vrăjă* e cunoscut deopotrivă limbii bulgare ca și celei sîrbocroate. La sloveni, același sens e redat prin *baja* (s.f.). În limba bulgară, mai e atestat cu același sens și *bailka* (s.f.). De asemenea, numele vrăjitorilor e desemnat la toți slavii sudici prin termeni din aceeași familie, uneori identici: bg. *baiuci* (s.m.), *baiucika* (s.f.), s.cr. *bajač*, *bajalo* (s.m.) și *bajalica* (s.f.), slov. *bajalč* (s.m.), *bajalica* (s.f.). Limba slovenă mai cunoaște și apelativul n. *bajilo* cu sensul „Zauberstoff, Zaubermitel”³²³, precum și adjectivele *bajěn*, - a-o, *bajalěn*, -a-o, cu sensul de „zauberisch”³²⁴. În fine, trebuie să mai relatăm la sloveni, ca făcînd parte tot din această familie și apelativele care îi desemnează pe „scamator” și „scamotoare” – *bajovnik* și *bajovnica* – care firește erau considerați de popor tot ca niște vrăjitori. O singură reminiscență a vechilor relații pe care le-a avut această terminologie cu legănatul și adormitul pruncilor s-a mai păstrat la slavii meridionali și anume la sloveni în s.f. *bája*, care o denumește pînă azi pe doică³²⁵. Bogatul repertoriu al magiei, exprimat la toți slavii sudici exclusiv prin termeni cu radicalul *bai*, vine să se alăture la cele cîteva supraviețuiri rusești și în general slave orientale, ca să ne dezvăluie în modul cel mai categoric că numeroșii termeni folclorici ruși cu același radical – afectați azi în special îngrijirii pruncului și anume adormirii lui prin legănare și cîntec – se includ toți, prin originile lor, în aceeași sferă magică. O confirmare a acestui fapt aflăm și în textele vechi bulgare care, în plus, ne fac

bisericească se raportează exclusiv la vrăjitorie, gravitează în jurul sensului de *povestire cu eroi animale* sau chiar de *poveste* în general³³¹.

Întrebarea care se detașează de la sine din cele mai sus expuse, este următoarea: cum a putut evolua la această semnificație, în limbile atîtor popoare slave, respectiva familie de cuvinte și în special apelativul *bajka*, care în cadrul aceleiași familii desemna probabil vreo anumită formulă magică? Răspunsul îl aflăm în rusul *baika*, atestat dialectal cu sensul de *cîtec de leagăn*: așa cum acesta a evoluat pe terenul limbii ruse la sensul de *cîntec* – desigur sub influența exclamațiilor *ba-î-ba-î*, afectate legănatului pruncilor – tot așa a evoluat el, la celelalte națiuni slave, către sensul de scurtă *povestire cu animale*. La ruși, precum am amintit, *baika* se întîlnește în dialect cu ambele sensuri: pe de o parte, desemnînd cîntecul de leagăn, pe de alta, povestirea cu eroi animale. Sensul prim al apelativului în chestiune e ușor de explicat, dat fiind că el face parte dintr-o terminologie folclorică, ce gravitează toată în jurul legănatului copiilor: a fost atras și el în această sferă, împreună cu altele, de către refrenul *ba-î-ba-î, bă-îu-bă-îu*; ba mai mult decît atît, s-a format chiar în cadrul ei, din necesitatea de a fi denumit produsul folcloric, care luase naștere. Dar sensul al doilea, incomparabil mai răspîndit – la rușii înșiși, ca și la ceilalți slavi – decît sensul prim, care e cu totul izolat și constituie o excepție în lumea slavă? Noi sîntem de părere că atît etimologia apelativului *baika*, cît și faptul că povestirea pe care el o denumește este tipică pentru copii sînt indicii foarte serioase că originea acestei povestiri, ca produs folcloric, se cere căutată dacă nu chiar în preajma leagănelui, în orice caz tot în preajma copiilor, în cercul intim al familiei. O asemenea ipoteză ne apare cu atît mai plauzibilă, dacă ținem seama și de faptul că în limba cehă verbul *bajáti*, care înseamnă = *a spune povești* și mai ales *bájki* (adică *mici povești cu personaje animale*) mai are încă și sensul de „a vorbi”, raportat în special la limbajul pruncilor³³².

Dacă ipoteza noastră e justă, atunci am avea de presupus, la vechii ruși, două faze distincte în desfășurarea procesului de creație artistico-folclorică direct legat de creșterea copiilor.

Faza I – cea a apariției cîntecului de leagăn cu refrenul *ba-î-ba-î, bă-îu-bă-îu, ba-îușki-bă-îu* – care marchează stadiul de *infans* al pruncului;

Faza a II-a – ceva mai înaintată, care se raportează la stadiul cînd pruncii înțeleg tot mai mult ceea ce li se vorbește și cînd încep ei înșiși a vorbi și a se învăța să povestească cîte puțin. E faza apariției modestei povestiri în proză numită *baika*, în care fantezia cea mai liberă se întrețese intim cu anumite

romane. Atunci se vor fi format desigur și derivatul verbal mai întâi *nanorízo-nanarízo*, iar apoi, de la acesta, cel substantival *nanoúrisma* – *nanárisma*. Aceste cuvinte flexibile au putut lua naștere după modelul cuvintelor existente încă din limba veche greacă *minurizo*, *minurisma*³⁴¹, care ne sînt atestate de scriitorii antici cu sensurile: pentru verb „murmurer d'une voix plaintive”, iar prin extensiune „fredonner”, „gazouiller” și, pentru apelativ, „accents plaintifs et doux”, „gazouillements”. Ba chiar avem motive să credem că nu e vorba numai de o simplă modelare după citatele cuvinte, ci de trecerea de la ele la *nanourizo* – *nanoúrisma* prin imitarea fidelă a aspectelor morfologice ale celor dintîi. În adevăr, apelativul *minyrisma* pare a fi servit la grecii antici ca termen folcloric consacrat pentru specia de cîntece populare care ne preocupă. Dovada o aflăm la Sextus Empiricus, scriitor grec de pe la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul celui de al III-lea al erei noastre. Acest filosof sceptic, în opera sa *Contra matematicienilor* – vorbind despre înclinarea instinctivă către muzică a oamenilor și chiar a unora dintre animale, fără ca unii sau ceilalți să aibă vreo experiență muzicală prealabilă, își ilustrează ideea sa pe de o parte prin pruncii de leagăn, atît de iubitori de cîntece, iar de pe alta, prin delfini, care sînt fermecați de melodiile din fluiet și din nai. Cu privire la cei dintîi, el spune: „Nepia goyn emmeloys *minurismatos* katakoyonta kamizetai”³⁴².

Evident, aici nu poate fi vorba decît de un anumit cîntec, acela care avea funcția tradițională de a adormi copiii. Deci, în locul citat, *minyrisma* se identifică cu cîntecul de leagăn grecesc al secolului al II-lea e.n.! Din faptul că menționatul scriitor întrebuițează acest termen și nu pe *nanoúrisma* (sau *nanárisma*), se poate deduce că ultimul era încă necunoscut, ori puțin cunoscut pe atunci; căci dac-ar fi fost în uz ca un termen specific și general răspîndit, de ce nu l-ar fi utilizat pe *nanoúrisma*? Să fi fost oare toată familia de cuvinte a verbului *minyρίζο* afectată și cîntatului cîntecelor de leagăn ca terminologie folclorică? Adică, în afară de sensurile ei originare, va fi dobîndit în consecință noi sensuri, adecvate funcției? În orice caz, în antichitatea grecească nu putem coborî în jos pe scara timpului pînă la Homer cu o asemenea ipoteză, deoarece sensurile homerice ale lui *minyρίζο* nu se potrivesc deloc cu cel al lui *nanourízo*, întrucît atît în *Odiseea* cît și în *Iliada* ele se circumscriu plînsului, suspinului, care pare a reprezenta semantismul originar³⁴³. De-abia pe baza sensurilor atestate la scriitorii posteriori cu cîteva secole lui Homer s-ar putea imagina ca probabilă crearea unei astfel de terminologii folclorice afectate legănatului la grecii vechi. Tranziția de la *minyρίζο*-*minyrisma* la

În materialele folclorice adunate de Bücher – fie numai în traducere germană, fie chiar și în limba de origine – aflăm o serie de cîntece în uz la rîșniță, de la popoarele baltice, care sînt cunoscute prin conservatorismul lor în ce privește folclorul. Între acestea, ne surprinde un cîntec lituan, al cărui ritm pare a reflecta ritmul muncii rîșnitului, ca și cel vechi grecesc de la Lesbos: „Užkit, užkit/ Mano girnates”³⁴⁵.

Dacă avem în vedere conținutul acestor cîntece, e adevărat că ele abordează cele mai diferite teme, în special erotice, dat fiind că de obicei fetele mari sînt cele cărora le incumbă această treabă menajeră. Și tot ele sînt atît autoarele cîntecelor, cît și cîntărețele lor în timp ce săvîrșesc obositoarea muncă a rîșnitului. Constatăm totuși că destul de adesea subiectele lor rămîn chiar în sfera muncii respective, oglindind în chipul cel mai direct realitățile ei. Astfel, într-un cîntec leton din această categorie, apare secara din noua recoltă personificată. Venind ea singură la rîșniță, întrebă unde este fata sau tînăra nevastă care o va măcina. Camera cu rîșnița i se pare pustie fără rîșnitoare, care este însăși podoaba ei.³⁴⁶ Evident, avem a face aici cu un specimen din cele mai reprezentative ale genului, în care legătura intimă cu munca ce o însoțește e foarte clară. Într-un cîntec de rîșniță de la vechii scandinavi, de o surprinzătoare frumusețe în simplitatea lui, e vorba, ca și în citatul cîntec vechi grecesc, de un rege Frodi. Dar el nu învîrtește piatra rîșniței ca Pittakòs, ci are sclave care săvîrșesc această muncă. Acestea, în timp ce macină, cîntă glorificîndu-l pe bogatul lor rege, căruia și ele se întrec în a-i spori bogățiile. În adevăr, moara pe care-o învîrtesc ele e miraculoasă, ea produce aur: „...Noi măcinăm aur, moara norocului/ Îl face pe Frodi bogat de comori sclipitoare...”³⁴⁷.

Acest motiv al „morii norocului”, care macină aur, nu e specific numai cîntecului vechi scandinav, ci e cunoscut și altor popoare. Astfel, îl aflăm atestat într-un basm slovac din Novohrad³⁴⁸ cu tema celor trei obiecte miraculoase – primite de erou, după variante, de la Dumnezeu sau de la dracul – între care figurează în primul rînd morișca fermecată. Eroul e un țaran sărac cu o spuză de copii, căruia duhurile rele îi furaseră grîul semănat pe ogor, de n-a crescut nimic, ceea ce l-a făcut să plece în căutarea lor pentru a le cere despăgubire. Aflîndu-le sălașul în munți sub o stîncă, reușește să pătrundă la ele cu ajutorul unui unchiaș binevoitor, care pare a fi însuși Dumnezeu sau un trimis al lui și care îl sfătuieste să nu ceară altceva decît „morișca cea din vatră”. Deși căpetenia dracilor se împotrivesc dîrz la început, în cele din urmă - la stăruințele și la amenințările săracului - a trebuit să i-o dea. Apoi „unchiașul cel cu chica albă... i-a spus că aceea

cînd fiecare om visează o soartă mai bună pentru sine și pentru ai săi. Și tocmai datorită caracterului de An Nou, pe care l-a avut în popor Crăciunul încă din primele secole ale erei noastre, se explică faptul că datina colindatului – la națiunile unde ea se află în floare – este în uz în noaptea dinspre Crăciun.

Datorită faptului că datina colindatului era săvîrșită, conform tradiției, la o dată cînd biserica creștină își plasase una din cele mai mari sărbători ale sale, Crăciunul, care se substituia unei mari sărbători precreeștine, elemente culturale n-au întîrziat de a se infiltra încetul cu încetul de-a lungul celor aproape două milenii de viață creștină. Uneori, aceste elemente au pătruns în datină în mod cu totul spontan, altele prin amestecul direct al factorilor ecleziastici care dirijau din umbră creștinizarea unei datini pe care biserica se străduise zadarnic s-o suprima. Oricît de puternice au fost însă aceste influențe sau chiar presiuni ale bisericii, care urmărea substituirea ei, elementul cultural creștin din datina colindatului a rămas totuși totdeauna în poziție subalternă celui magic, care domină totul.

Cîntecele rituale de la datina legănatului primăvara

Tot în sfera magiei pure se circumscriu și cîntecele în uz la legănatul de primăvară la popoarele din sud-estul Europei. Nu am tratat despre ele atunci cînd ne-am ocupat de cîntecele de leagăn ale pruncilor, fiindcă noi facem o deosebire tranșantă între unele și altele, întrucît legănatul pruncilor l-am considerat drept o muncă, în timp ce datina legănatului de primăvară nu are nimic comun cu munca. Românilor de pretutindeni le este bine cunoscut acest gen de legănat care este inseparabil legat de sărbători importante din cursul primăverii. La românii din nordul Dunării, datina, devenită azi un simplu amuzament, are loc de obicei la Paști, sărbătoarea cea mai mare a acestui anotimp, sau prin preajma ei. În Moldova toată și în Bucovina datina este practică chiar în zilele Paștelui și în fiecare duminică sau alte sărbători din cursul săptămîinii, pînă la Ispas sau chiar pînă la Rusalii³⁶². În alte regiuni ale țării, cum e într-o bună parte din Muntenia, legănatul este în uz de predilecție la Sf. Gheorghe³⁶³, deși și aici se întîlnește frecvent la Paști. La românii din Banat și din sud-vestul Transilvaniei, e obiceiul să se dea în leagăn încă în perioada dinaintea Paștelui și anume în prima luni a

caracteristic, aceste cîntece au formă de dialog, fiind cîntate alternativ de cele două cete, dintre care una întrebă, iar alta răspunde. Iată, de exemplu, unul dedicat unei fete mari:

- A cui ie feata di pri leagăn?

- A mî-sai co-a tată-sui

Ș-cama multu a gionilui.³⁶⁶

Iată altul, închinat unui flăcău:

- A cui e gionle di pri leagăn?

- Gionle aestu nveastă no-are.

- Care no-are, va să-lî dăm

Va să-lî dăm, si-l hărisim,

Va s-lî-u lom, s-lu nvirinăm.³⁶⁷

Remarcăm că în cîntecele citate se face indirect urare de căsătorie fetei sau flăcăului legănat. Într-un cîntec închinat unei tinere neveste al cărei soț e dus în străinătate după cîștig, i se urează să-i vină curînd soțul acasă; unei bătrîne i se urează să fie sănătoasă și să trăiască ani mulți. Caracterul ritual al acestor cîntece – dacă exceptăm motivele comico-satirice ale unora din ele care sînt apariții mai tîrzii – reiese din însuși conținutul lor. Dar el apare și mai clar dacă avem în vedere unele detalii ale datinii. Astfel, de o remarcabilă importanță pentru semnificația practicii legănatului, ca și a cîntecelor însoțitoare, este faptul că persoana care se așază în leagăn „trebuie să aibă flori în mină, o pietricică pe cap și un ou roșu în buzunar”³⁶⁸. În adevăr, toate aceste trei lucruri sînt simboluri din cele mai tipice pentru sănătatea și prosperitatea fizică a persoanei legănate. Actul legănatului acompaniat de cîntece e practica prin care se consacră solemn ceea ce exprimă menționatele simboluri magice de a fi tare ca piatra, roșu la față și plin ca oul și frumos la chip ca o floare.

Obiceiul legănatului e bine cunoscut și la sîrbo-croați. În unele părți, îl aflăm atestat încă în plină iarnă, ca, de exemplu, la sîrbii din Lužnica și Nišava, unde este practicat de flăcăi și fete de la Intrarea în biserică (2 februarie) pînă la Lăsatul secului pentru postul mare. Leagănul (*ljuljaška* sau *ljul'ca*) este de regulă de un tip foarte primitiv – o funie de cînepă legată „la un arbore mare” – deși e atestat și un tip mai evoluat construit din lemn³⁶⁹. În districtul Boljevački, tinerii obișnuiesc să se dea în leagăn în Săptămîna albă (*bela nedela*), adică pe la sfîrșitul lunii februarie³⁷⁰. Tot aici este atestat legănatul de asemenea la sărbătoarea

înfloritoare. În fine, liliacul pus în apa de la Sf. Gheorghe, nu poate avea altă semnificație decît aceea de a face ca cel ce se spală cu respectiva apă să devină frumos și plăcut ca floarea de liliac. Demn de reținut e faptul că în acea apă, împreună cu amintitele plante, se pune și un ou roșu, bine cunoscut simbol magic al sănătății pline și al obrajilor roșii. Dar spălatul cu apă în care au fost puse plante și flori ca cele mai sus prezentate, precum și oul roșu, nu-i singurul rit practicat la Sf. Gheorghe în vederea dobîndirii sau menținerii sănătății. Astfel, din satul Petkovo (reg. Askă-Tcelebisko) aflăm că „femeile și copiii se duc să se scalde-n rîu. Aceasta o fac ca să fie sănătoși pînă la Sf. Gheorghe următor”⁴⁰⁰. Pînă și pe bolnavi îi scot din case și-i scaldă în ochiuri formate de mici căderi de apă, cărora li se atribuie însușirea miraculoasă de a vindeca boli la acea sărbătoare. Ba încă, dacă în ziua de Sf. Gheorghe cade rouă sau plouă, toți se spală cu acea rouă sau cu acea apă de ploaie, socotind-o de leac pentru sănătate. Dar, pentru a completa tabloul de colorit magico-contagios al sărbătorii Sf. Gheorghe, mai trebuie să amintim că în dimineața acestei zile e obiceiul, la bulgari ca și la români, de a se împodobi cu crengi verzi casa și în special porțile⁴⁰¹. Ba în orașul Tîrnovo se împodobesc cu crenguțe înfrunzite și chiar cu flori de asemenea ușile caselor.⁴⁰² În regiunea Filipopol, după interpretarea populară, aceasta „înseamnă înnoirea timpului, viață nouă”⁴⁰³. Pe acest fundal magic se proiectează datina legănatului, confundîndu-se în parte cu el. E nevoie să mai relatăm că forma cea mai primitivă a acestei datini este legănatul fără leagăn, așa cum are loc în Tîrnovo, unde în noaptea dinspre Sf. Gheorghe – pînă pe la miezul nopții și chiar mai tîrziu – tinerii „se duc în pădure... iar acolo se leagănă pe crengile copacilor, cîntă din gură... cîntă din fluier, se veselesc”⁴⁰⁴. Și chiar a doua zi, la Sf. Gheorghe, cînd se dau în leagănul de frînghie, el trebuie atîrnat tot de creanga unui arbore înfrunzit.⁴⁰⁵ După unele aspecte ale ei, datina legănatului de la Sf. Gheorghe pare să fie o formă înrudită cu practica magică a rostogolirii pe pămîntul acoperit cu iarbă verde la sărbătoarea care celebra *venirea primăverii*, adică începutul străvechi al anului și adevăratul An Nou al tuturor popoarelor lumii. Este în orice caz un rit magico-contagios avînd de scop ca, prin atingerea omului cu verdeața naturii – în cazul nostru cu frunzele arborilor, care par a se substitui și ierbii verzi – să treacă vigoarea înnoitoare, din pămînt și din plante, în corpul celui legănat. Pe de altă parte, sînt unele indicii că această datină ar fi în legătură cu creșterea puterii soarelui, marele izvor de energie din univers, care face să renască primăvara toate forțele naturii întinerite.

O altă imagine, campestră prin excelență, care e caracteristică la un popor de plugari ca ucrainenii, o întâlnim figurînd într-un cîntec de leagăn în cadrul unei comparații, unde pruncul din leagăn e asemănat cu un bob de mazăre legănat de vînt în păstaia de pe creanga tufei sale. Iar zumzetul fredonat de bobul de mazăre îmbie la somn copilița din leagăn. Dar iată cîntecul:

Haide, dormi, copilă, în legănașul tău
 Întocmai ca bobul de mazăre pe tulpinița tufei lui!
 Cînd va sufla vîntul,
 Se va legăna bobul de mazăre,
 Iar cînd bobul va zornăi,
 Atunci și Anuța va avea poftă să doarmă.¹²

Tabloul acesta, care reflectează fidel peisajul cîmpenesc unde își trăiește zilnic viața țăranul ucrainean – uneori cu întreaga-i familie, pînă la pruncul de leagăn – reprezintă pe de o parte redarea realistă a unui aspect al mediului antropogeografic respectiv, iar pe de altă parte manifestă o deosebită măiestrie în modul cum sînt îmbinate într-un tot organic imagini pur plastice cu cele acustice și cu cele cinetice: tufa de mazăre de pe ogor, din vecinătatea leagănului cu pruncul, apoi adierea melodioasă a vîntului, accentuată în zornăitul strident al boabelor uscate de mazăre și totodată mișcarea lină a tijeii plantei, care antrenează legănarea păstăii cu boabele și, precum se subînțelege, de asemenea mișcarea leagănului cu pruncul în ritmul vîntului. La glasul acestei muzici pline de armonie și de vrajă aromitoare, fetița a trecut, firește, pe nesimțite în împărăția somnului și a visului, făr-a mai fi nevoie de intervenția mamei sau a altora din familie, ocupați toți cu munca istovitoare și acaparantă a cîmpului. Astfel, mama a avut aici, din fericire, înlocuitori ireproșabili, care, în lipsa ei, i-au legănat copila și i-au cîntat pînă au adormit-o. Și toate aceste personificări de o surprinzătoare discreție, care dau suflet tabloului, sînt de abia perceptibile. Iar comparația micului prunc din leagăn cu bobul din păstaia tufei este fericit inspirată și ea, întrucît bobul de mazăre cel atît de mic și de delicat se armonizează perfect cu persoana fizică a pruncului. Proporțiile lumii în care ne introduce cîntecul, au fost intenționat reduse la dimensiuni miniaturale. Tabloul acesta izbutește să unească simbiotic – ba, pînă la un punct, să le identifice și să le confunde – două vieți: cea a fetiței și cea a bobului de mazăre. Viața omului și viața naturii – în primul rînd, a unei plante gingașe și firave – se întrepătrund în chip inseparabil. E de necrezut că un

E un îndemn care poate veni tot așa de bine din partea Somnului însuși, ca și din partea mamei... Dacă însă în ce privește ultimele versuri citate nu e tocmai sigur că ele sînt chiar cuvintele Somnului, aflăm destule alte exemple în afară de orice controversă, unde îl auzim pe acest personaj vorbind. Dar personificarea stării fiziologice a somnului în cîntecele de leagăn ne apare ceva mai complexă la ucrainenii decît la alte popoare. În adevăr, fantezia ucraineană nu se limitează a imagina un singur personaj, ci pornind de la constatarea realistă că există două grade distincte ale fenomenului în chestiune – unul reprezentat de somnul ușor, de așipire, iar altul de somnul propriu-zis – ucrainenii le-au personificat pe amîndouă. Astfel, în cîntecele de leagăn ale acestui popor întîlnim nu o dată două personaje supranaturale, corespunzînd fiecăruia din cele două aspecte ale somnului. Unul este *Son* pe care l-am cunoscut deja, iar altul – denumit uneori prin numele masculin *Drimco* – este desemnat de cele mai multe ori prin numele feminin *Drimota* (<vb. *drimăti* = a așipi), așa că cele două aspecte ale somnului ne apar, în cadrul personificării, ca bărbat și femeie! Iată un asemenea cîntec, unde cele două personaje supranaturale se reliefează foarte clar, ele fiind puse să stea de vorbă în dialog, pe cînd dau tîrcoale casei în care se află pruncul:

Hei, umblă Somnul	-Unde vom mînea la noapte?
pe la geamuri	-Hei, unde-o fi căsuța caldă
Și Așipirea	Și-o avea și-un prunc micuț,
pe la gard.	Acolo om mînea la noapte
Somnu-ntreabă Așipirea:	Ca s-adormim pruncușorul! ¹⁶

Din dialogul acestor personaje – prezentate aici ca niște drumeți care caută găzduire peste noapte – rezultă că ele iubesc amîndouă pe copiii mici, de vreme ce manifestă preferință pentru casa unde se află un prunc. În același timp reiese că atributul lor specific este grija de a adormi pruncii. Dacă *Așipirea* dorește să fie și caldă casa unde vor găzdui, e firește, pentru că somnul bun și prompt este condiționat de căldură. Într-o variantă a acestui cîntec de leagăn, *Drimota* e reprezentată legănîndu-se și rostogolindu-se:

...A Drimota	Caciaetsia,
Colo plota,	Valiaetsia... ¹⁷

Desigur, acest atribut cinetic, tipic personajului respectiv, a fost sugerat de faptul că somnul, la prunci, este nu numai favorizat, dar chiar determinat, de acțiunea legănării.

Că-ntr-însul nu-s privighetori:
 N-are cine se scula din revărsat de zori
 Ca să-i cînte copilei:
 -Liuliu, liuliu, liuliu, liulfu,
 Dormi, micuța mea Hanulea!²¹

Versurile ultime, cu refrenul îmbietor la somn, sînt puse în gura privighetorilor imaginare!

O grupă distinctă o formează, la ucraineni, cîntecele care conțin diferite dorințe sau chiar urări ale mamei la adresa pruncului în legătură cu somnul lui, cu sănătatea, cu rolul pe care ar vrea să-l aibă în familie și în lume atunci cînd va fi mare ... Iată un cîntec care se limitează a exprima, sub formă de rugă, dorința mamei de a se face ziuă cît mai tîrziu, ca să aibă pruncul ei timp să doarmă de ajuns:

Hei, dă Doamne, dă Doamne Micul meu copilaș!
 Să nu se facă ziuă degrabă, Hei, dă Doamne, dă Doamne
 Ca să se sature de somn Să nu cînte cocoșii devreme...²²

Iată un altul, unde dorințele-urări ale mamei sînt extinse pe un interval de timp mai mare:

Dă, Doamne, să doarmă Și să nu fie bolnav,
 Și să nu plîngă; Spre mîngîiere lui taică-său și maică-sii
 Dă, Doamne, să crească mare Și spre fala oamenilor buni!²³

Viitorul pruncului o preocupă adeseori pe mama ucraineană. Idealul pe care și-l face ea în legătură cu acest viitor e de obicei cît se poate de modest și, cum era și firesc, reflexul imediat al propriei sale vieți. Astfel, animată de dorința de a avea cît mai curînd un ajutor la treburile gospodărești, ea îl vede deja măricel pe băiețelul ei și-i propune, încă din leagăn, să-l pună la o treabă bărbătească, anume la păzitul boilor la pășune. În dialogul imaginat în cîntec între mamă și fiu, acesta îi răspunde, ca un copil bun și ascultător, că primește bucuros, că nu vor mai trebui să cheltuiască bani cu păzitor ca pînă atunci:

- Hei, liulea, liulea - Îi iau, cum să nu-i iau,
 Iubitul meu șoim Scumpa mea mamă.
 N-ai de gînd curînd Nu veți avea nevoie
 Să- mi iei boișorii la pășune? Să tocmiți păstor!²⁴

Oricît de pigmentat de umor apare acest dialog, el conține în fond un

acestui cîntec:

L-a legănat baba pe moș
 De cu zori pînă la prînz:
 - Haida liulea, lua-te-ar dracul,
 Ca să mă mărit cu altul!
 L-a legănat baba pe moș
 De cu zori pînă la prînz:
 Nu mi-l putu împăca,
 Trebui țîță să-i dea!⁵⁷

Considerăm această lapidară parodie drept un adevărat model al genului. Dar în ciuda faptului că citatul cîntec este o parodie a cîntecului de leagăn propriu-zis, el nu e mai puțin un cîntec de leagăn, avînd exact aceeași funcție pe care o are oricare altul dintre cele mai autentice. Prin această categorie, gama de motive a tematicii cîntecelor de leagăn ucrainene devine mai variată încă și mai bogată în conținut.

Tipul adaptării. Ivan Kolesa, în colecția sa de cîntece ucrainene cu melodii, ne dă prețioasa informație că în afară de cîntecele de leagăn propriu-zise, se cîntă la legănatul copiilor și oricare alte texte „indiferent de conținut”, cu singura condiție ca ritmul lor să permită adaptarea la vreuna din melodiile tipice cîntecelor de leagăn autentice⁵⁸. Și trebuie să relevăm că ceea ce spune acest folclorist muzicolog nu e valabil numai pentru ucrainenii, ci și pentru alte popoare. La aceasta a dus desigur nevoia simplită de mame de a lărgi sfera repertoriului de cîntece, iar uneori și faptul că, neamintindu-și texte de cîntece de leagăn, rîcegeau la acelea care le veneau mai întîi în minte. E un fenomen care a ocazionat un mai viu contact al cîntecelor de leagăn cu alte creații populare, în special lirice – atît din lirica umoristică și satirică, cît și din cea în ton elegiac – ceea ce a înlesnit și mai mult împrumutul de motive sau chiar de teme noi, care au fost adaptate parțial sau integral la funcția de cîntece de leagăn. Dar totuși este de presupus că fenomenul respectiv va fi avut loc în împrejurări mai degrabă excepționale, dat fiind că de obicei cîntecele străine care au pătruns în repertoriul legănatului pruncilor nu-s luate la întîmplare. Dacă le examinăm cu atenție, remarcăm că ele au fost adoptate și adaptate la arii tipice cîntecelor de leagăn în baza unei alegeri; numai rareori adaptarea s-a produs și în baza unei simple contiguități de motive poetice ori melodice sau de imagini. Alegerea a putut fi

NOTE

1. Ezb., XI, p. 40, nr. 7.
2. Holov. NPGUR, III₁, p. 460, nr. 16.
3. De-Vallan, URNP, p. 140; Ezb., XXXIX-XL, p. 58, nr. 175b.
4. Holov., NPGUR, III₁, p. 458, nr. 10.
5. Ezb., XI, p. 40, nr. 9; cf. și *ibid.*, p. 40, nr. 8.
6. V. Șcepotiev, *Narodniia piesni zapissannia v Poltavskoi gub.*, Poltava, 1915, p. 31, nr. 62.
7. Șcepotiev, op. cit., p. 31, nr. 63.
8. Kolb., *Poc.*, II, p. 92, nr. 130.
9. Ezb., XXXIX - XL, p. 28, nr. 90b; p. 37, nr. 4, 115; p. 75, nr. 222, p.82, nr. 230b.
10. *Ibid.*, XI, p. 37, nr. 1.
11. Kolb., *Poc.*, II, p. 92, nr. 130.
12. Holov., NPGUR, III₁, p. 457-458, nr. 7.
13. *Ibid.*, p. 456, nr. 1.
14. *Idem.*
15. *Idem.*
16. Cf. Ezb., XI, p. 41-42, nr. 11.
17. Holov., NPGUR, II, p. 142, nr. 1.
18. *Ibid.*, III₁, p. 456, nr. 2.
19. A na cota/ drigota/ Na ditinu drimota! cf. Holov, NPGUR, III₁, p. 459, nr. 13.
20. Holov., NPGUR, III₁, p. 456, nr. 2.
21. *Ibid.*, p. 459, nr. 11.
22. Ezb., XI, p. 38, nr. 2a.
23. În alte variante, ultimul vers sună: Spre folos oamenilor buni. Hol., NPGUR, III₁, p. 459. nr. 13; II, p. 142, nr. 2; Ezb., XI, p. 40 - 41, nr. 9.
24. De-Vallan, URNP, p. 142.
25. *Idem.*
26. Ezb., XI, p. 44, nr. 17.

ei însă, tehnica lor ne apare totuși neobișnuit de complicată, întrucît fiecare din ele este de fapt un conglomerat tehnic, însumînd o serie întregă de ramuri tehnice, din care vor lua naștere în decursul vremii felurite meserii, ce vor deveni profesii independente de-abia la un moment evolutiv înaintat.

Astfel, cînd zicem *pescar*, am avea o imagine cu totul falsă a acestui profesionist dacă ni l-am reprezenta ca pe un *monotehnos*, a cărui activitate s-ar reduce exclusiv la prinderea peștelui, adică la aruncarea mreжелor ori la plasarea diferitelor feluri de curse în apele rîului, ale bălții sau ale mării. În această complexă îndeletnicire, prinderea peștelui constituie doar un moment tehnic, care de altfel e departe de a fi ultimul, după cum este el departe de a fi primul din seria celor ce alcătuiesc bogata activitate a acestei profesii. Și cu drept cuvînt, căci pescarul este totodată și meșterul care fabrică numeroasele și felurile instrumente necesare la pescuit, care variază după soiurile de pești, după locul și natura apei, precum și după anotimp. Apoi, orice pescar e în mod implicit un abil barcagiu și chiar un constructor de bărci foarte adesea. De asemenea, el e de o rară competență în anatomia peștelui, care se cere curățit cu cea mai mare grijă. În fine, pescarul cunoaște practic o serie de metode care asigură conservarea pe timp îndelungat a diferitelor specii de pești, prin operații ca: săratul, afumatul, marinatul.

La fel e cazul și cu celelalte ocupații cardinale. Așa, păstoritul, în afară de cunoașterea industriei cașului în toate detaliile ei, în afară de o bună orientare în spațiul și în flora anumitor regiuni, precum și în afară de orientarea sigură în climă și în vreme – de care depinde pășunatul turmei în condiții optime și totodată succesul profesiei – cere de asemenea confecționarea celor mai variate ustensile necesare ocupației de cioban; cere apoi pricepere la construirea sălașelor sezoniere, unde este fixată stîna; cere cunoștințe și practică în domeniul medicinei veterinare...

De aici, se vede clar că în fiecare din profesiile cardinale, mijesc în germen, încă din adîncul preistoriei – la români, ca și la alte popoare – numeroase îndeletniciri de tipul special. Ocupațiile cardinale sînt marile surse generatoare de meserii. În adevăr, geneza variatelor meșteșuguri actuale dintre cele mai specializate este explicabilă numai în baza unui proces îndelungat de diferențiere a vreuncea din profesiile cardinale.

urma îndelungatului uzaj prin zdrobirea grânelor? Arheologii preistoricieni par a fi toți de această ultimă părere. Cu toate acestea, noi – deși nu vom contesta deloc acțiunea naturală de alveolare a pietrei de bază prin uzaj – credem că chiar din capul locului omul preistoric fasona fața superioară a acestei pietre măcar cât de puțin în sensul covățirii. Iar de la un timp, când experiența l-a făcut să înțeleagă că o asemenea formă prezintă anumite avantaje practice, realizarea ei chiar din momentul pregătirii uneltei, va fi stat în centrul atenției sale.

Figurile prin care Menghin ilustrează pietrele de măcinat din miolitic și epimiolitic sau din protoneolitic⁶¹, ca și acele prin care Déchelette ilustrează rîșnițele neolitice occidentale – una din insula engleză Holyhead, iar alta din Germania apuseană⁶² – nu diferă principial întru nimic de rîșnițele preistorice aflate pe teritoriul Daciei, despre care am vorbit anterior.

În consecință, examinînd materialele arheologice publicate ca acele pe care le-am discutat mai sus și altele pe care le-am observat direct în muzee, remarcăm nu numai asemănarea, ci chiar, de cele mai multe ori, identitatea rîșnițelor preistorice pe imense spații eurasiatico-africane, de unde deducem unitatea tipului acestei străvechi unelte. Către aceeași concluzie converg, precum am văzut, și descrierile diferiților arheologi preistoricieni.

Dar ceea ce e interesant de relatat, rîșnița preistoriei popoarelor europene continuă încă a supraviețui astăzi ca unealtă în funcție, pentru măcinat boabe de grîne (sau pentru pulverizat culori necesare fardării ori tatuajului) la primitivii din alte continente, care au rămas încă la nivelul de viață din vîrsta de piatră. E ceea ce remarcă deja Déchelette cînd, citîndu-l pe John Evans, spune că: „ces moulins primitifs se rencontrent encore chez diverses peuplades de l'ethnographie moderne”⁶³.

Întrebarea care se pune acum în chip firesc și al cărei răspuns ne interesează în cel mai înalt grad, este: cum funcționa rîșnița preistorică mai sus prezentată? Răspunsul nu este chiar așa de simplu și nici atît de categoric unitar, precum au crezut-o cei mai mulți cercetători ai acestei probleme.

În adevăr, în ce privește modurile posibile de transformare a grăunțelor de cereale în făină, cu ajutorul celor două piese ale rîșniței preistorice, credem că trebuie distinse trei tipuri și anume:

1. Al zdrobirii grăunțelor prin lovituri succesive, în sens vertical, cu piatra mobilă deasupra pietrei fixe, care se preta cu atît mai bine la aceasta, cu cît era mai

echivalentul strict fidel al termenului corespunzător din originalul ebraic, ci avem a face aici cu o formă de actualizare a muncii măcinatului după imaginea etnografică a acestei operații familiare astăzi traducătorilor⁸³.

Cum va fi fost atunci rîșnița ebraică din timpuri biblice și cum va fi funcționat? Ea nu a putut fi altfel decît ca a egiptenilor, cu care au fost timp îndelungat în strîns contact, adică acea unealtă primitivă, cu care rîșnitul avea loc în chip rudimentar prin frecarea boabelor de cereale cu deosebire în direcția înainte și înapoi, deși nu-i exclus ca și mișcarea de rotație parțială să fi fost la ei în uz. Însă pietrele încă nu erau atașate una alteia într-un tot unitar și inseparabil, ceea ce reiese de altfel și din locul citat din *Deuteronom*, referitor la interdicția zălogirii pietrei de deasupra a rîșniței pentru datorie⁸⁴. În ce privește *Noul Testament*, o mențiune indirectă ca cea din *Evanghelia lui Marcu* atribuită lui Christ: „Cine însă va fi sminteală unuia din aceștia micii, care cred întru mine, mai bine ar fi pentru el să-i atîrne cineva de gît o piatră de moară și să-l arunce în mare”⁸⁵. Nu poate fi îndoială că este raportată, în adevăr, la moara propriu-zisă, bazată pe principiul tehnic al mișcării rotative.

În secolul I al erei noastre, rîșnița rotativă și după modelul ei moara ajunsese deja de mult la o mare răspîndire, de asemenea, în bazinul mediteranean al Asiei Mici. Rîșnița veche egipteană, care ilustrează imaginea etnografică principală a culturii de pe litoralul african al Mediteranei, am discutat-o anterior cu alt prilej. Ne rămîne acum să examinăm cum se înfățișa această unealtă în bazinul mediteranean al Europei, în raza căruia s-au aflat și strămoșii românilor. Reprezentative în această parte de lume sînt în primul rînd cele două popoare de impunătoare cultură, grecii și romanii, care ne-au lăsat și cele mai multe vestigii arheologice, precum și cele mai numeroase izvoare scrise.

La vechii greci, pentru epoca arhaică a culturii lor, *Odiseea* este izvorul care aruncă cea mai multă lumină în problema ce ne preocupă. Între variatele aspecte de interior din viața familiară grecească, pe care ni le prezintă acest minunat poem homeric, aflăm în cîteva locuri și deosebit de interesante mențiuni referitoare la rîșniță. Este adevărat, aici e vorba despre regi, totuși vâlul acesta feeric – de tipul celui din basme – este destul de străveziu pentru ca prin el să putem întrezări cu ușurință adevărata realitate. Nu avem adică decît să atenuăm strălucirea povestirii și să diminuăm proporțiile, pentru a ne afla în plină viață populară, deci pe un teren de incontestabilă valoare etnografică.

În rapsodia a VII-a, care are de obiect sosirea lui Odiseu la Alkinoos, regele

la lucru, e de remarcat că fiecare stătea cu fața în direcția opusă. În timpul acesta, ei mergeau făcînd mereu ocolul rîșniței, ceea ce constituia o muncă din cele mai chinuitoare, întrucît la oboseala efortului fizic depus se mai adăuga în plus și amețeala.

La asemenea *molae*, „*quae trusatiles appellantur*“, ne spune Aulus Gellius – după Varro și alți predecesori – că a lucrat chiar și Plautus, care a compus în timpul scurteilor întreruperi ale muncii atît de obositoare a rîșnitului, trei din comediile sale.¹¹³ Cică aceasta ar fi avut loc la o brutărie din Roma, unde se tocmise el la lucru¹¹⁴. Între cele trei genuri de rîșnițe pe care Cato le prevede pentru o fermă de 240 iugăre, figurează și *molae trusatiles*¹¹⁵. Această rîșniță era în uz deci acolo unde trebuiau hrăniți zilnic un număr mare de oameni sau la brutarii de profesie. Dar prima rîșniță pe care o recomandă Cato în acel loc este alta, mai voluminoasă, care putea produce mai multă făină încă și anume: *molae asinariae*¹¹⁶. Precum o arată și numele, aceasta era pusă în mișcare de un asin. Într-un alt capitol din cartea sa, Cato prevede – în inventarul viu al unei vii de 100 iugăre – și un „*asinus molarius*“¹¹⁷. Varro și el ne vorbește în două locuri¹¹⁸ – citîndu-l pe Cato – despre același asin destinat rîșniței¹¹⁹.

Ovidiu, vorbind în *Fastele* sale despre sărbătoarea Vestei, care o continua pe cea a vechei zeițe sabine Vacuna, ne povestește că atunci asinele rîșnițelor care participau de asemenea la serbare erau îndeosebi răsfațate: „Iată, colacul atîrnă de gîtul asinelor în chip de cunună...“¹²⁰. Iar mai departe, poetul spune că la acea sărbătoare prăznuia pe zeița Vesta nu numai pitarul, ci și „asina care învîrtește rîșnița cea poroasă“¹²¹.

Ovidiu ne povestește cu acest prilej o legendă etiologică – pe cît de hazlie, pe atît de libertină – prin care vrea să explice de ce în special asinul s-a bucurat de favoarea de a fi fost ales tocmai el să învîrtească unealta producătoare de făină pentru pîinea coaptă pe vetrele patronate de Vesta: pentru că prin răgetele lui salvase castitatea zeiței fecioare, trezind-o din somn chiar în clipa mării primejdii, pe cînd dormea pe muntele Ida, după un banchet al zeilor dat de Cibele¹²². Așadar, în amintirea acelei isprăvi eroice a asinului ar fi luat naștere datina ca el să fie împodobit la sărbătoarea Vestei – „cu salbe de pîine“¹²³ și cu viorele¹²⁴.

Tot acest animal – și anume asina în special – ne apare ca fiind consacrat pentru munca la rîșniță și în *Digestele* lui Justinian, care vorbesc despre „asina molendaria“¹²⁵. Dar, la romani, numele animalului în chestiune pare a se fi extins, ca și la greci, și asupra pietrei pe care o învîrtea el; căci, la Catullus, „*asinus*“ este termenul figurat care denumește piatra alergătoare a unei rîșnițe învîrtite de om.¹²⁶

– ne revelează de fapt încă un mod de exercitare a influenței culturii materiale a Romei tocmai asupra îndepărtatei Asii, chiar în cursul expedițiilor războinice. În adevăr, nu poate fi îndoială că autohtonii găsind acel mare număr de rîșnițe romane părăsite, nu numai că se vor fi folosit de ele pentru nevoile lor, dar, după modelul acestora, își vor fi construit ulterior altele, dîndu-și osteneala a imita cît mai bine originalele.

În legătură cu dimensiunile rîșnițelor la care se referă Plutarh, avem de relatat de asemenea faptul că din citatul pasaj reiese că ele erau transportabile pe spatele cailor sau asinilor ori catîrilor.¹⁹² Nu erau chiar rîșnițe portative din cele mai ușoare, căci scriitorii antici vorbesc și despre rîșnițe purtate în spate de oameni în marșuri și expediții militare. Așa, Frontinus, contemporan al lui Plutarh, povestește că Filip, regele Macedoniei, interzicea ostașilor săi uzul vehiculelor, obligîndu-i să poarte în spinare toate cele necesare înarmării sau întreținerii trupei. În consecință, în timp ce la un călăreț nu admitea decît un rîndaș pentru grija calului, la zece pedestrași de abia de permitea iarăși unul, pentru transportul rîșniței și a frînghiilor corturilor: „*equitibus non amplius quam singulos calones habere permisit, peditibus autem denis singulos, qui molas et funes ferrent...*”¹⁹³. Ba în marșurile lungi, soldații își purtau în spate făina pe 30 de zile. Locul citat ne indică o rîșniță foarte ușoară de vreme ce putea fi dusă-n spinare de un singur om. Evident, aici trebuie să avem în vedere că scriitorul roman vorbește despre macedoneni și că deci el se gîndește la rîșnița proprie lor. Totuși, logic e ca și imaginea rîșniței legionarilor romani să-i fi fost prezentă în minte scriind aceste rînduri. În orice caz, rîșnița macedoneană nu este decît o variantă a tipului greco-roman, care circula pe toată aria Peninsulei Balcanice, indiferent de țări și popoare. Ceea ce ne interesează însă îndeosebi aici, este că numele latinesc al acestui gen portativ de rîșniță este simplu *mola*, fără a i se juxtapune nici un epitet.¹⁹⁴

În ce privește geneza variantei militare a rîșniței romane, noi credem că părintele ei este un specimen italic rural din cadrul vieții pur gospodărești, care a fost selectat tocmai datorită proporțiilor sale reduse ce conveneau perfect nevoii de a fi transportată ușor în marșuri și în lungi expediții războinice. Nu încapem îndoială că acest gen de rîșniță va mai fi suferit unele modificări – în sensul unei adaptări cît mai desăvîrșite la scopul special căruia era destinată – însă ele vor fi fost de natură accesorie. Între acestea, un caracter indiscutabil pe care-l va fi avut va fi fost acela de a fi foarte ușor demontabilă. În orice caz, modificările pe care le va fi suferit vor fi fost destul de pronunțate încît să ducă la crearea unui tip

fundamental de la origine. Constatarea noastră este confirmată nu numai de vestigiile arheologice, ci și de materialele etnografice contemporane. Astfel, Lindet – raportându-se la popoarele de azi din teritoriile cele mai sudice pe unde, odinioară, expansiunea romană a putut duce rîșnița italică sau pe cea de forme galo-romane – semnaleză existența rîșniței rotative, avînd cel mai frecvent pietre plate, în tot nordul Africii: în Maroc, Algeria, Tunis, Egipt. El ne informează că chiar atunci cînd se întîlnesc exemplare a căror piatră mobilă are fața superioară conică, suprafața măcinătoare a acesteia, ca și cea a pietrei fixe, e totdeauna plată¹⁹⁹. Cum această convexitate a pietrei lor mobile nu-și află absolut nici o justificare tehnică sau practică de altă natură - la o rîșniță cu fețele interioare ale pietrelor perfect plate – se vede clar că aici avem a face cu o reminiscență a caracterului specific tipului antic, cu fețele măcinătoare conice, din care derivă. Rîșnițele nord-africane actuale, în ciuda principiului tehnic înaintat al rotației, ilustrează, ca aspect, o etapă evolutivă primitivă, întrucît unealta se reduce exclusiv la pietre, fără nici un fel de încadrare a lor, fără vreun montaj deosebit. Reprezentativ pentru acestea ni se pare exemplarul de la Biskra (Algeria) din fotografia publicată de Lindet: aici vedem la lucru rîșnița cu piatra superioară ușor convexă, pe care o învîrtesc simultan două femei, față în față, în poziția șezînd. Piatra fixă e așezată la pămînt, avînd doar dedesubt o velință pe care curge făina rîșnită²⁰⁰.

O situație la fel de primitivă a rîșniței și o poziție absolut identică a celor două femei rîșnitoare este atestată în insulele Hebride din nord-vestul Scoției²⁰¹. Exact aceeași situație caracterizează rîșnița contemporană de tipul preistoric de la negrii din Africa de Sud, despre care am amintit aiurea²⁰². Ba încă e aceeași ca în Egiptul antic din timpul vechiului imperiu, cînd – precum am văzut – sclavii erau nevoiți să stea în genunchi în timpul lucrului la rîșnița²⁰³. Totuși, o asemenea situație a rîșniței rotative, redusă la ultima expresie de simplitate și primitivism, e caracteristică și ruralilor europeni din diferite țări. Noi înșine, în copilăria petrecută într-un sat din Moldova meridională²⁰⁴, am rîșnit în genunchi grăunțe de porumb la o rîșniță instalată într-un colț de șopron, aproape direct pe pămînt. Atîta doar, că piatra fixă era puțin ridicată pe un fel de prispă mică, de formă pătrată, care era lipită cu lut și care trebuia mereu măturată - spre a fi întreținută curat – fiindcă pe ea cădeau deseori grăunțe sau chiar din crupele ori făina rîșnite. De obicei însă, la popoarele Europei, piatra fixă stă pe un suport de lemn. Adesea aceasta are loc într-un mod foarte rudimentar, ca în Doña Poljica (Dalmația), unde pietrele rîșniței sînt simplu așezate pe un postament din scînduri, la o înălțime

care face posibil lucrul șezînd pe scaun sau pe vreun buștean²⁰⁵. Ba chiar suporturi, care apar de-a dreptul simple improvizații, sînt în uz la slavii orientali – la ucraineni și la velicoruși – unde aflăm rîșnițe așezate pe un capăt de laviță, într-un colț de odaie²⁰⁶. Moszyński ne spune și el că a întîlnit la polonii din regiunea muntelui Beskid (Silezia) rîșnița constînd numai din pietre, fără nici un fel de instalație pe vreun postament.

E clar că asemenea rîșnițe pot fi ridicate oricînd, cu cea mai mare ușurință, din locul lor provizoriu, spre a fi mutate aiurea într-un alt loc provizoriu, tot așa de lesne. De aici rezultă că, pentru respectivii rurali, unealta toată - ca și în vechile timpuri – se reduce la pietre exclusiv, identificîndu-se cu ele. Accesoriile par a nu-i fi interesat decît prea puțin; din această cauză, ele nici n-au mai progresat. Omul s-a mărginit să le folosească așa cum le-a apucat, adaptîndu-le doar într-un chip cu totul superficial după nevoi și împrejurări.

O altă formă de montaj, tot primitivă, dar care marchează totuși oarecare progres, este cea pe care o prezintă un exemplar românesc de la Muzeul Etnografic din Iași, provenient din Comarna (jud. Iași). El are piatra inferioară complet cufundată în mijlocul unui butuc masiv de stejar excavat cilindric în acest scop. În jurul pietrei superioare, e amenajat din lemn, la oarecare distanță, un dig circular paralel cu piatra, alcătuiind un fel de jgheab pe unde făina e dirijată spre o deschizătură care străbate în jos butucul sub forma unui canal, către covata așezată dedesubt. Butucul de-abia de e ușor cioplit în partea superioară pentru a fi făcut mai plat. Acest specimen de rîșniță pare să aibă o impunătoare vechime. El ne indică o variantă tip pentru regiunile păduroase prin excelență ale Moldovei de odinioară. Bușteanul este așezat pe patru picioare la nivelul brîului. De cele mai multe ori însă întîlnim la rîșnițele ruralilor europeni piatra inferioară încastrată într-un trunchi fasonat simetric în chip de masă și bine netezit, de unde transpare foarte manifestă și o serioasă preocupare de frumos²⁰⁷. În mod obișnuit, postamentul acesta cu pietrele este așezat, la rîndul lui, pe un suport, spre a fi ridicat la înălțimea necesară care să permită rîșnitul din poziția șezînd pe scaun²⁰⁸, sau, cel mai adesea, din poziția în picioare.

La ucrainenii subcarpatici e atestată o variantă al cărei postament este înălțat pe două tălpi paralelipipedice²⁰⁹. Destul de frecvent, eșafodajul rîșniței prezintă patru picioare care cad puțin oblic și anume cu înclinarea în afară. Picioarele sînt întărite două cîte două cu stinghii paralele, iar adesea au și una transversală, ca să dea mai multă soliditate și totodată fixitate uneltei²¹⁰. Deseori

el lua primul băț mai potrivit ce găsea la îndemână sau tăia o creangă dintr-un copac, pe care de-abia de-o curăța sumar de ramuri și de frunze, pentru ca îndată, fără a o mai scurta, să-i înfigă un capăt în gaura marginală a pietrei mobile și să-nvrtească. Dar, în timpul învîrtirii, pe cînd el ținea ștanga improvizată - cu o mîna sau adesea chiar cu amîndouă, dinspre capătul ei de jos - aceasta avea în mod natural tendința de a se înclina și de a-și menține poziția oblică, datorită lungimii și deci greutateii sale. Într-o asemenea împrejurare, ruralul a trebuit să observe că rîșnirea, sporadic - în momentele cînd ștanga se înclina - se făcea cu o mai mare ușurință decît cînd o ținea vertical. Atunci, i-a venit țăranului în minte ideea de a utiliza o bară lungă din lemn și de a-i da poziție oblică, fixîndu-i în mod permanent capătul superior, așa cum s-a văzut mai sus. Un document etnografic european, și anume figura lui Tylor, care ilustrează rîșnița din insulele Hebride^{229a} - unde vedem o bară lungă în poziția de rîșnire oblică, fără a avea fixat capătul ei superior - ne permite să surprindem și faza de tranziție dintre cele două tipuri sau poate, mai just, împrejurarea specială care a inspirat dispozitivul noii metode de învîrtire a rîșniței.

Dar e cazul să ne întrebăm, în ce constă superioritatea barei lungi fixate în poziția oblică, adică în ce măsură procedeul rîșnirii cu ajutorul ei constituie un progres tehnic față de mînerul scurt, necaptat de poziție verticală sau avînd capătul liber ușor înclinat în afară? Mai întîi trebuie să observăm că bara oblică, cu capătul de sus încastrat, realizează, pe plan mecanic, o pîrghie de ordinul III²³⁰, ceea ce are ca efect avantajul tehnic că forța de rezistență a pietrei scade în chip remarcabil, cerînd un efort fizic mult mai mic din partea rîșnitorului, decît atunci cînd piatra este mișcată în mod direct, adică cu ajutorul mînerului vertical avînd capătul superior liber. Pe de altă parte, bara oblică avînd capătul de sus încastrat apare, în același timp, pe plan geometric, în rolul unei generatoare de con. Așa fiind, înseamnă că rîșnitorul - ținînd bara ceva mai de sus decît e uzul la mînerul vertical - nu mai descrie în mișcarea de învîrtire un cerc egal cu cel al cercului de bază al conului (identic cu cel al pietrei mobile) ca la procedeul cu mîner vertical; ci el va descrie un cerc incomparabil mai mic. Totuși însă într-un interval de timp egal, piatra mobilă a rîșniței descrie cercul cel mare - baza conului - în jurul axei sale. De aici rezultă o viteză cu mult mai mare a învîrtirii decît o permitea procedeul arhaic. În consecință, procedeul novator al barei oblice cu capătul de sus captat, a adus două avantaje tehnice apreciabile: ușurință în manipularea uneltei - adică cruțare de efort fizic - și totodată o viteză superioară în ritmul muncii. Demn de

din plin și tot ele erau deci – aproape ca și mai înainte – uneltele de nădejde pentru cerințele fundamentale ale vieții de fiecare zi. Tocmai această realitate îl face pe poet să vadă, cu drept cuvânt, în moara de apă - acea invenție care nu era veche, însă care nu era nici contemporană lui – salvarea însăși a femeii de la robia rîșnitului.

Dar, în legătură cu textul epigramei lui Antipater, există o controversă filologică, pe care n-o putem trece cu vederea, fiindcă rezolvarea ei într-un anumit sens ar prezenta o deosebită importanță sub aspectul etnografic și tehnogenetic. Eleniștii care au restabilit textul acestei poezii nu cad de acord asupra versului ei antepenultim. Astfel, dacă ediția Stadtmueller (din Biblioteca Teubneriana) utilizată de noi dă ca epitet al apelativului *mylakon* pe *misyrion*, derivat de la toponimicul *Nisyros*, ediția Reiske îl dă pe numeralul dialectal, și anume eolic: *pisyron* (echivalentul clasicului *tessarōn* sau *tettaron*).

Care dintre aceste două lecțiuni este justă? Argumentele în favoarea celei dintii par a fi pregnante. Mai întâi, trebuie să relatăm că pietrele de măcinat mai apar desemnate printr-un epitet derivat de la același toponim și într-o altă epigramă a unui poet necunoscut, unde e vorba despre un cal, care se plînge că, după ce odinioară, în tinerețe, fusese la mare cinste: „acum trag povara rotundă a pietrei *misyriene*.! Sfărîmînd rodul zeiței Ceres din spice”²⁵¹. Geografia antică a cunoscut în adevăr toponimicul *Nisyros* denumind o insulă dintre Sporade²⁵², pe care deja Homer o menționează în *Iliada*, în cadrul episodului cu revista corăbiilor grecești ce pleacă la asediul Troiei²⁵³. Strabon însă, care descrie această insulă, îi determină foarte precis și așezarea geografică situînd-o spre nord de Telos, la o distanță de 60 de stadii și totodată la aceeași depărtare de Kos²⁵⁴. Pe această insulă exista de asemenea un oraș cu același nume²⁵⁵. Ba și unul din cele patru orașele (*tetrapolis*) de pe insula Karpathos se numea la fel²⁵⁶. Dar de un special interes în problema ce urmărim este faptul că Strabon ne înfățișează insula *Nisyros* ca fiind „pietroasă, abundînd în piatră de moară, așa că vecinii au cel puțin de acolo pietre de moară din belșug”²⁵⁷.

Așadar, după Strabon această insulă ne apare ca o sursă vestită a antichității elene pentru furnizarea pietrelor de moară, un fel de patrie a lor, ceea ce e în perfect acord cu mențiunile din epigramele citate. Nu știm dacă există și vestigii arheologice care să confirme informația lui Strabon; dar ea legitimează îndeajuns lecțiunea *nisyriōn* din textul lui Antipater, ca să mai fie nevoie de alte probe documentare. Cu toate acestea, nouă nu ni se pare improbabilă nici lecțiunea

dinspre apă, fiind mai directă, decât era dinspre uscat pe țărmul adesea prea abrupt. Este tipul de instalație și adesea și de circulație al morilor de apă de pe râuri mari, din regiunea șesului.

Germanii, deși – datorită poziției lor geografice – au primit mai târziu decât galii și reții moara de apă radiată de civilizația romană, totuși ei au fost cei care au răspândit-o în chipul cel mai activ înspre regiunile orientale ale Europei și care de asemenea vor fi contribuit serios la desăvârșirea ei tehnică. Este foarte semnificativ faptul că moara de apă de tipul general cunoscut la popoarele europene – adică tipul roman, avînd roata cu cupe în poziție verticală - este numită în monumentele vechi rusești de la finele secolului XVI și începutul secolului XVII „roată nemțească”²⁷², ceea ce indică precis sursa germană.

În ce privește modul de funcționare a acestui tip, se poate spune că predomină la el instalația, care – datorită diferenței de nivel naturale sau artificial create – permite curentului apei să lovească-n partea superioară a roții cu cupe, căzînd de deasupra ei. Se-nțelege însă că el este specific locurilor cu frecvente poziții în pantă și mai cu deosebire regiunilor muntoase. Totuși, în munții României e atestată și o specie de moară mică, numită pe alocurea *făcău*, care se abate într-un chip frapant de la forma tipului în chestiune, prin aceea că roata de apă nu are poziție verticală, ci orizontală, avînd fusul perpendicular²⁷³. În acest tip, deosebit de original, recunoaștem un gen de moară tradițională a slavilor orientali, dar întîlnită și la slavii sudici și chiar la unele popoare din occidentul Europei, în Alpi. În același timp, ea este bine cunoscută în diferite regiuni ale Asiei. Acest tip se caracterizează în rîndul întîi prin dimensiunile sale reduse și implicit printr-o limitată capacitate de producție.

Referitor la el, Moszyński relatează că, în unele regiuni rusești, odinioară, fiecare familie poseda o asemenea moară destinată exclusiv nevoilor ei²⁷⁴. Astfel de mori mici de apă sînt atestate și la polonii carpatici din Małopolska meridională; dar roata lor e verticală nu orizontală²⁷⁵, deci aparțin ca aspect și ca mecanism tipului european celui mai răspîndit. Moszyński vede în acest tip o formă tranzitorie de la stadiul rîșniței la acela mai avansat al morii de apă propriu-zise de dimensiuni mari. Nouă însă ni se pare mai probabil ca el să nu reprezinte o asemenea etapă de tranziție care să fi apărut în mod necesar înaintea morii de dimensiuni mai ample, ca un prototip al acesteia, ci, mai degrabă, avem motive a o considera ca pe-o formă de adaptare prin reducere a morii mari la nevoile gospodărești restrînse ale cercului strict familial. Un caz analog de reducere a proporțiilor vedem noi într-un interesant exemplar huțul de *rucinii mlin*²⁷⁶, de la

mod izolat și la distanțe mari una de alta, ci într-o localitate, acolo unde sînt poziții favorabile, aflăm frecvent mai multe, dacă nu chiar toate morile de acest gen ale acelei localități. E ceea ce constatăm la români³¹⁶, ca și la alte popoare din răsărit.

Dar tot așa se-ntîmplă de secole și la occidentali. Pentru a ilustra acest fapt în Extremul Occident al Europei, e destul să amintim celebrul capitol din *Don Quijote* al lui Cervantes, unde acesta povestește cu atîta umor lupta eroului său cu morile de vînt, pe care el le luase drept o ceată de uriași primejdioși, ce veneau asupra lui să-l piardă. Era acolo un grup nu mai puțin numeros decît de „treinta o cuarenta molinos de viento ...en aquel campo...”³¹⁷. Moara de vînt a căpătat o mare răspîndire în regiunile lipsite de cursuri de apă sau acolo unde aceste cursuri se aflau foarte departe, constrîngînd pe locuitori, în trecutul îndepărtat, să facă drum lung pînă la cea mai apropiată moară de apă. Morile de vînt veneau deci, ca un corectiv, să împlinească aceste goluri însemnate. Trebuie recunoscut însă că forța motrice de tradiție mai veche a apei s-a arătat mult superioară, pentru scopul măcinatului, față de cea a aerului. În adevăr, un defect mare al morilor de vînt îl constituie lipsa de uniformitate în mișcarea aripilor, din cauză că vîntul nu acționează cu aceeași viteză asupra lor, ceea ce se repercutează negativ asupra calității făinii. Morarul, firește, caută să tempereze cît mai mult acest defect, punîndu-și moara în funcție numai cînd vîntul e convenabil; însă îi este cu neputință să-l elimine cu totul, mai ales că uneori – cînd vînturile lipsesc aproape complet pe o lungă perioadă - el e bucuros să utilizeze chiar și vîntul cu cea mai mică viteză. Relatăm cu acest prilej că morarul unei mori de vînt nu este numai un bun tehnician, adică un bun meșter – în sensul etnografic al termenului – precum este și cel al morii de apă, cunoscînd cu abilitate mecanismul morii sale și fiind capabil a-i face orice reparație la nevoie. El este în același timp, nu o dată, un adevărat specialist în cunoașterea fenomenelor atmosferice, știind nu numai să se orienteze perfect în jocul adesea capricios al vînturilor și al direcției lor, dar putînd să le și prevadă uneori, ceea ce este foarte util pentru bunul mers al morii. Aceasta o datorează el unei educații speciale întrucît morăritul e un meșteșug care se moștenește din tată în fiu, timp de mai multe generații, dar o datorează și unei îndelungi experiențe personale.

În ce privește vechimea morii de vînt la români, este greu de spus ceva sigur, dat fiind că mențiuni precise despre ea – după cît știm – nu întîlnim în documentele vechi românești, așa cum întîlnim despre morile de apă, care apar foarte frecvent în acte de cumpărare și vînzare sau în cele de întăriri domnești de

adesea ca mișcarea să aibă un pronunțat ritm sacadat, cu repercusiuni negative asupra făinii produse, este înlocuit cu cel al curelelor, asigurându-i-se astfel o uniformitate perfectă. Totodată, clădirea în care sînt instalate mașinăriile morii ia proporții tot mai mari, devenind uneori un edificiu gigantic cu mai multe etaje.

Pe de altă parte, complexitatea tehnică a acestor mori, care nu mai aparțin etnografiei, se repercutează firește și asupra modului de funcționare a lor. Așa, este destul să amintim doar că moara contemporană de tipul cel mai evoluat nu numai că se caracterizează printr-o viteză extraordinară a rotației pietrelor măcinătoare, dar – ceea ce e și mai interesant de relevat – aceasta nu mai execută ca-nainte o singură operație, ci mai multe și anume: pe lângă cea a măcinatului propriu-zis - unica efectuată de morile etnografice – ea realizează anticipat și vînturatul grînelor adică curățirea lor de toate impuritățile; iar apoi, cernutul făinii, adică separarea ei în mai multe calități de făină, precum și în tărîțe. În ce privește capacitatea de producție a unor asemenea mori, ea se ridică la mai multe mii de kilograme de făină pe zi. Cît despre principiul automatizării, se poate spune că adesea culminează. Evident, atîta perfecțiune tehnică și atîta complexitate reprezintă o etapă de progres, care nici nu putea fi visată acum cîteva secole și care este exclusiv rezultatul tehnicității ingineresti. Totuși, nu e mai puțin adevărat că la baza ei – exceptînd, firește, tot ceea ce ține de motor – stau în bună parte aceleași tradiționale principii tehnice, specifice la-nceput rîșniței rotative și apoi morilor de apă și de vînt.

Dar în ciuda acestui uimitor progres realizat în epoca modernă de tehnica măcinatului, apare ca un paradox faptul că pînă-n zilele noastre morile de apă și chiar cele de vînt, ba chiar și străvechile rîșnițe continuă a exista încă la multe din popoarele Europei, inclusiv la români: primele agrementînd pitorescul peisajului diferitelor regiuni, iar cele din urmă completînd, în cadrul fiecărei familii rustice, inventarul ustensilelor de uz domestic, din care, orice gospodar chibzuit consideră că rîșnița nu trebuie să lipsească. Să fie oare vorba aici numai de un simplu capriciu al inerției, care vehiculează inutil o tradiție complet perimată? Credem că e la mijloc ceva mai mult decît atîta. În adevăr, morile de apă și de vînt oferă enormul avantaj că forța motrice de care se servesc ele nu costă nimic. Odată terminate cheltuielile de construcție și de instalare a mecanismelor pentru măcinat, nu-i mai rămîne morarului altă grijă decît întreținerea acestora; energia motrice nu constituie o grijă financiară. Dimpotrivă însă, morile actuale – cu aburi, benzină sau electricitate – care au, e drept, un randament incomparabil

diminutivul s-a specializat în a denumi o jucărie de copii – alcătuită dintr-o nuia cu o rotiță de scîndură sau de hîrtie în capătul de sus – cu care aceștia se amuză purtînd-o contra vîntului, și făcînd astfel să se-nvrîtească rotița. Același diminutiv mai desemnează în Moldova și huruitoarele puse pe creasta casei, în bătaia vîntului.

Asemenea sensuri ale cuvîntului au devenit sursă pentru întrebuițarea lui figurată în multe și variate expresii. Dacoromânul *morîșcă* are drept corespondent la meglenoromâni pe *moarișcă*⁵⁴¹. De asemenea, este panromânesc numele tehnicianului, care are grijă de buna funcționare a morii: *dr.moráriu*⁵⁴², *ar.murár*⁵⁴³ <lat. *molarius*, adjectiv substantivizat. De asemenea este de uz frecvent forma feminină *morăriță* <*moráriu* + suf. *-iță*, pentru cea care conduce sau care are în posesie o moară, dar cel mai adesea pentru soția morarului. Uneori, aceasta mai este numită și *morăreasă* <*morariu* + *-easă*. La aromâni, corespondentul lui *dr.morăriță* - *morăreasă* prezintă o formă pe cît de originală, pe atît de interesantă: *murără*⁵⁴⁴ <*murár* + suf. *-ă*. La istroromâni, nu am găsit înregistrat acest termen, nici în forma sa masculină, nici în cea feminină. Aceasta nu înseamnă că el nu există; se știe că materialul lexical al dialectului respectiv este foarte incomplet. La dacoromâni mai există o serie de alte derivate de la *moráriu*, precum sînt diminutivele: *morărél*⁵⁴⁵ și *morărăș* sau *murărăș*. Forma ultimă, pe care ne-o conservă antroponimia dacoromână - în numele de familie Murărașu – ca și pe „muraru”, în numele de familie Muraru, Murărescu, ne indică existența în trecut a fonetismului dialectelor sud-dunărene și la nord de Dunăre, paralel cu formele curente azi, *moráriu* - *morărăș*⁵⁴⁶. Mai amintim încă adjectivul *morăresc* și adverbul *morărește* la dacoromâni. Apoi relatăm verbul *a morári*, cu sensul de a se îndeletnici cu meșteșugul măcinatului (a avea ocupația de morar). De aici substantivul deverbal *morăritul*⁵⁴⁷ care tocmai denumește această profesie. Un echivalent semantic al lui este sf. *morăria*, derivat al aceluiași apelativ – prototip *morar*.

Aromânii și ei denumesc profesia respectivă tot cu un derivat de la *murár* și anume: *murarlăchea* sau *murărlichea* s.f.⁵⁴⁸. Acest derivat specific aromânesc s-a fixat tîrziu, precum ne-o indică sufixul *-lăchea*, *-lichea* de origine turcă < *-lîg*.⁵⁴⁹ El a înlocuit, desigur, un termen vechi – și anume un corespondent al lui *dr. morărie* – care va fi fost comun întregii lumi românești și va fi sunat în aromânește **murári la* (<*murár* + *-il'a*) de același tip cu *picurari la*⁵⁵⁰ (=ciobănia, păstoritul) <*picurár* + *il'a*, care e forma veche cu sufix autohton, paralela celei tîrzii cu sufix turcesc, *picurlichia* atît de răspîndită azi. În fine, mai menționăm tot ca un termen

miehniczka (=morăriță)⁵⁹⁴, ceea ce relatează de altfel și Berneker⁵⁹⁵. Trebuie să precizăm însă că regiunea unde sînt atestați ține de periferia sud-estică a lumii polone și anume de Galiția⁵⁹⁶. Deci, aici poate fi vorba de menținerea unui fond lexical vechi, adică slav comun, datorită vecinătății imediate și chiar conviețuirii cu slavii orientali; sau, și mai probabil, s-ar părea, să avem a face cu o influență slavă orientală tîrzie, care a avut de efect căderea în desuetudine a termenilor de proveniență romană. Ba, Berneker înregistrează și la polabieni termenul autohton slav pentru moară sub aspectul *malnéica*⁵⁹⁷.

Dacă avem însă în vedere toponomia popoarelor slave, pot fi relatate cîteva interesante mărturii despre existența, în trecut, a termenilor autohtoni slavi pe acolo pe unde astăzi ei nu mai sînt în uz. Astfel – pornind din regiunea cea mai de sud-est a slaviei, spre a ne ridica apoi spre nord și vest – vom menționa mai întîi vechiul orașel *Melnik*⁵⁹⁸ din Macedonia, okrag Petric – okoliya Sveti Vrač⁵⁹⁹. De asemenea amintim satul sîrbesc actual cu numele *Melnica* sau *Meljnica* din okrug Požarevac⁶⁰⁰. Un document de la începutul secolului XIV ne atestă toponimul *Melnik* denumind un loc din Croația și anume din Hrvatsko Primorje⁶⁰¹. În fine, tot în Croația, există astăzi două sate cu numele în formă feminină plurală *Melnice* – unul în županija Ličko – Krbavska, iar altul în županija Modruško – Riječka⁶⁰². Din aspectul morfologic al toponimului, deducem că el a luat naștere datorită faptului caracteristic, că acolo se aflau mai multe mori, desigur de apă. Dar avem dovadă că și la cehi au existat termenii slavi comuni **mělnica* – **mělnik*, judecînd după vechiul toponim *Mělnik*, care denumește o localitate cehă vestită prin vinurile sale⁶⁰³.

În ce privește ramura velicorusă întregă și o bună parte din celelalte două ramuri slave orientale, ele au fost situate prea departe de centrul de expansiune al morii de tip roman, chiar și de terminologia *molina* – *molinarius*, spre a putea fi înrîurite. Cît despre slavii care au colonizat teritoriul sud-dunărean, cunoscut azi sub numele de Bulgaria, pe de o parte ei au migrat, între slavii meridionali, cel mai de timpuriu; iar pe de alta, itinerariul migrațiilor lor, cu mult prea răsăritene, nu a atins regiunile centrale ale Europei, deci nu au fost nici ei în raza influenței culturii germane ca să poată împrumuta într-un mod mai direct moara de apă de forme romane și, odată cu dînsa, și terminologia ei. Totuși, anumite cuvinte din terminologia bulgară actuală a măcinatului ca *mlivár'* sm. și *mlivárka* sf. – cu variantele lor *mlijar'*, dim. *mliarcé* s.n. și *mlijárka* – care sînt nomina agentium în sufixele – *ar'*, *-arce*, *-arka* < s.n. *mlivo* (< vb. *mělja*), și care desemnează pe mușterii

afară de îndoială prioritatea apariției pilugului de lemn, care era cu mult mai ușor de confecționat.

Așadar, în ciuda respectabilei vechimi a pivei de lemn, piua de piatră rămîne, după noi, strămoașa acesteia. Că pivele de piatră, au fost mai ales în timpuri preistorice de uz frecvent, se poate documenta chiar și cu materiale etnografice românești din vremea noastră care însă, incontestabil, ilustrează o străveche tradiție. Astfel, piua de piatră cu pilug de fier ne este atestată la aromâni. T. Papahagi, prezentînd un exemplar din Avdela, ne informează că „*piua e numai din piatră*, iar maiul e de fier”⁶⁷⁰. Același etnograf publică și un exemplar din Calabaca, „cu piua de lemn, dar cu maiul de fier”⁶⁷¹, care e probabil să fi fost cîndva din piatră. Dar vestigii ale pivelor de piatră - deși azi sînt făcute numai parțial din acest material - aflăm chiar și la românii din Dacia, țară care a fost totdeauna vestită prin bogăția pădurilor ei. Așa, țărani din regiunea Hațegului, la piua de lemn destinată pisatului sării, se servesc de un pilug de piatră, pe care îl numesc *pisonișu* sau chiar *petronișu*⁶⁷². La fel, în Oltenia de munte (județul Vîlcea) - adică chiar în mijlocul codrilor - este în uz piua de lemn cu *pisoișul* din piatră, căruia ca și hațeganii îi zic aici *pietroișu*⁶⁷³. Dar, evident, pivele confecționate integral din lemn domină etnografia dacoromână în toate provinciile acestui mare grup românesc⁶⁷⁴. Amintirea pivelor de piatră s-a păstrat și în alte regiuni romanice. Astfel, dalm. (vegl.) *paila* (<lat. *pila*) - la origine chiar termenul care denumește piua propriu-zisă - desemna în a doua jumătate a secolului XIX o covată de piatră („Steintrog”)⁶⁷⁵. La fel, în limba italiană și anume în dialectul friulez, *pile* este astăzi și el numele unei coveți de piatră⁶⁷⁶. Chiar și fr. *pile*, care mai păstrează încă pe alocurea sensul de *piuă* sau adesea de „albie” în care e bătut postavul [la *piuă*], denumește uneori o „albie de piatră”⁶⁷⁷ sau, în sudul Franței, un „vas mare de piatră dură” pentru conservatul uleiului⁶⁷⁸. Nu-i mai puțin adevărat însă că în toată romanitatea, ca și la oricare alte popoare din Europa, piua cea mai obișnuită dimpreună cu pilugul ei a fost și este din lemn.

La seria *pînsăre*, Meringer distinge două tipuri tehnice primitive:

1. Tipul *pisării cu pilugul*, din care se dezvoltă pivele numite de germani „Stumpfen”;
2. Tipul *pisării cu ciocanul*, din care se dezvoltă genul special de *piuă* cunoscut la germani sub vechiul nume de „Anke”⁶⁷⁹.

În ciuda faptului că astăzi aceste două tipuri apar sub aspecte din cele mai moderne - ilustrate de variate specii de fabrici, slujind cele mai diferite scopuri

mobil, după cum se știe, la munca silnică a osîndiților puși în lanțuri. Vîrful [pilugului] e prevăzut cu o capsulă de fier. Apoi, după ce au fost înlăturate cojile [boabelor], este pisat din nou miezul gol, cu aceleași instrumente. Astfel, se prepară trei soiuri de *alica*: foarte fină, mijlocie și una cu grăuntele mare de tot numită *aphaerema*...⁷²⁷. Cele trei calități de *alica* se separă cernîndu-se boabele pisate prin ciururi cu găuri de mărimi diferite. Caracterul tipic agrar al acestui gen de piuă apare aici în toată claritatea. Operația pisatului, descrisă în citatul pasaj, e destul de complicată ca să nu presupunem că are la baza ei o veche tradiție în Italia. Ea ni se înfățișează ca un fel de fază tranzitorie între fabricarea făinii propriu-zise și între decorticarea grînelor. În acest chip, romanii își pregăteau din cereale autohtone un aliment întrucîtva echivalent orezului și care chiar imita orezul. În altă parte, Plinius ne spune chiar că exista o specie de grîu, originară din Grecia – precum o arată și numele-i grecesc *tiphe*⁷²⁸ – „ex quā fit in nostro orbe oryza”⁷²⁹. E tocmai ceea ce se realiza prin pisatul la piuă de tipul celui descris de Plinius.

Dar, transformarea grîului în *alica* nu se termina cu aceasta, ci urma apoi amestecul cu un fel de cretă foarte albă și fină, ce se găsea într-o regiune dintre Puteoli și Neapoli: „Postea (*mirum dictu*) admiscetur creta, quae transit in corpus coloremque et teneritatem affert”⁷³⁰. Acest amestec se făcea, desigur, tot cu ajutorul pivei. Uneori, munca pisatului devenea și mai complexă datorită amestecării grîului cu nisip – pentru ca, astfel, decorticarea să se efectueze mai lesne și mai radical – ceea ce ducea apoi la operația eliminării nisipului printr-o cernere foarte asiduă și prin spălături repetate, iar în cele din urmă, prin uscarea boabelor la soare. În alt loc, Plinius – vorbind despre pisatul grînelor în Etruria – ne informează că acestea mai întîi se prăjesc la foc, chiar sub formă de spice, și că după aceea se pun în piuă, unde sînt pisate „cu ajutorul unui pilug ferecat la vîrf cu un tub în chip de ferăstrău și cu o stea dințată către interior, astfel încît, dacă nu se pisează cu atenție, sînt tăiate boabele și este frînt fierul”⁷³¹. E probabil același specimen de pilug ferecat la un capăt, din pasajul anterior citat, numai că aici e descris mai amănunțit. În același capitol, Plinius – continuînd a se ocupa de procedeele pisatului cerealelor – citează și opinia unui agronom Mago. „El prescrie ca mai întîi grîul să fie udat cu apă multă, apoi să fie curățit de pleavă, iar pe urmă - după ce a fost uscat la soare – să fie din nou dat la piuă. Într-un mod asemănător se pisează și orzul”⁷³². Plinius ne descrie apoi și un procedeu special pentru linte, care – după ce a fost mai întîi prăjită - se pisează ușor amestecată cu tărîțe sau cu cărămidă crudă și nisip⁷³³.

limbă, măcar că tehnica cea nouă - precum era și natural - venea cu termenii ei noi, specifici pentru metoda novatoare. A fost evident, pe teren lingvistic, o luptă între termenii vechi și cei noi, luptă care a dus la un compromis: în parte s-au impus unii din cei ce exprimau inovația, iar în parte au rămas - în virtutea unui fel de inerții a limbii - anumiți termeni vechi, care au fost apoi definitiv adaptați la variate aspecte ale metodei tehnice necunoscute pînă atunci maselor populare italiice.

Acest fapt lingvistic latin al încrucișării de termeni și, pînă la un punct, al confuziei de noțiuni este, din punct de vedere istorico-etnografic, foarte prețios pentru noi, fiindcă ne permite să constatăm în mod documentar stratificarea unui uz tehnic nou peste altul care dispărea pentru totdeauna în lumea romană. Dar care era uzul cel nou? Era producerea făinii pe baza principiului măcinatului, principiu care se traducea în realitatea tehnică prin procedee și unelte noi, iar în cea lingvistică prin termeni noi. Am spus că inovația venea cu termenii ei: în rîndul întîi cu *mola*, care desemna aparatul principal; apoi, cu o serie de derivate ale lui, denumind unele piese ale aparatului ca *molaris* [*lapis*], sau denumind acțiunea transformării grăunțelor în făină pe temeiul principiului novator, precum e verbul *molere*, sf. *molitio*; apoi, persoane care acționează conform noului principiu specializîndu-se în tehnica lui, ca sm. *molitor*, sf. *molitrix*; în fine, produsul industrial rezultat prin acțiunea tehnică respectivă, ca sn. *molitum*, sf. *molitura*...etc.⁷⁶⁰. Dar cum, pe de o parte, munca transformării grînelor în făină constituia o operație foarte complexă, prezentînd multe și variate aspecte care toate își cereau termenul lor, iar pe de altă parte, cum poporul era prea obișnuit cu termenii tradiționali ai tehnicii disparente, s-a ajuns în mod firesc, pe terenul limbii, la un fel de simbioză între inovație și tradiție. Această simbioză a fost favorizată de finalitatea economică ce era comună celor două tehnici.

Momentul istorico-etnografic în chestiune a durat mult - poate peste un secol - pînă și-a impus în masele largi ale poporului tehnica sa nouă, considerată pe drept ca fiind incomparabil superioară celei de pîn-atunci și totodată, pînă și-a stabilit definitiv terminologia sa de compromis. Dar, dacă am spus că tehnica de tipul măcinatului a scos din uz în cele din urmă, la romani, tehnica producerii făinii de tipul pisatului la piuă, nu am înțeles că a scos din uz însuși principiu tehnic al pisatului. Nicidecum. Aceasta a avut loc exclusiv pe terenul fabricării făinii, singurul domeniu - e adevărat, foarte important în viața economică a popoarelor - de unde, cu timpul, a fost eliminat în mod absolut. Încolo, pisatul ca

179. Lindet, RA, XXXVI, p.30.
180. E probabil că cu cît o regiune galică era mai departe de centrul de expansiune al uneltei romane, cu atît reducerea curburii era mai mare, atingînd chiar și gradul de curbură zero; și cu cît era mai aproape, cu atît reducerea era mai neînsemnată.
181. Lindet, RA, XXXVI, p.30.
182. Pârvan, *Getica*, p.500.
183. *Ibidem*, p.501, fig.345.
184. Cf. "Dacia", III – IV, p.322, fig.103, nr.3-7.
185. *Idem*.
186. *Ibidem*, fig.103, nr.7.
187. *Idem*.
188. *Ibidem*, p.320.
189. Era, înainte de 1944, în colecția particulară M.Dimitriu – Tecuci. Cf. Figura lui la Vulpe, *Poiana*, în „Dacia”, III-IV, p.342, fig. 124, nr.2.
190. Aceasta, firește, principial, fiindcă nu în mod necesar e posterior oricăroră din exemplarele de rîșnițe romane din piatră vulcanică aflate la Poiana.
191. Plut., *Vitae*, II, p.117.
192. *ypozyghia*.
193. Frontinus, *Strat.*, IV, cap.I, ex.6.
194. De altfel, tema aceasta era favorită autorilor romani de tratate militare. Astfel, chiar și în secolul al IV-lea e.n., Vegetius (*Inst. rei mil.* I, cap.XIX) își intitulează un capitol „ ad portendum pondus exercendos tirones”, unde spune: „Pondus quoque bajulare usque ad sexaginta libras et iter facere gradu militari frequentissime cogendi sunt juniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter et arma portandi...”
195. Cf. mai sus.
196. „Während diese Art von Kornmühlen [prähistorische] in den Barbarenländern bis in die Tênezeit hinein in Uebung bleibt...findet in Italien, zur etrusischen zeit, die Kornmühle mit rotierendem Mahlstein Eingang”. (Forrer, *Reallex.*, p.461).
197. Plin., NH, XXXVI, cap.29.
198. Mosz., KLS, I, p.258, fig. 239.
199. Lindet, RA, XXXVI, p.34-35.

349. „Quamquam frequenter, quum inter homines agerem, *machinas* similes circumrotari vidissem“. (*Ibidem*, lib. IX, vol. II, p. 188).
350. „Jamque maxima diei parte transacta, defectum alioquin me, helcio sparteo dimoto, nexu *machinae* liberatum applicant praesepio“. (*Ibidem*, lib. IX, vol. II, p. 190).
351. „Subjungu *machinae* novitium clamabat asinum“. (*Ibidem*, lib. IX, vol. II, p. 194).
352. „m-a înhămat la rîșniță“. (*Met.*, lib. VII, vol. II, p. 86).
353. Cf. CIC, vol. I, p. 493 - 511; *Dig.* XXXII, cap. LX, par. 3; XXXIII, cap. VII, par. 12, nr. 10).
354. Italienii cunosc și cuvîntul *măcchina*, s. f., care desemnează în limba lor, astăzi, mașină în general. Deși are același prototip latinesc ca și *măcina*, el nu are nici o legătură cu terminologia etnografică în chestiune, dat fiind că e un neologism adoptat tîrziu în limba italiană pentru noțiunea modernă ce exprima. El face parte din aceeași categorie ca și sp., port. *máquina*.
- La români, de asemenea, e cunoscut neologismul *măchina* < it. *măcchina*, însă nu cu sensul general de mașină, ci aplicat unei anumite specii moderne de mașină agricolă, pentru vînturatul și curățirea cerealelor de impurități. De asemenea, există în limba română și verbul a *măchină* (< rom. *măchină*), cu sensul de „a trece prin mașină cereale pentru a le vîntura“. E curios că Meyer - Lübke, precum nici alți romaniști lexicografi, nu înregistrează aceste cuvinte românești. Cuvîntul *măchina* a pătruns la români odată cu mașina de vînturat, importată din Italia, care fusese indicată sub numele general de *măcchina*. Neologismul românesc, care exprimă însăși noțiunea, în cea mai largă accepțiune, este *mașină* din fr. *machine*.
355. M. - Lübke, REWb, p. 423, nr. 5205; Lac - Rouède, NDIF, p. 397. Cf., *ibidem*, și „pietra da măcini“.
356. EI, XXIII, p. 569; Bulle - Rig., ND, I, p. 478; cf. aici *măcinello* da caffè.
357. Lac. - Rouède, NDIF, p. 397.
358. Boerio, *DD Venez.*, p. 402.
359. *Idem*.
360. *Idem*.
361. *Idem*.
362. M. - Lübke, REWb, p. 423, nr. 5205.

363. Bartoli, *Dalm.*, II, p. 35, 207, 377; M. - Lübke, REWb, p. 423, nr. 5205.
364. După Mon. Spect. Hist., X, p. 315. Apud Bartoli, *Dalm.*, II, p. 271.
365. Cf. Boerio, *DD Venez.*, p. 402, *masegna*.
366. „Zum Mühlstein gehörig”. Cf. Meyer - Lübke, REWb, p. 423, nr. 5207.
367. Lac. - Rouède, NDIF, p. 397.
368. M. - Lübke, REWb, p. 423, nr. 5206.
369. „se consumer de chagrin”. Cf. Lac. - Rouède, NDIF, p. 397.
370. Bart., *Dalm.*, II, p. 35, 203, 377. Cf. ca ex.: „ju vis a puánt a maknúr al muláin; ju vis a maknúr ko la múkna” (= „Vado a Ponte a macinare al mulino; vado a macinare colla macina”). *Ibidem*, p. 35 - 36.
371. După manuscrisul de la Graz. Cf. Bart., *Dalm.*, II, p. 133.
372. Odinioară era numit așa și birul pe făină.
373. Lac. - Rouède, NDIF, p. 397.
374. Boerio, *DD Venez.*, p. 402.
375. Bulle - Rig., ND, I, p. 447 - 448.
376. Cf. Lac. - Rouède, NDIF, p. 397.
377. Cf. Patr., *Voc. Venez.*, p. 199; Boerio, *DD Venez.*, p. 402.
378. Mortil., DSI, I, p. 565 - 566.
379. Cf. Candrea, DEICR, I, p. 735.
380. Boiagi, *Gr.*, p. 5, 273; Mih., DMR, p. 272; Cap., *Ar.*, p. 176; Pascu, DEM, I, p. 114.
381. Mihăileanu, DMR, p. 272.
382. Cap., *Ar.*, p. 343.
383. Cap., *Megl.*, II, p. 29, nr. 5; 1, 3, 6, 8 (text); III, p. 186 (dict.).
384. Pușc., *Istr.*, III, p. 120, după listele lui Bartoli.
385. *Ibidem*, p. 315. (Glosar la vol. I).
386. *Ibidem*, p. 120 - listele lui Bartoli.
387. „μυλόπετρα”. Cf. Hrist., *Lex. Alb.*, p. 247.
388. Pentru conceptul de mașină în general, albanezii au neologismul *máqinë*, care nu trebuie confundat cu *mok en ε*. *Máqinë* (cf. Godin., DAWb, p. 251), ca și rom. *máchină*, care are de altfel un sens deosebit de cel albanez, e un împrumut, cu totul modern, din italianul *máccina*.
389. G. Dem. Teod., *Încerc.*, p. 60; *Ibidem*, PPR, p. 140, v. 90. Nu indică localitatea sau măcar regiunea de unde provine.

390. Cf. *Digeste*, lib. IX, cap. II, par. 31: „Dacă un curățitor de pomi aruncă o creangă tăiată din arbore sau dacă unul care lucrează cu o mașină omoară pe un om trecător pe-acolo, așa se consideră...”.
391. Publicată de Muratori, *Antiquitates italicae mediolani*, 1738.
392. Diez., EWbRS, II, p. 43.
393. Ernout - Meillet, DELL, p. 546.
394. *Idem*.
395. Cf. Procopius, *Bell.*, V, par. 19, ed. Haury, vol. II, p. 99.
396. *Ibidem*, p. 100.
397. *Idem*.
398. *Idem*.
399. *Idem*.
400. „examinam cu oarecare plăcere sistemul de lucru al nedoritei fabrici”. Cf. Apul., *Met.*, IX, t. II, p. 190.
401. Cf. Homer, *Od.*, XX, p. 105 - 106.
402. gen. - ὄνοϋϑ. Acesta este aspectul clasic al termenului.
403. gen. - ὠνοϑ. Cf. *Poll.*, VII, cap. IV; Hst., TGL, V, p. 1267.
404. Procopius, *Bell.*, V, par. 19, ed. Haury, vol. II, p. 97.
405. *Idem*.
406. Cf. *Poll.*, VII, cap. IV.
407. Făină de orz.
408. Cf. *Poll.*, VII, cap. IV: „...τὸ δὲ ἐργαστηρίου - ἀλφιτεῖον, μύλων...”
409. <ἀλετρεύω < ἀλέω - τῶ.
410. Cf. *Od.* XX, v. 105. Cf., de exemplu, citatul pasaj din Homer, unde e vorba despre „γυνή...ἀλετρις” rișnind la palatul regal din Itaca (*Odiseea*, XX, v. 105); sau locul din Plutarh, unde este evocată, printre alte figuri plebeiene și umila „παχυσκελῆς ἀλετρις πρὸς μύλην κινουμένη”, sclava rișnitoare cu picioarele groase, care lucrează la rișniță; sau încă invocația de la începutul epigramei lui Antipater, adresată către ἀλετρίδες (*Anth. Pal.*, IX, nr. 418).
411. <μύλη + ἐργάτης [<ἐργον].
412. Însemnătatea ferecatului morii - adică refacerea periodică a sănțulețelor de pe fețele măcinătoare ale pietrelor - la popoarele moderne, în lumea rurală, apare destul de clar ilustrată, deși într-un mod indirect, de către proverbul românesc, care cunoaște numeroase variante: „Femeia necertată, ca moara neferecată”.

533. Pinh. - Dória, DPF, p. 397.
534. Du Cange, *Gl. Lat.*, IV, p. 877, 879 - 880.
535. Pinh. - Dória, DPF, p. 397.
536. *Ibidem*, p. 396.
537. Cf. Tiktin, RDWb; Scriban, DLR; Şăineanu, DULR.
538. Dal., DMR, p. 136; Nik., ELKG, p. 298; Mih., DMR, p. 309; Pap., BA, p. 23, 38, 167, 492; Pascu, DEM, I, p. 120, nr. 1002.
539. Pap., *Megl.*, I, p. 52, nr. 25, p. 75, nr. 285; Cap., *Megl.*, II, p. 29 - 30, nr. 5; III, p. 193 - 194.
540. Puşc., *St. istr.*, III, p. 123 (listele lui Bartoli), p. 315 (glosar la vol. I).
541. Cap., *Megl.*, III, p. 193.
542. Cf. Tiktin, RDWb; Scriban, DLR; Şăineanu, DULR; Puşcariu, *Elem. lat în lb. rom.*; DLR.
543. Dal., DMR, p. 139; Mih., DMR, p. 325; Nik., ELKG, p. 302; Pap., BA, p. 23, 92, 281 - 282, 417; Pascu, DEM, I, p. 120.
544. Mih., DMR, p. 325; Pap., LPA, p. 96; Pascu, DEM, I, p. 120.
545. „Mi te cere-un morărel,/ Mere-i, mîndră, după el?“ Cf. Jarnik - Bîrseanu, *Doine*.
546. Cp. cu n. fam. dr., Purcariu şi Purcăraşu, care ilustrează acelaşi dublu fonetism, din care unul este identic cu cel sud - dunărean.
547. În trecut avea şi sensul de *bir pus pe moară*, (cf. Candrea, DEICR, I, p. 800), ca *văcăritul, oieritul, fumăritul...*, apelative care nu-s deverbale.
548. Cf. Mih., DMR, p. 325; Pascu, DEM, I, p. 120.
549. Acest sufix e foarte activ în dialectul aromânesc. Ne-o arată însuşi faptul că el s-a ataşat la cuvinte româneşti din cele mai autohtone. Astfel, un alt exemplu ni-l oferă *picurlichiă*, s. f. <picurarlichîă (Dal., DMR, p. 166), care denumeşte ocupaţia de *picură* (<pecorarius), adică de cioban. Chiar un cuvînt ca *dhăscălăchea* (= profesoratul) <*dhascal* (Cf. Mih., DMR, p. 141), prezintă asocierea sufixului la un prototip vechi din dialectul aromân, deşi de origine grecească. De predilecţie însă îl află ataşat temelor turceşti ca *măhmurlăchea* <măhmûr (Mih., DMR, p. 274) = mahmurie; *muhtîrlichîă* (= percepţie) <muhtar (= perceptor) - Dal., DMR, p. 138; *murdîrlichîă* <adj. murdar (*ibidem*, p. 139); *pihlivanlichîă* <pehlivan (= luptător, acrobat) - *ibidem*, p. 166... etc.
550. Cf. Mih., DMR, p. 409.

609. Cf. *molna* - *móna*, la Szinnyel, MT, I, p. 1472; Ballagi, UDWb, p. 715; cf. *moln* - *món*, la Ballagi, *ibidem*.
610. Într-un document din anul 1211 sint enumerați mai mulți *ioubagiones*, între care Nogus *Monos*, Zombot *Monos* și Belenig *Monos*. (Cf. Szamota - Zolnai, MOSz, p. 612). Aflăm apoi numeroase documente din secolele XV, XVI, XVII cu antroponime succedate de supranumele *Molnos*, care uneori ia și forma latinizată *Molnus* (ca într-un document din anul 1406: „Georgii dicti *Molnus*”, sau ca în altele din anii 1423 și 1440: „Johannes *Molnus*”, „Laurencio *Molnos*” (anul 1415), „Paulo *Molnos*” (anul 1435), „Johanne *Molnos*” (anul 1452), „Thoma *Molnos*” (a. 1452 și 1455), „Michaellem *Molnos*” (a. 1466, 1476), „Gregorius *Molnos*” (a. 1480), „Anthonis *Molnos*” (a. 1484). Alteori, mult mai rar, numele este precedat de supranume: „*Molnos* Janos” (a. 1569), „*Molnos* Tamás” (a. 1602). Nu lipsesc nici toponimele, încadrate pleonastic, care conservă acest termen, ca într-un document din anul 1520: „ad Riurlum *Molnospathak* vocatum”. (Cf. Szamota - Zolnai, MOSz, p. 612).
611. Cel mai vechi document citat de Szamota - Zolnai, din anul 1330, menționează pe un „Nicolaus Dictus *Molnar*” (MOSz, p. 665). Cf și doc. din a. 1403, unde e vorba despre „Thoma *Monar*” (*idem*).
612. Cf. Kelemen, *Ung. - Deutsch*, p. 370; Ballagi, UDWb, p. 715; Balassa, DU, p. 303.
613. Kelemen, DU, p. 423; Balassa, DU, p. 303.
614. Cf. Szinnyel, MT, I, p. 1472.
615. Kelemen, DU, p. 423.
616. *Idem*.
617. Ballagi, UDWb, p. 715; Kelemen, UD, p. 370.
618. Cf. și umbr. *ku-maltu*, *ku-multu*, *co-moltu* - coresp. lui lat. „commolito”; *maletu* (ex. „salu *maletu*” = lat. „mola salsa”) - coresp. lui lat. *molitum*. Cf. Müll. Jzn. *Altit. Wb.*, p. 274; Boiascq, DELG, p. 650.
619. Cf. Plut. VI, p. 599, 1; 607, 4; VIII, p. 172, 10; Hes., sub vocibus; Suid., s.v.; Pol. VII, cap. 19; NT, Matth, 18, 6; Marcu, 9, p. 42; Luca, 17, p. 2; Proc., *Bell.*, V, p. 19; Hst., TGL, V, p. 1267; Bailly, DGF, p. 1304.
620. Cf. Sophocles, GL, p. 772; Du Cange, *Gl. Gr.*; Epites, LEG, II, p. 641 - 642; Vlahos, LEG..
621. Cf. Grimm, *Dwb*, VI, p. 1452 - 1455; 1864; Kluge, *Ewb*, p. 370, 384; Graff,

694. Cf. *Dar.* – *Sagl.*, DAGR, III, p. 2008.
695. 2,072 m.
696. Cf. Hesiod, *op. cit.*, v. 423 – 427.
697. În poemul său, Hesiod mai vorbește o dată despre piesa ăξον raportînd-o precis la car: „δεινὸν δ', εἰ κ' ἐπ' ἄμαξαν ὑπέρβιον ἄχθος αἰείρας ἄξονα καυάξαις ἄξονα καυάξαις καὶ φορτί ἄμαυρωθεῖη”, v. 692 – 693.
698. „...τὸν ὄλμον τὸν μέγαν/ ἀνύσας τι προσκύλισν”, v. 201 – 202.
699. „...τῆς ἀρτοπώλιδος λαθόντ' ἐκλέψαμεν τὸν ὄλμον”, *ibidem*, v. 238.
700. „διὰ τὴν ἀπάθειαν καὶ εὐκολίαν τοῦ βίον” Cf. Diog. Laert. *Vitae Philos.*, IX, cap. 10, par. 60.
701. Forma plurală întrebuintată de autor e o indicație că victima era lovită alternativ de doi călăi, ceea ce de altfel era în uz, precum s-a văzut și la pisatul grînelor.
702. „συλλαβὼν αὐτὸν καὶ εἰς ὄλμον βαλὼν ἐκέλευσε σιδηροῖς ὑπέροις τύπτεσθαι”. *Ibidem*, IX, cap. X, par. 59.
703. Deși, pe de altă parte, ele au putut fi imaginate din acest material – chiar dacă în realitate vor fi fost din lemn sau din piatră - de fantezia povestitorului, care urmărea, firește, un maximum de efect senzațional pe seama ororilor martiriului.
704. „Πτίσσε πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον Ἀνάξαρχον δὸδ πτίσσεις”. Diog. Laert., *Vitae Philos.*, IX, cap. X, par. 59.
705. „μαγειρικὸν ἐργαλεῖον”. Cf. s. v. ὄλμος.
706. „Σικύην ἄτμητον τῶν μικρῶν καὶ στρογγύλων ξυνοφσας καὶ σήσας ὡς λεπτότατον”. Cf. *op. t. II (De int. affect.)* p. 90 C.
707. „κόπτουσιν ἐν τῷ ὄλμῳ καὶ διαττήσαντες λέπτᾶ ἐπιπάττοντες ἐφ' ὕδωρ πίνοισιν...”. Cf. Theophr., *HP*, I, lib. IX, cp. XVI, par. 9.
708. „ἐσβάλλουσι ἐς ὄλμον καὶ λεήναντες ὑπέροισι σώσι διὰ σινδονος καὶ ὅς μὲν ἄν βούληται αὐτῶν ἄτε μᾶζαν μαζάμενος ἔχει ὁ δὲ ἀρτου τρόπον ὀπτήσας”. Cf. *Hdt.*, I, cap. 200.
709. *HSt*, TGL, IV, p. 435.
710. „ἀγγεῖον εἰς ὃ ἐμβάλλοντές τινα ἀρτύματα τρίβομεν καὶ λειοῦμεν”. Cf. Σουίδ., s. v. θυεῖα.
711. „Νίτρον Αἰγυπτίου ὀκόσον ἀστράγαλον οἶος τοῦτο τρίψαι λειῖον καὶ παραμιζαί μελίτος καλλιστου ἡμικοτύιον δὲ ἐψήσας ἐν θυεῖη...”. *Hrc.*, *Op. T. II*, p. 88C. (*De int. affect.*).

recunoscute de legile țării. Aceste corporații ale trecutului (bresle sau rufeturi) dispărînd, le vor lua locul - în perioada contemporană - sindicatele, care deși în fond nu sînt decît continuarea breslelor, le depășesc totuși prin adoptarea unor principii de un liberalism mai larg și mai generos.

XI. Examinarea terminologiei din cadrul asociațiilor tehnice și a terminologiei organizațiilor corporative de la tîrguri și orașe. Cirac, ucenic, calfă, meșter – mai tîrziu și „maistru” sau „maistor” – meșteșug... etc.; apoi: breaslă, rufet, breslaș... ne indică un complex de influențe străine și anume turcească, slavă, ungurească și germană, care probabil au scos din uz unii termeni autohtoni echivalenți, luîndu-le definitiv locul aceștia mai noi și mai evoluți desigur.

XII. Repertoriul tehnic cunoscut românilor, independent de apartenența profesiilor la tipul rural sau la cel urban. Distingem două categorii: A. *Meserii practicate de români.* B. *Meserii practicate, la noi, de străini.* Prima categorie prezintă două grupe: a. *Meserii de preferință bărbătești.* b. *Meserii prin excelență femeiești.* Iată un repertoriu aproximativ al categoriei A., grupul a: 1. Plugăria. 2. Vieritul (sau profesia de „podgorean”). 3. Pomicultura (de exemplu ocupația de „prunar”). 4. Rachieritul (meșteșugul de „velnițar”). 5. Albinăritul (sau ocupația de „prisăcar”). 6. Morăritul – la moara de apă sau de vînt. 7. Tăietor de lemne sau „dărvarul” din trecut. 8. Tăiatul scîndurilor la joagăre mișcate de apă. 9. Lemnarul, diferențiat în o serie de specialități tehnice, ca: dulgheria, tîmplăria, stoleria... 10. Butnăria sau dogăria. 11. Meșteșugul de „ciubărar”. 12. Tăbăcăria. 13. Curelăria sau specialitatea de „hămurar”. 14. Blănăria. 15. Cojocăria. 16. Ceaprazăria. 17. Șelăria. 18. Opincăria. 19. Ciubotăria sau cizmăria, cu specialitatea „pantofăria”. 20. Rotăria. 21. Meseria de „caretaș”. 22. Meseria de „băieș” adică de miner. 23. Cărbunăritul, adică prepararea de cărbuni pe cale artificială. 24. Cazangeria. 25. Tinichigeria. 26. Șindrilăria. 27. Pescuitul. 28. Meseria de luntraș sau de barcaș. 29. Rogojinăritul. 30. Împletitul de coșuri din mlajă. 31. Împletitul din paie: pălării... etc. 32. Frînghieria. 33. Lăcătușeria. 34. Zidăria. 35. Sobăria. 36. Olăria. 37. Meseria de geamgiu. 38. Vinătoarea. 39. Măcelăria sau căsăpia. 40. Meseria de lumînărar sau „mumgiu”. 41. Meseria de sacagiu, din trecut, la orașe. 42. Meseria de bărbier, care se complica frecvent cu unele practici medicale, în special de natură dentistică, precum extracției de dinți; apoi lăsare de sînge, mai ales prin aplicare de lipitori. 43. Meseria de săpunar. 44. Păstoritul cu foarte variatele sale ramuri: ocupația de baci, adică fabricarea diferitelor soiuri de brînzeturi; apoi aceea de păstor în sensul strict

cumulară ce poate fi imaginat pe terenul tehnicii!

Iată în fine și schița unui repertoriu aproximativ pentru profesiile tehnice din categoria B.: *Meșteșuguri practicate de țigani*: 1. Fierăria – în special la sate. 2. Potcovăria. 3. Spoitoria. 4. Meseria de zlătar. 5. Cărămidăria – fabricarea de cărămizi arse-n cuptor și de „chirpici”. 6. Meseria de rudar: fabrică obiecte menajere pentru uzul satelor. 7. Meseria de „trocar”. 8. Meseria de „lingurar”. 9. Meseria de ciurar. 10. Meseria de pieptănar: fabrică piepteni din coarne de vite. *Meșteșuguri practicate de persoane aparținând altor naționalități*: 1. Grădinăritul – profesat mult timp la noi de bulgari, veniți cel mai adesea ca imigranți periodici direct din Bulgaria; de aceea, pe alocuri, românii chiar numesc grădinile de zarzavat „bulgării”. 2. Pescuitul, în anumite localități de pe litoralul dunărean și maritim al țării noastre, este practicat de lipoveni și haholi (cum sînt porecliți ucrainenii). 3. Meseria urbană de plăcintar, cea de covrigar sau simigiu, cea de bragagiu... exercitate de către balcanici: greci, albanezi, turci sau chiar de bulgari adesea. 4. Unele meșteșuguri mai fine, din tehnica metalurgică - cu deosebire în sfera mașinismului – care în trecut au fost practicate de occidentali, sînt în general atribuite pînă azi de țăranul român „nemților”.

XIII. Ecoul repertoriului tehnic expus, în folclorul român. Fîrîște, nu trebuie să ne așteptăm ca toate acele ramuri tehnice – așa de numeroase și de variate – să figureze în produsele noastre folclorice; ci numai unele din ele și anume cele mai cunoscute poporului, adică cele ce s-au bucurat de o mai mare răspîndire, precum și cele ce prezintă o vechime și o durată apreciabilă.

XIV. Urmele acestui repertoriu în antroponimia românească. Cum supranumele, printre care și supranumele profesionale, au jucat un rol de o remarcabilă importanță în sistemul denominativ al antroponimiei românilor – ca și al altor popoare din Europa, de altfel – nu e de mirare că numeroase nume de familie românești, actuale, nu sînt altceva decît vechi supranume, care indică profesia tehnică a unui ascendent din respectiva familie. Astfel, antroponimia românească abundă în nume de familie ca: Prisăcaru, Ciobanu, Faur, Fieraru, Băieșu, Lemnaru, Stoleru, Dogaru, Pescaru, Cojocar, Ciubotaru, Abageru, Șindrilaru, Mōraru, Măcelaru, Tăbăcaru, Grădinaru... etc.

XV. Tehnica decorativă: la interferența îndeletnicirilor tehnice cu preocuparea artistică. *Grefarea esteticului pe util*, în variate proporții, foarte frecvent întîlnită la români: *Ornamentica de tipul pictural*. 1. Cusăturile de cămăși femeiești și bărbătești din

mistică însă, executate de urs – sau cu păr smuls de la urs – ursarii pretindeau să vindece unele boli. Succesul acestei meserii se baza pe credința naivă a lumii rustice în eficacitatea intervenției ursului – dirijat de ursar – la îndepărtarea acelor boli. Răsunetul umblatului cu ursul în folclorul și etnografia românească - anume, în iconografia veche a mănăstirilor și bisericilor noastre.

XVIII. Tehnica transporturilor. Produsele industriale (hrană, veșminte, utilaj de orice fel...) sau materiale brute și oricare alte mărfuri rezultate din munca meseriașilor – aparținând variatelor ramuri tehnice din diferite centre urbane ori rurale – necesită difuzarea lor pe tot cuprinsul țării, pentru largul consum, oriunde este nevoie de ele. Aceasta este menirea de totdeauna a transportului, care joacă cel mai vital rol la menținerea unui nivel economic înfloritor

Diferite tipuri de transporturi – unele cunoscute încă din cel mai îndepărtat trecut pînă astăzi:

a) Transportul pe căi terestre: 1. Hamalîcul – purtatul poverilor în spate, pe umăr sau pe cap de către persoane izolate sau purtatul lor în parîngă de cîte doi inși. 2. Transportul pe cal (asin sau catîr), în mod izolat ori în caravane. 3. Căraușia. 4. Birjăritul, la oraș - pentru transportul de persoane. 5. Calea ferată. 6. Transportul automobil.

b) Transportul pe căi de apă (navigația): 1. Cu luntrea (barca, lotca). 2. Cu corabia pe mare, în trecut. 3. Cu vaporul – în epoca modernă. 4. Cu plutele, pe râuri – pentru transportul buștenilor și în general al oricăror materiale de cherestea.

c) Transportul pe căile aerului (aviația). Caracteristic – față de toate tipurile anterioare – printr-o viteză incomparabil mai mare, acest tip contemporan de transport deschide perspective extraordinare, promițînd să revoluționeze comerțul și economia lumii într-un viitor foarte apropiat.

XIX. Reflexul transporturilor și al profesiilor născute din ele în folclorul românesc.

1. Transportul pe cai. 2. Căraușia (profesia de chirigiu): importanța ei capitală pentru comerțul intern și extern al Principatelor Române, în trecut; rolul ei însemnat – paralel cu cel al migrațiilor periodice ciobănești- la menținerea unității limbii și tezaurului folcloric românesc. 3. Transportul cu trenul – în lirica noastră populară. 4. Navigația cu luntrea sau cu corabia – în epica populară română, în special în balade și în basme: importanța ei pentru comerțul extern. 5. Plutăritul și plutașii în folclorul românilor. 6. Transportul aerian este el deja receptat oare de creația noastră folclorică?

Cea de a doua parte a volumului de față se intitulează *Prolegomene etnografice și tehnogenetice la studiul meșteșugurilor în România*. Este o lucrare de etnografie, în sensul cel mai cuprinzător al termenului, consacrată cunoașterii instalațiilor tehnice populare de pisat și măcinat - *piua, rîșnița, moara* - urmărite de etnolog, în evoluția lor, la cele mai multe popoare ale lumii. Cercetînd cu atenție apariția și răspîndirea acestor instalații de-a lungul mileniilor, Petru Caraman pune la baza ideilor pe care le avansează un impresionant număr de surse bibliografice. Datele preistorice, istorice, arheologice, lingvistice, folclorice etc. sînt subordonate criteriului etnografic, într-o manieră de lucru exemplară, ce conduce la concluzii care nu stau nici o clipă sub semnul echivocului.

Înainte de a ne opri însă mai pe larg asupra acestui important studiu, trebuie să facem cîteva referiri la împrejurările în care a fost gîndit și redactat. Altfel, multe din relațiile ce se impun, în cadrul acestei secțiuni a volumului, ar putea să treacă neobservate ori să rămîină insuficient de clare.

Trecuseră șapte ani de cînd fusese înlăturat samavolnic din învățămîntul universitar ieșean și profesorul Caraman continua să-și ducă viața de zi cu zi, fără a avea vreo sursă de venituri. Nu aștepta să primească doar slujbe pe măsura pregătirii sale profesionale, cu toate că o astfel de atitudine ar fi fost cît se poate de firească. El ar fi lucrat oriunde - cum a și încercat să o facă, de altfel, trudind ca zilelor pe la diverse întreprinderi din Iași, - dar și acest drept elementar îi fusese luat, odată cu celelalte, fără a primi vreo explicație din partea mai-marilor vremii.

Nu s-a plîns niciodată de sărăcie. Poate și dintr-un sentiment al demnității umane pe care îl poseda în cel mai înalt grad. Lipsurile materiale îl bîntuiau, totuși, din ce în ce mai necruțător. În astfel de condiții, perspectiva de a lucra „în acord” la Institutul de Istorie și Filologie al Filialei Iași a Academiei Române i s-a părut o soluție ce nu putea fi ignorată. S-a angajat, deci, în calitate de „colaborator”, fiind încadrat provizoriu, la Sectorul de istorie modernă și contemporană al institutului amintit.

Începînd din luna ianuarie a anului 1954, frecventează cu regularitate noul loc de muncă, justificînd, prin rapoarte de activitate și caiete de sarcini, cele opt ore de lucru (patru dimineața și patru după amiaza) efectuate în diverse biblioteci din Iași. Tema de cercetare științifică pe care o propusese, cu acordul deplin al

We simply cannot overlook the "laboratory" from which Petru Caraman's work arose. It is a store which contains the fruit of 60 years of study; and it is a documentary fund constituted according to rigorous scientific criteria. That great source (comprising hundreds of thousands of notes, projects and drafts) may, in the future, still contribute to major directions of research. Undeniably, the integral publication of Petru Caraman's work will increase the prestige of Romanian ethnology, and of Romanian science in general.

*

* *

I. Cradle - Rocking as Labour and Ritual, as Reflected in Artistic Folklore, Especially in Eastern and South - Eastern Europe.

Dwelling upon the two aspects of cradle - rocking, the author demonstrates the role of either of them as a song - generating factor. The analysis of cradle - rocking as labour reveals interesting aspects regarding *rhythm*, in which Petru Caraman senses the genetic nucleus of very simple, often stereotype songs, which stood for a basis of *refrains*. Many farm activities and houseworks group together a considerable number of songs, which, by tradition, are considered to be specific of one or another activity. The *rhythm* which the motions of the human body impose to every kind of labour contributes to the discipline of that labour and to better results.

The author took into consideration the spontaneous poetic - musical productions which, in their primary forms, only sketched the feelings of the worker towards his work; it is in those productions where we should see the beginnings of work songs. Proving to have great resistance, those stereotype verses crystallized, over centuries, into *leit-motives* or *refrains* of folk songs. And the fact that refrain typology indicates remarkable similarity over vast areas proves their common origin in the prehistory of peoples. It is true that if, with rurals of today's civilized peoples, we trace the relationship between that kind of songs and the activities which gave birth to them, the genetic phenomenon is hardly perceptible. But a decisive argument remains: certain songs attend only certain works of the year.

In tracing the genesis of work songs, Petru Caraman found major clues in

En examinant les deux aspects du bercement, l'auteur révèle le rôle de chacun comme facteur générateur du chant et de la création poétique, musicale et artistique en général. L'analyse du bercement comme *travail* permet d'intéressantes observations sur le *rythme*, que l'auteur considère comme le point de départ des petites chansons, très simples, souvent stéréotypées qui se trouvent à la base des refrains. On suggère ainsi que beaucoup de travaux agricoles ou ménagers importants groupent autour d'eux un nombre appréciable de chansons qui sont considérées comme spécifiques pour telle ou telle activité. Le rythme que les mouvements du corps humain imprime à chaque travail contribue à discipliner cette activité et à obtenir des résultats bien meilleurs.

S'arrêtant sur des créations poétiques et musicales spontanées qui dans leurs formes primaires essayent de révéler l'état d'âme de l'individu vis-à-vis de son travail, l'auteur soutient qu'il faudrait y voir les débuts des chants de travail. En faisant preuve d'une très grande pérennité, ces vers stéréotypés ont cristallisé le long des années dans des *leitmotive* ou des *refrains* de certaines chansons de la lyrique populaire. Et le fait que, sur des aires très larges, la typologie indique leur grande ressemblance ne fait que plaider, une fois de plus, pour une source commune enfouie dans la préhistoire des peuples. Il est vrai que si on essaye d'identifier aujourd'hui chez les paysans des peuples civilisés les relations qui existent entre ces types de chansons et les travaux se trouvant à leur origine, le phénomène génétique est difficilement percevable. Il y subsiste pourtant un argument décisif: parmi ces chansons certaines puisent leur source exclusivement dans des travaux qui son spécifiques pour certaines périodes de l'année.

Très éducatrices pour l'origine et la genèse des chants de travail est pour l'auteur l'étude de la très ancienne coutume du *bercement des bébés*. L'universalité de cette occupation, à côté de l'unité qui caractérise le contenu poétique et musical des créations folkloriques qu'elle a engendrées, stimule le chercheur dans ses investigations. De l'étude comparée du Professeur Caraman, il résulte que le refrain *nani - nani* est répandu chez nous, puis chez les Grecs, de façon sporadiques chez les Bulgares, étant présent aussi chez d'autres peuples d'origine romane, tandis que l'autre, *liu - liu*, occupe une zone qui se situe au pôle opposé, étant présent chez les peuples slaves ou germaniques. Se situant à la confluence des deux grandes zones, notre pays conserve naturellement les deux refrains. En ce qui concerne leur provenance, l'auteur considère que *nani - nani* est d'origine

Учился в одном Ясских лицеев, где ему посчастливилось заниматься у великих учителей. Август Скрибан, Калистрат Хогаш, Василе Богря, Йоргу Йордан. В Яссах же, он получил высшее образование на филологическом и философском факультете, где работали замечательные профессора Гарабет Ибрэилян, Александру Филиппиде, Илие Бэрбулеску, Ион Петрович, Д. Густу и т.д.

После окончания университета, Петру Караман преподавал в гимназиях в Черновцах (1913 - 1919) и потом в Бухаресте (1919 - 1934). С 1934 года по 1937 год он был профессором и директором Софийского Румынского Института, а с 1938 года работал доцентом и, скоро, аттестованным профессором на Кафедре славистики Ясского Университета.

В 1947 - ом году профессора Карамана попросили из университета за его антикоммунистические политические убеждения. С тех пор он постоянно лишался службы. Тяжелым жизненным условиям он ответил упорным научным трудом, а Ясский университет долгое время не мог заменить великого ученого, любимого профессора и человека Петру Караман.

Интерес к исследовательской деятельности пробудился у Петру Карамана еще с годы студенчества. Тогда он обратил свое внимание на область родной культуры, ратуя за освобождение фольклористики и этнографии от других дисциплин и за их системное изучение специфическими методами.

В 1925 году, на одном конкурсе, Петру Караман получает стипендию и уезжает в Польшу, привлеченный туда особым расцветом польской этнографии и фольклористики. Здесь, в университетах Варшавы, Львова и Краковии, он образуется как специалист с профессорами Kazimierz Moszyński, Jan St. Bystron, Adam Fischer, St. Poniatowski, St. Szober, Kazimierz Nitsch.

В 1918-ом году, когда окончился период специализации в Ягелонском университете, Петру Караман защитил свою докторскую диссертацию по этнографии *Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów. Studium porównawcze*, которую польская Академия опубликовала в 1938 году.

После защиты докторской диссертации, профессор Караман совершает исследовательскую экскурсию в Прагу и в Вену, где, в великих библиотеках этих европейских культурных центров собрал огромную документацию в области *сравнительного фольклора*. К концу 1928 года он был в Югославии и полгода исследовал язык и этнографию сербов и кроатов. После этого, он направился в Грецию с целью обогатить свой знания по современному греческому языку и изучить новогреческий фольклор. Так, профессор Караман освоил столь различные знания, которые позволили ему

стать замечательным компаратистом в фольклористике, авторитет которого можно сравнивать у нас лишь с авторитетом Б. П. Хаждеу.

Научная деятельность Петру Карамана просто поразительна. Его научные исследования, изданные перед Второй мировой войной и вполне сохраняющие свою актуальность, уже утвердили его как великого ученого. Вехами в науке остаются его работы о пародной балладе и, особенно, труды о значении старинных обычаев: *Мифологический субстрат зимних обычаев у румын и славян*, *Une ancienne coutume de mariage. Étude d'ethnographie du Sud - Est euroréen*, *К проблеме хронологизации и генезиса народной баллады у румын*, *Колядование у славян и у румын*.

Величину ученого Петру Карамана невозможно познать без его неопубликованного творчества. Неопубликованное творчество! Может быть эта синтагма звучит странно, но реальность есть реальность. Петру Караман оставил за собой тридцать четыре работы, занимающих страниц шесть тысяч и трактующих фундаментальные вопросы этпологии. Работы по этнографии и этнолингвистике, по атропонимии и философии культуры ждут своего издания. Среди них: *Понятие о человеческой красоте, отраженное в антропонимии у румын и на юго - востоке Европы*, *Старинная украинская песня о Воеводе Степане и лингво - этнографические вопросы, связанные с нею*, *Расколдование на Востоке и на юго - востоке Европы*, *От истинника орипгировки к критическому духу, основанному на традициях и т.д.*

Большое значение имеют его рукописи, охватывающие сборшки по фольклору и этнографические данные. В них можно найти *баллады, коляды, плужок, песни, заклятия, частушки, волшебные сказки, пословицы, загадки*, как и ответы на анкеты, полученные от сотрудников всей страны. Семья профессора подарила эту коллекцию (в страниц 13000) *Архиву по фольклору Молдавии и Буковины* при Ясском Иституте румынской филологии имени "Ал. Филиппиде". Коллекция была уже классифицирована по подходящим критериям, образуя теперь фонд "Петру Караман" при вышсказанном Архиве.

Новые и интересные данные предоставляет исследователю и *переписка* профессора. Во-первых, она свидетельствует о широких научных и культурных связях Петру Карамана с румынскими и иностранными специалистами, среди которых: Г.Т. Кириляну, Мирча Елиаде, Илие Бэрбулеску, Ион Петрович, Ромулус Вуя, И.Д. Штефэнеску, И. Мушля, Раду Вулпе, К. Мошьински (Польша), Г. Вакарелски (Болгария), А. Ваклавик (Чехословакия), М. Гавацци (Югославия), С. Ериксон (Швеция), Х.М. Гаугер и К. Гейтмай (ФРГ), Роза дел Конте (Италия), Е. Двойченко (СССР) и другие.

Наконец, мы должны еще говорить о "лаборатории", которая

BIBLIOGRAFIE

(Abrevieri)

- AFANASIEV (Аф., Мельн., Эцл. Бр. Ефр.) - P. A. Afanasiev, *Melinita*, în *Ențiklopediceskii slovar' Brokgauz - Efron*, tom XIX.
- ALECSANDRI (Alecsandri, PPR) - V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, adunate și întocmite de..., București, Tip. Lucrătorilor Asociați, 1866.
- AMANTOS (Αμαντος, Ιστ.) - K. Amantos, *Istoria tou Būxantinou kratous*, Athènes, I - II, 1939.
- ANDRIEȘESCU (Andrieșescu., *Artele*) - Ion Andrieșescu, *Artele în timpurile preistorice la noi*. Extras din „Artă și tehnică grafică“, nr. 4 - 5, 1938 - 1939.
- ANDRIEȘESCU (Andr., *Sult.*) - Ion Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana* (jud. Ilfov), în „Dacia“, I (Vezi DACIA).
- ANTHOLOGIA (*Anth. Pal. II, P. I.*) - *Anthologia Graeca Epigrammatum Palatina cum Planudea*. Ed. Hugo Stadtmueller, vol. II, pars prior. *Pallatinae librum VII, Planudeae librum III continens*, Lipsiae, 1899.
- ANTHOLOGIA (*Anth. Pal. IX*) - *Anthologia Graeca Epigrammatum Palatina cum Planudea*. Edidit Hugo Stadtmueller, vol. III, pars prior. *Pallatinae libri IX, Planudeae libri I continens*, Lipsiae, MCMVI.
- APULEIUS (Apul., *Met.*) - *Apuleii Metamorphoseon*. Libri XI, T. I - II, Paris, 1835.
- ARISTOTEL (Aristot., *Probl.*) - Aristotel, *Probleme homerice. Corpus Aristotelicum...*
- AUSONIUS (Aus. *Mos.*) - Ausonius Magnus Decimus, *Mosella*. Ed. M. Iasinski, Paris, 1935.

- MOSZYŃSKI (Moszyński, KLS, I) - Kazimierz Moszyński, *Kultura Ludowa Słowian. Cz. I: Kultura materialna*, Kraków, 1929.
- MÜLLER (Müll. Jzu, Altit. Wb.) - Dr. Frederik Müller Jzu, *Altitalisches Wörterbuch*, Göttingen, 1926.
- MURET (Muret - Sanders, *Enzykl. Wb. I [ED]*) - *Muret - Sanders Wörterbuch*. Teil 1: *Englisch - deutsch*; Teil 2: *Deutsch - englisch*, Berlin - Schöneberg, 1910.
- NĚMCOVA (Bož., *Slov.*) - Božena Němcova, *Slovenské pohádky a pověsti*, II, 1889.
- NIEDERLE (Niederle, MAŠ II) - Lubor Niederle, *Manuel de l'Antiquité Slave*. Tom. II: *La civilisation*, Paris, 1926.
- NIKOLAIDOU (Νικ., ΕΑΚΓ) - Konstantinou Nikolaidou, *Etimologikon Lexicon tes Koutso - Vlahikes Glosses*, En Atenais, 1909.
- NOUAROU (Nouarou, *Dem. trag.*) - Mihalidis Nouarou, *Dem. trag. Karp.*
- OLESKA (W. z. Oleska, PPRLG) - Wacław z Oleska, *Piesni polskie i ruskie ludu Galycyjskiego*, Lwow, 1833.
- ORELLIUS (Or., ILRA) - I. Orellius, *Inscriptarum Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandam Romanae Antiquitatis*, Turici, vol. I - III, 1828, 1856.
- OVIDIU (Ovidiu, *Fasti*) - Publius Ovidius Naso, *Fasti...* (Vezi Ovidiu, *Op.*).
- OVIDIU (Ovidiu, *Op.*) - Publ. Ovidii Nasonis, *Operum*, tomi I - III, Lugduni Batavorum. Ex officina Hackiana, 1670.
- PALLADIU (Pall., *r. r. I*) - R. Tauri Aemiliani Palladii, *De re rustica*.
- PANN (Pann, *P. v.*) - Anton Pann, *Culegere de proverburii sau Povestea vorbii* (Scrieri literare), vol. II, Bucureşti, 1963.
- PAPAHAGI (Pap., BA) - Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1905.
- PAPAHAGI (Pap., *Megl.*) - Pericle Papahagi, *Meglenoromânii*. Studiu etnografico - filologic, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXV, Memoriile secţiei literare.
- PAPAHAGI (Papahagi, MF) - Pericle Papahagi, *Din literatura poporană a aromânilor*. Colecţiune formată şi rânduită de..., în *Materialuri folcloristice*, vol. II, Bucureşti, Tip Corpului Didactic, 1900, colecţie îngrijită de Gr. Tocilescu.